

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Örgütlü Vahşetin Yükselişi

Şiddetin Tarihsel
Sosyolojisi

SINIŠA MALEŠEVIĆ

ÖRGÜTLÜ VAHŞETİN YÜKSELİŞİ

ŞİDDETİN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

FOL 316

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

SOSYOLOJİ 15
ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ 14

ÖRGÜTLÜ VAHŞETİN YÜKSELİŞİ – ŞİDDETİN TARİHSEL SOSYOLOJİST-
SINIŞA MALEŠEVIĆ

ÇEVİREN: MELİH PEKDEMİR

ÖZGÜN ADI: *THE RISE OF ORGANISED BRUTALITY – A HISTORICAL
SOCIOLOGY OF VIOLENCE*
EDİSYON: © SINIŞA MALEŠEVIĆ 2017. CAMBRIDGE
UNİVERSİTY PRESS ARACILIĞIYLA YAYIMLANMIŞTIR.
HER HAKKI SAKLIDIR.

EDİTÖR: İSMAİL YILMAZ
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-625-6584-08-2

BASKI: AYRINTI BASIM YAY. VE MAT. HİZ. SAN. TİÇ. A.Ş.
MATBAA SERTİFİKA NO: 49599

1. BASKI: KASIM 2023

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

ÖRGÜTLÜ VAHŞETİN YÜKSELİŞİ

ŞİDDETİN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

SINIŠA MALEŠEVIĆ

ÇEVİREN
MELİH PEKDEMİR

SINIŠA MALEŠEVIĆ

Dublin Üniversite Koleji'nde sosyoloji profesörüdür. Bosna-Hersek'in Banja Luka şehrinde doğdu (1969). Zagreb Üniversitesi'nde sosyoloji eğitimi aldı (1993). Yüksek lisans eğitimini İngiltere'deki Lancaster ve Çek Cumhuriyeti'ndeki Orta Avrupa Üniversitelerinde tamamladı (1995). Ardından İrlanda'daki Cork Üniversite Koleji'nde sosyoloji alanında doktora derecesi almaya hak kazandı (1999). Savaş, etniklik, ulus devletleri, ideoloji, milliyetçilik, şiddet ve sosyal teori konularında tarihsel ve karşılaştırmalı çalışmalar yapan Malešević, Zagreb'deki Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde, Milliyetçilik Çalışmaları Merkezi'nde, birçok saygın üniversitede ve araştırma kuruluşunda konuk öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak da bulundu.

Başlıca eserleri: *Savaşın ve Şiddetin Sosyolojisi* (2018), *Nation-States and Nationalisms* (2013), *Nationalism and War* (2013) ve *Ernest Gellner and Contemporary Social Thought* (2007), *Identity as Ideology* (2006), *The Sociology of Ethnicity* (2004).

MELİH PEKDEMİR

Ordu'nun Fatsa ilçesinin Kumru nahiyesinde doğdu (1953). 12 Eylül darbesinden sonra Ocak 1981'de İstanbul'da tutuklandı. 1989 yılının Temmuz ayında Mamak Askeri Cezaevi'nden tahliye oldu. 1991'de yayınlanan Demokrat dergisinin çıkarılması sürecini başlattı. 2002-2003 arasında Acil Barış ya da Öçalan Devlet mi? kitabı nedeniyle aldığı hapis cezası yüzünden Almanya'da siyasi mülteci olarak yaşadı. 2004'ten bu yana çevirmenlik, editörlük ve BirGün gazetesinde köşe yazarlığı yapıyor.

Başlıca telif ve çeviri eserleri: Sıradan ve Sahici (1997); Meğer (1999); *Anne Bak Kral Çıplak!* (1999); *Acil Barış ya da Öçalan Devlet mi?* (2000); *Politik Korner* (2007); William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* (2008); *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük* (2012); Roland Baer, *Cennetin Eleştirisi*; Richard Sennet, *Zanaatkar* (2013); *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim* (2014); Lars T. Lih, *Lenin'i Yeniden Keşfetmek* (2018); George Ritzer, *Küresel Dünya* (2020); Marshall Sahlins, *Büyülü Evrenin Yeni Bilimi* (2022); Adam Przeworski, *Demokrasinin Krizleri* (2023), Mathew Guest, *Neoliberal Din* (2023).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	13
GİRİŞ	
ŞİDDETİN BİN BİR YÜZÜ	15
I	
ÖRGÜTLÜ ŞİDDET NEDİR?	27
1. Şiddet Nedir?	27
2. Şiddeti Örgütlemek	40
3. Örgütlü Şiddet ve Tarihsel Değişim	44
4. Sonuç	72
2	
UZUN VADEDE ŞİDDET	74
1. Giriş	74
2. Uzun Vadenin Sosyolojisi	75
3. Toplumsal Örgütlenme ve Şiddet	78
4. İdeoloji ve Şiddet	89
5. Dayanışma ve Şiddet	99
6. Sonuç	109
3	
İNSAN VAHŞETİ NE KADAR ESKİDİR?	111
1. Giriş	111
2. İnsanlar Diğer Hayvanlara Kıyasla Şiddete Daha Fazla mı Yatkındır?	112
3. İnsan Şiddeti Ne Kadar Eskidir?	120

4. Bazı İnsan Grupları Diğerlerine Kıyasla Şiddete Daha mı Yatkındır?	137
5. Şiddetin Örgütsel Temelleri	142
6. Sonuç	158
4	
ÖRGÜTLÜ ŞİDDETİN YÜKSELİŞİ	159
1. Giriş	159
2. Tarihte Örgütlü Şiddeti Nasıl Ölçmeli?	160
3. Tarihin İlk Dönemleri	167
4. Modernlikten Önce Dünya	175
5. Örgütlü Şiddet ve Modernlik	184
6. Sonuç	220
5	
SAVAŞLAR	222
1. Giriş	222
2. Savaş ve Toplumsal Değişim	223
3. Savaş-Devlet-Toplum Bağlantı Noktası ve Toplumsal Örgütler	229
4. Savaş-Devlet-Toplum Bağlantı Noktası ve İdeoloji	244
5. Mikro Dayanışma ve Savaş Deneyimi	258
6. Sonuç	266
6	
DEVRİMLER	267
1. Giriş	267
2. Devrimleri Tanımlamak	268
3. Devrim Teorileri	276
4. Alternatif Bir Vizyon: Longue Durée Bakış Açısı	287
5. Devrimler ve Toplumsal Örgütler	289
6. Devrimler ve İdeolojik Nüfuz	299
7. Devrimci Eylemi Güdüleyen Nedir?	310
8. Sonuç	317

7	
SOYKIRIMLAR	319
1. Giriş	319
2. Soykırım Nedir?	320
3. Soykırımın Toplumsal Kökenleri	331
4. Geleneksel Modernizmin Ötesi: Longue Durée Soykırım	344
5. Sonuç	373
8	
TERÖRİZM	374
1. Giriş	374
2. Terörizmin Anlamı	375
3. Terörizmin Sosyolojisi: Kültür ve Şiddet	381
4. Terörizm Kültürel Bir Olgu mudur?	389
5. Kültürelci Açıklamaların Ötesi: Uzun Vadede Terörizm	395
6. Bürokrasi ve Terör	396
7. İdeoloji ve Terörizm	403
8. Mikro Dayanışma ve Terörizm	411
9. Sonuç	419
9	
İNSANLAR NEDEN SAVAŞIRLAR?	420
1. Giriş	420
2. Toplumsal Kaynaşma ve Askeri Örgütlenme	421
3. Şiddet ve Mikro Dayanışma	427
4. Modern Öncesi Dünyada Şiddet ve Toplumsal Kaynaşma	437
5. Modern Çağda Şiddet ve Toplumsal Kaynaşma	443
6. Sonuç	456
SONUÇ	
ÖRGÜTLÜ ŞİDDETİN GELECEĞİ	459
KAYNAKÇA	466
DİZİN	504

TEŞEKKÜR

Bu kitap üzerinde çalışırken birçok arkadaşımın ve meslektaşımın ziyadesiyle yardım, destek, öneri ve yorum aldım. Özellikle Miguel Centeno, Chris Coker, Randall Collins, Manuel Eisner, Robert Gerwarth, Antonio Giustozzi, Peter Halden, John A. Hall, John Hutchinson, Jan Honing, Richard Jenkins, Stathis Kalyvas, Krishan Kumar, Sean L'Estrange, Jonathan Leader Maynard, Steve Loyal, Michael Mann, Aogan Mulcahy, Niall O'Dochartaigh, Christian Ollson, Larry Ray, Kevin Ryan, Stacey Sriver, Martin Shaw, Jennifer Todd, Sylvia Walby ve Andreas Wimmer'a teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca kitapta geliştirilen düşüncelerden ve argümanlardan bazılarını çeşitli toplantılarda sunduğum meslektaşlarımdan ve öğrencilerin tartışmalarından ve yorumlarından da yararlandım. Bunları şöyle sıralayabilirim: Bosna Hersek Bilim ve Sanat Akademisi, Saraybosna; Avrupa Üniversitesi Enstitüsü, Floransa; Özgür Brüksel Üniversitesi (ULB); Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI), Barselona; Felsefe ve Sosyal Teori Enstitüsü, Belgrad; Üniversitelerarası Merkez, Dubrovnik; McGill Üniversitesi, Montreal; İrlanda Ulusal Üniversitesi, Galway; İsveç Savunma Üniversitesi, Stockholm; Edinburg Üniversitesi; Üniversite Koleji Dublin; Kopenhag Üniversitesi; Kent Üniversitesi; Lancaster Üniversitesi; Oxford Üniversitesi; Kraliçe Üniversitesi, Belfast ve Olympia Yaz Akademisi, Olympia, Yunanistan. Her şeyden çok ailemin sürekli sevgisine ve desteğine, eşim Vesna ve artık büyümüş olan oğullarımız Luka ve Alex'e çok şey borçluyum. Üçüncü Bölüm, ilk kez "İnsan Vahşeti Ne Kadar Eskidir? Şiddetin Yapısal Kökenleri Üzerine" başlığıyla *Common Knowledge*, 2016, 22, Sayı 1: 81-104'te yayımlanan makalenin büyük oranda gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir. Bu makaleyi kullanmama izin verdiği için Duke University Press'e minnettarım.

Luna, Bilja ve onların temsil ettiği daha iyi bir dünya için...

GİRİŞ

ŞİDDETİN BİN BİR YÜZÜ

Geçmişe dönüp baktığımızda zulmün yaygınlığı karşısında genellikle dehşete kapılırız. Bu durum katliamları, şiddetli isyanları, işkenceyi, bitmek bilmeyen savaşları, ortalığı kan gölüne çeviren çatışmaları ve sıradan bireylere reva görülen korkunç cezaları kaydeden romanlarda, sanat eserlerinde, dinsel metinlerde, ders kitaplarında ve birçok popüler yayında kendini belli eder. Antik Çin ve Hindistan'dan Afrika'ya, Roma Avrupası'na, hatta Kolomb öncesi Amerika'ya varasıya nereye bakarsak bakalım, odak noktasının genellikle atalarımızın vahşi uygulamalarının ve insanlıkdışı davranışlarının yaygınlığı olduğunu görürüz. Geçmişin bu kayıtlarında karşılaşılabilecek tipik örnekler arasında ayrıntılı işkence açıklamaları bulunmaktadır. İnsan uzuvlarında ve gövdesinde küçük bıçak kesikleri açılarak yapılan ve kurbanı uzun süre acı çektirmeye dayanan Çin Lingchi işkence yöntemi ("bin kesikle ölüm" olarak bilinir), eski Hindistan'da ayrıntılı bir işkence odası olan Ashoka'nın Cehennemi veya canlıyken kalp çıkarmaların eşlik ettiği Aztek insan kurban etme ayinleri bunlara örnek gösterilebilir. Bu dehşetli tiyatronun ayakucunda ise Ortaçağ Avrupası bulunur ve bu dönem birçok yerde, işkencelerin, eksik olmadığı, tüyler ürpertici cinayetlerin ve şiddetin en uç biçimlerinin kutsandığı bir çağ olarak tasvir edilmektedir. Halkın hayalgücünde insanlık tarihinin bu dönemi karmaşık işkence aletleriyle sıkı sıkıya ilişkilidir; bunlar arasında bedenleri parçalayan tekerlek, kafa kırıcı ve içine kapatılan insanı çivilerle delik deşik eden demir bir dolap olan kötü şöhretli Çivili Tabut da yer alır. Bu nedenle "Ortaçağ

vahşeti”, şiddetin ürkütücü biçimleriyle özdeşleşen ve bu şekilde daha ziyade düşmanlara kara çalmak için kullanılan bir tabir hâline gelmiştir.

Oysa çağdaş Ortaçağ uzmanlarının da gösterdikleri üzere, halk arasında Ortaçağ Avrupası hakkında yaygın olan bu algılar ile tarihsel gerçeklik pek örtüşmemektedir. Nitekim Klemettillä (2009), Kleinschmidt (2008), Carrel (2009), Baraz (2003) ve diğerleri, Ortaçağ Avrupası’nın şiddet barındıran retoriğine ve sanatta karşımıza çıkan bazı korkutucu, hatta mide bulandırıcı tasvirlerine rağmen insanlık tarihinde bil-hassa şiddet içeren bir dönem olmadığını göstermişlerdir. Kleinschmidt (2008: 170) bu noktayı “Ortaçağın ilk dönemlerine tarihlenen kaynaklarda [bu dönemde] savaşa katılanların savaşa gitmeye hevesli olduklarını ya da vahşetten doğrudan zevk aldıklarını gösteren belirgin kanıtların sayısı çok azdır” diyerek vurgulamaktadır. Baraz (2003) ise vahşete nadiren ve neredeyse daima belirli bir amaca yönelik bir araç olarak başvurulduğu karmaşık durumları tespit etmektedir. Keza Carrel (2009) da Ortaçağ adalet sisteminin, halka açık işkence ve insanlıkdışı idam biçimlerini esas almadığını ileri sürmektedir. Bunun yerine çoğu suç, sıklıkla şehir halkının merhametine sığınacak olan bir bireyin toplum içinde utandırılmasını hedefleyen hafif cezalarla cezalandırılıyordu. İdam cezaları ise genellikle cinayet, küfür ve şirk gibi eylemlerle sınırlı tutuluyordu. Klemettillä (2009), Ortaçağ hakkındaki yaygın yanlışlıkların, kısmen kayıtların lâfzî hâllerıyla okunmasından, Haçlı Seferleri’ne dair görsel tasvirlerden ve adalet yönetiminden ve kısmen de bu dönemin daha sonraları Rönesans ve Aydınlanma hareketlerinin ışığında yeniden yorumlanmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ortaçağ kayıtları ile işkence ve şehitlikle ilgili görsel malzemeler, genellikle propaganda için ve didaktik amaçlarla yazıldıklarından, olduğu gibi ele alınmazlar. Oysa “barbar Ortaçağ”ın son zamanlardaki çerçevesi, geçmişî kasıtlı olarak “Ötekileştirmeye” çalışmış Rönesans ve Aydınlanma hareketlerinin etkisi altında çizilmiştir. Çünkü o

hareketlerin, ilerleme, akıl ve özgürlük mesajlarını başarılı bir şekilde yayabilmeleri için tasarılarını “gerici geçmiş” olarak inşa ettikleri bir şeyin karşısında konumlandırmaları gerekiyordu. Aynı durum Avrupa ve diğer kıtalar için de geçerlidir. Artık Ashoka’nın Cehennem odasının edebi bir buluş olduğunu, Çivili Tabut’un da Ortaçağ Avrupası’nda hiçbir zaman bir işkence aleti olarak kullanılmadığını, hatta Azteklerin insan kurban etme ayinlerinin bile daha önce sanıldığı kadar yaygın olmadığını ve her zaman ölümle sonuçlanmadığını biliyoruz (Schild 2000; Obeyesekere, 2002; Graulich 2000).

Elbette bütün bunlar modern çağdan önceki dönemlerde şiddet ya da vahşet olaylarının yaşanmadığı anlamına gelmiyor. Tersine, şiddet toplumda önemli bir denetim mekanizmasıydı. Dönem dönem ama çoğunlukla nadiren yaşanan aşırı vahşet örnekleri ise çeşitli adalet sistemlerinin ve bazı savaş pratiklerinin ayrılmaz bir parçasıydı. Sözün özü, zulüm gündelik hayatın bir parçası değildi. Ara sıra yapılan dehşet verici mezalimlerse zulmün yaygınlığıyla karıştırılmamalıdır. Kitabın ilerleyen sayfalarında da vurgulayacağım gibi, işkence kullanımı genellikle gücün bir belirtisi olmaktan ziyade zorlayıcılığın zayıf olduğunun bir işaretidir ve dehşetli cinayetlere bel bağlayanlar, büyük çaplı kayıplar verdirmelerine izin verecek başka örgütsel araçlardan gerçekte yoksundurlar.

Geçmişin aşırı şiddet içerdiğine dair bu geniş çapta paylaşılan imgeler, yalnızca kitle iletişim araçları veya halk arasındaki beylik inançlarla da sınırlı değildir, oldukça etkili akademik düşünceler tarafından da bilfiil desteklenmektedir. Bu görüşün ilk akademik hâlini John Stuart Mill “Uygarlık” (Mill 1836) adlı makalesinde zaten ifade etmişti, bu makalede Mill uygar eylemi barbarlığın karşısına koyuyordu. Mill’e göre şiddet, barbarlığın tanımlayıcı bir özelliği idi, oysa uygarlık barış, işbirliği ve empati anlamına geliyordu:

Vahşi yaşamda çok az yasa vardır ya da hiç yoktur veya adalet yönetimi hiç yoktur; bireyleri birbirinden gelecek zararlara karşı korumak için toplumun kolektif gücünün sistematik

olarak kullanılması söz konusu değildir; herkes kendi gücüne veya kurnazlığına güvenir ve bunun işe yaramadığı yerde, genellikle çaresizdir. Buna göre, üyelerinin canlarını ve mallarını korumaya yönelik toplum düzenlemelerinin, *aralarındaki barışı korumaya yetecek ölçüde mükemmel olduğu*, yani topluluğun büyük bir kısmının güvenlikleri için esas olarak toplumsal düzenlemelere bel bağlamaya ve çoğunlukla ve olağan koşullarda, çıkarlarının (ister saldırı ister savunma yoluyla) bireysel güçleriyle ve cesaretleriyle savunmasından vazgeçmeye ikna edildiği bir halka, *uygar diyoruz*. (Mill 1836, 1. Bölüm; vurgular eklenmiştir)

Mill'in değerlendirmesine göre, uygarlık bir kez kurulduktan sonra, "modern Avrupa'da ve özellikle Büyük Britanya'da, başka herhangi bir yer veya zamandan daha üstün bir derecedeki ve daha hızlı bir ilerleme durumundaki" doruk noktasına ulaşarak gelişimini sürdürüyordu.

Benzer fakat sosyolojik açıdan daha ayakları yere basan bir görüş ise Herbert Spencer (1882) tarafından geliştirilmiştir. Spencer savaşçı toplumlar ile sanayi toplumları arasında bir ayrım yapıyordu: Savaşçı toplumların ayırt edici özelliği kesintisiz bir şiddet ve "zorunlu işbirliği"yken, sanayi toplumlarının ayırt edici özelliği özgürlük ve "gönüllü işbirliği"ydi. Spencer'in evrimsel şemasında, toplumsal gelişme, daha az gelişmiş savaşçı toplumlardan, daha karmaşık sanayi toplumu düzenlerine doğru adım adım gidişi ifade ediyordu.¹ Dolayısıyla bu şemada şiddet, uygarlığın "Öteki"si olarak anlaşılıyordu.

Çağdaş sosyal bilim ve teori bunun gibi basitleştirilmiş evrim şemalarına artık eskisi kadar rağbet etmiyorsa da şiddet ile uygarlığın birbirini dışlayan olgular olduğu ve modern dünyanın daha önceki dönemlere kıyasla daha şiddetsiz bir

¹ Spencer'in hakkını vermek gerekirse, o toplumsal değişimin yönü konusunda Mill'den daha temkinliydi çünkü tarihsel olarak toplumsal örgütlenme modellerinin sanayi toplumundan savaşçı topluma doğru tersine dönme ihtimalini de tasavvur etmişti.

yer olduğu yönündeki algı hâlâ gücünü korumaktadır. Örneğin bu görüş Norbert Elias'ın uygarlaşma süreci teorisinin de temelini oluşturur ve bu teoride “Ortaçağ toplumlarının –bizimkiyle kıyaslandığında– şiddete çok daha yatkın” olduğu görüşü açıkça savunulur (Elias 1998: 198). Benzer bir şekilde toplum tarihçisi Marc Bloch da Ortaçağ Avrupası'nda “şiddetin . . . toplumsal yapıda ve çağın zihniyetinde derin köklere sahip olduğunu” ileri sürer (Bloch, 1961: 411). Daha yakın zamanlarda ise Steven Pinker (2011: 1), modern öncesi dünyayı “yabancı bir ülke” olarak tasvir eden bir kitap yazmıştır. O ülkede “vahşet”, “günlük varoluşun dokusuna derinlemesine işlenmiştir.” Bu yoruma göre şiddet, uygarlığın gelişi ve özellikle de modernliğin başlamasıyla birlikte azalma eğilimine girmiştir. Pinker (2011: xxi) daha da ileri gidip “bugün kendi türümüzün gelmiş geçmiş en barışçıl çağında yaşıyor olabiliriz” demektedir.

Bu kitapta, şiddet hakkında epey revaçta olan işte bu tür toplumsal teşhislere meydan okuyorum. Özellikle örgütlü şiddetin tarihsel dinamiklerine odaklanıyorum ve bunların örnek teşkil etmiş olanlarını da savaşlar, devrimler, soykırımlar ve terörizm gibi toplumsal olgular olarak ele alıyorum. Bu olguların dikkatli biçimde incelenmeleri hâlinde uygarlığın gelişimi ve modernliğin ortaya çıkışıyla birlikte bir gerileme yaşamadıklarının görülebileceğini ileri sürüyorum. Tersine, örgütlü şiddetin toplumdaki gidişatı bize tam aksi yönü işaret etmektedir: Uygarlıklar ve bürokratik yönetim modelleri gelişip genişledikçe, şiddete yönelik örgütsel ve ideolojik kapasite de gelişip genişlemektedir. Gelgelelim bu saptama, örgütsel gelişmenin kaçınılmaz olarak şiddete yol açtığını ya da örgütlü şiddetin yükseliş eğilimini sürdürmek zorunda olduğunu iddia etmek değildir. Tarihsel ve coğrafi farklılıklar nedeniyle şiddet eylemlerinin işleyiş tarzında muazzam farklılıklar vardır. Dahası, şiddet sabit ve önceden belirlenmiş bir öze değil birden fazla varoluş biçimine sahip olduğundan, tarihsel dönüşümlerini tam olarak kavramak son derece zordur. Bu durum

aynı zamanda belirli şiddet biçimlerinin kullanımına yönelik değişen tutumları da içermektedir. Sözelimi modern öncesi ve erken modern Avrupa'nın büyük bir kısmında Tanrı'ya ve kutsallara sövmek, eş dövmekten daha ciddi bir suç olarak görülürken, bugün bunun tam tersi söz konusudur. Dolayısıyla, önceki kuşaklar Tanrı'ya ve kutsal şeylere sövmeye eylemlerini ağır bir şekilde cezalandırırken bu eylemleri Tanrı'yı hedef alan aşırı şiddet biçimleri olarak görüyorlardı. Oysa şimdiki normatif parametrelerimiz en yüksek değeri kişinin beden bütünlüğünün korunmasına atfediyor.

Şiddetin azalıp azalmadığına dair çağdaş tartışmaların çoğu, şiddetin istikrarlı, tarih boyunca süren ve kültürlerarası bir olgu olduğu önkabulüne dayanıyor. Bu argümanlar, vahşet ve uygarlığın, şiddetin fizikselliği ve kasıtlılığı etrafında inşa edilmiş sabit sınırlarla nitelendirilmesi itibarıyla birbirini dışlayan iki olgu olduğu görüşüne dayanmaktadır. Gelgelelim, böylesine katı bir ikilik fazlasıyla dar bir kavramlaştırmadır ve tarihsel bakımdan da çok sınırlıdır. Şiddetin karakterini açıklayabilmek için onu çok daha geniş bir tarihsel, coğrafi ve toplumsal bağlama yerleştirmek şarttır. Bugünkü hukuk ve ahlak sistemlerimiz, bir yabancıнын bedenine (örneğin memelerine veya penisine) rızası olmadan kasıtlı olarak dokunmayı bir suç ve şiddet eylemi addetmektedir. İşyerinde veya okulda uygulanan psikolojik baskılarsa –çoğu zaman bu baskılara maruz kalanların sağlığını ve esenliğini derinden etkilemelerine rağmen– nadiren bir şiddet biçimi sayılmaktadır. (Bunlara şu örnekler verilebilir: sürekli artan iş yükü hedefleri, gerçekçi olmayan iş/yaşam talepleri; bireylerin sürekli artan toplumsal yalıtılmışlığı; toplum içinde utandırmanın yeni biçimlerinin etkisi; kişinin örgütlülüğü dışında kurumlaşmış empati eksikliği ile alttan alta sıklıkla desteklenen kalıcı varoluşsal güvensizlik). Oysa modern öncesi dünyada, toplumdan tecrit etme ve toplum içinde utandırma davranışı, çoğu fiziksel ceza biçiminden çok daha ciddi zor kullanma biçimleri olarak görülüyordu. Örneğin Carrel'ın (2009) gösterdiği üzere, 14.

yüzyılın İngilteresi'nde çoğu kişi, hapishanede kısa bir süre bile alıkonmak yerine ayaklarının geçirilerek teşhir edildikleri delikli tahta oturağı tercih ediyordu. Bir kişinin köyünden kovulmasının, genellikle bir ceza biçimi olarak uygulanan çoğu bedensel yaralama biçiminden çok daha acımasız olduğuna inanılıyordu. İşte bütün bunlar, şiddetin zamana ve mekâna göre değişen dinamik bir toplumsal olgu olduğunu gösteriyor. Bu uzun vadeli tarihsel süreçleri daha iyi anlayabilmek için, günümüzün beden ve fail merkezli şiddet kavramlarına saplanıp kalmamak, bunların dışına çıkıp düşünebilmek gerekiyor. Şiddet eyleminin sadece maddi bir eylem, kişinin bedeni üzerinde kasıtlı güç kullanımını içeren fiziksel bir olay şeklindeki çağdaş yeniden yorumu, insanlık tarihinde epey geç tarihlerde ortaya çıkmıştır ve bu yüzden tarihsel bağlam-sallaştırmayı gerektirmektedir. Son birkaç onyıdır modern toplumsal düzenin bedeni hedef alan şiddet eylemlerine diğer tüm şiddet türlerinden daha fazla ağırlık verdiğinden kuşku yoktur. Hatta modernliğin son dönemlerinin ayırt edici yönünün beden fetişizmi olduğu bile iddia edilebilir ki bu da beden süslemeleri (yani dövme ve piercing) yoluyla pekiştirilen kişisel denetimden, beden merkezli tüketimciliğe ve kişinin bedenine neyin saldırı teşkil ettiğine dair algılarımıza kadar uzanan bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Bütün bu durumlarda ve diğer pek çok durumda, odak noktası kesinlikle beden bütünlüğünün fiziksel yönleri olmaktadır. Örgütlü şiddetin gidişatını anlama bakımından şiddetin fiziksel boyutları çok önemli olmaya devam etse de bunlar şiddet eyleminin maddi olmayan ve kasıt barındırmayan biçimleriyle de desteklenmelidir. İlaveten, şiddet eylemlerinin nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını daha iyi anlamak açısından dikkatimizi bireysel veya kolektif faillerin kasıtlı eylemlerinden, şiddet uygulamalarını teşvik eden toplumsal örgütlerin kasıtsız eylemlerine yöneltmek de çok önemlidir (bkz. Birinci Bölüm).

Bu kitapta, örgütlü şiddetin insanlık tarihi boyunca nasıl dönüştüğünü araştırmaya çalışıyorum. Bu bağlamda, örgütlü

şiddetin birçok biçiminde çarpıcı bir azalmanın meydana gelmediğini, örgütlü şiddet için daha büyük bir örgütsel ve ideolojik kapasitenin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan büyük bir toplumsal dönüşüm geçirdiğini savunuyorum. Bu da şiddetin kademeli olarak toplumsal örgütlerin zor kullanımına dayalı ve ideolojik gücüne dönüştürüldüğü ve böylece erişimlerini ve meşruiyetlerini genişletmek için mikro düzeydeki çeşitli dayanışmaları kullanabildikleri anlamına gelir. Zorlayıcı ve ideolojik güçlerin nasıl geliştiğini, genişlediğini ve dönüştüğünü tam olarak anlamak için, bu değişimi teşvik eden uzun vadeli tarihsel süreçlere başvurmak gerekiyor. Şiddetin meşru kullanımını devletin gün geçtikçe tekeline daha fazla alması, artan okuryazarlık oranları, yaygın eğitim, kitle iletişim araçlarının çoğalması ve kamu alanının genişlemesi, otoritenin bürokratikleşmesi ve kitlesel ideolojikleşme, şiddete farklı bir açıdan bakılmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, son 300 yıl, şiddet eylemlerinin azalması şöyle dursun, aslında örgütlü şiddetin boyutlarında dikkate değer bir artışa tanıklık etmiştir. Bu dönemin büyük bir kısmı kitlesel imhanın adım adım genişlemesiyle karakterize olmuş ve kitlesel imha yönünde tam bir umutsuzluk noktası ise 250 milyondan fazla insan kaybıyla 20. yüzyıl olmuştur (White 2012). Bu ölümcül olayların çoğu, bu yüzyılın ilk yarısıyla sınırlıydı. Fakat bu kayıpları yaratan örgütsel ve ideolojik yapı iskeleleri sökülmemiştir. Tersine, son 70 yıl, ulus devletlerinden, ticari kuruluşlardan, dinî kurumlardan ve toplumsal hareketlerden sivil toplum gruplaşmalarına kadar uzanan toplumsal örgütlerin zorlayıcı ve ideolojik güçlerinin sürekli arttığına tanıklık etmiştir. Bu örgütsel ve ideolojik kapasitenin yükselişi toplumsal bir ortam da yaratmıştır. Bu ortamda, bir yandan toplumsal ilişkiler zorla barışçılaştırılmış, diğer yandan bu zorla barışçılaştırma periyodik olarak kitlesel ölçekte şiddet patlamaları için koşullar yaratmıştır.

Bu kitap, örgütlü şiddetin toplumsal dönüşümünü farklı tarihsel ve coğrafi bağlamlarda çözümlemek amacıyla sosyo-

lojik ve tarihsel temellere dayanan bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlıyor. Bu yaklaşım birbirine bağlı üç tarihsel sürecin işleyişini vurgulayarak örgütlü şiddetin *longue durée*² çözümlemesini sunmaya çalışan önceki çalışmalarına (Malešević 2013a, 2013b, 2013c, 2011, 2010) dayanıyor: zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanması. Amacım, örgütlü şiddetin toplumsal dinamiklerinin izlerini zaman ve mekân içinde araştıran sistematik bir tarihsel sosyoloji çözümlemesi sunmaktır.

Kitabın Düzeni

Örgütlü şiddet ile toplum arasındaki ilişkiyi kesintisiz uzun zaman süreleri boyunca anlamak için bu kaygan kavramı tanımlamak ve yerli yerine oturtmak gerekiyor. Bu yüzden Birinci Bölümde teorik ve empirik olarak sürdürülebilir bir örgütlü şiddet kavramı geliştirmek amacıyla, şiddet konusunda yapılan çalışmalarda önde gelen yaklaşımları eleştirel bir bakışla ele alıyorum. Çok geniş ya da çok dar kapsamlı olan başat şiddet anlayışlarından uzak durmaya çalışıyorum ve şunu iddia ediyorum: Geniş kapsamlı tanımlar şiddeti göreceli hâle getirirken, dar kapsamlı tanımlar bedensel olmayan ve kasıtlı olmayan şiddet eylemi biçimlerini açıklayamamaktadır. Bu kavramsal tartışmayı daha sonra örgütlü şiddet üzerine yapılan çalışmalarda önde gelen üç yaklaşımı (Weber, Foucault ve Elias) eleştirel bir gözle ele alacak şekilde genişletiyorum. Güçlü ve zayıf yönlerini saptamak ve örgütlü şiddetin alternatif bir yorumunu sunmak üzere analitik bir alan belirlemek amacıyla üç bakış açısının her birini kısaca değerlendiriyorum.

“Longue durée”: “uzun dönem”, “uzun vade” anlamına gelen Fransızca terim. Fransız Annales Okulu’nun tarih çalışmalarında, olayların gerisinde uzun dönemli tarihsel yapılara öncelik veren tarih yazımı yaklaşımını ifade eden bir kavramdır. (Çev.)

İkinci Bölümde, örgütlü şiddetin incelenmesine olanak tanıyan bir teorik çerçeve sunuyorum. Devleti nesne edilen karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji geleneğinden kısmen de olsa yararlanarak örgütlü şiddetin tarihsel dinamiklerini merkeze alan *longue durée* modelinin bir versiyonunu sunuyorum. Daha somut olarak, son 12.000 yılda örgütlü şiddetin gelişmesinde ve dönüşümünde önemli bir rol oynadığına inandığım üç uzun vadeli tarihsel süreç belirliyorum. Bunlar zor kullanımının birikerek bürokratikleştirilmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanmasıdır. Bu bölüm, üç sürecin her birinin nasıl işlediğini ve bunların örgütlü şiddet bağlamında birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu açıklıyor.

Üçüncü ve Dördüncü Bölümler, insanlık tarihi boyunca örgütlü şiddetin yaygınlığına ilişkin mevcut bulguları eleştirel bir bakışla gözden geçiriyor. Özellikle Üçüncü Bölüm, ilk insanların ne ölçüde şiddet kullandığını değerlendirmek üzere arkeolojik, antropolojik bulguları ve tarihsel belgeleri irdeliyor. Örgütlü şiddetin insanlık tarihinde oldukça geç bir tarihte geliştiğini ve yayılmasının örgütsel gücün genişlemesiyle yakından bağlantılı olduğunu ileri sürüyorum. Üçüncü Bölüm büyük ölçüde tarihöncesine ve tarihin ilk dönemlerine odaklanırken, Dördüncü Bölüm örgütlü şiddetin tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadarki dönüşümüne kısaca bir göz atıyor. Genel savım doğrultusunda, şiddetin, toplumsal gelişmeyle, uygarlığın ilerleyişi veya modernliğin ortaya çıkışıyla birlikte azaldığını gösteren hiçbir somut kanıtın olmadığını vurguluyorum. Tersine, zorlayıcı-örgütsel ve ideolojik yapılarla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu için, bu yapılar büyümeye devam ettikçe örgütlü şiddetin de genişlediğini gösteriyorum. Üçüncü ve Dördüncü Bölümler genel bir bakış sunarken, sonraki dört bölüm daha özel olarak örgütlü şiddetin ana biçimlerine, yani savaşa, devrimlere, soykırımlara ve terörizme odaklanıyor.

Beşinci Bölümde, savaşın tarihsel dinamiklerini araştırıyor-

rum. Savaş ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiye bakıyorum ve savaşın sürekli artan örgütsel ve ideolojik kapasitesinin hem yıkıcı hem de toplumsal olarak üretken sonuçlar açısından belirleyici olduğunu ileri sürüyorum. Bu bağlamda, son zamanlarda devletlerarası savaşların ve cephede meydana gelen can kayıplarının sayısındaki azalma, savaşın kaçınılmaz bitişi olarak değil de savaşların örgütsel ve ideolojik olarak günlük yaşamın içine iyice yerleştiği bir yapısal ilerleme biçimi olarak yorumlanabilir.

Altıncı Bölüm, devrimlerin tarihsel dinamiklerini araştırıyor. Başat devrim teorilerini eleştirel bir bakışla gözden geçiriyorum ve ardından örgütlenme kapasitesi, ideolojik nüfuz ve mikro dayanışmanın yerleşmesinin rolüne odaklanan alternatif bir yorum sunuyorum. Bu bağlamda, devrimci deneyimin inişli çıkışlı güzergâhlarına da biraz ışık tutuyorum.

Soykırımlar genellikle örgütlü şiddetin en uç biçimleri olarak kabul edildiğinden, Yedinci Bölümde onların toplumsal kökenlerini ve tarihsel güzergâhlarını çözümlüyorum. Soykırımlar üzerine yapılan araştırmaların çoğu, hukuki ve etik boyutlara ağırlık verse de bu tartışmaları sosyolojiye doğru kaydırmak bugün bir ihtiyaç hâline geldi. Bu yüzden bu bölümde, bu toplumsal olgunun *longue durée* yorumunu geliştirmeye yönelmiş sosyolojik yaklaşımları ele alıyorum.

Terörizm ise diğer örgütlü şiddet biçimlerine kıyasla çok daha az sayıda can kaybına neden olmasına rağmen genellikle hak ettiğinden daha fazla dikkat çekiyor. Sekizinci Bölümde, terörizmin ne olduğunu ve kamuoyunun dikkatini neden bu kadar çektiğini çözümlüyorum. Daha somut olarak, terörizme dair etkili sosyolojik ve sosyolojik olmayan yaklaşımların eleştirel bir çözümlemesini sunuyorum ve şunu iddia ediyorum: Sosyolojik olmayan çözümlemeler psikolojik, ekonomik ve siyasi faktörleri aşırı vurgularken, önde gelen sosyolojik yaklaşımlar kültürel olarak belirlenimci açıklamalar sunmaktadır. Bu bağlamda, terör eylemlerini örgütsel ve ideolojik güçler ile

mikro dayanışma prizmasından geçirerek araştıran alternatif bir yaklaşım öneriyorum.

Mikro dayanışmayı toplumsal eylemi seferber eden hayati mekanizmalardan biri olarak gördüğüm için, bu sürecin uygulamada nasıl işlediğini incelemek de hayati bir önem taşıyor. Dolayısıyla Dokuzuncu Bölümde grup içi kaynaşmanın nasıl işlediğine daha yakından bakıyorum. Bu bölümde insanların doğal olarak başkalarıyla bir arada olmayı seven canlılar olmadıklarını ve grup dinamiklerinin genellikle örgütsel ve ideolojik destek gerektirdiğini ileri sürüyorum. Bu bölüm, örgütlü şiddet ile mikro dayanışma arasındaki tarihsel dinamikleri araştırıyor.

Hannah Arendt (1970) “Şiddet Üzerine” adlı makalesinde güç [iktidar] ile şiddet arasında keskin bir ayrım yapmaktadır. O makalede Arendt, şiddetin, gücün aşırı bir örneği olmaktan ziyade gücün karşıtı olduğunu savunur. Bu görüşe göre, ortak irade ve halkın rızasıyla üretilen güçten farklı olarak şiddet, gücün mevcut olmayışı, yokluğu demektir. Bense bu kitapta karşıt görüşü benimsiyorum. Bana göre kolektif şiddet, örgütsel ve ideolojik güçlerin bir ürünüdür ve bu güçler büyüyüp genişledikçe örgütlü şiddet kapasitesi de artmaktadır. Aydınlanmanın şiddetten tamamen arınmış toplumsal gerçeklik hülyasını paylaşan Arendt’in aksine bu kitap, şiddetin insanlığın tarihsel deneyiminin ayrılmaz ve indirgenemez bir parçası olduğu kabulüne dayanıyor.

I ÖRGÜTLÜ ŞİDDET NEDİR?

1. *Şiddet Nedir?*

Gündelik hayatta *şiddet* terimi birbirinden çok farklı durumları ifade etmek için kullanılır. Çoğu zaman zararlı sonuçları olan belirli bir eylem tipini ifade etse de zaman zaman eylem eksikliğine de atıfta bulunabilir. Başka bir insanı kasten öldürmek veya yaralamak, hemen hemen herkesin şiddet eylemi olarak nitelendireceği eylemlerdir. Fakat aynı etiketleme, bazıları tarafından insanlara ve hayvanlara yönelik ağır cezaları, mülkün ve yaşam alanının yok edilmesini (yani çevresel yıkımı), özellikle saldırgan ve aşağılayıcı kelimelerin kullanılmasını, duygusal şantajın acımasız biçimlerini ve kişinin hayatına, sağlığına veya ruh bütünlüğüne yönelik tehditleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, şiddet üreten sonuçlara yol açan faaliyetlere karşı kayıtsızlık, insan veya hayvan ıstırabının göz ardı edilmesi veya tamamen savunmasız bireylere verilen desteğin geri çekilmesi de dâhil olmak üzere boş vermişlik biçimleri de şiddet olarak nitelendirilmiştir. Dahası, genellikle bu terim, verilmiş bir sözü veya anlaşmayı bozmak (yani bir anlaşmayı ihlal etmek), koku veya tat dâhil olmak üzere kişinin duygularını olumsuz yönde etkilemek (örneğin “yemek iğrençti, damak zevkimi bozdu”) ve kişinin haysiyetine veya özsaygısına zarar vermek (örneğin “bu davranış kendime olan saygımı yok eder”) gibi davranışları da kapsayacak şekilde kullanılabilir. Şiddet olarak adlandırılan çoğu eylem ya da eylemsizlik biçimi,

geçmişteki veya şimdiki somut olaylara atıfta bulunsa da bazı durumlarda bu adlandırma gelecekteki olaylarla ilgili olarak da kullanılıyor (örneğin “Karbondioksit salımını artırarak çocuklarımızın ve torunlarımızın geleceğini yok ediyoruz”). Şiddet kavramı aynı zamanda eğretilme olarak da kullanılmaktadır: “Kanserle savaşı kazanmak”, “yoksullukla mücadele” veya “yolsuzlukla savaş” gibi deyişler buna örnek gösterilebilir. Bu terim güçlü normatif çağrışımlara sahip olduğu için, sıklıkla belirli bir eylem tarzının meşrulaştırılması veya gayrimeşrulaştırılması amacıyla siyasi bir araç olarak da devreye sokulabiliyor. Sözgelimi bir spor müsabakasında oyunculardan birinin sert müdahalesi o oyuncunun antrenörü tarafından sıkı çalışmanın, hırsın ve kararlılığın bir işareti olarak görülebilirken, diğer takımın antrenörü aynı hareketi şiddete kışkırtma olarak yorumlayabilir. Benzer şekilde, iki düşman komşu devlet arasındaki sınırda meydana gelen bir gerginlik, her iki devletin de diğer tarafı kasıtlı saldırganlıkla suçlamasına yol açabilir.

Neyin şiddet teşkil ettiğine dair tüm bu farklı kullanımlar ve yorumlar, şiddeti, şiddetsiz bir eylemden ayırırken belirsizliğe yer vermeyen, evrensel olarak kabul edilmiş hiçbir ölçütün olmadığını gösteriyor. Am bu da göreci bir konumun benimse-nip şiddet içersin veya içermesin tüm eylemlerin aynı şeklinde ele alınması gerektiği anlamına gelmiyor. Tersine, şiddetin çok çeşitli yorumlanabilmesi her şiddet eyleminin belirli bir toplumsal ve tarihsel bağlamda konumlandığını ve bu hâliyle belirli toplumsal algılara ve deneyimlere bağımlı olduğunu ima etmektedir. Başka bir ifadeyle şiddet, anlamı zamana ve mekâna göre değişen, tarihsel olarak çerçevelenmiş ve toplumsal bakımdan dinamik bir olgudur. Bununla birlikte, aşırı derece biçimlenebilir olan ve derinlemesine farklı, neredeyse birbirini dışlayan anlamlar kazanabilen ve bu özelliklerini de zaman içinde kazanmış olan “kültür” veya “haklar” gibi kavramlardan farklı olarak şiddet, dinamik ama onlara kıyasla çok daha sabit bir olgudur. Örneğin “haklar” kavramının

anlamı tarih boyunca ciddi ölçüde değişmiştir. Bu değişiklikler, tek bir ailenin kendisine miras kalan hak sahipliğinden (“kralların ilahi hakları”) başlayıp belirli bir statü kategorisinin ayrıcalıklarına (soyluluk, büyük toprak sahipleri, mülk sahibi beyazlar vb.), belirli bir ulus devletinde yaşayan tüm yurttaşların yasal ayrıcalıklarına dek uzanmaktadır. Oysa şiddet kavramı bu kadar çarpıcı bir dönüşüm geçirmemiştir. Yani başka bir insanı öldürme eylemi, şimdi olduğu gibi 10.000 yıl önce de şiddet eylemi olarak görülüyordu. Fakat belirli bir öldürme biçiminin ne anlama geldiğini belirleyen özgül toplumsal ve tarihsel çerçeve önemli ölçüde değişmiştir. Tarihin bazı dönemlerinde bir soylu, itaatsiz bir köylünün canını alma hakkına sahipken, günümüzün dünyasının hukuk ve etik ilkeleri bu tür eylemlere izin vermemektedir. Dolayısıyla şiddeti neyin oluşturduğuna dair tarihsel yorumlar değişse de bu değişim, diğer birçok toplumsal olguda olduğundan çok daha yavaş ilerleyen ve daha sınırlı bir süreçtir. Dahası şiddet, kademelendirilebilir (ölçülebilir) bir kavram olması itibarıyla da farklıdır. Şiddet, fiziksel, ahlaki veya duygusal hasarın ölçeği, büyüklüğü ve yoğunluğu bakımından farklılık gösteren çeşitli uygulamaları içermektedir. Nitekim birine galiz küfürler etmek ile birinin canına kıymak arasında önemli bir fark olduğu açıktır. Yine de bunların her ikisi de şiddet içeren davranış biçimleri olarak nitelenmiştir. Fakat bu, şiddetin bu kademelendirilebilir niteliğinin tarihten ve coğrafyadan bağımsız, evrensel ve sabit olduğu anlamına gelmez. Tersine, çeşitli toplumsal düzenler zaman ve mekân üzerinden karşılaşılırsa, bazı bağlamlarda sözlü hakaretlerin başka bir insanı öldürmekten çok daha saldırganca bir şiddet eylemi olarak görüldüğü durumlar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin ilahi otoriteye karşı küfür niteliğinde bir hakaret, anında ölüm cezasına neden olabilirken, bir kâfirin veya dinden dönenin linç edilmesi çok erdemli bir eylem olarak görülebilir.

Şiddetin bu göze çarpan bağlama bağlı, dinamik ve kaygan doğası, şu soru etrafında hararetli kavramsal tartışmalara

yol açmıştır: Hangi eylem veya eylemsizlik türleri şiddet sayılmaktadır? Tartışmalardaki başlıca anlaşmazlık nedenleri, şiddet eylemlerinin bedenselliği ve kasıtlılığı meselesi olmuştur. Bazı uzmanlar şiddeti dar kapsamlı terimlerle, bedene zarar verecek veya ölüme neden olacak şekilde fiziksel gücün kasıtlı kullanımı olarak tanımlarken (Tilly 2003, Eisner 2009, Ray 2011, Pinker 2011), diğerleri nihayetinde zararlı etkiler üreten belirli bir toplumsal eylemin uzun vadeli etkilerine dikkat çeken daha geniş kapsamlı tanımlar kullanmaktadırlar. (Scheper-Hughes 2004; Žižek 2008, Schinkel 2010, Bourdieu 1990, Galtung 1969). Örneğin hem Eisner (2009) hem de Tilly (2003) şiddetin fizikselliğini vurgulamaktadır. Eisner’e (2009: 42) göre şiddet basitçe “diğer insanlara kasten ama gönülsüzce fiziksel zarar vermek” iken Tilly’ye (2003: 3) göre şiddet eylemleri “kişilere veya nesnelere” anında “fiziksel zarar vermeleri” açısından şiddet içermeyen faaliyetlerden ayırt edilmelidir.

Buna karşılık, diğer uzmanlar şiddetin fiziksel boyutuna indirgenemeyeceğini savunmaktadırlar çünkü hem fiziksel hem de duygusal acı fiziksel olmayan yollardan pekâlâ verilebilir. Örneğin sürekli acımasızca aşağılanmak intiharı teşvik edebilir; uzun süre korku ve gerilim içinde yaşamak kalp krizine yol açabilir; stresli bir çalışma ortamı aile içi şiddetin artmasına neden olabilir; tehlikeli bir çalışma ortamına veya sağlıksız yiyeceklere düzenli olarak maruz kalmak ciddi hastalıklara, ağrılara veya ölüme neden olabilir falan filan. Scheper-Hughes ve Bourgois’nın (2004 1) vurguladığı gibi, “Şiddet, mağdurun kişiliğine, haysiyetine, değer duygusuna veya değerlerine yönelik saldırıları da bünyesinde barındırır. Şiddete gücünü ve anlamını veren, onun toplumsal ve kültürel boyutlarıdır.”

Uzmanlar, fiziksel müdahalenin yanı sıra şiddette kasıt aranması gerektiği fikrine de itiraz etmektedirler. Her ne kadar birçok şiddet eylemi önceden tasarlanmış ve hesaplanmış olsa da çoğu şiddet eylemi aslında kasıtsızdır. Her şeyden önce,

şiddet vakalarını çözümlerken kişinin saikleri ile eyleminin sonuçları arasında bir ayrım yapmak gerekir. Felson'ın (2009) haklı olarak işaret ettiği üzere, şiddete yol açan süreçleri yeterince açıklayabilmek için, mağdurlar ve gözlemcilerin yanı sıra failer de dâhil olmak üzere ilgili herkesi hesaba katmak önemlidir çünkü bunların saikleri de sık sık değişir. Birçok vakada, şiddet eyleminde bulunan failin saikleri ile eyleminin sonuçları bağlantılı olmayabilir. Bu nokta, hukuki şiddet ile sosyolojik şiddet arasında bir ayrım yapılarak daha da genişletilebilir. Her ne kadar dünyanın her yerindeki hukuk sistemleri aşikâr sebeplerden ötürü şiddet mağdurlarına odaklanmış ve bu yüzden şiddet eylemini oluşturan değişmez anlamlarla iş görmek zorunda olsa da, bireysel ve toplu şiddet deneyimlerine ilişkin sosyolojik anlayışlar kaçınılmaz olarak küçük farklılıklara daha fazla önem vermektedir. Hukuk sistemlerinde vurgu, yasanın suç eylemlerini nasıl tanımladığına uygun olarak şiddet eylemleri için bireysel veya bazen kolektif sorumluluk ve kasıtlılık üzerine yapılmaktadır; oysa sosyolojide dikkat çekilen nokta şiddet olaylarının karmaşık dinamikleridir. Her şiddet vakası veya durumu farklı olduğu ve bunlardan bazılarının tek bir kaynağı olmayabileceği veya illa kasıtlı olmayabilecek farklı faktörlerin bir araya gelmesinden kaynaklandıkları için, sosyolojik çözümleme hukuk uzmanlarını tatmin edecek cevapları nadiren verebilir. Sözgelimi bir polis memuruna fiziksel saldırı bugün çoğu hukuk sisteminde açıkça suç olarak tanımlanmış ve ciddi cezası olan bir eylemdir. Kolluk kuvvetlerini hedef alan saldırılar hukuken ve neredeyse daima devleti hedef alan saldırılar olarak yorumlandıklarından, hukukta öngörülen cezanın ağırlığı, bireysel bir şiddet eyleminin gerçekleştirilmiş olmasıyla değil, bu tür bir saldırının devletin otoritesine oluşturduğu tehdit üzerinden belirlenmektedir. Bu nedenle evsiz bir uyuşturucu bağımlısını acımasızca dövmenin cezası, bir polis memuruna tükürmenin veya tokat atmanın cezasından genellikle daha az olacaktır. Birinci olayda uygulanan şiddetin derecesi ölçüde daha

yüksek olsa bile, hukuk sistemleri ikinci olayın daha fazla şiddet içerdiğine hükmedecektir. Dahası tüm insanlar acı çekse de bireylerin yaşadıkları fiziksel ve duygusal yaralanmaların derecesi önemli ölçüde farklılık gösterebilir ama bu durum ceza hukuku tarafından genellikle ele alınmaz. Hukuki açıdan bakıldığında, şiddet içeren davranış/suç kategorilerinin hepsi eşit derecede ceza gerektirir, dolayısıyla asıl mesele, şu veya bu şiddet biçiminin hukukta nasıl sınıflandırıldığıdır. Ceza mevzuatı, kolluk kuvvetlerini hedef alan saldırılar ile sivilleri hedef alan saldırılar arasında keskin bir ayrım yaptığından, şiddet eylemlerinin bireysel deneyimleri arasındaki benzerliklere veya farklılıklara çok az dikkat etmektedir.

Şiddet deneyiminin kasıtlılık ve bedensellik ile ilgili bu karmaşıklığı yüzünden birçok sosyolog, şiddetin daha geniş tanımlarını benimsemektedir. Örneğin Johan Galtung'un (1969) *yapısal şiddet* kavramı, kasıtlı olmayan ve fiziksel olmayan davranışları da şiddet eyleminin tanımına dâhil etmeyi hedefleyen ilk girişimlerden biriydi. Bu anlayışa göre yapısal şiddet kaynaklara, sağlığa, eğitime, yasal korumaya ve siyasi güce eşitsiz erişim de dâhil olmak üzere, insanların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerini engelleyen yapısal kısıtlamaların hepsini kapsamaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse yapısal şiddetin, toplumdaki tabakalaşma sistemlerinin en altında yer alan bireyler ve gruplar üzerinde orantısız etkiye sahip olan eşitsiz toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı görülmektedir. Galtung, yapısal şiddeti erken ölümlere, uzun süreli sakatlıklara, yetersiz beslenmeye veya açlığa neden olan bir güç olarak tanımlamaktadır. Daha sonraki çalışmalarında Galtung (1990), yapısal şiddetin meşrulaştırıldığı toplumsal bir mekanizma olarak *kültürel şiddet* kavramını da ortaya koymaktadır. Kültürel şiddet kavramı, yapısal şiddetin varlığını meşrulaştırmak için kullanılan çeşitli kültürel söylemleri ifade etmektedir; bu söylemlere ideolojik öğretiler, dinsel öğretiler ve sanatsal üslupların yanı sıra bilimsel akıl yürütmenin kullanımı da dâhildir.

Pierre Bourdieu (1990), bu görüşü, kültürel meşrulaştırma süreçlerini baskın toplumsal ilişkilerin alışılmış şekilde yeniden üretilmesiyle ilişkilendirerek daha da genişletmiştir. Bu bağlamda Bourdieu *simgesel şiddet* fikrini geliştirmiştir ve simgesel şiddeti, bireysel fiziksel saldırganlık eylemlerinden genellikle daha önemli ve etkili bir tahakküm biçimi olarak görmektedir. Ona göre simgesel şiddet, toplumsal düzenlere nüfuz eden simgesel iktidardan kaynaklanır ve mevcut hiyerarşik ilişkileri sürdürmek için kullanılan gündelik toplumsal alışkanlıklara yerleşmiş örtülü bir toplumsal pratik biçimidir. Bourdieu ve Wacquant'ın (1992 167) ileri sürdüğü üzere, bu tür şiddet içeren faaliyetler, görünür fiziksel yaralanmalar veya belirli faillerin kasıtlı eylemleriyle nitelenemezler, “bir toplumsal faile, onun suç ortaklığıyla uygulanan bir şiddet biçimi” olarak nitelenirler. Simgesel şiddetin tipik örnekleri, çağdaş toplumlardaki sınıf, statü ve toplumsal cinsiyet ayrımlarıdır. Sınıf ve statü ayrımları, tüm tabakaların çoğunluğu tarafından paylaşılır ve halk nezdinde meşrulaştırılarak sürdürülür. Buna göre, daha liyakatli veya daha yetenekli oldukları gerekçesiyle orta sınıflar daha iyi toplumsal ve ekonomik bir durumda olmayı hak etmektedirler. Dahası, orta sınıfların sanatsal zevkleri, yaşam tarzları ve konuşma becerileri üstün kabul edilir ve toplumda kültürel yeterliliğin evrensel ölçüsü olarak yaygın şekilde kabul görür.

Çok daha kuşatıcı olan bu şiddet anlayışı, öznel şiddet ile nesnel şiddeti birbirinden ayıran Žižek'te (2008) de mevcuttur. Onun görüşüne göre “açıkça tanımlanabilir fail” ile ilişkilendirilenlere ve suç, terörizm veya sivil itaatsizlik eylemleriyle temsil edilenlere dair geleneksel şiddet anlayışları, epey görünür olan fakat başat şiddet eylemi biçimleri olmayan öznel şiddet biçimleridir. Žižek'in (2008: 2) ağırlık noktası bunun yerine “nesnel şiddet” olarak adlandırdığı şeydir. Çoğu kez gündelik normallığın bozulması olarak algılanan öznel şiddetten farklı olarak nesnel şiddet, onun tam tersi bir hâldir, yani mevcut statükoyu destekleyen toplumsal gerçekliktir. Žižek'in kendi

sözleriyle “Nesnel şiddet görünmezdir çünkü bir şeyi öznel açıdan şiddet olarak algıladığımız eşiği bizzat o belirler ve sürdürür.” Öznel şiddet sıklıkla nesnel şiddetin egemenliğiyle yüzleşme girişimi olarak ortaya çıktığından, iki tür şiddet birbiriyle derinden bağlantılıdır. Žižek’in değerlendirmesine göre nesnel şiddet, simgesel ve sistemik şiddet düzleminde daha da farklılaşmaktadır. Simgesel şiddet, konuşma ve dil biçimlerinin alışılmış tarzda yeniden üretilmesinde önemli bir nokta olurken, Bourdieu’nün kendi kavramıyla aşağı yukarı aynı anlama gelir. Buna karşılık sistemik şiddet “ekonomik ve siyasi sistemlerimizin düzgün işleyişinin genellikle yıkıcı sonuçlarıyla” ilgilidir (Žižek 2008: 2). Žižek’e göre (2008 9) bu tür şiddet “sistemin doğasında vardır”; doğrudan fiziksel gücü, “ama aynı zamanda şiddet tehdidi de dâhil olmak üzere tahakküm ve sömürü ilişkilerini sürdüren daha ince-likli zor kullanma biçimlerini” de içermektedir. Bu yoruma göre, sistemik şiddetin başlıca failleri, öznel şiddeti denetleme girişimleri aracılığıyla dünyadaki asimetrik ekonomik ve siyasi ilişkileri sürdüren liberal seçkinlerdir: “Hoşgörü içinde AIDS’le mücadele veya eğitim için milyonlarca dolar veren aynı hayırseverler, finansal spekülasyon yoluyla binlerce kişinin hayatını mahvetmişler böylece tam da mücadele edilen hoşgörüsüzlüğün yükselişinin koşullarını yaratmışlardır” (Žižek 2008: 37).

Galtung, Bourdieu ve Žižek, şiddet eylemlerinin ve şiddetin yarattığı sonuçların, birinin niyetinin bir semeresi olması gerekmediği ve bunların fiziksel olmayan araçlarla üretilebileceği konusunda haklıdır. Şiddet sadece kişinin bedensel deneyimine ve kasıtlı eylemlerine indirgenemez. Baskıyla sindirme, ihmal, savsaklama, zorlama, tehditler ve bedensel olmayan eylemler veya eylemsizliğin diğer biçimleri de kasıtlı fiziksel yaralanmaların ürettiği ölçüde zihinsel ve fiziksel hasarlar yaratabilir. Gelgelelim, şiddet kavramını diğer toplumsal olgularla karıştırmamak da önemlidir. Örneğin Galtung’un tanımı o kadar geniştir ki her türlü eşitsizliği ve kişinin tam potansiyeline

ulaşma ihtimalinin eksikliğini “yapısal şiddet” yaftası altında bir araya getirmektedir. Bu bağlamda, şiddet içeren ve içermeyen yapısal eylem biçimlerini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır, öyle ki herhangi biri çeşitli yapısal engellerin onun potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesini engellediğini kolaylıkla iddia edebilir. Benzer şekilde hem Žižek’in hem de Bourdieu’nün simgesel ve nesnel/sistemik şiddet kavramları o kadar geniştir ki kavramı sosyolojik açıdan anlamsız hâle getirmektedir. Eğer şiddet eşitsizlik, kapitalizm, toplumsallaşma veya toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkileriyle düpedüz eşanlamlı olarak kullanılıyorsa, bu kavram artık gereksiz hâle gelmektedir. Bunun da ötesinde, bu kadar geniş tanımların devreye sokulması, şiddet içeren bir eylemin anlamını da görelî hâle getirmektedir. Her ne kadar şiddet genellikle asimetrik güç ilişkileri ile bireysel ve kolektif eşitsizlikleri içerse de, şiddeti eşitsizliğe veya asimetrik güç ilişkilerine indirgemekle analitik açıdan hiçbir şey elde edemeyiz. Şiddet, eşitsizlikten veya güç eşitsizliğinden çok daha fazlasıdır. Bir devletin zenginleri ayrıcalıklı hâle getiren gerici bir vergi sistemi kurması ile aynı hükümetin soykırım tasarısına doğrudan katılımı arasında önemli bir fark olduğu açıktır. Bu sadece bir ölçek meselesi de değildir, bunlar birbirinden çok farklı iki toplumsal olgudur. Hem Žižek’in hem de Bourdieu’nün şiddet kavramı, örgütlü şiddetin tüm tezahürlerini kapitalizmin ekonomik temellerine bağlaması anlamında ekonomik açıdan belirlenimcidir. Bu, kapitalizmden önce şiddetin var olmadığı anlamına mı gelmektedir, yoksa kapitalizm resminin dışına çıkıldığında şiddetten arınmış bir dünyada yaşayacağımız anlamına mı gelmektedir? Sözelimi Žižek’e göre sistemik şiddet, kapitalist düzende gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasıdır, öznel şiddet ise onun doğrudan tamamlayıcısıdır: Terör eylemleri, sivil itaatsizlik veya suç, kapitalist düzenin doğası gereği şiddet içeren niteliğini yansıtmaktadır. İşte bu tür bir sav, kapitalizm öncesi dünyanın çoğunda örgütlü şiddetin varlığını açıklamadığı gibi, kapitalist bağlamların dışında karşılaştığımız

şiddet davranışlarını da açıklayamaz. Bunun da ötesinde bu aşırı yapısalcı tanımlar, şiddetin mikro dinamiğini yeterince kavrayamazlar. Çözümlememizin ağırlık noktasını bireylerden, gruplardan ve kesinliksiz teorik soyutlamalardan –yani kapitalizmden– şiddet eylemlerinin ortaya çıkma koşullarını yaratan toplumsal ve tarihsel bağlamlara kaydırırsak çok daha fazlasını elde edebiliriz. Collins’in (2008a) haklı olarak savunduğu üzere, şiddet durumsal bir süreçtir. Mikro düzeyde şiddet, “çatışmacı gerilimin ve korkunun etrafından dolanmaya izin veren bir dizi patikadır.” Daha somut olarak, Collins’in meselesi, şiddetin bir bireyin veya grubun bir özelliği olmasından ziyade toplumsal bir durum olmasıdır: “İçlerine adım atan bireylerin duygularını ve eylemlerini şekillendiren durumların dış hatlarını arıyoruz. Her durumda aynı şiddeti uygulayan bir birey tipi aramak baştan hata olur” (Collins 2008a: 1). Dolayısıyla hem kapitalistler hem de kapitalizm şiddet üretebilir ama bu durum tek tip, sürekli ve kalıcı bir olgu olmaktan uzaktır.

Şiddet kavramının çok dar, çok geniş ve yapısal olarak sabit tanımlara saplanıp “aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık” durumuna düşmeden ve açıklayıcılığına da halel getirmeden, bedeni hedeflemeyen ve kasıtlı olmayan eylemleri ve toplumsal durumların zengin mikro dinamiklerini de kapsayacak şekilde yeniden tanımlanması işte bu yüzden büyük bir önem taşıyor. Bu doğrultuda şiddeti, bireylerin, grupların veya toplumsal örgütlerin, kendilerini, kasıtlı veya kasıtsız eylemlerinin, zorla bazı davranış değişiklikleri dayattığı veya fiziksel, zihinsel, duygusal hasara, yaralanmaya veya ölüme yol açtığı durumlarda buldukları, ölçeklenebilir bir toplumsal süreç olarak tanımlıyorum.

Şiddetin bu işler tanımı, şiddet eylemlerinin hepsinin durumsal ve bağlamsal niteliğini vurgulamayı amaçlıyor. Bununla birlikte şiddet, farklı düzeylerde ortaya çıkan, zaman ve mekân içinde değişen, kendine özgü toplumsal ve kültürel kodlamalara bağlı kademeli bir olgu olduğu için, bütün bu

karmaşıklığı bir anda kavramak zordur. Dolayısıyla derinlemesine bir çözümleme sunabilmek adına şiddetin üç temel katmanını burada birbirinden ayırmamız gerekiyor: (1) kişilerarası; (2) gruplararası ve (3) devletlerarası şiddet (Malešević 2013b). Bu kitapta göstereceğim gibi, bu üç katman genellikle birbiriyle derinden bağlantılı olsa da bunların her birinde şiddetin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve işlerlik kazandığı konusunda önemli birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

Kişilerarası katman, yüz yüze temasta ortaya çıkan her türlü şiddetle ilgilidir; sokak kavgaları, bar arbedeleri, aile içi şiddet, örgütsüz futbol holiganlığı ve düellodan toplu tecavüze, intihar bombalamalarına ve evcil hayvanlara yapılan zulme veya çocuk kaçırma vakalarına kadar, çok çeşitli durumları içerir. Şiddetin bu türü sıklıkla kendilerini diğer bireylerle doğrudan fiziksel bir etkileşim içinde bulan az sayıda insanı içerir. Bu itibarla mikro düzeyde şiddet içeren bu çatışmalar, yüz yüze temasın çoğunu niteleyen belirli bir durumsal mantık sergilemektedirler: Kural olarak, şiddet dağınıklık yaratan, kaotik bir durumdur, duygusal bakımdan yoğun ve nispeten kısa sürelidir. Collins'in (2008a) vurguladığı gibi, mikro düzeydeki şiddet olaylarının çoğu biçimi, failin şiddeti uygulamada yetersizliğiyle tanımlanır, bedensel hareketlerin ahengine bağlıdır ve jestler, mimikler, sözlü ve sözsüz iletişim dâhil olmak üzere fiziksel etkileşim dinamikleri tarafından şekillendirilir.

Bedensel temasın ağır bastığı kişilerarası şiddet içeren temasların tam tersine diğer iki katman, yani gruplararası ve devletlerarası çatışmalar, çoğunlukla doğrudan fiziksel temasın yokluğuyla nitelenmektedir. Burada toplumsal eyleme artık bireylerin ve grupların belirli toplumsal örgütlere üyelikleri/bağılılıkları nedeniyle şiddete karıştıkları resmî veya gayri-resmî örgütler aracılık etmektedir. Bu durum, gruplararası veya farklı yönetimler arasındaki şiddette asla diğer bireylerle yakın temasın yaygın olmadığı anlamına gelmez. Aksine, mesele şudur ki böyle bir etkileşim meydana geldiğinde, bu

etkileşim genellikle örgüte üyelik/bağlılık ilkelerine tabidir. Sözgelimi iki asker savaş alanında çarpıştığında, doğrudan kişilerarası şiddet içeren bir çatışmaya girmiş olurlar fakat bu durumda şiddet, örgütsel bir dolayımın, yani iki yönetimin veya devletin birbiriyle savaş hâlinde olmasının ürünüdür. Benzer bir şekilde, ırkına göre tavır almak veya genç kadınların sokakta sözle ve davranışla taciz etmek de çoğu zaman ilgili bireyler arasındaki kişilerarası çatışmalardan ziyade daha geniş, gruplararası etnik ve toplumsal cinsiyet ilişkileriyle daha fazla ilgilidir.

Hem gruplar arasında hem de farklı yönetimler veya devletler arasında cereyan eden şiddet eylemleri örgütlü şiddetin biçimleri olsa da, bu ikisi örgütsel kapasiteleri, meşruiyetleri ve dayanışma duyguları açısından farklılık gösterir. Gruplararası şiddet az çok resmileştirilebilirken, farklı yönetimler arasındaki şiddet tamamen örgütsel bir yapının varlığına bağlıdır. Sözgelimi şiddet içeren sınıf temelli çatışmalar köklü sendikaları, toplumsal hareketleri, radikal siyasi partileri, örgütlü milisleri veya paramiliter kuvvetleri içerebilir. Bununla birlikte, sınıf temelli şiddet herhangi bir örgütsel kanalın dışında da gerçekleşebilir. Bu duruma örnek olarak çaresiz bırakılmış bir beden işçisinin öfkeye kapılıp büyük bir özel şirketin tüm yönetim kurulunu öldürmesi gösterilebilir. Buna karşılık, iki veya daha fazla sayıda yönetim veya devlet arasındaki şiddet, kaçınılmaz olarak, şiddetli çatışmaları başlatmak ve sürdürmek için örgütsel aygıtların kullanılmasını gerektirir. Bu yönetimlerin liderleri diğer yönetimlere örgütlü şiddet uygulama kararlarını elbette gerçekleştirmiş veya algılanan bir bireysel şiddet eylemine dayandırabilirler. Böyle bir gelişme Reichstag Yangını'nın veya Franz Ferdinand'a düzenlenen suikastın ardından yaşanmıştı ama örgütsel yapı olmadan devletlerarası şiddet ortaya çıkamaz.

Dahası, gruplararası şiddet ile devletlerarası şiddet, içeride ve dışarıda meşruluğunu sağlama kabiliyeti bakımından da farklılık gösterir. İmparatorluklardan, şehir devletlerinden,

şehir birliklerinden ulus devletlerine varasıya yerleşik yönetimler, sıklıkla bölgesel ve uluslararası antlaşmalar, diplomatik ilişkiler, askeri kuvvet veya ekonomik güç yoluyla dış meşruiyet kazanırlar. Oysa devletdışı kolektif aktörler için durum böyle değildir. Bunun yerine, resmî olarak örgütlenmiş olsun ya da olmasın, birçok grubun dış meşruiyeti sürekli tartışma konusu olabilir. Din, etniklik, sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş veya diğer herhangi bir toplumsal nitelikle tanımlanan çoğu topluluk, birden fazla toplumsal örgütlenmeyle temsil edilmeye yatkın olduğundan, her zaman belirli bir topluluk adına kimin konuşma hakkına sahip olduğu sorunu söz konusudur. Örneğin şiddetli bir çatışma Şiiiler ile Sünniler arasındaki dinsel bir çekişme olarak tanımlandığında, hangi toplumsal hareketin, partinin, askerî grubun veya ruhban örgütünün kendi dindaşlarını temsil etme konusunda meşru hakka sahip olduğu nadiren açıklığa kavuşur. Buna karşılık, 1982'deki Falkland-Malvinas Savaşı gibi devletlerarası savaşlarda, meşru düşmanların kim olduğu genellikle daha belirgindir. Bazı hükümetlerin yönetme hakkına itiraz edilebilirse de (örneğin Arjantin Cuntası), onunla bağlantılı yönetimlerin (örneğin Birleşik Krallık ve Arjantin) meşruiyeti nadiren sorgulanır.

Toplumsal örgütlerin ve gayriresmi grupların hepsi açısından iç meşruiyet ve dayanışma duygusu gerekli olsa da, devletler ve gruplar bu niteliklere genellikle farklı şekilde ulaşmaktadırlar. Tarih boyunca, çeşitli devletlerin yöneticileri, yönetim haklarını meşrulaştırmak için, başka şeylerin yanı sıra mitolojiden, dinden, ilahi haklardan ve uygarlaştırma misyonlarından milliyetçiliğe varasıya farklı kaynaklara dayanmak zorunda kalmışlardır. Modern çağda devletler, kendi toprakları üzerinde şiddetin meşru kullanımı konusunda da bir tekel kurabilmişler ve bu tekeli meşrulaştırmak için devlet çapında kolektif dayanışmanın dilini ve ideolojilerini kullanmak zorunda kalmışlardır. Devletdışı kolektif aktörler iç meşruiyete ulaşmak için grup dayanışması söylemini de kullanmışlardır. Ne var ki bu tür gruplar genellikle belirli destek unsurlarına

(yani din, etnik köken, sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş vb.) başvurduklarından, iç meşruiyet ve dayanışma kaynakları, seçilen toplumsal katmanlarla sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık, modern devletler kendi toprakları üzerinde sadece şiddetin meşru kullanımını değil, vergilendirmeyi, eğitimi ve yaşamayı da büyük ölçüde tekellerine aldıklarından, onların varlığı, bu tür toplumsal ve siyasi düzenlemeleri içerden meşrulaştıracak devlet çapında ideolojik söylemler geliştirmeye ve kullanmaya dayanmaktadır (Malešević 2013a).

2. Şiddeti Örgütlemek

Uzmanların çoğu, kişilerarası şiddet ile örgütlü şiddetin farklı toplumsal özellikler sergilediğini kabul etmektedir. Gruplararası şiddet ile devletlerarası şiddet arasındaki önemli eşitsizliğe rağmen, bu şiddet türlerinin ikisi de önemli bir ortak noktaya sahiptir: Her ikisi de soyut örgütsel kategoriler etrafında inşa edilmiş ve örgütsel yapılar aracılığıyla yürürlüğe konan dolaylı olgulardır. Doğrudan fiziksel etkileşimi gerektiren kişilerarası şiddetin aksine örgütlü şiddet, yapılandırılmış ve soyut varlıkların mevcudiyetini gerektirir. Şiddet eylemlerini başlatan, düzenleyen ve üstlenen toplumsal hareketler, yerleşik kurumlar veya işler toplumsal örgütler, bu tür varlıklara örnek gösterilebilir. Her ne kadar hem örgütlü şiddet hem de kişilerarası şiddet genellikle birbiriyle derinden karşılıklı bağımlılık hâlinde olsa da, ikisi arasındaki uçurum insanlık tarihinin son 12.000 yılında genişlemiş ve bu süreç son 300 yılda yoğunlaşmıştır (Malešević 2010). Bunun nedenlerinden biri, toplumsal düzenlerin yüz yüze etkileşimin kaybedilmesi pahasına giderek artan örgütsel gücüdür. Tarihöncesinin ve tarihin ilk dönemlerinin şiddet eylemlerinin çoğu, bireyler veya doğrudan karşı karşıya gelen küçük, gevşek örgütlenmiş gruplar arasındaki doğrudan etkileşimde gerçekleşmeye meyilliyken, karmaşık toplumsal örgütlerin gelişimi, şiddetin

toplumun dolayımından gitgide daha fazla geçmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle bir yandan bilim, teknoloji ve yönetim biçimlerindeki gelişmeler ve diğer yandan nüfustaki muazzam artış hem şiddet eylemlerinden hem de çok sayıda insanın zor kullanılarak eşgüdümlemesinden sorumlu uzman toplumsal örgütlerin (ordu, polis teşkilatı, özel güvenlik şirketleri, silahlı milisler vb.) ortaya çıkmasını ve çoğalmasını teşvik etmiştir. Esnek bir yiyecek toplayıcı topluluğunda yaşayan bir avuç birey, Afrika savanlarında özgürce dolaşabilir ve ara sıra şiddete sahne olan kişilerarası anlaşmazlıklara karışabilirken, Mısır'da Ptolemaios Krallığı'nda yaşayan milyonlarca birey, yeterli yiyecek sağlayabilen ve iç düzeni kurabilen ve kendi komşularıyla periyodik savaşlar yapmak da dâhil olmak üzere dış güvenliği sağlayabilen köklü bir yönetimin varlığı olmadan hayatta kalamazdı.

Dahası örgütlü şiddet, etkili ve kalıcı yapısal mekanizmaların varlığına bağlı olduğundan, bu yapılar bir kez yerleştikten sonra varlıklarını sürdürmeye ve zaman içinde daha da genişlemeye meyillidirler. Sözgelimi bir bar arbedesi birkaç kişi arasında çok şiddetli bir kavgayla sonuçlanabilirken, bu tür bireysel düzeydeki bir şiddetin günlerce sürmesi veya söz konusu barın dışına taşması pek olası değildir. Buna karşılık, belirli bir toplumsal örgütün düzenini korumak ve güvenliğini sağlamak için bir kez polis gücü veya özel güvenlik şirketi devreye girdikten sonra, bunlar çoğu kişi tarafından gereksiz görülseler bile kolay kolay lağvedilemezler.

Her ne kadar çoğu uzman kişilerarası şiddet ile örgütlü şiddet arasında bir ayırım yapsa da, aslında bu terimleri çok az uzman kullanmaktadır. Bunun yerine, şiddetin siyasi biçimleri (terörizm, savaş, soykırım vb.) ile siyasi olmayan biçimleri (aile içi şiddet, şiddet içeren suçlar vb.) veya bu ayrıma karşılık gelen kolektif/toplumsal şiddet ile bireysel şiddet arasında bir ayırım yapma eğilimi söz konusudur. Örneğin Donatella Della Porta (2013: 6) bu itibarla *siyasi şiddet* kavramını kullanmaktadır ve bu kavramı “büyük fiziksel güç

içeren ve siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla bir rakibe zarar veren kolektif eylem birikimlerinden oluşan” belirli bir şiddet faaliyeti biçimi olarak tanımlamaktadır. Tilly (2003: 3) ise “kolektif şiddet” terimini tercih etmektedir ve onu “kişilere veya nesnelere doğrudan fiziksel zarar veren, olaylara dayalı (epizodik) bir toplumsal etkileşim” olarak tanımlamaktadır ve bu şiddet türü “en azından zarar veren iki fail içermektedir ve en azından kısmen zarar verici eylemler gerçekleştiren kişiler arasındaki eşgüdümünden kaynaklanmaktadır.” Şiddetin fizikselliği ve kasıtlılığı açısından oldukça dar kapsamlı olan anlayışlarını bir tarafa bırakırsak, bu tanımların her ikisi de şiddetin yapısal dinamiklerini önemsizleştirmek pahasına faili aşırı vurgulamaktadır. Toplumsal hareketler geleneği içinde hareket eden Della Porta, şiddeti kolektif eylem prizmasından kavrırken, çatışma siyaseti paradigmasının en kıdemli temsilcisi olan Tilly’ye göre şiddet eylemi toplumsal etkileşimler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Elbette kolektif eylem ve epizodik grup etkileşimi, şiddetin meydana geldiği önemli yollardır ama şiddet deneyiminin tek veya baskın türleri bunlar değildir. Şiddetin çoğu, gruplararası düzeyde değil, yönetimler/devletler düzeyinde üretilip uygulanmaktadır. Başka bir ifadeyle devletler, siyasi partiler, kurumsal özel şirketler veya paramiliter örgütler de dâhil olmak üzere örgütlü yapılar, şiddetten herhangi bir grubun veya bireyin sorumlu olduğundan daha fazla sorumludur. Dahası hem Tilly’nin hem de Della Porta’nın kendi savını oluşturmak için kullandığı kolektif eylemden/etkileşimden kaynaklanan tipik şiddet vakalarında bile örgütlü yapıların ve özellikle de devletin varlığı son derece belirgindir. Sözgelimi Tilly (2003: 1-5), kolektif şiddet kavramını, hepsini epizodik toplumsal etkileşime örnek olarak gösterdiği Ruanda Soykırımı’nı, Vahşi Batı’daki kovboy çatışmalarını ve Malezya kırsalında biçerdöverlerin tahrip edilmesi eylemlerini hatırlatarak ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Della Porta (2013: 1-2), siyasi şiddetin çok çeşitli kolektif eylemler oluşturduğunu işaret

etmek için 11 Eylül terör saldırılarını, Bask bölgesinin bağımsızlığı için ETA'nın verdiği silahlı mücadeleyi ve Breivik'in Ütoya Adası'nda yaptığı katliamı¹ örnek vermektedir. Her halükârda bütün bu vakalarda örgütlü yapılar büyük önem taşımaktadır: Ruanda Soykırımı devlet aygıtı olmadan gerçekleştirilemezdi. Biçerdöverlere yapılan sabotajlar, modern devletin ve özel şirketlerin gündeme getirdiği tarımsal üretim değişikliklerine köylülerin verdiği şiddet içeren bir tepkiydi. Hem El Kaide hem de ETA terörü, belirli devletlerin (sırasıyla ABD ve İspanya'nın) uzun vadeli tavırlarının önyak olduğu jeopolitik kör noktaların yapısal bir ürünüydü; bunların her ikisi güçlü toplumsal örgütlerdir. Hatta Vahşi Batı'nın kovboylarının silahlı çatışmaları ve Breivik'in toplu kıyımı, belirli örgütlü yapılar bağlamında cereyan etmişti ki bunlar ABD'nin devlet destekli sınır genişlemesi ile Norveç İşçi Partisi gençlik kampı toplantısıdır.

Devletin ve diğer güçlü toplumsal örgütlerin şiddet eylemlerinin birçok örneğinde neredeyse her yerde mevcut böyle bir egemenliğin olması, örgütlü güç ile onun farklı şiddet biçimleriyle bağlantısı konusunda ayrıksı bir şeyin olduğunu göstermektedir. Siyasi, kolektif veya toplumsal şiddet gibi terimler işte bu önemli şeyi örgütlü şiddet kavramının yapabildiği ölçüde vurgulayamaz. “Siyasi şiddet” terimi, şiddet içeren eylemlerde bulunan faillerin belirli siyasi amaçlarına odaklandığı için belki de daha kesindir. Bununla birlikte, siyasi eylem ile siyasi olmayan eylem arasında ayırım yapmak zor olduğundan, bu kesinlik fazlasıyla indirgeyici ve yanıltıcı olabilir. Dahası, bu terim siyasi bir niyetin varlığını varsaymaktadır, oysa daha önce de belirttiğimiz gibi, şiddet hepten kasıtlı veya fail güdümlü olmayabilir. Bütün bu noktaları

Norveç'te Anders Behring Breivik Haziran 2011'de hükümet binalarının bulunduğu bölgede bombalı saldırıda bulunmuş ve bu saldırı sonucu 8 kişi hayatını kaybetmişti. Breivik, bundan 2 saat sonra da Toplumsal Demokrat Parti gençlik örgütünün Ütoya Adası'ndaki yaz kampında ateş açarak 69 kişiyi katletmişti. (Çev.)

hesaba katarak, bu anahtar kavramla ilgili kendi işler tanımım, farklı tarihsel ve örgütsel özelliklerine rağmen yukarıda belirttiğim şiddet tanımına benzemektedir. Bu itibarla örgütlü şiddeti, örgütlü kolektiviteler de dâhil olmak üzere toplumsal örgütlerin, kendilerini, kasıtlı veya kasıtsız eylemlerinin, zorla bazı esaslı davranış değişikliklerini dayattığı veya fiziksel, zihinsel, duygusal hasara, yaralanmaya veya ölüme yol açtığı durumlarda buldukları veya yapısal koşullar tarafından bu yönde etkilendikleri, ölçeklenebilir bir toplumsal süreç olarak tanımlıyorum.

3. Örgütlü Şiddet ve Tarihsel Değişim

Örgütlü şiddeti tarihsel bir süreç olarak tanımlamak, onun niteliğinin zaman içinde değiştiğini de ima etmektedir. Sosyal bilimlerdeki en önemli tartışmalardan biri, şiddetin tarih boyunca hep var olup olmadığı veya önemli bir yükseliş veya düşüş yaşayıp yaşamadığı sorusu etrafında gelişmiştir. Bu belirli soru, önde gelen toplum teorisyenlerini ve empirik düşünen toplum analistlerini eşit derecede düşünceye sevk etmiş ve uzmanların çoğu, bu soruya birbirinden epey farklı cevaplar vermişlerdir. Burada kısaca, örgütlü şiddet ile tarihsel değişim arasındaki bu ilişkinin en etkili ve soruya zıt cevaplar vermiş olan üç değerlendirmesine odaklanacağım. Elias'ın izinden giden bakış açıları, tarih boyunca her türlü şiddet eyleminde bir düşüş eğilimi tespit ederken, Weber ve Foucault'nun düşüncesinden ilham alan yaklaşımlar, insani gelişmenin son 300 yılında şiddetin arttığını vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte, Foucault'nun ve Weber'in çizgisinden giden değerlendirmeler birbirinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir: Foucault, modern dönemde şiddetin çerçevesi genişlenip uygulanmasında önemli söylemsel değişimlere ağırlık verirken, Weber şiddete yönelik kurumsal mekanizmaların adım adım genişlediğini vurgulamaktadır. Benim amacım,

örgütlü şiddetin tarihsel güzergâhlarını daha iyi anlamak adıma bu yaklaşımlara eleştirel biçimde eğilip bu kitabın geri kalanında geliştireceğim kavramsal ve empirik çözümlemeyi teorik ve kavramsal açıdan yerli yerine oturtmak olacak.

3.1. *Disiplin ve Şiddet*

Max Weber, geleneksel olarak idealist epistemolojiyle ilişkilendirilegelmiştir; bu durumun örnekleri Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu üzerine yaptığı iyi bilinen çalışmalarında veya toplumsal tabakalaşma teorisinde görülebilmektedir. Toplumsal tabakalaşma teorisinde, toplumsal statü ve itibar gibi kültürel faktörlere sınıfsal ayrılıklar veya ekonomik yapılar dâhil olmak üzere maddi faktörlerden daha fazla ağırlık veren bir açıklama sunmaktadır. Fakat Weber'in çalışmalarının fazlasıyla Parsonsçı kalan bu tek boyutlu nitelemesi, bu büyük Alman sosyoloğunun her şeyden önce bir çatışma teorisini olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir (Hall 2013; Collins 1986). Weber bize sistematik bir örgütlü şiddet teorisini sunmasa da onun eserleri zor kullanımının ve şiddet eyleminin karmaşık sosyolojik çözümlemeleriyle doludur. Weber'in yaklaşımının hareket noktası, siyasi yaşamın son kertede şiddete dayandığıdır. Bu görüşe göre siyaset öncelikle iktidarla ilgilidir, iktidar ise zor kullanma kapasiteye dayanmaktadır. Weber'in kendi terimleriyle “tüm siyasetlerin özü çatışmadır” ve iktidar “toplumsal bir ilişki içindeki bir aktörün, direnişe rağmen kendi iradesini yerine getirebilecek konumda olma ihtimalidir ve bu ihtimalin dayandığı temele bakılması gerekmez” (Weber 1968: 53).

Weber, toplumsal hayatı kısmen, çatışmanın insana özgü bir olgu olarak görüldüğü Nietzscheci ontolojinin merceğinden bakarak kavramaktadır. Dahası bu düşüncüyü belirli bir tarihsel ve sosyolojik bağlama yerleştirerek Nietzsche'nin görüşlerini genişletmektedir. Böylece Weber, mikro düzeyde,

toplumsal ilişkileri, siyasi, kültürel ve ekonomik çatışmalar (yani kendisine ait üçlü tabakalaşma teorisi) tarafından şekillendirilmiş hâliyle kavramlaştırır. Bu çatışmaların hepsi temelde güç kullanımına veya güç kullanma tehdidine bağlı kalmaktadır. Siyasi dernekler ve tek tek siyasetçiler, devlet aygıtlarının hâkimiyeti için birbiriyle mücadele ederler; ekonomik gruplar ve bireyler piyasada birbiriyle genellikle acımasızca rekabet ederler; farklı toplumsal tabakalar ve bunların bireysel üyeleri de sürekli bir statü mücadelesi içindedirler. Makro düzeyde ise Weber, büyük dinsel dünya görüşlerinin yanı sıra devlet gücünü de şiddetli çatışmalarla tanımlanıyor-muş gibi yorumlamaktadır. Dinler, uzlaşmaz nihai değerlere dayanan ve birbiriyle yarışan eskatolojik vizyonları benimserken, devlet yapısının varlığı, denetimi altındaki topraklarda meşru şiddet kullanımı üzerinde bir tekel kurma becerisinin baştan varsayılmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda hem mikro hem de makro düzeydeki ortamlar, şiddetli çatışma durumlarıyla şekillenir: Bireyler ve gruplar maddi kaynaklar, itibar ve siyasi kurumlar üzerinde hâkimiyet için rekabet ederlerken, dünya devletleri daha geniş jeopolitik arenada sürekli bir statü ve güç mücadelesi içindedirler (Weber 1968, Collins 1986).

Toplumsal ilişkilere dair bu çatışmacı görüş, Weber'in devlet, savaş ve toplumsal değişim çözümlemelerinde de tespit edilebilir. Weber'e göre devlet, öncelikle güç tekeliyle tanımlanan zor kullanıcı bir kurumdur. "Her devletin kuvvet üzerine kurulduğu" konusunda Troçki ile hemfikirdir. Fakat devletin özel bir amacının (sınıf egemenliğinin bir aracı olarak hizmet etmek) olduğunu düşünen Marksistlerden farklı olarak Weber, devletin kendi başına var olmak için özel bir nedeninin olmadığını, bunun yerine yalnızca şiddet araçları üzerinden tanımlanabileceğini ileri sürmüştür. Weber'in (1994: 310) kendi sözleriyle "[m]odern devlet, sosyolojik olarak ancak diğer tüm siyasi birliklerde olduğu gibi devlete de özgü olan belirli bir araç, yani fiziksel şiddet üzerinden tanımlanabi-

lır.” Bununla birlikte, modern öncesi yöneticiler genellikle bölgelerini denetleyecek örgütsel ve altyapısal kapasiteye sahip olmadıklarından, meşru şiddet kullanımı üzerindeki tekel, çoğunlukla modern yönetimlerin ayırt edici özelliği olan tarihsel bir üründür. Devletin bu tekelini besleyen en önemli tarihsel gelişmelerden biri disiplindeki artışı. Weber’in görüşüne göre, disiplinli eylemin yaygınlık kazanması rasyonalizmin yayılmasının bir önkoşuluydu ve rasyonalizm de modern bürokratik örgütlenmenin, teknolojik gelişmenin ve ekonomik büyümenin mihenk taşıydı. Her ne kadar rasyonelleşme, toplumsal gelişimin mimarlarından biri olsa da, onun kökenlerinin de kesinlikle rasyonel olmadığını kabul etmek önemlidir. Rasyonelleşme, şiddetin çoğalmasıyla ortaya çıkmıştır. Weber (1968: 1152-1155), disiplinin savaştan doğduğunu ileri sürerken işte bu noktayı açıklığa kavuşturmaktadır: “Ciddi ve rasyonel Püriten disiplin, Cromwell’in zaferlerini mümkün kıldı. . . . barut ve tüm savaş teknikleri . . . ancak disiplinin varlığıyla önemli hâle geldi. . . . disiplinin savaşın yürütülmesi üzerindeki değişen etkisi siyasi ve toplumsal düzen üzerinde daha da büyük sonuçlar yarattı. . . . askerî disiplin tüm disiplinlere yol açmaktadır.” Savaş tecrübesi, askerlerin eylemlerini daha eşgüdümlü, verimli, kesin, dakik ve disiplinli hâle getirmede önemli olduğunu kanıtladı, böylece askerleri etkili rasyonel katiller hâline getirirken içinde bulundukları kurumların daha fazla rasyonelleşmesine de yardımcı oldu.

Bununla birlikte, Weber’e göre örgütlü şiddet, rasyonalizasyonu teşvik etmekle kalmaz, benzersiz duygusal, kolektif olayları da ortaya çıkarır. Fakat yaşamı tehdit eden savaş ve benzeri istisnai durumlarda, insanlar yoğun toplumsal bağlar geliştirirler ve güçlü, anlamlı ahlaki vizyonlar formüle ederler. Savaşın feci koşulları, bireylerin toplumsal açıdan acıma, merhamet, sempati gibi güçlü hisler geliştirdikleri benzersiz koşullar yaratır; bunlar da, genellikle kişinin başkaları için koşulsuz fedakârlık yapma isteğine yansımaktadır. Weber’in (2004: 225) ifade ettiği gibi, savaş deneyimi “ölene kadar

birlikteyiz” hissini biçimlendirir. O toplulukta bir asker, silah arkadaşları için isteyerek ölmektedir ve bu yoğun duygusal bağlar yeni bir kolektif anlam duygusu yaratmaktadır ki o da şöyledir: “Silah elde, omuz omza ölümde, işte ancak ölümün bu kitleselliğinde, birey bir şey ‘için’ öldüğünü bildiğine inanabilir.”

Örgütlü şiddetin, örgütsel rasyonalizasyonun ve duygusal bağın bir sonucu olarak ortaya çıkan bu süreçlerin her ikisi de tarihsel olarak toplumsal değişimin yönü açısından çok önem kazanmıştır. Weber’in değerlendirmesine göre, modern öncesi Avrupa’da örgütlü şiddetin yaygınlaşması, nihayetinde rasyonelleştirilmiş toplumsal düzenlerin, kapitalizmin ve bugün bildiğimiz hâliyle ulus devletinin gelişimini destekleyen çokkutuplu bir siyasi ortamın oluşturulmasında epey etkili olmuştur. Diğerlerine karşı modern ve çarpıcı “Batı’nın yükselişi”, kıtanın olağandışı jeopolitik şartlarından kaynaklanmıştır. Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra geride kalan yapısal zayıflık ise çok sayıda savaşbeyinin şiddetli çatışmalar yürüttüğü fakat dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi güçlü ve kıta çapında birleşik bir imparatorluk kuramadığı istikrarsız ve savaşa meyilli bir ortamın oluşmasını teşvik etmiştir. Fakat bu içkin yapısal zayıflık, ideolojik tekeli dayatabilecek bağımsız bir dinsel otoritenin, yani evrenselci Katolik Kilisesi’nin ortaya çıkışıyla birlikte, uzun vadede çokiktidarlı bir feodal yapının gelişmesi için işe yaradığını kanıtlamıştır (Hall 1985). Ordunun, imparatorun özel mülkü olarak kaldığı dünyanın geri kalanının aksine Avrupa feodalizmi, soylu savaşçılar arasındaki sözleşmeli düzenlemeleriyle toplumsal düzenin kademeli olarak rasyonelleşmesini teşvik etmiş ve böylece devlet oluşumu sürecinin, kapitalizmin ve sivil toplumun ilerlemesine ivme kazandırmıştır.

Gelgellim, rasyonalizasyon daha fazla verimlilik ve gelişme sağlamasına rağmen, zorlayıcı yapısından ayrı ele alınamaz. Dahası Weber’in de vurguladığı üzere, kökleri hesaplama, denetime ve teleolojik etkililiğe dayanarak sürekli artan

rasyonalizasyon, muhtemelen örgütsel gücü de giderek artıracaktır. Dolayısıyla modern çağda olduğu gibi, bürokrasi insan yaşamının birçok alanında hüküm sürmektedir, toplumsal ilişkiler giderek daha resmî ve bağımsız bir nitelik kazanmaktadır. Atadan kalan geleneksel düzenler verimsiz, durgun, kayırmacıyken ve topluluk bağlarının sıcaklığıyla ilerleme kaydederken, çağdaş bürokratik dünya verimlidir, enerjiktir ve liyakate dayalıdır ama aynı zamanda “kutup gecesinin buz kesen karanlığı” içindedir. Yani artan örgütsel kapasitenin bedeli ağırdır: Bürokrasi, işlevsellik ve araçsal başarılar lehine geleneksel iş bilmezlik ve kurumsal israftan vazgeçer fakat bu durum aynı zamanda insan ilişkilerinin duygusal ve ahlaki boyutlarına da zarar verir. Bu bağlamda modernliğin tepe noktası bir demir kafes veya daha doğrusu “çelik kadar sert bir kabuk”tur; orada bireysel yaşamlar giderek daha fazla teknik düzen ve katı kurallar tarafından düzenlenmektedir ve kendiliğindenlik ile öngörülemezlik, yeri ni örgütsel ve teknolojik üstünlüğe bırakmaktadır. Dolayısıyla Weber’e göre zor kullanma kapasitesi toplumsal gelişmeyle birlikte artar. Bu durum hem kişilerarası hem de örgütlerarası düzeylerde belirgin hâle gelir. Modernlikte kişilerarası ilişkilerin can alıcı özelliklerinden biri, akrabalık ve dostluk bağlarının yerini yasalarla belirlenmiş davranış kurallarının almasıdır. Örgütlerarası düzeyde, farklı toplumsal örgütler arasında artan rekabete tanık olunabilir ve bunların bazıları (şirketlerin devralınmasından devletlerarası savaşlara kadar) şiddet içeren çatışmalarla sonuçlanır.

Weber’in örgütlü şiddete yaklaşımı, zaman sınavından, çağdaşlarının çoğundan çok daha yüksek bir notla geçmiştir. Kapsamlı bir şiddet eylemi teorisi ortaya koymamış olmasına rağmen içgörülerini hâlâ epey aydınlatıcı ve düşünmeyi kışkırtıcıdır. Toplumsal gelişmeyi ilerleme, akıl ve barış açısından kavramlaştıran Aydınlanma ilkelerinin derinden şekillendirdiği 20. yüzyılın sosyolojisinin çoğundan farklı olarak Weber, çoğu örgütsel ilerlemenin önemli derecede zorlayıcı eylemi

gerektirdiğini ve kuvvet kullanımının da istikrarlı kurumsal düzende işin aslı olarak kaldığını gayet iyi biliyordu. Tarihsel dönüşümlerin en önemli dönemlerinin aynı zamanda aşırı örgütlü şiddet dönemleri olması tesadüf değildir. Daha açık bir ifadeyle Weber, çeşitli toplumsal kurumları ve grup ilişkilerini zor kullanımıyla ilişkilendirmektedir: Askeri ve ruhani disiplinden örgütsel rasyonalitenin demir kafesine, grup dayanışmasına ve savaş alanlarında doğan toplumsal anlamlara, devletin kendi toprakları üzerinde şiddet kullanma tekeline kadar durum böyleydi. Weber'in örgütlü şiddet anlayışına katkısı önemli olmasına rağmen, onun konumunda bazı belirgin zayıflıklar da yok değildir.

Her şeyden önce Weber örgütlü şiddetin kökenlerinin çok sayıda ve tarihsel olarak çeşitli olabileceğini kabul eden mahir bir çözümlemeci olsa da, onun mikro düzeyde şiddet eylemi anlayışı çok daha az esnektir. Başka bir deyişle, Weber'e göre kişilerarası şiddet, tüm siyasi ilişkilerde örtülü olarak var olduğu için güçlü bir kadim niteliğe sahiptir. Örneğin *Meslek Olarak Siyaset*'te "siyasetin özgül aracının şiddetle desteklenen iktidar olduğunu" veya "siyaset için temel aracın şiddet olduğunu" ileri sürmektedir. Dahası, ona göre şiddetin kaçınılmaz bir iç mantığa sahip olduğu görülmektedir: "Şiddet ve şiddet tehdidi, her türlü eylemin alışlagelmiş mantığı gereği daima yeni bir şiddeti doğurur. Devlet kendi çıkarı gereği içeride ve dışarıda bu mantığı takip edecektir" (Weber 1994: 357-387). Siyasi ve diğer toplumsal eylem biçimlerinin şiddetin kullanımına veya şiddet tehdidine dayanabileceği konusunda hemfikir olursa da kolektif siyasi etkileşimlerin hepsi doğası gereği şiddet içermez. Kişilerarası ilişkileri şiddete indirgeyen Hobbesçu ontolojiye sarılmak yerine, mikro bağlamlar ile makro bağlamlar arasında ayırım yapmak önemlidir. Bu kitap boyunca öne sürdüğüm gibi, toplumsal ve siyasi ilişkilerin zorlayıcı tahakküm etrafında inşa edildiği ve geniş ölçüde şiddet kullanımına veya kullanma tehdidinde dayandığı makro örgütsel düzeyden farklı olarak siyasi alandakiler de

dâhil olmak üzere kişilerarası ilişkilerin çoğu, genellikle şiddet içermez. Burada asıl nokta, şiddeti insanın doğuştan gelen bir özelliği olarak görmek yerine şiddet eylemini örgütsel dinamiklerin bir ürünü olarak görmenin çok daha makul olduğudur. Basitçe söylemek gerekirse, şiddet olaylarının ezici bir çoğunluğu, bireyler veya küçük gruplar tarafından değil, büyük ölçekli örgütlenmeler tarafından gerçekleştirilir.

İkinci olarak, Weber'in yazılarında zor kullanımının ve kuvvetin önemine yapılan vurguya rağmen, onun şiddet kavramı da somut bedeni hedef alan kasıtlı eylemlere bağlı kalmaktadır. Şiddet siyasetle yakından bağlantılı olduğundan, Weber'in eserinde kasıtsız toplumsal eylemlerden kaynaklanan şiddet eylemlerine veya duygusal, zihinsel veya varoluşsal hasar dâhil olmak üzere fiziksel olmayan zararlar veren zorla dayatılmış davranış değişikliklerine yer yoktur. Her ne kadar Weber şiddet ile şiddet tehdidi arasında ayrım yapmakta dikkatli olsa da bu iki durumda da şiddet deneyiminin fizikselliliğine ve kasıtlılığine atıfta bulunulmuş olmaktadır.

Son olarak Weber, toplumsal düzenin rasyonelleştirilmesine ve bürokratikleştirilmesine odaklanarak zorlayıcı gücün zaman içindeki dönüşümüne dair oldukça ikna edici bir çözümleme sunmaktadır. Bu kademeli geçişin güzergâhı iyi bir şekilde şemalandırılıp açıklanıyorsa da insanların demir kafes içinde yaşamayı neden kabul ettikleri meçhuldür. Hiç şüphesiz çağdaş dünyada örgütsel/bürokratik güç hâkimdir ama bireylerin böyle bir toplumsal duruma nasıl ve neden tahammül ettiklerini anlamak için ideolojinin ve dayanışmanın toplumsal örgütlenmelerin meşrulaştırılmasında oynadığı rolü de araştırmak gerekir. Weber, siyasi meşruiyete diğer sosyolojik niteliklere kıyasla daha fazla önem vermiş olsa da onun meşru otorite teorisi, şiddetin halkın gözünde meşrulaştırmasını sağlayan özgül toplumsal mekanizmaları açıklamamaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse Weber, farklı toplumsal düzen biçimleriyle ilişkilendirilen üç temel ideal meşru otorite tipi saptamaktadır. Yasal-rasyonel tahakküm, modern bürok-

ratik toplumsal örgütlerle bağlantılıdır. Geleneksel otorite ise egemen patrimonial ve diğer birçok modern öncesi toplumsal düzen olarak görülmektedir. Karizmatik otorite ise, derin kriz ve yapısal dönüşüm zamanlarında ortaya çıkan geçici bir olgu olarak anlaşılmaktadır. Weber'e göre bu farklı meşru tahakküm tipleri, üç toplumsal düzenin her birinde bulunan farklı inanç sistemlerine tekabül eder. Bu argümantasyon totolojik bir akıl yürütme olarak görülmüştür çünkü bir rejimin varlığının o rejimin meşruluğunu gerekçelendirdiğini varsaymaktadır. Örneğin Grafstein (1981: 456), Weber'in meşruiyeti itaatle özdeşleştirdiği gerekçesiyle bu kavramın içini boşalttığını vurgulamaktadır: "Weber'in elinde . . . meşruiyet artık bir rejimin değerlendirilmesini temsil etmiyor; aslında artık doğrudan rejimin kendisine de atıfta bulunmuyor. Aksine meşruiyet, lafı dolandırarak, yurttaşların rejimin meşru olduğuna inancı olarak tanımlanıyor." Her ne kadar başka bir yerde tartışmış olsam da (Malešević 2002: 103) bu tür eleştiriler, Weber için meşruiyetin yalnızca belirli bir toplumsal düzen içindeki halkın algılarıyla değil, ayrıca iktidardakilerin toplumdan destek bulma yetenekleriyle de ilgili olduğunu dikkate almamaktadır. Grafstein ayrıca bu biçimiyle bile teorisinin hâlâ halkın farkı yaratma modellerinin çözümlenmesine izin verdiğini hesaba katmıyor. Bununla birlikte, daha önemli bir sorun, Weber'in meşrulaştırma sürecine dâhil olan toplumsal dinamikler hakkında ikna edici bir açıklama sunmamasıdır. Nitekim bireylerin neden, nasıl, ne zaman ve ne kadar süreyle belirli toplumsal düzenleri meşru görme eğiliminde oldukları açık olmaktan uzaktır. Şiddet içeren bir eylem, diğer toplumsal eylem türlerine kıyasla halk tarafından meşrulaştırılmaya çok daha fazla ihtiyaç duyduğundan bu durum özellikle şiddetin çözümlenmesi bağlamında önem kazanmaktadır. Örneğin modern ulus devletlerinin yurttaşlarının savaş zamanlarında kitlesel şiddet kullanımına nasıl, ne zaman ve neden zımnen veya açıktan rıza gösterdiklerini kavrayabilmek için, ulus devletlerinin örgütsel gücü ile ideolojik gücü arasındaki uzun

vadeli ilişkileri dikkatle incelemek gerekiyor. İkinci Bölümde tartışacağım gibi, her ne kadar toplumsal örgütler büyük ölçüde kendi zor kullanma kapasitelerine dayansalar da bu zor kullanımı aslında çeşitli ideolojik mekanizmalar aracılığıyla halk nezdinde meşrulaştırılarak güçlendirilmiştir. Bununla birlikte ideoloji, toplumsal örgüt liderlerinin boyun eğmeyen toplumlara dayattığı bir şey değildir. Bunun yerine, ideolojik güç çoğunlukla örgütsel gelişimin bir yan ürünüdür ve bu yüzden, belirli toplumsal örgütleri doğuran, aynı karmaşık tarihsel dönüşümlerden kaynaklanır. Dahası hem örgütsel hem de ideolojik gücün başarısı neredeyse her zaman toplumsal örgütlerin ideolojik olarak gündelik yaşama nüfuz etme ve yakın akrabalık ve arkadaşlık ağlarının mikro evrene iyice yerleşme yeteneğine bağlıdır. Dolayısıyla Weber'in teorisinden faydalanmak için, örgütlü şiddetin dönüşümüne katkıda bulunurken örgütsel ve ideolojik gücün uzun vadeli dinamiklerini açıklamaya çalışarak bu çözümlemeyi genişletmek çok önemlidir.

3.2. Şiddet ve Uygarlık

Örgütlü şiddet ile uygarlık arasındaki ilişki, uzmanları öteden beri şaşırtmıştır. Konfüçyüs ve Mosi'den Platon'a, Aristoteles ve İbni Haldun'a varasıya bilginler, uygarlıkların şiddeti ehlileştirip ehlileştirmediklerini veya şiddeti alevlendirip alevlendirmediklerini belirlemeye çalışmışlardır. Spengler (1918), Toynbee (1950) ve daha yakın zamanda Huntington'ın (1996) son derece etkili olmuş çalışmaları da dâhil olmak üzere bu tür araştırmaların çoğu, belirli uygarlıklar arasındaki farklılıklara daha fazla, şiddet eylemi ile uygarlık arasındaki ilişkilerin iç niteliklerine ise daha az önem vermeye meyilli olmuşlardır. Buna karşılık, Norbert Elias (2000 [1939]), uygarlaşma süreci ile şiddetin karşılıklı bağımlılığına odaklanan özgün bir teori geliştirmiştir. Elias'a göre şiddet ile uygarlık arasında

karmaşık bir ilişki vardır. Elias bazı açılardan, şiddet kullanma tekelinin, toplumsal düzeni sağlayıp toplumu huzura kavuşturduğu için uygarlığın ilerlemesinin bir önkoşulu olduğunu savunan Weber'in izinden gitmektedir. Yine de daha belirgin olan diğer açılardan şiddetin uygarlığın aslında tam tersi olduğunu savunmaktadır. Daha somut olarak ifade edecek olursak, onun başyapıtı olan *Uygarlaşma Süreci* (2000), bireysel ve kolektif şiddet biçimlerindeki istikrarlı düşüşün izini, özdenetimin kademeli olarak içselleştirilmesiyle birlikte genişleyen dış toplumsal denetimin kalıcı süreçlerine kadar sürmektedir. Elias, Avrupa çapında farklı toplumsal tabakaların gündelik davranışlarındaki uzun vadeli değişiklikleri araştırırken hem kişilerarası hem de yapısal biçimleriyle şiddet eyleminin üstesinden gelmenin uygarlaşma sürecinin temel özelliği olduğunu iddia etmektedir. Onun yorumuna göre saldırganlık, hayvan doğamızla bağlantılı, doğuştan gelen bir insan eğilimidir. Dolayısıyla Elias'ın görüşüne göre, geçmiş ne kadar derinlemesine araştırılırsa, hayvan muadillerinden çok da farklı olmayan vahşi ve serbest davranışlı insanlarla karşılaşma ihtimali de o kadar artar.² Örneğin *Uygarlaşma Süreci*, insanların esasen biyolojik saiklerle hareket eden hayvansı yaratıklar olduklarına dair göndermelerle doludur ve bu saikler de “ilkel dürtüler”, “dürtüler”, “içgüdüsel eğilimler”, “hayvansı faaliyetler” ve “hayvansı güdüler” olarak sunulmaktadır (Elias 2000: 107-116; 119-120; 158-159; 216, 218, 230, 252, 365). Daha yakın tarihli çalışmalarında Elias, “insanların hayvan doğasına”, “insan doğasının temel kısıtlamalarına” ve insanların bu dünyaya “vahşi, aciz yaratıklar” olarak geldiklerini gösteren “içgüdü’nün denetimine” de sık sık atıfta bulunmaktadır (Elias 1996: 32-33; 1991: 22). Elias'ın çözümlemesinde, “yarı vahşi insan hayvanını” olgunlaşmış ve kendine hâkim bir kişiye dönüştürebilmesi

² Bölümün bu altbölümü kısmen Malešević ve Ryan'dan (2013) yararlanmaktadır.

itibarıyla toplumsallaşmaya olağanüstü dönüştürücü bir güç atfedilmektedir.

İnsan özne hakkındaki bu belirgin biçimde Hobbesçu/Freudcu anlayış, Elias'ın kişilerarası ve örgütlü şiddet anlayışında da aynı derecede belirgindir. Şiddet eylemini –değişen– toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak kavramlaştırmak yerine doğal bir olgu olarak görür. Psikolojik bir fenomen olarak saldırganlık ile şiddet barındıran sosyolojik süreçler arasında ayırım yapmada başarısız olduğu gibi, şiddet içeren davranışları doğuştan zevk veren şeyler olarak değerlendirebilir. Nitekim “Ortaçağ toplumu” hakkında yazarken, “duyguların özgün vahşeti”nden söz eder ve çoğu insan için “başkalarını öldürme ve başkalarına eziyet etme zevkinin büyük olduğunu” ileri sürer ve “kavgacılık, nefret ve başkalarına eziyet etme keyfi daha pervasız” olduğu için bunların “toplum tarafından izin verilen zevkler” olduğunu söyler (Elias 2000: 163). Bu görüşe göre şiddet, “temel bir dürtü” ve “şehveti tatmin etmenin bir yolu”dur. Dolayısıyla şiddet, dizginlenmediği takdirde hiç bitmeyecek şekilde kan dökülmesine ve başkalarının istismar edilmesine yol açacak insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır (Elias 1998: 23). Elias Ortaçağ dünyasında yaşayanları “vahşi, acımasız, şiddet içeren patlamalara yatkın ve ânın insafına terk edilmiş” doymak bilmez “dürtüler” tarafından yönetilen insanlar olarak tasvir eder. “Yağma ve tecavüzden zevk alıyorlardı” der ve bunun onların “hiçbir efendi tanımama arzularının” bir ifadesi olduğunu vurgular (Elias 2000: 241-242).

Elias örgütlü şiddeti de benzer bir anlayışla ele alır. Weber'den dolayı olarak yararlanarak, devletlerin kademeli olarak şiddet ve vergilendirme tekelleri kurduğu siyasi ve askeri “eleme müsabakalarının” sonuçlarını araştırmıştır (Elias 2005, 2000: 344). Onun görüşüne göre, kendini dizginlemenin içselleştirilmesi ve buna bağlı olarak davranışlarda meydana gelen değişim, Avrupa'daki dönüşümlerle birlikte yaşanmıştır. Bu süreçte Avrupa'da askeri ve mali gücün yanı

sıra demografik değişim, kentleşme, daha büyük bir işbölümü, ticaretin genişlemesi ve bir para ekonomisinin ortaya çıkışı iç barışı ve devletin merkezileşmesini teşvik etmişti. Özgür şehirlerin yükselişi ve para ekonomisinin istikrarlı büyümesi, eski feodal yöneticilerin toprak sahibi savaşbeyi soyluları devredışı bırakmalarına ve şiddet ile vergilendirme araçlarını tekelleştirmelerine fırsat vermiş, böylece onların daha fazla ayıklama savaşları yürütmelerine ve yönetim alanlarını genişletmelerine imkân sağlamıştı. Avrupa feodalizmi, böylece, daha önce bağımsız olan savaşçı soyluların yerine son derece bağımlı saray mensuplarının geçmesiyle mutlakiyetçi aşamasına ulaştı. Elias'a göre, mutlakiyetçilik/saray toplumu, bir yandan devlet içinde huzuru sağlarken, eş zamanlı olarak, gerileyen aristokrat saraylı sınıfı da kendisini yükselen orta sınıflardan ayırmak için daha fazla kendine hâkim olma simgelerine bel bağladığından, davranış değişikliklerini de kolaylaştırdı. Nihayetinde, kendini dizginleme ve kibar kişisel üslup değerleri ve uygulamaları, toplumdaki diğer gruplar tarafından kademeli olarak taklit edilen ve benimsenen statü belirteçleri hâline geldi ve daha uygar bir toplumsal davranışa yol açtı. Bu nedenle, devlet oluşumu gibi yapısal değişimler, sonunda yavaş yavaş tüm Avrupa'ya yayılan kendini dizginleme davranışı biçiminde içselleştirilen dış sınırlama mekanizmaları üretti (Elias 2005, 2000). Nihayetinde, Eliasçı bakış açısı, uygarlaşma süreci yoğunlaştıkça, hem kişilerarası hem de örgütlü şiddetin azalmaya mahkûm olduğunu ileri sürmektedir.

Bu teorik konum çok dikkat çekmiş ve birçok bilgin bu konumun temel savlarını empirik yollardan sınamaya çalışmıştır. Bu empirik araştırmaların büyük bir kısmı kişilerarası şiddetin uzun vadede azalmasına ağırlık vermiş olsa da (Eisner 2003, Speiernenburg 2008), daha yakın zamanlarda uzmanlar birçok örgütlü şiddet türü için aynı eğilimlerin var olduğunu göstermeye çalışmışlardır (Pinker 2011; Goldstein 2011; Morris 2014). Elinizdeki kitabın sonraki iki bölümü

bu empirik çalışmalarla ilgilenecek olsa da Elias'ın bazı temel düşüncelerini araştırmak ve sorgulamak burada önem arz ediyor.

Elias'ın benimsediği konumun önemli çelişkilerinden biri, toplumsal ilişkilerin biçimsel, süreç yönelimli, dinamik bir teorisini geliştirmeye olan sıkı bağlılığına rağmen, bu yaklaşımın epistemolojik yapıtaşlarının Freud ve Hobbes'un düşüncelerine dayanan asli, ilkel, (değişmeyen) dürtüler ve içgüdülerin yönettiği bir insan doğası ontolojisi üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Elias'ın Ortaçağ savaşçılarının retorik meydan okumalarının belirli bir toplumsal bağlamdan ziyade kişinin biyolojisini yansıtan gerçeklerin ifadeleri olarak anlaşıldığı eski belgeleri eleştirmeden okuması şimdilik bir kenara bırakılabilir. Bunun yerine, sadece onun örgütlü şiddet teorisine odaklanalım. Bu teorinin de analitik sınamaya dayanmadığını iddia ediyorum.³

Elias'ın yazılarında uygarlaşma süreci, bireylerin kendi “doğal” şiddet dürtülerini nasıl dizginleyeceklerini öğrendikleri ve toplumsal düzenlerin tamamının daha huzurlu hâle geldiği ikili bir olgu olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yalnızca uygarlık ve şiddet eylemlerinin tamamen uyumlu olması söz konusu değildir; çünkü her türlü eşgüdümlü kolektif şiddet önemli ölçüde kendini dizginlemeyi gerektirir fakat daha da önemlisi, uygarlık örgütlü şiddetin beşiğidir. İnsanların fi tarihinden beri savaştıklarına dair yaygın görüşe rağmen, çok sayıda arkeolojik ve antropolojik çalışma, örgütlü şiddetin yalnızca son 12.000 yılda, büyük çaplı savaşlarınsa yalnızca son 3.000 yılında ortaya çıktığını göstermektedir (ayrıntılar için bir sonraki bölüme bakınız). Örgütlü şiddet, yerleşik kültürlerle –bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi, düzenli çiftçilik, toprak mülkiyeti, müstahkem şehirler, ku-

Burada sadece örgütlü şiddetle ilgileniyorum. Elias'ın hem kişilerarası hem de örgütlü şiddet anlayışına ilişkin kapsamlı bir eleştiri için bkz. Malešević ve Ryan (2013).

rumlaşmış dinler, siyasi düzenler ve ayrıntılı toplumsal tabakalaşma biçimleriyle– birlikte tarih sahnesinde belirlemektedir. Bütün bunlarsa tek kelimeyle uygarlıktır. Bilinen ilk uygarlıkları –Sümer, Eski Mısır, Şang Hanedanı Çini’ni, Harrapa Hindistanı’nı ve daha sonraki Mezoamerika’yı⁴– daha önceki toplumsal oluşumlardan ayıran özellikleri, bu uygarlıkların örgütlü şiddeti kullanma ve fetih savaşları yapma becerileriydi. İlk uygarlıkların eski devletleri savaşlarla kurulmuş ve farklı uygarlıklar örgütlü şiddet aracılığıyla genişlemiştir. Dolayısıyla şiddet, uygarlığın “Öteki”si değil, en önemli bileşenlerinden biridir.

İkinci olarak, neredeyse tamamen Ortaçağ ve erken modern Avrupa’yı merkezine alan bir uygarlaşma süreci teorisi, şiddetin tarihsel dönüşümünün yönünü hatalı yorumlar. Elias’a göre, uygarlığın dış ve iç kısıtlamaları kademeli olarak geliştikçe, şiddet eylemi de devletin baskıyı tekeli altına alması sayesinde eşzamanlı olarak bastırılmaya ve yasadışı ilan edilmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle modern, uygar toplumsal düzenlerin gelişi ve yaygınlaşmasıyla birlikte şiddet de azalmaktadır. Dolayısıyla Elias, “Ortaçağ barbarlığı” ile gitgide daha barışçıl hâle geldiği iddia edilen modernliği karşılaştıran, yaygın ve beylik bir görüşü paylaşmaktadır. Fakat Ortaçağ dünyası korkunç zulüm, cadı avı ve sürekli işkence olaylarıyla nitelenirken, bu kan dondurucu uygulamalar onların çoğunlukla bir yıkım aracı olarak fazla etkili olmadıklarını gizler. Ortaçağda savaşlar, soylular arasındaki törenselleşmiş çatışmalardan başka bir şey değildi ve örgütlü şiddet daha korkunç olsa bile, uygarlığın gelişiyle ortaya çıkanlarla kesinlikle kıyaslanamazdı. Yakın tarihli makro sosyolojik araştırmaların da ikna edici şekilde gösterdikleri üzere, etnik temizlik ve soykırım, modern ideolojik tasarımlardan,

⁴ Orta Amerika’da Meksika’nın ortalarından Belize, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua ve Kosta Rika’nın kuzeyine kadar olan alanda 15 ve 16. yüzyıllarda İspanyollarca sömürgeleştirilmeden önce yerli toplumları tarafından oluşturulan bölge ve kültür alanı. (Ed.)

modern örgütlenme araçlarından, modern ve birbirini karşılıklı dışlayan devlet kurma tasarılarından ve çatışan modernlik vizyonlarından ilham alan modern olgulardır (Mann 2005; Levene 2005; Bauman 1989; ayrıca bkz. Yedinci Bölüm). Modern özne masa örtüsüne tükürmekten veya burnunu sümkürmekten kaçınabilirken, modern devletlerin toplumları da kitlesel şiddetin birçok olayında suç ortağıdır; ister atom bombalarını patlatmak, ister “hedefli suikastlar” gerçekleştirmek, ister “önleyici” ve “cerrahi saldırılar” başlatmak olsun, bu eylemlerin gerçekliği genellikle “sivil kayıp” diliyle makul hâle getirilmek üzere nahoş ayrıntılarından arındırılmaktadır.

Üçüncüsü, böyle bir uygarlaşma süreci teorisi, savaşın sürekliliğini ve çoğalmasını yeterince açıklayamamaktadır. Şiddet ve uygarlık birbiriyle ters orantılı olgular olarak kavramlaştırıldığından, bu açıklayıcı modelin mantıksal sonucu, şiddet eyleminin tüm biçimlerinin kademeli olarak azalması olacaktır. İşte bu tam da Elias’ın (2000: 318), Avrupa toplumlarının tarihsel güzergâhını yorumlama tarzıdır. Elias, “ölüme karşı saf düşmanlık” durumlarını karşı karşıya getirir ve bunu da modern öncesi dünyayla ve esas olarak “çıkarların ikircikliliği” yoluyla bireylerin rahatlatıldığı “son derece gelişmiş toplumların” barışçıl toplumsal ortamıyla ilişkilendirir. Oysa savaşlar, devrimler, terörizm ve şiddet içeren diğer eylem biçimleri istikrarlı şekilde azalıp ortadan kalkmak yerine genişlemiş ve daha da ölümcül hâle gelmişlerdir. Tilly’nin (2003: 55) belgelediği üzere, tek başına 20. yüzyıl bile yılda 1 milyondan fazla ölümlerle sonuçlanan 250’den fazla yeni savaşa tanık olmuştur. Bu, topyekûn savaşı, Holokost’u, gaz odalarını, gulagları, örgütlü intihar bombalamalarını ve şehirlerin atom bombasıyla toptan imhasını başlatan bir yüzyıldı. Elias’ın teşhisinin aksine “saf düşmanlık”, şiddetin teatral, ürkütücü ve etkisiz olduğu modern öncesi dünyanın özelliği değildir, topyekûn savaşlarla ortaya çıkan bir durumdur. İki dünya savaşı sanayileşmiş topyekûn savaşların cisimleşmiş hâliydi; bu savaşlarda sağlıklı kadınların ve erkeklerin hepsi,

ulaşım, ticaret, sanayi üretimi ve iletişim dâhil olmak üzere devletin ve toplumun tüm kaynakları, devletin emrine verilmişti. Savaş artık sadece iki ordu arasında değil, tüm halklar arasında cereyan eden bir çatışma hâline gelmişti. Topyekûn savaş, devlet ve toplum, asker ve sivil, kamu ve özel alanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığından, kitle üretimi, kitle siyaseti ve kitle iletişimi de kitle imhası için seferber edilmişti. Bu iki savaşın ardındaki askeri ideolojiler ve stratejiler, Clausewitz'in (1997: 6) mutlak savaş özdeyişini bir tarafın diğerini yok etmeye kararlı olduğu bir "azami şiddet" alanı olarak uygulamaya kararlı, son derece kibar ve disiplinli beyler tarafından tasarlanmış ve hayata geçirilmiştir. Uygarlaşma süreci teorisinin bu gelişmeye verdiği bir cevap yoktur. Elias'a göre savaş, kademeli olarak ortadan kalkması gereken bir yan etkidir. Kendi sözleriyle, Birinci Dünya Savaşı'nın aşırı acımasızlıkları "sadece çok hafif bir gerilemedir, toplam sürecin her aşamasındaki tarihsel hareketin karmaşıklığında sürekli olarak ortaya çıkan dalgalanmalardan biridir" (Elias 2000: 157). Savaşı uygarlaşma sürecinin tamamlayıcı bir bileşeni –bildiğimiz modernliğin en önemli bileşenlerinden biri– olarak görmek yerine Elias bunu geçici bir "barbarlığa gerileme" olarak görmektedir (Elias, 1996: 308).

Son olarak Elias, teorisi gerçekler karşısında tutunamadığında, açıklayıcı modelini kurtarmak için "uygarlıktan uzaklaştırma hamlesi" gibi kavramlardan yararlanmaktadır. Bunun bir örneği, Elias'ın Nazizm ve Holokost'u açıklarken uygarlaşma sürecinin zaman zaman tersine dönebildiğini iddia etmesidir. Dolayısıyla toplama kampları, gaz odaları, kapsamlı işkence ve soykırım sistemleri, savaşın tüm iç ve dış kısıtlamaları ortadan kaldırdığı ve bireylerin "hayvan-sı benliklerine" geri döndüğü "barbarlığa en derin şekilde gerileme"den başka bir şey değildir. Özellikle, Elias (1996: 311), kendilerine "yüksek derecede anlık duygusal tatmin" sağlayan "yüksek fantezi içeriğine" sahip, irrasyonel olarak ayakta duran inanç sistemlerine bağlı belirli toplumsal fail-

lerin rolünü vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, uygarlıktan uzaklaştırma yönünde olağanüstü çaba, bağımsız düşüncenin uygarlaştırıcı faydalarını ortadan kaldırmaktadır ve duygu yüklü toplulukçu fantezilerin geri dönüşünü işaret etmektedir: “Nasyonal Sosyalist hareket esasen yarı eğitilmiş insanlar tarafından yönetiliyordu”; “Sözde bilimsel cilasıyla Nazi inanç sistemi, daha eğitilmiş insanların yargısına direnemeyecek olan . . . ilkel, barbar bir ulusal mitolojinin üzerine ince bir tabaka olarak yayıldı” (Elias 1996: 315). Oysa Nazi hareketiyle ilgili en son araştırmaların da gösterdiği gibi (Mann 2004, 2005; Burleigh 2000; Jarausch 1990), Nazi liderlerinin çoğu ve kitle tabanı çok iyi eğitilmişti. Birçok Alman entelektüeli, üniversite profesörü ve çok sayıda kültürel seçkin, Nasyonal Sosyalist fikirlere yakınlık duyuyordu ve partinin çekirdek seçmenleri, Alman toplumunun geri kalanından çok daha eğitilmişti. Örneğin “SD’nin [Nazi istihbarat servisi] %41’i, ulusal ortalamanın %2-3 olduğu bir zamanda yükseköğrenim görmüştür” (Burleigh 2000: 186); SS askerleri ve subayları da epey eğitilmişti; hekimlerin, hâkimlerin ve avukatların çoğu NSDAP üyesiydi. Muller-Hill’in (1998) gösterdiği gibi, soykırımın esas elebaşları olan *Einsatzkommando* (seferî ölüm mangaları) komutanlarının çoğunluğu ekonomistlerden, avukatlardan ve akademisyenlerden oluşan, iyi eğitilmiş bireylerdi. Bu komutanların üçte ikisinden fazlası yükseköğrenim görmüş ve üçte biri doktora yapmıştı. Benzer şekilde, “1930 yılı itibarıyla Alman öğrencilerin yarısı Nazi sempati-zanıydı”; “üniversite eğitilmiş profesyoneller (yani “akademik profesyoneller”) NSDAP’de ve SA ve SS subay birliklerinde ağırlıklı olarak temsil ediliyordu” (Mann 2004: 165-166; Jarausch 1990: 78). Nasyonal Sosyalist ideoloji, bazıları çok az eğitim görmüş ya da hiç eğitim görmemiş birçok toplumsal tabakaya cazip gelse de temel ideolojik destek tabanı genç ve eğitilmiş erkeklerdi: “Faşizm genç ve eğitilmiş erkeklerin aklını çeliyordu çünkü kıtanın o yarısının en son hikmetiydi. Kendi

döneminde ideolojik bakımdan sesinin gür çıkması . . . bir kuşak hareketi olmasının asıl nedeniydi” (Mann 2004: 167).

Özetlemek gerekirse Elias, açıkça faydalı gördüğü özgün bir örgütlü şiddet teorisi sunmaktadır. Şiddetin toplumsal yaşamdaki önemini vurgulamak ve meşru şiddet kullanımı üzerinde devletin tekeli oluşturulan tarihsel bağlamların izini sürmek için de Weber’i esas almaktadır. Bununla birlikte, şiddet ile uygarlık arasındaki ilişki konusunda çok daha kararsız olan ve şiddetin azalması düşüncesine şüpheyle bakan Weber’den farklı olarak Elias, şiddet ile uygarlığın taban tabana zıt olduğu ve uygarlık ilerledikçe şiddetin azalmaya mahkûm olduğu konusunda son derece sarihdir. Kökleri Hobbesçu ontolojiye dayanan bu görüş, örgütlü şiddetin modern dünyada şaşırtıcı yükselişini açıklayamamaktadır.

3.3. *Şiddet ve Kapatıcı İktidar*

Şiddeti uygarlığın Ötekisi olarak ve ilkel olmasa da güçlü biyolojik nitelikler içeren bir olgu olarak anlayan Elias’ın bakış açısının aksine, Foucaultcu yaklaşımlar şiddet eylemlerini son derece olumsal ve belirli tarihsel oluşumlarla bağlantılı olarak kavramlaştırırlar. Şiddeti siyasi yaşamın bütünüleyici ve vazgeçilmez bir yönü olarak gören Weber veya Schmitt’ten farklı olarak Foucaultcular için siyaset ve şiddet tamamen özerk iki toplumsal eylem alanını temsil eder. Daha da önemlisi, Foucaultcular siyaseti kavgacı terimlerle kavramlaştırırlar ama aynı zamanda siyasi çatışmaların şiddet eylemlerinden önemli ölçüde farklı olduğunu da ileri sürerler. Onların görüşü, siyasi gücün tam da şiddetten vazgeçebilmesi nedeniyle modern toplumsal düzenlere hükmedebileceğidir. Foucault’nun (1982: 219-220) *Özne ve İktidar*’da öne sürdüğü üzere siyasi iktidar, doğası gereği şiddet içermek şöyle dursun, şiddetin hüküm sürdüğü yerde fiilen sekteye uğrar. Dinamik bir ilişki olarak, “yalnızca eyleme geçirildiğinde var olan” bir şey olarak

anlaşılan iktidardan/güçten farklı olarak, doğrudan karşıtı “yalnızca edilgenlik olabileceği” için, şiddet daha durağan bir şey olarak görülmektedir. Foucault, şiddetin bazı iktidar ilişkilerinin parçası olabileceğini kabul eder ama “iktidar uygulanmasının kendi içinde şiddet olmadığı” konusunda da ısrarcıdır.

Bu bakış açısında, modern ve modern öncesi yönetim biçimleri arasında bir ayrım yapılmaktadır. Foucault’ya göre modern öncesi düzenler, egemen güçlerini elde etmeye ve genişletmeye ağırlık vermeye meyilliydiler ve bu süreçte büyük ölçüde şiddete yaslanıyorlardı. Mutlakiyetçilik çağında kralın gücü sorgulanmazdı ve ona karşı direnenlere kralın egemenliğinin damgasını vurmak için şiddet kullanılırdı. Bu şiddetin bir kısmı teatraldı. Sözelimi halka açık gösteri biçimleri olarak işlev görecektir. Şekilde gerçekleştirilen idamlar ve ayrıntılı işkence teknikleriyle sergilenirdi: “Cezayla ilgili törende halk önünde uzun bir günah çıkarma etkinliği yapılırdı” ve “halkın izlediği başarılı bir idam adaleti meşrulaştırırdı çünkü tam da idam edilen insanın bedeninde suçun hakikatini teşhir etmiş olurdu” (Foucault 1975: 44). Kraliyet iktidarı tahttan indirildikten sonra, devrimciler tarafından artık devletin halka ait olan egemen iktidarının sınırlarını belirlemek için de şiddet hâlâ kullanılıyordu. Yine de Foucault, son 300 yılda egemen gücün kademeli olarak disiplinci iktidara yol açtığını savunmaktadır. Başka bir deyişle, modern toplumsal düzenler açıktan şiddete bel bağlamak yerine halkı uzman bilgisi, idari düzenlemeler ve teknoloji aracılığıyla dolaylı yoldan denetlerler. Basitçe söylemek gerekirse, egemenliğin son derece görünür, bedensel ve kişisel iktidarı, disiplin uygulamalarının görünmez ve anonim iktidarına dönüşmektedir.

Foucault’nun “disiplinci iktidar” dediği ve daha sonraki çalışmalarında “biyoiktidar” olarak adlandırdığı bu yeni tahakküm tipi, şiddete başvurmadan vazgeçer ve denetimini gözetim, bürokratik kurallar, istatistiksel kodlamalar ve bilim aygıtına yaslanarak sürdürür. Bu yeni bağlamda,

hükümetler yaşamı sınırlamak yerine olumlamak suretiyle toplumsal düzenleri disiplin altına alma ve yatıştırma yeteneğine sahip olduklarından, şiddet kullanımı büyük ölçüde gayrimeşru hâle getirilmiştir. Bu düzende, otosansürü teşvik eden ve uymayanları kamusal olarak gayrimeşrulaştıran belirli “normalleştirme teknolojileri” oluşturmaya ağırlık verilmektedir. Dolayısıyla devlet iktidarını sorgulayanları hain veya kral katili olarak yaftalamak yerine, yeni toplumsal sapma kategorileri eşzamanlı olarak üretilip denetim altına alınmaktadır ve bunlar da sapıklar, suçlular, teröristler olarak sıralanmaktadır. Foucault’ya göre disiplinci iktidarın simgesi, Bentham’ın ideal hapishanenin modeli olarak tasarladığı Panoptikon’dur. Panoptikon, mahkûmların hücrelerinin içe bakacak şekilde binanın çeperinde bulunduğu, gardiyanlarınsa binanın merkezinde yer alan bir kuleden tüm hücreleri sürekli gözetleyebildiği, daire şeklinde tasarlanmış bir yapıdır. Bu mimari, az sayıda gardiyanın çok sayıda mahkûmu [görünmeden] gözetleyebilmesine imkân tanınması itibarıyla son derece verimlidir. Daha da önemlisi, mahkûmlar ne zaman gözetlendiklerini ve gözetlenip gözetlenmediklerini bilemedikleri için, sürekli gözetim altındaymış gibi hareket etmek zorunda kalırlar. Foucault’ya göre Panoptikon, bireylerin disipline sokucu normalleştirme tekniklerini içselleştirdikleri ve bu nedenle kendilerini ve çevrelerindeki diğer bireyleri denetleme eğiliminde oldukları günümüzün disiplinci iktidarının kusursuz bir eğretilmesidir. Bentham bu yapıyı bir hapishane olarak tasarlamış olsa da Foucault aynı ilkelerin –yani panoptisizmin [görünmeden gözetlemenin]– “tumarhaneler”, okullar, fabrikalar ve ordulardan devlet bürokrasilerine varasıya diğer birçok modern kurumda da devrede olduğunu ileri sürmüştür. Bu yoldan panoptisizm “iktidarı kendiliğindenleştirdiği ve bireysel olmaktan çıkardığı için önemli bir mekanizmadır. Bu iktidar, temelini, belirli bir kişiden ziyade bedenlerin, yüzeylerin ve bakışların hesaplanarak dağıtılmasından, iç mekanizmaları bireyi kapana kısıtıran bir ilişkiyi üreten bir

tertibattan almaktadır” (Foucault 1975: 202). Bu yüzden şiddetin işkence, sakat bırakma ve vahşice öldürme de dâhil olmak üzere gaddarlığın halka açık teşhirleri aracılığıyla gerçek insan bedenlerine damgasını vurduğu, cezanın fazlasıyla bedeni hedef aldığı, modern öncesi dünyadan farklı olarak modern dünyada şiddetin yerini normalleştirme, özdisiplin, gözetleme ve baskın davranış kurallarının içselleştirilmesi almaktadır. Kısacası tarihte “gösteri kültürü”nden “kapatma kültürü”ne geçiş meydana gelmiştir. Burada “kapatma”, Foucault’nun deyişiyle “itaatkâr bedenler” üreten bir dizi cezalandırıcı disiplin mekanizması anlamına gelmektedir.

Foucault’nun asıl vurguladığı nokta, modern dönemde açıktan şiddetin ortadan kalkmasının çağdaş bireylerin daha az baskıcı toplumsal ortamlarda yaşadıkları anlamına gelmediğidir. Tersine, Foucault’nun (1975: 82) ifade ettiği gibi, burada temel fikir “daha az cezalandırmak değildir, daha iyi cezalandırmaktır” çünkü kişinin bedenini cezalandırmının ötesine geçemeyen hükümdar iktidarından farklı olarak kapatıcı iktidar, bireylerin zihinlerine ve ruhlarına da nüfuz etme, böylece günümüz bireylerinin hem bedenlerini hem de düşüncelerini denetleme kapasitesine sahiptir.

Modern çağda disiplin, iktidar ilişkilerinin önemli bir mekanizmasını meydana getirirse de Foucault’nun disiplinci iktidar kavramı Elias veya Weber’in disiplin anlayışından önemli ölçüde farklıdır. Hem Weber hem de Elias disiplini yapısal güçlerin disiplin cezasını teşvik eden kurumsal koşulları yarattığı büyük çaplı tarihsel dönüşümlerin merceğinden bakarak çözümlemiştir. Oysa Foucault’ya göre disiplin belirli kurumlarla değil, belirli iktidar teknolojileriyle ilişkilendirilmelidir. Kendi sözleriyle, “Disiplin ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: O bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri ve hedefler bütünü içermektedir. O bir iktidar ‘fiziği’ veya ‘anatomisi’dir, o bir teknolojidir” (Foucault 1975: 215). Başka bir deyişle, disiplini münzevi manastırlar, küçük Protestan

kiliseleri (Weber) gibi somut rasyonalist güdümlü kurumlar veya modern devletler veya aristokrat mahkemeler (Elias) gibi uygar kurumlarla ilişkilendirmek yerine, Foucault'nun disiplici iktidarı büyük ölçüde örgütsel olmayan bir şeydir. İlginç bir şekilde, şiddeti uygarlığın neden olduğu rasyonalitenin tam karşıtı olarak gören Elias'tan farklı olarak Foucault'ya göre rasyonalite şiddetle yakından bağlantılıdır:

İnsan davranışlarının hepsi rasyonel olarak planlanır ve programlanır. Kurumlarda, davranışlarda ve siyasi ilişkilerde bir mantık vardır. En şiddetli olanlarında bile bir rasyonellik vardır. Şiddetin en tehlikeli yanı rasyonelliğidir. Şiddetin kendisi elbette korkunçtur. Fakat şiddetin en derin kökü ve kalıcılığı, kullandığımız rasyonaliteden çıkar. Düşünce şöyleydi: Eğer akıl dünyasında yaşıyorsak, şiddetten kurtulabiliriz. Bu düşünce tamamen yanlıştır. Şiddet ile akılçılık arasında bir doku uyuşmazlığı yoktur. (Foucault 1980: 299)

Foucault'nun özgün ve ikna edici bir zorlayıcı güç teorisi sunduğundan kuşku yoktur. Bu yüzden, bu değerlendirme, şiddetle sonuçlanmak zorunda olmayan zorlayıcı tahakküm biçimlerini saptayıp kavrayabilmektedir. Bazı açılardan Foucault, Elias'ın başarısız olduğu noktada başarılı olmaktadır. Elias'a göre uygarlaşma yönünde atılan ileri adımın bir işareti olan şey, yani şiddeti bertaraf edebilen içselleştirilmiş bir özenetim, Foucault'ya göre zorlayıcı baskının bir simgesidir ve bunlar da günümüzün gözetim teknikleri, otosansür ve bireysel bedenlerin ve ruhların görünmeyen ama her yere sirayet etmiş denetimidir. Bu anlamda Foucault'nun değerlendirmesi, Elias'ın teşhisini önemli biçimde geliştirmektedir. Ama hâlâ örgütlü şiddete ilişkin tatmin edici bir açıklama sunamamaktadır. Nitekim onun konumunda dört belirgin zayıflık söz konusudur.

Birincisi, Foucault'nun şiddet ile iktidar arasında yaptığı keskin ayrım analitik açıdan sürdürülebilir değildir. Hem toplumsal çatışmaların hem de siyasetin şiddete başvurulmadan da sürdürülebileceği apaçık olup insan etkileşimlerinin ezici

çoğunluğu şiddet içermese de, tek başına bu durum siyasi iktidarın şiddetten tamamen ayrılabilmesi anlamına gelmez. Sözgelimi Panoptikon'un kurumlaşmış bir şiddete başvurulmadan işleyebileceğini hayal etmek olanaksız değilse bile epey zor görünmektedir: Nitekim hapishanelerin yanı sıra akıl hastaneleri, ordular, hatta fabrikalar da şiddetle cezalandırma tehdidine dayanırlar. Mahkûmlar, askerler, hastalar veya işçiler, mensubu oldukları örgütlerin kurallarını ihlal ederlerse cezalandırılacaklar, hatta bazen şiddete maruz kalacaklardır: Savaş alanından kaçan askerler, askeri mahkemeye çıkarılacak ve büyük ihtimalle acımasız utandırma ritüellerinin eşlik ettiği uzun süreli hapis cezalarına çarptırılacaklar, hatta kimi durumlarda idam mangasının önüne çıkarılacaklardır. Kuralları çiğneyen ve tehdit olarak görülen akıl hastaları düzenli olarak fiziksel şiddete maruz kalacaklardır. Uygunsuz davranan mahkûmlar hücre hapsinde tutulacaklar veya gardiyanlar tarafından dövüleceklerdir. Hatta işyerinde protesto yapan fabrika işçileri, yalnızca işten çıkarılma ve kazanç ve sosyal güvenlik kaybıyla değil, aynı zamanda şirketin güvenlik personelinin fiziksel tehditleri ve dayakla da karşı karşıya kalabileceklerdir. Buradaki asıl mesele, Weber'in (1968) de farkında olduğu gibi, son kertede şiddet tehdidine dayanmayan hiçbir siyasi iktidarı kalıcı olamayacağıdır. Poggi'nin (2001: 30) belirttiği gibi, "İktidarı . . . siyasi olarak niteleyen şey, nihai olarak, astın emirlere uymamasının asta yönelik zorlayıcı bir yaptırım uygulanmasına dayanması . . . ve özünde buna atıfta bulunmasıdır." Basitçe söylemek gerekirse, bir bireyin veya bir örgütün başka bireyler veya örgütler üzerinde sahip olduğu denetim, onun zihinsel, fiziksel veya duygusal acı, ıstırap, hatta ölüme yol açma kapasitesine bağlıdır. Foucaultcular şiddeti dar anlamda kişinin bedeninde yaralanmalara neden olan fiziksel kuvvetle özdeşleştirdiklerinden (örneğin Foucault 1975; Oksala 2012), bedeni hedef almayan şiddet biçimlerini açıklamakta güçlük çekmektedirler. Bu bakış açısında, Foucault'nun ta kendisinin de belirttiği üzere (1982), şiddet

edilgin, tekdüze, neredeyse içi boş bir olgudur; etkin, tarihsel olarak dinamik, yaratıcı, yıkıcı olarak görülen iktidarın tam karşıtıdır. Fakat daha incelikli bir bakış açısıyla bakıldığında, tıpkı siyasi iktidar gibi şiddetin de boş, edilgin bir vasıta olmaktan çok uzak olduğunu, çeşitli kılıkklar altında ortaya çıkan ve derin toplumsal ilişkileri besleyen son derece canlı bir olgu olduğunu görmek mümkündür (Malešević 2013b, 2010; bkz. İkinci Bölüm).

İkinci olarak, Foucault'nun başlıca ikiliklerinden bir diğeri de sağlam bir zemine oturtulmamış gibi görünmektedir. Egemen ve disiplinci iktidara karşı çıkmak yararlı bir kavramsal alıştırma olabilir ama empirik sınamalara fazla dayanmamaktadır.⁵ Modernliğin başlamasıyla birlikte toplumsal ve siyasi aktörlerin teknik, bilimsel ve idari kapasitelerinin önemli ölçüde arttığından şüphe yoktur ama bu durum iktidarın niteliğinin tamamen değiştiğinin güvenilir bir göstergesi sayılmaz. Modern toplumsal düzenlerin, şimdi yurttaşlarını denetlemek ve gözetlemek konusunda tarihteki öncellerine kıyasla örgütsel düzeyde çok daha donanımlı oldukları doğrudur. Mann (2013, 1993) ve Lachmann'ın (2010) gösterdiği gibi, devletler kendi topraklarını tamamen denetimleri altında tutmak, sınırlarının güvenliğini sağlamak, vergi toplamak ve yurttaşları hakkında muazzam miktarda kişisel veriyi derlemek ve saklamak, savaş zamanlarında başarılı toplu ihtiyaç programlarını hayata geçirmek, devletin amaçları için gerektiğinde özel mülkiyeti kamulaştırmak, kişisel kimlik belgelerinin kullanımını zorunlu kılmak vs. yönünde böyle bir altyapı kapasitesini ancak son 150 yılda elde ettiler. Gelgelelim bu güçlendirilmiş disiplin mekanizmaları

⁵ “Empirik” terimini burada genel genel anlamıyla kullanıyorum. Foucault'nun olayları ve süreçleri son derece keyfi tarihlemesine işaret eden geleneksel tarihsel eleştirilerine burada odaklanmayacağım. Sözgelimi Foucault, disiplin edici iktidara geçişi 1760-1840 arasına tarihlemektedir fakat Spierenburg'un (2004) verileri, ceza pratiklerindeki değişikliklerin bu dönemden önce meydana geldiğini ve bu dönemden sonra da devam ettiğini göstermektedir.

egemen iktidarlara karşı ortaya çıkmadılar. Aksine, devlet iktidarı, büyük ölçüde devletlerin kendi denetimleri altındaki topraklar üzerinde meşru şiddet kullanımını, vergilendirmeyi, eğitim ve hukuk sistemini tekelleştirme kapasitesiyle tanımlandığından, siyasi egemenliğin temel örgütsel bileşenlerini teşkil ediyorlardı. Aslında bu örgütsel denetimlerin iktidarın kapatıcı/disiplinci ve şiddet içermeyen biçimleri aracılığıyla değiştirilmesi yerine, çağdaş devletler, egemenlik güçlerini bunları önemli ölçüde artırmak için etkili bir şekilde kullandılar (Malešević 2013a; Mann 2013, 2012). Küreselleşme çağı denen bu çağda böyle bir şey özellikle belirgin hâle gelirken, erken modern öncellerinden farklı olarak dünya devletlerinin çoğu, kitle iletişim araçları, kamu eğitimi, sağlık, refah, göç, çalışma ve istihdam, maliye politikası, kentsel gözetim, çevre planlaması gibi alanların denetimini içeren tam egemenliği ancak yakın zamanda elde ettiler (Malešević 2013a: 183; Meyer vd. 1997). Ulus devletinin somutlaştırdığı egemen iktidarın bugün siyasetin baskın biçimi olmaya devam etmesi, Foucault'nun argümanına zarar vermektedir ama daha da zarar verici olan husus, bu egemenliğin, devletin denetimi altındaki halka şiddet uygulama kapasitesinde kök salmaya devam etmesidir. Disiplinci iktidar ile egemen iktidar, karşıt güçler olarak hareket etmek yerine birbirini güçlendirmektedir.

Üçüncüsü, uygarlaşma sürecinin daha az şiddet içeren bir dünya yarattığını düşünen Elias'tan farklı olarak Foucault, disiplinci iktidara doğru meydana gelen tarihsel kaymayı sürekli artan baskı açısından anlamaktadır. Yine de onun geçmişe ilişkin teşhisi Elias'inkiyle birçok ortak noktaya sahiptir çünkü ikisi de şiddetin toplumda oynadığı modern ve modern öncesi rol arasında bir süreksizlik olduğunu vurgulamaktadır. Basitçe söylemek gerekirse, her ikisi de modern/öncesi dünyanın çağdaş dünyadan farklı olarak aşırı şiddet içerdiği konusunda mutabıktır. Ayrıca artan özdenetimin şiddet eylemlerinde azalmayı teşvik ettiği düşüncesini de paylaşmaktadırlar. Gerçi Elias bunu büyük ölçüde uygarlığın ilerlemesinin bir işareti olarak

görürken, Foucault “benlik teknolojileri” fikri aracılığıyla daha karamsar bir yönde yorumlamaktadır. Her hâlükârda bu argümanların ikisi de empirik temelden yoksundur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Elias modernliğe dair hatalı bir şiddet teşhisi koymaktadır. Her ne kadar Foucault’nun geç modernlikte daha az görünür olan zor kullanımı biçimlerine ilişkin görüşü önem taşısa da modern toplumsal düzenler karmaşık ve genellikle iyi gizlenmiş toplumsal denetim mekanizmaları geliştirdiklerinden, bu durum, modernlikte şiddetin kaçınılmaz olarak sürekli azaldığını göstermez. Tersine, çağdaş zamanlarda her zamankinden daha fazla şiddet vardır. Foucault’nun değerlendirmesiyle ilgili sorun, onun görüşünün neredeyse tamamen belirli yapısal bağlamlara sıkıca yerleşik hâlde kişilerarası ve gruplararası şiddete odaklanması ve modernlikte açıktan şiddet içeren eylemlerin çoğunun gerçekleştiği düzeyi –devletlerarası düzeyi– göz ardı etmesidir. Dolayısıyla Foucault’nun gözleri savaşlarda, soykırımlarda, etnik temizlikte, terörizmde, hatta devrimlerde meydana gelen şiddet eylemlerine bakmak yerine hapisanelere, okullara veya akıl hastanelerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte, son 250 yılın, insan kayıplarının sayısında benzeri görülmemiş bir artışa tanık olduğu gerçeği hesaba katılırsa –ki bunların doruk noktası, 20. yüzyılda yaşanan iki topyekûn savaş ve Holokost’un yanı sıra Namıbyalı, Ermeni, Çerkez, Kamboçyalı, Ruandalı ve diğer birçok katliamda örnekleri görülen büyük ölçekli soykırım girişimleri olmuştur– o zaman fiziksel şiddetin azaldığı fikri de mantıksız görünecektir. Kapatıcı iktidarın arttığı konusunda Foucault’yla hemfikir olunabilse de bu durum kendi başına onun egemen/şiddet içeren güçle ilişkisinin karşılıklı olarak dışlayıcı olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, toplu kıyımların çoğalması için yeni ve geliştirilmiş örgütsel araçlar sağlamada son derece etkili olan unsur disiplinci iktidarın yükselişidir. Kapatıcı ve egemen iktidar arasındaki bu örgütsel sinerjinin nihai sonucu, son 250 yılda savaşların, soykırımların, devrimlerin ve isyanların neden

olduğu en az 300 milyon ölümdür ki bu sayı, modern öncesi çağda örgütlü şiddetten kaynaklanan insan kayıplarını kolayca gölgede bırakmaktadır (White 2012; Malešević 2010; Eckhard 1992; ayrıca bkz. İkinci ve Üçüncü Bölümler).

Son nokta, Foucault'nun zorlayıcı gücün dönüşümünde söylemin rolüne epey alışılmadık şekilde aşırı vurgu yapmasıdır. Kapitalist modern dönemde şiddetin yayılmasında siyasal iktisadın ve ideolojinin önemini vurgulayan Marksist-tahakküm teorilerinden uzak durmaya büyük çaba harcayan Foucault, her ikisinin de önemini açıkça küçümsemektedir. Böylece, "hakikatdışının ekonomisi"ni vurgulamak yerine, bakışını "hakikat siyaseti"ne kaydırmaktadır ve bu süreçte hem ideolojinin hem de siyasal iktisadın yerine söylem kavramını geçirmenin çözümlemenin selameti açısından çok daha iyi olduğunu düşünmektedir. Bu görüşe göre özneler söylemlerde kurulurlar veya daha doğrusu "özneler söylemin üreticileri değildir, daha ziyade söylemde herhangi bir birey tarafından işgal edilebilecek 'konumlar'dır" (Foucault 1975: 115). Bu kavram, toplumsal failerin düşüncelerini ve gerekliliğini ve ayrıca toplumsal değişimi besleyen tarihsel yapıları birleştirmeye çalışsa da, söylemsel dönüşümlerin tam olarak nasıl gerçekleştiği açık değildir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, kapatıcı iktidarın nasıl ve neden egemen iktidarın yerini aldığı ve bu tarihsel geçişin halkın gözünde neden ve nasıl meşrulaştırıldığı açık değildir. Daha önce tartıştığım gibi, Foucault'nun söylem kavramı, tarihsel değişimin inceliklerini ve karmaşıklıklarını açıklamaya yardımcı olamayacak kadar muğlâk ve geneldir. Dahası, Foucault'nun kavramı yapısal-cı ve Marksist düşüncelere yönelttiği göstermelik eleştiriye rağmen bu iktidar teorilerini zincire vuran aynı analitik tutakların çoğunu hâlâ barındırmaktadır (Malešević 2006: 58-80). Söylem kavramı, şiddet içeren eylemin dinamiklerini anlamaya çalışırken bilhassa yetersiz kalmaktadır çünkü toplumsal eylemin makro örgütsel, ideolojik ve mikro dayanışma düzeylerini bulanıklaştırmaktadır. Şiddet, neredeyse mistik,

görünmez normalleştirme tekniklerinin bir ürünü değildir, öncelikle somut örgütlerde üretilir, belirli ideolojik öğretiler tarafından meşrulaştırılır ve belirli dayanışma ağlarına hitap eder (ayrıntılar için bkz. İkinci Bölüm).

Hiç şüphesiz Foucault bize Elias'ınkinden daha ikna edici bir örgütlü şiddet teorisi sunmaktadır. Bazı önemli açılardan Foucault, Weber'in düşüncesine ait çözümlemeyi (Nietzsche aracılığıyla) modern dünyadaki karmaşık iktidar ve şiddet dinamiklerini açıklamak üzere genişletmektedir. Yine de Foucault'nun yaklaşımı, göreci epistemolojisinin yanı sıra iktidar [veya güç] ile şiddet ve disiplinci iktidar ile egemen iktidarlara arasındaki keskin ayrımıyla da Weber'den ayrılmaktadır. Nihayetinde, örgütlü şiddete ilişkin Foucaultcu teşhis tatmin edici değildir çünkü örgütsel ve ideolojik sürekliliklerin zaman ve mekân boyunca incelenmesine çok az yer bırakmaktadır.

4. Sonuç

Şiddet riskli bir kavramdır, birden fazla şekilde yorumlanmaya yatkındır. Öldürme gibi aşırı örnekleri üzerinde bir anlaşma bulunsa da bu sürekliliğin diğer kutbu üzerinde herhangi bir fikir birliği yoktur. Bazılarına göre şiddet öncelikle fiziksel ve kasıtlı olsa da başkalarına göre insanlar arasındaki çoğu eşitsizlik biçimi şiddet eylemleri olarak nitelenebilir. Bu bölümde, şiddet ile eşitsizlik arasında kesin ayrımı korurken, fazla kasıtlılık ve fazla bedensellik içeren tanımlardan uzaklaşarak bir orta yol bulmaya gayret ettim. Bu sayede şiddet, fiziksel, zihinsel veya duygusal yaralanmalar veya ölümle sonuçlanan zorla dayatılmış davranış değişiklikleri yaratan kasıtlı ve kasıtsız eylemleri içeren, ölçeklenebilir bir toplumsal süreç olarak tanımlanmaktadır. Daha somut olarak ifade edildikte bu bölüm, toplumsal örgütlenmelerin zorla dayatılmış sonuçlara yol açtığı tarihsel bir süreç olarak anlaşılan örgütlü

şiddete odaklandı. Bu tartışmayı daha geniş bir tartışmanın içine yerleştirmek amacıyla örgütlü şiddetin önde gelen üç sosyolojik teorisini kısaca inceledim: Weberci, Eliasçı ve Foucaultcu yaklaşımlar. Böylece her bir yaklaşımın güçlü ve zayıf yanlarını belirleyerek, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatacağım örgütlü şiddet araştırmalarına alternatif bir sosyolojik yaklaşım için teorik bir zemin hazırlamış oldum.

1. Giriş

Diğer toplumsal süreçlerin birçoğundan farklı olarak şiddet eylemi genellikle anında bir tepki gerektirir. Yaralanan taraf hızla karşılık verebilir veya misilleme, intikam, yasal yaptırım veya en azından böyle bir saldırı için karşı taraftan bir gerekçe de isteyebilir. Şiddet insana doğal gelmediğinden, şiddet içeren eylemler genellikle şaşkınlık, gerilim veya infiale neden olur ve bu yüzden, böyle olağandışı bir durumu anında düzeltmeye yönelik bir girişim gerektirir. İvediliğe yapılan bu vurgu, büyük ölçüde doğrudan ve anlık nedenlere odaklanan sosyal bilim açıklamalarına da yansımaktadır. Bu doğrudan ve anlık nedenler ise hayal kırıklığı, öfke, saygısızlık, empati eksikliği, özdenetim eksikliği, adaletsizlik duygusu, dinsel fanatizm, patolojik rahatsızlıklar vb. olarak sıralanmaktadır. Bu tür faktörler, kişilerarası şiddetin bazı örneklerini güdüleyebilirken, örgütlü şiddetin uzun zaman dilimlerindeki dönüşümünü açıklamaya pek elverişli değildirler. Hayal kırıklıkları, öfke veya adaletsizlik duygusu, devrimci eyleme, savaşa veya soykırıma katılma konusunda bireylerin güdülenmesinde rol oynayabilirken, bu tür psikolojik durumlar, devrimlerin, savaşların ve soykırımların en başta nasıl ve neden meydana geldiklerini veya bu tür duyguların neden bazı durumlarda ortaya çıkarken diğer birçok durumda asla ortaya çıkmadığını açıklayamaz. Dolayısıyla, yüzyıllar boyunca şiddet eyleminin yönünü ölçmek için, daha geniş yapısal bağlamları ve bunların zaman içinde şiddetin dinamiklerini

nasıl etkilendiğini araştırmak gerekir. Bu bölümde, örgütsel ve ideolojik güçlerin bu süreçte oynadığı role bakarak, örgütlü şiddetin tarihsel dinamiklerini anlamayı amaçlayan *longue durée* [uzun vade] yaklaşımının bir versiyonunu sunacağım. Ayrıca örgütsel kapasitedeki büyümenin ve ideolojik nüfuzun, grup dayanışmasının dönüşümüyle nasıl bağlantılı olduğunu da çözümleyeceğim.

2. Uzun Vadenin Sosyolojisi

Bu kitap, şiddetin kökenlerini ve dönüşümlerini, tedricen gelişen yapısal değişikliklerin önemini vurgulayan *longue durée* bir teorik bakış açısıyla araştırıyor. *Longue durée* kavramı büyük ölçüde Fernand Braudel, Georges Duby, Pierre Goubert, Robert Mandrou, Pierre Chaunu, Jacques Le Goff ve Ernest Labrousse dâhil olmak üzere Fransız *Annales* Tarih Okulu'nun ikinci kuşağıyla ilişkilidir. Bu bilginler kısa vadeli zaman dilimleriyle bağlantılı, özgül ve dolaysız faktörlere dayalı nedensel açıklamalar üretme girişimi olarak gördükleri “olaylar tarihi” denen yaklaşımı reddettiler. Bunun aksine *Annales* Okulu, köklü ve yavaş değişen yapılara odaklanan bir yaklaşımı sundu. Dolayısıyla geleneksel, olay merkezli tarihçilik, belirli tarihsel olayları ve baskın kişilikleri kaydetmekle meşgulken, *longue durée* yaklaşımı büyük ölçekli süreçlere odaklandı. Olaylar tarihi seçkin biyografileri incelerken, *longue durée* tarihi, yapısal örüntülerin tarihsel olarak yeniden inşa edilmesine ve uzun vadeli kolektif eyleme öncelik verdi. Biyografi yerine, prosopografiye –yani farklı tarihsel grupların ve yapıların ortak özelliklerinin incelenmesine– ağırlık verildi (Stone 1971). Collins'in (1999: 1) haklı olarak savunduğu üzere, bu tür bir boylamsal tarihsel çözümleme, tarihçiliğin toplumsal mikroskobunu değil, uzun vadeli süreçlerden doğan tanımlanabilir örüntüleri izleyebilen toplumsal bir makroskobu gerektirmektedir. *Annales* Okulu

gelenegi içinde Fernand Braudel'in çalışmaları disiplinlerarası en fazla etkiye sahip çalışmalar olageldiler. Onun *II. Philip Zamanında Akdeniz* (Braudel 1973 [1949]) ve *Uygarlık ve Kapitalizm* (Braudel 1979) gibi abidevi kitapları, geleneksel ulus merkezli ve zamana özgü tarihsel değişim anlayışlarından uzaklaşıp uzun vadeli yapısal dönüşümleri vurguluyordu. Her ne kadar Braudel'in çözümlemelerinin ağırlık noktası makro ekonomik ve toplumsal faktörlerin oynadığı rol olsa da, çalışmaları yüzyıllar boyunca Avrupa tarihini şekillendirmiş uzun vadeli karmaşıklıkları ve olumsuzlukları da tespit ediyordu.

Uzun yıllar boyunca, *longue durée* sadece yöntemsel bir strateji olmakla kalmadı, ayırt edici bir teorik çözümleme çerçevesi hâline de geldi. Özellikle tarihsel sosyologlar, büyük ölçekli toplumsal değişimin izini sürmek için uzun vade fikrini benimsediler. Bu sosyolojik çözümleme biçimi, bazı uzmanların Braudel'in özgün sosyoekonomik yaklaşımını dünya çapındaki tarihsel değişimleri açıklamak için –dünya sistemi teorisi olarak– genişletmesiyle farklı yönlerde gelişti (Wallerstein 1989, Arrighi 1994, Chase-Dunn 1989). Diğerleriyle *longue durée* fikrini ulus inşasının kültür merkezli çözümlemelerini geliştirmek için kullandılar (Smith 2009a, 1986; Hutchinson 2005; Armstrong 1982). Bununla birlikte, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji içinde uzun vade yaklaşımı en fazla devletin kökenlerini ve gelişimini ele alan çalışmalarda etkili oldu (Mann 2013, 2012, 1993, 1986; Tilly 2003, 1992, 1985; Hall 1985; Collins 1999). Devletleri verili ve sorunsuz yapılar olarak kabul eden geleneksel açıklamalardan farklı olarak bu karşılaştırmalı tarihsel sosyolojiler, devletlerin inşasında rol oynayan çelişkili uzun vadeli tarihsel süreçleri saptamaya çalıştılar. Bu çalışmalar özellikle jeopolitik ve askeri çatışmaların Avrupa'da ve diğer kıtalarda devlet gücünün yükselişinde ve düşüşünde oynadığı role odaklanmıştır. Örneğin Tilly (1992), bazı hükümdarlar şehirli tüccarlardan para toplarken diğerleri tarım topraklarını fethetmeyi tercih ettiğinden, 17 ve 18. yüzyılların askeri devrimlerinin Avrupa

çapında devlet oluşumu üzerinde nasıl farklı etkileri olduğunu araştırmıştır. Tilly'ye göre bu ilk farklılıkların tek tek devletlerin mali kapasiteleri açısından uzun vadeli bir etkisi olmuştur ve bu da son kertede onların askeri kabiliyetlerini belirlemiştir. Benzer bir anlayışla Mann (1993), Avrupa'da uzayan savaşların ve askeri harcamalardaki sürekli artışın, devletin sivil topluma kademeli olarak nüfuz etmesine nasıl yol açtığını çözümlemektedir. Ona göre savaşları kazanmak için gerekli olan finansmanı, asker alımlarını ve kaynakları güvence altına almak amacıyla Avrupalı yöneticiler sivil toplumlarıyla işbirliği yapmak ve kendi halklarının yurttaşlık haklarının genişletilme taleplerini karşılamak zorunda kalmışlardı. Savaş ve diğer örgütlü şiddet biçimleri bu çalışmalarda önemli bir rol oynasa da, araştırmalarının ana hedefi olan devlet oluşumu açısından hâlâ tali konumdadır. Bu kitaptaki niyetim, *longue durée* çözümlemeyi daha açık bir tarzda örgütlü şiddet araştırmalarına doğru sevk etmek amacıyla bu araştırma geleneğini geliştirmektir. Bunu yapmak için, örgütlü şiddetin kökenlerine ve çok uzun zaman dilimlerindeki dönüşümüne ağırlık veren uygun bir teorik çerçeve geliştirmeye ihtiyaç vardır.

Daha da önemlisi, örgütlü şiddetin toplumsal dinamiklerinin, onun gelişimini şekillendiren üç uzun vadeli tarihsel sürece odaklanıldığında en iyi şekilde kavranabileceğini savunuyorum. Bu süreçler de zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanmasıdır (Malešević 2013a, 2010). Bu üç süreci vurgulamak, bunların tarih boyunca toplumsal değişimin tüm yönlerini veya tüm şiddet eylemi biçimlerini kapsadığını ima etmek anlamına gelmiyor. Bu itibarla, kullandığım teorik çerçeveyi örgütlü şiddet olaylarının hepsini veya en önemli örneklerini zaman ve mekân üzerinden açıklayabilecek nedensel bir model olarak görmüyorum. Bunun yerine benim hedefim çok daha mütevazı: Şiddetle ilişkili toplumsal değişimin yönünü uzun zaman dilimleri boyunca

değerlendirebilecek bir kavramsal ve analitik aygıt oluşturup bunu kullanmayı arzuluyorum. Başka bir deyişle, şiddetin kökenleri ve güzergâhları hakkında yasa benzeri genellemeler veya istatistiksel olasılıklar belirlemeye çalışmak yerine, şiddet eylemi örüntülerine bu üç tarihsel sürecin merceğinden bakmaya çalışacağım. Daha önceki çalışmalarımda (Malešević 2004: 178-181) öne sürdüğüm gibi, pozitivizmin toplum ile doğayı aynı şekilde ele alma arzusu sosyal bilimlerde ulaşılması olanaksız bir hedef olmakla kalmaz, daha da önemlisi bu tür girişimler savunucularının açıklama çabalarının düzenli olarak çıkmaza girmesine de neden olur. Bununla birlikte, pozitivizmin reddedilmesi, göreci bir öznelciliğin benimsenmek zorunda olduğu anlamına gelmiyor. Bunun yerine amacım nesnelciliğin daha yumuşak, dönüşümsel ve tarihe kök salmış bir hâli içinde iş görmek. Nesnelciliğin bu hâlinde, insan dünyasının son derece olumsal olduğu, toplumsal anlamlarla ve bireysel ve toplu eylemin kasıtsız sonuçlarıyla dolu olduğu dikkate alındığı sürece yorumlayıcı genellemelerin mümkün ve arzu edilir olduğu görüşüne yer verilmektedir. Dolayısıyla bu, toplumsal örgütlerin, ideolojilerin ve dayanışma örüntülerinin kökenlerine, yükselişine ve dönüşümüne ve bunların şiddet üzerindeki etkisine odaklanan yorumlayıcı bir tarihsel yaklaşımdır. He ne kadar bu üç süreç derinlemesine karşılıklı bağımlı ve birbirini oluşturunca olsa da, her birinin can alıcı özelliklerini dikkatli bir şekilde ayırt etmek de önemlidir.

3. Toplumsal Örgütlenme ve Şiddet

Grupları toplumsal eylemin yaratıcıları olarak ele alma eğilimi vardır ve bu eğilim kamusal söylemde baskın hâldedir ve akademide hâlâ köklüdür. Örneğin gazeteler, TV haberleri, etkili web siteleri ve birçok akademik yayın düzenli olarak Irak'taki Sünniler ile Şiiler, Ukrayna'daki Ruslar ile Ukraynalılar veya Ortadoğu'daki Filistinliler ile İsrailliler arasındaki şiddetli

etnik ve dinsel çatışmalara atıfta bulunmaktadır. Benzer şekilde, uygarlıklar (Batı'ya karşı Çin), sınıflar (beyaz toprak sahiplerine karşı Bolivyalı yerli köylüler), ırklar (Afrikalı-Amerikalı gençlerin beyaz polis memurları tarafından öldürülmesi) veya zıt ideolojik bağları olan gruplar (Polonya'daki muhafazakârlara karşı liberaller) arasındaki çatışmalara da sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Ne var ki Weber'in (1968, 1946) ilk çalışmalarından bu yana, sosyal bilimciler grup eylemine dair daha hassas bir anlayışıyla çalışagelmışlerdir. Bu anlayışın amacı, kategori ilişkileri (örneğin, Sünniler, Ruslar, yerli köylüler) ile toplumsal eylem seferberlikleri (örneğin, Sünniler, Ruslar ve yerli köylüler adına konuştuğunu iddia eden belirli örgütler) arasında bir ayrım yapmaktır. Bu argüman, bu tür grupların uzun süreli kolektif eylem yeteneğine sahip olduğu fikrine meydan okumak için yakın zamanda daha da genişletilmiştir. Argüman, bunun yerine, çatışmanın başlıca faillerinin gruplar veya bireyler değil toplumsal örgütler olduğunu öne sürmektedir (Malešević 2006, 2010; Sinno 2008).¹ Her şeyden önce, gruplardaki bireylerin hepsinin birbiriyle çatışmaya girmesi çok nadir görülen bir durumdur. Örneğin nüfusun büyük bir kısmının çatışmak üzere başarıyla seferber edildiği İkinci Dünya Savaşı gibi topyekûn savaşlarda bile, savaş alanlarında Fransız, İngiliz veya Alman yurttaşlarının sadece azınlık bir kesimi yer almıştı. Birleşik Krallık, ilgili tüm devletler arasında en yüksek seferberlik yüzdesine sahipti ve bu oran bir noktada toplam nüfusunun %22'sine ulaşmıştı (Axelrod ve Kingston 2007). Fakat bu durumda bile askerlerin hepsi savaş alanlarına girmemiş, nüfusun %80'ine yakını hiçbir zaman seferber edilmemişti.

Daha da önemlisi bireyler farklı çıkarları, değerleri, bilişsel tutumları ve duyguları benimsediklerinden ve aynı durumları

¹ Brubaker (2004:186) daha da ileri giderek, grup olma fikrinin tamamen yapısökümüne uğraması ve bilişsel şemalar, pratik kategoriler, kültürel deyimler, örgütsel rutinler, söylemsel çerçeveler, siyasi tasarılar gibi çok daha dinamik kavramlarla "bir grubun" analitik kategorisiyle değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

farklı algılayabildiklerinden, bir tür örgütlenme olmadan büyük ölçekli bir kolektif eylemde bulunmak son derece zordur. Devrim konusunu inceleyen uzmanların gösterdiği gibi (bkz. Altıncı Bölüm), belirli bir hükümeti devirebilecek kendiliğinden bir halk ayaklanması diye bir şey yoktur. Devrimler, isyanlar ve ayaklanmalar ancak iyi işleyen toplumsal örgütler tarafından yönetildiklerinde başarılı olabilirler. Basitçe söylemek gerekirse, toplumsal eylemin dinamiklerini tam olarak anlamak için, şekilsiz gruplara veya çıkarıcı bireylere değil, somut toplumsal örgütlere odaklanmak gerekir.

Peki, toplumsal örgütler nelerdir? Jenkins (2014: 170), örgütleri belirli bir kurum türü olarak tanımlamaktadır ve o kurumların “her zaman üyeleri vardır . . . [bunlar] açık hedefler peşinde bir araya gelirler ve o hedefler de örgütü tanımlamaya hizmet ederler; üyelerin belirlenmesi için ölçütler ve örgüte alma süreçleri vardır; tek tek üyelerin yerine getirdiği uzmanlaşmış görevlerin ve işleyişlerin belirlenmesi bakımından bir işbölümü vardır ve kabul edilmiş bir karar verme ve görev dağılımı örüntüsü vardır.” Vurgulamaya değer bir başka nokta da, belirli toplumsal örgütlerin üyelerinin gönüllü ya da faal katılımcılar olmaları gerekmediğidir. Örneğin bir hapisane veya toplama kampı, gardiyanlar ve teknik personel dışında, tamamı üye olmaya zorlanmış kişilerden oluşan toplumsal bir örgütlenmedir (Sofsky 1997). Ulus devleti üyeliğimizde de kuvvetli zorlayıcı unsurlar mevcuttur: Artık hepimiz ulus devletlerinde doğduğumuz için vergi ödemek zorundayız; onların yasal sistemlerine uyarız; çocuklarımızı onun eğitim kurumlarına göndeririz; bizden istendiğinde devlet yetkililerine çeşitli kişisel bilgilerimizi sunarız; seçimlere katılırız (bazı devletlerde bu zorunludur); zorunlu askerlik çağrılarına uyarız ve seyahat etmek, bir ev inşa etmek, bir iş kurmak için devletten onay belgeleri ediniriz. Dolayısıyla toplumsal örgütler, her bireyin daha geniş örgütlenme ağının bir parçası olduğu bireyler arasında belirli ve uzun süreli ilişki örüntüleri kurmaktadır. Çağdaş dünyada, insanlar çok sayıda toplum-

sal örgütün üyesidir ve günlük yaşamlarının çoğu bu örgütsel ağlara bağlıdır (bkz. Üçüncü Bölüm). Yine de insanlar her zaman uzun ömürlü toplumsal örgütlerde yaşamamışlardır. İlk *Homo sapiens sapiens*'in Afrika'nın savanlarında yaşayan avcı hayvanlar arasında hayatta kalma mücadelesi vermesinde olduğu gibi, bu gezegendeki varlığımızın büyük bir bölümünde toplumsal hayat büyük ölçüde örgütsüz ve riskli olmuştur. *Homo sapiens sapiens*'in yaşamını tehdit eden bu ortamda canlı kalmak, sürekli hareketlilik ve esneklik gerektiriyordu; bu da anne ile çocuk ikilileri ve üçlüleri etrafında inşa edilmiş çevik ve küçük insan topluluklarını esas alan zayıf toplumsal bağların gelişimini teşvik ediyordu (Turner 2007: 23).² İnsanlar hayatta kalma teknikleri geliştirdikten ve savanları terk ettikten sonradır ki yiyecek arama grupları gibi daha büyük fakat yine de oldukça şekillendirilebilir ve hareketli toplumsal birimler hâlinde toplanmaya başladılar. Basit avcı toplayıcıların toplumsal hayatı fazla örgütlenme gerektirmiyordu. Bu göçebe grupların ayırıcı yanları epey eşitlikçi, akrabalık merkezli toplumsal ilişkilere sahip olmaları, aralarında gelişmiş bir işbölümünün olmaması, zayıf disiplin ve belirgin bir hiyerarşik yapının yokluğu idi. *Homo sapiens sapiens*'in bu gezegendeki varlığının yaklaşık ilk 1,8 milyon yılı boyunca böyle küçük, yerleşik olmayan, hareketli ve değişken yapılar içinde yaşadığını vurgulamak önemlidir. Her ne kadar bu tür

² Arkeoloji, paleontoloji ve biyolojiden elde edilen bulguları araştıran Turner (2007: 23), bunların kuyruksuz maymunlar kuyruklu maymunlara baskın çıktığı şeklindeki genelde kabul edilen evrim anlayışına aykırı olduğunu göstermektedir. Buna göre aslında “insanlar, maymunlarla girdikleri rekabette kaybeden türlerin torunlarıdır” ve ağaçları terk etmeye zorlanarak, yırtıcı etoburların saldırılarına maruz kaldıkları yerlere yerleşmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, hayatta kalmaları, zayıf toplumsal bağları sürdürme kapasitelerine bağlı olmuştur: “Doğal seçim, ormanın örtüsündeki kuyruksuz maymun gruplarının büyüklüğünü sınırlamak üzere dişi transferi örüntüsü için kuyruksuz maymunları donanımlı hâle getirerek bu potansiyel soruna rastlantısal bir çözüm bulmuştur; yani doğal seçim yoluyla, esas itibarıyla, ergenlik çağındaki ve tüm yetişkinler arasındaki bağlar zayıflayarak grup parçalara ayrılmış, böylece tek başlarına veya orman örtüsünde geçici ve küçük yiyecek arama grupları hâlinde hareket edebilmişlerdir.”

takımların [*bands*] ve daha sonraki kabilelerin ilkel (çoğunlukla yaş ve cinsiyet açısından görece ılımlı statü ayrımlarıyla bağlantılı) toplumsal örgütlenme biçimlerine sahip oldukları iddia edilebilse de, bunlar Erken Neolitik Çağ'dan beri var olan kurumlaşmış, disiplinli, hiyerarşik toplumsal düzenler gibi değillerdi (bkz. Üçüncü Bölüm).

Dolayısıyla “toplumsal örgütlenme” terimini kullandığımda, çok sayıda bireyin ve kaynağın seferber edilmesini ve denetimini içeren, düzenlenmiş işbölümü, eşgüdümlü ve disiplinli toplumsal eylemin tanımladığı karmaşık hiyerarşik yapılara atıfta bulunuyorum. Toplumsal örgütlenmeler aynı zamanda uzun ömürlü iletişim, ulaşım, bilgi üretimi ve bir dereceye kadar paylaşılan kültürel uygulamalar oluşturmaya da meyillidirler. Bu tür yapılar, insanlık tarihinde yaklaşık 12.000 yıl önce, yani çok geç geliştiler ama bir kez ortaya çıktıklarında baskın toplumsal yaşam biçimi hâline gelmeyi başardılar. Arkeolojik kayıtların da gösterdiği gibi bu, pürüzsüz, evrimsel bir süreç değildi ve karmaşık örgütler kurma girişimlerinin birçoğu başarısızlıkla sonuçlandı; bazı uzun ömürlü örgütler daha güçlü rakipler tarafından çökertildi veya yok edildi, yutuldu, bazı karmaşık düzenlenmiş yapılar ise örgütlenmeden önceki yiyecek arama grupları olmaya geri döndüler. Tarih boyunca örgütsel parçalanmanın birçok tekil örneği olmasına rağmen –şu anda– karmaşık örgütlenme biçimlerinden bir geri dönüş yoktur.

Bunun da ötesinde aşiretler, eski zamana ait yüksek imparatorluklar, şehir devletleri ve şehir birlikleri gibi ilk toplumsal örgütler sağlam bir şekilde bir kez kurulduktan sonra, eğilim bu tür yapıların örgütsel kapasitesini ve gücünü genişletmek yönünde oldu. Başka bir deyişle böyle bir örgütsel güç bir kez kurulduktan sonra son 12.000 yılda sürekli ve birikimli bir büyüme yaşamıştır. Örgütsel güç, diğerlerinin yanı sıra patrimonyal (kalıtsal), gerontokratik (yaşlıların yönettiği), sultana ait ve bürokratik yönetim biçimleri de dâhil olmak üzere çeşitli biçimlerde karışımıza çıksa da bu biçimlerin hep-

sinin, çok sayıda insanı eşgüdümlemede örgütlenme öncesi seleflerinden çok daha etkili olduğu kanıtlanmıştır. Yine de Weber'in (1968) ikna edici bir şekilde savunduğu gibi, en başarılı toplumsal örgütlerin ortaya çıkışında belirleyici unsur bürokratik modelin doğuşu ve genişlemesiydi. Tarihsel kayıtlar, bürokratik örgütlenmenin düzeni sağlamak ve karmaşık toplumsal oluşumları yönetmek için en verimli ve pratik toplumsal mekanizma olduğunu göstermektedir. Bürokratik yönetim, kendi alternatiflerinin aksine bilginin kullanılması, liyakate dayalı işbölümünü, profesyonel istihdamı, şeffaf ve tutarlı bir kurallar ve düzenlemeler sistemini ve kişisel olmayan hiyerarşilerin varlığını desteklemektedir. Bürokrasi genellikle modern bir idari yönetim türü olarak tanımlansa da varlığının izleri açıkça Sümer, Mısır, Roma ve Çin dâhil olmak üzere eski uygarlıklara kadar sürülebilmektedir. Hiç şüphesiz ilk bürokratik düzenler, denetimleri altındaki toplumlara derinlemesine nüfuz edebilecek teknolojik ve altyapı kapasitelerine sahip olmadıkları için bizim ölçütlerimize göre epey ilkindiler (Burbank ve Cooper 2010; Mann 1986). Fakat ilk imparatorlukların örgütsel yeterliği, avcı toplayıcı komşularına kıyasla o kadar karşı konulamazdı ki geniş topraklar üzerindeki etkilerini hızla genişletebilmişler ve komşu yiyecek arama takımlarını ve kabilelerini düzenli olarak yutabilmişlerdi. İlk bürokratik toplumsal örgütlenmelerin ve dolayısıyla uygarlıkların yükselişinin, savaş kurumu ve diğer örgütlü şiddet biçimleriyle aynı anda ortaya çıkması tesadüf değildir.

Daha önce de ileri sürdüğüm gibi, bu tarihsel gelişmeyi anlamak için bürokrasileri zor kullanan güç prizmasından incelemek gerekiyor (Malešević 2010). Etkili toplumsal örgütlenmeleri daha az örgütlenmiş öncellerinden ayıran unsur disiplindir. Weber (1968: 1152), disiplinin, bürokratik rasyonelliğin temel bileşeni olduğunu ısrarla vurgular. Fakat disiplin de kendiliğinden ve isteyerek gelişen bir şey değildir. Tersine, hem disiplin hem de özdenetim, yoğun toplumsal baskının bir ürünüdür. Avcı toplayıcıların dünyasında bu,

uzun süreli kolektif eyleme izin vererek bir dereceye kadar kısıtlamayı teşvik edecek şekilde zaman zaman ve geçici olarak belirli kültürel uygulamalarla (tabu, kudret helvası, sihir vb.) sağlanıyordu. Bürokratik örgütlenmelerin gelişip genişlemesiyle birlikte toplumsal örgütlerin varlığı disiplinli düzeni uygulama ve sürdürme yeteneklerine bağlı hâle geldiğinden, disipline sokucu eylem de daha kalıcı ve daha yaygın hâle gelmiştir. İnsanlar doğal olarak kısıtlanmaya ve disiplin altına alınmaya yatkın olmadıklarından, bu tür eylemleri uygulamak için zorlayıcı –ve ideolojik– mekanizmalara başvurma eğilimi söz konusudur. Dolayısıyla disiplinin diğer tarafı, zorlayıcı bir tehdit gerektiren itaat ve dış denetimin kabulüdür. Toplumsal örgütlenmelerin etkili olabilmeleri için açık bir komuta zincirine, köklü hiyerarşilere, ayrıntılı ve düzenlenmiş işbölümüne sahip olmaları, kural ve düzenlemelere sıkı sıkıya uyulmasını sağlayabilmeleri gerekir. Çoğu toplumsal örgüt, mevcut örgütsel düzen için etkili meşruiyet stratejileri uygularken (aşağıya bakınız), kurallara uyulmaması hâlinde başvurulmuş nihai caydırıcı unsur –mali cezalardan ve rütbe indirimlerinden, belirli bir bürokratik girişimin niteliğine bağlı olarak örgütlenmedeki rolün kaybedilmesine, hapsedilmeden öldürülmeye kadar uzanan– zor kullanımı olmaya devam etmektedir. Buradaki can alıcı nokta, bürokratik yönetim modelinin başarısının, onun etkili zor kullanma kapasitesine bağlı olmasıdır.³ Merkezî yöneticiler tebaaları üzerinde nihai yaşam ve ölüm hakkını korudukça örgütlenmenin kalıtsal ve sultanlık biçimleri görünüşte çok daha kavgacı olsalar da (örneğin Cengiz Han veya Hun Attila), kendi örgütlenmelerinin iç yapısı, zor kullanımını etkili kılmaya imkân veren örgütsel –ve ideolojik– gücü geliştirme yeteneği karşısında önemsiz

³ Chapman'ın (1970: 82) uzun zaman önce fark ettiği gibi, toplum düzenini sağlamanın zor kullanımına dayalı mantığı kaçınılmaz olarak tüm bireylerin yasayı çiğneyen kişiler olarak algılanmasına yol açmaktadır: “Modern toplumların yönetimi o kadar karışıktır ki tüm yasalar ve kolluk yönetmelikleri bir bütün olarak uygulansaydı tüm yurttaşlar suçlu olurdu.”

görülmektedir. Başka bir deyişle, tam da patrimonyalizm, sultanlık ve diğer bürokratik olmayan egemenlik biçimleri bireysel yöneticilerde yoğunlaştığı için örgütsel açıdan zayıf kalırlar ve görünüşte denetimleri altındaki toplumsal düzene bütünüyle nüfuz edemezler. Patrimonyal düzende veya sultanlık düzeninde hükümdar öldüğünde düzenin de çökmeye meyilli oluşu bunun bir emaresidir. Bu durum, bürokratik sistemlerde ancak nadiren meydana gelir çünkü liderliğin değişmesi genellikle fazla kargaşa yaratmaz.

Bürokratik toplumsal örgütler, bu içsel zorlayıcı niteliğe sahip olmanın yanı sıra genellikle daha fazla örgütsel güç biriktirmeyi arzular ve bunu çoğu zaman başarırlar. Bu süreçte, bazı toplumsal örgütler daha güçlü veya daha etkin muadillerinin tutsağı olurken, diğerleri imkânlarını zorlar ve çöker ve bazıları da kasıtlı olarak diğer örgütlerle tam bütünleşme peşinde koşarlar. Yine de bu tür zor kullanıcı örgütsel kapasite, 12.000 yıl önceki ilk oluşumundan bu yana artmaya devam etmiştir. Her ne kadar Roma veya Çin İmparatorlukları genellikle milyonlarca bireyi ve uçsuz bucaksız toprakları denetleyen her şeye muktedir örgütsel makinelerin simgesi olarak görülse de, bunların altyapı kapasiteleri günümüzün herhangi bir küçük Avrupa devletiyle kıyaslandığında bile zayıftı. Sözgelimi, gücünün zirvesindeyken 3 milyon kilometrekareden fazla toprağa ve 70 milyondan fazla insana hükmeden Roma İmparatorluğu'nun toplam devlet memuru sayısı 300 ila 400 kişiden ibaretti (Mann 1986: 266, 274). Benzer şekilde, ilk Ming imparatoru (1371) dönemindeki muazzam Çin İmparatorluğu'nun yönetiminden yaklaşık 5.500 memur sorumluydu (Hall 1988: 21). Bugün en küçük devletler bile, tıpkı orta ölçekli özel şirketlerde olduğu gibi, muazzam bürokratik aygıtlara sahiptirler. Örneğin 2009 yılında nüfusu yaklaşık 600.000 olan Karadağ devletinin 50.000'in üzerinde memuru vardı (Cohen 2010: 47). Dahası örgütsel kapasite, diğerlerinin yanı sıra teknolojiye, bilime, okuryazarlık seviyelerine, iletişim ve bilgi ağlarına bağlı kaldıkça, hiçbir

modern öncesi yönetim, çağdaş bürokrasileri niteleyen bu tür örgütsel güce hâkim olamazdı. Basitçe söylemek gerekirse, örgütsel gücün tarih boyunca artmasının ve özellikle bu artışın modern çağda çarpıcı biçimde genişlemesinin nesnel, yapısal nedenleri vardır. Aynı yapısal gerekçe, bu süreci –şimdiye kadar– birikimli hâle getirmiştir. Dolayısıyla işte bu *longue durée* olgusuna zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi adını veriyorum. Bu, şimdiye kadar örgütsel kapasitenin sürekli artması ve denetim altındaki toplumsal ortamı yatıştırmak için kullanılan –ideolojik olduğu kadar– zorlayıcı güçle tanımlanan açık uçlu bir tarihsel süreçtir. Bürokratik gücün bu büyümesi, devlet oluşumunda, zirveye ulaşmış imparatorlukların, şehir devletlerinin, birleşik krallıkların veya kabile konfederasyonlarının yerini modernleşen imparatorlukların alması ve bunların yerini de büyük ölçüde ulus devletlerinin alması nedeniyle en belirgin hâliyle modern dönemde görülmüştür. Bununla birlikte, artan örgütlü ve zor kullanıcı güç, özel ticari şirketlerden, köklü toplumsal hareketlerden, gizli siyasi ve terörist derneklerden ve kurumlaşmış dinsel örgütlerden başlayıp Dünya Bankası, Avrupa Birliği veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlara kadar sıralanan devletdışı yapıların da bir özelliğidir. Bu gücün bir kısmı, ulus devletlerinin kendi toprakları üzerinde güç kullanımını tekelleştirebilme yeteneğine yansırken, devletdışı örgütler böyle bir gücü üyelerinin denetimleri altında tutmak ve ulus devletlerinin zora dayanan ve ideolojik tekellerine simgesel veya gerçek zararlar vermek için kullanırlar. Çoğu durumda hem devletler hem de devletdışı örgütler için zorlayıcı/örgütsel güç son 12.000 yılda artmaya devam ettikçe adım adım birikmiştir ve bu süreç son 300 yılda yoğunlaşmıştır. Dahası örgütsel kapasite; altyapıya erişimi, topluma daha geniş nüfuz etmesi ve daha geniş bölgeleri kapsamaları açısından gelişmeye devam etmektedir (Malešević 2013a, 2013b, 2011).

Toplumsal örgütlenmelerin belkemiği zorlayıcı güç olduğu için bunlar şiddetin de başlıca araçlarıdır. Hobbesçu para-

digmanın sosyal bilimlerdeki egemenliğiyle pekiştirilen yaygın görüşler, insanı doğası gereği şiddete yatkın bir canlı olarak görmektedir (Fukuyama 2011; Pinker 2011, Elias 2000). Bu anlayışta devlet, sivil toplum, kapitalizm veya uygarlık gibi güçlü ve uzun ömürlü kurumların ortaya çıkışıyla birlikte ilkel şiddet eğilimimiz de giderek kısıtlanmış ve aşılmıştır. Bu görüş, bu tür kurumların güç kazandıkça çatışmaları engellediklerini, böylece şiddeti insanın günlük etkileşimlerinin bir parçası olmaktan çıkardıklarını ve kalıcı barışı ve düzeni sağladıklarını savunmaktadır. Bense bu görüşün aksine, insanın şiddete ya da barışa doğal bir yatkınlığının olmadığını savunuyorum. Çünkü savaşmak için gereken biyolojik donanımdan yoksunuz ve çok büyük uyumlu birlikler içinde yaşamaya doğal bir yatkınlığımız da yok (bkz. Üçüncü ve Dokuzuncu Bölüm). Şiddet eylemlerinin artışına ivme kazandıran, karmaşık toplumsal örgütlerin gelişmesi olmuştur. Dolayısıyla toplumsal örgütler, genetik olarak programlandığımız iddia edilen dürtüleri bastırmak yerine, çatışma koşulları yaratırlar ve aynı zamanda insanlar arasında şiddetin genişlemesini de teşvik ederler. Örgütsel gücün, büyük birey gruplarını başarılı bir şekilde seferber etmede ve bu bireylerin kendilerine biçilen rolleri sürdürmelerinde çok önemli bir unsur olduğu kanıtlanmıştır. Başka bir deyişle, kalıcı toplumsal örgütler olmadan savaşlar, devrimler, soykırımlar, isyanlar veya terörizm de olmaz. Bürokratik yapılar, bireylerin şiddet içeren çatışmaları finanse edecek vergiler, harçlar veya haraçlar ödemelerini; örgütler savaşçı talep ettiğinde savaşçı bulmalarını; gelecekteki çatışmalarda kullanılacak silah, teçhizat ve kaynakları üretmelerini; örgütsel amaçlarla şiddetin kullanımına halkın desteği sağlamalarını ve başka birçok örgütsel talebe boyun eğmelerini güvenceye almak için vardırırlar. Nitekim halkın rızasında belirleyici unsurun örgütlerin zorlayıcı gücü olduğunu tarih göstermiştir.

Bu, örgütlerin kendi iradeleri olan insanüstü varlıklar olduğu anlamına gelmez. Amacım örgütsel gücü şeyleştirerek

değil. Sinno'nun (2008: 25) haklı olarak savunduğu gibi, bu terim, belirli bir "ilişkiler kümesi"nin yerine "basitleştirilmiş tasarruflu bir model" olarak kullanılan bir eğretilenme biçimidir ve söz konusu "ilişkiler kümesi genellikle bu eğretilenmenin ima ettiğinden çok daha az tutarlı ve daha az ikna edici biçimde işler." Başka bir deyişle, tıpkı diğer önemli sosyolojik kavramlarda olduğu gibi, bu terim de her zaman dağınık olan tarihsel gerçekliğe dışarıdan analitik bir düzen dayatma girişimidir. Yapısalcı düşünceyle aynı çizgide giderek, toplumsal ilişkileri tanımlamak ve açıklamak için kullandığımız dil kategorilerinin kaçınılmaz olarak geçici olduklarını varsayıyorum çünkü bunlar karmaşık, çelişkili ve dinamik toplumsal gerçekleri asla tam olarak yansıtamazlar. Fakat göreciliğin kendini baltalayan tuzaklarına düşmemek adına benzer tarihsel eğilimleri anlamak ve tanımlamak için kavramlar tasarlamak ve kullanmak gerekiyor. Bu bağlamda, toplumsal örgütleri tarih boyunca şiddet içeren toplumsal ilişkilerin asli odağı olarak görüyorum. Dahası, bu kitapta tartıştığım gibi, örgütsel kapasitenin yükselişi ile barış arasında bir ters orantının olduğu gözlenebilir: Bürokratik örgütler kendi denetimleri altındaki toplumsal düzenleri geliştirdikçe, genişlettikçe ve bunlara daha fazla nüfuz ettikçe, daha fazla zor kullanma kapasitesi kazanmaya ve daha fazla şiddet üretmeye yatkın hâle gelirler. Dördüncü Bölümde tartışacağın gibi, tarihsel kayıtlar hem bürokratik örgütsel yapıdaki çarpıcı ve sürekli artışı hem de bu tür örgütlerin zor kullanma gücünü bize göstermektedir. Dahası, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bu genişlemiş örgütsel kapasite düzenli olarak, giderek artan insan kayıpları ve çevrenin tahrip edilmesiyle sonuçlanan yoğun şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Her ne kadar 20. yüzyılın başlarında sergilenen aşırı şiddetin afallatıcı boyutları son birkaç onyılda tekrarlanmamış olsa da, zor kullanıcı ve örgütsel gücün sürekli genişlemesi, böyle bir ihtimalin hâlâ fazlasıyla mevcut olduğunu gösteriyor.

4. İdeoloji ve Şiddet

Giderek artan örgütsel genişleme, çoğu zaman, soğuk ve rasyonel bir bürokratik makine imgesiyle ilişkilendirilir. İnsanlar ise bu dev ve son derece duygusuz mekanik sistemin dışlilerinden başka bir şey değildirler. Hem Weber'in (1930) "demir kafes" eğretilmesi hem de Mann'ın (1986) "toplumsal kafes" kavramı, bürokratik örgütlerin bu yabancılaştırıcı niteliğinin vurgulamaktadır. Araçsal rasyonalite, düzenlenmiş işbölümü ve hedefe ulaşma ilkeleri etrafında inşa edilen tam işleve sahip ve verimli örgütlerin, tekdüzeliği teşvik etmeye meyilli olduklarından şüphe yoktur. Her bürokratik düzenin nihai tutkusu, Weber'in (1968) ideal bir yasal-rasyonel otorite türü olarak adlandırdığı şeyle ilgili tüm gereklilikleri yerine getirmektir ve bu gereklilikler de şunlardır: tutarlı bir soyut ve yazılı kurallar ve düzenlemeler sistemine tabi olan bir düzen; uzun, kurumlaşmış eğitimden geçmesi gereken personelin liyakate dayalı profesyonelleşmesi; beceri, yetkinlik ve deneyime dayalı sabit ve şeffaf terfi sistemleri ve bireylerin otoritesinin şeffaf hiyerarşik sistemdeki yerlerine dayandığı, gayrişahsi ve yazılı kurallarla düzenlenmiş bir güç yapısı. Dünyadaki hiçbir toplumsal örgüt bu ideal tipe tam olarak benzemese de bugün örgütlerin çoğu bu gereklilikleri mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmaktadır. Modern toplumsal örgütler bu bürokratik ilkeleri taklit etmeye çalıştıkları için kaçınılmaz olarak birbirine benzemeye de meyillidirler. Araçsal rasyonalitenin idealleri, özdeş olmasa da çok benzer bir örgütsel ortamın tüm örgütlerde gelişmesini teşvik etmektedir. Weber'in (1968) vurguladığı üzere, toplumsal eylem yalnızca rasyonel hesaplama, denetim ve teleolojik verimliliğe odaklandığında, önemli ölçüde benzerlik yaratmaktadır. Bürokrasi, toplumsal ilişkileri rasyonelleştirir ve bu hâliyle, duygusal ve diğer kişiselleşmiş bağlarla ilişkili keyfi ilkeler üzerine düzenli olarak inşa edilen güçlü kişisel bağların, akrabalık ilişkilerinin, klan bağlılıklarının, hatta

aile mensubiyetlerinin çözülmesini teşvik eder. Günümüzün şirketleri, çalışanlarına toplumsal cinsiyetleri, etnik kökenleri, dinsel veya cinsel yönelimleri açısından ayrımcılık yapmayan liyakate dayalı katı kurallar uygulamaktan gurur duysalar da, sevgi dolu hiçbir ebeveyn, başkasının çocukları yerine kendi çocuklarıyla ilgilenirken aynı ölçütleri uygulamayı istemez. Çocuklarımızı hâlâ herkesten daha fazla severiz ve onlara ayrıcalık tanırız ve bunu asla onların verimliliğine, üretkenliğine veya başarılarına göre yapmayı. Bu anlamda Tolstoy'un "Mutlu aileler birbirine benzerler, her mutsuz ailenin mutsuzluğu ise kendine özgüdür"⁴ şeklindeki özlü sözü, bir ölçüde toplumsal örgütler için de geçerlidir; ideal tip bürokrasiler birbirine benzerken, bürokratik olmayan düzenlerin hepsi kendine meşrebince talihsiz veya mutludur.

Yine de insanlar robot değildir, güçlü duygusal bağılıklarla beslenen karmaşık varlıklardır ve genellikle neredeyse evrensel olan bu tekdüzeliklere doğru olan çekim karşısında hoşnutsuzluk duyarlar. Hiç kimse, her şeyin aynı görüldüğü ve toplumsal ilişkilerin kodlanmış davranış kurallarına indirildiği bir ortamda çalışmaktan veya yaşamaktan memnun kalmaz. Hapishanelerden ve ordu kışlalarından büyük şirketlerin bölmelerle birbirinden ayrılmış ortak ofislerine varasıya katı bir tekdüzelikte ısrar eden örgütlenmelerde bile bireyler, çevrelerini ve toplumsal ilişkilerini kişiselleştirerek bu tekdüzeliğe direnmenin yollarını bulurlar. (Bu yollar örneğin işyerinde/hapishanede/orduda poster, çıkartma ve aile fotoğrafları tutmaktan başlayıp bürokrasinin gözetleme alanının içinde ve dışında iş arkadaşlarıyla sosyalleşmeye kadar uzanır.)

Zor kullanımı ve ekonomik ödüllendirme, sağlam toplumsal örgütlerin kurulması ve işletilmesinde gerekli olmakla birlikte, bunlar uzun vadede yeterli değildir. Neredeyse tüm uzun ömürlü bürokrasiler, üyelerini güdüleyen ve onları bir arada tutan daha özgül bir toplumsal yapıstırıcıya ihtiyaç

⁴ Lev Tolstoy, *Anna Karenina*

duyarlar. Tarih boyunca toplumsal örgütler, bir dereceye kadar halk desteğini seferber etmenin yanı sıra örgütün meşruiyetini sağlamak amacıyla farklı kültürel mekanizmalara bel bağlamışlardır. Örneğin bileşik krallıklar ve kadim imparatorluklar, mevcut toplumsal yapıyı meşrulaştırmak için yöneticilerin ilahi hakları fikri de dâhil olmak üzere dinsel ilkeleri kullanmışlardır. Benzer bir anlayışla, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi veya Hollandalı Verenigde Oostindische Compagnie gibi imtiyazlı şirketler hem sömürge genişlemelerini meşrulaştırmak hem de varlıklarını kendi çalışanlarına haklı göstermek üzere sıklıkla “uygarlaştırma misyonu” deyimini gündeme getirmişlerdir. Bugün ulus devletleri, halkın desteğini sürdürmek ve kamuoyunu belirli bir hareket tarzı için seferber etmek amacıyla milliyetçiliğe yaslanmaktadırlar.

Yine de böyle bir şey, halk indinde meşrulaştırmaya bugün ihtiyaç duyulduğu kadar modern öncesi dünyada da ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmez. Eski zamanlara ait büyük imparatorlukların ve ilk krallıkların yöneticileri savaşlara giderken veya ülke içinde zulüm uygularken alabildikleri kadar çok destek almakla ilgilenirken muhatapları genellikle çok küçük bir çevreydi: Soylu dostları ve üst düzey din adamlarıydı. Köylü nüfusun büyük çoğunluğu siyasi ve askeri işlerden dışlandığından ve geleneksel olarak aşağı, neredeyse insan olmayan, ayaktakımı olarak görüldüğünden, siyasi kararların halkın indinde meşrulaştırmasına çok az ihtiyaç duyuluyordu. Dolayısıyla ilahi haklar ilkesi ve diğer dinsel öğretiler, tam teşekküllü ideolojik öğretilerden ziyade ön-ideolojilerdi (Malešević 2013a, 2010). Buna karşılık, modernliğin doğuşu ve yayılışı çok daha derin bir ideolojik nüfuz kapasitesiyle ilişkilendirilmektedir. İnsanlık, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik idealleri bir kez sahneye çıktığında ve örgütsel meşruiyetin başat kaynağı olarak doğaüstü otoritelerin yerini aldığı anda, ideolojik güç çok daha önemli hâle gelmiştir. İdeolojik nüfuz, artan okuryazarlık oranlarını; ucuz ve uygun fiyatlı kitapların, broşürlerin, popüler dergilerin ve gazetelerin kitlelere yönelik

olarak yayımlanmasını; kamusal alanın gelişimini; askerliğin zorunlu hâle getirilmesini; büyüyen kentleşmeyi; kitlesel eğitim sistemlerinin varlığını ve başka unsurları da gerektirir. İşte bunların hepsi, sıradan yurttaşların siyasileşmesine yardımcı olmaktadır (Breuilly 1993, Gellner 1983, Nairn 1977).

Fransız ve Amerikan Devrimlerinden bu yana, adil ve arzu edilen bir toplum düzenini neyin oluşturduğu sorusuna cevap vermek artık seçkinlerin tek ayrıcalığı olmaktan çıktığı için halk arasında ideolojik öğretiler de çoğalmıştı. Tarihsel olarak değişen bu bağlamda, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesine merkezkaç ideolojikleştirme dediğim şey sık sık eşlik etmektedir (Malešević 2013, 2010). Bu aynı zamanda tarihsel bir olgudur, örgütsel olarak başlatılmış kitlesel ölçekli bir süreçtir ve toplumun günlük yaşamında belirli ideolojik ilkelerin giderek artan etkisiyle nitelenmektedir. Hem Aydınlanma hem de Romantizm, dünyanın çeşitli ve çoğunlukla seküler öğretilere dayalı vizyonlarını ortaya koydukça, bu ideolojik ilkeleri hem yeni toplumsal örgütler hem de yeni siyasileşen toplumlar adım adım benimsemişlerdir. Ortaya çıkan ideolojik söylemler, farklı toplumsal tabakalara farklı şekilde seslenmeye meyilli olsa da, başarılı toplumsal örgütlerin çoğu, nüfusun daha geniş kesimleri açısından çekici olduğu kanıtlanan anlatıları dile getirebilmiştir. Bu şekilde muhafazakârlığın versiyonları çoğu kez din adamlarına, eski soylulara veya büyük toprak sahiplerine olduğu kadar küçük çiftçilere ve askerlere de hitap etmektedir; özgürlükçü söylemler orta sınıf üniversite öğrencilerine veya entelektüellere cazip geldiği kadar iş insanlarına da cazip gelmektedir; sosyalist anlatılar sendikalı işçilerin ve topraksız köylülerin yanı sıra radikal entelektüelleri de kendine çekerken, milliyetçiliğin farklı biçimleri genellikle ulus devletlerinde yaşayan nüfusun çoğunluğuna hitap etmektedir. İdeolojik öğretiler genellikle seçkinler tarafından formüle edilip yayılmalarına rağmen, modern çağda yavaş yavaş kitlesel bir olguya dönüşmektedirler. Çeşitli toplumsal örgütlerin müstakbel taraftarlarının

“kalplerini kazanmak” için rekabet etmeleri gerektiğinden, modernlik ideolojik farklılaşmaları da teşvik etmektedir. Bu duruma daha iyi bir gelecek için farklı normatif bakış açıları ve tasarılar sunması gereken siyasi partiler, toplumsal hareketler, sivil toplum ağları ve dernekleri, gizli örgütler, ulus devletleri, kiliseler ve ticari şirketler de dâhildir. İdeolojikleşmenin bu rekabetçi özelliği, bu sürecin neden yapısı gereği merkezkaç olduğunu da göstermektedir: İdeolojik birlik ve toplumsal uyum imgelerini düzenli olarak yansıtmaya rağmen ideolojikleşme, oldukça rekabetçi olan toplumsal örgütlerin dünyasında işlediğinden, kaçınılmaz olarak hem örgütsel hem de ideolojik kutuplaşmayı artırmaktadır. İşte bu nedenle hiçbir zaman tek bir liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, milliyetçilik, anarşizm, cumhuriyetçilik, çevrecilik veya dinsel veya piyasa köktenciligi biçimi yoktur. Bunun yerine, farklı toplumsal örgütlerin baş ideologları bu ve benzeri diğer ideolojik öğretilerin çeşitli yorumlarını ortaya koyup yaymaktadırlar. Amaçları ise yorumlarının daha iyi, daha doğru, uygulanmasının daha pratik veya daha etik olduğu veya kendilerinin bu ideolojik hedeflere ulaşabilecek tek örgüt olduğu konusunda halkı ikna etmektir. Dolayısıyla ideolojikleştirme iki anlamda merkezkaç bir süreçtir. İlk olarak, belirli bir örgütlenmenin merkezinden dışına doğru gelişir ve işlerlik kazanır. Özgül ideolojik söylem, farklı toplumsal örgütlenmelerin (örneğin, ulus devleti, kilise, toplumsal hareket vb.) tepesinden nüfusun daha geniş kesimlerine doğru yayılır. Tıpkı çamaşır makinesindeki bir tamburun çamaşırlardaki fazla suyu sıkmak için yüksek hızlarda dönmesi ve bu süreçte binlerce su damlası saçması gibi, ideolojik mesajını alıcı kitleye gönderen ve dağıtan örgütsel anaför da aynısını yapmaktadır. Başka bir açıdan bu, öğretilerini daha geniş bir nüfusa yaymak için mücadele eden ve aynı zamanda rakiplerini gayrimeşrulaştırmaya çalışan iki veya daha fazla rakip toplumsal örgütü uğraştıran oldukça rekabetçi bir süreçtir.

Faşizm, Nazizm, Stalinizm, Maoizm, anarşizm, klasik

liberalizm ve diğer birçok modern *-izmin* afallatıcı yükselişi ve düşüşüyle örneklediği üzere, ideolojik tasarılar modernliğin köşe taşları olsalar da ideolojikleştirme şiddet bağlamında özellikle önemlidir. Şiddet eylemleri tanımları gereği genellikle yasadışı ve ahlaksız eylemler olarak kabul edildiğinden, diğer toplumsal eylem biçimlerinden çok daha fazla meşrulaştırma gerektirirler. Tarih boyunca en güçlü ve en saygın yöneticiler bile diğer insanlara işkence etmek veya öldürmek için bir tür gerekçe sunmak zorunda kalmışlardır. Örneğin Çıkış kitabında Firavun, İsraili ebelere ilk doğan tüm erkek çocukları öldürmelerini emrettiğinde, İsraililerin doğum oranı çok arttığından Mısırlılardan sayıca fazla olmalarını önlemek için bunun yapıldığı açıklanmaktadır (1: 9). Her ne kadar bu durum tarihte gerçekten meydana gelmiş bir olaydan ziyade İncil'deki bir hikâye olsa da Firavunlar gibi her şeye gücü yeten yöneticilerden bile şiddet kullanımını gerekçelendirmelerinin beklendiğini göstermektedir. Bu, kısmen, insanların gündelik yaşamda aşırı şiddet kullanımını yasaklama yönündeki neredeyse evrensel eğiliminden kaynaklanmaktadır. Büyük dinsel geleneklerin hepsinin şiddeti kınaması ve birçok dinin başka bir insanı öldürmeyi ölümcül bir günah sayması tesadüf değildir. Bu nedenle, tüm toplumsal örgütler, zor kullanımına başvurabilmek için inandırıcı meşruiyet mekanizmaları sağlamak zorundadır. Ordular, polis teşkilatları, özel güvenlik şirketleri, milisler, paramiliter gruplar, gizli silahlı birimler gibi şiddet kullanımı konusunda uzmanlaşmış örgütlerde bu durum daha da belirgindir.

Bununla birlikte, modern öncesi toplumsal düzenler bugün beklendiği ölçüde meşruluk gerektirmediğinden imparatorluklar, özgür şehirler, ruhani kuruluşlar veya ticaret loncaları gibi belirli toplumsal örgütleri tehdit ettiği düşünülenlerin öldürülmesi veya işkenceye maruz bırakılması daha kabul edilebilir bir durumdu. İnsanların eşit ahlaken eşit görülmediği bir dünyada müesses toplumsal yapıya uyuyorsa şiddete genellikle göz yumulur ve onay verilirdi. Ortaçağ Avrupası'nda

soylu sınıf, itaatsiz köylülere işkence etme veya gerektiğinde onları öldürme hakkına da sahipti. Örneğin 14. yüzyılda köylü isyanları büyük bir vahşetle bastırılmıştı çünkü soylular köylüleri hayvanlarla bir görüyorlardı. *Froissart'ın Günlükleri*' bu tutumu belgelemektedir: “Şövalyeler düşmanlarına savaş hukukuna göre davranmak zorunda değildi. Köylüler insan değildi; görünüşleri kadar davranışları da onların hayvan olduklarını ele veriyordu” (Brown 2011: 271). Benzer bir anlayışla, dinsel öğretiler genellikle paganlara veya diğer dinlerin takipçilerine şiddet uygulanmasını meşrulaştırıyordu. Üç büyük tek tanrılı dinin hepsi –Musevilik, Hristiyanlık ve İslam– bu bağlamda şiddeti meşrulaştıran birtakım teolojik argümanlar sunmuştur. Bu argümanlar Yahudi İncili’nde bahsedilen zorunlu din savaşlarından (Amalekliler, Midyanlılar, Eriha savaşı hikâyeleri), Hristiyanlıkta Aziz Augustinus’un haklı savaş teorisine, Haçlı Seferlerine ve Engizisyona ve İslam’da cihada kadar uzanmaktadır.

Aydınlanma sonrası ortamda, bu tür ön-ideolojik meşrulaştırma biçimleri etkilerinin çoğunu kaybetti. Fransız ve Amerikan Devrimlerinin başlıca miraslarından biri, insanların ahlaken eşit oldukları fikriydi. Her ne kadar bu ilkenin yaygın kabul görmesi ve modern ulus devletlerinin hukuk sistemlerine yerleşerek toplumlara yol göstermesi uzun bir zaman almış olsa da, sonuçta şiddetin meşrulaştırılması üzerinde derin etkileri olmuştur. Tüm insanların eşit ahlaki liyakate sahip olduğu bir kez kabul edildiğinde ve Aydınlanma öğretisinde olduğu gibi, şiddet geçmişte kalmış barbar bir dünyanın kalıntısı olarak kavramlaştırıldığında, artık hiç kimse şiddet eylemini modern öncesi normatif ölçütleri kullanarak uygulayamazdı. Bunun yerine, modernlikte şiddet artık çoğu kez daha iyi veya daha adil bir dünyanın hayata geçirilmesine atıfta bulunularak kullanılıp meşrulaştırılmaktadır. Neyin ideal bir

Froissart'ın Günlükleri, Yüz Yıl Savaşı’nın Jean Froissart tarafından 14. yüzyılda kaleme alınan düzyazı tarihidir. (Çev.)

toplumsal gerçekliği oluşturduğuna ve bu ideal dünyaya nasıl ulaşılabileceğine dair evrensel olarak kabul edilmiş bir parametreler kümesi olmadığından, modernlik ideolojik öğretilerin çoğalmasında teşvik etmektedir. Bu tür ideolojik izlenceler daha iyi bir geleceğe dair birbirinden çok farklı, hatta çoğu zaman birbirini dışlayan bakış açıları sunmalarına rağmen, öğretisel ve örgütsel gayretleri açısından büyük ölçüde benzer olmaya meyillidirler. Basitçe söylemek gerekirse, birçok modern ideolojik söylem, toplumsal değişimin totaliter imgelerini benimsemektedir. Bazıları sözde özleştirmeci [*purist*] fakat günlük gerçeklikte daha dağınık ve dolayısıyla esnek bir tarzda işlemeye meyilli olan geleneksel inanç sistemlerinin aksine Aydınlanmadan ve Romantizmden ilham alan birçok modern ideolojik hareket, kendi özleştirmeciliklerini çok daha ciddiye almaktadır. Dahası, modernleşen köktendincilik de dâhil olmak üzere modern ideolojiler, çoğunlukla büyük ölçekli toplum mühendisliği tasarıları etrafında inşa edilmektedir. Eğer belirli bir ideolojik öğretinin savunucuları öğretilerinin evrensel bilgiyi ve mükemmel bir toplum düzeninin anahtarını sunduğuna inanırlarsa bu ütopyanın gerçekleştirilmesine karşı çıkan her muhalefeti muhtemelen kötülüğün temsilcisi olarak yorumlayacaklardır ve kötülükle müzakere edilmez, mücadele edilir. Bu yüzden, doğası gereği insandan aşağı olan köylülerin veya şeytana kanmış inançsızların taleplerini bastırmak için şiddet kullanmayı salık veren modern öncesi birçok dünya görüşünün aksine modern ideolojiler, herkesin eşit haklara sahip olduğunu reddedenleri cezalandırmaya odaklanmaktadır. Başka bir deyişle, modernlikten önceki dünyada şiddet, var olan derin hiyerarşik toplumsal düzeni yeniden onaylamak için kullanılırken, modernlikte şiddet genellikle toplumsal değişimi ilerletmek adına gündeme getirilmektedir. Her hâlükârda üstün bir örgütsel güç, bilimsel bilgi birikimi ve belirli bir tür ahlaki evrenselcilikle desteklenen modern ideolojilerin totaliter hırslarının, benzeri görülmemiş büyüklükte şiddet eylemlerini meşrulaştırmada ve bu eylemlere geniş çaplı

bir halk desteği sağlamada son derece güçlü bir unsur olduğu kanıtlanmıştır. Dördüncü ve Yedinci Bölümlerde göreceğimiz gibi, karmaşık örgütsel ve ideolojik gücün bu tuhaf bileşimi, modernlikte örgütlü şiddetin ve zor kullanıcı toplumsal ilişkilerin tırmanmasında belirleyici olmuştur.

Modern çağ, örgütsel güç ile ideolojik güç arasında yüksek derecede bir uyuma tanıklık etmesine rağmen, bu ilişkide göze çarpan yapısal gerilimler de yok değildir. Modern toplumsal örgütler bürokratik kalkınma modelini benimsedikçe, alternatif bilgi edinme türleri konusunda bilimi ayrıcalıklı kılan ilkelere doğru yönelmektedirler. Weber'in (1968) vurguladığı gibi, yasal-rasyonel bir otorite biçimi esasen bilgi yoluyla kurulan bir tahakkümdür. Bu bağlamda bürokratik örgütlerin başarılı olabilmeleri için en güvenilir ve güncel bilgileri ve verileri üretmeleri ve kullanmaları gerekmektedir. Örneğin ExxonMobil Şirketi veya Toyota, üretimini genişletmeyi amaçlıyorsa, şirket daha fazla genişlemesine izin verecek örgütsel kapasitesi hakkında mevcut en güvenilir bilgilere ihtiyaç duyacaktır ki bunlar potansiyel pazarların uzun vadeli finansal kapasitesi; üretim, ulaşım ve enerji maliyetleri; işgücünün sendikalaşması gibi bilgilerdir. Şirket ayrıca, sırasıyla dünyanın farklı yerlerinde otomobil üretimi için petrolün veya diğer malzemelerin kalitesi ve bulunabilirliği hakkında özel verilere de ihtiyaç duyacaktır. İşte bu tür bilgiler çeşitli yollardan sağlanabilir. Örneğin şirketin liderliği katıksız tahminlerle hareket edebilir; kahine veya bir büyücüye danışılabilir; her şirkette en yaşlı çalışanların tavsiyesi alınabilir; tanrılardan işaret beklenebilir; konuyla ilgili ayrıntılı empirik çalışmalar yapmak üzere bilim insanları istihdam edilebilir. Açıkçası, bilim güvenilir bilgi üretimi için en sağlam mekanizma olarak kabul edildiğinden, böyle bir durumda tüm bürokratik şirketler bilim insanlarını istihdam etme seçeneğini tercih edecektir. Dahası, bürokratik girişimin tamamı, (bilimsel) hakikati diğer toplumsal değerlerinden üstün tutan bir düşünce etrafında inşa edilmiştir. Modern öncesi örgütler epistemolojik ilkelerin

çeşitliliğine bel bağlamaya meyilliyken modern bürokrasiler, bilimsel bilginin kullanımının etkili ve başarılı bir toplumsal örgütlenmenin yürütülmesinde belirleyici olduğu varsayımıyla hareket ederler.

Ne var ki bilimsel bilgi soğuk ve rasyonel olduğundan, bazı toplumsal örgütlerin üyelerini birbirine bağlayamaz. Gellner'in (1988: 272) haklı olarak öne sürdüğü gibi "Toplumsal kaynaşma hakikate dayanamaz. Hakikat karın doyuramaz ve hiçbir toplumsal düzenlemeyi meşrulaştırmaz." Saf bilgi olgusal, kuru ve soğuk bir şekilde rasyonel olduğundan, insanları birbirine tek başına bağlayamaz ve rahatlık sağlayamaz. Hakikat sizi özgürleştirmez; açıklamalar kaçınılmaz olarak soğuk, düşüncesiz ve acımasızdır. Küçük bir çocuğa Diş Perisi ya da Noel Baba diye bir şeyin gerçekte var olmadığını söylemek onu daha bilgili yapar ama duygularını da incitir. Marx ve Durkheim, sırasıyla yabancılaşmayı ve anomiye kişiyi gerçek benliğinden uzaklaştıran modern süreçler olarak görürken, aslında insanı yabancılaştıran yanılsamalar değil, hakikattir. İnsanlara anlamlar ve toplumsal sıcaklık sağlayan din, kültür veya ideolojiden farklı olarak bilimsel hakikat, duygulardan tüyler ürpertici derecede uzaktır. Dinsel bir törene katılan samimi müminler, yağmur dansına katılan kabile üyeleri ya da milli marş çalınınca tüyleri diken diken olan yurttaşlar, hakikat aracılığıyla değil, hakikatle hiç ilgisi olmayan, paylaşılan unsurlar aracılığıyla aidiyet duygusu geliştirirler. Dansın yağmur getirmediğini, tanrının var olmadığını veya milliyetçi törenlerin yeni icatlar olduğunu bir kez anlayan kişi bu bilgiye toplumsal dayanışma pahasına ulaşmış olur. Soğuk, rasyonel hakikat, aydınlanmayı getirir ama bedeli çok yüksektir ve bu bedel de yalnızlık, duygusal yoksunluk ve anlamsızlıktır.

İnsanlar her şeyden önce duygusal varlıklar olduklarından, tüm toplumsal örgütler onları bir arada tutmak için güçlü ve tutarlı bir toplumsal yapıştırıcıya ihtiyaç duyarlar. Bu yapıştırıcının çoğu, öğretisel örgütsel bağlılık için düşünsel bileşenler

sağlayan merkezkaç ideolojikleştirme aracılığıyla üretilir. Yine de bu, kesinlikle sorunsuz ve tartışmasız bir süreç değildir, bürokratik ve ideolojik ilkeler çatıştığı ve çarpıştığı için sürekli gerilimlerle dolu bir süreçtir. Bu iç gerilimleri çözmek veya aşmak amacıyla, en verimli toplumsal örgütler, örgütsel ve ideolojik süreçleri mikro dayanışmayla ilişkilendirmeyi başarmışlardır.

5. Dayanışma ve Şiddet

Şimdiye kadar, odak noktam büyük ölçüde makro düzeydeki süreçlerdi. Hem zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi hem de merkezkaç ideolojikleştirme, ulus devletleri, imparatorluklar, özel şirketler, sivil toplum ağları, toplumsal hareketler, gizli siyasi örgütler gibi büyük ölçekli yapıların varlığını gerektirmektedir. Bu tür örgütlerin ideolojik gücü çoğunlukla geniştir ve öğretisel mesajlarının içeriği düzenli olarak büyük halk kesimlerine ulaşır. Bu anlamda ideolojikleştirme, büyük kurumları ve çok sayıda kişiyi bir arada tutan kapsamlı bir yapıstırıcı işlevini görür. Bütün bunlar, failliğin önemli olduğunu ve insanların kendi denetimleri dışındaki devasa yapısal güçlerin piyonlarından ibaret olduğunu akla getirebilir. Dahası, örgütlere ve ideolojilere odaklanmak, ideolojik söylemlerin benimsenmesinin basit olduğu ve kendiliğinden gerçekleştiği ve insanların doğaları gereği büyük örgütsel yapılarda yaşamaya yatkın oldukları anlamında da yorumlanabilir. Ama kesinlikle böyle bir şey söz konusu değildir. Bireysel iradeler çok önemlidir ve toplumsal örgütler ve ideolojiler ancak bireyin bilişsel, duygusal ve yapıcı ihtiyaç ve isteklerine hitap ettiklerinde başarılı bir şekilde işlerlik kazanabilirler. Bunun nedeni ise tam da bireysel ve kolektif failerin davranışlarının çok fazla önem taşımasıdır. Bu yüzden örgütlü şiddetin tarihi öngörülemez olaylar, tamamen olumsuz sonuçlar ve toplumsal eylemin istenmeyen sonuçlarıyla doludur. Durum böyle

olmasaydı hemen hemen aynı ideolojik ilkelerle donanmış çok benzer karmaşık toplumsal örgütlerin neden tamamen farklı güzergâhlarda ilerlediklerini açıklamak da zor olurdu. Örneğin 2008'deki Büyük Durgunluk döneminde neden bazı yatırım bankalarının çökmesine izin verildiği, diğerlerininse hükümetler tarafından mali destek verilerek kurtarıldığı tam olarak belli değildir. Lehman Brothers'ın yükselişini ve düşüşünü Goldman Sachs'inkiyle karşılaştırsak, birincisini değil ikincisini kurtarmak için görece keyfi siyasi kararın alındığını görürüz. Keza yöneticilerin bireysel iradesi de savaş tarihinde genellikle belirleyici bir faktör olmuştur. Bu bağlamda, belirli bir devletin çöküşü genellikle, hangi komşu devlete saldırılması gerektiği ve hangilerinin bağışlanacağı konusunda alınan koşullu bireysel kararlara dayanıyordu. Örneğin antik Çin'de İlkbahar ve Sonbahar ve Savaşan Devletler döneminde (MÖ. 656-221), 30'dan fazla küçük krallık, bağlılıkların tam bir karmaşa içinde olduğu ve ittifakların esas olarak yöneticilerin aldığı görece keyfi kararlara tabi olarak sürekli değiştiği periyodik ve yoğun savaflara girişmişlerdi (Tinbor Hui 2005).

Bunun da ötesinde, tarihöncesine ve tarihin ilk dönemlerine dayanan kayıtların da gösterdiği gibi, büyük ölçekli yapılar insanlara doğal gelmiyordu (bkz. Üçüncü Bölüm). Aksine, karmaşık ve uzun ömürlü toplumsal örgütlerin güvenlik, düzenli gıda ve barınak temini açısından faydalı olduğu kanıtlanmış olsa da atalarımız örgütlerin gölgesinde yaşamak konusunda isteksiz görünüyordular. Bu isteksizlik kısmen bireysel ve toplumsal özgürlüklerin kaybı, eşitsizliklerde keskin artış ve genel olarak yaşam kalitesinin kötüleşmesiyle bağlantılı olabilir.⁶ Evrimsel düşünceyle pekiştirilen yaygın

⁶ Mann'ın (2014: 12) avcı toplayıcılıktan tarıma geçişin, sağlığın bozulması gibi bir dizi olumsuz sonucu olduğunu belgelediği gibi: "İlk çiftçiler, avcı toplayıcılara göre daha fazla beslenme eksikliği ve dış hastalıkları yaşıyordu çünkü daha dar bir ürün yelpazesine bağımlıydılar ve daha fazla nüfus yoğunluğu, evcilleştirilmiş hayvanların hastalıklarına yakınlık nedeniyle daha da vahim hâle gelen daha fazla bulaşıcı hastalıkla yol açıyordu."

algıların aksine Geç Paleolitik Çağ'da yaşamış atalarımızın sağlığı daha iyiydi, daha uzun boyluydular, kalça kemiği giriş derinliği indeksi daha yüksekti ve 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki dönemde yaşamış ortalama bireylerden biraz daha uzun ömürlüydüler (Mann 2014; Cohen ve Armelagos 1984). İnsanlar arasında örgütsel yapılara karşı neredeyse evrensel olan bu direniş, Amazon Havzası'ndan Papua Yeni Gine'ye kadar uzanan bölgelerde yaşayan çağdaş yiyecek toplayıcıların durumuyla çok daha iyi belgelenmiştir. Bu halklar genellikle devlet yetkililerinin kendilerini yerleşik örgütsel yapılara dâhil etme girişimlerini reddetmeye meyillidirler. Bu tür tepkiler, atalarımız olan insansıların biyolojik, bilişsel ve duygusal yatkınlıkları dikkate alındığında anlaşılabilir hâle gelmektedir.

Yukarıda tartıştığım gibi, insanlar özünde toplumsal değildir çünkü atalarımız tüm kuyruksuz maymunlar arasında muhtemelen en az toplumsal olanıdır. Bu asgari toplumsallık, insanlar yiyecek arama gruplarında yaşamaya başladıkça zamanla bir dereceye kadar genişlemiştir. Yine de ilk insanlar aidiyetlerinin sürekli değişmesine neden olan çok küçük ve oldukça esnek takımlar hâlinde yaşadıklarından, kime güvenileceğini ve güvenli birey ağlarının nasıl geliştirileceğini bilmeleri çok önemliydi. Son araştırmaların çoğunun gösterdiği gibi, bu son derece tehditkâr doğal çevre, insanların bilişsel ve duygusal kabiliyetlerinin gelişiminde belirleyici olmuştur (Damasio 2003; Collins 2004; Turner 2007). İlk insanlar, küçük ve başlangıçta sürekli değişen takımlarının diğer üyeleriyle duygusal ve bilişsel olarak uyum sağlayarak yalnızca hayatta kalmayı başarmadılar, ayrıca uzun vadede bu yeni becerilerini en sonunda bu gezegene hükmetmeyi başaracak şekilde kullanabildiler. Bilişsel, duygusal ve yapıcı beceriler, ilk insanların yüz yüze etkileşimde ifade edilen duyguların anlamlarını yorumlamasına ve hatırlamasına imkân sağladı ve bunların hepsi sonunda daha iyi grup etkileşimi ve eşgüdümü sistemlerinin (dil dâhil) gelişimini teşvik etti. Bunun da ötesinde, duygular ve biliş, grup dayanışmasının hayati

bileşenleri olduğundan, sürekli duygusal ve bilişsel gelişim, diğer hayvanlar ve ilk insansılar arasında bulunanlara kıyasla duygusal olarak çok daha sıkı grupların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Başka bir deyişle, insanlar tam da doğaları gereği toplumsal bir yaşama yatkın olmadıkları için türümüzün hayatta kalmasında ve yayılmasında son derece işlevsel olduğu kanıtlanmış benzersiz bilişsel ve duygusal beceriler geliştirmişlerdir. Dahası, bu evrimsel işlevsellik uzun vadede karşılıklı duygusal bağımlılığı da hızlandırmıştır, böylece insanlar artık çok küçük gruplar hâlinde gelişmişlerdir. Bu bağlamda mikro dayanışma, tüm insan toplumsallığının temelidir. İnsanlar zaman içinde kimi sevdikleri veya sevmedikleri konusunda bireysel tercihlerini değiştirebilseler de, ezici bir çoğunluk duygusal güçlerini ve ontolojik güvenliklerini aile üyeleri, sevgililer, yakın arkadaşlar, güvenilir komşular, akran grupları ve benzerlerinden oluşan çok küçük yakın birey ağıları aracılığıyla sağlar.

Küçük grup davranışı üzerine onyıllardır yapılan araştırmalar, olumsuz koşullara maruz kalan bu tür küçük ölçekli gruplaşmaların hepsinin yoğun *esprit de corps* [birlik ruhu] geliştirmeye meyilli olduğunu doğrulamıştır: Bu tür bir birlik ruhu, savaş alanlarındaki ordu birliklerinden komplocuların, devrimci eylemcilerin, terör hücrelerinin gizli örgütlerinin ve soykırım tasarılarının faillerinden, toplumsal hareketlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı üyelerine kadar uzanmaktadır (Della Porta 2013, Collins 2008a, 2004, Malešević 2013a, 2013b, Mann 2005, du Picq 2006 [1880]). Bütün bu örneklerde işlevsel bir birimi çok daha fazlasına dönüştüren işte bu duygusal bağlılık, ahlaki yükümlülük ve yaşam tarzlarının benzerliğidir: Tek tek üyelerin birbiri için fedakârlık yapmaya istekli oldukları, neredeyse kutsal bir topluluk oluşturmalarıdır (bkz. Dokuzuncu Bölüm).

Bu süreçler gündelik ölüm kalım durumlarına en sık maruz kalan savaşçılar arasında sık görülürken, uzun süreli ve eşgüdümlü toplumsal eyleme katılan başka birçok insan grubu

arasında da karşımıza çıkmaktadır. Kişinin çocuklarına veya ebeveynlerine, kardeşlerine, sevgililerine ve arkadaşlarına yönelik duygusal bağlılığı, savaş alanında askerler arasında ifade edilen karşılıklı sevgiye paralel olacak şekilde çoğu zaman çok yoğun olabilir. Aslında, bu tür askerler yoldaşlarına karşı duygularını tarif etmeye çalıştıklarında, akrabalık ve dostluk öğretilmelerine başvurmaya meyillidirler (örneğin “Onlar kardeşlerim veya çocuklarım gibiydiler”; “sahip olunabilecek en iyi arkadaşlardı” gibi sözler ederler). Başka bir yerde tartıştığım üzere (Malešević 2013a) ve Durkheim’ın aksine, modern toplumsal düzenlerin sakinleri, atalarımızı bağlayanlardan çok farklı olmayan dayanışma bağlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Basitçe söylemek gerekirse, insan etkileşimlerinin ne kadar genişleyebileceğini belirleyen bazı bilişsel ve duygusal sınırlar mevcuttur. Bilim insanları 1990’ların başından bu yana, insan beyninin istikrarlı toplumsal ilişkileri sürdürme yeteneğini sınırlayan birtakım bilişsel kısıtlamaların var olup olmadığını da araştırmışlardır. Bu itibarla Dunbar (1998, 1992) ve McCarty ve meslektaşları (2000) ve başkaları, ortalama bir insan beyninin çok sayıda toplumsal etkileşimi nasıl sürdüremeyeceğini göstermiştir. Gelada babunlarının toplumsal örgütlenmesi üzerine deneysel çalışmalar yapan Dunbar’a göre, ortalama bir insan beyninin kurabileceği azami istikrarlı ilişki sayısı 150’dir. Daha gelişmiş psikolojik ve mikro sosyolojik çalışmalar, uzun süreli karşılıklı sevgi ilişkileri kurmanın daha da büyük sınırlamalarının olduğunu da göstermektedir. Örneğin son zamanlarda yapılan iki araştırma, çok sayıda Facebook “arkadaşına” ve Twitter takipçisine rağmen, çoğu Facebook ve Twitter kullanıcısının çok az sayıda kişiyle düzenli iletişim kurduğunu ve etkileşime girdiğini göstermektedir. Buna göre, 500 “arkadaş” sahibi ortalama bir kadın Facebook kullanıcısı, yalnızca 26 arkadaşının fotoğrafına, durum güncellemelerine veya duvarına yorum bırakmaktadır ve yalnızca 16 arkadaşıyla sohbet etmektedir; ortalama bir erkek için bu sayı daha da düşüktür, sırasıyla 17 ve 10

şeklinde (Smith 2009b).⁷ Başka bir deyişle, Durkheim'ın saçını başını yolduracak şekilde, modern dünyada hâlâ organik dayanışmadan çok daha fazla mekanik dayanışma vardır çünkü sahici dayanışma bağları uzun süreli duygusal bağlılığı ve çok büyük kolektivitelerin sağlayamayacağı yüz yüze etkileşimi gerektirmektedir. Tıpkı atalarımızın yaptığı gibi, bizim de kendimize çok benzeyen çok küçük, samimi bir çevreyle –aile üyelerimiz ve arkadaşlarımızla– duygusal ve bilişsel açıdan bir arada olmaya ihtiyacımız vardır.

Küçük, samimi grup bağlarına yönelik bu iyice yerleşik insan eğilimi, büyük ölçekli toplumsal örgütlenmelerdeki mensubiyetlere doğrudan karşıdır. Zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi tekdüzeliği, araçsal rasyonelliği ve duygusuz örgütsel kayıtsızlığı teşvik etmeye yatkınken, mikro dayanışma ağları yakın duygusal şefkat, gayriresmi bağ, yoğun arkadaşlıklar, sevgi ve başkalarına kişisel özen göstermenin aktarım merkezleri olarak kurulurlar ve var olurlar. Dolayısıyla bu iki grup yapısı biçiminin, bireyleri zıt yönlerle çekmesi muhtemeldir: Akraba kayırma ile ödüllerin ve örgütsel rollerin liyakate dayalı dağılımı veya güçlü duygusal adanmışlıklar ile resmi hiyerarşiler kolayca uzlaştırılmaz. Örgütsel mantık, bireysel verimliliği ve örgütsel faydayı vurgulayan düşüncelerle desteklenirken, mikro grup dayanışmasının mantığı, bu tür değerleri hor gören ilkeler etrafında inşa edilir. Basitçesi, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi resmi ve araçsal mütakabiliyet ilişkilerini teşvik ederken, sıkı mikro dayanışma ağları, araçsal alışverişi reddedip derin duygusal bağlara öncelik tanırırlar. Dolayısıyla burada asıl soru şudur: Toplumsal örgütler işlerlik kazanırken bu tür birbiriyle uyumsuz ilkeleri nasıl barındırabilirler?

Weber'in klasik değerlendirmesine göre bürokrasilerin etkili olma düzeyi, toplumsal ilişkileri resmileştirme ve ras-

⁷ Twitter ağları biraz daha büyük gibi görünse de hâlâ yüz ile iki yüz arası üyenin oldukça altındadır (Goncalves ve arkadaşları 2011).

yonelleştirme yeteneklerine bağlıdır. Belirli bir işletme, kişiselleştirilmiş ve diğer liyakate bağlı olmayan düzenlemelerden ne kadar fazla uzak durursa, örgütsel hedeflerine verimli bir şekilde ulaşma ihtimali de o kadar yüksek olur. Başka bir deyişle, “demir kafes” imgesine ne kadar yakınsa örgütün nihai kazancı da o kadar büyük olur. Bu normatif ideal, tüm dünyadaki ordulardan, devlet idaresinden ve hastanelerden üniversitelere ve özel sektöre kadar karmaşık bürokratik sistemlerin çoğunluğunun temelini oluşturan yöneticilik etliğinin çoğuna hâlâ hükmetmektedir. Bununla birlikte, sanayi ilişkilerine dair onlarca yıllık araştırmanın gösterdiği gibi, bu tür araçsal otorite modellerinin katı bir şekilde uygulanması genellikle daha fazla üretkenliğe yol açmamaktadır. Elton Mayo (1949) ve meslektaşlarının yaptığı ünlü Hawthorne Çalışmaları’ndan⁸ bu yana, başarılı örgütsel çıktının önemli derecede duygusal etkileşim gerektirdiği anlaşılmıştır. Her ne kadar insanlar zorlayıcı tehditlere ve ekonomik ödüllere iyi tepki verseler de duygusal bağlar sayesinde genellikle çok daha fazla güdülenirler. Bu tür kolektif faaliyetlere önemli diğer kişilerle kurulan duygusal bağlar eşlik ettiğinde insanlar çalışır, inceler, rekabet eder ve kendilerini daha iyi hissederler. Durkheim’in ilk çalışmalarından bu yana (1952 [1897]), özgeci intiharın aşırı boyutlara varan dış tehlikelere maruz kalan geleneksel düzenlerde önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Yoğun duygusal yükümlülükler, başkaları için kendini feda etme isteğini teşvik etmektedir. Akli başında bir birey intihar etmek için maddi bir ödülü kabul etmese de, tarih boyunca sıradan insanların başkaları için gönüllü olarak ölüme gittiği birçok örnek vardır. Bu yüzden, herhangi bir toplumsal

Hawthorne Çalışmalar, daha yüksek veya daha düşük ışık seviyelerine bağlı olarak montaj hattındaki üretkenlik seviyelerini analiz etmek görevini üstlenmişti. Çalışma, hangi tür değişikliğin yapıldığına bakılmaksızın (daha fazla ışık veya daha az ışık) çalışanların üretkenliğinin arttığını ve araştırmacılar çalışmalarını tamamladıktan sonra üretkenliğin düştüğünü tespit etmişti. Verimlilikteki artışın ışık gibi çevresel faktörlerle bağlantılı olmadığı, işçiler gözetlenmedikçe artan şevklerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştı.

örgütlenmenin nihai başarısı, tanınabilir duygusal bağlarla donatılmış toplumsal çevreyi temin etme veya onun bir benzerini yapma yeteneğine bağlıdır. Bunu başarmak amacıyla bürokratik sistemler kısa vadeli araçlar kullanmaya meyillidirler; örgütlerini rakiplerinden daha etkili veya daha adil şekilde tasvir etmek, ayrıksı bir örgüt kültürü oluşturmak, örgütüne sadakati için mensuplara teşvikler sağlamak bu duruma örnek gösterilebilir. Örneğin belirli bir özel şirket, çalışanlarına iş uygulamalarının aile dostu olduğunu ve eşit oranda sorumluluk sahibi ve cana yakın bir çalışma ortamı sunduğunu vurgulayabilir. Başka şirketler, düzenli ekip oluşturma gezileri vs. ile dolu adil ve iyi karşılanan toplumsal ilişkileri vurgulayabilir. Benzer bir anlayışla, dünyadaki orduların çoğu, askeri birimlerinin benzersiz kimliğinin geliştirilmesini teşvik etmektedir. Askeri örgütlenmeler, belirli bir birlik veya taburun üstün statüsüne dikkat çekerek, o belirli birimin askerlerini daha güçlü bir bağlılık duygusu geliştirme konusunda cesaretlendirebilmektedir.

Yine de bir toplumsal örgüte aidiyet duygusunun daha yoğun ve daha uzun ömürlü olabilmesi için örgütün üyelerinin çoğuna hitap edecek güçlü bir ideolojik anlatı ve buna tekabül eden bir pratiği açıkça ortaya koymak esastır. Başka bir deyişle, mikro dayanışma ağlarının merkezkaç ideolojikleştirme olmadan bürokratik birimlerle nasıl ilişkilendirilebileceğini hayal etmek zordur. Bu anlamda, tüm karmaşık, uzun süreli toplumsal örgütlenmeler, çok sayıda insanı bünyelerine almak için belirli ideolojik söylemleri kullanmaya meyillidirler. Merkezkaç ideolojikleştirme, başarılı olduğunda, bürokrasinin aşırı rasyonelliği ile aile ve arkadaşlığın samimiyeti arasındaki bu büyük uçurum üzerine köprü kurmaya yardımcı olmaktadır. Fakat bu zor görevi başarmak için ideolojikleştirmenin mikro dayanışmanın aktarım merkezlerine nüfuz etmesi ve bunları örgütsel yapı iskelesine yapıştırması gerekmektedir. Bu ise çoğunlukla uzun yıllar boyunca, kişinin ailesine ve arkadaşlarına benzeyen kuruluşlar imgesi sunularak elde

edilmektedir. Bazı durumlarda, mikro dayanışma ağlarını doğrudan kapsayan ideolojik anlatılar geliştirmek için de çaba harcanmaktadır. Örneğin hem etnomilliyetçilik hem de bazı köktendinci akımlar akrabalık eğretilmelerini benimseyip örgütlerinin mevcut veya potansiyel üyelerine “erkek kardeşlerimiz”, “kız kardeşlerimiz”, “oğullarımız” veya “kızlarımız” diye seslenirler. Bu yüzden hem IŞİD hem de El Kaide, Müslümanların hepsinin büyük ümmetin bir parçası olan kardeşler olduğu konusunda ısrar ederek, destekçilerine bu tür ailevi bir terminolojiyle hitap etmektedir. Benzer şekilde, Bask milliyetçi örgütlerinin gazeteleri ve internet siteleri de Bask nüfusundan “Bask topraklarının oğulları ve kızları” diye söz etmektedir. Burada hedef, belirli bir bürokratik toplumsal örgütlenmeyi (örneğin ETA, IŞİD) geniş bir aileye benziyormuş gibi göstermektir. Toplumsal örgütlenmeler bu akrabalık imgesini yansıtmada başarılı olduklarında, bireylerin genellikle yalnızca en yakın arkadaşları ve aileleri için ayırdıkları ve bir dereceye kadar güçlü olan duygusal bağlılığı kendileri için talep edecek konuma gelirler. Bu bağlamda örgüte sadakat, kişinin aile üyelerine karşı ahlaki sorumluluğu olarak anlaşılmaktadır: Bu hedefleri gerçekleştirmek için çalışmazsam, kız ve erkek kardeşlerimi hayal kırıklığına uğratar veya ailemi utandırırım.

Toplumsal örgütlerin akrabalık bağlarına bu kadar doğrudan geçiş yapamadıkları durumlarda, bu ideolojik değişiklik dolaylı yoldan sağlanmaktadır. Örneğin Google veya BP gibi bir kurumsal şirket –çalışanlarının bu tür kuruluşları akrabalık ağlarına benzeyecek şekilde düşünme ihtimali düşük olduğundan– bu tür aile imgelerini kolayca kullanamaz.⁹ Bu yüzden, örgüt kültürünün, örgütün mensuplarının duygusal ve diğer ihtiyaçlarına tamamen karşılık verdiğini telkin eden belirli bir temsilinin oluşturulmasına ağırlık verilir. Bu da sıklıkla

Gerçi Japon şirketleri gibi bazı büyük şirketler de hayali bir akrabalık tasarlamaya ve şirketlerinden büyük aileler olarak bahsetmeye çalışmaktadırlar (Gerlach 1992).

örgütün (sendikalı veya sendikasız) çalışanlarının taleplerine son derece duyarlı, aile yaşamlarına ve bireysel inançların çeşitliliğine saygılı ve gelecek planlarını desteklediğini anlatan bir imge teşvik edilerek yapılır. Bu tür örgütlerin çalışanlarını kaynaştırabilmek için belirli ideolojik tutkallar geliştirmeleri de gerekir. Basitçe söylemek gerekirse ne Google ne BP ne de başka bir karmaşık kurumsal şirket yalnızca zorlamaya veya finansal teşviklere bel bağlayarak sorunsuz bir şekilde işleyebilir. Daha ziyade bu tür örgütlenmelerin hepsi, mikro dayanışma gruplarını anlamlı, her şeyi kapsayan, örgütsel bir bütün hâline getirmeye çalışan ideolojik mesajlar kullanır. Güçlü şirketlerin markalaşma ve benzersiz bir kurumsal “kimlik” oluşturma konusunda çok çaba sarf etmelerinin sebebi işte budur. Bu tür uygulamalar genellikle, ürünlerinin ve hizmetlerinin potansiyel tüketicilerine odaklanan bir reklam biçimi olarak görülmektedir. Yine de bu faaliyetler aynı şekilde bu şirketlerin çalışanlarına yöneliktir; onların temel örgütsel hedefleriyle özdeşleşmeleri teşvik edilmektedir ve nihayetinde öyle olmaları beklenmektedir. Dahası, bu toplumsal örgütlenmeler son derece başarılı, yenilikçi veya öncü girişimciliğin imgesini yansıtarak, kendi işgücünün başlı başına toplumsal statüsüne hitap ederler ve bu şekilde aile ve arkadaşlık ağlarını örgütsel çatıları altında birleştirmeyi sıklıkla başarırlar. Bu nedenle, sıradan BP çalışanları, aynı zamanda aileleri ve arkadaşları, çalıştıkları şirketin başarısında kendilerini bulabilirler ve çoğu zaman da bulacaklardır. Benzer şekilde, Google’da çalışan bireysel yazılımcılar da şirketin faaliyetleri etrafında oluşan ve böyle bir örgütlenmenin yaydığı ideolojik mesajlarla iyi bir şekilde donatılabilen yoğun arkadaşlıklar geliştirmeye yatkındırlar.

İdeolojikleşme, bürokratikleşme ve mikro dayanışma arasındaki bu bağ, şiddetin başlıca sağlayıcıları olan örgütlenmeler bağlamında daha da belirgindir. Askerler, polis memurları, paramiliter gruplar, teröristler ve devrimciler şiddet içeren olaylara sıklıkla katıldıklarından, eylemlerinin meşru ve ah-

laki açıdan kabul edilebilir olduğunu da bilmeleri gerekir. Bu, kendi örgütlerinin, örgütsel amaçlar ile mikro düzeydeki bağları bir araya getirebilecek etkili ve inandırıcı ideolojik mekanizmalar tasarlamaları ve uygulamaları gerektiği anlamına gelmektedir. Bireyler olarak sıradan insanlar şiddet kullanımından özellikle rahatsız olduklarından, bu tür şiddet olayları meydana geldiğinde bunların bir ideolojinin pencesinden yorumlanması çok önem kazanmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda siperlerde savaşan askerlerin savaş deneyimi, sadece bir askeri örgütlenmenin, bazı bireyleri diğer insanları vurmaya ve öldürmeye zorlama kapasitesine değil, bu deneyimi izah eden ve meşrulaştıran ideolojik bir anlatı oluşturma ve bu anlatıyı başarılı bir şekilde yayma kabiliyetine de bağlıydı. Askerler ancak soylu bir amaç için savaştıklarını kabul ettiklerinde o amaç uğruna öldürmeye ve ölmeye istekli hâle geliyorlardı. Askeri örgütlenmelerin daha geniş kitlelerce [meşru bir yapı olarak] tanınması için askerlerin kendi ailelerine, arkadaşlarına ve memleketlerindeki yakın komşularına duydukları ahlaki sorumluluk duygusunun daha kuşatıcı olan milliyetçi ideolojiyle bütünleştirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla bu “soylu dava” en değer verdiğimiz insanların hayatlarını koruma diliyle ifade edildiğinde, ideoloji, örgütlenme ve mikro dayanışma başarılı biçimde kaynaşmış olur.

6. Sonuç

Toplumsal örgütlenme olmadan uzun süreli toplu şiddet olmayacağı gibi, bu tür bir eylemi haklı gösterecek makul bir anlatı olmadan da uzun süreli toplu şiddet olmaz. Bu bölümde, örgütlenme, ideoloji ve mikro dayanışmanın örgütlü şiddetin uzun zaman dilimlerindeki dönüşümünde nasıl işlerlik kazandığını teorik olarak ortaya koymaya çalıştım. Örgütsel ve ideolojik güçler genişledikçe ve mevcut mikro dayanışma alanlarıyla bağlantı kurdukça, örgütlü şiddetin

ortaya çıkma ihtimalinin de arttığını savunuyorum. Böylesi, bu durumun basit bir nedensel ilişki olduğu ve daha büyük bürokratik birleşme ve ideolojik nüfuzun kaçınılmaz olarak kitlesel yıkıma yol açtığı anlamına gelmiyor. Zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi ve merkezkaç ideolojikleştirme insanlık tarihinde oldukça geç geliştiğinden (bu süre türümüzün bu gezegendeki varlığının %5'inden azına tekabül ediyor) ve dünya çapında çok düzensiz bir şekilde yayılmaya devam ettiğinden, bunun basit bir evrimsel süreç olduğunu da iddia etmiyorum.

Bunun yerine, bunun kalıcı içsel gerilimler ve çekişmeli eylemlerle şekillenen olumsal, esnek ve kırılğan bir ilişki olduğunu vurgulamak gerekiyor. Zamana ve mekâna uyum sağlayıp dönüşen toplumsal örgütlenmeleri canlı tutan da işte bu esneklik ve kırılğanlıktır. Bu esneklik aynı zamanda şiddetin uzun süreler içinde değişmesine de imkân tanımaktadır. Bu değişim nadiren tamamen gelişigüze'dir, sıklıkla güçlü toplumsal örgütlenmelerin koşullarında ve onlarla aynı hat üzerinde gerçekleşir. Bu bağlamda, örgütsel ve ideolojik güçlerin sürekli büyümesi, şiddet içeren eylem kapasitesinin sürekli artmasına katkıda bulunmaktadır. Bürokratik kabuk [*shell*] bir insan için doğal bir ortam olmadığından, bürokratikleşme bir dereceye kadar kalıcılık gerektirir ve bu da toplumsal örgütlenmelerin hayatta kalabilmek için genişlemesidir. Aynıısı ideoloji için de geçerlidir: Bürokratikleşme genişledikçe, bu süreci haklı gösterme ihtiyacı da genişler. Dolayısıyla örgütlü şiddetin dinamikleri, mikro etkileşimsel dünyaya nüfuz etme kapasitelerinin yanı sıra örgütsel ve ideolojik güçlerin işleyişinde de kök salmaya devam etmektedir. Şimdi bunun pratikte nasıl işlediğini görelim.

1. Giriş

İnsan vahşetinin çağdaş örneklerini doğru anlayabilmek için şiddet ile insan arasındaki ilişkinin uzun vadeli tarihsel dinamiklerini keşfetmek gerekiyor. Bu bölümde, bu ilişki hakkında elimizde bulunan verileri ve mevcut yorumları eleştirel bir şekilde gözden geçirip çözümleyeceğim. Bulguların yetersizliğinden dolayı uzmanların çoğu şu soru konusunda derinden bölünmüştür: İnsan şiddeti ne kadar eskidir? Bazı akademisyenler insanın yapısı gereği şiddete meyilli bir varlık olduğunu düşünüp diğerleri onun şiddetsiz karakterini vurguluyorsa da her iki bakış açısı da yalınkat bir doğalcı epistemolojiye dayanmaya bariz biçimde meyillidir. Bense burada şiddet içeren eylemin yapısal temellerine odaklanan alternatif bir yorum sunuyorum: Şiddet içeren veya içermeyen davranışları “insan doğasına” dayandırmak yerine, şiddetin kökenlerini karmaşık toplumsal örgütlenmelerin yükselişine ve çoğalmasına bağlıyorum.

Bu bölüm dört altbölüme ayrılıyor. İlk altbölüm, insanın şiddete başvurmaya diğer canlılardan daha fazla mı yoksa daha az mı meyilli olduğunu kısaca irdeliyor. İkinci altbölüm, tarihöncesinde ve tarihin ilk dönemlerinde şiddetin kökenleri ve yaygınlığı hakkındaki mevcut arkeolojik, antropolojik ve belgesel bulguların eleştirel bir çözümlemesini sunuyor. Üçüncü altbölüm şiddet eyleminin kültürel belirleyicilerine bakarken, son altbölüm şiddetin örgütsel köklerini vurgulayan alternatif bir yorumlayıcı konum geliştiriyor.

2. İnsanlar Diğer Hayvanlara Kıyasla Şiddete Daha Fazla mı Yatkındır?

İnsanların diğer canlı türlerinin neden olduğundan daha fazla ölüm ve yıkımdan sorumlu olduğu gerçeğine itiraz etmek zordur. Nitekim sürekli nüfus artışıyla birlikte iklim değişikliği, hava kirliliği ve canlıların yaşam alanlarının tahrip edilmesi, bugün genellikle çeşitli hayvanların soyunun tükenmesine neden olan belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN), insan eylemlerinin neden olduğu soy tükenişinin soyların doğal yollardan tükenme oranından 1.000 kat daha yüksek olduğunu tahmin etmektedir (www.iucn.org). Bu süreç özellikle son yıllarda çarpıcı bir şekilde ivme kazanmış olsa da *Homo sapiens*'in ortaya çıkışından itibaren hayvanların soylarının tükenme hızının arttığını akılda tutmak önemlidir. Örneğin insan türünün Amerika kıtasına ilk kez yerleşmeye başladığı dönemden bu yana bu kıtadaki tüm büyük hayvanların yaklaşık %80'inin soyunun tükendiği tahmin edilmektedir. Avustralya'da hayvanların soyunun tükenmeye başlaması da yaklaşık 60.000 yıl önce ilk insanların bu kıtada ortaya çıkıp çoğalmasıyla paralellik göstermektedir. Bazı durumlarda soy tükenişi insanların yiyecek veya eğlence için aşırı avlanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte (örneğin dodo, Tazmanya kurdu veya kızıl ceylan gibi hayvanların soyunun tükenmesinin nedeni budur) yerel yaşam alanlarını olumsuz yönde etkileyen insan yerleşimlerinin sayısının artması da birçok türün soyunun tükenmesine neden olmuştur.

Bununla birlikte, insanlar tarihsel olarak beslenme, giyinme, çalışma, korunma, arkadaşlık ve eğlence için diğer türlere bağımlı olduğundan bu süreçte birçok hayvan itlaf veya zapt edilmiştir. Örneğin sadece ABD'de tüketilmek üzere bir yılda kesilen hayvanların sayısı düzenli olarak 25 milyarın üzerindedir. 2011 yılında 23,1 milyon ördek, 38 milyon sığır, 109 milyon domuz, 256 milyon hindi, 7,8 mil-

yon tavuk, 2,4 milyon tavşan, 14 milyar balık ve 40 milyar kabuklu deniz canlısı olmak üzere toplam 29 milyar hayvan gıda yapılmak üzere öldürülmüştür (Mohr 2012). Dünya genelindeyse hayvansal gıda tüketimi 1860'lardan itibaren baş döndürücü bir artış yaşamıştır ki bu tüketim şu anda her yıl 63 milyardan fazla hayvanın öldürülmesine tekabül etmektedir (Mohr 2012). Cudworth'un (2015: 2) belgelediği üzere, "karada yaşayan en az 55 milyar hayvan her yıl tarım sanayisi tarafından öldürülmektedir." Bourke (2011: 276) muazzam boyutlara ulaşan bu hayvan katliamını dokunaklı bir dille, şu sözlerle anlatmaktadır:¹ "Domuz kesimhanelerinde, 'domuz bıçakları' saatte binden fazla boğazı kesebilir. Birleşik Krallık'ta her saniyede yirmi sekiz hayvan yenmek üzere boğazlanmaktadır ve bu da her yıl toplam 883 milyondan fazla hayvan demektir." Buna karşılık hayvanlar tarafından öldürülen insanların sayısı son derece azdır. Yılda yaklaşık 3 milyon insanı öldüren sıtma ve diğer hastalıkları taşıyan sivrisinekleri saymazsak başka hiçbir hayvanın bir yılda bir elin parmaklarından fazla sayıda insan kaybına neden olması olası değildir.² Örneğin ABD'de yılda ortalama olarak sadece bir kişi köpekbalığı saldırısından, üç kişi boğa saldırısından, 31 kişi köpek saldırısından ve 53 kişi bal veya yaban arısı saldırısından ölmektedir (HL 2008: 1). Bu konudaki istatistikler diğer gelişmiş ulus devletlerinde de benzerdir. Dünyanın geri kalanında insanlar daha fazla

¹ Hayvanların yok edilmesinde ana alan gıda sanayisi olmasına rağmen, hayvanlar giyim ve diğer sebeplerin yanı sıra teşhir, avlanma, eczacılığa ait ürünler ve bilimsel deneyler için de öldürülmektedir. Örneğin, dünya çapında her yıl bir milyardan fazla hayvan deri ürünleri için öldürülmektedir: "Buenos Aires, 1977 ile 1979 yılları arasında pumalardan kertenkelelere kadar toplan 21.534.299 hayvanın derisinin ihraç edildiğini kayda geçirmiştir. . . . 1980 ile 1985 arasında ABD, 2 ila 4 milyon sürüngen derisi ve 125 milyon canlı süs balığı ithal etmiştir. . . . Britanya İçişleri Bakanlığı'nın 2002 yılı hayvan deneylerine ilişkin istatistikleri, bu deneylerde 2.655.876 hayvan kullanıldığını göstermektedir" (Baker vd. 2006: 2-3).

² Bu durumda bile, doğrudan öldürücü olan sivrisinek değil, virüsler ve bakterilerden kaynaklanan hastalıklardır.

hayvan saldırısına uğruyorsa da bu saldırıların sayısı insanlar tarafından öldürülen hayvanların sayısına kıyasla son derece azdır. Hayvanlar sabun, boya, yağ, plastik, lastik, ip ve gübreden kozmetik, yapıştırıcı ve temizlik ürünlerine varasıya çeşitli ev mamullerinde hammadde olarak kullanılmaktadır. İnsanlar büyük ölçüde hayvansal gıda, ürün ve hayvan emeği olmadan da var olabilmesine rağmen insan uygarlıklarının hepsi hayvanların tahakküm altına alınıp sömürülmesi ve tüketilmesi temeli üzerine inşa edilmiştir.

İnsanların hayvanlar âlemine artık tamamen hâkim olduğu ve çeşitli türlerin yok edilmesinden ve tüketilmesinden büyük ölçüde sorumlu olduğu gerçeği, insanın doğası gereği vahşi bir canlı olduğunu düşündürebilir. Dahası, hayvanlar ile insanların birbirini öldürme vakalarının afallatıcı orantısızlığı, kaplanlar veya timsahlar gibi en tehlikeli etobur hayvanların saldırganlık dürtüsünün bile insanın saldırganlık dürtüsüyle asla boy ölçüşmeyeceği anlamına gelmektedir. İnsanın doğası gereği şiddete meyilli olduğuna dair bu algı çağdaş dünyada halk arasında revaçta görüş olduğu gibi, etkili birçok sosyal bilimci tarafından da desteklenmektedir. Başkalarının yanı sıra Steven Pinker (2011) ve Azar Gat (2006) gibi önemli yazarların yakın tarihli ve epey etkili kitapları da insanın genetiği itibarıyla şiddete yatkın bir tür olduğu görüşünü dile getirmektedir. Örneğin Gat, saldırgan dürtülerin, olası cinsel eşlerin ve besinin temininde kullanılan biyolojik araçlar olduğunu ve bu tür şiddet eylemlerinin, insanların kendi neslini devam ettirme olasılığını en üst düzeye çıkarmak amacıyla kullandığı “doğuştan gelen ancak isteğe bağlı bir taktik” olduğunu ileri sürmektedir. Pinker’a göre de şiddet doğamızın bir parçası, genetik bir yatkınlığımızdır. Pinker’ın kendi sözleriyle “Sevgili okurlarım, siz de dâhil olmak üzere çoğumuz şiddete yatkınız” (Pinker 2011: 483). Pinker veya Gat gibi evrimci kuramcılara göre saldırganlık, hayvanlar dünyasının geri kalanıyla paylaştığımız bir yatkınlıktır ama diğer hayvanlardan farklı olarak insanlar evrimleştikçe şid-

det eylemlerinin ve saldırgan stratejilerinin repertuarı aynı kalmamış, artmıştır.

Yeni Darwinci akademisyenler, insanın şiddet içeren davranışının genetik kökenlerini değerlendirmek için en yakın hayvan akrabalarımız olan büyük maymunlara odaklanmaya meyillidirler. Örneğin şiddetle ilgili birçok sosyobiyolojik araştırma, insanlar ile şempanzeler arasında yapılan karşılaştırmalardan yararlanmaktadır. Bu çalışmalarda şempanzelerin zorba ve saldırgan oldukları ve rakip şempanze çeteleri dâhil olmak üzere diğer hayvanlara düzenli şekilde saldırdıkları tespit edildiğinden (van Hooff 1990; Goodall 1986), evrim uzmanları bu bulgulardan hareketle tek başına böyle bir durumun bile ilk insanların da benzer özelliklere sahip olduğunu gösteren güvenilir bir gösterge olduğunu öne sürmektedirler. Dahası, insanlar dâhil olmak üzere büyük maymunların hepsinde, türün uzun vadede hayatta kalması için şiddet içeren davranışların gerekli bir strateji olduğunu da vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla tüm etçil hayvanlarda ve diğer birçok türde şiddetin, belirli türlerin hayatta kalmasını sağlayan ve doğuştan gelen bir eğilim olduğu yönünde bir görüş söz konusudur. Başka bir deyişle, hayvanlar âleminde yalnızca hayatta kalma, en yaygın iki evrimsel taktikten (ya savaş ya da sığıp) birine dayanmaktadır ve başarılı dövüşme kabiliyeti geliştirebilen türlerin üreme potansiyellerini önemli ölçüde artırma ihtimali çok daha fazladır. Bu itibarla sosyobiyologlar, insanın diğer tüm hayvanları büyük ölçüde denetimi altına aldığı gerçeğini, insanın eşi benzeri görülmemiş şiddet eğiliminin nihai empirik kanıtı olarak görmektedirler.

Bununla birlikte şiddete insanların diğer hayvanlardan daha fazla veya daha az başvurduğunu değerlendirmeyi amaçlayan her girişimin öncelikle iki büyük engeli aşması gerekiyor: (a) insanmerkezci şiddet anlayışlarının baskınlığı ve (b) kaba analogilere dayalı çözümlemelerin sorunlu yapısı. İlk olarak, insanlar bir kaplanın bir ceylana nasıl saldırdığını, onu nasıl öldürdüğünü ve bir çırpıda yediğini gözlemlediğinde, bu tür

davranışları son derecede şiddetli davranışlar olarak görme-ye meyillidirler. Bu bakışta birinin canına kıymanın şiddet eylemlerinin en aşırı biçimi olduğu fikrine dayanmaktadır ve bu fikir insanların çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Her ne kadar kaplanların yaşamak için öldürmek zorunda olduklarını kabul etsek ve et yemeyi tercih ederken biz de aynı parametreyi kendimize uygulasak da aynı şiddet kavramını hem hayvanlara hem de insanlara uygulayıp aslanların örneğin bir koni kabuklu salyangozdan daha fazla şiddete başvurduğuna hükmederiz. Oysa bu, hayvan davranışını beşeri ahlak ölçütlerine göre değerlendiren insanmerkezci mantığın apaçık bir örneğidir. Başka bir deyişle, belirli bir eylemin şiddet veya saldırganlık örneği olarak saptanması sırasında, canlı bedenini yok etmeyi veya ona zarar vermeyi hedefleyen tüm süreçleri şiddet davranışının ürünleri olarak ele almak gibi bir eğilim söz konusudur. Bu bakışın kaplanların beslenmek için öldürmesi ile bizim insanlar olarak uyguladığımız şiddet gibi birbirinden farkı olguları bir ve aynı sayması kaçınılmazdır. Bu elbette kaplanların şiddet uygulamadığı anlamına gelmez. Nitekim kaplanlar bölgelerini korumak için diğer kaplanlara ve başka türlere karşı pekâlâ fiziksel güç kullanırlar. Burada önemli olan nokta, kaplanın beslenmek gibi temel bir biyolojik ihtiyacını gidermek için bir ceylanı öldürmesi ile bir insanın hâkimiyet kurmak için isteyerek güç kullanması arasında keskin bir ayrım yapmanın şart olduğudur. Bu bağlamda, eğer beslenme dürtüsü tablodan çıkarılıp şiddet toplumsal ilişkiler açısından anlaşılırsa kaplanların bile münhasıran şiddet uygulamadıklarını görmek olanaklı hâle gelir. Çünkü kaplanlar da –bölgelerine sızan veya sızmayan– diğer kaplanları nadiren yaralar veya öldürürler. Keza yemedikleri türleri de nadiren öldürür veya yaralarlar. Kaplanlar ve diğer birçok canlı türü birçok durumda zor kullanımına ve tehditlere başvursa da onların eylemleri insani terimlerle ifade edildiğinde bile münhasıran şiddet içeren davranışlar olarak kabul edilemez. Etçil hayvanlar yaşamak için öldürmek zorunda oldukların-

dan, onların öldürme eylemleri ve fiziksel tahakkümü, bizim gibi stratejik, simgesel, araçsal, ideolojik, ekonomik ve diğer nedenlerle şiddete başvuran bir türünkünden epey farklıdır. Biz yaşamak için öldürmek zorunda değiliz; birçok başka gerekçeyle öldürüyoruz.

İkincisi, sosyobiologlar ve diğer bazı uzman çevreleri arasında var olan ortak eğilim, insansı büyük maymunlar ve özellikle de şempanzeler üzerine derinlemesine çalışmalar yaparak bulguları üzerinden ilk insanlarla ilgili çıkarımda bulunmaktadır. DNA'mızın %98'inden fazlasını şempanzeler ve gorillerle paylaştığımız için insansı büyük maymunların yaşayan en yakın biyolojik akrabalarımız olduğu doğru olsa da tek başına bu olgu ilk insanların nasıl davrandığının güvenilir bir göstergesi değildir. Bir kere, DNA'daki benzerlikler davranış eğilimlerinin mutlak ölçüsü olarak alınmamalıdır çünkü insanlar genlerin %90'ından fazlasını kedilerle, %82'sini köpeklerle, %80'ini ineklerle ve %69'unu sıçanlarla paylaşmaktadır. Genetikçilerin gösterdiği üzere, fare genlerinin %99'unun insanlarda benzerleri vardır. Hatta bir domates ile bir insan bile genlerinin %60'ından fazlasını paylaşmaktadır. Daha da önemlisi, bir insandan diğerine genom çapında varyasyon 0,5'e kadar olabilir (yani bu %99,5 benzerlik demektir). Bunun da ötesinde, ilk insanlar hakkında neden genlerin %98'inden fazlasını paylaştığımız ve genellikle hiyerarşik olmayan, rastgele cinsel ilişkide bulunmayan, barışçıl olan, grup içi anlaşmazlıkları yatıştırmak için şiddetten ziyade cinselliği kullanmaya meyilli bonobolar (cüce şempanzeler) üzerinden değil de goriller ve şempanzeler gibi "saldırgan" türler üzerinden çıkarımlarda bulunalım? (Goldstein 2001: 184-194) Genetik kesinlikle davranışlarımızı önemli ölçüde etkiliyorsa da hiçbir türün hiçbir üyesi biyolojik olarak önceden tamamen belirlenmiş ve sabit bir eylem tarzını körü körüne takip edecek şekilde düzenleniş değildir. Bu nedenle, herhangi bir hayvan türü ve özellikle şempanzeler veya goriller gibi tek bir türe ilişkin bulgularımızı insan davranışına uyarlayarak buradan bir anlam çıkarmanın

bizi hatalı çözümlemelere vardırması muhtemeldir. Üstelik hayvan davranışları üzerine yapılan son çalışmaların da işaret ettiği üzere, hayvanların toplumsal yaşamı hakkındaki yaygın varsayımlar da artık sorgulanmaktadır ve araştırmacılar hayvanların toplumsallığı hakkında eskiden düşünülenden çok daha az şey bildiğimizi kabul etmeye başlamışlardır (De Waal 2013; Weiss ve Buchanan, 2009). Hatta hayvanlar ile insanlar arasındaki benzerlik önemli bazı açılardan yalınkat sosyobiyolojik analogilerin bize sunduğunun neredeyse tam tersidir: İnsanların yalın “hayvansal dürtüleri” diğer hayvanlarla paylaştığından ziyade, hayvanların toplumsal hayatının da son derece karmaşık olduğu ve bu itibarla insan toplumsallığının karmaşıklıklarına benzediği görülmektedir. Basitçe söylemek gerekirse insanların nihayetinde hayvan olduğunu göstermeye çalışmak yerine, hayvanların toplumsal yaşamının insanların toplumsal yaşamına nasıl daha çok benzediğini keşfetmek çok daha verimli olacaktır.

İnsanlar ile hayvanlar arasında öteden beri var olan şiddete dair bu yaygın görüşlere rağmen, çağdaş sosyal bilim araştırmalarının büyük bir kısmı, aslında çoğu şiddet eyleminin sağlam biyolojik temellere sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun da ötesinde Collins’in (2008a) ikna edici bir şekilde savunduğu ve de belgelediği üzere, insanlar ne bireyler ne de ayrık bir canlı türünün üyeleri sıfatıyla doğaları gereği şiddete başvururlar. Şiddet eylemlerine girişmek zordur ve bu eylemler duygusal bakımdan yıpratıcıdır çünkü sürekli gerilim, korku ve güvensizlik duygusu yaratırlar. Dahası, büyük memeli türlerinin çoğu, şiddet konusunda biyolojik yönden insanlardan çok daha donanımlıdır. Diğer birçok büyük hayvandan farklı olarak *Homo sapiens sapiens* türü saldırgan davranışlarda bulunmasına yetecek biyolojik donanıma sahip değildir. Örneğin avını tutabilen ve öldürebilen keskin ve güçlü dişleri (aslanlar, kaplanlar, kurtlar vb.), kuvvetli ve keskin pençeleri (ayılar, tepeli devekuşları, köpekler vb.) kuvvetli, keskin ve sivri boynuzları (gergedan, fare, bizon vb.), ölümcül

ısırlıklar verebilen güçlü ve kuvvetli çeneleri olan (köpekbalığı, timsah, sırtlan vb.) veya ölümcül zehre sahip (komodo ejderi, lemur ailesi, yılanlar, taşbalığı örümcekleri, kutu denizanası vb.) memelilerin, sürüngenlerin ve kuşların aksine insan, doğası gereği şiddet eylemleri için çok yetersiz bir türdür. Ayrıca türümüzde güçlü bir koku alma duyusu, olağanüstü keskin bir görüş yeteneği, vahşi bir şekilde avlanarak yaşamını sürdüren hayvanların hızında uçma veya koşma yeteneği bulunmadığından, ilk insanların dövüşmek için biyolojik olarak sadece donanımsız değil, aynı zamanda etçil yırtıcılardan kaçmaya da pek uygun olmadıklarını söylemek daha isabetli olacaktır. Diğer türlerin aksine beş yaşındaki bir insan yavrusu, grubunun dışında hâlâ neredeyse tamamen savunmasızdır. Nitekim Afrika savanlarında yaşayan ilk insanlar gerçekten de çeşitli tehlikeli hayvanların insafına kalmışlardı ve sürekli olarak yok olmanın eşiğindeydiler.³ Turner'ın (2007) ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, *Homo sapiens sapiens*'in bilişsel ve duygusal kabiliyetlerinin gelişimini hızlandıran da varlığının işte bu şekilde sürekli tehdit altında olmasıydı. Başka bir deyişle, insanın hayvanlar âleminde benzeri görülmemiş yükselişi kuvvetli yönlerimize değil, bilakis biyolojik zayıflığımıza çok şey borçludur. Türümüz, diğer hayvanların sahip olduğu saldırgan veya savunmacı biyolojik özelliklerden sadece birini edinmiş olsaydı, "saldırgan dürtülerimiz" yerine karmaşık toplumsal örgütlenmelere ve ideolojilere bel bağlayıp bu sayede hayvanlar âleminin geri kalanı üzerinde hâkimiyet kurduğumuz ve bu tahakkümü meşrulaştırdığımız bugünkü noktaya kadar asla evrimleşemezdik. Başka bir deyişle, birçok hayvan türü, evrimsel olarak insanların saldırgan ve şiddete başvuran özellikler olarak tanımlanacağı niteliklere sahip olacak ve bunlara yaslanacak şekilde yapılanmıştır. İnsanların biyolojik donanımı ise bu konuda

Homo sapiens sapiens'in aksine, diğer yürüyen maymun türlerinin çoğu, insanlar bu gezegenin efendileri olmadan çok önce yok olmuştur.

büyük ölçüde bel bağlanamayacak bir durumdadır. Yine de bu tür biyolojik donanımların eksikliği bile insanların diğer türlerden çok daha fazla yıkıma ve ölüme neden olmasını engelleyememiştir. Dolayısıyla can alıcı soru şudur: İnsan türü şiddet, elverişli bir biyolojik donanıma sahip değilse ve bu türün bireyleri şiddet sergilemede çok başarılı değilse, bu canlı türü gezegende neden ve nasıl –kendi türü dâhil– diğer türlerin topluca katledilmesinden ve yok olmasından büyük ölçüde sorumlu hâle gelebildi? Bu soruyu yanıtlamak için, insan şiddetinin kökenine ve özellikle de ilk insanlar arasında örgütlü şiddet eylemlerinin gelişimine bakmak gerekiyor.

3. İnsan Şiddeti Ne Kadar Eskidir?

İlk insanların davranışlarına dair maddi bulgular son derece kıt olduğundan, uzmanlar çoğu durumda insan şiddetinin kökenleri hakkında genellemelerde bulunmak için üç veri kaynağına güvenmeye meyilliydiler. Yukarıda tartıştığımız ilk ve kolay seçenek, ilk insanlar ile insansı büyük maymunlar arasında yalınkat analogiler kurmaktır. Bu strateji, insansı maymunlar ile insanların biyolojik niteliklerinin benzerliği ve genetik yapılarının ortaklığı hakkında ilginç ve önemli bulgular sağlamış olmakla birlikte, bunun ilk insanların davranış örüntülerini belirlemede fazlasıyla basit ve güvenilir bir teknik olduğu da büyük ölçüde kanıtlanmıştır. İnsanlar diğer insansı büyük maymunlarla hakikaten birçok özelliği paylaşmaktadırlar fakat farklı insansı maymun türlerinin şiddet konusunda farklı tavırlar da dâhil olmak üzere birbirinden farklı toplumsal pratikler geliştirmiş oldukları gerçeği, bu tür bulguların bize insan şiddetinin kökenleri hakkında pek bir şey söyleyemediği anlamına geliyor.

İkinci ve daha revaçta olan seçenekse günümüze kadar varlığını koruyabilmiş [insan yapımı] maddi kalıntılara –belgesel kayıtlara, arkeolojik ve paleontolojik bulgulara– bakmaktır.

Her ne kadar geçmişini yeniden inşa etme girişimlerinin çoğu yazılı belgelere (tasdik edilebilir tanıklıklara, mahkeme kayıtlarına, tıbbi kayıtlara vb.) dayansa da bu tür bulgular birkaç nedenden dolayı sorunludur: Yazılı kayıtlar; onları derleyenlerin önyargılarını veya kasıtlı çarpıtmalarını yansıtabileceğinden, sorgusuz sualsiz doğru kabul edilemezler. Daha da önemlisi, Carman'ın (1997: 2) da vurguladığı gibi, insanlığın geçmişinin büyük bölümü için bu tür yazılı kayıtlar mevcut değildir; o dönemlere dair "hayatta kalanların kayıtları, resmi raporlar, sözlü kayıtlar, yazılı transkriptler yoktur."

Arkeolojik kazılar insan yapımı daha fazla malzemeyi gün ışığına çıkarıyorsa da insan kalıntıları kendileri adlarına konuşamazlar, bunların uzmanlar tarafından konuşturulmaları, yani yorumlanmaları gerekir ve hiçbir yorum önyargılardan arınmış değildir. Bunun da ötesinde, arkeolojik ve paleontolojik bulguların tartışmalı olmadığı çok az durum vardır çünkü çoğu durumda insan eliyle yaralanmalar ile hastalık veya tafonomik⁴ değişikliklerden (yani çürüyen kemiklerden, dokulardan vb.) kaynaklanan yaralanmalar arasında bir ayırım yapmak epey güçtür. Örneğin Leakey (1981), Ardrey (1976) ile Courville (1967) gibi bazı uzmanların Neandertaller hakkında paylaştığı yaygın görüşlerin son derece sorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Ardrey ve Courville, Neandertallerin Avrupa'dan kaybolmasının insanlık tarihindeki ilk soykırımın bir sonucu olarak açıklanabileceğini, bölgede bulunan bu türe ait kafataslarındaki kırıkların bunu kanıtladığını ileri sürmektedir. Oysa Leakey'nin de dikkat çektiği üzere, kafataslarındaki bu tür izlere leşçil hayvanlar, toprağa ve suya bağlı hasarlar ve kemiklerin fosilleşmeden önce çevreleriyle girdiği diğer etkileşimler de pekâlâ yol açmış olabilir.

Bir şiddet eyleminin tartışma götürmez kanıtlarına ulaşmak son derece zordur. Günümüzün şiddet eylemleri bile modern

⁴Tafonomi: Organizmaların zamanla nasıl fosilleştiğini inceleyen araştırma alanı (Çev.)

ulus devletlerinin hukuk sistemlerinin belirlediği görece alçak eşiği aşmakta büyük güçlük çekmektedir: Yargıçlar ve jüri üyeleri, şiddet eyleminin gerçekleştiğine dair tartışılmaz kanıtların bulunduğu ikna olmak istemektedirler. Yaralanmaların, düşme gibi nedenlerle özellikle kafada oluşan sakatlıkların, kırıkların, morlukların, şişliklerin, kayış izlerinin, hematomların [kanın damardan uzaklaşıp farklı bir dokuda toplanması], yanıkların ve ısırıkların birçoğu kısa sürede iyileştiğinden, bu tür kanıtları elde etmeye çalışırken, zaman çok önemli bir unsur olmaktadır. Şiddet eyleminin gerçekleştiğine dair güvenilir kanıt bulmak zaman ilerledikçe neredeyse imkânsız hâle gelmektedir. Ayrıca birçok şiddet eylemi kalıcı fiziksel hasar bırakmazken, fiziksel yaralanmaların da illa şiddetten kaynaklanması gerekmez. Wakely'nin (1997) tarihöncesi insan kafatası yaralanmalarına dair kapsamlı çözümlemesi, birçok durumda bu tür fiziksel hasarların kaza sonucu yaralanmalar, yas ayınlerine eşlik eden kendine zarar verme davranışları, hayvanların neden olduğu hasarlar ve hastayı iyileştirmek için kafatasında delik açılması (trepanasyon) dâhil olmak üzere çatışmalarla ilgisi olmayan çeşitli durumlardan kaynaklandığını göstermektedir. Wakely, mağaralarda ve ormanlarda yaşayan ilk insanların genellikle kafalarını kazara yaralama eğiliminde olduklarını ve trepanasyon gibi baş delme ritüellerinin Neolitik, Tunç ve Demir Çağı boyunca Avrupa'da, And Dağlarında, Afrika ve Pasifik Adalarında yaygın uygulamalar olduğunu vurgulamaktadır. (Wakely 1997: 37-40). Psikolojik taciz, duygusal zorbalık veya zorla davranış değiştirtme gibi bedeni hedef almayan şiddet biçimlerininse arkeolojik bulgularla doğrulanamayacağı açık olsa gerektir.

Üçüncü ve muhtemelen en yaygın veri toplama yöntemi, çağdaş avcı toplayıcılar hakkında yapılan etnografik ve antropolojik vaka çalışmalarıdır. Bugün varlığını sürdüren avcı toplayıcı grupların ve kabilelerin saflığının modern dünya tarafından "bozulduğuna" dair artık genel bir farkındalık oluştuyorsa da hâlâ birçok uzman onların toplumsal hayatının

önemli bazı yönleri itibarıyla Neolitik atalarımızın hayatına ve günlük uygulamalarına benzediğine inanmaktadır. Bu yüzden, yiyecek arayıcıların tarihöncesi toplumsal dünyası hakkında bildiğimiz hemen hemen her şeyi, 19, 20 ve 21. yüzyılların avcı toplayıcıları hakkında yapılan antropoloji ve etnografya çalışmalarına borçluyuz. Bu tür bir veri toplama girişiminin elbette birtakım önemli avantajları vardır: Dünyanın geri kalanından tecrit olmuş bu tür toplulukların günlük hayatına aylarca veya bazı durumlarda yıllarca gözlemci olarak bilfiil katılmak, avcı toplayıcıların toplumsal yapısı ve uygulamaları hakkında vazgeçilmez ve çok değerli bilgilerin elde edilmesine izin verebilmektedir. Toplayıcı grupların çoğunun hiyerarşik olmayan toplumsal ilişkiler gibi bazı ortak yapısal özelliklere sahip olduklarından hiç şüphe yoktur. Bu özellikler değişken, hareketli ve son derece esnek grup bağları, yerleşik olmayan bir yaşam tarzı ve sağlam bir eşitlikçi yapı olarak sıralanabilir (Malešević 2013: 21-27; Fry 2007; Service 1978). Bununla birlikte, bu tür birçok çağdaş grup ve kabile, bir yere kadar modern veya modernleşen komşularından etkilendiklerinden, birbirinden çok farklı toplumsal düzenlemeler geliştirmişlerdir ve şiddetle ilgili tutum ve uygulamaları da buna dâhildir. Dolayısıyla şiddet içeren her türlü dışavurumdan kaçınan ve gruplararası veya grup içi şiddet içeren çatışmalara asla girmeyen (örneğin Semai, Mbuti, Siriono, Paliyan gibi) kabilelerle karşılaşılabilceği gibi, şiddet uygulamaya son derece meyilli ve savaşçı (Yanomamö, Angu gibi) topluluklar olarak betimlenen bazı avcı toplayıcılarla da pekâlâ karşılaşılacaktır. Sorun, bu toplumsal davranışın ne kadarının modern dünyayla temasın bir ürünü olduğunu⁵ ve ne kadarının ilk insanların toplum hayatının “ilk[el]” özelliklerine benzediğini tespit etmektir. Bazı uzmanlar, modern dünyanın etkisinin

Amazon'un veya Papua Yeni Gine'nin ücra ormanlarında yaşayanlar da dâhil olmak üzere bu tür grupların neredeyse tamamı, modern yaşam tarzlarının neden olduğu değişen çevresel ve diğer koşullardan etkilendiğinden, söz konusu temas daha geniş terimlerle anlaşılmalıdır.

çağdaş avcı toplayıcılar üzerindeki etkisinin çok derin olduğu konusunda ısrarcıdır. Onlara göre, günümüzün avcı toplayıcılarını atalarımızla ilgili genellemelerde bulunmak için kullanmak anlamsız, hatta tüm araştırmayı zedeleyici nitelikte olabilmektedir çünkü çağdaş avcı toplayıcılar eski toplulukların arkeolojik kalıntıları değildir, onlardan çok farklı toplumsal gruplardır. Zaman içinde değişmeyen bir toplum yoktur (Scott 2012).

Bu yöntemsel uyarıların hepsini dikkate alarak, ilk insanlar arasında şiddetin varlığı hakkında bildiklerimize bir bakalım. Güvenilir verilerin yetersizliği göz önüne alındığında, uzmanların bu konudaki görüşlerinin epey kutuplaşmış olması şaşırtıcı değildir. Bazı analistler, eldeki verilerin *Homo sapiens sapiens*'in başından beri şiddet yanlısı bir canlı olduğunu gösterdiğinde ısrar ederken, diğerleri bu bulgulara şiddetle karşı çıkıp tarihöncesi atalarımızın görece barışçıl olduğunu vurgulamaktadırlar. Örneğin Keeley (1996: 37), insanın tarihöncesinin şiddet eylemleriyle dolu olduğunu ileri sürmektedir “Modern insanlar sahneye çıkar çıkmaz, öldürmeye yönelik şiddetin kesin kanıtları daha yaygın hâle gelmiştir. . . . Orta ve Batı Avrupa’daki erken modern insanların 34.000 ila 24.000 yıl öncesine ait ender bulunan mezarlarından birkaçı, şiddete bağlı ölümün kanıtlarını sergilemektedir.” Sponsel ise bunun tam aksinin doğru olduğu konusunda ısrarcıdır: “Biriken bilimsel bulgular, şiddete başvurmeyen barışçıl toplumların sadece var olmakla kalmadığını, bu durumun insanlığın tarihöncesi ve tarihi boyunca aslında norm olduğunu da şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır” (2015: 1).

Tarihöncesinde ve tarihin ilk dönemlerindeki şiddetin boyutlarını saptamak amacıyla belgesel kanıtlara bel bağlamanın pek akıl kârı olmadığı açık olsa gerektir. Nitekim okuryazar olmayan yiyecek arayıcılar geride yazılı kayıtlar bırakamazken, tarihin ilk dönemlerinde yaşamış okuryazar insanların kendi geçmişlerini kaydettikleri yazılı belgelerin çoğu da güvenilir değildir. Bazı uzmanlar, daha önce değilse

bile Üst Paleolitik'te şiddetin yaygın olduğu iddialarına mağara resimlerini dayanak göstermektedirler. Örneğin Acacus Dağlarındaki mağara resimleri, gruplar arasında cereyan eden şiddet olaylarını tasvir etmektedir.⁶ Fakat Paleolitik ve Mezolitik mağara resimlerinin asıl dikkat çekici yanı, bu resimlerde şiddet içeren tasvirlerin belirgin yokluğu ve bunların var olduğu örneklerde de genellikle insanları değil hayvanları tasvir etmesidir (örneğin [İspanya'nın kuzeyindeki] Altamira Mağarası, [Fransa'nın güneybatısındaki] Lascaux Mağarası, [Fransa'nın güneyindeki] Chauvet-Pont-d'Arc Mağarası). 40.000 yıl önceye tarihlenen korunmuş mağara resimleri var olmasına rağmen, Taş Devri sanatında insanlar arasında yaşanan şiddet olaylarının tasvirlerine ancak son 12.000 yıl içinde rastlanmaktadır. Guthrie'nin (2005) de işaret ettiği üzere, "Paleolitik sanatta gruplararası çatışmalara dair çizimler yoktur ve geç Paleolitik iskeletlerde canice şiddete dair neredeyse hiçbir belirti yoktur."

Yazının MÖ.3200 dolaylarında Mezopotamya'da Sümerler tarafından ve ayrıca MÖ. 600 dolaylarında Mezoamerika'da icad, tarihçilere, tarihöncesi olayları anlatan birtakım belgesel kayıtlar sağlamıştır. Bu nedenle Pinker (2011) ve White (2012) gibi şiddet meselesini araştıran bazı uzmanlar hem tarihöncesinin hem de tarihin ilk dönemlerinin aşırı şiddetle karakterize olduğunu iddia ederken büyük ölçüde bu dönemlere tarihlenen belgelere dayanmaktadırlar. Örneğin Pinker, antik dünyada işkencenin, katliamların ve savaşın hüküm sürdüğünü göstermek amacıyla Homeros'un *Odysseia* ve *Ilyada*'sından, Yahudi İncili'nden ve Yeni Ahit'ten çeşitli pasajlara başvurmaktadır. Pinker'ın (2011: 6) tamamen basit bir sayısallaştırmaya dayalı akıl yürütmesinin tipik örneği, İncil'deki Kabil ile Habil hikâyesidir: "Kabil, kardeşi Habil ile konuştu. Daha sonra ikisi tarladayken Kabil kardeşi

Fakat bu mağara resmi sadece 12.000 yıllık olduğundan, bu dönemden önceki şiddetin kanıtı olamaz.

Habil'e kafa tuttu ve onu vahşice katletti. Tam olarak dört kişilik bir dünya nüfusu [yani Âdem, Havva ve iki oğulları], böylece %25'lik bir cinayet oranına ulaşmıştır ki bu da bugün Batı ülkelerindeki cinayet oranlarından yaklaşık bin kat daha yüksektir.” Benzer şekilde, *İlyada*’dan alıntılar, örneğin Agamemnon’un tüm Truvalıların “yok edilmesi gerektiğini” ilan etmesi veya Akhilleus’un kendi hayatını “uykusuz geceler ve savaşta kanlı günler” ile dolu bir keşmekeş olarak tarif etmesi, Antik Yunanların, kadim İsrailoğullarının ve diğer halkların soykırımcı zihniyetinin kanıtı olarak yorumlanmaktadır. Pinker, bu tür kitaplarda betimlenen olayların çoğunun büyük ölçüde hayal ürünü olduğunu kabul etmekle birlikte “bunların MÖ. 1. binyılın ortalarındaki Yakındoğu uygarlıklarının hayatlarına ve değerlerine açılan bir pencere” olduğunu da iddia etmektedir. “İsrailoğulları soykırımı fiilen yeltenseler de yeltenmeseler de bunun kesinlikle iyi bir fikir olduğunu düşünmüşlerdi” (Pinker 2011: 11).

Bununla birlikte, tarihçiler arasında, bu tür edebi ve dinsel belgelerin yanı sıra erken dönem mahkeme ve kilise kayıtlarının, çeşitli dönemlerde yaralananların ve öldürülenlerin sayısını abartmaya meyilli olduğu konusunda neredeyse bir fikir birliği vardır. Örneğin Flavius Josephus’un *Yahudi Savaşı* (MS. 75) adlı eseri öteden beri eski Ortadoğu’daki savaşların boyutlarını belgeleyen güvenilir bir kanıt olarak görülmüştür. Bu kitapta Josephus, Kudüs Kuşatması’nın 1,1 milyondan fazla insanın ölümüne neden olduğunu ileri sürer. Oysa güncel arkeolojik bulgular bu sayının fazlasıyla abartıldığını işaret etmektedir çünkü “ihtiyatlı bir tahmin, Kudüs’ün o dönemde [en fazla] 60.000 ila 70.000 kişilik bir nüfusa sahip olabileceğini göstermektedir” (Sand 2008 131). Benzer şekilde, “Mısırlılar” ile “Kenanlılar” arasında yapılan ünlü Megiddo Muharebesi (MÖ. 1457) de birkaç antik kaynak tarafından milyonlarca savaşçının yer aldığı ve yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği bir muharebe olarak tasvir edilmiştir. Fakat bölgede yapılan arkeolojik kazılar bu savaşta sadece 83 askerin öldüğünü

kanıtlamıştır (Eckhardt 1992: 30). Ayrıca birçok antik belge, belirli bir olayın önemini vurgulamak veya didaktik bir mesaj vermek amacıyla mecazi bir dil kullanmaya meyillidir; yani oradaki niyet okuru korkutmak, onda bir huşu duygusu uyandırmak, belirli siyasetlere destek bulmak için geçmiş dramatize etmektir. Nasıl ki bugün son derece revaçta olan ve aşırı şiddet içeren bilgisayar oyunlarına, filmlere, kitaplara, internet sitelerine falan filana bakarak günümüz insanının davranışları hakkında genellemelere ulaşamıyorsak, bu tür tarihsel belgeleri de sorgulamadan, oldukları gibi doğru kabul etmemeliyiz. 28. yüzyılda yaşayacak bir antropoloğa GTA 3 oyunu 21. yüzyılın başlarındaki ABD'nin günlük hayatı hakkında neler söyleyebilir? Muhtemelen *İlyada*'nın bize Homeros'tan önceki Yunanistan'ın günlük hayatı hakkında söyleyebileceği kadarını söyleyebilir.

Arkeolojik kayıtlar yazılı belgelerden daha güvenilir olsalar da yetersizlikleri ve kazılarda gün ışığına çıkarılan kemiklerin çürüme oranları araştırmacıların bu alanda muğlâk olmayan sonuçlara ulaşmasını engellemektedir. Arkeolojide şiddet içeren bir eylemin kanıtı için genel ölçüt, insan kemiğine saplanmış hâlde veya kemiklerin arasında insan yapımı cisimlerin ve bu cisimlerin maddi özellikleriyle örtüşen bariz iskelet hasarlarının veya ölümcül kemik lezyonlarının bulunmasıdır. Bu genellikle insanlar arasında cereyan eden şiddet olaylarının güvenilir bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu çerçevede insan türleri arasında yaşanan ve iskelete hasar vermiş bir cinayeti işaret etmesi mümkün olan en eski bulgu, 600.000 ila 300.000 yıl öncesine tarihlenmektedir. Kuzey İspanya'nın Atapuerca Dağları'nda Sima de los Huesos [kemiklerin bulunduğu çukur] adı verilen kazı alanında, birkaçının kafatası kırılmış hâlde ve olası yamyamlık belirtileriyle birlikte *Homo Heidelbergensis*'e [soyu tükenmiş bir insan türü] ait 28 iskelet bulunmuştur. Yine de bu iskeletlerdeki yaralanmaların bu insansılar arasındaki şiddetli çarpışmalardan mı kaynaklandığı açık olmadığı gibi, olası yamyamlığın açlıktan mı kaynaklan-

dığı ve canlı kurbanlar üzerinden mi yoksa cesetler üzerinden mi yapıldığı da açık değildir (Wakely 1997; Ferguson 2013). Kasies Nehri'nde (Güney Afrika) günümüzden 90.000 yıl önceye, Predmosti'de (Çekya) 50.000 yıl önceye ve İtalya'daysa Geç Paleolitiğe tarihlenen (San Teodoro Mağarası, Sicilya ve Grotta dei Fanciulli, Balzi-Rossi gibi arkeolojik kazı alanlarından gelen) diğer birçok bulgu, çeşitli münferit cinayet kurbanlarını –ok olabilecek bir cisimle yaralanmış bir kadın ve omurgasına çakmaktaşıdan yapılmış sivri uçlu bir cisim saplanmış bir çocuk gibi– da barındırmaktadır.

Bu konuda çok daha iyi bulgularsa arkeologların keşfettikleri Paleolitik bir mezarlık olan Jebel Sahaba [Arkadaşlar Dağı (bugünkü Mısır)] kazı alanındaki 117 numaralı mezarlıkta (yaklaşık 13.140 ila 14.340 yıllıktır) elde edilmiştir. Bu mezarlıkta arkeologlar 59 mezarı gün yüzüne çıkarmışlar ve bunlardan 24'ünde iskeletlere saplanmış hâlde veya mezarın içinde çakmaktaşıdan yapılmış ok veya mızrak gibi atışlı silah uçları tespit etmişlerdi. Genel görüş, bu mezarlıkta bulunan bireylerin yaklaşık %40'ının şiddete maruz kaldığı için öldüğü yönündeydi. Yine de bazı arkeologlar ve paleosteologlar bulguların bu şekilde yorumlanmasını en başından itibaren sorgulamışlardır. Örneğin Jurmain (2001) ve Wendorf (1968), “ok uçları” olarak betimlenen bazı taşı parçaların aslında ince pullar, kırıntılar, kalıntılar, döküntüler ve kazıma aletleri olduğunu ve bunların bir kısmının kafataslarının içinde bulunmasına rağmen o kafataslarında herhangi bir giriş yarasının bulunmadığını vurgulamıştır. Jurmain'a (2001: 20) göre bütün bunlar Jebel Sahaba'da şiddete bağlı ölümlerin sayısının %10'dan daha az olduğunu (yani toplam 41 tam iskeletten sadece dördünün şiddet sonucu öldüğünü) göstermektedir. Çoğu uzman da bu arkeolojik kazı alanında şiddete bağlı ölümlerin oranını zamanına göre epey olağandışı bulmaktadır çünkü Paleolitik Çağ'da insanlar arasında iki veya üçten fazla kişinin karıştığı şiddet vakalarının bulgularını barındıran başka hiçbir benzer kazı alanı yoktur. Bazı arkeologlar, bu

ölümlerin tükenen kaynaklar ve çevre şartlarında meydana gelen büyük çaplı bir değişimin baskısıyla bağlantılı olduğunu, dolayısıyla Geç Paleolitik dönemde örgütlü şiddetin varlığını gösteren bir kural olmaktan ziyade bir istisna olabileceğini öne sürmektedirler (Ferguson 2013: 117; Wendorf 1968). Ferguson'un (2013: 117) ifadesiyle: "Bu tarihlendirme [yani MÖ. 12.000-10.000 arası] doğruysa, Jebel Sahaba mezarlığını büyük bir çevre krizinin içine yerleştirmektedir çünkü o tarihlerde Nil Nehri toprağı aşındırıp bir boğaz oluşturarak bataklıkların da sağladığı kaynaklar da dâhil olmak üzere bölgede yaşayanların geçimlik kaynaklarıyla bağlantısının kesilmesine yol açmıştı. Bundan sonra insanlar bölgeyi tamamen terk etmişlerdi."

Avrupa'da tarihöncesinde insanlar arasında şiddetli bir çatışmanın yaşandığını gösteren en eski kanıtlar Ukrayna'daki Dinyeper Nehri'nin akanaklarının bulunduğu bölgelerde (Voloshkoe ve Vasilyevka) gün yüzüne çıkarılmıştır ve MÖ. 10.000 ila 9000 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu bölgedeki çeşitli mevkiler ve mezarlıklar, bazıları bariz yaralanma belirtileri sergileyen insan kalıntıları barındırmaktadır: "Voloshkoe'da bulunun 19 iskeletin 5'inde sivri cisimlerle yaralanmanın işaretleri ve eksik uzuvlar söz konusudur (%26,3)." Vasilyevka I'de 19 iskeletten biri (veya ikisi) benzer bir durumdadır. Vasilyevka III'te ise 44 iskeletten beşinde sivri cisimlerle delinmiş yaralar bulunmaktadır (bu da diğer iki sit alanıyla birlikte ele alındığında şiddete bağlı ölümlerin oranının bölgede %11,1 olduğu anlamına gelmektedir) (Ferguson 2013: 118; Lillie 2004: 87-91). Bu Mezolitik alanlar epey yüksek bir şiddet oranı sergileseler de bunların zamanlarını temsil ettikleri söylenemez daha ziyade Ferguson'un (2013: 118) da vurguladığı gibi "genel kayıtların olağanüstü bir istisnası"dırlar.

Bir diğer önemli kazı alanı ise Bavyera'daki 8.500 yıllık Ofnet Mağarası'dır. Bu mağarada 38 kişinin hasarlı kafatası ve omurgası bulunmuştu. Bulunan iki çukur mezarlıktaki

bireylerin çoğunluğu çocuk ve kadındı, bu da yetişkin erkekler yokken topluluğa bir saldırı düzenlenmiş olabileceğini akla getiriyordu. Fakat daha sonraki çözümler, burada gömülmüş bireylerin yarısının ölmeden önce keskin olmayan silahlarla yaralandığını ve kafataslarının törensel bir şekilde gömüldüğünü göstermiştir. Bu kazı alanlarının şiddetin varlığına kanıt teşkil ettiği sonucuna varmak makul görünse de bunlardan hiçbiri bu durumun sistematik ve örgütlü bir şiddetin bir örneği olduğunu kesinkes kanıtlamıyor. Arkeolojik kanıtlarla ilgili gerçekten dikkate değer olan nokta, insanların 12.000 yıldan daha önce gruplararası şiddet eylemlerine karıştıklarını gösteren tartışmasız kanıtların çok nadir olması ve o dönemlerde kişilerarası şiddetin yaygın olduğuna dair de fazla empirik kanıtın bulunmamasıdır.

Antropolojik incelemeler, yiyecek toplayıcıların yapısı ve örgütlenmesi hakkında bize çok daha fazla bilgi sağlamaktadır. Yine de antropologlar arasında şiddetin kökenleri konusunda çok az düşünce birliği bulunmaktadır. Bir grup uzmana göre, avcı toplayıcıların çoğu, şiddetin her yerde olduğu bir dünyada yaşıyordu. Örneğin diğerlerinin yanı sıra Bowles (2009), Le Blanc (2007) ve Keeley (1996) de ortalama olarak avcı toplayıcı grupların daha karmaşık toplumlara kıyasla daha fazla şiddet uyguladıklarını ve bunun bir sonucu olarak çok daha yüksek ölüm oranlarına sahip olduklarını iddia etmektedir. Bazı akademisyenlerse yiyecek toplayıcı toplumlardaki yetişkin erkek ölümlerinin %30'a yakın bir kısmının cinayetten kaynaklandığını tahmin etmektedir (Winegard ve Deaner 2010: 434; Van Vugt ve Park 2008: 5). Keeley (1996: I), avcı toplayıcılar arasındaki çatışmaların “modern savaştan daha ölümcül, daha sık ve daha acımasız” olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın temsilcileri genel olarak şu görüşü paylaşmaktadır: “Kalahari’de yaşayan !Kung’dan Kuzey Kutbu’nda yaşayan Inuitlere [Eskimolara] ve Avustralya’daki Aborjinlere kadar, modern avcı toplayıcıların üçte ikisi neredeyse sürekli diğer kabilelerle savaş hâlinindedir ve

yaklaşık %90'ı yılda en az bir kez savaşa girmektedir" (*Economist* 2007). Bu ve benzeri sonuçlar, çeşitli avcı toplayıcı topluluklar arasında yürütülen etnografik araştırmalara dayanılarak çıkarılmıştır. Bunların tipik ve sıklıkla alıntılanan örnekleriye Amazon yağmur ormanlarının Yanomamöleri, Batı Yeni Gine'nin Dugum Danileri veya ABD'deki ve Kanada'daki Büyük Düzluklerin yerli halklarıdır. Bu kabileler şiddetin son derece yaygın olduğu toplum hayatına sahip gruplar olarak görülmüşlerdir. Chagnon (1992, 1967), Yanomamö'yü "sürekli bir savaş hâli içinde" yaşayan insanlar olarak betimlemiş ve bu halk arasında saldırgan davranışın, diğer kabilelerle silahlı çatışmalara giren kabile erkeklerine ayrıcalıklar tanıyan bir toplum düzeninin mütemmim cüzü olduğunu vurgulamıştır. Bunun da ötesinde Chagnon, daha şiddet yanlısı olan ve cinayetlere bilfiil katılan Yanomamö erkeklerinin sayısının kabilenin daha az şiddet yanlısı erkek üyelerinin sayılarından çok daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Yanomamö'de erkek ölümlerinin yaklaşık yarısının, komşu kabilelerle kıt kaynaklar konusunda girilen şiddetli çatışmalardan kaynaklandığını tahmin etmektedir. Chagnon ayrıca bu toplumda kadınların düzenli olarak fiziksel tacize maruz kaldıkları aile içi şiddetin yaygın olduğunu da belgelemiştir. Benzer şekilde Berndt (1962) ve Diamond (2012) da Batı Yeni Gine'deki çeşitli avcı toplayıcı kabileler arasında şiddete bir yatkınlık olduğunu tespit etmiştir. Örneğin Dugum Dani halkının kültürünün savaş döngüleri etrafında şekillendiği görülmektedir ve bu döngüde silahların hazırlanması, yaralıların tedavi edilmesi, potansiyel düşmanların hareketlerinin gözlemlenmesi yer almaktadır. Diamond (2012: 120) ise Dani savaşlarını sık kurulan pusular, meydan muharebeleri ve nadiren "tüm nüfusu yok eden veya önemli bir bölümünü öldüren" katliamlar olarak tasvir etmektedir. Diamond'a göre, Dani ve komşu kabileler, düşmanlarını düzenli olarak şeytanlaştırmaya çalışmakta ve erkek çocukları küçüklüklerinden itibaren silahlı çatışmalar için eğitmektedirler. Büyük

Düzlüklerin kabileleri de sıklıkla aşırı şiddet kullanan gruplar olarak nitelenmişlerdir (Keeley 1996; Pinker 2011). Örneğin Keeley'nin (1996: 194-198) hesaplamaları, Büyük Düzlüklerin kabileleri arasındaki şiddetli çatışmaların modern dünyaya oranlandığında iki dünya savaşının toplamından daha fazla insan kaybına neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu değerlendirmelerin hepsinde, avcı toplayıcıların aşırı şiddet kullanmaya yatkın oldukları anlaşılmaktadır.

Başka antropologlarsa bu iddianın tam aksine, yiyecek arama gruplarının nadiren şiddete başvurduklarını ve genellikle savaşımlara veya diğer büyük ölçekli silahlı çatışmalara girmediklerini savunmaktadırlar. Bu itibarla Fry (2013b, 2007), Ferguson (2013) ve Sponsel (2015) ve diğer bazı uzmanlar basit avcı toplayıcıların genellikle şiddet içeren karşılaşmalardan kaçındıklarını vurgulamaktadırlar. Bunlar toplayıcılıkla beslenerek kıt kanaat yaşayan küçük, yalıtılmış, göçebe gruplar oldukları için, ne şiddet eylemlerine katılmalarına izin veren temel örgütsel araçlara sahiptiler ne de bundan bir çıkarları vardır. Yiyecek arayan topluluklar bir yandan büyük etoburlardan kaçınmaya ve kaçmaya çalışırken diğer yandan çoğunlukla yiyecek arayışında oldukları için sürekli hareket hâlindeyler. Bir arada yaşayan göçebe grupların yapıları çok gevşek ve esnektir ve bu topluluklarda bireyler sıklıkla farklı gruplar arasında geçiş yaparlar. Dolayısıyla bölgeci değildirler, güçlü grup bağları, şiddete elverişli donanımları ve genellikle silahları da yoktur. Hiyerarşik yapıdan yoksun olmaları ve akrabalık ilişkileri etrafında örgütlenmeye yatkın olmaları itibarıyla genellikle eşitlikçilerdir. Fry (2007) ve Ferguson (2013) gibi antropologlar, insanın bu gezegende var olduğu toplam sürenin %98'inde bir arada yaşayan bu tür göçebe gruplar hâlinde yaşamış olduğunu dikkate alarak, uzun süreli beşerî şiddet eyleminin insanlığın gelişiminde epey geç ortaya çıkan bir olgu olduğunu savunmaktadırlar. Fry'nın (2007) ileri sürdüğü üzere, bu durum, bazı çağdaş avcı toplayıcıların çok şiddetli davranışlara yatkın olduklarını inkâr etmek anlamına

gelmez. Bununla birlikte, günümüzün dinamiklerini anlamak için, mevcut toplumların hepsinin dünya çapındaki çeşitli toplumsal değişimlerden etkilendiğini de akılda tutmak gerekir. Başka bir deyişle, benzer bir toplumsal yapıya ve eşdeğer inanç sistemlerine veya kullanılan neredeyse aynı maddi araçlara rağmen, günümüzün avcı toplayıcıları tarihöncesi atalarımızın temsilcileri değildir. Tarihte durağan toplumlar yoktur ve bazı çağdaş avcı toplayıcıların çevre, nüfus veya başka yapısal nedenlerle avcılığa ve toplayıcılığa geri dönmüş olan, tarihsel olarak daha karmaşık toplumsal örgütlenmelerin “kalıntıları” oldukları tespit edilmiştir. Bunun da ötesinde, 21. yüzyılda varlığını sürdüren birçok avcı toplayıcı kabile, tarihöncésinin basit göçebe avcı toplayıcılardan farklıdır. Bu farklılık, tarihöncesi geçmişimize damgasını vurmuş basit avcı toplayıcıların aksine, karmaşık ve yerleşik avcı toplayıcılar olmalarından ileri gelmektedir.

Bu yüzden, Fry’ın (2007: 71) da açıkladığı gibi, karmaşık yerleşik avcı toplayıcılar, güçlü reisler tarafından yönetilen ve toplumsal açıdan mertebeleri olan hiyerarşik toplumlardır, yani aşiretlerdir [*chiefdoms*]. Bu tür aşiretler, basit yiyecek arama gruplarından çok daha yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahiptir ve çoğunlukla zengin doğal kaynakları bol bulunduğu coğrafi bölgelerde ortaya çıkarlar. (Kanada’nın kuzeybatı kıyılarındaki Britanya Kolumbiyası’nda somon balıkları üzerinden geçimini sağlayan Nootka halkı bunun bir örneğidir.) Basit avcı toplayıcılardan farklı olarak karmaşık yerleşik avcı toplayıcılar, şiddete aşırı başvurmaya yatkındırlar. Örneğin Nootka aşireti pusu kurması, vahşi baskınları, komşu kabileleri katletmesi ve düşmanlarının kellelerini ganimet olarak almasıyla tanınıyordu (Service 1978: 238). Bununla birlikte, aşiretler tarihte daha nadir görülen topluluklardır, dolayısıyla bize ilk insanlar arasında şiddet eylemlerinin yaygınlığı hakkında pek bir şey söyleyemezler. Ferguson (2013), Sponsel (2015) ve Fry (2007) şunu ileri sürmektedir: Bowles, Keeley ve Le Blanc ve “şiddet içeren geçmiş” yaklaşımının diğer tem-

silcilerinin sunduğu neredeyse tüm şiddet yanlısı avcı toplayıcı topluluk örnekleri, aslında dış dünyayla uzun süredir temas hâlinde olan çağdaş, karmaşık yerleşik avcı toplayıcılardır. Örneğin Ferguson (1995: 6) şunu ileri sürmektedir:

Bazı Yanomamöler gerçekten yoğun savaşlara ve diğer kanlı çatışmalara girişmiş olsalar da bu şiddet Yanomamö kültürünün kendisinin bir ifadesi değildir. Daha ziyade, özgül tarihsel şartların bir ürünüdür: Yanomamö, Batı kültürü mevcut olmadığı için değil, mevcut olduğu ve belirli biçimlerde mevcut olduğu için savaş yapar. Bildiğimiz Yanomamö savaşlarının hepsi, Neil Whitehead ile benim “kabile bölgesi” dediğimiz, devletin idari denetiminin ötesinde, devlet varlığının çok uzak etkilerine tepki vermesi gereken ve devlete ait olmayan insanların yaşadığı geniş bir alanda meydana gelmektedir.

Basit yiyecek toplayıcılar arasında şiddete yatkınlığın genel olarak var olmayışı hakkındaki bu argümanı açıklamak üzere birçok antropolog, kural olarak şiddet içeren çatışmalardan kaçınan çeşitli basit avcı toplayıcıların toplumsal yaşamını tespit etmiş ve çözümlemiştir. Bu tür grupların bilinen en az 70 örneği vardır, bunlardan bazıları aynı zamanda yerleşik avcı-toplayıcılardır ve çok nadiren grup içi veya gruplararası şiddete başvururlar. Örneğin Güney Afrika’nın Mbuti halkı, Malezya’nın Semai halkı, Bolivya’nın Siriono halkı veya Hindistan’ın Paliyan halkı genellikle şiddetten kaçınan ve anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmek için toplumsal mekanizmalar geliştirmiş toplulukların tipik temsilcileridir (Holmberg, 1968 Service, 1978; Gardner, 2000; Fry, 2007). Örneğin resmî liderleri bulunmayan yarı yerleşik Semai halkı, grup içi anlaşmazlıkları çözmek için halk önünde utandırma yöntemine bel bağlamaktadır. Uzlaşmazlıkların çoğu, anlaşmaya varılana kadar günlerce sürebilen periyodik bir halk meclisinde (*becharaa*) çözülmemektedir. Bu tür meclisler, tartışmacılar da dâhil olmak üzere topluluğun üyelerinin hepsinin katkıda bulunabileceği ve çoğu zaman gerçekten katkıda bulunduğu, çatışma ve anlaşmazlıkların saiklerinin,

nedenlerinin ve muhtemel çözümlerinin kapsamlı şekilde tartışılmasını kapsamaktadır. Nihai karar genellikle, tartışmalı taraflardan birini veya her ikisini birden azarlama ve gelecekte benzer eylemlerin tekrarlanmamasını isteme eğiliminde olan (geçici) muhtar tarafından dile getirildiği halka açık bir tartışmanın sonucunda verilmektedir. Semai halkının dünyasında, anlaşmazlıklar tüm toplum için tehdit olarak algılanır ve bu durum “bir anlaşmazlıktan korkmak için bir kaplandan korkmaktan daha fazla neden vardır” şeklindeki yaygın deyişte açıkça ifade edilir (De Waal 2005: 166). Dahası, çocukların erken yaşta topluma katılmalarının sağlanması, şiddet içermeyen tavırları ve davranışları teşvik eden hayatî toplumsal araçlardan biridir: Çocukları iradeleri dışında bir şey yapmaya zorlama veya fiziksel cezalandırma yoktur ve çocuklara küçük yaşlardan itibaren topluluğun geri kalanıyla barışçıl ilişkiler sürdürmek için inatçı olmamaları, başkalarına “boyun eğmeleri” (*mengalah*) öğretilir. Her ne kadar ebeveynler, çocuklarını terbiye etmek amacıyla yabancılar, ruhlar veya doğanın güçleriyle (yıldırım, fırtına vb.) korkutma eğiliminde olsalar da hiçbir çocuk ebeveynlerinin isteklerini yerine getirmek zorunda değildir. Ayrıca, idman, şakacılık ve grubun kaynaşmasına odaklanan çocuk oyunları hiçbir şekilde rekabete dayalı değildir. Badminton veya futbol gibi çağdaş sporlar benimsendiğinde bile bu oyunlar da rekabete dayalı olmayan bir tarzda (skorlar tutulmayarak, fileler kullanılmayarak, vb. şekillerde) oynanır (Bonta 1996). Semai halkı arasında cinayet oranlarının önemsiz olmasına ilave olarak intihar vakaları da son derece nadir görülmektedir (Dentan 1968; Robarchek ve Robarchek 1998).

Antropologlar, Semai, Siriono ve diğer barışçıl avcı-toplayıcıların da tıpkı Yanomamö veya Dani halkları gibi modern dünyayla temastan derinden etkilendiklerini kabul etseler de bu halkların şiddeti kendiliğinden benimsememiş olmaları, sosyobiologların iddia ettiklerinin aksine saldırgan davranışın türümüzün üremesi için evrimsel bir şart olmadığını

iyi bir göstergesi sayılabilir. Son zamanlarda yapılan bir dizi araştırma, basit yiyecek toplayıcıların şiddetin çoğu biçimine karşı sakıngan olduklarını ve şiddet içeren eylemlerde bulunduklarında, bunun da genellikle gruplar arasında değil, bireyler arasında tek tük meydana gelen, örgütsüz ve kişisel anlaşmazlıklar olduğunu doğrulamaktadır (Fry 2013b, Fry ve Soderberg 2013; Ferguson 2013; Kelly 2000). Örneğin Kelly (2000: 51) “bölümlere ayrılmamış örgütlenme tipi ile yiyecek toplayıcılar arasında savaşıma sıklığının düşük olması arasında çok güçlü bir ilişki olduğunu” göstermektedir. Basit yiyecek arama gruplarında öldürme grup merkezli terimlerle anlaşılmaz, bu yüzden de şiddet genellikle tırmanmaz: “[C]inayet, gerisi gelmeyen münferit bir olaydır. Bir bireyin şiddet kullanılarak öldürülmesi, kavramlaştırılmış bir grup veya soyut bir grup kavramı olarak akraba sayısının azalması olarak değil, ilişkisel bir kayıp –bir babanın, annenin, kız kardeşin, erkek kardeşin, kuzenin veya benzerlerinin kaybı– olarak görülmektedir” (Kelly 2000: 56-57). Benzer şekilde, Fry ve Soderberg’in (2013) 21 göçebe yiyecek toplayıcısından oluşan standart kültürlerarası örneklem üzerindeki ölümcül saldırganlık örüntülerine ilişkin çözümlemesi, bu tür topluluklardaki ölümcül olayların ezici çoğunluğunun gruplararası veya grup içi çatışmalardan ziyade kişisel anlaşmazlıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır: “Ölümlerle sonuçlanan saldırganlık olaylarının yarısından fazlasında suç tek başına bireyler tarafından işlenmiştir ve bunların neredeyse üçte ikisi kazalardan, aile içi anlaşmazlıklardan, grup içi infazlardan veya kadın meselesi gibi kişilerarası saiklerden kaynaklanmıştır” (Fry ve Soderberg 2013: 270). Dolayısıyla basit göçebe yiyecek toplayıcıları karmaşık yerleşik avcı toplayıcılardan ayırt edilirse, mevcut ama hâlâ epey az sayıdaki antropolojik ve arkeolojik bulguların, ilk insanların genellikle şiddete karşı daha sakıngan oldukları argümanını desteklediği daha açık hâlde gelmektedir.

4. Bazı İnsan Grupları Diğerlerine Kıyasla Şiddete Daha mı Yatkındır?

Antropolojik ve arkeolojik araştırmalar, şiddet eyleminin ölçeğinde, zamanlamasında ve biçimlerinde bölgelere göre belirgin farklılıkların olduğunu açıkça göstermektedir. Neolitik Çağ'dan itibaren –dünya çapında yalnızca aralıklı toplu şiddet eylemi örnekleriyle birlikte– Mezolitik Çağ'dan önceki şiddet içeren davranış örüntülerinde daha fazla coğrafi ve kıtasal benzerlik gözlemlenebilse de bu bulgular süreç içinde artmaktadır ve önemli ölçüde değişmektedir. Dolayısıyla, toplayıcılığın yerini adım adım yerleşik yaşam tarzlarına bıraktığı bölgelerde şiddetin çoğaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, dünyanın her yerindeki birçok arkeolojik kazı alanında açıkça görülmektedir ve bunlar arasında en iyileri de, diğerleri arasında Ortadoğu (Sümer), antik Mısır, İndus Vadisi (Harappa) ve antik Çin gibi bilinen ilk uygarlıkların harabelerindeki şiddette kullanılan el yapımı eşyaların (yani silahlar, tahkimatlar, iskelet yaralanmaları, vb.) görece bolluğuyla örneklendirilebilir. Uzun süreli şiddet eyleminin benzer türü ve ölçeği Amerika'da (Zapotek, Olmek, Maya, Aztek, Purepecha vb.) ve dünyanın diğer bölgelerinde çok daha sonra ortaya çıkmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinin şiddetin çoğalmasının farklı örüntülerini yaşamış olması, bazı kültürlerin, uygarlıkların veya birey gruplarının şiddete diğerlerine kıyasla daha yatkın olduğunu düşündürülebilir. Dahası, varlığını sürdüren avcı toplayıcılarla ilgili antropolojik araştırmalar da onların şiddete karşı tutumlarında ve uygulamalarında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu durum, bazı toplulukların doğası gereği saldırgan davranışa yatkın olduğu, diğerlerininse bu tür iç niteliklerden yoksun olduğu anlamına gelebilir. Örneğin John Keegan (1993), şiddet içeren çatışmaların farklı kültürel geleneklerin ürünleri olduğu fikrinin önde gelen savunucularından biridir. Ona göre, (Clausewitz'in dedikleriyle de uyumlu olarak) savaş ve diğer silahlı mücadele biçimlerinin siyasetle daha az, kültürle daha fazla ilgisi vardır:

“Savaş, siyasetten çok daha fazlasını kapsar . . . her zaman kültürün bir ifadesi, çoğu zaman kültürel biçimlerin belirleyicisi, bazı toplumlarda ise kültürün ta kendisidir” (Keegan 1993: 12). Bu bağlamda Keegan, toplu şiddetin nasıl derin ve tikelci, kültürel kökleri olduğunu göstermeyi amaçlayarak, Paskalya Adaları, Zulular, Memlûkler ve Samuraylara kadar farklı örgütsel karmaşıklık düzeylerine sahip çeşitli “şiddet içeren kültürleri” çözümlemektedir. Daha önce de ifade ettiğim gibi, Keeley, Chagnon ve Diamond da Büyük Düzlüklerin yerli Amerikalılarını, Yanomamö ve Dani halklarını, kültürel pratikleri ve tüm yaşam tarzları düzenli aşırı şiddet döngüleri etrafında şekillenen kabile gruplarının tipik temsilcileri olarak göstermektedir. Bu değerlendirmelerin çoğunda şiddet, bazı kültürlerin kökleşmiş bir özelliği olarak algılanmaktadır.

Çeşitli toplumsal düzenler ve örgütlü topluluklar arasında gündelik yaşamda şiddete ne kadar yer verdikleri bakımından belirgin farklılıklar olduğu kesinlikle doğru olsa da bu farklılığın kökenleri kültürel veya biyolojik değil, çoğunlukla yapısalıdır. Başka bir yerde de tartıştığım gibi (Malešević 2013, 2010), şiddeti kültürel farklılıkların veya biyolojik uyaranların merceğinden anlamaya çalışırsak pek bir şey elde edemeyiz. Hem biyolojik hem de kültürel açıklamalar, nedenler ile ihtiyaçları birbirine karıştıran işlevselci ve döngüsel mantığı kullanmaya meyillidir. Amazon ve Batı Yeni Gine’de şiddete hiç başvurmayan veya Yanomamö veya Dani halklarıyla ilişkilendirilen boyutlarda şiddet eylemlerine karışmayan, kültürel –ve biyolojik olarak– benzer birçok topluluk vardır. Kültür veya biyoloji temel açıklayıcı değişkense şiddet karşısındaki tutumlar nasıl bu denli çeşitlilik sergileyebiliyor? Bazı toplumsal düzenler şiddeti yüceltip gençlerin topluma katılmasını savaşçı ethosunun ruhuyla sağlıyorsa da bu tür kültürel pratikler belirli bir kabilenin üyeleri tarafından nasıl ve neden benimsenip sürdürüldüklerini kendi başlarına açıklayamazlar. Dahası tüm Dani halkı veya Yanomamö halkı gaddar katiller olmadığına göre, topluma tamamen aynı olmasa da

benzer yollardan katılan çocuklar neden farklı yetişkinlere dönüşüyorlar? Nasıl oluyor da –son 50 yılda birçok yerleşik avcı toplayıcının durumunda olduğu gibi– şiddete aşırı meyilli topluluklarda yetişen bireyler bile şiddet içermeyen bir yaşama kolayca uyum sağlayabiliyorlar?

Kültürlerin özgül yanlarının hepsinin farklı yapısal kökenleri vardır. Başka bir deyişle, kültürü verili, başlangıçtan beri var olan ve sabit bir şeye dayandırmak sorunlu bir tavır olmakla kalmaz, daha da önemlisi, çeşitli gruplar arasında cereyan eden şiddet eylemlerinin tarihsel güzergâhlarını açıklamamıza da yardımcı olamaz. Basit avcı toplayıcıların ezici çoğunluğu şiddetten kaçınıyorsa ve nadiren uzun süreli şiddetli çatışmalara giriyorsa sorulması gereken can alıcı soru şudur: Neden bazı karmaşık avcı toplayıcılar değişen toplumsal çevrelerine tepki olarak “şiddet kültürleri” geliştirmişlerdir? Bu soruyu düzgün bir şekilde cevaplamak için bu toplumsal değişimin yapısal karmaşıklıklarını araştırmak gerekiyor.

Belki de en iyisi, düzenli olarak şiddet içeren kültürün somut örneklerini temsil ettikleri görüldüğünden, şu üç örnekten başlamaktır. Birinci örnek olarak aldığımız Büyük Düzlüklerin Karaayak, Arapaho, Şayen, Komançi, Karga ve Kiowa Apaçileri gibi kabile grupları, genellikle savaşmaya yatkın ve güçlü savaşçı kültürlere sahip toplumlar olarak tasvir edilmişlerdir. Bu kabilelerin çoğu ile kafa derisi yüzülmüş düşman kafalarının, tecavüze uğramış kadınların, yağmalanmış köylerin ve işkence gören savaş esirlerinin yaygın görüntüleri sıklıkla ilişkilendirilir. Bununla birlikte, Farb’ın (1991 [1968]) gösterdiği gibi, bu kabileler mizaçları gereği fi tarihinden beri şiddete yatkın topluluklar değildi, onların sergilediği şiddet eğiliminin büyük bir kısmı daha ziyade Avrupa sömürgeciliğinin bir ürünüydü, yani tarihseldi çünkü bu grupların ezici bir çoğunluğu Avrupalıların bölgeyi fethetmesinden önce hiç de öyle değillerdi. Basitçe söylemek gerekirse, Büyük Düzlüklerin Kızılderilileri Avrupalılarla temastan önce [kıtanın başka yerlerinde] yaşamış çeşitli kabilelerin kaçarak bu böl-

geye sığınmış kalıntılarının torunlarıydılar. Avrupa'nın kıtayı sömürgeleştirme girişimi ilerledikçe, yerli toplulukların çoğu hastalıklardan ve sömürgeci genişleme nedeniyle yok olurken, bu eski toplulukların kalıntıları, tamamı Avrupalıların bölgeyi işgali sırasında beraberlerinde getirdikleri atlar, silahlar ve alkol etrafında yeni toplumsal düzenler ve kültürler yarattılar. Bu yüzden Büyük Düzlüklerin avcı toplayıcıları doğaları gereği şiddete meyilli değillerdi: Onların şiddet içeren kültürel pratikleri her yerde ve her zaman yaygın da değildi, belirli bir dönemde gerçekleşen yapısal bir dönüşümün ürünüydü.

Benzer şekilde, Chagnon'un (2013, 1992) Yanomamö halkını komşu kabilelere düzenli olarak acımasız baskınlar düzenleyen, kan davaları güden ve savaşlar açan "vahşi insanlar" ve "tehlikeli kabile" olarak gösterdiği hayli etkili değerlendirmesi de son yıllarda yapılan birçok araştırma tarafından artık kıyasıya sorgulanmaktadır. Nitekim başkalarının yanı sıra Ferguson (1995), Sponsel (1998), Harris (1984) ve Lizot (1985), Yanomamölerin şiddet eylemlerinin değişen toplum, çevre ve nüfus koşullarından etkilenmiş nispeten yeni bir gelişme olduğunu ortaya koymuştur. Harris gibi bazı uzmanlara bakılırsa bu şiddet onların kendi bölgelerinde gıda kaynaklarının kıtlığına verdikleri bir tepki olarak gelişmişti. Diğerlerinin çoğu içinse Yanomamö halkının şiddeti benimsiyişi Güney Amerika'daki sömürgeci genişlemenin adım adım yol açtığı bir gelişmeydi. Bu yüzden Ferguson (1995), Yanomamölerin yaşam tarzının, maden ticareti ürünlerine farklı erişim de dâhil olmak üzere değişen bölgesel, ulusal ve küresel siyasal iktisattan doğrudan etkilendiğini öne sürmektedir. Lizot (1985) ve Sponsel (1998), Chagnon'un günlük yaşamda şiddetin yaygınlığına ilişkin bulgularını daha fazla sorgulamaktadır.⁷ Sponsel Yanomamö halkının periyodik bas-

⁷ Görünüşe göre Chagnon, "motorlu kanosuyla akıntıya karşı 10 kişilik bir baskın ekibi alarak" şiddetli bir baskını kolaylaştırdığı için bazı Yanomamöleri şiddete yöneltmekten de kısmen sorumluydu (Chagnon 1992: 201-202; Fry 2013a: 531).

kınlarının savaş olarak nitelendirilemeyeceğini, daha ziyade yerleşik avcı toplayıcılar arasında yaygın olan kan davaları olduğunu vurgulamaktadır. Lizot (1985: 16) ise Yanomamö halkının aslında şiddete Chagnon'un bizi inandırmak istediği kadar sık başvurmadığını öne sürmektedir: "Şiddet olayları yalnızca ara sıra yaşanıyor. Toplum hayatına asla uzun süre hâkim olmuyor ve iki çatışma arasında barışın ve huzurun hüküm sürdüğü uzun dönemler olabiliyor. Kuzey Amerika ovalarında yaşayan toplumlar veya Güney Amerika'daki Chaco toplumları hakkında bilgi sahibi olduğunda, Yanomamö kültürünün Chagnon'un söylediği gibi savaş etrafında örgütlendiği söylenemez."

Epey şiddet barındırdığı varsayılan kültürlerin üçüncü örneği olarak gösterile gelen Dani halkı hakkında söylenenler de bir abartı gibi görünüyor. Antropolojik araştırmaların çoğu, Daniler ile komşuları arasındaki çoğu silahlı çatışmanın az sayıda can kaybıyla sonuçlandığını vurguluyor (Centeno ve Enriquez 2016). Diamond gibilerin "ilkel savaşlar" olarak adlandırdıkları şey aslında bir düşmanı öldürmekten veya yaralamaktan daha ziyade aşağılamaya ve küçük düşürmeye odaklanan küçük çaplı, tören kabilinde çatışmalardır. Bu tür silahlı karşılaşmalar, bölgeyi veya mal mülkü ele geçirmeyi değil, esas olarak törensel bir tahakküm duygusu oluşturmayı ve hâkim kılmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, bu tür çatışmalar genellikle bir elin parmakları kadar yaralanma ve çok az sayıda ölümle bitmektedir. 20. yüzyılda bu çatışmaların şiddetlendiği ve daha yıkıcı hâle geldiği doğrudur ama bu durum da yine Avrupa'nın sömürgeci genişlemesinin neden olduğu dış kaynaklı dönüşümlerin bir sonucuydu.

Bu nedenle, bu örneklerin hepsinde biyolojik ve kültürel açıklamalar gücünü kaybediyor gibi görünüyor. Yerleşik avcı toplayıcılar, şiddeti derin bir yapısal değişimin sonucu olarak benimsemişlerdir. Bu değişiklikler, sömürgeci güçlerin dünyanın belirli bir bölgesini işgal edip zor kullanımı oyununa (yani Büyük Düzlüklerin yerli nüfusu için) yeni kurallar getir-

mesinde olduğu gibi, bazen doğrudandır. Fakat diğer birçok durumda (örneğin Yanomamö ve Dani örneklerinde olduğu gibi) küresel dönüşümler bir bölgeye dolambaçlı yollardan sızdıkça bu etki de daha dolaylı olmaktadır. Bu durum, şiddetin kökenini ve uzun vadeli dinamiklerini doğru ve tam olarak anlamak için, bakışımızı biyoloji ve kültürden şiddet eyleminin örgütsel temellerine kaydırmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

5. Şiddetin Örgütsel Temelleri

İlk insanların davranışlarına ilişkin bulguların bariz yetersizliğine rağmen çeşitli antropolojik, arkeolojik, paleontolojik ve diğer çalışmalardan elde edilen verilerde ilk insanların bilhassa şiddet kullanan varlıklar olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunamamıştır. Bu, şiddetin gündelik hayatta hiç olmadığı veya atalarımızın barışsever ve zararsız varlıklar olduğu anlamına gelmiyor. Bu tür iddialar hakkında da hiç bulgu yok. Erken *Homo sapiens sapiens*'in doğası gereği barışçıl olduğuna dair romantik tasvirler –ki bazı antropolojik bilim dallarına hâkim olan böylesidir– de en az şiddet merkezli sosyobiyolojik değerlendirmeler kadar sorunludur. Önceki çalışmamda tartıştığım gibi (Malešević 2010; 2008), ne Hobbesçu görüşler ne de Rousseaucu paradigma şiddet eyleminin dinamiklerini yeterince açıklayabilir. Tıpkı Hobbes'un ve Rousseau'nun bazı önemli açılardan benzer bir felsefe geleneğinin temsilcileri olmaları gibi (örneğin toplum sözleşmesi kuramı), Rousseau ve Hobbes'un şiddet meselesini ele alan çağdaş takipçisi antropologlar için de aynı durum geçerlidir: Bu uzmanlar da insanın şiddetle ilişkisi konusunda taban tabanâ zıt görüşlere sahip olmalarına rağmen, özcü bir toplumsal ilişkiler anlayışını benimsemektedirler. Basitçe söylemek gerekirse bu uzmanlar, değişen toplumsal ve yapısal ilişkilerin merceğinden bakarak şiddet içeren etkileşimi çözümlemek yerine, yapay ve

sosyolojik olarak anlamsız bir soruya –insanlar doğaları gereği şiddete yatkın mıdır yoksa barışçıl mıdır sorusuna– odaklanmaya meyillidirler. Bu yüzdendir ki Sponsel’e göre (2015: 2) “şiddet kullanmamak ve barış, insan türünün evriminde ve çevresine uyarlama sürecinde doğal, her yerde ve her zamanda mevcut bir eğilimdir ve normaldir. Aslında, 1 milyon yılı aşkın bir süredir evrim, şiddetsizliğe, barışa, işbirliğine, karşılıklılığa, duygudaşlığa ve merhamete meyilli bir insan doğasını seçmiştir.” Bu görüşe taban tabana zıt olarak Pinker (2011) ile Shaw ve Wong’a (1989) göreyse insanlar genetik olarak, yani doğuştan şiddete meyilli canlılardır.

Yine de toplumsal ilişkiler karmaşık, değişken ve esnek hâllerıyla anlaşılırsa, şiddet eyleminin herhangi bir tarihsel çözümlemesinin başlangıç noktası içkin birtakım yatkınlıklar değil, onun toplumsal dinamikleri olmalıdır. İnsanlar, çok çeşitli toplumsal davranış biçimlerine yatkınlık gösteren ve süreçlerde şekillenen canlılardır. Hiç kimse bir katil veya aziz olarak doğmaz ve herkes kendini şiddet içeren veya içermeyen davranış biçimlerini teşvik eden toplumsal bir durumun içinde bulabilir. Şiddet her şeyden önce iki ya da daha fazla canlı arasındaki toplumsal bir ilişkidir, biyolojik bir nitelik değildir. Sadece insanların şiddet diye sınıflandırdığı özel bir toplumsal eylem tarzıdır. Sabit bir özellik değildir, tarihte üretilmiş, yapısal olarak şekillendirilmiş ve ideolojik olarak çerçevelenmiş bir olgudur. Her bedensel yaralanma şiddet olarak nitelendirilemez. Örneğin iki boksörün yumruklarıyla birbirinin yüzünü dağıtmasına spor karşılaşması deriz. Yoldan geçen rastgele birinin tanımadığı bir kadının memelerine dokunması hukuken ve ahlaken bir şiddet eylemi (yani beden bütünlüğünün ihlali) olarak tanımlanır ve kadının suç duyurusunda bulunması hâlinde eylemin failinin hapis cezasına çarptırılmasına neden olabilir. Boksörler tacize uğrayan kadından çok daha fazla fiziksel acı çekseler de çağdaş tanımlar ilkinin ikincisinden önemli ölçüde daha az şiddet içeren bir temas olarak sınıflandırmaktadır. Şurası da açık ki bu iki örnek ta-

rihsele ve kültürel bakımdan [Batı'ya] özgüdür çünkü tarihin başka dönemlerinde ve başka kültürlerde bu tür toplumsal eylemler çok farklı değerlendirilebilirler. Buradaki can alıcı nokta, insanın mizacı gereği barışçıl veya şiddete meyilli olduğu yönündeki tüm varsayımların son derece sorunlu, doğalcı temeller üzerine inşa edilmiş olduğudur. Oysa insan doğası diye bir şey yoktur. İnsan durağan, değişmez bir varlık değildir. Biyolojik ve genetik yapımızın eylemlerimizde önemli bir rol oynadığından kimsenin kuşkusu yoktur ama insanlar aynı zamanda yeterince esnek ve çeşitli toplumsal eylemlerde yer aldıkça çevrelerine uyum sağlayabilen canlılardır. Hiç kimse doğuştan katil değildir. Aynı kişiler zamanın bir noktasında gaddar cellâtlar, başka zamanlardaysa şefkatli can kurtarıcılar olarak davranabilirler. Şiddetin dinamiklerini anlamak için, şiddet içeren sonuçlar üreten toplumsal bağlamlara bakmak çok önemlidir. Başka bir deyişle, şiddetin kökenlerini ve yayılımını açıklamak, dikkatin biyolojiden ve basit evrimsel mantıktan tarihsel sosyolojiye kaydırılmasını gerektirir.

Çözümlememizin ağırlık noktası biyolojik özellikler yerine toplumsal ve tarihsel bağlam olduğunda, şiddetin özgül yapısal koşullarda çoğaldığı da belirgin hâle gelmektedir. Özellikle, örgütsüz şiddet uzun sürmediğinden ve bu tür bir şiddetin uzun vadeli bir etkiye sahip olma ihtimali düşük olduğundan, büyük çaplı şiddet eylemleri uzun ömürlü toplumsal örgütlenmelerin geliştirilmesini gerektirir. Bundan dolayı, şiddet eylemlerini bireysel veya kolektif saiklere bağlayan ve şiddeti belirli grupların sahip olduğu bir şey olarak gören bazı uzmanlardan farklı olarak, gruplar veya bireyler yerine toplumsal örgütlenmeleri ve başka eylemleri şiddetin baskın sağlayıcıları olarak görmek muhtemelen çok daha yararlı olacaktır.⁸ Fakat bu, bireylerin ve grupların önemli olmadıkları anlamına gelmez. Bilakis önemlidirler çünkü bu tür örgütlenmeleri var edip anlamlı kılan onların toplum-

⁸ Bu tür grupçu epistemolojilerin ikna edici eleştirisi için bkz. Brubaker (2004).

sal örgütlerde yer alma saikleri ve isteklilikleridir. Başka bir deyişle örgütler ancak bu tür örgütleri desteklemeye veya bunların içinde faaliyet göstermeye istekli somut bireyler ve gruplar var olduğu sürece var olabilirler. Yine de büyük çaplı toplumsal örgütlenmeler yüz binlerce kişiye ulaşabildiğinden ve yüzlerce yıl varlığını sürdürebildiğinden, hiçbir grup ya da birey tek başına örgütün kendisi kadar önem taşımaz ve zaten son kertede tüm bireyler ikame edilebilir niteliktedir. Örneğin Katolik Kilisesi iki bin yıldır varlığını sürdüren güçlü bir toplumsal örgüttür. Papası, kardinalleri, rahipleri ve sıradan inananları zaman içinde sürekli değişse de örgüt yapısı birçok açıdan büyük ölçüde bozulmadan kalmıştır.

Toplumsal örgütler bir kez kurulduktan sonra etkili bir şekilde yönetilirlerse çok verimli olabilirler ve önemli ölçüde genişleyebilirler. Nitekim insanın toplumsal gelişiminin çoğu, toplumsal örgütlenmelerin artan karmaşıklığına yansımaktadır ve Weber'in de uzun zaman önce fark ettiği üzere, modernliğin en önemli ayırıcı özelliklerinden biri, insanların –bürokratik– toplumsal örgütlere bağımlılığıdır. Bugün örgütsel gücün toplum hayatının kılcal damarlarına kadar nüfuz ettiği bir dünyada yaşıyoruz. Örgütlerde (hastanelerde) doğuyoruz. Örgütlerde (kreşler, okullar, üniversiteler) yetiştirilip eğitim görüyoruz. Örgütlerde (özel şirketler veya kamu sektörü kuruluşları) çalışıyoruz. Örgütlerin (polis, ordu, özel güvenlik teşkilatları) koruması altında yaşıyoruz. Ulaşımımız ve iletişimimiz örgütler (kamu ve özel şirketler) tarafından yönetiliyor; yollarımız, altyapımız ve evlerimiz örgütler tarafından inşa ediliyor. Yurttaşlık haklarımız toplumsal örgütler (ulus devletleri) tarafından onaylanıp yasalaştırılıyor.

Her ne kadar toplumsal örgütler sıklıkla karmaşık toplumlarda çeşitli görevleri üstlenen en etkili araçlar olarak algılandsalar da belirgin bir zorlayıcı şiddeti de bünyelerinde barındırırlar. Örgütler çok sayıda bireyi yönetmek için kuşkusuz gereklidirler: Küçük aileler, komşular ve arkadaş grupları çok fazla hiyerarşi, işbölümü veya uzmanlık olmadan gün-

delik görevleri yerine getirebilirler ama özel işletmeler, dinsel mezhepler veya toplumsal hareketler gibi büyük toplumsal yapılar iyi kurumsallaşmış örgütsel kabuklar [*organisational shells*] olmadan var olamazlar. Bu itibarla Max Weber'in (1968) alana yaptığı en önemli katkılardan biri, bürokrasi ile patrimoni arasında yaptığı ayrımıdır: Patrimonyal otorite biçimleri geleneğe, akrabalık bağlarına, keyfi kararlaştırma usullerine ve kayırmacılık ilişkilerine dayanırken, bürokratik otorite profesyonellikte, kişisel olmayan hiyerarşilerde, sıkı işbölümünde, tutarlı ve şeffaf kurallarda ve bilgiye dayalı kararlaştırma süreçlerinde kök salmıştır. Yasal-rasyonel bürokratik yönetim biçimi uzun vadede çok daha verimli olduğunu kanıtlandığı için Weber onun patrimonyal rakipleri karşısında düzenli olarak üstün gelme ihtimalinin yüksek olduğu konusunda elbette haklıdır. Yine de bu değerlendirmede genel olarak iki unsur eksik kalmaktadır: (a) Bir yönetim ve otorite biçiminden diğerine dönüşümün mantığını anlamamıza yardımcı olacak örgütsel gücün tarihsel bir çözümlemesi ve (b) toplumsal örgütlerin hepsinin zor kullanıcı temellerinin araştırılması. Şiddetin tarihsel dinamiklerini anlamak için bu konuların her ikisini de ele almak gerekiyor.

5.1. Örgütsel Gücün Tarihsel Güzergâhı

Weber'in bürokrasi ile patrimoni arasında yaptığı ayrım hâlâ geçerli ve aydınlatıcıdır ama bu ayrım kendi başına bize patrimoniden önceki toplumlar hakkında pek bir şey söylemez. Toplumsal örgütlenmelerin gelişiminde bir milat var mıdır, yoksa patrimonyal ve diğer geleneksel otorite biçimleri her zaman var olmuşlar mıdır? Bir anlamda örgütsel güç *Homo sapiens sapiens*'ten önce gelir çünkü bizim insansı atalarımız, bazıları hakikaten açık seçik bir örgüt şekli kazanmış çeşitli eşgüdümlü eylemlere katılmışlardır. Dahası insansılar örgütsel yapı geliştirmede benzersiz de değildirler çünkü karıncalar,

yaban arıları, maymunlar, insansı maymunlar ve diğer birçok hayvan ve böcek de hiyerarşilere, işbölümüne, uzmanlaşmaya ve örgütsel gücün diğer temel özelliklerine sahiptir. Bununla birlikte, insanlık tarihinde, daha merkezî, anlamlı, dayanıklı, etkili, dönüştürücü, büyük çaplı karmaşık toplumsal örgütlenmeler çok sonraları gelişmiştir. Basit avcı toplayıcılar, cinsiyetçi işbölümü, yaş ve bazı durumlarda statü hiyerarşileri gibi örgütsel mekanizmalar oluşturup büyük ölçüde bunlara bel bağlarken, bu yaşam pratiklerinin hiçbirisi kalıcı, dönüştürücü ve verimli büyük çaplı toplumsal mekanizmaların gelişmesine vesile olmamıştır. Böyle söylemek, avcı toplayıcıların toplum biçiminin sabit ve değişmez olduğu anlamına gelmez çünkü değişmeye yatkın oldukları barizdir ama bu tür yerleşik olmayan yaşam tarzlarının güçlü örgütsel yapılar oluşturmaları pek olası değildir.

Günümüzün toplumsal örgütlerinin öncelleri, bu gezegendeki insan varlığının yalnızca son 12.000 yılında ortaya çıkmaktadır. Neolitik devrim/nüfus geçişi, günlük geçimin temel aracı olarak toplamanın ve avlanmanın yerini adım adım tarımla değiştiren ilk yerleşik toplulukları yarattığı için dünya tarihinde çok önemli bir an sayılmaktadır. Bu aynı zamanda insanın birçok hayvan ve bitki türünü evcilleştirmeyi başardığı ve daha fazla besin kaynağına sahip olmasıyla gezegen çapında nüfus bir patlaması yaşadığı bir dönemdi. Böylece Neolitik devrimle birlikte, göçebe yiyecek toplayıcılarının dünyasının yerini, adım adım, bireylerin şehirlerde ve kırsal topluluklarda yaşadığı ve tarım üretiminde (yani sulamada, ormanları tarım için yok etme, mahsul yetiştirmede, gıda depolamada vb.) uzmanlaştığı yerleşik toplumsal düzenler aldı. İnsan gelişiminin son 12.000 yılı, nispeten yoğun nüfuslu merkezler, ayrıntılı işbölümü, meslekte uzmanlaşma, nispeten merkezileşmiş siyasi yapıların ortaya çıkışı, düzenlenmiş özel mülkiyet ve yerleşik ve meşru toplumsal hiyerarşiler ile yerleşik yaşam tarzlarının birlikte evrimine tanık olmuştur. Özetle Neolitik Çağ'dan önceki dünya ile sonraki dünyayı

birbirinden ayıran başlıca özellik, uzun ömürlü ve iyice yerleşmiş toplumsal örgütlerin varlığı ve gelişimidir. Neolitik Çağ'ın tamamen farklı bir toplum hayatı biçimi getirdiğine dair bugün genel bir fikir birliği olsa da, benzeri daha önce görülmemiş bu büyük çaplı toplumsal geçişinin nasıl ve neden ortaya çıktığı belirgin olmaktan epey uzaktır.

Marksizmden esinlenen kimi uzmanlar, tarımın üretime bilfiil katılmayan yönetici tabaka tarafından kısa sürede tekelleştirilen artık gıdanın yaratılmasına imkân sağlaması nedeniyle böyle bir geçişin değişen üretim tarzından kaynaklandığı konusunda ısrarcıdırlar (Mandel 1968). Sahlins'e (1972) göre, artık gıdayı depolama kapasitesi, bir yandan örgütsel yeterliliğin gelişimini teşvik ettiği için (örneğin, büyük yiyecek depoları inşa etmek için gerekli olan büyük insan gruplarının koordinasyonu, vb.), diğer yandansa hem ekonomik hem de siyasi amaçlar için kullanılabilecek şekilde sürekli bir ekonomik kaynağın (yani gıdanın) denetim altına alınmasına izin verdiği için çok önemliydi. Gelgelelim başka bir yerde de tartıştığım gibi (Malešević 2010: 253-259), bu tür açıklamalar, gıda fazlası üretimi gibi ekonomik etkenleri gereğinden fazla vurgulayıp bu tarihsel süreçte zor kullanımının rolünü önemsizleştirmektedir. Keza artık değeri üretenler ile emekleri sömürülenlerin aynı kişiler olup olmadıkları da açık değildir. Bu tür sömürü ilişkilerinin zaman içinde geliştiği inkâr edilemezse de Neolitik Çağ'ın şafağında durum böyle olmayabilir. En başından itibaren gıdayı üretmek için diğerlerinden daha fazla beceri, örgütsel yeterlik ve zorlayıcı baskınlık sergileyebilmiş bireylerin ve küçük grupların bu kabiliyetlerini gıda fazlalarını korumak için kullanmada da aynı derecede kabiliyetli olabileceklerini varsaymak çok daha makul görünüyor. Nitekim bir dizi antropolojik çalışmanın gösterdiği üzere (Waiko 1993; Strathern 1971; Sahlins 1972), patrimoni öncesi dünyada şekillenen ilk hiyerarşiler genellikle malların sahiplenilmesi değil, dağıtılması ekseninde inşa edilmişti. Örneğin Büyük Adamlar denenler, topluluğun

desteğini almak ve Büyük Adamlık konumlarını korumak için yiyecek fazlalarını ve koruma işini bölüştürmeye meyilliydiler. Bu durum, bugünün avcı toplayıcıları arasında ve özellikle de karmaşık avcı toplayıcı topluluklarda (aşiretlerde) hâlâ belirgindir. Ekonomik malların biriktirilmesinden veya dağıtılmasından daha önemli görünen unsur, bu gibi süreçlerin gerçekleşmesini sağlayan toplumsal mekanizmalardır, yani bizzat toplumsal örgüt olgusunun yaratılmasıdır. Bireyleri uzun vadeli ortak bir tasarı etrafında birbirine bağlamak, örgütsel gücün gelişimine ivme kazandırır. Demek ki girişimin ne olduğuna (avlanma ve hayvan etinin depolanması, toprağın tarım için işlenmesi, kaynakların eşgüdümlü dağıtımı veya tahsisi vb.) bakılmaksızın, gerçekten önemli olan nokta, bu tür ortak girişimlerin ürettiği, sürekli artan örgütlenme kapasitesidir. Michels'in (1939[1911]) uzun zaman önce belirttiği üzere, örgütlü azınlıklar genellikle örgütsüz çoğunlukları alt etmeye meyilli olduklarından, örgütler tüm iktidarın merkez üsleri olmaktadır.

Bu bağlamda, toplumsal örgütlenmenin, faydaları insanlar tarafından bir kez anlaşıldıktan sonra adım adım toplumsal eylemin mihenk taşı hâline geldiğini iddia etmek de akla yatkın görünüyor. Elbette bu durum dolambaşsız bir evrim olmaktan çok uzaktı. Bunun yerine, böyle bir şeyin epey olumsal ve birçok açıdan alışılmadık bir süreç olması daha muhtemeldir. Toplumsal örgütün keşfi bir bakıma ateşin keşfiyle karşılaştırılabilir: Her ikisi de insansılar tarafından benimsenmeden önce dünyada mevcuttu; her ikisi de dünyanın farklı yerlerinde ve zamanın farklı anlarında eşzamanlı keşifleri ve yeniden keşifleri içeren rastlantısal insan buluşlarıydı ve her ikisinin de insanlık tarihinin gelişimi üzerinde derin ve kalıcı etkileri oldu. Yine de bir kez keşfedildikten sonra avcı toplayıcı yaşamda yararlı bir araç olduğu genel olarak kabul görmüş ateşten farklı olarak örgütsel güç karşısında genellikle direniş söz konusu olmuştur. Hem arkeolojik hem de antropolojik kayıtların gösterdiği gibi, yiyecek toplayıcılar kural olarak

örgütlü yapıları sevmezlerdi (Mann 2014). Tarihsel kayıtlar, yiyecek arama gruplarının daha geniş emperyal veya diğer devlet yapılarıyla bütünleştiğini ve (örneğin komşu Akad Sümer kabilelerinden Avustralya, Güney ve Kuzey Amerika'nın yerli halklarına uzanan) bu tür örgütsel kabuklardan kurtulmak için uzun süre mücadele ettiklerini sergilemektedir. Günümüzde bile, mevcut avcı toplayıcı toplulukların çoğu, onları modern ulus devletlerinin bünyesine katmaya yönelik tüm girişimleri reddetmektedir. Bu yüzden, toplumsal örgütlenmelere geçiş son derece yavaş ve çalkantılı olmuştur, sayısız geri dönüş ve sayısız yeni başlangıç yaşanmıştır. Değişken göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzlarından aşiretler, şehir devletleri ve eski zamanlara ait yüksek imparatorluklar gibi yerleşik ve nispeten istikrarlı ve dayanıklı toplumsal örgütlenmelere geçişe nihai olarak neyin sebep olduğu pek açık değildir. Bazı uzmanlar, çevre şartlarının baskısı ile nüfus artışının bileşiminin kıt kaynaklar konusunda bir çatışma yarattığını ve böylece hayatta kalabilmek için yiyecek arayan grupları yerleşik yaşama geçmeye ve toplumsal örgütlenmeleri benimsemeye zorladığını iddia etmektedirler. Örneğin Carneiro (2012, 1970), dünyanın ekilebilir tarım arazilerinin sınırlı olduğu bölgelerinde, nüfus baskısının arazi ve gıda konusunda şiddetli çatışmalara yol açtığını ve bunun da son kertede devletin evrimini teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Gelgelelim devletin kökenine ilişkin bu çevreye yönelik kuram, başka örneklerin yanı sıra Sri Lanka, Doğu Afrika ve Pölinezya gibi erken devlet oluşumunun “çevre tuzağı” veya nüfus baskısı ile bağlantılı olmadığı birçok örneği açıklayamadığı gerekçeyle eleştirilmiştir (Claessen 2000). Diğer uzmanlarsa nüfus değişimi, makro ekonomik sorunlar, kültürel dönüşümler ve çevresel nedenler dâhil olmak üzere çeşitli faktörlerin bir araya geldiğini tespit etmişlerdir. Yine de bu tür kuramların çoğu, daha evvel benzeri görülmemiş büyük ölçekli tarihsel değişimi olanaklı kılan yapısal bağlamlara yeterince dikkat göstermeden bireylerin araçsal saiklerini aşırı vurgulamakla

yetinmektedir. Başka bir deyişle yiyecek toplayıcılıktan yerleşik toplumsal hayata geçişin muhtemel nedenlerinin uzun listesine odaklanmak yerine, örgütsel gücünün kendisinin nasıl geliştiğine bakmak daha faydalı olabilir çünkü bu afallatıcı dönüşümün merkezinde bu güç yer almaktadır.

5.2. Toplumsal Örgütlerin Zorlayıcı Temelleri

Hiç şüphe yok ki açıkça tanımlanmış hedefler, işbölümü, şeffaf hiyerarşi ve iç meşruiyeti içeren tasarlanmış ve eşgüdümlü toplumsal eylemin, belirgin hedefler, meşruiyet, işbölümü veya köklü hiyerarşilerden yoksun eşgüdümsüz, kaotik kolektif eylemi aşması akla daha yatkındır. Bu durum, özellikle çok büyük insan grupları söz konusu olduğunda geçerlidir. Kızılderili çadırı veya kulübe inşa edilirken birkaç akraba veya komşuyla doğaçlama ve kendiliğinden oluşan düzenlemelere bel bağlamak hâlâ mümkün olsa da dev bir köprü, çok katlı bir bina veya bir su kemeri inşa etmek için binlerce işçi, birçok yüklenici ve mühendis arasında eşgüdümü sağlayacak ayrıntılı bir örgüt yapısına ihtiyaç vardır. Basitçe söylemek gerekirse, çok sayıda bireyi içeren muazzam ölçekli görevleri iyi yapılandırılmış örgütsel araçlar olmadan yönetmek neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda toplumsal örgütlenme, tarihte her türlü gelişimin belkemiği olmuştur.

Basit yiyecek toplayıcılar ile karmaşık avcı toplayıcıları (aşiretleri) karşılaştırırken, ikisi arasındaki temel belirleyici farklılığın örgütlenme kapasiteleri olduğu dikkat çekmektedir. Yiyecek toplayıcı gruplar çok küçük, değişken, hiyerarşik olmayan, hareketli ve genellikle örgütsüz gruplardan meydana gelirler. Oysa aşiretler merkezi bir liderlik etrafında inşa edilmiş ve yaş, toplumsal cinsiyet, evlilik ve askeri rol açısından farklı toplumsal hiyerarşilere sahip çok daha kalabalık ve daha iyi örgütlenmiş yapılardır. Bunun da ötesinde, çer çöp arasında yiyecek aramaya yatkın ve (etçil hayvanlar

veya örgütlü insan grupları tarafından yapılan) dış saldırılardan kaçan ve genellikle kolektif direniş gerçekleştiremeyen örgütsüz yiyecek toplayıcılardan farklı olarak, aşiretler siyasi ve askeri cesaretleriyle karakterize olurlar ve hem saldırı hem de savunma için örgütlü kolektif eyleme başvurabilirler. Bununla birlikte, nispeten çok sayıda bireyi seferber edebilen ve böylece bu bireyleri kendi isteklerine rağmen hareket etmeye zorlayabilen aşiretlerden farklı olarak yiyecek arama gruplarında bireyler neredeyse sınırsız bir özgürlüğe sahiptir. Mann'ın (1986: 12-14) ikna edici bir şekilde savunduğu üzere, devlet oluşumu bağlamında artan örgütsel güç, bireyin özgürlüğünden yoksun kalma karşılığında daha fazla güvenlik ve gıda elde ettiği bir mübadeledir. Bu anlamda Mann, eski zamanlara ait devletleri, devlet öncesi toplumsal hayatın sunduğu bireysel özgürlüklerin kısıtlanması pahasına askeri koruma, ekonomik kaynaklar ve bazı siyasi haklar sağlayan “toplumsal kafesler” olarak betimlemektedir. Mann'ın işaret ettiği nokta çok ikna edicidir ama devletin ötesine geçip toplumsal örgütlerin hepsini kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Aşiretlerin bir devlet yapısına sahip olmadığı aşîkârdır ama onlar da bir yanda güvenlik ve kaynaklar ile diğer yanda özgürlük arasında devletinkine çok benzeyen, ters orantılı bir ilişki kurmuşlardır. Bu durum tarih boyunca (şehir devletlerinden, şehir birliklerinden, loncalardan, özgür şehirlerden ve ticaret şirketlerinden başlayarak özel şirketlere kadar) başka birçok devletdışı kuruluş için de geçerli olmuştur. Bir Microsoft çalışanına, o örgütün katı kurallarına uyduğu ve Microsoft'a günde sekiz veya daha fazla saatini ayırdığı sürece düzenli bir maaş, emekli maaşı, sağlık sigortası ve sosyal güvenlik sağlanır. Bireysel özgürlük ile örgütün sağladığı güvenlik arasında yapılan bu tarihsel mübadele, hem toplumsal gelişimin hem de örgütsel gücün merkezinde yer almaktadır. Basit yiyecek toplayıcılar ile aşiretleri karşılaştırırken, aşiretlerin yiyecek arama gruplarından çok daha etkili, üretken ve uyumlu oldukları hemen fark edilebilir. Daha iyi örgütlenme

kapasitelerinin doğrudan bir sonucu olarak, aşirette yaşayan bir bireyin açlıktan veya hayvan saldırısından ölme ihtimali, yiyecek arayan akranına kıyasla daha düşüktür. Ama aşiretin gölgesi altında yaşayanlar, örgütsüz yiyecek arama gruplarında yaşayanlardan daha az bireysel özgürlüğe sahiptir. Daha da önemlisi, güvenlikten yoksun ve çoğu zaman sürekli açlık içinde yaşayıp nadiren de olsa uzun süreli şiddet eylemlerine karışan basit yiyecek toplayıcılardan farklı olarak karmaşık avcı toplayıcılar, genellikle kan davalarından savaşa kadar uzanan yoğun örgütlü şiddet patlamalarına yatkındırlar. Şiddete yönelik bu önemli değişimi kavramak amacıyla, bu iki tür toplumsal düzenin temel tanımlayıcı özelliğine, yani karmaşık toplumsal örgütlenmesine odaklanmak gerekiyor.

İnsan eylemleri belirli örgütlerde kurumlaştığında *sui generis* bir nitelik kazanır. Başka bir deyişle, insanlar kendi bireysel güçlerinin bir kısmını meşru yollardan aşiretler, şehir devletleri, imparatorluklar, ulus devletleri veya özel şirketler gibi görece soyut örgütlü yapılara devrettiklerinde, bu tür yapılar kendilerine ait bir yaşam ve benzersiz bir güç kazanırlar. Toplumsal örgütler bir kez kurulduklarında eşgüdümlü insan eyleminin bel kemiği hâline geldiklerinden, bireylerin asla kendi başlarına sahip olamayacakları örgütsel bir gücü elde ederler ve eğer başarılı olurlarsa bu gücü sürdürebilirler, hatta artırabilirler. Böyle bir örgütsel kapasite, her toplumsal gelişmenin önkoşuludur: Karmaşık toplumsal örgütler ortaya çıkmasaydı insanlar asla uygarlıklar, tarım, teknoloji, bilim, sanayi, sanat, felsefe gibi şeyleri yaratamazlardı. Bununla birlikte her türlü örgütsel güç, iki ucu keskin bir bıçak gibidir: Üretkenliği artırabileceği gibi yıkımı da pekâlâ artırabilir. Nitekim ilk karmaşık avcı toplayıcı topluluklar daha fazla yiyecek, daha iyi barınma ve giyecek üretmek için gelişmiş bir örgütsel güce yaslanıyorlardı ama aynı örgütsel güç bölge, kaynaklar, statü ve diğer kazanımlar uğruna yeni bir hareket ettirici kuvvetle komşularına hükmetmek, köleleştirmek ve öldürmek için de kullanılmıştır. Örgütlü üretim sıklıkla ör-

gütlü yıkımın tam tersi olarak görüldüğü için bu iki süreci birbirinden ayrı tutma eğilimi vardır ama aslında bu ikisi aynı olgunun, yani örgütsel gücün sonuçlarıdır. Örgütsel güç bir kez üretildikten sonra çeşitli yollardan devreye sokulabilir. Söz konusu yollardan bazılarının bu gücü kullananlar ile bu gücün nesnesi hâline gelenler tarafından farklı algılanması pekâlâ mümkündür. Amerikan Deniz Ürünleri veya Trident Deniz Ürünleri gibi köklü ticari balıkçılık filoları, milyonlarca insanı beslemek üzere yılda yüzlerce ton balık yakalamak için üstün örgütsel güçlerini kullanırken, bu tür girişimler aynı zamanda belirli ekosistemlerin ve milyonlarca deniz dibi hayvanının yaşamının imha edilmesinin ve yerel balıkçı topluluklarının geçim kaynaklarını olumsuz yönde etkilenmesinin de esas sebebidir. Zorlayıcı maliyetleri olmayan hiçbir toplumsal gelişme yoktur. Görünüşte en yardımsever toplumsal örgütler bile tekin olmayan zorlayıcı bir veçheye sahiptirler çünkü örgütsel karmaşıklık kuvvet kullanımı üzerinde kuruludur. Örneğin Google, en gelişmiş çalışan dostu iş uygulamalarına sahip olmaktan, çalışanlarını yetkilendirmede ve belirgin insani hedefleri desteklemede öncülük etmekten gurur duyabilir⁹ fakat tüm karmaşık kurumsal şirketler gibi o da son derece ayrıntılı zorlayıcı pratiklere dayanmak zorundadır. Fuchs'un (2012: 46) da vurguladığı gibi, Google'ın hizmetlerini sunabilmesi için "kullanıcıların sömürmesi, gözetlenmesi ve verilerinin metalaştırılması sürecine katılması zorunludur." Google'ın alternatifi olmayan gözetim ve veri toplama kapasitesi, bu örgütün birçoğu iyi niyetli olmayan amaçlarla kullanılabilir olacak şaşırtıcı miktarda kişisel veri elde etmesine ve bunları kullanmasına imkân tanımaktadır. Bu örnekte bilgi ile güç ve ABD arasındaki bağlantıları vurgulamak için Foucaultcu olmaya bile gerek yoktur, ABD yönetiminin son zamanlarda Google'ın verilerini ulusal güvenlik bahanesiyle kullanması

⁹ Google'ın resmi felsefesi, "kötülük yapmadan para kazanabilirsiniz" ve öz algısı da "dünya için iyi şeyler yapan bir şirket" şeklindedir (Jarvis 2009: 99).

bu sıkı bağlantının apaçık bir göstergesidir. Dahası, Google çalışanları katı şirket kurallarına uymak, öngörülen performans hedeflerine ulaşmak, denetçilere boyun eğmek, örgütün hiyerarşik yapısına saygı duymak ve diğer birçok faaliyette de bulunmak zorundadırlar ve performans yetersizlikleri çeşitli şekillerde cezalandırılmakta olup bu cezalar maaşta ve yıllık izinde kesintilerden, anında işten çıkarılmaya kadar uzanmaktadır.¹⁰

Dolayısıyla şiddet, örgütsel gücün gereksiz bir ilavesi veya kaçınılabilir bir yan ürünü değildir. Bilakis şiddet, tüm örgütlü toplumsal eylemin özüdür ve örgütlenme ile şiddet arasındaki bu bağlantının kendi yapısal mantığı vardır. Şiddetin kökenleri ve gelişimi, örgütsel gücün dinamiklerinde kök salmıştır. Daha önceki çalışmamda tartıştığım gibi (Malešević 2013a, 2010), örgütsel güç, zorlayıcı süreçler içinde ve bunlar aracılığıyla doğduğu için, zorlayıcılığı hafifletilebilir ve daha az görünür hâle getirilebilir—bunun örnekleri Google’da veya kendi topraklarında şiddet kullanımını tekelleştiren günümüzün modern ulus devletlerinde izlenebilir—ama tamamen yok edilemez. Şiddet üreten zorlayıcı örgütsel güç, bazı bakımlardan, birikmiş nükleer enerjiye benzer: Her ikisi de insanlara kendi kaslarının izin verdiğinden çok daha fazla işi başarma olanağı sağlar; her ikisi de denetlenebilir, dizginlenebilir, dönüştürülebilir, geliştirilebilir veya bir hedeften diğerine taşınabilir ama bir kez üretildikten sonra böyle bir güçten vazgeçmek olanaksız değilse bile artık son derece zordur. Nükleer enerji depolanabilir ve bir yerden

Google’ın politikasının bu zorlayıcı karakteri, Google’da insan kaynakları biriminin başkanı ile şirket sahiplerinden biri (Eric Schmidt) arasındaki e-posta alışverişinde iyi bir şekilde örneklenmiştir. Bir çalışan, Apple’dan birini işe almaya kalkıştığında, Google insan kaynakları müdürünün yanıtı şöyleydi: “Bu Apple çalışanıyla iletişim kuran kaynak kişi bunu yapmamalı ve [Onun iş sözleşmesi] bir saat içinde feshedilecektir.” Schmidt’in cevabı ise şöyle olmuştu: “Lütfen grup içinde bu fesih işleminin herkese açık bir örneğini gösterin. Lütfen bunu grup için yeni işe alınma eğitiminin çok güçlü bir parçası hâline getirin. Politikalarımızın ihlaline karşı sıfır tolerans politikamız olduğunu açıkça belirtmek isterim” (Malkin ve Miano 2016: 327).

başka bir yere taşınabilir ama bu tür bir gücü söndürmek son derece zordur. Benzer şekilde, bir kez yaratıldığında, zorlayıcı örgütsel güç, şiddet kullanımı üzerindeki tekeli aracılığıyla modern anayasal devlet tarafından denetim altına alınabilir ama devlet işlevini kaybederse bu tekel büyük ihtimalle parçalanacak ve büyük ölçekli şiddeti gündelik yaşamda görünür hâle getirecektir. Bu durum, uzun süren iç savaşlar sırasında, çökmeden önce her ikisi de son derece istikrarlı ve zor kullanımına fazlasıyla başvuran devletler olan çağdaş Somali ve Suriye örneklerinde iyi bir şekilde sergilenmiştir.

Başka bir deyişle, örgütsel gücün tarihsel güzergâhı büyük ölçüde birikimli olagelmıştır: Her ne kadar tek tek toplumsal örgütler yükseliş ve düşüş yaşasa ve birçoğu hızla yok olsa da, örgütsel güç bu hâliyle son 12.000 yılda birikerek genişlemiştir. İnsan toplulukları bu gezegende var oldukları toplam sürenin %98'inde önemli bir örgütsel değişim yaşamamış olsalar da, ilk karmaşık toplumsal örgütler ortaya çıkar çıkmaz, örgütsel gücün yükselişi de şaşırtıcı bir hâl almıştır. Aşiretler, örgütsel kapasiteleri açısından basit toplayıcılardan üstün olmaya yatkındırlar; imparatorluklar aşiretlerden ve şehir devletlerinden üstündürler ve modern ulus devletleri de tarihsel öncellerinin hepsinden daha fazla altyapıya ve başka güçlü örgütsel kabiliyetlere sahiptirler. Örgütsel kapasitedeki bu artışı, yıkıcı potansiyelde artışın izlemesi tesadüf değildir; nitekim modern ulus devletleri öncellerinden daha fazla ölüm getirmişlerdir. Yalnızca son yedi yüzyıldaki savaşların yol açtığı ölümlere bakılırsa, katlanarak artan yükselişi görmek mümkündür: 14 ve 15. yüzyıllarda, savaşlarda toplam ölü sayısı sırasıyla 1 milyondan ve 4 milyondan azdı; bu sayı, 16 ve 17. yüzyıllarda 7 ve 8 milyona sıçramış ve 19. yüzyılda bir anda 19 milyona fırlamıştır. 20. yüzyılsa savaşlara bağlı 135 milyon ölümlerle birlikte tarihte daha önce kaydedilmiş sayıların hepsini geride bırakmıştır (Leitenberg 2006: 9; Eckhardt 1992: 272-273). Toplam ölüm miktarındaki bu artış, yönetim biçimlerinin örgütsel kapasitesindeki artışla açıkça

bağlantılıdır: Modern öncesi imparatorlukların bazı yöneticileri, modern muadillerine kıyasla öldürmeye daha meyilli olsalar da imparatorlar böyle kanlı sonlara ulaşmak için örgütsel araçlardan (yani teknoloji, altyapı, iletişim, ulaşım vb.) yoksundular.

Bundan dolayı, şiddetin kökenini ve yayılımını anlamak için, çözümleme odağını bireysel ve kolektif faillerden örgütsel bağlamlara kaydırmak gerekmektedir. Şiddetin kökenlerine biyolojik ya da ekonomik rekabetin merceğinden ya da kültürel farklılık penceresinden bakmak yerine, örgütsel gücün dinamiklerini zaman içinde genişledikçe keşfetmek çok daha mantıklıdır. Emre amade dikkate değer bir zorlama kapasitesi olmaksızın uzun süreli sistematik şiddet yoktur ve bu kapasite her zaman örgütsel güce sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yüzden, açık ve net bir ifadeyle söylersek, örgütlenmenin varlığı şiddet eylemlerinin bir önkoşuludur. Elbette bu, örgütlü gücün her biçiminin bir kan gölüne yol açacağı ya da sadece gerekli toplumsal örgütlenmeye sahip olmanın sürekli şiddet içeren faaliyetler üretmek için yeterli olacağı anlamına gelmez. Başka bir yerde tartıştığım gibi (Malešević 2013a, 2013b, 2010) örgütsel kapasite, şiddetin tarihsel dönüşümünü kolaylaştıran çok önemli birkaç yapısal unsurdan biridir. Bu örgütsel süreç zorlayıcı, birikimli ve bürokratiktir, işte ben de buna *zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi* adını verdim. Bununla, toplumsal örgütlenmelerin, diğerlerinin yanı sıra, fiziksel cezalar, doğrudan gözetim, katı yasalar veya normatif denetim dâhil olmak üzere çeşitli araçlar yoluyla denetimleri altındaki alanı zorla etkisizleştirme ve disipline etme becerisini kastediyorum. Her ne kadar tek tek örgütler periyodik yükseliş ve düşüş döngüleri yaşasalar da, bu açık uçlu tarihsel süreç, dünya çapında örgütsel gücün sürekli ve birikerek artmasına neden olmuştur. Bunun da ötesinde, bürokratik örgütlenme tarzının alternatiflerinden daha başarılı olduğu kanıtlandıkça, en uzun ömürlü büyük ölçekli toplumsal örgütler de tedricen bürokratik yönetim ilkelerini benimsemişlerdir. Dolayısıyla,

şiddetin tarihsel dinamiklerini tam olarak anlamak için, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesinin desteklediği uzun vadeli dönüşümlerle uğraşmak gerekir.

6. Sonuç

İnsanların şiddet içeren veya içermeyen davranışlara karşı doğal bir yatkınlığı yoktur. Tarihsel kayıtların gösterdiği gibi, insan grupları hem merhamet gösterme hem de zulmetme yeteneğine sahiptir ama ne birine ne de diğerine özel bir fiziksel yatkınlıkları vardır. Biyolojik zayıflıkları göz önüne alındığında, savaş ya da sınıv tavrı için dikkate değer önkoşulların olmaması da dâhil olmak üzere, tarihöncesi atalarımız saldırıya karşı savunmaya öncelik vermişlerdi: Bu gezegendeki varlık sürelerinin çoğunda *Homo sapiens sapiens*, tehlikeli etobur yırtıcılardan kaçmanın yollarını bulmak zorunda kalmış ve kendi türünün diğer üyelerine karşı şiddet içeren mücadeleleri düşünmek için çok az zamanı veya nedeni olmuştur. Arkeolojik ve paleontolojik araştırmalar, tarihöncesi dönemde insanlık içi şiddetin yaygın olduğunu göstermiyor. Benzer şekilde, birçok antropolojik çalışma, basit avcı toplayıcıların uzun süren şiddetli etkileşimlerden sakındıklarını gösteriyor. Bununla birlikte, yerleşik, örgütlü ve tabakalara ayrılmış bir nüfus, eşitlikçi göçebe toplayıcıların yerini almayı başardığında, şiddet de çarpıcı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Başka bir deyişle, uygarlıkların yükselişi ile vahşetin çoğalması arasında kesin bir tarihsel bağlantı vardır: Toplumsal gelişme ve kitlelerin imhası tarih sahnesine birlikte çıkmaktadır. Bu yüzden, insan şiddetinin kökenleri, yerleşik yaşam tarzlarının artan örgütsel kapasitesinde bulunabilir. Hem üretkenliğin hem de yıkımın bel kemiği, toplumsal örgütlenmedir: Şiddet, kendi içinde örgütsel ilerleme yoluyla üretilen zorlama kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Etkili bir toplumsal örgütlenme olmadan sürekli şiddetten söz edilemez.

4 ÖRGÜTLÜ ŞİDDETİN YÜKSELİŞİ

1. Giriş

De Saint-Pierre ve Kant'tan Leibniz, Mill ve Spencer'a kadar birçok bilgin, modernlik ile şiddetin ters orantılı olduğunu savunmuştur. De Saint-Pierre, Kant ve Leibniz gibi klasik Aydınlanma düşünürleri için ebedi barış fikri, modern dünyanın iki anahtar unsuru olan aklın ve ilerlemenin gelişmesiyle bağlantılıydı. Mill ve Spencer gibi liberallere göreyse şiddet, yakın gelecekte yok olmaya mahkûm olan uzlaşılması imkânsız bir geçmişin kalıntısından başka bir şey değildi. Bu fikirler o dönemlerde –ve aslında şimdi bile– epey revaçta olmakla birlikte hâlâ empirik yollardan büyük oranda doğrulanmaya muhtaçtırlar. Bu tür savlara empirik destek sağlama girişimlerinin geçmişi son birkaç onyıllı geçmez. Bu bağlamda, bir dizi etkili araştırmacı, her türlü şiddetin azalmakta olduğunu ve özellikle örgütlü şiddetin son yüzyıllarda sürekli bir düşüş eğiliminde olduğunu öne sürmüştür (Morris 2014; Pinker 2011; Horgan 2012; Goldstein 2011). Elinizdeki kitap şiddetin azaldığı savına topyekûn meydan okuduğundan, bu bölümde temel amacım alternatif bir yoruma zemin hazırlamak olacak. Örgütlü şiddetin genel gidişatını belirlemek amacıyla konuyla ilgili tarihsel verileri burada kısaca gözden geçireceğim. Örgütlü şiddetin baskın biçimleri olan savaşlar, devrimler, soykırımlar ve terörizmle ilgili konular büyük ölçüde bundan sonraki bölümlerde incelenirken, bu bölüm örgütlü şiddetin uzun vadede düşüş eğiliminde olduğu iddiasını destekleyen hiçbir somut kanıtın bulunmadığını göstermeyi amaçlıyor.

Bilakis, örgütlü şiddet örgütsel ve ideolojik yapılarla derinden bağlantılı olduğu için, bu yapılar büyümeye devam ettikçe büyük çaplı şiddetin potansiyelinin de arttığını öne sürüyorum.

2. Tarihte Örgütlü Şiddeti Nasıl Ölçmeli?

Şiddet kaygan bir kavramdır. Uzmanlar hangi tür faaliyetlerin şiddet eylemi oluşturduğu konusunda mutabık olmadıklarından, onun kapsamının nasıl ölçüleceği konusunda da bir fikir birliği yoktur. Birinci Bölümde tartıştığım gibi, şiddeti kasıtlılık ve bedensellik ile açıklayan kapsamı dar bir tanım kullanan uzmanlar, şiddeti başka şeylerin yanı sıra savaş ölümleri, cinayet oranları, tecavüz rakamları, nefret suçu cinayetleri, infaz oranları, linç olayları veya belgelenmiş fiziksel çocuk istismarı vakaları gibi parametrelerle ölçmeye meyillidirler. Buna karşılık şiddeti geniş anlamıyla, şiddet içeren sonuçlar doğuran yapısal koşulları kapsayan bir olgu olarak anlayan uzmanlarsa belgelenmiş psikolojik istismar vakalarından,¹ çeşitli toplumsal gruplar arasındaki ekonomik eşitsizliklerden, simgesel şiddete yol açan örtük pedagojik uygulamalardan, çeşitli toplumların yaşam beklentileri arasındaki farklılıklara kadar uzanan farklı ölçütlere başvururlar. Örneğin White (2012), Eisner (2003) ile Gleditsch ve meslektaşları (2002) neredeyse yalnızca insan ölümü oranlarına odaklanırken, Kohler ve Alcock (1976) ile Galtung ve Høivik (1971), yapısal şiddeti optimal yaşam beklentisi ile gerçek yaşam beklentisi arasındaki fark üzerinden ölçmektedir. Bu ölçüm kümelerinin her ikisi de çok farklı olgulara ağırlık verdiğinden, zamanda

¹ Hajjar'ın (2013: 26) vurguladığı gibi, psikolojik işkence genellikle “duyusal yoksun bırakma taktiklerini ve kişinin kendisine verdiği acıyı birleştirir” ve “bedene şiddet uygulayan dayak ve diğer taktiklerin aksine, bu bileşim zihni hedef alır” ve böylece ‘kurbanların ıstıraplarından kendilerinin sorumlu olduğunu hissetmelerine’ neden olur ve onların işkencecilere teslim olma ihtimallerini artırır.

ve mekânda değişen şiddet örüntülerinin değerlendirilmesinde faydalı olsa da çelişkili sonuçlar üretmeye yatkındır. İşte bu yüzden, yalnızca insan ölümlerini hesaba katan uzmanların gözünde dünya bir bütün olarak bakıldığında son birkaç yüzyıl boyunca şiddette önemli ve sürekli bir düşüş yaşamış görünmektedir (Pinker 2011; Gat 2013). Daha somut olarak konuşmak gerekirse örneğin Eisner (2003) sadece cinayet oranlarına bakıp Batı Avrupa'nın çoğunda şiddetin 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar nasıl azaldığını belgelemektedir. Benzer şekilde Pinker'ın (2011) verileri de dünyanın tüm bölgelerinde savaş kayıpları, cinayetler, devrimci şiddet eylemleri ve terörizm sayısında çarpıcı düşüşle birlikte şiddette de benzer bir düşüş örüntüsünün izlendiğini işaret etmektedir. Buna karşın yapısal şiddet örüntülerini empirik yoldan çözümlen çalışmalar, dünyanın farklı bölgelerinde yapısal ve simgesel şiddetin boyutlarında sürekli bir artış tespit etmektedirler. Örneğin İnsani Gelişme Endeksi'ni yapısal şiddetin karşılaştırmalı bir ölçüsü olarak kullanan Iadicola ve Shupe (2012), dünyanın az gelişmiş birçok bölgesinin farklı şiddet biçimlerinde bir artış yaşadığını göstermektedir. Bunların örnekleri de yaşam beklentisindeki düşüşten (Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Somali'de, sadece 44 yıl), yetersiz beslenme nedeniyle çocuklarda artan güdük gelişime (Yemen'de %58 ve Guatemala'da %54) ve (az gelişmiş ülkelerin gelişmiş dünyadakilerden 33 kat daha fazla ölüm yaşadığı) kirliliğin neden olduğu ciddi hastalıkların ve ölümlerin önemli ölçüde artmasına dek uzanmaktadır.

Bu bakış açılarıyla ilgili temel sorun, topladıkları ve yorumladıkları veriler değil,² bu tür istatistiklerin şiddetin uzun vadeli dinamiklerini tam olarak yakalayıp yakalayamayacağıdır. Birinci Bölümde tartıştığım gibi, şiddetin zaman ve mekân

Steven Pinker, veri kullanımı kapsamlı bir şekilde eleştirildiği için bir istisnadır (Herman ve Petterson 2014; Epstein 2011; Corry 2013; Malešević 2013a; Cirillo ve Taleb 2016).

içinde nasıl dönüştüğünü daha iyi anlamak için şiddetin hem çok dar hem de çok geniş kapsamlı tanımlarından uzak durmak büyük bir önem taşıyor. Bu, şiddetin kasıtlı ve bedensel bireysel yaralanmalara ve ölüm oranlarına indirgenemeyeceği ve şiddetin yalnızca eşitsizlikle eşanlamlı olmadığı anlamına da gelmektedir. Eşitsizliklerin şiddet yaratması epey ihtimal dâhilindedir ama eşitsizliğin tüm biçimleri şiddet eylemlerinden kaynaklanmaz ve eşit toplumsal katılımcıları içeren birçok şiddet biçimi de vardır. Bu yüzden, bu kavramsal ve yöntemsel modellerin her ikisinden de kaçınmak için şiddetin çözümlenmesinde dikkati şiddetin farklı somutlaşmış hâllerine çevirmek gerekiyor. Daha da önemlisi, bu çalışmamda örgütlü şiddetin niteliğini araştırırken, yalnızca şiddet içeren eylemin fiziksel biçimlerini değil, mümkün olduğunda, zorla dayatılan davranış değişikliklerini ve diğer bedensel olmayan ve kasıtsız şiddet biçimlerini de belirleyerek şiddetin tertibatlarını tartmaya çalışacağım.³

Yine de böyle bir çözümleme yapılmadan önce şiddetin eriminin ve kapsamının belirlenmesi de lazımdır. Örgütlü şiddete dair elimizde bulunan karşılaştırmalı verilerin çoğu, ulus devleti, imparatorluk, şehir devleti, özel şirket veya dinsel kurum gibi örgütsel kategoriler etrafında toplanır ve bunlarla çerçevelenir. Bu tür büyük ölçekli yapıların kurumsal talepleriyle kaçınılmaz olarak gölgelenen bu tür verilerin güvenilirliği sorununu bir kenara bırakırsak⁴ burada daha da önem kazanan nokta, böyle bir veri toplama stratejisinin örgütlü şiddet hakkında yeterince bilgi derleyememesidir. Bir kere, çoğu örgütlenme sadece kendi faaliyetleriyle ilgili ve kendilerine yararlı olan verileri toplamaktadır. Bu yüzden, emperyal

³ Ne yazık ki, bedeni hedef almayan şiddet biçimlerinin belgelenmesi zor olduğundan bu tür veriler çok yetersizdir. Bu nedenle, çözümlemem kaçınılmaz olarak “bedensel” bulgulara dayanacaktır.

⁴ Devletin nüfus sayımlarını ve diğer veri toplama uygulamalarını manipüle etmesi hakkında kapsamlı bir literatür mevcuttur (Thompson 2010; Kertzer ve Arel 2002).

güçlerin çoğu, sömürge siyasetlerinin yol açtığı can kayıpları veya yönetimlerini tehdit etmeyen şiddet olayları hakkında bilgi toplamakla ilgilenmemiştir. Dolayısıyla birçok aile içi çatışma, ayaklanma, devletlerin neden olduğu kıtlıklar ve diğer şiddet türleri kayda geçmemiştir. Mann'ın (2012: 37-38) da gösterdiği üzere, sömürgeci çatışmaların çoğu, yılda 1.000 zayıf olarak kabul gören geleneksel eşiği bile aşmamış, dolayısıyla bunlar ya genellikle savaş olarak kaydedilmemiş ya da hiç kaydedilmemiştir. Başka bir nokta da şudur: Kısa süre önceye kadar çoğu örgütün savaşların, devrimlerin, isyanların veya ayaklanmaların yol açtığı dolaylı can kayıpları hakkında bilgi toplamaktan hiçbir çıkarı yoktu. Doğrudan can kayıpları hakkında ise bu tür bilgileri düzenli toplamalarına izin veren hiçbir araçları yoktu. Bu anlamda, modern öncesi ve erken modern zamanlar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin çoğu aslında epey sorunludur çünkü geçmişi günümüzün (ulusal) kategorilerinin merceğinden yeniden yorumlayan yöntemsel olarak milliyetçi diyebileceğimiz uygulamalarla çerçevelenmişlerdir. Örneğin Fransa ile Almanya arasındaki savaşlara ilişkin çağlar boyunca, uzun süreli olaylara ait veriler, bu iki çağdaş ulus devletinin son 1.000 yıldır var olduğunu varsayan yanlış bir düşünce etrafında inşa edilmiştir. Oysa bugün Almanya ve Fransa olarak bildiğimiz topraklarda geçmişte hüküm sürmüş siyasi ve kültürel oluşumların, bu adlarla anladığımız çağdaş devletlerle neredeyse hiçbir benzerlikleri yoktu (Geary 2002, 1988). Daha da önemlisi, bu tür oluşumların geniş bölgeleri sürekli denetimleri altında tutma kabiliyetleri de yoktu çünkü yerel yöneticiler (bazen 10 yerel yöneticiye kadar çıkacak şekilde) aynı toprak parçaları üzerinde birbirine meydan okuyarak ve sürekli taraf değiştirerek hak iddialarında bulunabiliyordu. Bu tür yönetim biçimlerinin şiddet konusunda güvenilir veriler toplayacak bir idaresi, bu tür veri toplamayı örgütleyecek ulaşım veya iletişim ağları ve bu tür bilgileri bir araya getirebilecek okuryazar bir nüfusu da yoktu (Mann 1986, Malešević 2013a). Örgütsel yapılarla

sınırlı bu istatistikler dünya çapındaki şiddet veritabanlarını da beslemektedir. Böylece, Correlates of War (Michigan) veya Uppsala Conflict Data Programme dâhil olmak üzere en yaygın kullanılan bu tür veritabanları,⁵ çoğunlukla ulus devletleri düzeyinde toplanan mevcut bilgileri kullanmaktadır. Bu yüzden, dünya genelinde bir çözümleme yapıldığında, böyle bir şey çoğu zaman yalnızca tek tek –örgütsel olarak şekillendirilmiş– parçaların toplamı anlamına gelmektedir.

Bu uyarıları akılda tutarak şimdi bir şiddet çözümlemesi biriminin ne olması gerektiğini belirleyelim. Pinker (2011) ve White (2012) gibi bazı uzmanlar, örgütlü şiddetin tarihte gittiği yönü değerlendirmek amacıyla tüm dünyayı analitik bir birim olarak ele alıyorlar. Bunun da ötesinde, Pinker mutlak sayıları önemsemiyor ve zaman içinde şiddetin ölçeğini belirlemek için nispi ölüm oranlarını kullanmayı tercih ediyor. Bu da şiddete bağlı kayıpları dünya nüfusuna oranlayarak hesapladığı anlamına geliyor. Pinker bu ölçü birimini kullanarak 8. yüzyıldaki An Luşan İsyanı'nı⁶ insanlık tarihinde cereyan etmiş şiddetli olaylar sıralamasının en başına koyuyor. Bu olayın ardındansa 13. yüzyıldaki Moğol istilas ve 7 ile 19. yüzyıl arasında cereyan etmiş Ortadoğu köle ticareti geliyor. Bu tabloda İkinci Dünya Savaşı'nda verilen 55 milyon kayıp, gelmiş geçmiş en kötü vahşetlerinin ortalarında (9 numara) sıralanırken, Birinci Dünya Savaşı'ndaki 15 milyon

⁵ Correlates of War [Savaşın Bağlılıkları] projesi, savaş tarihi üzerine akademik bir çalışmadır. 1963'te Michigan Üniversitesi'nde siyaset bilimci J. David Singer tarafından başlatılmıştır. Devletler arasındaki savaşlar ve çatışmalar hakkında veri toplamakla ilgilenen proje, savaşın nedenlerine ilişkin nicel araştırmaları ileriye taşımıştır. Uppsala Conflict Data Programme [Uppsala Çatışma Verileri Programı] ise İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nde örgütlü şiddet üzerine bir veri toplama programıdır; örgütlü şiddet ve silahlı çatışmalar konusunda önde gelen bir veri sağlayıcısıdır ve neredeyse 40 yıllık geçmişiyle iç savaş konusunda devam eden en eski veri toplama projesidir. (Ed.)

⁶ An Luşan İsyanı, Çin'de Tang Hanedanı döneminde, 16 Aralık 755'den 17 Şubat 769'a kadar sürmüştür. Büyük toplumsal kargaşa ve huzursuzluk ortamına neden olan isyan, General An Luşan'ın Kuzey Çin'de kendi imparatorluğunu ilan etmesiyle başlamıştı. (Çev.)

ölüm, ölçeğin en altında bir yerde (16 numara) yer alıyor. Pinker'ın An Luşan İsyanı veya Moğol İstilas⁷ gibi birçok tarihöncesi vaka için verdiği fazlasıyla şişirilmiş sayılarını bir kenara bırakırsak, bu tür çözümlemeler birçok başka açıdan da sorunludur. Bir kere, istatistiklerin bu tür kaba kullanımı, vakaların yaşandığı zaman aralığının büyüklüğü konusunda bir ayırım yapmaz. Ortadoğu'da yaklaşık 12 yüzyıl süren köle ticareti sırasında meydana gelen can kayıpları ile (sadece birkaçından söz edersek) mesela Verdun, Stalingrad veya Kursk Savaşları gibi sadece birkaç ay boyunca ölümlere neden olmuş olaylar arasında büyük bir fark vardır. Bu yüzden, bu iki örnekte yıllık, hatta bazı durumlarda aylık öldürme oranları birbiriyle son derece orantısızdır. Bunun anlamıysa 20. yüzyıldaki ölüm oranlarının daha önce görülen her şeyden daha yüksek olduğudur.

İkincisi, toplam can kaybı ile toplam dünya nüfusu arasındaki oranın bu şekilde kabaca hesaplanması, bu tür şiddetin meydana geldiği belirli yerler, şehirler, bölgeler, yönetim biçimleri, toplumlar veya kıtalar arasında da hiçbir ayırım yapmaz. Şiddet düzeylerinin azaltılması veya artırılması konusunda önemli bir noktaya değinmiş olmak için, şiddet olaylarının gerçekleşmediği toplumları dâhil etmek yerine belirli yerlere odaklanmak gerekir. Örneğin Birinci veya İkinci Dünya Savaşı'nda sergilenen şiddetin boyutlarını değerlendirirken, bu savaşlara bilfiil katılmayan toplumları istatistiklere dâhil etmek pek mantıklı değildir çünkü artan/azalan şiddetin ölçeğinin o toplumlardaki ölüm oranlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Nispi ölüm oranlarının daha düşük olması nedeniyle genel şiddetin azalmasının, iki dünya savaşına bilfiil katılmayan

Bu şişirilmiş rakamlara yönelik eleştiriler için bkz. Mann (2016), Weatherford (2004), Fairbank (1992) ve Fitzgerald (1985). An Luşan İsyanı'nın 36 milyon kişinin ölümüyle sonuçlandığı iddiası, gerçek ölüm oranlarına değil, ardından gelen sel, hastalık ve açlık olaylarından önceki ve sonraki son derece güvenilir nüfus sayımı sonuçlarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Mann (2016: 8) ve Weatherford (2004: 118), Pinker'ın An Luşan İsyanı ve Moğol istilalarındaki kayıplara ilişkin iddialarını "akıl almaz" bulmaktadır.

dünya nüfusuyla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu tür toplumların iki dünya savaşı sırasında bir nüfus patlaması yaşamış olabileceği gerçeğinin, başka yerlerde meydana gelen savaşın kanlı gerçekleriyle çok az ilgisi vardır. 1939-1945 yılları arasında Brezilya veya Hindistan'daki önemli bir nüfus artışının Stalingrad, Verdun ve Kursk savaş alanlarındaki toplu kıyımlarla ne ilgisi olabilir? Pinker'ın garip ve derinden yanıltıcı hesaplama sisteminde, savaşa bağlı olmayan bu nüfus artışları başka yerlerde meydana gelen kayıpları telafi etmek için kullanılmıştır.⁸ Yöntemsel açıdan, dünyanın rastgele seçilen belirli bölgelerine odaklanmak ve ardından tarih boyunca şiddet ölçeğini değerlendirmek çok daha isabetli olacaktır.

Üçüncüsü, şiddet içeren belirli tarihsel olayları birbirinden kesin biçimde ayırmak imkânsız değilse bile zordur çünkü bunlar genellikle birçok başka süreç aracılığıyla birbiriyle bağlantılı olabilmektedir. Örneğin Atlantik ya da Ortadoğu köle ticareti birbirinden kopuk, münferit olaylar değildi, yüzyıllar boyunca çeşitli savaşları, devrimleri, ayaklanmaları ve birbirinden düzgünce ayrılamayacak diğer birçok şiddet biçimini barındıran uzun vadeli tarihsel süreçlerdi. Benzer şekilde Mann'ın (2016: 27) da işaret ettiği üzere, iki dünya savaşı, devrimler, iç savaşlar ve Rusya ile Çin'deki kıtlıklar gibi 20. yüzyılın başlarında karşımıza çıkan toplu kıyım örneklerinin hepsi, nispeten kısa bir süre içinde –20 ila 30 yıl içinde– meydana gelen, birbiriyle derinden bağlantılı olaylardır ve bu nedenle tarihte açık ara en fazla ölümle sonuçlanmışlardır.

Dördüncüsü, örgütlü şiddet bedensel olmayan ve kasıtsız yaralanmaları ve zor kullanılarak tetiklenen davranış değişikliklerini de içerdiğinden, bu tür şiddet türlerini kapsayacak

⁸ Herman ve Peterson (2014) tarafından da benzer bir noktaya değinilmiştir: “20. yüzyılın ilk yarısındaki (dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan) Asya'nın büyük nüfusunun, İkinci Dünya Savaşı sırasında en uygar ülkelerin öldürme sürecini yönlendirdiği mevcut ölüm araçları sayesinde kitle şiddetinde yeni rekorlar kırılmasıyla ne gibi bir ilgisi vardı? Nazi soykırımının önemi Çin ve Hindistan nüfusları çok büyük olduğu için azaltılmalı mıydı?”

verileri de dikkate almak gerekir. Bunlar, örgütlerin şiddetle sonuçlanan olayları önlemede isteksizliği, değişen hapsedilme oranları, intihar oranları, güvenlik aygıtlarının (yani polis, askeri, özel güvenlik kurumları vb.) boyutu, asker ve polis harcamaları, şiddet suçlarıyla ilgili mahkeme davalarının⁹ sayısı vb. olarak sıralanabilir.¹⁰ Dolayısıyla, örgütlü şiddetin son 12.000 yıldaki yönü, bu yöntemsel konular da dikkate alınarak değerlendirilebilir.

3. Tarihî İlk Dönemleri

Yiyecek toplayıcıların dünyasında şiddet olayları tek tük meydana gelir ve büyük ölçüde dışarıdan kaynaklanır. Bu dış unsurlar sürekli tehdit oluşturan saldırgan hayvanlar, öngörülemeyen hava değişiklikleri, doğal afetler, bulaşıcı ve yaşamı tehdit eden hastalıklar veya hep var olan açlıktır (bkz. Üçüncü Bölüm). Kalıcı yerleşik toplumsal yaşamın ayırıcı yönü ise şiddeti kendi içinde üretmesidir. Bunlar savaşlar, ayaklanmalar, kan davaları, suikastlar, toplu kıyımlar ve işkence dâhil olmak üzere insan eyleminin neden olduğu şiddet olaylarıdır. Basit avcı toplayıcılar uzun süreli şiddete büyük ölçüde başvurmazken, karmaşık avcı toplayıcılar ve özellikle de aşiretler genellikle aşırı şiddet eylemlerine karışırlar (Fry 2013b; Ferguson 2013). Bir önceki bölümde değindiğim gibi, göçebe yiyecek arayıcılıktan yerleşik hayat tarzına kademeli

Ginsberg'in (2013: 140) ABD bağlamında belgelediği gibi, ceza mahkemesi davalarının sayısı muazzam bir şekilde artmaya devam etmektedir: "Federal ceza yasasının genişlemesi, 1980'de 20.000'den biraz fazla olan federal ceza kovuşturmalarının %300 artmasına katkıda bulunmuş ve aynı dönemde 2009'da federal hapisane nüfusunda sekiz kat artış söz konusu olmuştur."

¹¹ Tüm bu erişilmesi zor bilgi yelpazesinin izini sürmek başlı başına bir projedir. Bu nedenle, çok önemli noktalarını göstermek amacıyla, bu verilerin yalnızca çok küçük bir bölümünü belirleyip kullanacağım. Açıktır ki zaman geçtikçe, bedeni hedef almayan şiddet biçimleri hakkındaki bilgiler daha az erişilebilir hâle gelmektedir.

geçişin dünyada şiddetin yaygınlaşmasında belirleyici olduğu kanıtlanmıştır. Her ne kadar aşiretler büyük ölçüde istikrarsız yönetim biçimleri olsalar da insanlık tarihinde hâlâ örgütsel bir dönüm noktasını temsil etmektedirler (Fry 2013b; Malešević 2010: 255; Kradin 2004, Service 1978: 6). Kalıcı bir örgütsel yapıya sahip olmayan basit yiyecek toplayıcılardan farklı olarak aşiretler merkezî bir liderlik etrafında inşa edilmiş yerleşik hiyerarşilere sahiptirler. Bunların çoğu son derece eşitsizdir ve iki veya daha fazla toplumsal tabakadan oluşmaktadır. Bununla birlikte, bu tür tabakalara ayrılma sistemleri istisnai kabiliyetler sergileyen bir savaşçının toplum merdivenini tırmanıp seçkinlerin arasına katılmasına izin vermeleri anlamında akışkan olmaya meyillidirler. Aşiretlerin çoğu, aşiret reislerinin aile bağları aracılığıyla iktidarlarını korudukları bir akrabalık düzeniyle desteklenir. Bazı aşiretler bağımlılık ilişkileri ve daha küçük reisleri de barındıran çok karmaşık bir örgütsel yapı geliştirmişlerdir. Örneğin daha sonraları Roma İmparatorluğu'nu istila eden çeşitli Cermen toplulukları ve diğer kabileler (Vizigotlar, Ostrogotlar, Vandallar, Hunlar, Sueviler vb.) dâhil olmak üzere “kabile konfederasyonları” denen bazı toplumlar veya MS. 3. yüzyılın Hindistan konfederasyonları, aslında aşiretlerin kümelenmiş hâlleriydi (Geary 2002, 1988; Chatterjee 1993). İlginçtir ki dünya tarihindeki en büyük bitişik toprak fethi, tam gelişmiş bir devlet örgütünün değil, nispeten istikrarsız bir aşiretin ürünüydü ve bu da Cengiz Han'ın, en parlak günlerinde 33 milyon kilometrekareden büyük bir bölgeye hükmeden Moğol İmparatorluğu'ydu (Taagepera 1997). Kabileler nispeten karmaşık bir örgütsel yapı gerektirdiklerinden, insanlık tarihinde günümüze oldukça yakın bir dönemde, ancak son 13.000 yıl içinde gelişmişlerdir (Kelly 2000: 302; Fry 2007: 71). Burada çarpıcı olan nokta, şiddetin tarihsel genişlemesinin örgütsel yapının genişlemesini izlemesidir. Basit yiyecek toplayıcılar örgütlenmeden yoksundurlar ve genellikle eşitlikçidirler ve daha az şiddet barındırırlar. Aşiretlerse karmaşık örgütle-

rin dış görünüşlerine sahiptir ve aynı zamanda son derece hiyerarşik ve şiddete yatkındırlar. Örneğin Cengiz Han'ın istilaları (1206-1227) genellikle insanlık tarihinde en fazla şiddet olayının cereyan ettiği dönemlerden biri olarak kabul edilir ve 40 milyon kadar insanın ölümüne yol açmıştır (White 2012; MacFarlane 2003).¹¹ Açıkçası bu bir tesadüf de değildir. Tarih boyunca karşılaşılabilecek temel ilkelerden biri, daha iyi, daha karmaşık ve daha uzun ömürlü toplumsal örgütlerin, genellikle daha fazla şiddet üreten, daha büyük zor kullanma kapasitesine sahip olduğudur. Her ne kadar aşiretler tarihte çok önemli bir örgütsel gelişme olsa da, iç istikrarsızlıkları, varlıklarının daha kalıcı örgüt biçimine, yani mutlak anlamda devlete dönüşme yeteneklerine bağlı olduğunu göstermektedir. Aşiretlerin çoğu çökerken, bazıları uzun ömürlü imparatorluklara ve diğer yapılara dönüşmüştür.¹²

Savaşlara girmede ve komşu bölgeleri fethetmede genellikle etkili olan ama bu bölgeleri elde tutmada zayıf kalan aşiretlerden farklı olarak imparatorluklar, büyük nüfusların gündelik hayatlarını eşgüdümlemelerine izin veren daha büyük bir altyapı kapasitesine sahiptirler. Göçebe ve yarı göçebe askeri yapıların askerlerine düzenli olarak gıda, giyecek, silah ve diğer kaynakları sağlayacak etkili mekanizmaları olmadığından, bu tür ordular ya düzenli talanlara girişmeye ya da kaynakları tükendiğinde seferlerini durdurmaya zorlanmışlardır. Buna karşılık eski zamanlara ait imparatorluklar, tek tek askeri misyonları tüm devlet yapısıyla bütünleştiren kalıcı askeri tedarik

¹¹ Bununla birlikte, belirli bir zaman dilimi içinde genel nüfus düşüşüne odaklanan dolaylı hesaplamalara dayandığından, bu tür büyük tahminlere karşı dikkatli olunmalıdır. Bu tür düşüşler genellikle kıtlık ve bulaşıcı hastalıkların sonucu olduğundan, savaşın doğrudan kayıplarının ne olduğu ve toplumsal değişimin uzun vadeli sonuçlarının ne olduğu açık değildir.

¹² Aşiretten imparatorluğa geçiş, devlet oluşturma'nın birçok tarihsel ihtimalinden sadece biridir. Devlet kurumunun aynı zamanda farklı şehir devletlerinin, dinsel merkezlerin, "kabile" örgütlerinin, şehir birliklerinin vb. birleşmesi veya çeşitli toplumsal örgütlenme biçimlerinin fethedilmesi yoluyla geliştiğini bilmek de önemlidir (Mann 1986; Malešević 2010).

sistemleri geliştirmişlerdir. Bu nedenle Akad Sümer, antik Mısır, antik Çin veya Hindistan'daki Harappa gibi ilk nehir vadisi uygarlıklarının yükselişinde, zorlayıcı örgütsel gücün toplumsal kalkınmanın temeli hâline getirilmesi belirleyici olmuştur (Mann 1986, Malešević 2010). Bu örgütsel ilerlemelerin uzun vadeli sonucu ise şiddetin boyutlarında artış olmuştur. Üçüncü Bölümde vurguladığım gibi, tarihin ilk dönemlerinin çoğu için elimizdeki yazılı kanıtlar yetersizdir ve elimizdekilerin çoğu da genellikle güvenilir değildir. Savaşları, ayaklanmaları ve diğer örgütlü şiddet olaylarını betimleyen resmî belgelerin çoğunun can kaybı sayısını abartmaya meyilli olduğu konusunda uzmanlar arasında bugün bir düşünce birliği vardır. Örneğin Büyük İskender'in savaş zaferlerinin tasvirleri, düşman askerlerinin sayısını ve kayıplarını sürekli şişirmektedir. Benzer şekilde, eski Çin savaşlarının ölüm sayıları sıklıkla milyonlarca olarak bildirilmektedir ama aslında bildirilen sayılardan çok daha azdır (Cioffi-Revilla ve Lai 1995). Hindistan'da Ashoka'nın Kalinga'yı fethi (MÖ. 261) bir fermanla muazzam kayıplar sıralanarak tasvir edilmiştir: "100.000 kişi katledildi ve bu sayıdan çok fazlası da öldü" (Sewell 1987: 10). Fakat çağdaş tarihçiler bu sayıların çığınca şişirildiğini vurguluyorlar. Savaşlardan kaynaklanan ölümlerin abartılmasının birkaç amacı vardı ve bunlar da kişinin toplumsal statüsünü geliştirmek, düşmanı korkutmak, gelecek nesiller için pedagojik bir anlatı oluşturmak niyetiyle zaferin boyutlarını her şeye rağmen abartmaktı. Ölüm sayılarını kasıtlı olarak şişirmenin yanı sıra bugünkü bazı uzmanlar gibi eskiler de kesin sayıları kaydetmeye daha az ilgi duyuyorlardı. Standartlaştırılmış ağırlık ve ölçü sistemleri olmadan, çoğu kayıta kesin olmayan hesaplamalara dayanan geçici tahminler kullanılmıştı. Örneğin hem Çinli hem de Yunan yöneticiler 10.000'i (pek çok/on bin) belirsiz büyüklükte bir sayı anlamında kullanıyorlardı, yani esasen "çok büyük sayı" demek istiyorlardı (keza biz de "Bu politikalarda milyonlarca sorun vardı" diyebiliyoruz). Bu yüzden hem askeri birimler hem de ölüm sayıları sık sık bu kadar

gevşek bir şekilde tanımlanıyordu. Fakat mevcut tüm sayılara ihtiyatla yaklaşılsa bile, ilk emperyal devletlerin oluşumu olarak tanımlanan yerleşik olmayan yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçişin, örgütlü şiddette önemli bir artışa yol açtığı sonucuna varmak hâlâ mümkündür. Tüm dünya için toplam kayıp sayısını tahmin etmenin imkânsız olduğu açıktır ama antik Mısır, Çin veya Yunan dünyasında kaydedilen şiddet olaylarına bakıldığında, uygarlığın yükselişi ile şiddetin boyutlarında artış arasında kuvvetli bir bağlantı olduğu belirginleşmektedir. Nitekim antik Mısır ordularının (MÖ. 1457 dolaylarında Hitit İmparatorluğu'na karşı) yer aldığı Kadeş Savaşı veya (MÖ. 1479'da Kenanlılara karşı) Megiddo Muharebesi gibi ünlü savaşlar, nispeten çok sayıda (her iki taraf dâhil elli bine kadar) asker ve Kadeş örneğinde ise önemli sayıda kayıp barındırıyordu. Daha iyi belgelenmiş büyük çaplı antik Yunan savaşlarındaysa genellikle on binlerce asker çarpışmış ve kayıpların sayısı binleri bulmuştu. Örneğin Sorokin, Korint Savaşı'nın (MÖ. 394-387) ve Spartalılar-Thebesliler Savaşı'nın (MÖ. 379-362) her birinde yaklaşık 34.000 kayıp verildiğini hesaplamıştı. Yıkıma sürükleyici Mora Savaşı (MÖ. 431-404) ise yaklaşık 18.800 ölümle sonuçlanmıştı. Genel bir tahmine göre, MÖ. 500-146 yılları arasında Yunan dünyası savaşlarda yaklaşık 300.000 ölüme sahne olmuştu (Sorokin 1957).

Antik Çin savaşlarını ve ayaklanmalarını değerlendirmek daha da zordur çünkü tahminler kaynaklara bağlı olarak büyük ölçüde değişmektedir ve belgelerdeki sayılar da sık sık milyonlarla ifade edilmektedir. Böylece, Üç Krallık Savaşları'nda (MS. 189-280) 34 milyon ölüm olduğu kaydedilirken (de Crespigny 1991), An Luşan İsyanı'nın (MS. 756-763) ölüm sayıları da birkaç milyon ila 13 milyon, hatta 36 milyon arasında değişmektedir (White 2012; Pinker 2011). Bu tahminlerin çoğu, son derece kuşkulu kaynaklara dayanmaktadır ve oldukları gibi kabul edilemezler. Mark Lewis (1999: 625-626) bu sayıları fazlasıyla abartılı bulup görmezden gelmektedir. Antik Çin belgelerinin, ordularından sıklıkla milyonlarca

askere sahip diye bahsetme eğiliminde olduğunu, oysa bu sayılarda askerin kullanımının “tamamen hayali olduğunu ve sadece büyük bir büyüklük ima etmeye yönelik retorik terimler olarak kullanıldığını” vurgulamaktadır. Bu nedenle, bu kadar büyük can kaybı tahminleri konusunda şüpheci olunmalıdır. Yine de örgütlü şiddetin ölçeğinin Çin İmparatorluğu’nun ortaya çıkışından önce aynı bölgede yaşamış nüfusa kıyasla arttığı sonucuna varmak akla yatkın görünüyor. Örneğin Cioffi-Revilla ve Lai (1995: 469) empirik olarak şu sonuca varmıştır: Çin’de “savaş dönemler boyunca artmıştır, özellikle Zhou döneminde, modern dünyada uluslararası ve iç savaşların bileşimindeki izlenen sıklığının (MS. 1816-1980) yaklaşık %10’una ulaşan bir başlangıç sıklığına ulaşmıştır.”

Roma İmparatorluğu, kendi nüfusuna ilişkin düzenli bir veri kayıt sistemine sahip olduğundan, onun savaşları ve diğer kayıpları, dünyanın bu bölgesindeki uzun vadeli değişimin daha iyi bir ölçüsüdür. Bu yüzden bulgular, MÖ. 200-168 döneminde Roma’da savaşa bağlı ölüm oranının askerlerin yılda yaklaşık %5,6’sı olduğunu göstermektedir (Rosenstein 2004: 124). Kaba tahminler, MÖ. 400’den MS. 500’e kadar Roma ordularının 500.000 ila 885.000 arasında doğrudan can kaybı verdiğini bildirmektedir (Sorokin 1957; Hanson 2001; White 2012). Bununla birlikte, bu örnekte bile büyük savaşların ve muharebelerin kayıpları epey abartılı tahmin edilmiş gibi görünüyor. Örneğin Pön savaşlarından da sıklıkla yüz binlerce can kaybına neden olmuş çatışmalar şeklinde söz edilmektedir: Birinci Pön Savaşı (MÖ. 264-241), 400.000; İkinci Pön Savaşı (MÖ. 218-202), 770.000; ve Üçüncü Pön Savaşı (MÖ. 149-146), 250.000 (Gabriel 1990; White 2012) can kaybına yol açmıştır. Benzer şekilde, Kartaca’nın (MÖ. 146) yıkılışının 400.000 insanın ölümüne neden olduğu da bildirilmektedir. Fakat bu çatışmaların tarihinde uzmanlaşan bilginler bize çok daha düşük sayılar veriyorlar. Örneğin Goldsworthy (2007), Birinci Pön Savaşı’nda Roma İmparatorluğu’nun tahmin edilenin aksine yaklaşık 200.000

değil, 50.000'den daha az asker kaybettiğini hesaplamaktadır. Benzer şekilde, İkinci Pön Savaşı'nın kayıpları ve Kartaca'nın yıkılışı da şişirilmiş gibi görünmektedir. Bu savaş, yol açtığı afallatıcı sayıda can kaybı itibarıyla tarihin ilk dönemlerinde cereyan etmiş kesinlikle en yıkıcı savaşlarından biri olmasına rağmen, görünen o ki sayılar yine de ilk tarihçiler tarafından bize sunulandan daha düşüktür. Üçüncü Pön Savaşı'nın sonunda meydana gelen Kartaca'nın yıkılışı sırasında bugün ölü sayısının çok daha düşük değilse bile en fazla 150.000 olduğu tahmin edilmektedir (Kiernan 2009).

İslam dünyasında devletlerin ortaya çıkışı ve yükselişi de benzer bir örüntü sergilemektedir. Burada da savaşlara bağlı çok fazla can kaybı ve başka örgütlü şiddet türleri kayda geçirilmiş olmakla birlikte, bu kaynaklar da ölü sayısını şişirmeye meyillidirler. 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadarki ilk İslami fetihler (*El-Fütuhâtü'l-İslamiyye* denen fetihler) işte bu yüzden sıklıkla çok sayıda can kaybının meydana geldiği çatışmalar olarak tasvir edilmektedirler. Bu çatışmalar, Bizans-Arap savaşlarından (634-750), Dört Halife döneminde Suriye, Ermenistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Kıbrıs'ın fethine, Emevîlerin İspanya, Gürcistan ve Kuzey Afrika'yı ele geçirmesinden Konstantinopolis kuşatmasına kadar uzanmaktadır. Bu dönem belgelenmemiş çok sayıda şiddetli çatışmayı içerdiğinden, kayıpların kesin bir sayısını vermek imkânsızdır. White (2012), Gibbon'ın (2003 [1776]) *Roma İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü* adlı kitabındaki hesaplamalarını kullanarak bu çatışmalarda yaklaşık 700.000 kişinin öldüğünü tahmin etmektedir. Fakat bu sayı da bir 18. yüzyıl tarihçisinin güvenilir bilgi olarak kabul edilemeyecek anekdotal tahminlerine dayanmaktadır. Yine de Yermük (636), İskenderiye (642), Konstantinopolis (717-718) veya Amorium¹³ (838) gibi daha iyi belgelenmiş savaşlara ve kuşatmalara yakından bakıldığın-

Afyonkarahisar ilinin sınırları içinde, Emirdağ ilçe merkezine 13 km uzaklıkta bir antik kent. (Çev.)

da bu şiddetin boyutlarının daha net anlaşılması mümkündür. Dört Halife döneminde yapılan Yermük Muharebesi genellikle halife Halid bin Velid komutasındaki Arap kuvvetlerinin sayıca çok daha üstün Bizans ordularına karşı kesin bir zaferi olarak görülse de 60.000 kayıpla sonuçlanmıştı ama daha iyimser tahminler bu sayıların sırasıyla 5.000 ila 15.000 arasında olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Amorium'un (Bizanslılar karşısında) Abbasi Halifesi Mutasım tarafından kuşatılıp fethedilmesinin 70.000'den fazla can kaybına yol açtığı da belgelenmiştir. Fakat son araştırmalar bu sayının 30.000'den az olabileceğini telkin etmektedir (Tucker 2010).

Savaşlara, kuşatmalara ve ayaklanmalara bağlı bu can kaybı sayılarının sıralamanın asıl amacı, tarihin ilk dönemlerinde dünya çapında [şiddet olaylarına bağlı olarak] meydana gelmiş can kayıplarının kesin sayısını belirlemek değildir ve zaten bu sayıları kesin olarak belirlemek imkânsızdır. Bunun yerine bu sayılar, devletin dünya çapında yükselişi ve genişlemesiyle ortaya çıkan eğilimlerin kaba bir betimlemesi olarak sunulmaktadır. Yeni devlet kurumlarının hepsi kitlesel ölçekte şiddet olaylarına karışmamış olsa da karışmış olanlar da benzer bir örüntü sergilemektedirler ve bu örüntüde devlet olmayan öncelleriyle kıyaslandığında can kaybı oranlarında dikkate değer bir artış gözlenmektedir. Fakat böyle söyleyince, aşiretler kuranlar gibi bazı karmaşık avcı toplayıcıların, eski zamanlara ait bazı devletlerden daha az şiddet içeren çatışmalara karıştığını kastetmiş olmuyoruz. Açıkçası Moğol veya Avrupa'da kavimler göçü istilalarının da çok iyi gösterdiği üzere durum böyle değildi. Yine de, ele geçirilen toprakların ve nüfusların denetimini uzun vadede sürdürmelerine izin verecek örgütsel araçlardan yoksun istikrarsız ve esnek yapılar olan şefliklerden farklı olarak eski zamanlara ait devletler, şiddetli fetihlerini uzun ömürlü zorlayıcı bir güce dönüştürebilmişlerdir. Bu yüzden, bazı aşiretler tarihteki ilk devletlerden bazılarına kıyasla daha güçlü olmasına rağmen, son kertede örgütlü şiddeti üretmede ve kullanmada emperyal

devletin örgütsel –ve ideolojik– biçimi onlardan çok daha etkili olduğunu zaman içinde kanıtlamıştır. Tarihin ilk dönemlerinde kaydedilen ölüm sayılarının alışlageldik abartısını haklı olarak sorgulayabilirken, göçebe yiyecek toplayıcıların dünyasına kıyasla söz konusu dönemin her türlü şiddetin boyutlarında önemli bir artışa tanık olduğu gerçeğini sorgulamak zordur.

4. Modernlikten Önce Dünya

Tarihin ilk dönemleri üzerine yoğunlaşan uzmanların çoğu, uygarlıkların ortaya çıkışının şiddetin boyutlarında ve kapsamında meydana gelen önemli artışla paralel olduğu konusunda hemfikirdir (bunun sentezi için bkz. Bowden 2013, Malešević 2010; Mann 1986). Tarihin ilk imparatorluklarının, şehir devletlerinin ve diğer devlet biçimlerinin göçebe yiyecek arayıcı öncellerinininkinden çok daha savaşçı olduklarına dair sayısız kanıt mevcuttur. Kalıcı, çoğunlukla yoğun nüfuslu kentsel yerleşimlere, ayrıntılı işbölümüne, yerleşik toplumsal tabakalaşma örüntülerine sahip olan ve gücün merkezde toplandığı karmaşık hiyerarşik devletlerin kurulması, ilk uygarlıkların zor kullanma kapasitesindeki artışta hayati bir rol oynamıştı (Osborne 2006; Mann 1986; Malešević 2010, 2014). Örgütlenme biçimlerindeki bu ilerlemeler genellikle ayrıntılı ön-ideolojik inanç sistemleri ve toplu ibadet merkezlerinin ortaya çıkışıyla birlikte ve yazı pratiğinin önce seçkinler tarafından edinilip büyük çaplı şiddet eylemlerini haklı gösterecek şekilde kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Fakat bu, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişin sorunsuz olduğu veya zorunlu bir ilerleme olduğu anlamına gelmiyor. Aksine, bu tür yapısal atılımlar tarih boyunca nadir ve eşitsizdi ve ancak çok az sayıda yönetim bu örgütlenme biçimine sahip olup onu korumayı başarmıştı. Nitekim tarihin ilk dönemleri başarısız devlet kurma girişimleriyle doludur. Daha sonraları ortaya çıkan birçok yönetimse ya devletdışı yönetim biçim-

lerine geri dönmüştür veya daha güçlü komşular tarafından düpedüz yutulmuştur. Fakat karmaşık ve dayanıklı toplumsal örgütler bir kez kurulduktan sonra bunların zorlayıcı ve ideolojik güçleri artmaya devam etmiş ve en sonunda daha güçlü imparatorluklar, dinsel örgütler ve ticaret ağları daha zayıf rakiplerinin ve öncellerinin yerini almıştır. Böyle söyleyince, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesinin ve merkezkaç ideolojikleşmenin tersinemez evrimsel süreçler olduğunu kastetmiş olmuyoruz. Aksine, toplumsal değişim çok yönlü ve tersinebilir bir süreçtir. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü (MS. 476) ve Çin Han hanedanının kademeli düşüşü (MS. 189-220) bunun örnekleridir. Her iki örnekte de örgütlenme açısından eskiye dönüşler ve belirgin ideolojik çatallanmalar meydana gelmiştir. Bu iki imparatorluğun çöküşü, ilk başlarda daha zayıf olan birçok yeni yönetimin mantar gibi türemesiyle sonuçlanmış ve örgütlenme alanında ilerlemeyi çoğu zaman sürdüremeyen ideolojik bir kakofoniye yol açmıştır. Fakat örgütlenmede meydana gelen bu aksaklıkların ve dönüşümler, uzun vadede şiddetin boyutlarının kendiliğinden azalmasına yol açmamıştır. Tam tersine, tarihsel kayıtlar, bölge veya dünya egemenlerinin çöküşünü sıklıkla şiddette bir artışın izlediğini göstermektedir. Hem Roma hem de Çin örneğinde imparatorluğun egemenliği sırasında kitlesel şiddetin ortaya çıkmasını gerçekten önleyen uzun süreli –MS. 200 yılına kadar sürebilmiş– barış dönemleri (*Pax Romana* ve *Pax Sinica*) söz konusu olmuştur (Pollard 2015). Bu devlet örgütlerinin çöküşüyle birlikte, egemenliği geri almaya çalışan ve böylece uzun süreli şiddetli çalkantılar başlatan yeni yönetimler ortaya çıkmıştır. Avrupa'da şiddetin bu şekilde yayılması savaşlar, ayaklanmalar, haçlı seferleri, işkencenin yaygınlaşması, kan davaları, din ve statü temelli katliamlar ve sair olarak çeşitli biçimlere büründü. Modern öncesi savaşların çoğunun doğrudan büyük insan kayıplarıyla karakterize olmaması, şiddetin azaldığı anlamına gelmiyordu. Daha ziyade, tarihin ilk dönemlerindeki yönetim biçimlerinin görece örgütsel

zayıflığı savaşın doğasını ve dinamiklerini değiştirmişti. Bu yüzden, Roma İmparatorluğu'nun güçlü örgütsel ve altyapısal sistemleri tarafından sürdürülen büyük ölçekli ve iyi eğitilmiş ağır piyade birliklerini (yani lejyonları) esas alan Roma savaş tarzından farklı olarak küçük ve zayıf yeni yönetimler, atlı birliklerine ve savunma savaşlarına öncelik veriyordu.

Ortaçağın halk arasında Avrupa tarihinde daha önce eş görülmemiş vahşi bir dönem olarak anılmasına neden olan vahşet imgelerine rağmen Roma'dan sonra Batı Avrupa'da şiddetin boyutları aslında nicelikçe azalmıştır. Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına şiddetli çatışmaların sayısında bir artış eşlik etmişse de bu çatışmaların ezici çoğunluğu küçük çaplıydı ve genellikle çok az sayıda can kaybına yol açmıştı. Örneğin İngiltere'nin Normandiya'yı fethi (1066-1088), Sicilyalı Vesperler Savaşı (1282-1302) veya Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) gibi bu dönemin en önemli savaşlarından bazıları çok uzun süreler devam etmiştir ama bu savaşlarda doğrudan meydana gelen can kayıplarının sayısı diğer savaşlardakine kıyasla çok azdır. Nitekim sıklıkla erken Ortaçağ Avrupa tarihinin en yıkıcı olaylarından biri olarak anılan Hastings Savaşı'nda verilen kayıplarının sayısı 5.000'den azdı. Keza Sicilyalı Vesperler Savaşı'nın 20 yılı boyunca 4.000'den az kayıp verilirken, Yüz Yıl Savaşları'nın Agincourt veya Crecy gibi büyük muharebeleri yalnızca birkaç bin can kaybına (sırasıyla yaklaşık 7.000 ve 2.000) neden olmuştu (France 2010; Green 2010). Roma İmparatorluğu sonrası Batı Avrupa'nın başlıca özelliği, bölgede büyük çaplı bir örgütsel altyapının var olmamasıydı. Roma'nın imparatorluk örgütünün çöküşüyle birlikte şiddet ara sıra ortaya çıkıyordu, çoğu zaman örgütsüzdü ve çoğunlukla da etkisizdi. Bu bağlamda dolaylı can kayıplarının sayısı, çatışmalarda meydana gelen doğrudan can kayıplarının sayısından çok daha fazlaydı. France'ın (2010: 348) vurguladığı gibi, bu dönemde son derece ender görülen meydan muharebelerinde bile can kayıplarının çoğu bir askeri harekâtın değil, bir hastalığın sonucu oluyordu:

“1166’da imparator I. Frederick Barbarossa büyük bir ordu toplayarak İtalya’ya savaş açtı. Roma ordusunu Tusculum’da hezimete uğrattı ve Roma’yı kuşatmak üzere İtalya’ya gitti. Veba salgını daha sonra onun ordusunu tamamen yok etti. . . . 1415’te İngiltere kralı V. Henry Harfleuer’de yaklaşık 12.000 kişilik bir orduyla karaya çıktı. Şehir 22 Eylül’e kadar Fransızlar tarafından elde tutuldu ve bu süre zarfında İngilizlere ufak kayıplar verdirildiyse de İngiliz ordusu şehri ele geçirip Fransa’ya doğru ilerlemeye başladığında askerlerinin sayısının yaklaşık yedi bine düşmüş olmasının nedeni büyük ölçüde hastalıktı.”

Ortaçağ savaşlarının çoğu, köklü saldırı ve savunma mekanizmalarının kullanılmasını içeren, sınırları açıkça belirlenmiş kuşatma ve düello örüntüleriyle epey törensel bir hâl almıştı. Bu bağlamda çatışmaların çoğu, saldırı savaşına karşı savunmaya ağırlık veren aristokratlar arasındaki müsademe-leri içeriyordu. Avrupa tarihinin bu dönemi, pekâlâ bazıları ölçüsüz bir şiddet kullanılarak bastırılan birçok köylü isyanı ve ayaklanmasıyla da hatırlanmaktadır. Erken Ortaçağın çoğunda bu tür ayaklanmalar büyük ölçüde yerel olmalarına ve belirli malikânelerdeki zalim lordlara karşı yapılan protestolarla sınırlı kalmalarına rağmen, 14. yüzyıldan itibaren daha iyi örgütlenmişler ve yaygın hareketlere dönüşmüşlerdi. Örneğin 1336 ile 1525 yılları arasında Alman devletlerinin toprakları, bu türden 60’tan fazla ayaklanmayı içeren silahlı köylü isyanlarının merkez üssü olmuştu (Blickle 1981). Avrupa’nın tamamında da benzer bir olguya tanık olundu ve bunlar da İngiltere ve Flamanca’dan Fransa’ya, Baltık Ülkelerine ve Balkanlara kadar uzanıyordu (örneğin 1323-1328 Flamanca İsyanı, 1381 İngiliz Büyük Ayaklanması, 1356-1358 Fransız Jaquerie Ayaklanması, 1343-1345 Estonya’daki Aziz Yorgi Yortusu Ayaklanması vb.). Dönemin fazlasıyla şiddet içerdiği şeklindeki yaygın imgesi bir dereceye kadar aristokratların bu tür isyanlara verdikleri tepkiyle ilişkilidir. Ayrıntılı işkence tekniklerinin geliştirilmesi (örneğin hadım etme, uzuv kesme,

göz oyma veya parmak kırma aletleri ve diğer teknikler) ve işkence gören ve öldürülen kurbanların ibretiâlem olsun diye meydanlarda halka teşhir edilmesi (asılanlar ve kesik kafalar şehir meydanlarında ve aristokratların mülklerinin girişinde sergileniyordu) sıklıkla Ortaçağ Avrupası'nın ayırt edici özellikleri olarak sunulagelmıştır. Bu gibi ürkütücü şiddet biçimlerinin kullanımının bu dönemde önemli ölçüde arttığı doğru olsa da¹⁴ tek başına bu durum şiddette genel bir artışın meydana geldiğinin güvenilir bir göstergesi değildir. Tam tersine, işkencenin yaygınlaşması örgütsel zayıflığın bir işareti olarak yorumlanabilir. Unsurlarını tamamen denetleyebilen toplumsal örgütler aşırı vahşet uygulamak zorunda kalmazlar. Bu tür korkutma tekniklerini benimsemek zorunda olanlar çoğunlukla toplumsal değişimi denetleyemeyen örgütlerdir.

Collins'in (1974) de haklı olarak işaret ettiği üzere, sakatlanan ve işkencenin boyutu genellikle toplumsal eşitsizliğin düzeyiyle doğru orantılıdır. Bu yüzden, belirgin tabakalara ayrılmış toplumlar daha eşitlikçi toplumlara kıyasla bu tür pratiklere daha fazla başvurumaktadırlar. Yine de son derece hiyerarşik sistemlerin hepsi kitlesel düzeyde işkence uygulamaz. Bu durum önemli bir değişime uğrayan veya daha doğrusu aşağıdan gelen önemli bir baskıya maruz kalan toplumsal düzenlerde çok daha belirgindir. Geç Ortaçağ Avrupası'nda soylular köylü ayaklanmalarını mevcut toplum düzeninin varlığına yönelik bir tehdit olarak algılamışlardı ki bu konuda haklılardı. Yani o dönemde işkence Pinker (2011: 130-133) ve Elias'ın (2000: 107-116) öne sürdüğü gibi “kurumsallaşmış sadizm”, “vahşete susamışlık” veya “hayvani dürtüler” tarafından yönlendirilmemişti. Aksine, bu eylemlerin gayet sağlam bir sosyolojik gerekçesi vardı: İşkence, mevcut toplumsal ilişkileri güçlendirmek amacıyla bir iletişim aracı olarak kullanılıyordu. Cadıların yakılması, asi köylülerin tekerlek üzerinde

¹⁴ Gerçi bu işkence tekniklerinin çoğu Roma öncesi dönemde de biliniyor ve kullanılıyordu.

parçalanması ve kâfirlerin kazığa oturtulması gibi eylemlerin hepsi, benzer bir mesaj –mevcut dinsel, toplumsal ve siyasi düzene meydan okumaya cüret etmeyin mesajını– vermek için devreye sokuluyordu. Bu yüzden, geç Ortaçağ Avrupası’nda işkence kullanımı rastgele veya mantıksız değildi. Toplumsal düzenin örgütsel zayıflıklarına verilmiş mantıklı bir tepkiydi. Yüz binlerce asi köylüyü denetleyecek örgütsel kapasiteden yoksun olmak hem Kilise’nin hem de aristokratların tüyler ürpertici bireysel vahşet örnekleri aracılığıyla halka korku salmak zorunda kalması demeye geliyordu. Eksik olan altyapı gücünün yerine vahşet ikame edilmişti. Bu aleni menfurluk ise genellikle yaygın bir hâl olarak görülüp yanlış yorumlanmaktadır. Örneğin Pinker (2011: 130-131), “Ortaçağ Hristiyan âleminin, işkencenin kamu hayatının dokusuna işlendiği bir vahşet kültürü” olduğunu öne sürerken, Elias (2000) Avrupa tarihinin bu dönemini amansız şiddet olaylarıyla dolu bir zaman dilimi olarak görmektedir. Bununla birlikte, bu vahşet gösterisi, görüldüğü hâliyle, yani Ortaçağ seçkinlerinin güçlerini korku imgeleri aracılığıyla kanıtlamaları kendi çıkarlarına uygun olan davranış gibi ele alınmamalıdır. Aksine, vahşetin her yere sirayet etmiş, görünür varlığı, nüfusun geniş kesimlerini denetlemelerine izin veren araçlara sahip olmayan seçkinlerin doğasında var olan örgütsel zayıflığı gizlemeyi amaçlıyordu. Bu yüzden en acımasız işkence aletlerinin çoğu nadiren kullanılıyordu ve kullanıldıklarında sadece bir avuç insana uygulanıyordu. Mesela canlı canlı içine hapsedilen kişiye demir çivilerin saplandığı kötü şöhretli Çivili Tabut, Ortaçağ Avrupası’nda aslında hiç kullanılmamıştır. Diğer ayrıntılı işkence aletleri ise çok seyrek kullanılmışlardır. Bu araçların amacı kurbanda gerçekten acı çektirmekten daha ziyade potansiyel suçlu ve kâfirlerin gözünü korkutmaktır. Halka dehşet salan Tomas de Torquemada’nın yönetimindeki İspanyol Engizisyonu, cinayetin ve vahşetin bir simgesi hâline gelmişti ama kurbanlarını öldürme oranı aslında büyük ölçüde ihmal edilebilir düzeydeydi. Hatta Engizisyonun uygulama-

larında Suriye'den Meksika'ya varasıya çağdaş çatışmalarda işlenen cinayetler ve yapılan işkencelerle karşılaştırılabilecek hiçbir şey yoktu. Acımasız retorikine ve dehşet verici imgesine rağmen İspanyol Engizisyonu çok az sayıda ölümden sorumluydu. Örneğin en şiddetli dönemi olan 1450 ile 1500 yılları arasında de Torquemada'nın yönetimi altında sadece 2.000 kişi katledilmişti (Perez, 2006: 34). Bu şiddetin büyük bölümü ayinsel nitelikliydi, statükoyu meşrulaştırmaya odaklanmıştı, dolayısıyla idam oranları değil, marazilik vurgulanıyordu. Bu itibarla bazı bilginler, geç Ortaçağ dünyasının günlük yaşamının şiddetle dolu olduğu yollu yaygın görüşü de sorgulamışlardır. Maddern'in (1992) 15. yüzyıla ilişkin araştırmasının da gösterdiği gibi, İngiltere şiddete bilhassa meyilli bir ülke değildi ve Doğu Anglia gibi çoğu kentsel bölgesinde suç işlenme oranları son derece düşüktü.

Fakat Ortaçağ Avrupası'nın önceki dönemlere kıyasla örgütlü şiddette önemli bir düşüş yaşamış olması, dünya çapında örgütlü şiddetin azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmemelidir. Tam tersine, o dönemde dünyanın diğer bölgeleri örgütlü şiddetin boyutlarında önemli bir artışa tanık olmuştu. Bu durum, özellikle bu dönemin çoğunda örgütsel ve ideolojik genişlemenin esin kaynağı olmuş Orta Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da çok daha belirgindi. İslam'ın Altın Çağı denen dönem (MS. 8 ile 13. yüzyıllar arasındır ama bazı bilginler bu dönemi 15 ve 16. yüzyıllara kadar uzatmaktadır) genellikle çeşitli İslam imparatorluklarının bilimsel, kültürel ve ekonomik gelişme açısından Avrupa'nın çok ilerisinde olduğu bir zaman dilimi olarak kabul edilir. Fakat bu dönem aynı zamanda çeşitli İslamî hilafetlerin jeopolitik üstünlük için savaştığı ve bu süreçte güçlü askeri örgütlenmeler kurduğu bir dönemdir. Bu zaman dilimi Dört Halife dönemi (632-661), Emevi (661-750), Abbasi (786-1258), Fatımi (909-1171), Eyyubi (1171-1260) ve Memlûk (1250-1517) halifelikleri gibi dünyanın önde gelen imparatorluklarının yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun (1517-1923) yükselişini de kapsıyordu.

Ayrıca bu dönemde İslami İspanya'daki Endülüs Halifeliği (929-1031), bugünkü Bulgaristan'daki Volga (922-1236), Altınordu (1251-1502), Kırım Hanlığı (1441-1783), Mali İmparatorluğu (1230'lar-1600'ler), Songhai İmparatorluğu (1340-1591) ve sayısız hanlık, sultanlık ve emirlik ortaya çıkmıştır. Bu yönetimlerin hepsi uzun süren savaflara karışmışlar ve büyük çaplı ayaklanmalar, isyanlar ve diğer örgütlü şiddet biçimlerine maruz kalmışlardır. Örneğin 850'lerde en parlak günlerini yaşayan Abbasi halifeliğinin Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmından Hindistan'a kadar uzanan afallatıcı genişlemesi, askeri gücünden kaynaklanıyordu. Abbasiler, bazıları on binlerce insanın ölmesine neden olan birçok savaş yapmışlardır (örneğin 871 Zenc İsyanı; Emevilere karşı 750'de Zıp Suyu Muharebesi; Çin Tang hanedanına karşı Talas Savaşı; Bizanslılara karşı 863'te Lalakaon Savaşı; Abbasilerin 782'de Küçük Asya'yı işgali ve benzerleri). Keza Emeviler ve Memlûkler da sık sık savaflara, isyanların ve ayaklanmaların bastırılmasına karışmışlar ve bu girişimler çoğunlukla yüz binlerce insanı kıtlık ve açlıkla karşı karşıya bırakan büyük çaplı yıkımlarla sonuçlanmıştı. Bu tür yıkıcı olayların ölçeğine dair bugün elimizde çok az belgesel kanıt olsa da bu savaşların ve isyanların kural olarak o dönemde Avrupa'da yaşanan şiddetli çatışmalardan çok daha büyük olduğundan şüphe yoktur.

Gelgelelim 13. yüzyılda Orta ve Doğu Asya'daki örgütlü şiddetin boyutları, epey önemli bu kayıpları bile aşıyor gibi görünüyor. Cengiz Han yönetimindeki Moğol istilaları sıklıkla son derece şiddetli olaylar olarak betimlenir. Pinker (2011) bize bu konuda 40 milyon ölüm gibi dudak uçuklatıcı bir sayı vermektedir. Moğol istilasası konusunda uzmanların çoğu bu aşırı şişirilmiş sayıya itiraz edip bu sayının 10 ila 14 milyon arasında olduğunu savunmaktadır (Mann 2016; Clarke 2012). Fakat burada önemli olan nokta, bu ölümlerin çoğunun Pinker'in ileri sürdüğü gibi doğrudan şiddet, savaş alanında ölümler veya sivil katliamlarından kaynaklanmadı-

ğını, dolaylı yollardan meydana geldiğini anlamaktır. Phillips ve Axelrod'un (2005) da işaret ettiği üzere, Sarı Irmak'ın daha sonra benzeri görülmemiş bir kıtlığı ve açlığı tetikleyen büyük sel baskını sonucunda milyonlarca insan ölmüştür. Bütün bu uyarılar göz önünde bulundurulduğunda, Moğol İmparatorluğu'nun dünya tarihindeki en büyük toprak alanını sürekli istila edebilecek ve yönetebilecek epey etkili bir örgütlenme sistemine sahip olduğu hâlâ açıkça bilinen bir şeydir. Bu örgütlenmenin eşi benzeri görülmemiş bir yıkım ve daha önce hiç tanık olunmamış boyutlarda bir şiddet yarattığı da aşikârdır. Cengiz Han bu güçlü imparatorluğun kurulmasında etkili olurken, ölümünden sonra bile örgütsel gücü görünür kalmıştır çünkü kurduğu imparatorluk 100 yıl (1250-1350) daha varlığını sürdürmüştür. Cengiz Han'ın fetihleri, yarattığı yıkımın boyutları açısından bir nebze istisna olsalar da, disiplinli ve sadık atlı savaşçılara bağımlı benzer bir örgütsel makine, Kubilay Han veya Timur gibi daha sonraki Moğol imparatorları tarafından da kullanılmıştır; her ikisi de birçok şehri yok eden ve yüz binlerce insanı öldüren güçlü orduları yönetmiştir.

Bu yüzden, modern öncesi dünyada örgütlü şiddetin başlıca özelliği, coğrafi açıdan dalgalanmasıdır. Açık kanıtların yetersizliğine rağmen, bariz olan şey şudur ki Ortaçağ Avrupası ve Han hanedanı sonrası Çin gibi dünyanın bazı bölgelerinde şiddetin boyutlarında önemli bir azalma yaşanırken, Orta Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Mezoamerika gibi diğer bölgelerde örgütlü şiddet artmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, bu çeşitliliğe ve belirgin bölgesel farklılıklara rağmen, şiddetin dayandığı örgütsel ve ideolojik kapasite genel olarak yükseliş eğilimini sürdürmüştür. Başka bir deyişle, dünyanın bazı bölgelerinde önemli bir örgütsel gerileme yaşanırken, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, yükseliş yönünü büyük ölçüde korumuştur.

5. Örgütlü Şiddet ve Modernlik

5.1. Erken Modern Dönemi

İnsanlık tarihinin erken modern dönemi, coğrafi dalgalanmalar ve örgütlü şiddet ölçeğindeki sürekli genel artış açısından benzer bir örüntü izlemektedir. Daha önceki dönemde zorlayıcı örgütsel ve ön-ideolojik genişleme konusunda üstünlük Asya, Kuzey Afrika ve bir nebze Mezoamerika'dayken, bu dönem Avrupa'nın örgütlü şiddetin merkez üssü olarak adım adım yükselişine tanıklık etmiştir. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa imparatorlukları ve daha sonraları ulus devletleri hem örgütsel hem de ideolojik kapasiteleri açısından benzersiz ve sürekli bir büyüme içine girmişlerdir. Bilim, teknoloji ve sanayinin yükselişi, devlet örgütlenmesinin artan merkezileşmesi ve yeniden yapılandırılmasıyla birleştiğinde, örgütsel gelişmenin yoğunlaşmasının koşullarını yaratmıştır. Bu döneme kadar zor kullanımının bürokratikleşmesi çoğunlukla birikimli ama oldukça yavaş ve düzensiz olmuşsa da bu noktadan itibaren bu süreç daha önce benzeri görülmemiş bir ölçekte ivme kazanmıştır. Tilly (1992), Hall (1988, 1985) ve Mann'ın (1986, 1993) belgelediği gibi, bu baş döndürücü toplumsal değişim, devlet, toplum ve savaş yapma arasındaki karşılıklı bağımlılığın gitgide artmasına dayanıyordu. Avrupa'nın nispeten benzersiz çokkutuplu küçük ve sürekli zayıf yönetimler düzeni, uzun vadede örgütsel atılım için avantajlı olduğunu kanıtlamıştı. Dünyanın diğer bölgelerindeki, düşman komşu yönetimleri denetimleri altına alacak kadar güçlü ve aynı zamanda yönetimde olan egemenlerden bağımsız hâldeki büyük ölçekli tekelci imparatorlukların aksine, erken modern Avrupalı yöneticilerin çoğu zayıftı ve toplumlarına bağımlıydı. Bu nedenle yöneticiler askeri güçlerini artırmak ve düşman komşularını savuşturmak için pahalı savaşları finanse edebilecek daha etkili mali sistemler geliştirmek ve bunu başarmak için de sivil toplumlarıyla birlikte çalışmak ve onlara uyum sağlamak zorunda kaldılar. Düzenli vergi-

lendirilmenin etkili bir şekilde uygulanması disiplinli ve görece bilgili memurlara bağlı olduğundan, bu iş için yeterli olacak idari aygıtların kurulması da büyük önem taşıyordu. Yeni bürokratik sistemler bir kez yerli yerine oturduktan sonradır ki düzenli mali gelir uzun süren savaşları finanse edebilir ve sonuç olarak devletin kapasitesini daha da artırabilir hâle gelmiştir. Bu bağlamda, savaşlar devlet inşasını da teşvik etmiştir çünkü savaşa hazırlık, daha iyi ulaşım ve iletişim ağlarının ve daha büyük sanayi tesislerinin inşasını, yeni bilimsel keşiflerin uygulanmasını, askeri ve diğer teknolojilerin daha sistematik biçimde geliştirilmesini içeriyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve Çin hükümdarları, Elvin (1972) ve Darwin'in (2008: 201) ekonomik ve siyasi istikrar sağlayan ve nihayetinde muhafazakârlığı ve yeni teknolojilerin ve yeni örgütlenme biçimlerinin reddedilmesini teşvik eden "üst düzey denge tuzağı" dedikleri durumu yaşarlarken, Avrupalı yöneticilerin toplumsal değişimi kabullenmekten başka bir seçenekleri yoktu. Bu bağlamda, örgütlü şiddetin yaygınlaşması ve çoğalması, örgütlenme yeteneğinin genişlemesiyle de doğrudan bağlantılıydı. Maddi dönüşümlere ilave olarak, bu örgütsel ilerleme aynı zamanda ideolojik büyümeye de dayanıyordu (ve onunla ivme kazanıyordu). Bu dönemde devletlerin bazı yurttaşlarını –yani müstakbel memurları, askerleri, bankacıları vb.– eğitmek; okuryazarlık oranını artırmak; bağımsız kitap üretiminin varlığına izin vermek; özel kitle iletişim araçlarının kurulmasına müsamaha göstermek; nihayetinde toplumlarına bazı yurttaşlık hakları ve siyasi ve ekonomik haklar vermek için planlar geliştirmeye başlamaları tesadüf değildir.

Devlet kurma ile savaşmanın bu karşılıklı bağımlılığı, Avrupa'nın toplumsal gelişiminde büyük bir önem taşıyordu ve son kertede Avrupalı güçlerin dünya üzerinde uzun vadeli örgütsel ve ideolojik egemenliğini büyüttü. Yine de bu egemenlik, devletlerin ve diğer toplumsal örgütlerin giderek artan zor kullanma kapasitesi üzerine inşa edildiğinden, bu

gelişmenin nihai sonucu, yıkımın boyutlarında olağanüstü bir artış olmuştur. Bu örüntü özellikle 17. yüzyılın başlarından 1950'lere kadarki dönemde belirgindir. Hiç şüphe yok ki bu 350 yıl, insanlık tarihinin açık ara en kanlı ve en yıkıcı dönemidir. Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618-1648) Kore Savaşı'nın sonuna (1950-1953) kadarki dönemde şiddetli çatışmaların dinamikleri, giderek daha fazla insanın örgütlü şiddetin girdabına kapılmasına neden olacak şekilde değişmiştir. Otuz Yıl Savaşları, kendi zamanı için benzeri görülmemiş 8 milyon can kaybına ve yarattığı yıkımın boyutlarına bakıldığında, çoğu kez 17. yüzyılın en yıkıcı çatışmalarından biri olarak değerlendirilmiştir (Davis 1996: 568). Bu kayıpların çoğu kıtlık, açlık, hastalık ve yağma sonucu meydana gelmiş olsa bile doğrudan dönemin askeri çatışmaları da Avrupa topraklarında o güne kadarki savaşlarda dökülenden daha fazla kanın dökülmesine neden olmuştur. Örneğin Lee (1991: 53), Nordlingen Muharebesi'nde (1634) İsveç kuvvetlerinin askerlerinin neredeyse yarısını kaybettiğini, Wittstock Muharebesi'nde (1636) ise Kutsal Roma İmparatorluğu'nun askerlerinin %60'ından fazlasını kaybettiğini belgelemiştir. Yine de bu büyük çaplı kayıplara rağmen Otuz Yıl Savaşları hâlâ tam teşekküllü bir modern savaş örneği olmaktan uzaktı. Bunlar hâlâ aristokratların hanedan, dinsel ve diğer geleneksel ilkeler adına savaştıkları çatışmalardı. Yüz Yıl Savaşları gibi, bunlar da değişen jeopolitik koşullar ve monarşilerin değişen ittifakları aracılığıyla birbirine bağlanan bir dizi münferit çatışmaydı. Bu çatışmalar uzun vadeli örgütsel gelişmeyi ve ideolojik değişiklikleri teşvik etmede oldukça etkili olmasına rağmen geleneksel törenleşmiş savaş çerçevesi içinde kalıyorlardı. Yani bu çatışmalar dizisinde belirgin olan husus, ana kahramanların geleneksel savaş anlayışını büyük ölçüde sürdürmeleri ve devletin örgütsel yapısında meydana gelen ilerlemeler bu çatışmaları topyekûn savaşa doğru çekerken bile geleneksel savaş mantığını titizlikle takip etmeye çalışmalarıydı. Başka bir deyişle, komutanların ve yöneticilerin bireysel iradeleri ne

olursa olsun, devletlerin artan zorlayıcı örgütsel kapasiteleri, daha yıkıcı bir çatışmanın yollarını çoktan belirlemişti.

İnsan kayıplarındaki benzer birikimli artış, Avrupa dışında, yani Hindistan ve Çin gibi örgütsel ve ideolojik kapasitenin “üst düzey denge tuzağına” düşmeden önce yükselişte olduğu bölgelerde de mevcuttu. Çin’de Ming’in (1618-1683) Çing’i fethetmesi, çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanması nedeniyle sıklıkla insanlık tarihindeki en yıkıcı olaylardan biri olarak betimlenir. Bu çatışma ücra kuzeybatıdaki Mançu isyanıyla başlamıştı ama yıllar içinde Pekin de dâhil olmak üzere Çin’in geneline yayılmıştı. Mançu Çing’in 1644’te Pekin’i ele geçirmesinin ardından, Güneydeki (ve Tayvan’daki) Ming yönetimine sadık kalanlara karşı Kuzeye egemen olan Çing’in dâhil olduğu iç savaş başlamıştı. Bazı kaynaklar bu savaşta toplam kayıp sayısını 34 milyona kadar çıkarıyordu (White 2012). Fakat bu sayı, Çin tarihinin daha sonraki milliyetçi yorumlarına dayanan epey şişirilmiş bir sayının başka bir değişkesi gibi görünüyor. Çin uzmanları bu sayıya şüpheyle yaklaşıyorlar (Purdue 2005; Cioffi-Revilla ve Lai 1995; Lewis 1999) ve diğer modern öncesi ve erken modern çatışmalarda olduğu gibi, bu savaşta da çoğu can kaybının, önemli ölçüde, değişen hava koşullarının, sellerin, kıtlığın, açlığın, bulaşıcı hastalıkların ve diğer bazı etkenlerin bir sonucu olduğunu vurguluyorlar. Bu etkenlerin hepsi dikkate alındığında bile Çing’in savaş ve devlet kurma girişiminin örgütlü şiddette önemli bir artışa neden olduğu açıktır. Aynı derecede önemli olan ve bir yere kadar Otuz Yıl Savaşları’nın deneyimine benzeyen bir başka husussa çatışmanın tarafların örgütsel kapasitesini artırmış ve son kertede uzun süreli şiddete ve her iki tarafın da örgütsel yıkımına yol açmış olmasıdır. Nitekim savaşın sonunda Mançu Çing galip geldiyse de bu zaferin bedeli olarak her iki taraftaki insan kayıpları son derece yüksekti.

Hindistan’ın İslam orduları tarafından fethedilmesi de devlet kurma ve savaş faaliyetinin yoğunlaşmasının çok sayıda can kaybına neden olduğu bir başka örnektir. Birkaç yüzyıl

devam eden fetih savaşları, ayaklanmalar ve sömürgeleştirme girişimleri sırasında meydana gelen ölümlerin toplam sayısına dair elimizde güvenilir kanıtlar yoksa da bazı uzmanlar bu sayının milyonları bulduğu konusunda ısrarcıdır (White 2012). Fetihlerin ilk dönemleri genellikle hiç belgelenmemiş veya oldukça önyargılı yerliler tarafından çok zayıf bir şekilde kayda geçirilmiş olsa da Babür yönetimi hakkında bazı dış kanıtlar mevcuttur. Örneğin Babür sarayında Dara Shikoh'un hizmetinde çalışan Venedikli bir yazar ve gezgin Nicolao Manucci, Babür Hindistanı'ndaki savaş kayıpları hakkında yazmıştır. Tahminlerine göre, uzun süren Dekken Savaşlarında (1680-1707) çok sayıda zayıat verilmişti. Manucci, Evrengzib [I. Alemgir Şah] yönetimi sırasında her yıl 100.000 askerin öldüğünü, iki milyon sivilinse açlıktan ve hastalıktan hayatın kaybettiğini belirtmektedir (Wolpert 2004, Clodfelter 1992: 56). Bu da şişirilmiş bir sayı gibi görünüyor çünkü başka uzmanlar Maratha ve Babür imparatorlukları arasında 27 yıl süren çatışmanın toplamda 650.000'den fazla askeri (500.000 Babür ve 150.000 Maratha askeri) içermediğine inanıyorlar. Fakat burada vurgulanması gereken önemli nokta, Hindistan'ın farklı bölgelerine nispeten hızlı bir şekilde konuşlandırılacak muazzam bir askeri ve sivil makineyi bir araya getirebilen Babür İmparatorluğu'nun örgütsel karmaşıklığıdır. Wolpert'in (1977: 56) canlı bir dille ifade ettiği gibi: "Evrengzib'in kampı hareketli bir başkent gibiydi. 30 millik genişliği, yaklaşık 250 çarşısı, yarım milyon kamp şürekâsı, 50.000 deve ve 30.000 fil bulunan ve çadırlardan oluşmuş bir şehirdi ve bunların hepsi beslenmek zorundaydı, bu yüzden Dekken'in elde kalan tahıl ve servetinin hepsine el konmuştu." Evrengzib'in imparatorluğu güçlü olmasına rağmen, daha iyi örgütlenmiş ve daha disiplinli Maratha askerleriyle karşı karşıya gelmişti. Maratha askerleri sayıları çok daha az olsa bile onlarca yıl boyunca Evrengzib'in ordularına direnmiş ve böylece Babür'ün askeri gücünü aşındırmıştı. Bu uzun süren ve örgütsel olarak bezdirici çatışmanın sonucunda Babürler

ancak muazzam kayıplarla bir Pirus zaferi kazanabildiler. Bu vakada da çoğu asker ve sivil, savaş alanlarında göğüs göğse çarpışmalardan ziyade kıtlık ve hıyarcıklı vebadan ölmüştü.

Dünyanın üç farklı yerinde yaşanan bu üç erken modern çatışma birçok yönden birbirinden epey farklı olsa da hepsi önemli bir benzerliğe sahiptir. Bu benzerlik, şiddetin boyutlarında sürekli artışın, çatışmalara karışan yönetimlerin artan örgütsel ve bir ölçüde ideolojik kapasitesinin içine iyice yerleşmiş olmasıdır. Otuz Yıl Savaşları, Çing'in Ming'i fethi ve Dekken Savaşları, yükseliş hâlindeki iki veya daha fazla imparatorluk örgütlenmesi arasındaki çatışmaların yarattığı büyük ölçekli şiddeti içeriyordu. Üç örnekte de savaşın kökleri hâlâ geleneksel güzergâhlara dayansa da örgütsel genişleme ve karmaşıklık, savaşlarda yer alan tüm tarafları tamamen tüketen uzun, sürüncemeli ve epey ölümcül çatışmalar şeklinde istenmeyen sonuçlar doğurmuştu. Böylece modernlik boyunca devam edecek şekilde bu örüntüye de başlanmış olundu.

5.2. Modern Dönem

Erken modern dönemde çatışmalar hâlâ geleneksel savaş kuralları ve sıradan bireylere yer vermeyen aristokrat ön-ideolojik ilkeler tarafından yönetiliyordu. Modern dönemi belirleyense yeni ideolojik bakış açıları ve yeni örgütsel gelişmeler olacaktı. Fransız ve Amerikan Devrimleri bu çarpıcı toplumsal değişimlere simgesel açıdan öncülük etmiş olmakla birlikte, modernlik yalnızca bu iki dikkat çekici olayla sınırlanamayacak denli karmaşık bir yapısal ve tarihsel olgudur. Örgütlü şiddetin yeni dinamiklerini başlangıçta Avrupa ve Kuzey Amerika'daki tarihsel deneyimler şekillendirmiş olsa da bu dinamikler serbest kalır kalmaz hızla dünyanın diğer bölgelerine sirayet etmişlerdir. Pinker (2011) bu itibarla Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da gerçekleşen "insancıl devrim" in bireysel haklar ve genişleyen bir empati duygusu da dâhil olmak üzere

Aydınlanma ilkelerinin adım adım tüm dünyaya yayılmasını sağladığını ve böylece toplumsal ilişkilerin barışçillaşmasına yardımcı olarak şiddetin azalmasında kilit bir katalizör rolü oynadığını ileri sürmektedir. Ne var ki epistemolojik açıdan idealist olan bu görüş, nedenler ile sonuçları birbirine karıştırılmaktadır. Esaslı düşünsel değişimler nadiren entelektüellerin ve adanmış aktivistlerin insancıl talepleri ve beyanlarıyla meydana gelirler; hatta birçok durumda bunların hiçbir etkisi olmaz. Bunun yerine bu değişimler genellikle değişen jeopolitik şartlar, ekonomik krizler, siyasi karışıklıklar veya çevre felaketleri gibi birtakım yapısal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Dolayısıyla buradaki can alıcı nokta, başlangıçtaki askeri ve siyasi zayıflığın nihayetinde örgütsel güce dönüştürüldüğü Avrupa'nın görece benzersiz çokkutuplu deneyimiydi. Hem Tilly'nin (1985, 1992) hem de Mann'ın (1986, 1993) açıkça belirttiği üzere, en sonunda Avrupa'da sağlam sivil toplumları doğuran unsur, savaş yapma ile devlet kurmanın karşılıklı bağımlılığı olmuştu. "İnsancıl devrim" in siyasi ve askeri düzeni değiştirmesi yerine tam tersi meydana gelmişti: Aydınlanma ilkelerinin benimsenip hayata geçirilişi, dönemin jeopolitik ve ekonomik şartlarında meydana gelen değişimin bir yan ürünüydü. Bireysel özerklik, halkın egemenliği ve tüm insanların ahlaken eşit olduğu fikri Aydınlanmadan çok önceleri de dillendirilmekle birlikte ancak Fransız ve Amerikan Devrimlerinin aralarında bulunduğu birtakım somut yapısal dönüşümlerden sonra çoğunluk tarafından kabul görmeye başlamıştı.

Dahası ve Pinker'ın ileri sürdüğünün aksine, bu düşünceler topluma kendiliğinden barış da getirmemişti. Bilakis, bu düşünceler insanlık tarihindeki en şiddetli olaylardan bazılarıyla birlikte sahneye çıkmışlardı. Amerikan ve Fransız Devrimlerinin ancak devrimden sonra ortalığı kasıp kavuran büyük çaplı bir şiddet dalgasıyla tamamlandığı yetmiyormuş

gibi,¹ bu devrimci düşünceler ve uygulamalar bir kez harekete geçtiklerinde hızla topyekûn savaşa da dönüştüler. Nitekim Devrimin başarısının ardından, yeni Fransız Cumhuriyeti sayısız savaşa katıldı, sayısız iç ve dış isyanı şiddet kullanarak bastırdı. İlk başta Vendee ve Bretonya'daki (1793-1796) ruhani ve monarşist muhalefetin tasfiyesine odaklanılmıştı ama bununla kalınmayıp süreçte yerel nüfusun çoğunluğu da “özgür cumhuriyetin düşmanları” oldukları gerekçesiyle yok edilmişti. Bu çatışma sıklıkla yalnızca ideolojik bir çatışma olarak betimlense de aslında ilk ayaklanma köylülerin yeni cumhuriyetin yürürlüğe koyduğu kitlesel zorunlu askerliği reddetmesiyle patlak vermişti. Elbette isyanın yeni cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan bir karşıdevrim olarak yorumlanması nedeniyle cumhuriyet indinde ideoloji unsuru da bu tasfiyede önemli bir rol oynamıştı. Sonuç olarak Kamu Güvenliği Komitesi 1 Ağustos 1793'te o bölgenin tüm sakinlerini öldürerek tüm bölgeyi “huzura kavuşturma” kararı aldı. Sorumlu komutan “kadınların ve çocukların kaderini” sorguladığındaysa Komitenin ona yanıtı “haydutları son adama kadar ortadan kaldır, senin görevin budur” olmuştu (Sutherland 2003: 222). Bu bilinçli siyasi temizlik neticesinde 800.000 kişilik nüfustan 160.000 kişiden fazlası öldürülmüştü (Townshend 2005: 179).

Yeni cumhuriyetin dış çatışmalarıysa bundan bile daha fazla can kaybına yol açmıştı. Devrim sonrası dönem, 20 yıllık kesintisiz bir savaş dönemi idi. Başlangıçta bu şiddetli çatışmalar, cumhuriyet karşıtı düşman komşuların işgalleri ve cumhuriyetçilerin devrimi her yere ihraç etme hevesiyle körüklenmişti. Yeni Fransız Cumhuriyeti'nin milletvekili Brissot'nun sözleriyle durum şöyleydi: “Avrupa, tüm Avrupa alevler içinde kalana kadar sakin olamayız” (Doyle 2001: 52). Tepeden tırnağa modern olan bu söylemde ılımlı olmaya

Sekizinci Bölümde açıkladığım gibi, iki olaydaki doğrudan insan kaybı nispeten azdı fakat devrim sonrası dönem her iki örnekte de son derece acımasızdı.

yer yoktu. Devrimciler kendilerini nihai hakikatin ve mutlak adaletin sahibi olarak gördüklerinden, haklı davalarının bu “bilimsel” anlayışıyla hareket ediyorlardı. Örneğin Paris’te bir cumhuriyet meclisi olan yeni Ulusal Konvansiyon, Kasım 1792’de Kardeşlik Fermanı’nı yayımlayarak amacının “Fransız Devrimi’ni ihraç etmek” olduğunu ilan etmiş ve “özgürlüğünü geri kazanmak isteyen tüm halklara yardım ve kardeşlik” vaadinde bulunmuştu (Rapport 2013: 25).

Bu siyaset, savunma savaşı olarak başlayan çatışmanın adım adım yayılmacı bir fetih seferberliğine, yani Napolyon Savaşları’na (1803-1815) dönüşmesiyle sonuçlanacaktı. Bu savaşlar, gelişmiş askeri örgütlenme ile toplum çapında ideolojik seferberliği bir araya getirmeleri açısından tarihte ayrıksı bir yere sahipti. Napolyon’un orduları rakiplerininkinden daha ileri teknolojiye sahip olmasa da kitlesel katılımı örgütsel esneklikle birleştirme kapasiteleri bakımından onlardan farklıydı. Kitlesel zorunlu askerliğin (*Levée en masse*) getirilmesi ve daha fazla liyakate dayalı terfi usullerinin benimsenmesi savaşın niteliğinde de bir devrim yarattı. Geleneksel görüş, Napolyon’un askeri dehasını, devrimci orduların benzeri görülmemiş zaferlerinde belirleyici unsur olarak görüp mitleştirmeye meyillidir. Fakat son dönemlerde yapılan çözümlemeler, bu hususta örgütsel ve ideolojik boyutları, yani devletin çok sayıda sıradan insanı askere alma, eğitme, silahlandırma, besleme, giydirme ve eşgüdümleme yeteneğini öne çıkarmaktadır. Bu insanlardan bazıları savaşmaya gerçekten de hevesliydi ama çoğunluğu zor kullanımı ile ideolojinin bir bileşimi yoluyla bu savaşlarda seferber edilebilmişti. Askerler kendilerini giderek soyut Fransız ulusunun eşit üyeleri olarak görmeye başladıkları için ideolojik unsur burada önemli bir rol oynamıştı. Böyle söyleyince onların güçlü bir Fransız kimliği duygusu nedeniyle orduya katıldıklarını söylemiş olmuyoruz; aksine, milliyetçilik çoğu durumda askeri toplumsallaşmanın bir yan ürünüydü (Posen 1993). Burada asıl önemli olan nokta, Fransız devletinin askeri aygıtı aracılığıyla “köylüleri

Fransızlara” dönüştürme yönünde ideolojik –ve örgütsel– kapasitesi ve istekliliği idi. Napolyon Savaşları, şaşırtıcı sayıda insan kaybıyla sonuçlanan yeni bir kitlesel savaş biçimini başlattı. Avrupa’da savaş alanındaki çatışmalara bağlı doğrudan ölümlerin genellikle az olduğu ve hastalık veya açlık nedeniyle daha fazla askerin öldüğü önceki çatışmalarından farklı olarak, savaş alanları artık kitlesel ölümlerin ve yıkımın arenası hâline gelmişti. Örneğin Leipzig Savaşı’na (1813) toplam 500.000 asker katılmış ve yaklaşık 150.000 asker savaş alanında ölmüştü (Rapport 2013). Doyle’un (2001: 96) belgelediği üzere “eski rejim Avrupası’na karşı 1792-1815 yılları arasında yapılan savaşlar, 5 milyondan fazla Avrupalının hayatına mal olmuştu.”

Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da 19. yüzyılın başları daha önce görülmedik ölçüde yıkıcı bir dönemdi. 12 yıl süren Napolyon Savaşları, sayıları 4 ila 6 milyon arasında değişen muazzam bir asker ve sivil kaybına neden olurken (Gates, 2011; Esdaile, 2008; Bell 2007), yeni Amerikan cumhuriyeti de kendi çapında bir dizi şiddetli çatışmaya girmişti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na (1775-1783) ek olarak bu çatışmalar şunları da içeriyordu: ilk ve sonraki Kızılderili savaşları; Fas, Libya/Trablusgarp’a ve Cezayir’e karşı Birinci ve İkinci Berberi Savaşı; Britanya İmparatorluğu’na karşı 1812 Savaşı; Meksika-Amerika Savaşı (1846-1848); Nikaragua’daki Filibuster (Haydut) Savaşı (1855-1857); Meksika’ya karşı Birinci ve İkinci Cortina Savaşı (1859-61) ve Fiji, Sumatra, Orta Amerika ve Çin’e (İkinci Afyon Savaşı, 1856-1859) dek uzanan çeşitli kısa süreli işgaller. Tıpkı Fransa örneğinde olduğu gibi, burada da örgütlü şiddet hem içeriye hem de dışarıya yönelikti. Ülke içine yönelik şiddetin asıl kurbanları yeni devlet tarafından büyük ölçüde tasfiye edilen Yerli Amerikalılar ve çoğunlukla kendi başlarına hareket eden yerleşimcilerdi. Sömürgeci genişleme ve Amerika’daki toprak mücadelesi, yerli nüfusunun neredeyse tamamını yok etmişti. Kolomb’un Amerika kıtasını “keşfettiği” 1490’lardan 19. yüzyılın sonuna

kadarki dönemde, kıtanın asıl nüfusunun %96'sının yok edildiği, yaklaşık 50 milyon olan nüfusun 1,8 milyona düştüğü tahmin edilmektedir (Taylor 2002: 40). Ölümünün çoğu çiçek, hatta grip salgını gibi Avrupa hastalıklarından kaynaklansa da sömürgecilerin bu hastalıkların yerliler üzerinde ölümcül etkileri olduğunu bilmelerine rağmen onların ölmelerine kasten göz yummak veya hastalıkların yayılmasına müdahale etmemek gibi kasıtlı bir politika izledikleri birçok örnek de mevcuttu (Anderson ve Cayton 2005; Stannard 1993). White (2012), 1775 ile 1890 yılları arasında yalnızca savaşlar ve yerleşimcilerin zulmü nedeniyle en az 350.000 Yerli Amerikalının öldürüldüğünü tahmin etmektedir. Yerli nüfusun fetih ve hastalıkla yok edilmesi nedeniyle bölgede azalan işgücü büyük oranda Afrikalı kölelerin bölgeye ithal edilmesiyle takviye edilmişti. Ticari kölelik [*chattel slavery*] (*) pratiği, ABD topraklarına 109.545 Afrikalının getirildiği 1801-1825 döneminde zirveye ulaşmıştı. Toplamda 300.000'den fazla köle ABD'ye canlı olarak nakledilirken, köle gemilerinde yüz binlerce kişi ölmüştü (www.slavevoyages.org/assessment/estimates). Atlantik köle ticareti sırasında ölen insanların toplam sayısı 2,5 milyon civarındadır ve bu süreçte 1,6 milyon köle dünyanın farklı bölgelerine nakledilmiştir (White 2012).

Yeni ABD cumhuriyeti Kuzey Amerika'da ve dünyanın daha uzak köşelerinde çok sayıda fetih savaşına karışırken, can kayıplarının çoğu Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında meydana gelmiştir. Bu savaş, cephe hattının her iki tarafında sanayi, modern askeri teknoloji, karmaşık ulaşım ve iletişim sistemleriyle birlikte toplumun geniş kesimlerini başarılı bir şekilde savaş için seferber edebilmiş olması itibarıyla genellikle ilk sanayi savaşı olarak adlandırılır. Çatışma, milyonlarca askeri toplayıp silahlandırma yeteneğine sahip, örgütsel ve ideolojik olarak gelişmiş iki yönetim tarafından yürütüldüğünden, savaşın doğrudan sonucu muazzam boyutlara varan bir can kaybı olmuştur. Geleneksel tahminler bu çatışmanın 3 milyondan fazla askeri kapsadığını ve 600.000'den fazla

kişinin ölümüyle sonuçlandığını göstermektedir (Clodfelter 1992: 528). Fakat daha yakın tarihli hesaplamalar, gerçek kayıpların bundan daha da yüksek –750.000 kişi– olabileceğini göstermektedir (Hacker 2011). Bu savaştaki seferberlik ve yıkımın ölçeği, askeri ve siyasi liderliğin, öngörülemeyen yapısal güçlerin ürettiği örgütsel ve ideolojik değişimlerle genellikle nasıl uyumsuz olduğunu bir kez daha sergilemektedir. Bu çatışma, modern öncesi taktiklerin modern teknolojiyle karşı karşıya geldiği bir savaşın tüm ayırt edici tüm özelliklerini sergiliyordu. Örneğin muharebe meydanlarında can kayıplarının büyük bir bölümü, ağır makineli tüfekler ve hızlı ateş edebilen uzun menzilli modern silahlara karşı piyadelerin geleneksel taktiklerle toplu hâlde hücumla kalkmalarından kaynaklanmıştı.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başı aynı zamanda dünyanın Avrupa'nın dünyayı sömürgeleştirme çabalarının iyice yoğunlaştığı bir dönemdi ve bu sürece genellikle şiddet kullanımı eşlik ediyordu. Avrupalı güçler 19. yüzyılın başlarından itibaren en gelişmiş örgütsel ve ideolojik mekanizmaları ellerinde bulundurdıklarından, dünyanın büyük bölümüne nispeten kolayca askeri açıdan hâkim olabiliyorlardı. Yine de sömürgeci genişleme sayısız savaşa, isyana, ayaklanmaya, soykırıma ve diğer birçok örgütlü şiddet biçimine yol açtı. Dahası, yerli nüfuslar kıtlıklar, açlıklar, hastalıklar ve ekilebilir arazilerin, içme sularının ve diğer doğal kaynakların imhası da dâhil olmak üzere başka şiddet biçimlerine de maruz bırakıldılar. Örneğin Davis (2001), imparatorluk yöneticileri, işadamları ve toprak ağalarının uyguladığı Malthusçu serbest piyasa siyasal iktisadının, sömürgeleştirilmiş dünyadaki kıtlık dalgalarından doğrudan sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Davis özellikle Çin, Hindistan, Kore, Vietnam, Filipinler, Yeni Kaledonya ve Brezilya dâhil olmak üzere dünyanın birçok bölgesini etkileyen büyük çaplı üç kıtlık dönemi –1876-1878, 1896-1897 ve 1899-1902– tespit etmektedir. Davis'e göre, bu kıtlıkların sebebi son çözümlemede açlık, kırsal kesimde

yoksulluk ve ölümlere yol açan belirli Malthusçu ekonomi politikalarıydı. Davis, bu politikalar sonucunda 32 ila 61 milyon kişinin hayatını kaybettiği ve kayıpların çoğunun Çin, Hindistan ve Brezilya'da meydana geldiği sonucuna ulaşmaktadır. 19. yüzyılın Afrikası bu itibarla Avrupa'nın sömürgeci şiddetinin zirve yaptığı yerdi. Bir kere, Afrika nüfusu yüzyıllardır köle ticaretinin en önemli kurbanıydı. Her ne kadar uzmanlar farklı kölelik biçimlerinden kaynaklanan kesin ölü sayıları konusunda mutabık olmasalar da tüm tahminler can kaybının milyonları bulduğunu işaret etmektedir. Örneğin Rummel (2005), 1451'den 1870'e kadar köleliğin bir sonucu olarak 17 milyondan fazla insanın öldüğünü ve bu ölümlerin büyük çoğunluğunun (yani 13,7 milyon ölümün) ya Amerika'ya giden köle gemilerinde ya da Yeni Dünya'nın plantasyonlarında meydana geldiğini ileri sürmektedir. Diğer uzmanlar bu sayının daha da yüksek olduğunu düşünmektedirler: White'ın (2012) tahminleri ortalama 17,8 milyon olmak üzere 6 milyon ila 58 milyon arasında değişmektedir. Wertham (1966) ise toplam ölü sayısının 150 milyona yakın olduğuna inanmaktadır. Yüzyıllar boyunca yapılan köle ticaretinin yol açtığı bu muazzam sayıda ölüme ek olarak, Afrika nüfusu da sömürge savaşları, katliamlar ve ekonomik sömürü nedeniyle azalmıştı. Bu konuda en kötü şöhretli iki örnek, Belçika'nın Kral Leopold yönetiminde Kongo'yu sömürgeleştirmesi ve bu sürecin 8 milyon ila 10 milyon arası ölümlerle sonuçlanması ile Alman Güneyvati Afrikası'ndaki nüfusun %80'inden fazlasını yok eden (yani 100.000 kayıp) Herero ve Nama soykırımıdır.

Kongo Özgür Devleti (1886-1908), farklı örgütlü şiddet biçimlerinin bir araya gelerek çok sayıda insanın ölümüne yol açmasına gösterilebilecek iyi bir örnektir. Bu süreçte çok sayıda insan sömürge yönetimi tarafından doğrudan öldürülürken, birçoğu da zorunlu çalışma sistemi, açlık ve hastalık sonucu ölmüştür. 1919'da bir Belçika hükümet komisyonu, toplam kaybın Kongo'nun Özgür Devlet öncesi nüfusunun toplamının

yarısından az olmadığını tespit etmiştir. Bu tespit daha sonra diğer uzmanlar tarafından da doğrulanmışlardır (Hochschild 1999; Vansina 1966). Yüzyılın başında Afrika kıtasının tamamının yaklaşık 90 ila 100 milyon arası bir nüfusa sahip olduğu dikkate alındığında (Meredith 2005), Kongo Soykırımı Afrika'nın tüm sakinlerinin yaklaşık %10'unun ölümüyle sonuçlanmıştı. Üstelik bu olay birçok sömürge katliamından sadece biriydi. Sömürgelerin yönetimleri bu katliamların başını çekerken, yerli yöneticiler de onlardan geri kalmayıp son derece yıkıcı savaflara ve katliamlara karışıyorlardı. Örneğin Shakaka Senzangakhona'nın (1816-1828) yönetimindeki aşırı militarist Zulu Krallığının yükselişi Güneydoğu Afrika'da kitlesel şiddetin tırmanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılın başlarında Güneydoğu Afrika'da yoğunlaşan ve zorunlu göçlere, savaflara ve ekilebilir arazi ve kaynaklar uğruna verilen kaotik mücadeleye neyin neden olduğu konusunda tarihçiler arasında bir düşünce birliği olmamasına rağmen bu duruma genellikle Mfecane (1818-1840) yani "bastırma" olarak atıfta bulunulur ve Zulu Krallığı'nın yükselişinin de bunda önemli bir rol oynadığından şüphe yoktur.² Kayıpların boyutları konusunda genel bir anlaşma olmamasına rağmen, bu şiddet olaylarının 1 ila 2 milyon insanın ölümüne neden olduğu tahmin edilmektedir (Walter 1969; Hanson 2001).

Dokuzuncu Bölümde vurguladığım gibi, Shaka'nın şaşırtıcı yükselişi ve askeri başarısı, Zulu Krallığı'nın örgütsel gücünden kaynaklanıyordu. Örgütsel kapasitedeki artış ile ideolojik nüfuzun artısının birleşerek çok sayıda insanın ölümüne neden olduğu benzer süreçler dünyanın diğer bölgelerinde de yaşanmıştır. Belki de bu türden en çarpıcı görünümüne sahip militan örgüt, binyılcı Çin Hristiyan hareketi Büyük Barışın Tanrısal Krallığı'ydı. Bu örgüt 1850 ile 1864 yılları arasında muhte-

Bazı uzmanlar bugün Mozambik olan bölgede faaliyet gösteren ve hem işgücü sıkıntısına hem de kaynakların azalmasına sebep olan Portekizli köle tüccarlarının rolünü ve ayrıca kıtlık ve göçlere yol açan çevresel baskılara katkılarıyla İngiliz sömürgecilerin rolünü de tespit etmektedir (Cobbing 1988).

melen insanlık tarihindeki en şiddetli ayaklanmada –Taiping İsyanı’nda– yer almıştı. İktidardaki (Mançu hâkimiyetindeki) Çing hanedanı ile Hristiyan binyılcı isyancılar arasında yaşanan bu çatışmanın, Çing’in Batılı güçlere karşı önceki askeri yenilgileri (yani Birinci Afyon Savaşı), bir dizi doğal afetin neden olduğu ekonomik sorunlar ve Han seçkinlerinin ve orta sınıfların gözünde Mançu hükümetinin meşruiyetinin azalması dâhil olmak üzere karmaşık birtakım tarihsel kökleri vardı. Bu bağlamda, merkezî devletin gücü zayıfladıkça Çin bölgelerinde merkez sarayın egemenliğine meydan okuyan alternatif askeri örgütlenmeler ortaya çıkmıştı. Bu nedenle merkezî hükümet Nian İsyanı (1853-1868), Panthay İsyanı (1855-1873), Dungan İsyanı (1862-1877) dâhil olmak üzere periyodik ayaklanmalarla boğuşuyordu. Çok iyi örgütlenmiş, son derece disiplinli ve ideolojik olarak kendini iyi ifade etmiş bir hareket olan Büyük Barışın Tanrısal Krallığı bu süreçte merkezî hükümete yönelik en ciddi askeri tehdit olduğunu kanıtlamıştı. Bu hareketin ayırıcı özellikleri teolojik katılığı, eşitlikçi ahlakı ve son derece askeri nitelikli örgütlenmesiydi. Çin tarihinde ilk kez kadınların memurluk sınavlarına girmelerine ve orduya katılmalarına izin veren liyakate dayalı etkili bir mülki idare sistemi (bölgeyi beş eyalet yöneticisi arasında bölerek) geliştirmişti. Ayrıca İncil öğretimi, katı cinsiyet ayrımı ve özel mülkiyetin kaldırılması dâhil olmak üzere ideolojik ilkelerini mevcut devlet, ordu ve eğitim kurumları aracılığıyla titizlikle hayata geçirmişti. Hareket bilhassa acımasız bir askeri disipline sahipti ve bu sayede 1860’ta Hangzhou ve Suzhou dâhil olmak üzere birçok büyük şehri başarıya ele geçirmişti. Hareketin destekçilerinin büyük kısmı çok yoksul gruplardan ve “alt” sınıflardan geldiğinden, askeri gücü de bu gruplar arasındaki geniş çaplı seferberliğin bir ürünüydü. Ordusunun en parlak günlerinde 500.000’den fazla askeri vardı. İsyân ancak Avrupa’nın (yani İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin) askerî yardımlarıyla bastırılmıştı. Çatışmada her iki tarafın örgütsel ve ideolojik güçlerindeki artış, bu isyanı

karakterize eden ölü sayısının büyüklüğüne de büyük katkıda bulundu ve ölü sayısı 20 ila 30 milyon olarak kayıtlara geçti (MacFarlane 2003). Bu kayıpların çoğu kıtlık, veba ve diğer hastalıkların bir sonucu olsa da bu çatışma çok sayıda ölümle sonuçlanan büyük muharebeleri de içerdiğinden Çin’de daha önce cereyan etmiş çatışmalarından farklıydı. Örneğin yalnızca üç gün süren Üçüncü Nanking Muharebesi (1864) bile yaklaşık 100.000 can kaybıyla sonuçlanmıştı.

5.3. 20. Yüzyıl ve Ötesi

Bazı tarihsel dalgalanmalara ve coğrafi farklılıklara rağmen, örgütlü şiddetin modernliğin artışıyla dünya çapında tırmandığı açıktır. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda savaşlar, devrimler, devlet baskısı, açlık, hastalıklar, zorla dayatılan davranış değişiklikleri ve diğer örgütlü şiddet biçimleri nedeniyle meydana gelen insan ölümü sayılarında önemli bir artış yaşanırken kitle imhanın zirvesi 20. yüzyıl olmuştur. Rummel’in (2005: 3) haklı olarak vurguladığı gibi, bu yüzyıl “hem katledilenler hem de bunların dünya nüfusundaki oranı bakımından tarihin açık ara en kanlı yüzyılı” idi. Rummel, savaşların, devrimlerin, ayaklanmaların ve diğer birçok şiddet biçiminin 100 milyondan fazla can kaybına yol açtığını tahmin etmektedir. (Bu sayıya 34 milyon doğrudan savaş zıyatı, 54 milyon kıtlığa bağlı ölüm ve diğer şiddet biçimlerine bağlı olarak gerçekleşen en az 12 milyon ölüm de dâhildir.) Yine de Rummel, kurbanların çoğunluğunun savaş alanlarının dışında, devlet gücü yüzünden hayatını kaybettiği konusunda ısrarcıdır. Rummel (2005), soykırımlar, siyasi cinayetler ve katliamlar dâhil olmak üzere hükümetlerin şiddet eylemleriyle insanları öldürme pratiğini tanımlamak için “nüfuskırım” [*democide*] terimini ortaya attı. 8.000’in üzerinde hükümet raporunu inceleyerek, 20. yüzyılda nüfuskırım nedeniyle en az 170 milyon insanın öldüğü sonucuna vardı ki bu sayı, yukarıdaki

100 milyonla birlikte toplam 270 milyon ölüme denk geliyor. Diğer uzmanlarsa biraz daha farklı sayıları kullanmaktadırlar. Nitekim Brzezinski (1993), 20. yüzyılda 167 ila 175 milyon arasında insanın öldürüldüğünü hesaplamaktadır. Hobsbawm (2002) bu sayının yaklaşık 187 milyon olduğunu saptarken, Leitenberg (2006) savaşlarda gerçekleşen 130 ila 142 milyon arası can kaybı ile siyasi nedenlerle meydana gelen 214 ila 226 milyon arası can kaybı arasında bir ayırım yapmaktadır, White (2012) ise savaş, soykırım, devlet baskısı ve insan eliyle veya kasıtlı kıtlık dâhil olmak üzere çeşitli örgütlü şiddet biçimleri nedeniyle 203 milyon kişinin öldüğünü tahmin etmektedir. Yine de bu dönemdeki örgütlü şiddet örüntüleri çözümlenmeden önce, yüzyılın ilk yarısı ve ikinci yarısını birbirinden ayırmak önem taşımaktadır. 20. yüzyıl, insanlık tarihinde son derece sıradışı bir dönem olarak karşımızda duruyor çünkü ilk yarısı bu gezegendeki insan varlığının açık ara en ölümcül dönemiydi, ikinci yarısı ise (21. yüzyılın başıyla birlikte) savaşlarda epey düşük kayıplar verilmesi bakımından da alışılmamış bir zaman dilimiydi. Bu anlamda, ilk yarısı Kore Savaşı'nın bitişine (1950-1953) kadar uzanan ve ikinci yarısı ise o tarihten başlayıp günümüze kadar uzanan bu iki dönemi ayrı ayrı keşfetmek işimize daha fazla yarayacaktır.

5.4. Yeryüzünün Şimdiye Kadarki En Karanlık Dönemi

20. yüzyılın ilk yarısı bir dizi sömürgeleştirme savaşı ve katliamla başladı: Özgür Kongo Devleti katliamlarını, Herero ve Nama Soykırımı'nı, Çin'de 1898-1901 yılları arasında yaşanan Boxer İsyanı'nı, Kolombiya İç Savaşı'nı (1899-1903), ABD'nin Filipinleri işgalini (1899-1902), Boer Savaşı'nı (1899-1902), Rus-Japon Savaşı'nı (1904-1905) ve Meksika Devrimi'ni (1910-1920) ve diğer başka birçok şiddet olayını bunlara örnek olarak gösterebiliriz. Fakat “uzun barış”tan (1871-1912) sonra, Avrupa şiddetin bir merkez üssü hâline

geldi. Avrupa'nın şiddete bulanmış 20. yüzyılı, acımasız Balkan Savaşları (1912-1913) ile başladı ki bu savaşlar da ilk başta gerçekte oldukları gibi görülmekten ziyade –Avrupa'nın geri kalanında gelecekte meydana gelecek olayların bir alometi sayılarak– aydınlanmamış geçmişe geri dönüş olarak görülüp yanlış yorumlandılar. Balkan devletleri, Batı Avrupalı komşularına kıyasla çok daha az gelişmiş devletler olsalar da, bu ülkelerin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki modernleşme yanlısı yöneticileri, devlet kurumlarına ve askeri yapıya yatırım yapmaya öncelik vererek, yaklaşık 1 milyon askeri seferber edebilecek büyük ve güçlü orduların nispeten hızlı bir şekilde büyümesinin koşullarını yaratmışlardı (Malešević 2012). Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın jeopolitik yükselişinin temelini oluşturan yoğun örgütsel ve ideolojik gelişmeler, nihayetinde büyük çapta insan kanının dökülmesiyle sonuçlandı ve bu durum sivilleri hedef alan sistematik katliamlar ve savaş alanlarındaki muazzam ölüm sayılarında kendini gösterdi. İki Balkan savaşı 150.000'e yakın can kaybıyla bitmişti (Hall 2000).

Amerikan İç Savaşı ve Balkan Savaşları'nda tanık olunan geleneksel strateji ile modern örgütlenme, ideoloji ile teknoloji arasındaki benzer bir kopukluk, insanlık tarihinin en yıkıcı çatışmalarından biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda da mevcuttu. Birinci Dünya Savaşı, imparatorluk yöneticilerinin son kertede hiç kimsenin istemediği bu savaşı ateşleyen epey rastlantısal bir dizi öngörülmeyle sonuçla karşı karşıya kalmalarının bir sonucu olması itibarıyla önceki çatışmaların birçok özelliğini taşıyordu (Clark 2012; Mann 1993, 2011). Fakat bu savaş ilerledikçe benzeri görülmemiş birtakım toplumsal değişimler de yarattı. Birincisi, savaşın devasa boyutları bilimin, teknolojinin yoğun gelişimini ve çoğu Avrupalı devletin ve Avrupalı olmayan bazı devletlerin de örgütsel kapasitesinin artmasını teşvik etmişti. Çok sayıda askeri bir yerden diğerine süratle nakletmek ve savaş alanlarında iletişimi sürdürmek için alt yapının geliştirilmesi lazımdı. Dahası, savaşan taraflar büyük

ölçüde yeni askeri teknolojilere yatırım yaptılar ve Birinci Dünya Savaşı bu itibarla birçok askeri icadın yapılmasına da vesile oldu; hijyenik pedlerden ve hava trafik denetiminden hidrofona, uçak gemisine, ilkel insansız hava araçlarına, tank ve alev makinelerine kadar uzanan bir yelpazede bu icatlardan bazıları daha sonraları sivil alanda da başarıyla kullanıldı. İkincisi, siper savaşlarının etkisizliğinin ve yol açtığı eşi benzeri görülmemiş ölüm sayılarının, farklı toplumsal tabakalardan insanları savaştan sonra toplumsal koşullarının önemli ölçüde iyileşeceği vaadiyle kitlesel seferberliğe teşvik edip savaşa katılmaya ikna etmiş olmasıydı. Bu sayede daha geniş çevrelerce paylaşılan bir savaş deneyimi milliyetçi ideolojilerin toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz etmesini teşvik ederken, insanların savaş zamanında yaptıkları fedakârlıklar yöneticilere yurttaşlık haklarını genişletme konusunda ahlaki bir yükümlülük de getirmişti (Mann 1993, 2012; Tilly 1992). Devletlerin artan örgütsel ve ideolojik kapasiteleri ise insan katliamının boyutlarına önemli bir katkıda bulunmuştu. Bu savaşta toplam 15 ila 20 milyon ölüm ve yaklaşık 20 milyondan fazla yaralanma meydana geldi (Herwig ve arkadaşları 2003: 511; White 2012). Çok büyük sayıda kurban sivil olmasına rağmen (yaklaşık 6,6 milyon), ölenlerin çoğu askerdi (yaklaşık 8,5 milyon) (White 2012: 345).

Burada çok kısa zaman aralığında gerçekleştirilen katliamlarda bir süreklilik görülebilir. Modern öncesi, hatta erken modern dönemde yaşanan çatışmalarda, çok sayıda insanı öldürmek onyıllar alırken, Birinci Dünya Savaşı gibi modern bir çatışmada birkaç gün ve saat içinde çok büyük sayılarda asker öldürülüyordu. Örneğin ünlü Somme ve Verdun Muharebeleri sadece birkaç ay sürmüş olmasına rağmen sırasıyla 306.000 ve 305.000'den fazla ölümle sonuçlanmıştı (White 2012: 350). Somme'nin ilk gününde İngilizler 58.000 asker kaybetmişlerdi (Rapport 2013: 83). Somme Muharebesi'nin baş döndürücü hızı ancak bu olaydan 27 yıl sonra Nazi ölüm kamplarında aşılacaktı: "3 Kasım 1943'ün 'kanlı Çarşamba

günü' Majdanek'te . . . birkaç saat içinde yaklaşık 18.000 Yahudi kurşuna dizildi" (Sofsky 1997: 232). 1944 yazına gelindiğinde Auschwitz'in gaz odaları ve yakmalıkları imha hızlarını artırmışlardı, öyle ki "günde 24.000 kişi öldürüldü ve yakıldı" (Sofsky 1997: 262).

Bu topyekûn savaş [Birinci Dünya Savaşı] birçok yıkıcı iç savaşa ve soykırıma da yol açmıştı. Özellikle Rusya İç Savaşı (1917-1922) ve Ermeni Soykırımı (1915-1917), eşi benzeri görülmemiş boyutlarda sivil kayıpları nedeniyle öne çıkmaktadır. Bu çatışmaların her ikisinde de ideoloji ve örgütlenme belirleyici bir rol oynamıştı. Bir tarafta Bolşeviklerin, diğer tarafta monarşist Beyazların baskın olduğu karşıt ideolojili birkaç hareket arasında meydana gelen Rus İç Savaşı, 8 milyonluk ezici çoğunluğu siviller arasından olmak üzere toplamda 9 milyona yakın can kaybına yol açtı (White 2012: 359). Her ne kadar bu ölümlerin çoğu kıtlıktan ve hastalıktan kaynaklandıysa da çatışmanın her iki tarafı da bir diğerini ideolojik düşmanı olarak gördüğünden, düşmanını bastırmak adına aşırı zor kullanmak üzere örgütsel ve ideolojik araçlarını devreye soktu. Böylece Bolşevik Çeka [Bolşevik hükümetinin 1917' de kurduğu ilk istihbarat teşkilatı], "halk düşmanı" olmakla suçladıklarını hedef alarak 250.000 ila 1 milyon arasında yargısız infaz gerçekleştirdi (Overy 2004: 180; 1997). Bunun da ötesinde, bazı etnik topluluklar yeni devletin diğer bölgelerine zorla sürüldüler veya doğrudan şekilde kitleler hâlinde öldürüldüler. Örneğin Ukrayna'daki Beyaz güçler en az 100.000 Yahudi'yi öldürürken sayıları 500.000'e varan Kazak bu süreçte da ya öldürüldü veya sınır dışı edildi (Allworth 1967: 232-233). Modern öncesi hiçbir yönetim, bu tür sistematik cinayetleri işlemesine izin verecek araçlara veya ayrıntılı ideolojilere sahip değildi.

Benzer şekilde Osmanlı devletinin yetkilileri, yani Jön Türk hareketi tarafından gerçekleştirilen Ermeni Soykırımı da yaklaşık 1,5 milyon sivilin ölümüne neden oldu. Bu soykırım aynı zamanda devletin zorlayıcı ve ideolojik aygıtlarından

yararlanılarak görece sistematik bir şekilde gerçekleştirilmişti ve iki aşamalı bir süreçti. Başlangıçta askerlik çağına gelmiş tüm erkeklerin ya katliamlar yoluyla ya da orduda zorla çalıştırılarak öldürülmesi kararını içeriyordu. İkinci aşamaysa kadınların, çocukların, yaşlıların ve hastaların Suriye çölüne sürüldükleri ölüm yürüyüşlerini [tehciri] içeriyordu (Walker 1980; Mann 2005).

Birinci Dünya Savaşı muazzam bir ölü sayısı ile sonuçlanırken ve aynı zamanda birkaç büyük çaplı çatışmayı ve soykırımı tetiklerken, yıkımda ve kıyımda tüm rekorları kıran İkinci Dünya Savaşı olacaktı. Her ne kadar Pinker (2011: 195) bu çatışmaya, insanlık tarihinde en fazla can kaybına yol açmış 21 şiddet olayını içeren tablosunun yalnızca orta sıralarında yer verse de diğer şiddet araştırmacılarının neredeyse tamamı İkinci Dünya Savaşı'nı şimdiye kadar bu gezegende gerçekleşmiş olan insan kaynaklı en yıkıcı olay olarak görmektedir. Pinker'ın büyük ölçüde verilerine dayandığı Mathew White (2012: 560) bile bu konuda şöyle demektedir: "İkinci Dünya Savaşı tarihte insan eliyle gerçekleştirilen en yıkıcı olaydır." Altı yıllık çatışma, sivil kayıpların da önemli ölçüde artmasıyla (yaklaşık 46 milyon sivil ve 20 milyon asker öldürülmüştür) dudak uçuklatan boyutlara ulaşarak 66 milyon ölümlle sonuçlanmıştı. Bazı açılardan İkinci Dünya Savaşı erken modern dönemde başlatılan örgütsel ve ideolojik gelişmelerin doruk noktasıydı. Böylesine yıkıcı bir çatışma, ona dâhil olan devletlerin ve orduların son derece gelişmiş örgütsel kapasiteleri olmadan gerçekleşemezdi. Milyonlarca askeri baş döndürücü bir hızla seferber etme, eğitme, besleme, giydirme, silahlandırma, nakletme ve onların aralarında iletişimi sağlama kapasitesi, yalnızca gelişmiş altyapı gücünü değil, aynı zamanda yıllarca süren büyük çaplı askeri harekâtları tam olarak desteklemek ve ekonomik olarak sürdürmek amacıyla daha toplumun daha geniş kesimlerine örgütsel bakımdan nüfuz etmeyi de gerektirir. Savaşın başlıca taraflar işte bu çerçevede "sanayi işgüçlerinin yarısı ile üçte ikisi arası bir kesimini seferber etti

ve ulusal üretimlerinin dörtte üçünü savaş harcamalarına” ayırmışlardı (Overy 2005: 154). Askeri sanayiye yapılan devasa yatırım yeni bilimsel ve teknolojik icatların yapılmasına vesile oldu. Bu icatlar başta askeri alana ağırlık vermiş olsalar da daha sonra hızla sivil yaşamda da kendine yer buldu. Bu icatlar fast food, dinamoyla çalışan ısıldak, sentetik kauçuk ve yağ, penisilin ve bilgisayarlardan basınçlı hava kabinlerine, radara, jet motorlarına ve nükleer enerjiye dek uzanıyordu. Karmaşık ve hiyerarşik örgütsel sistemler olmadan, hiçbir yönetim bu tür bir topyekûn savaşı sürdüremezdi.

Bu savaşın ayırt edici yanı bu tür bir örgütsel karmaşıklık-
ğın hayata geçirilmesinin yanı sıra toplum çapında ideolojik nüfuz ve kitlesel seferberlikti. Nazilerin ve Faşistlerin ütopyacı ihtirasları, Sovyet komünizminin ideolojik planlarına ve çeşitli Batı Avrupa ve Kuzey Amerika yönetimlerinin liberal-muhafazakâr bakış açılarına doğrudan meydan okumuştı. Nitekim bu ideolojik saflık ülküsü ana savaşın hedeflerinin temelini oluşturacak ve yaşanan insan katliamının boyutlarında derin bir etkisi olacaktı. Holokost ve diğer birçok sivil katliamı, insan gruplarının toptan imhasını meşrulaştıran ve bu tür devasa tasarıları gerçekleştirecek örgütsel araçları tedarik eden belirli ve ayrıntılı ideolojik anlatılara sıkı sıkıya bağlıydı. “Hitler ve birkaç fanatik yandaşı dışında hiç kimsenin Yahudilerin yok edilmesinin iyi bir düşünce olduğunu düşündüğüne dair belirti yok” diyen Pinker’ın (2011:320) aksine tarihsel araştırmalar “Holokost suçunu işlemek üzere 42.500 kurumun ortaya çıktığını” göstermektedir (Corry 2013). Ayrıca ideolojik söylemler tüm şehirlerin yoğun bir bombardımana maruz bırakılmasını ve “düşman” sivillere karşı atom bombası gibi kitle imha silahlarının kullanılmasını haklı göstermek için de kullanılmıştı. Sivillerin katledilmesi modernliğe özgü bir olgu olmasa da karmaşık örgütler ile ayrıntılı ideolojik söylemlerin ancak bu dönemde bir araya getirildikleri için toplu kıyımların boyutları da bu denli büyük olmuştu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı, yol açtığı yıkımın

kapsamı ve hızı açısından da öne çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlıca savaş alanlarında zaten şaşırtıcı boyutlara varan kayıplar verilmiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı savaş alanları daha önce görülmüş her şeyi tamamen geride bırakmıştı: Leningrad Kuşatması (4,5 milyona kadar insan ölümü), Stalingrad Savaşı (1,8 milyon ölüm), Berlin Savaşı (1,3 milyon); Moskova Savaşı (1 milyon); Barbarossa Harekâtı (5 milyona kadar); Dinyeper Harekâtı (2,5 milyona kadar); Narva Savaşı (550.000), Kursk (400.000'e kadar) vb. Karmaşık askeri teknolojilerin kullanımına da yansıyan ve çarpıcı biçimde artan örgütsel kapasite kitlesel kıyımların anında gerçekleştirilmesine izin verirken, kitlesel boyutlara ulaşan ideolojik seferberlik, benzeri görülmemiş şiddet eylemlerini haklı gösterecek araçları sağlıyordu.

20. yüzyılın ilk yarısı aynı zamanda savaş bölgelerinin dışında insanların topluca öldürüldükleri ve açlıktan can verdikleri bir dönemdi. Sovyetler Birliği ve son Çin devleti, uyguladığı zulümden veya neden olduğu kıtlık, hastalık ve açlıktan ötürü kendi nüfusunun sistematik olarak yok edilmesinden doğrudan sorumluydu. Bu politikalar Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 20 milyon insanın ölümüne, Mao döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise yaklaşık 40 milyon insanın ölümüne neden olmuştu (Hochschild 1999; Rosenberg 1995). Kıtlık, açlık ve hastalık tarihin büyük bölümünde asıl katil olmasına rağmen, bu iki vaka modern öncesi örüntülerden önemli ölçüde farklıydı. Modern öncesi dünyada kıtlıklar ve hastalıklar sıklıkla yıkıcı bir savaşın ardından çökmekte olan örgütsel yapının bir sonucu olarak ortaya çıkarken, Sovyetler ve Çin örneklerinde bu tür trajediler modern örgütlenmenin ve ideolojinin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardı. Başka bir deyişle açlığın, örgütsel zayıflığın ve ideolojik tutarsızlığın bir sonucu olduğu modern öncesi dünyadan farklı olarak bu iki durumda kıtlık ve hastalık, enine boyuna ortaya konmuş ideolojik görüşlere dayanan ve etkili hiyerarşik örgütlenme sistemleri aracılığıyla uygulanan

bilinçli kararların ürünüydü. Stalin'in kulakları³ yok etmesi, sanayi üretimini artırıp tarım sektörünün rolünü azaltmayı amaçlayan ideolojik güdümlü bir tasarıydı ve köylülüğe çok az yer veren Marksist tarih teorisine tamamen uygundu. Bu değişikliğe direnen köylüler öldürüldüler veya zorunlu çalışma kamplarına gönderildiler. Bu örgütsel kargaşa, Sovyet komiserlerinin merkezden dayatılan kotaları doldurmak için (gelecek yılki ekim için vazgeçilmez olan) arta kalan tahılı ele geçirme yönündeki bürokratik saplantısıyla daha da şiddetlenen büyük çaplı bir kıtlık yaratmıştı.

Ayrıca Stalinist rejim, en az 1 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan "karşıdevrimci sabotajcılarının ve casusların" Büyük Tasfiyesine de girişmişti (Conquest 1992; Elmann 2007). Bu örnekte de gelişmiş örgütsel ve ideolojik güçlerin el ele verdiklerinde kitlesel kıyımları nasıl günlük olarak üretebildiklerine tanık olunabilir.⁴ Pipes'in (2001: 67) belgelediği üzere, 1937-1938 yılları arasında NKVD [1934-1943 yılları arasında faaliyet göstermiş Sovyet gizli polisi] günde ortalama 1.000 yargısız infaz yaparak yaklaşık 700.000 kişiyi idam etti. Bu sayılar yine otoriter olmasına rağmen 1825 ile 1910 yılları arasında siyasi suçlardan dolayı 4.000'den daha az insanı öldüren Çarlık rejimiyle keskin bir tezat oluşturmaktadır. Monarşistlerin 85 yılda yaptıklarını Sovyetler dört günden daha kısa bir sürede başarmışlardır. Benzer bir eylem örüntüsü, insan sayısının daha da yüksek olduğu Çin örneğinde de görülebilir. Marksist öğretinin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan Maoist yöneticiler, 90 milyon köylüyü çiftliklerinden çıkararak Çin'i hızla sanayileştirmeye ve kentlileştirmeye çalıştılar. Bu politikanın sonucunda 30 milyona yakın insanın ölmesine yol açan muazzam boyutlarda bir kıtlık yaşandı.

Ekim Devrimi'nden önce Rusya'daki zengin çiftçilere verilen isim. (Çev.) Bu tür büyük görevleri yerine getirmek için Sovyet devleti, güvenilir casuslardan oluşan muazzam bir bürokratik makine inşa etmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla 1919'dayken Çeka'nın zaten 37.000 çalışanı vardı ve bu sayı iki yıl içinde şaşırtıcı bir şekilde 260.000 çalışana ulaşmıştı (Giustozzi 2011: 117).

Büyük Atılım'ın yol açtığı ölümler ve acılar kasıtlı olmasa da bu trajik sonuç yine de bu modernist tasarının temelini oluşturan ideolojik ve örgütsel mantığa dayanıyordu. Burada da kendi dinamiklerine göre işleyebilen örgütsel ve ideolojik güçteki artışın şiddetli sonuçları tespit edilebilir. 20. yüzyılın başları ve ortaları çok sayıda büyük çaplı vahşet, savaş ve soykırımla dolu olduğundan, bazı bilginler bu şiddet olaylarına ayrı ayrı değil, birbiriyle derinden bağlantılı bir dizi olay ve süreç olarak bakılması gerektiğini savunuyorlar (Mann 2016; Levy ve Thompson 2012). Bu bağlamda, hangi ölçü kullanılırsa kullanılsın, bu dönemin insanlık tarihinin açık ara en kanlı dönemi olduğu daha da netleşmektedir. Dahası, bu dönemde yaşanan yıkımın boyutları daha önce görülmüş her yıkımı aşmış olsa da genel gidişatı bir sürekliliği temsil ettiği için olağandışı da değildir. Söz konusu süreklilik, örgütlü şiddetin 12.000 yıl önce başlayan ve 20. yüzyılın ortalarında zirvesine ulaşan birikimli yükselişidir. Çok daha sıradışı olansa son 50 yılda tanık olduğumuz durumdur.

5.5. Son 50 Yıl

Pinker'in (2011) popüler kitabı şiddetin azalması savı üzerine bir tartışmayı tetiklemiş olsa da savunma biçimi yeni olmaktan çok uzaktır. Öte yandan Elias'ın düşüncesini takip eden sosyologlar ve kriminologlar da *Uygarlaşma Süreci*'nin (Elias [2000] 1939) yayımlanmasından ve Eisner (2003), Spierenburg (2008), Mennell (2007) ve başkaları tarafından yapılan daha yeni empirik çalışmalardan bu yana, bu argümanın daha inceltilmiş bir hâlini dile getirmişlerdir. Bu çalışmaların hepsi, şiddetin önemli ölçüde azaldığını tespit etmektedir. Avrupa'da 16. yüzyıl ile 20. yüzyılın başı arasında cinayet oranlarının önemli ölçüde azaldığına dair çok sayıda kanıt bulunduğunu (Eisner 2003) ve aynı dönemde diğer kişilerarası birçok ciddi şiddet biçiminin de azaldığını vurgulamaktadırlar. Dünyanın

diğer bölgelerinde de benzer bir durumun söz konusu olduğu, kanıtlarla desteklenmektedir. Öte yandan siyaset bilimciler ve savaş çalışmaları uzmanlar dünya çapında savaşlara bağlı olarak meydana gelen ölümlerinin birkaç onyıldır azaldığını gösteren bol miktarda kanıt sağlamışlardır (Cederman vd. 2013; Lacina, Gleditsch ve Russett 2006). Beşinci Bölümde betimlediğimiz üzere, son 50 yılda savaşların sayısının, şiddetli çatışmaların uzunluğunun ve toplam savaş kayıplarının önemli ölçüde azaldığı konusunda önemli boyutlarda bir mutabakat vardır.⁵ Çağdaş toplumların çoğunda bedensel şiddet biçimlerinin toplum çapında gayrimeşru sayıldığı ve aynı zamanda katı bir şekilde suç unsuru olarak görüldüğü de kabul edilebilir. Örneğin yalnızca birkaç on yıl önce çocukları bedensel cezalar yoluyla terbiye etmek ebeveynliğin normal, hatta arzulanan bir parçası olarak görülürken, bugün kendine saygısı olan hiçbir ebeveyn çocuklarını dövdüğünü kabul etmeyecektir. Benzer şekilde, azınlıklarla alay edilmesine ve onların taciz edilmelerine de artık müsamaha gösterilmemektedir. Eşlerin dövülmesinden bar kavgalarına, hayvan istismarına kadar birçok davranış bugün gayrimeşru sayılmaktadır, hukuki açıdan suç teşkil eden davranış kapsamına alınıp yasaklanmıştır. Hayvanların bilimsel deneylerde ve eğlencede kullanımına yönelik tutumumuz bile, eğitilmiş hayvanları kullanan sirklerin popüleritesindeki belirgin düşüş ve laboratuvarlarda hayvan kullanımına karşı sık sık yapılan protestolarla kökten değişmiştir. Pinker (2011) ve Gat (2013, 2006) gibi bazı yazarlara göre bunların hepsi, her türlü şiddetin azalmakta olduğuna ve Pinker'in sıklıkla tekrarladığı üzere "türümüzün gelmiş geçmiş en barışçıl çağında" yaşadığımıza dair güvenilir göstergelerdir.

Fakat bu görüş çeşitli gerekçelerle sorunludur. Birincisi, şiddetin uzun vadeli yönü hakkında çok kısa bir süreyi esas

Gerçi son çalışmalar (Neill ve Wardenaar 2015; SIPRI 2016: 6) örgütlü şiddetin ve özellikle savaşın ölçeğinin 2012'den bu yana yeniden arttığını göstermektedir. Örneğin, 2012'den 2014'e kadar savaş can kayıplarında %35 artış olurken, "aktif silahlı çatışma sayısı 2014'te 41 iken 2015'te 50'ye yükselmiştir."

alarak karar vermek hatalı bir stratejidir. Tarihsel sosyologların çoğu, bu kadar kısa bir süre içinde toplumsal değişimin yönü hakkında bu denli büyük iddialara temkinli yaklaşmaktadır. Hem Elias'ın (1987: 223) hem de Mann'ın (2006: 489-495) haklı olarak belirttiği gibi, sosyal bilimin büyük bölümü tarihsizdir ve çağdaş deneyimlerden hareketle genellemelerde bulunmaya meyillidir. Elias buna “sosyologların bugüne sığınması” diyor ve Mann da bunu “insanlık tarihinin son beş dakikasına” saplanıp kalmak olarak ifade ediyor. Her ne kadar hem Pinker hem de Gat uzun vadeli bir eğilimin izini sürdüklerini iddia etse de ikisinin de ağırlık noktalarının –ve kanıtlarının– çoğu gerçekten de son 40 ila 50 yıla tarihlenmektedir. Tarihsel olarak konuşursak, bu uzun vadeli bir eğilimi belirlemeye izin vermeyecek denli kısa bir dönemdir. Nitekim tarih, yıkıcı savaşlar ve diğer örgütlü şiddet biçimlerinin izlediği kısa vadeli barış dönemleriyle doludur: 200 yıldan uzun sürmüş (MÖ. 27'den MS. 192'ye kadar) Roma Pax Augusta [Roma'da Augustus barış dönemi]; Japonya'nın 250 yıldan uzun sürmüş (1603-1868) Edo/Tokugawa Dönemi veya 43 yıl sürmüş (1871-1914) Avrupa'nın Uzun Barışı bunun tipik örnekleridir. Bu örneklerin hepsinde, uzun süren barış dönemlerini son derece yıkıcı savaşlar izlemiştir. Bir önceki bölümde tartıştığım gibi, mevcut dönem, barışın galiplerin şartlarıyla tesis edilmesi anlamında önceki birkaç tarihsel örneğe benzemektedir: Çağdaş Pax Americana'nın geçmişin Pax Romana ve Pax Britannica dönemleriyle büyük bir ortak noktası bulunmaktadır (Mann 2003; Malešević 2015). Bunun da ötesinde, eleştirmenlerin de belirttiği gibi, Pinker'in “uzun barış” kavramı istatistiksel bir yanılsamadır. Cirillo ve Taleb'in (2016: 1-13) gösterdiği üzere, daha az sıklıkta yapılan savaşlar illa daha fazla ılımlılık anlamına gelmez. Aksine bunlar “ortalamadan daha az ama daha derin sapmaları” gösteriyor olabilirler. “Nükleer bombaların normal bombalardan daha az patlaması onları daha güvenli hâle getirmez.”

İkincisi, Pinker ve Gat'ın görüşü, şiddetin istikrarlı, ev-

rensel, tarihaşırı ve kültüraşırı bir olgu olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu argümanlar, vahşet ile uygarlığın birbirini dışladığı ve aralarındaki sınırın sabit ve katı olduğu görüşünü esas almaktadır. Buna göre, uygar olmak, vahşi eylemlerden tamamen kopmak ve onları onaylamamak demektir. Dahası, bu görüşe göre en önemli ayrım çizgisi, fiziksel güç kullanımı ve özellikle öldürme oranlarıdır. Oysa şiddetin boyutu nominal değerde okunamaz. Bir insanı öldürmek, aşırı şiddet eyleminin nihai biçimi olsa da baskın şiddet biçimi olmaktan çok uzaktır. Tarih kriminologları cinayet oranlarını farklı zaman dilimlerinde ve farklı yerlerde şiddet ölçeğinin bir göstergesi olarak kullanırlar. Bu tür veriler, Batı'daki cinayet oranlarının yüzyıllardır düşüşte olduğunu ama 1960'lardan itibaren küçük bir artışın yaşadığını göstermektedir (Eisner 2003). Bu verilere dayanarak kişilerarası şiddetin azaldığını iddia edebilmektedirler. Fakat bu veri kümeleri incelendiğinde, önceki yüzyıllarda cinayet oranlarının daha yüksek olmasına rağmen, diğer şiddet eylem biçimlerine kıyasla hiçbir zaman bilhassa yüksek olmadıkları da ortaya çıkmaktadır. Örneğin 14. yüzyılın İsviçresi ile ve 20. yüzyılın başlarındaki İsviçre'nin cinayet oranları arasında önemli bir fark vardır (sırasıyla, yılda 100.000'de 37 ve 1,4'tür) (Eisner, 2003: 99) ama son derece yüksek 37 sayısı bile 14 yüzyılın İsviçresi'nde bütün bir yıl boyunca bireylerin yalnızca 0.037'sinin kişilerarası şiddet olaylarında hayatını kaybettiğini göstermektedir. Bu yüzden, cinayet oranlarının artıp azalmayacağı sorusu, bu tür şiddetin mevcut şiddet eylem biçimleri içinde oldukça küçük bir sayıyı temsil ettiği daha geniş bağlamda ele alınmalıdır.

Cinayet oranlarındaki düşüşe odaklanmanın karşısına, genellikle geç modern dönemde çok daha fazla sayıda şiddet içerikli ölüme neden olan intihar oranlarındaki artışla da çıkılabılır. Örneğin mevcut tüm istatistiklere göre, dünya çapında intihar oranları son 45 yılda %60 artmıştır ve her yıl 1 milyondan fazla kişi intihar ederek ölmektedir. Çoğu ülkedeki intihar oranları, cinayet oranlarından önemli ölçüde daha yüksektir

ve küresel intihar oranı 100.000 kişi başına 16'dır.⁶ Ayrıca, çoğu toplumda erkek intiharı oranları genellikle erkek cinayeti oranlarından beş kat veya daha fazla yüksektir: Litvanya, (2004'te) %70,1 intihar oranına kıyasla %7 cinayet; Guyana (2012'de) %70,8'e kıyasla %17, Güney Kore (2012'de) %41,7'ye kıyasla %0,9 veya ABD (2013'te) %20,7'ye kıyasla %4.⁷ İntihar, geleneksel olarak şiddet içeren ölümlerle ilgili istatistiklerin dışında tutulsa da bu aşırı kendine zarar verme biçiminin değişen toplumsal koşulların bir ürünü olduğundan şüphe yoktur. Durkheim'ın (1952) özgeci, anomik ve bencil intihar üzerine yaptığı ilk çalışmalardan bu yana sosyologlar, örgütsel ve ideolojik baskının, kişinin ailesine ve arkadaşlarına karşı duygusal ve ahlaki sorumluluk düşüncesiyle birleşmesinin intihar oranları üzerinde önemli bir etkisi olduğunun farkındadırlar. Tıpkı cinayetlerde ve savaş kayıplarında olduğu gibi, intihar da her şeyden önce toplumsal bir olgudur. Bu bağlamda, intihar oranlarındaki sürekli artış, bu tür şiddetin cinayetler ve diğer şiddet eylemleri pahasına arttığı örgütsel ve ideolojik gelişimin bir ürünü olarak yorumlanabilir.

Bundan dolayı, cinayet oranlarının azalmış olması, “şiddetin azaladığı” savının açık bir kanıtı olarak ele alınamaz. Bunun yerine, bu sayı, intihar oranlarının ve diğer zor kullanıcı eylem biçimlerinin yükselişiyle dengelenmelidir. Dahası hem cinayetler hem intiharlar dünyada meydana gelen şiddet eylemlerinin yalnızca bir kısmı olduğundan, bu tür azalmaların zaten çok düşük bir tabanda gerçekleştiğini kavramak da önemlidir. Şiddetin bu şekilde azaldığı iddiası kabul edilmeden de son 50 yılda insanların kasten öldürülmesinin sayısında bir düşüşe tanık olunduğu kabul edilebilir. Tek başına kasıtlı cinayetlere ağırlık vermemiz, azalmayan diğer ve daha yaygın şiddet biçimlerini tespit etmemizi engellemektedir.

⁶ Bkz. <https://www.suicide.org/international-suicide-statistics.html>

⁷ Bkz. <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5>; <http://www.who.int/en/>

Bunun da ötesinde, yalnızca doğrudan kayıplara odaklanıldığında dünyanın belirli bölgelerindeki yıkımın boyutu tam olarak kavranamaz. Kissane'nin (2016) gösterdiği üzere, artık gerçek çatışmalar sırasında olduğundan daha fazla sayıda insan iç savaşların ardından ölmektedir ve acı çekmektedir. Buna bulaşıcı hastalıklar, gıda, barınma ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim; psikolojik bozukluklar, intiharlar dâhildir. Sözelimi 1990'larda ABD'nin Irak'ın elektrik şebekelerine ve iletim hatlarına yönelik saldırıları "Irak yurttaşları üzerinde kan dökmeden bir psikolojik etki yaratmayı amaçlıyordu" ama elektrik olmadan, su arıtma tesisleri ve kanalizasyon arıtma tesisleri çalışmazdı, bu yüzden kirli sudan ötürü toplu zehirlenmelere ve çok sayıda diğer hastalıkların ortaya çıkmasına yol açmıştı ve sonuçta 111.000'den fazla insan bu nedenle ölmüştü (Downes 2008: 226). Ayrıca bu tür ortamlar sıklıkla son derece düşmanca ve sağlıksız toplumsal ilişkiler yaratmaktadır. Örneğin dünyada dolaşımda olan uyuşturucuların %90'ından fazlası iç savaştan etkilenen bölgelerde üretilmektedir (Kissane 2016: 145-146).

Üçüncüsü, şiddetin sürekli artan şekilde bunu suç olarak kabul etme, polis faaliyetleri ve güvenlik sağlama yoluyla ortadan kalkabileceği fikri, oldukça basit ve temelde yanlış bir toplumsal eylem görüşünün varsayılmasına dayanmaktadır. Pinker, Gat ve diğerleri şiddeti kasıtlılık ve fizikselliğin dar prizmasından anladıkları için, onun dinamik niteliğini analitik düzlemde kavrayamamaktadırlar. Birinci Bölümde tartıştığım gibi, şiddet sabit ve istikrarlı bir olay değil, şekillendirilebilir ve tarihsel olarak değişen bir olgudur. Şiddet yoluyla kişinin bedenini kasıtlı olarak yaralamasına özel olarak odaklanmak, şiddet eylemini bağlamından koparabilir ve tarihsizleştirebilir. Şiddet sıklıkla denetim, tahakküm ve belirli güç ilişkileri kurma sürecinde üretildiğinden, şiddeti iktidardan kolayca ayırmak da mümkün değildir. Max Weber'in çalışması (1968), zor kullanıcı eylemin görünür yaralanmalara veya kasıtlı ölümlere yol açması gerekmediğini açıkça ortaya koymuştur; bunun yerine, zorlayıcı

disiplin ve kendi kendini disipline etme yoluyla da tahakküm sağlanabilir. Buradaki can alıcı mesele, tehdidin inandırıcılığı ve her an şiddet uygulama kabiliyetidir. Hem öteden beri var olan kökleşmiş çeteler hem de modern ulus devletleri bu kabiliyete sahiptirler ve bunu yalnızca ara sıra kullanarak tehditlerinin inandırıcı boyutta algılandığından emin olmaktadırlar. Bu yüzden çete liderleri, haraç parası ödemek istemeyenlere uyarı gönderebilirler ve itaat etmeyen bazı kişileri dövebilirler veya öldürebilirler. Yine de çetenin faaliyetlerinin büyük bir kısmı gereksiz cinayetleri içermez. Benzer bir anlayışla, ulus devletinin temsilcileri de kendi yurttaşlarını şiddet eylemlerine karıştırdıkları, vatana ihanet ettikleri veya askerden kaçtıkları gerekçesiyle hapsedebilir, hatta bazı durumlarda öldürebilir. Yine de çoğu durumda sıradan yurttaşlar, devletin yerleşik kurallarına saygı gösterecek ve yasadışı hareket etmeyecektir. Bu bağlamda, yalnızca cinayet oranlarına ve savaş ölümlerine odaklanmak, şiddetli eylemin zaman içinde nasıl değiştiği sorusu da dâhil olmak üzere daha verimli araştırma yollarını engelleyebilmektedir.

Bu durum özellikle toplu şiddet biçimlerini incelerken önem kazanmaktadır. Bu tür bir şiddet eylemi bir dereceye kadar örgütlenme gerektirdiğinden, zor kullanımından asla vazgeçemez. Başka bir deyişle, büyük ölçekli karmaşık toplumsal örgütlenmelerin hepsi zorlayıcı bir çekirdeğe sahip olduğundan, şiddete başvurma potansiyeline sahiptir. Modern savaşlarda daha az kayıp verilmesi, şiddetin düşüşte olduğunun bir işareti değildir, sadece modern devletlerin ve askeri örgütlerin, askere alınanların kitlesel seferberliğine ve kitlesel saldırılara başvurmadan da belirli siyasi hedeflere ulaşmalarına izin veren daha büyük örgütsel ve ideolojik kapasitelere sahip olduğunun bir işaretidir. 20. yüzyılın başlarında ve ortalarında generaller, askeri ve siyasi hedeflerine ulaşmak için milyonlarca askere bel bağlamışken, bugün bu tür hedeflere çok daha az sayıda ama daha iyi donanımlı ve daha iyi eğitilmiş profesyonel ordularla ulaşılabilir. Bu tür savaşların ve askeri müdahalelerin genellikle daha az

ölüme yol açması, şiddetin azaldığının değil, sadece şiddet eylemlerinin daha verimli hâle geldiğinin bir göstergesidir. Foucault'nun (1975) söylediklerini yeniden ifade edecek olursak, geç modern dönem daha az cezalandırmak yerine daha iyi cezalandırmakla ilgilenmez, daha çok öldürmek yerine daha iyi öldürmekle ilgilenir. Tıpkı baskın ve kök salmış bir çetenin hedeflerine ulaşmak ve itibarını korumak için ayırım gözetmeyen cinayetlere girişmesi gerekmediği gibi, 21. yüzyılın modern askeri makineleri de yoğun bombardımanların ve köy yakma eylemlerinin peşinde olmak zorunda değildir. Bunun yerine, nokta hedefler belirleyip askeri güçlerinin düzenli olarak sergilemeyi tercih edebilirler. Örneğin Kuzey İrlanda'daki çatışmalar sırasında İngiliz kuvvetleri çok az sayıda (500'den az) doğrudan can kaybına neden olmuştu ama zorlayıcı güçleri ölümcül olmayan diğer birçok yoldan fark edilebiliyordu: 20.000 kişi hapsedilmişti, 300.000 ev zorla aranmış, 2.000 kişi hiçbir suçlama olmaksızın gözaltına alınmıştı (O'Dochartaigh 2016: 152). Modern toplumsal örgütler şiddetten vazgeçmek yerine, her an sergilenebilecek bir zorlayıcı güç biriktirmeye devam etmektedirler. Bu yıkıcı kapasitenin en iyi örnekleri nükleer savaş başlıklarıdır ki günlük yaşamda büyük ölçüde görünmez olan ama son derece yıkıcı bir potansiyele sahip bu tür bombalardan yalnızca birkaç tanesi bile tüm gezegeni birkaç dakika içinde yok edebilir. Dünyada en az 15.000 nükleer silah olduğu tahmin edilmektedir ve ABD ile Rusya bu türden yaklaşık 1.800 silahı sürekli teyakkuz hâlinde tutmaktadır.⁸

Dolayısıyla şiddet tarihsel olarak değişkendir: Nükleer Kıyamet tehdidi veya silahlı insansız hava araçları ve uzun menzilli füzelerin nokta hedefler seçme kabiliyeti sayesinde çok daha fazlasını başarabiliyorsanız insanları yakarak öldürmenize de gerek kalmaz. Böyle bir durumda şiddet ortadan kalkmaz, zorlayıcı gücünü kullanan toplumsal örgütlerin niteliğine uygun olarak dönüşür. Cinayet oranlarında ve sa-

Bkz. <https://www.icanw.org/the-facts/nuclear-arsenals/>

vaşlara bağlı can kayıplarında azalma, şiddette azalmanın bir işareti değildir, aksine toplumsal örgütlenmelerde şiddet gücünün çok daha büyük bir somutlaşmasını işaret etmektedir. Modern öncesi yöneticilerin büyük nüfuslara ve geniş topraklara iradelerini dayatmak için ne örgütsel araçları ne de ideolojik kapasiteleri vardı. Bu yüzden korku yaratmak amacıyla ürkütücü ve verimsiz şiddet biçimlerine başvurmak zorunda kalmışlardı. Oysa 21. yüzyılın modern devletleri ve birçok devletdışı örgüt, daha verimli şiddet biçimlerini kullanarak çok daha fazlasını başarmalarına imkân tanıyan gelişmiş zorlayıcı bürokratik ve ideolojik aygıtlara sahiptir. Bu değişikliği tam olarak kavramak için, yalnızca cinayet oranlarını ve savaşlara bağlı ölüm oranlarını değil, ayrıca zorla davranış değişikliğine neden olan daha az görünür araçları da çözümlemek gerekmektedir ve bunlar da hapsedilen nüfusun sayısındaki artış, polis yetkilerinin genişletilmesi, artan sayıda zorlayıcı mahkeme kararları, devletin gücünün gündelik hayata daha fazla nüfuz etmesi (yani eş ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin, cinselliğin devlet tarafından denetlenmesi vb.), devlet gözetiminin ve özel gözetimin genişletilmesi, müsamahasız polis faaliyeti stratejileri, gündelik yaşamdaki aşırılıkların (örneğin içki içmek, keyif verici uyuşturucuların kullanımı, antisosyal davranışlar vb.) daha fazla denetimi olarak sıralanabilir.

Örneğin ABD’de hapishanelerde bulunan yetişkinlerin nüfusu son 100 yıl içinde çarpıcı bir şekilde artmış, 1920’lerde yaklaşık 150.000 olan bu sayı 2015’te 2,3 milyona çıkmıştır. ABD açık ara dünyadaki en yüksek hapsedme oranına sahiptir; bu oran 2013’te nüfusun 100.000 kişisinden 716 kişiydi ve bu da dünyadaki tüm mahkûmların %22’sini oluşturuyordu (Walmsley 2013; www.prisonstudies.org). Rusya’da da parmaklıkların arkasında çok sayıda insan vardır ve oradaki oran ise 100.000’de 455 kişidir. Diğer bazı devletler de büyük bir hapishane nüfusuna sahiptir. Bunlar arasında Kazakistan (275), Singapur (220), Suudi Arabistan (161) ve Çin (119)

yer almaktadır (www.prisonstudies.org). Bunun da ötesinde, Eisener'in (2014: 121-124) çok iyi belgelediği üzere, cinayet sayısındaki düşüş ile devletlerin zor kullanıcı politikalarının sürekli genişlemesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Eisener, "Batı Dünyası 1950-2008" için NGRAM görüntüleyici verilerinin⁹ en küçük ayrıntılarını inceleyerek, "1990'lardaki suç miktarının düşüşünün başlangıcı ile yeni bir denetim kültürünün üç göstergesinin dağılımı, yani kapalı devre kamera sistemi gözetimi, polis faaliyeti ve okullarda sıfır müsamaha politikaları ve kendini kontrol etmeye dayalı tedavi edici bir strateji olarak öfke yönetimine odaklanma arasında sağlam bir tekabül yet" kurmaktadır. Bu bulgu, olguları güvenlik konusu hâline getirmedeki artış ve yeni denetim kültürü üzerine daha önceki çalışmaları da doğrular gibi görünmektedir (Farrell vd. 2011; Garland 2001).

Hiç kuşkusuz modern toplumsal örgütlerin zorlayıcı ve ideolojik gücü bugün de büyümeye ve genişlemeye devam etmektedir. Dünyanın en büyük iki işverenin askeri örgütler olması epey çarpıcıdır ve bunlar ABD Savunma Bakanlığı (3,1 milyon çalışan) ile Çin Halk Kurtuluş Ordusu'dur (2,3 milyon çalışan).¹⁰ Modern devletler, zor kullanımı tekeline meydan okuyan herkesi hızlı bir şekilde yakalama gücüne sahipken (yani devlet dışında kimse şiddet kullanamazken), diğer toplumsal örgütler kendi alanlarındaki zorlayıcı kapasitelerini artırmaya devam etmektedirler (örneğin özel örgütler itaat etmeyen çalışanlarını derhal kovabilirler ve dinsel örgütler itaatsiz üyeleri anında gayrimeşru hâle getirebilirler ve aforoz edebilirler). Bu nedenle, şiddet, ortadan kalkmak bir yana bireylerden ve küçük gruplardan büyük ölçekli toplumsal örgütlere doğru büyük ölçüde dönüşüm geçirmektedir.

Son olarak, şiddetin azaldığı veya yok olduğu algısı, şiddet

(Google'in, 1500 ve 2008 yılları arasında yayınlanmış 5,2 milyon kitap içerisinde 400 milyon kelime arasında dolaşmaya imkân tanıyan bir arama motoru. (Çev.) bkz. <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2015/06/23/the-worlds-biggest-employers-infographic/#78b128951d0>

eyleminin gayrimeşru biçimleri ile meşru biçimleri arasında keskin bir ayrım yapan belirli bir dizi inancın ve uygulamanın varsayılmasına da dayanmaktadır. Tarih boyunca bu tür ayrımlar ya var olmamış ya da daha az belirgin olmuş olsa da, modern toplumsal örgütler yalnızca belirli şiddet biçimlerini gayrimeşru kılan belirli parametreler oluşturmuşlar ve bunları zorunlu tutmuşlardır. Dolayısıyla modern ulus devletlerinde iç şiddet ile dış şiddet arasında keskin bir ayrım vardır: Bir yurttaşı öldürmek, bazı yargı mercilerinde idamla cezalandırılabilir bir suçtur, buna karşılık savaşta yüzlerce genç düşman askerini öldürmek madalyayı hak eden bir cesaret eylemidir. Hem Mann'ın (1986) hem Giddens'in (1985) vurguladığı gibi, bu keskin ayrım tarihin daha önceki çağlarında mevcut değildi çünkü modern öncesi yöneticilerin iradelerini devasa bölgelere ve geniş nüfuslara dayatmalarına izin veren örgütsel güçleri yoktu. Bunun da ötesinde, bir yandan soylular diğer yandan farklı halk ayaklanmaları (yani köylü isyanları, yağmacılar, haydutlar, korsanlar, hizmet karşılığı verilen mülklerin sahipleri, dinden sapanlar vb.) arasında sürekli değişen ittifaklarla birlikte, bu farklı şiddet biçimlerinin hepsini meşrulaştıracak sabit ve ayrıntılı ideolojik anlatılar da mevcut değildi. Buna karşın modernlik, yöneticilerin ve diğer liderlerin kendi denetimleri altındaki bireyler karşısında zorlayıcı tekeller kurmalarına imkân veren daha büyük örgütsel ve ideolojik güçleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla devletler, şiddet kullanımlarını belirli bölgeler üzerinde meşru bir şekilde tekelleştirirken, devletdışı örgütlenmeler üyelerini veya çalışanlarını denetlemek amacıyla artan bir zorlayıcı kapasite kazanmışlardır. Bu durum, toplumsal örgütler etrafındakileri etkisizleştirmeyi başardıkça şiddetin daha az görünür hâle geldiği önemli bir yapısal dönüşüme izin vermektedir. Bu nedenle devlet gücü “egemenliğin sürdürülmesinde şiddetin açıkça teşhir edilerek kullanımından, idari gücün her yere yaygınlaştırılarak incelikle kullanımına” geçmektedir (Giddens 1985: 188). Aynısı özel şirketler, din-

sel kurumlar ve başka birçok karmaşık modern toplumsal örgüt için de geçerlidir. Şiddetin bariz fizikselliğinden daha az fark edilebilir zorlayıcı güce doğru bu geçiş, ideolojik dönüşüm de aracılık etmektedir. Birinci Bölümde tartışıldığı gibi, iç/özel şiddet ile dış/kamusal şiddet arasındaki ayrım, bu ikiliğin halk tarafından kabul edilmesini gerektirmektedir. Merkezkaç ideolojikleştirmenin yükselişi ve genişlemesi, bu tür ikili düşünceyi tamamen meşru kılan koşulları yaratmıştır. Bu bağlamda devletlerin ve diğer örgütlerin zorlayıcı kapasitesindeki sürekli artış, nihayetinde bu sürekli artışı haklı gösteren daha büyük ideolojik nüfuzla el ele gitmiştir. Bu sürecin büyük ölçüde ters orantılı olduğu da kanıtlanmıştır: Örgütsel meşruiyetin genişlemesi, başkalarının daha fazla gayrimeşru hâle getirilmesiyle sağlanmaktadır.

Böylece başka hiçbir toplumsal örgütlenme meşru olarak zorlayıcı gücü kullanamaz veya rakibinin alanına tecavüz edemez ve bu durum devletler ile devletdışı kurumlar için de aynı şekilde geçerlidir. Buna ilave olarak, hiçbir birey ya da grup, ister o örgütün meşru üyesi ister dışarıda kalanı olsun, kendi örgütündeki zorlayıcı gücü kullanamaz. Örgütsel güç büyüdükçe, zorlayıcılığı hegemonik hâle gelmektedir ve örgütler, üyeleri üzerindeki ideolojik etkisini sürdürmek amacıyla onlara güvensizlik ve korku yansıtabilmektedirler. Bu yüzden geç modern dönem, şiddetin fizikselliğinin azaldığı hâlde örgütlerin zorlayıcı güçlerinin artması yönünde sürekli bir talepte bulunmaları anlamında paradoksaldır. Örneğin son 30 yılda devletin zorlayıcı kapasitesi, çoğu bireyin sıradan gündelik yaşamına derinlemesine nüfuz etmiştir: Cinsellik, kişilerarası ve aile ilişkileri, mahalleler ve arkadaşlıklar konusunda daha fazla devlet denetimi söz konusudur (Mann 2013). Devletler ve diğer toplumsal örgütler, kapsamlı altyapı güçlerini geliştirmişlerdir ve ticari işlemleri, kişisel telefon ve internet görüşmelerini, sınır geçişlerini, antisosyal davranışları ve sapkın veya suçlu olarak tanımlanan çeşitli toplumsal eylemleri izlemek için gelişmiş teknolojiyi kullanabilmektedirler.

Bununla birlikte, bu daha büyük örgütsel zorlama, büyük ölçüde halkın aksi yönde tavrına rağmen gelişmemektedir. Tam tersine, yaygın merkezkaç ideolojikleşmeyle birlikte, bürokratik aygıtların gündelik yaşama daha da fazla müdahale etmesi yönünde halktan sürekli ve bir yoğun talep vardır. Bu eylemin çoğu, mikro dayanışma ağlarıyla bağlantılı olarak meşrulaştırılmaktadır. Devletler kişilerarası ilişkilere ve aile ilişkilerine müdahale ettiğinde, bu durum sıklıkla “çocuklarımızı koruma”, “yoksun yurttaşlarımıza yardım etme”, “aile hayatımızı koruma”, “yaşam tarzımızı koruma” gibi çağrılarla ortaya çıkmaktadır. İdeolojileştirme burada mikro dayanışma kisvesi altında gerçekleştiğinden zorlayıcı gücün meşru genişlemesi ancak kişiselleştirilmiş ideolojik çağrılarla mümkündür. Bu yüzden hem şiddet hem de şiddet algıları ortadan kaybolmak bir yana, tarihsel değişime uğramaktadır. Şiddetin azaldığını öne süren herhangi bir tez, bu dönüşümü hiçbir şekilde kavrayamaz.

6. Sonuç

Örgütlü şiddetin yüzyıllardır sert bir düşüş içinde olduğuna dair son akademik katkılarla pekiştirilen yaygın algılara rağmen, aslında bunun tam tersi doğrudur. Şiddetin ölçeğinde ve boyutunda bariz birtakım coğrafi ve tarihsel farklılıklar olsa da son 12.000 yılda örgütlü şiddetin önemli ölçüde arttığından kuşku yoktur. Eldeki tarihsel verilerin kısaca incelenmesi bile şiddetin merkez üslerinin zamanda ve mekânda değişip ilerlemesine rağmen yönünün büyük ölçüde sabit kaldığını göstermektedir ve bu yükseliş kesintili değil sürekli dir. Şiddet, örgütsel kapasite ve ideolojik nüfuzdan kaynaklandığı ve buna tabi kaldığı için, örgütsel ve ideolojik güçler genişlemeye devam ederken şiddetin nasıl olup da azalabileceğini öngörmek zordur. Son 50 yılda insan ölümlerinin sayısında bir düşüş yaşandığı doğrudur ama tek başına bu, örgütlü

şiddetin önemli ölçüde azaldığına dair güvenilir bir işaret sayılmaz. Bunun yerine, bu durum, devletlerin ve diğer toplumsal örgütlerin zorlayıcı kapasiteleri, toplu kısımları alternatif şiddet eylemleriyle ikame etme kabiliyeti ölçüde arttığından, toplu şiddetin dönüşüm hâlinde olduğunun güçlü bir göstergesi olmaktadır. Bu sürecin daha uzun süreler boyunca nasıl işlediğini keşfetmek için örgütlü şiddetin dört ana biçimine yakından bakmak gerekiyor. Bunlar savaş, soykırım, devrim ve terörizmdir.

5 SAVAŞLAR

1. Giriş

2009 Nobel Barış Ödülü'nü kabul konuşmasında Barack Obama şöyle demişti: “Savaş şu ya da bu şekilde ilk insanla ortaya çıkmıştır. Tarihin şafağında savaşın ahlakı sorgulanmıyordu; o da kuraklık veya hastalık gibi dünyanın bir gerçeğiydi, önce kabilelerin, ardından uygarlıkların güç arama ve aralarındaki farklılıkları çözme yöntemiymiş.”¹ Bu sözler, savaşın insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğunu ve insanlık ilerledikçe dünyamızda şiddetin azalmasının kaçınılmaz olduğunu savunan geleneksel ve epey yaygın bir görüşü gayet güzel özetliyor. Fakat bu görüş empirik açıdan hatalı varsayımlar üzerine bina edilmiştir. Savaş doğal bir gerçeklik değildir, toplumsal gelişmenin bir ürünüdür. Sırasıyla çevresel ve biyolojik olgular olan kuraklıklardan veya hastalıklardan farklı olarak savaş, her şeyden önce toplumsal bir olgudur. Üçüncü Bölümde de tartıştığım gibi, savaş kurumu insanlık tarihinde epey geç ortaya çıkmıştır ve onun varlığı insanın doğasına değil, karmaşık toplumsal ilişkilerine ve yarattığı örgütlenmelere bağlı olmaya devam etmektedir. Bu bölümde, karşılıklı olarak birbirine derinden bağlı olan savaş ile toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi çözümleyeceğim. Daha da önemlisi bürokratikleşmenin, ideolojikleşmenin ve mikro dayanışmanın savaşların dünya çapında yaygınlaşmasında

¹ Bkz. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize>

oynadığı rolü araştıracağım. Tarihimizin büyük bölümünde savaşın toplumsal dönüşümün önemli bir katalizörü olduğunu savunuyorum. Savaşlar muazzam bir yıkıma ve çok fazla kanın dökülmesine neden olmuşlardır ama aynı zamanda toplumsal ilişkileri canlandırmışlar ve değiştirmişlerdir; yeni bilimsel ve teknolojik icatların yapılmasını sağlamışlar, ekonomik modernleşmeyi, siyasi değişimi ve kültürel gelişmeyi hızlandırmışlardır. 12.000 yıl önce ilk ortaya çıktığı günden bu yana savaş olgusu toplumsal hayatın birçok yönünü şekillendirmiştir ve hâlâ dünyadaki en önemli toplumsal ve siyasi güç olmaya devam etmektedir. Her ne kadar son 50 yılda devletlerarası savaşların ve savaş alanlarındaki ölümlerin sayısında bir düşüşe tanık olunduysa da bu durum savaşın modasının geçtiğinin işareti olarak yorumlanmamalıdır. Tam tersine, bu değişim savaş kurumunun artık daha geliştiğini ve örgütsel ve ideolojik olarak gündelik yaşama daha iyi yerleştiği işaret ediyor olabilir.

2. Savaş ve Toplumsal Değişim

Savaşın incelenmesi de neredeyse savaşın kendisi kadar eski olsa da bu olgunun evrensel kabul gören bir tanımı yoktur. Yine de 1970'lerden bu yana savaş üzerine yapılmış en empirik ve özellikle de nicel araştırmalar, Singer ve Small'un (1972) savaşı yılda en az 1.000 kişinin muharebelerde ölmesine yol açan silahlı çatışma olarak tanımlayan temel önermesi etrafında kümelenmeye meyilli olmuşlardır. Savaşın belirleyici özelliği olarak neredeyse tamamen can kayıplarının sayısına odaklanmanın savaşların karşılaştırmalı çözümlemeleri için gerekli olan büyük veri kümelerinin derlenmesinde yararlı olduğundan kimsenin kuşkusuz yoktur. Fakat aşırı nicelleştirme toplumsal değişimlerin karmaşıklığını ve inceliklerini ve savaşın zamanda ve mekânda buna karşılık gelen çeşitli tarihsel güzergâhlarını anlamamıza engel olabilmektedir. Muhare-

belerde gerçekleşen ölümler, tek tek savaşların büyüklüğünü değerlendirmede yararlı bir gösterge olarak kullanılabilse de belirli savaşların neden olduğu toplumsal değişimin tüm dinamiklerini kapsayacak denli kapsamlı değildir. Nitekim tarihte büyük önem taşıyan birçok şiddetli çatışma, fazla can kaybına veya kitlesel yıkıma yol açmamıştır. Örneğin dünyanın müstakbel süper gücünün boyutlarını ve yapısını şekillendirmiş son derece önemli 1865-1898 Kızılderili Savaşlarında ve 1846-1848 Meksika-Amerika Savaşı'nda sırasıyla sadece 919 ve 1.733 ABD askeri ölmüştür. (Clodfelter 1992). Keza 1999 NATO-Yugoslavya savaşında NATO tarafı sadece iki (ölen iki pilot), Yugoslav tarafıysa 956 kayıp vermiştir (Krieger 2001).

Bunun da ötesinde, karşılaştırmalı konuşmak gerekirse, modern çağdan önceki savaşların çoğunun temel özelliklerinden biri, az sayıda insan kaybına yol açmalarıydı. Nitekim eski savaşlar –antik Yunanların dünyasında olduğu gibi– daha ziyade itişme müsabakalarına² veya soylular arasındaki törensel çatışmalara benziyordu. Bu tür çatışmalarda verdirilen ölü sayısı savaşın sonucunu belirlemede çok küçük bir rol oynuyordu, hatta belirli şiddet olaylarını izleyen toplumsal değişimlerde daha da küçük bir rol oynuyordu (Mann 1993; Collins 2008a; Malešević 2010). Bu bağlamda, savaşı tanımlarken ağırlık merkezini kayıpların sayısından çatışmanın niteliğine ve bu tür şiddet eylemlerine iştirak eden devletler ve toplumlarla ilişkilerine kaydırmak daha verimli olabilir. Dolayısıyla savaş ciddi bir toplumsal değişimin meydana gelmesiyle sonuçlanan uzun süreli ve yaygın bir silahlı çatışma olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda savaşlar bir toplumsal örgütü bir diğerinin taleplerine boyun eğdirmek amacıyla fiziksel şiddetin örgütlü şekilde kullanılmasını içerirler. Savaşların

² Antik Yunanistan'da Olimpiyat Oyunları'nda düzenlenen *pankration* adlı spor müsabakası, birçok bakımdan itme gücüne dayalı bir savaşa benziyordu. Bu müsabakada, rakibin itme, tekmeleme, yumruk atma gibi saldırılarına karşı koymak için itişme, yere düşürme ve boğma teknikleri kullanılırdı. (Ed.)

çoğu, insanların, ekonomik kaynakların, zor kullanma yöntemlerinin, üretim ve iletişim araçlarının seferber edilmesini gerektiren karmaşık ve tarihsel açıdan olumsal olaylardır.

İnsan kayıplarının sayısını aşırı vurgulayan geleneksel savaş tanımları, savaşın her yerde benzer, hatta aynı tarihasırı toplumsal süreçler tarafından şekillendirilen, değişmez ve tekdüze bir tarihsel fenomen olduğu şeklinde hatalı bir algı üzerine de bina edilmişlerdir. Fakat bu varsayım epey sorunludur. Buradaki can alıcı nokta, tıpkı dünya toplumlarının son 12.000 yıldır sürekli bir değişim içinde olması gibi, savaş kurumunun da zaman içinde değiştiği gerçeğidir. Bugünkü toplumlar ile devletlerden söz edildiğinde ve 2000 veya 400 yıl önce dünyada hüküm sürmüş yönetimler ile toplumsal düzenlerden söz edildiğinde, hakkında konuşulan toplumsal örgütlenme biçimleri aynı değildir.³ Çünkü aşiretler, ilk imparatorluklar veya şehir devletleri gibi ilk yönetimler bugünün ulus devletlerinden son derece farklı yapıları. Varlık nedenini halk egemenliği, ahlaki eşitlik ve kültürel yeknesaklık fikrine borçlu olan ulus devletlerinin aksine modernlikten önceki yönetimler meşruiyetlerini başka kaynaklara –insandışı bir türeyiş mitine, hükümdarların ilahi kökenleri olduğu inancına, imparatorlukların bir uygarlaştırma misyonu olduğu düşüncesine vs.– dayandırıyorlardı. Dahası ulus devletleri, patrimonyal toplumsal örgütlenme kurallarının farklı versiyonlarını benimseyen modern öncesi muadillerinin aksine verimliliği, işbölümünü, bilgiyi, uzmanlaşmayı ve hiyerarşik düzenin gayrişahsîliğini ve şeffaflığını vurgulayan bürokratik ilkeler üzerine kurulmuşlardır (Malešević 2013a: 8-11, 20-54; Meyer vd. 1997; Weber 1968). Savaş kurumu da tarihte benzer bir toplumsal dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm savaşımayan basit yiyecek toplayıcıları, Antikçağın itişme müsabakaları, Ortaçağın törensel kapışmaları ve paralı askerlerin sınırlı şiddet içeren çatışmalarından, devrimcilerin ve milliyetçilerin

III bölüm kısmen Malešević 2015'ten alınmıştır.

vahşileşen savaşlarına, iki topyekûn savaşın kitlesel savaşına ve nihayetinde çağdaş dünyada savaşbeylerinin yürüttükleri iç savaşlara ve Batılı profesyonel orduların yüksek teknoloji askeri müdahalelerine kadar uzanmaktadır (Centeno ve Enriques 2016, Malešević 2010, Howard 1976). Örgütlü şiddetin birbirinden son derece farklı ve tarihsel şartlara özgü biçimleri için aynı “savaş” terimini kullanmak zorunda kalmak, çoğu zaman bu silahlı çatışmaların hepsini sanki aynı olguymuş gibi ele alan yanıltıcı bir stratejinin benimsenmesine yol açmaktadır. Her halükârda, bu temel farkları anlamak için savaşın örgütsel temellerini kısaca araştırmak gerekiyor.

Pinker (2011) ve van der Dennen (1995) gibi sosyobiologlar tarafından paylaşılan yaygın algının aksine savaş tarihte görece yeni bir icattır. Üçüncü Bölümde de gösterdiğim gibi, elimizdeki arkeolojik ve antropolojik kanıtların çoğu, basit avcı toplayıcıların ve diğer yiyecek toplayıcı göçebe grupların uzun vadeli gruplararası şiddetten kaçınmaya meyilli olduklarını ve savaş başlatmak için gereken örgütsel, teknolojik, ideolojik veya çevresel araçlara sahip olmadıklarını göstermektedir (Fry ve Soderberg 2013; Sponsel 2015; Fry 2007; Kelly 2000). Yiyecek toplayıcılar küçük, yerleşik olmayan, eşitlikçi ve değişken takımlar olduklarından, onların savaşmalarını şart koşan bir örgütlenmeleri de yoktu. Dolayısıyla savaş, tabakalara ayrılmış grup yapılarının, yerleşik yaşam tarzlarının, tarımın, toplumsal hiyerarşilerin ve işbölümünün ortaya çıkışı gibi toplumsal gelişmelerle birlikte tarih sahnesine çıkmıştı. Savaşın yaygınlaşması, ilk istikrarlı ve bölgeye odaklanmış yönetim biçimlerinin, yani aşiretlerin, şehir devletlerinin ve imparatorlukların ortaya çıkışıyla bağlantılıydı ki bu yönetimlerin kökeni en fazla 12.000 yıl geriye gitmektedir (Mann 1993; Malešević 2010: 92-101). Bunun da ötesinde en başından itibaren savaş, devlet ve toplum birlikte gelişmiş ve değişmiştir. Savaş bir toplumsal ve siyasi güç aracı olarak anlaşılırsa, toplumsal düzenler değiştikçe savaşın doğasının da değişeceği görülebilmektedir. Hem aşiretlerin hem ilk

imparatorlukların mevcut toplumsal düzeni sürdürmek –ve genişletmek– amacıyla büyük ölçüde şiddet içeren fetihlere bel bağlamaları bir tesadüf değildir. Arminius ya da Cengiz Han tarafından yönetilenler gibi geçmişin ünlü aşiretleri, despot ve hiyerarşik olmalarına rağmen varlıkları sürekli bölgesel genişlemeye ve fetih savaşlarına bağlı son derece istikrarsız yönetimlerdi. Benzer şekilde Romalılar, Çinliler, Dört Halife Dönemi ve Srivijayalardan⁴ Osmanlılara varasıya ilk imparatorluklar iç toplumsal uyumlarını ve refahlarını sürdürmede büyük ölçüde kaynaklara, kölelere, serflere ve bölgelere bağımlıydılar (Burbank ve Cooper 2010). Buna karşılık çoğu şehir devleti daha istikrarlıydı, daha az hiyerarşıktı ve Sparta veya Venedik gibi birkaç dikkate değer istisna dışında daha az fetihçiydi. Bu örneklerin hepsinde, yönetimin oluşumu, iç toplumsal dinamikler ve savaş hâli birbiri üzerinde derin ve kalıcı bir etkiye sahip olmuştur. Savaşın niteliği çoğu kez iç toplumsal tabakalaşma üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur ve bunun tersi de geçerlidir. Uzun süreli, simetrik ve her şeyi kapsayan savaşlar yurttaşlık haklarının ve demokratik kurumların gelişimini teşvik etmiştir; buna karşılık yüksek vasıflı savaşçılardan oluşan orduları ve pahalı silahları kullanan asimetrik ve fetih odaklı savaşların hiyerarşik ve yüksek düzeyde tabakalaşmış toplumsal düzenleri besleme ihtimali daha fazla olmuştur (Andreski 1968; Mann 1993; Malešević 2010). Örneğin çoğu kez hem Antik Yunanistan hem Ortaçağ İsviçresi, Yunan *ekklesia*'sı ve İsviçre *landgemeinde*'si gibi temsilî halk meclisleri de dâhil olmak üzere katılımcı yurttaşlığın ve ileri demokratik kurumların ilk örnekleri olarak görülüp övülmüştür (Sinclair 1988; Kobach 1993). Fakat tarihte olağandışı boyutlara varmış bu toplumsal özgürlüğün ve halk iradesinin savaşlara geniş çaplı katılım üzerine inşa edildiği burada unutulmaktadır. Çünkü bunlar, haklarını

⁴ Srivijaya İmparatorluğu, 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar günümüzde Endonezya olarak bilinen bölgeyi ve Malezya Takımadaları'nı kontrol etmiştir. (Çev.)

korumak için silahlarını ve askeri becerilerini kullanabilen ve kullanmaya da istekli, kendi kendilerini silahlandırmış ve kendi kendilerini donatmış çiftçi-asker topluluklarından oluşan toplumlardı.

Savaş, modernliğin ortaya çıkışında da belirleyici bir rol oynamıştır. Tilly (1985), Mann (1993), Giddens (1985) ve Hirst'ün (2001) ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, 16. yüzyılın sonlarından bu yana Avrupa'da yoğun savaş hazırlıkları ve savaş hâlinin tırmanması devletin gelişiminde ve toplumsal değişimde benzeri görülmemiş bir teşvik edici unsur olagelmıştır. Sürekli artan jeopolitik rekabet, yöneticileri, maliyeyi yeniden yapılandırmaya, idari yapıları genişletmeye, bankacılık sektörünün büyümesine izin vermeye ve bilim, teknoloji ve ordunun gelişimine yatırım yapmaya zorlamıştır. Parlamentarizm, yurttaşlık haklarının genişletilmesi ve refah artışı bu dönüşümlerin doğrudan ve doğal sonucuydu çünkü yöneticiler halktan daha fazla destek görmek, daha fazla vergi almak ve savaşlara katılımı artırma karşılığında yurttaşlara siyasi ve toplumsal haklar vermek zorunda kalıyorlardı. Sanayileşmenin başlangıcı da büyük ölçüde askeri alanda öncülük edilen teknolojiye bağlı olmuş ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren sivil sektörde toplumsal gelişme savaşın sanayileşmesiyle düzenli olarak el ele gitmiştir (McNeill 1982; Giddens 1985). 20. yüzyılda cereyan eden iki topyekûn savaş, devlet, savaş ve toplum arasında sürekli sürekli genişleyen bu bağlantının doruk noktasıydı ve kitlesel üretim, kitle siyaseti ve kitle iletişiminin hepsi bu savaşlarda kitlelerin imhası için seferber edilmişti. Geleneksel bir askeri çarpışma olarak başlayan olay, adım adım, nüfusların toptan yok edilmeye çalışıldığı ölümcül bir çatışmaya dönüşmüştü. Yine de son derece yıkıcı bu iki çatışma uzun vadede yurttaşlık haklarının daha da genişletilmesi, daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği, ırkçılığın gayrimeşru hâle getirilmesi ve refah devletlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Mann 2013). Bu yüzden, geçtiğimiz birkaç yüzyıla şöyle bir bakınca savaşın yıkıcılığının

sürekli arttığı ve öncesinde veya sonrasında esaslı toplumsal değişimlerin meydana geldiği görülebilmektedir.

3. Savaş-Devlet-Toplum Bağlantı Noktası ve Toplumsal Örgütler

Tarihsel açıdan savaş-devlet-toplum bağlantı noktasına bakıldığında bu toplumsal dinamiğin büyük ölçüde çok uzun zamandır devam eden benzer süreçlerle şekillendiği görülebilmektedir ve bugün de bu durumda belirgin bir değişiklik yoktur. İnsanlar bu gezegende sahneye ilk çıktıkları günden bugüne kadar geçen sürenin %98’inde şekil verilebilir ve zayıf toplumsal bağlarıyla karakterize olan göçebe yiyecek toplayıcılar olarak yaşadıklarından, ilkel toplumsal örgütlerin ortaya çıkması için binlerce yılın geçmesi gerekmiştir. Fakat toplumsal düzenin ve devlet oluşumunun ilk unsurları bir kez geliştikten sonra savaşla dirsek teması içinde ortaya çıkmaya meyilli olmuşlardır. Dolayısıyla son 12.000 yılda gerçekten belirgin olan şey, savaş-devlet-toplum bağlantı noktasının bu gezegenin çehresini ne kadar hızlı ve güçlü şekilde dönüştürdüğüdür. Bu bağlantı noktasındaki etkileşimin ortaya çıkardığı can alıcı süreçlerden biri, örgütsel gücün sürekli genişlemesiydi. Weber’in ilk çalışmalarından bu yana (1968, 1994) araştırmacılar, etkili her toplumsal eylemin, örgütlenmelerin varlığını gerektirdiğini biliyorlar. Yine de toplumsal örgütler ancak yerli yerine oturduktan sonra büyümeye, genişlemeye, mensuplarını denetlemeye ve rakip toplumsal örgütlerle çatışmalara girmeye yatkın hâle geldiler. Bu etkili toplumsal örgütlerin neredeyse hepsinin temelinde gerektiğinde zor kullanmak bulunuyordu (Malešević 2013a, 2010). Geçtiğimiz yüzyıllarda savaşın yaygınlığı, yönetimlerin zor kullanma kapasitesinin genişlemesine ve artmasına katkıda bulundu. Bu süreç, genişleyen devlet gücünün “toplumsal kafesin” dallanıp budaklanmasına bağlı olduğu ve bu itibarla devletin

sağladığı güvenlik uğruna bireylerin kişisel özgürlüklerinden feragat etmeye zorlandıkları ilk imparatorlukların doğuşunda görünür hâle gelmişti (Mann 1993). Yıllar geçtikçe, toplumsal kafesleme “siyasi haraç” ile birleştirildi, yani toplumların bazı yurttaşlık haklarına sahip olma ve diğer devletlerden ve iç tehditlerden korunma karşılığında vergi ödemeleri ve maliyetli savaşları finanse etmeleri lazımdı (Tilly 1985). Bununla birlikte, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi ancak son iki yüzyılda önemli ölçüde hızlanmıştır. İmparatorlukların, birleşik krallıkların ve şehir devletlerinin egemen ulus devletlerine dönüşmesine teknolojik, bilimsel ve üretimde değişiklikler eşlik etmişti ve bunların hepsi, savaş-devlet-toplum bağlantı noktası üzerinde muazzam bir etkiye sahipti. Savaşlar genişleyip daha yıkıcı ve maliyetli hâle geldikçe, devletlerin örgütsel gücü ve nüfuslarını denetleme yetenekleri katlanarak arttı. Modern devletler altyapı erişimlerini ve kapasitelerini artırmakla kalmadılar, tarihte ilk kez şiddeti, vergilendirmeyi, yasamayı ve eğitimi de meşru yollardan tekelleştirmeyi başardılar (Weber, 1968; Elias 2000 [1939]; Gellner 1983; Malešević 2013a). Bu sürecin zirvesi iki dünya savaşıydı. Bu kadar uzun ve maliyetli savaşları yürütebilmek amacıyla devletler, milyonlarca bireyi savaşta bilfiil çatışmak veya savaş için üretimde bulunmak üzere seferber etme kabiliyetlerinin de aralarında bulunduğu örgütsel güçlerini daha da artırmak zorunda kaldılar. Bu yoğun halk seferberliklerinin, yoğun toplumsal değişimleri harekete geçiren uzun vadeli etkileri oldu. Örneğin savaş alanlarındaki insan gücünün yetersizliği, genel zorunlu askerliği gündeme getirdi ve bu da şehirlerde yaşayan yoksulların ve köylülerin savaştan sonra kolayca ilga edilemeyen yurttaşlık ve bazı refah haklarını genişletti. Benzer bir anlayışla, insanların kitleler hâlinde cephelere taşınması ve bir yandan da savaş sanayilerinin genişlemesi, sanayide işgücü eksikliğine yol açtı. Bu durum, nihayetinde devlet yetkililerini fabrikaları ve diğer sanayileri kadın işçilere açmaya zorladı ve böylece geleneksel ataerkil ilişkileri derinden baltalayan

politikaların hayata geçirilmesini gündeme getirdi.⁵ Kadınlar ekonomik bağımsızlıklarını bir kez kazandıktan sonra toplumsal cinsiyete dayalı statükoyu yeniden tesis etmek artık son derece zordu. Dahası, savaşlardaki kitlesel kayıplar ve savaş zamanı ulusal dayanışma idealleri, keskin sınıf ayrımlarının adım adım meşrulaştırılmasını da teşvik etti ve birçok Avrupa devletinde ve daha az ölçüde olsa da Kuzey Amerika devletlerinde devlet yetkililerini refah ve sağlık politikalarını genişletmeye mecbur bıraktı. Bu önemli toplumsal dönüşümlerin hepsi, savaştan sonra devletler ve toplumlar üzerinde derin bir etki yarattı. Muazzam can kayıplarına ve maddi yıkıma rağmen, savaştan sonra toplumsal örgütler her zamankinden daha güçlü hâle geldiler. İdari sektörün sürekli büyümesiyle birlikte bilimsel bilginin, teknolojinin ve sanayinin daha da ilerlemesi, örgütsel gücün çeşitli alanlarda çoğalmasına ivme kazandırdı. Böylece 21. yüzyılın ikinci yarısı, devletin, toplumun tamamı hakkında bilgi toplama; yurttaşlarının gelirini vergilendirme; ülke sınırlarına tamamen hâkim olma; halk eğitimini, sağlık hizmetlerini, istihdam ve göçmenlik politikalarını denetleme; aileye ve cinsel yaşama müdahale etme ve toplu gözetim programlarını (yani biyometrik pasaportlar, kimlik kartları, doğum belgeleri, nüfus sayımı verileri, güvenlik kameraları vb.) başarıyla devreye sokma kapasitesinde çarpıcı bir ivmelenmeye tanıklık etti (Lyon 2001, Dandeker 1990, Mann 2013). İşte bu değişikliklerin başlıca katalizörü savaştı.

Avrupa'nın, Kuzey Amerika'nın ve gelişmiş dünyanın geri kalanının büyük kısmının son 70 yılda kendi topraklarında fazla savaşmamış olması veya hiçbir savaş görmemiş olması, savaş-devlet-toplum bağlantı noktasının, kalkınmanın daha az zora dayalı yapısal mekanizmaları tarafından kırıldığıının veya yerinden edildiğinin işareti olabilirdi. Fakat durum

⁵ Toplumsal cinsiyet ile savaş arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. Malešević (2010: 275–307) ve Goldstein (2001).

fiilen böyle değildir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kalıcı bir barış sağlanamadı, bunun yerine iki süper güç tarafından doğrudan desteklenen ve kimi zaman acımasız ve yıkıcı vekâlet savaşlarıyla (örneğin Kore, Vietnam, Afganistan, Angola, Nikaragua savaşlarıyla) tırmanan uzun ve epey yoğun bir Soğuk Savaş yaşandı.⁶ Bu dönemin (1946-1991) ayrıksı yönü sürekli bir savaş hazırlığı ve halkı bu doğrultuda siyasi olarak seferber etme çabalarıydı ve bu çabaların hepsi devletlerin örgütsel güçlerinde daha fazla artışı teşvik etti. Sadece ABD ve Sovyetler Birliği değil, iki askeri ittifakın [NATO ve Varşova Paktı] üyelerinin hepsi örgütsel güçlerini artırmak amacıyla askeri ilerlemelerden ve sürekli savaş tehdidinden yararlanıyordu. Teknolojide, bilimde, sanayide ve devlet yönetiminde gelişmeye ivme kazandıran da iki güç bloku arasındaki siyasi ve askeri rekabetti. Daha önceki tarihsel dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de en önemli bilimsel ve teknolojik icatlara askeri sektör öncülük etmiştir ve ardından bu icatlar adım adım sivillerin hizmetine sunulmuştur (Giddens 1985). Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da insan kayıplarına yol açmamalarına rağmen vekâlet savaşları ve kalıcı Nükleer Kıyamet tehdidi, dünyanın dört bir yanında gözle görülür toplumsal değişimi sağlamanın kilit örgütsel araçlarından olduklarını kanıtlamışlardır. Soğuk Savaş elbette siyasi bölünmenin her iki tarafındaki nüfusun büyük kesimleri için ekonomik zenginliğin, siyasi istikrarın, refahın ve toplumsal hareketliliğin altın çağıydı (Hobsbawm 1994, Mann 2012). Tıpkı önceki üç yüzyılda olduğu gibi, bu dönemde de toplumsal kalkınma, devletin gelişmesi ve askeri genişleme birlikte ilerledi. Savaş-devlet-toplum bağlantı noktası aslında ciddi bir hasar almamıştı, sadece farklı bir tarihsel şartlar kümesine uyum sağlamıştı.

20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başı savaş, devlet ve top-

⁶ Mann'ın (2013: 33) belirttiği gibi, bu vekâlet savaşları en az 20 milyon insanın hayatına mal olmuştur.

lum arasındaki ilişkide bazı önemli değişikliklere tanık olduysa da bunlar radikal dönüşümler olmaktan uzaktı. Aslında bu değişiklikler, savaş-devlet-toplum bağlantı noktasının sürekli güçlendiğini ve zorlayıcı gücün birikerek bürokratikleşmesinin daha da arttığını göstermektedir (Malešević 2013b, 2010). Küreselleşmenin ulus devletlerinin gücünü baltaladığı ve devletler arasındaki toplumsal ilişkileri çarpıcı biçimde dönüştürdüğü şeklindeki yaygın görüş, empirik açıdan doğrulanmaya muhtaç, abartılı bir değerlendirmedir (Mann 2013, 2012; Hirst vd. 2009; Hall 2000). Küreselleşmenin devletin gücünü kaçınılmaz olarak zayıflattığı argümanı, sıklıkla mevcut küreselleşme dalgasından önce ulus devletlerinin güçlü ve egemen oldukları varsayımına dayanmaktadır. Fakat tarihsel olarak ince ayrımları gözetken çözümlemeler 19. yüzyılın çoğunda ve 20. yüzyılın başlarında, tam egemenliğin ve siyasi bağımsızlığın büyük ölçüde ulaşılamayan idealler olarak kaldığını, çoğu yöneticinin uğrunda çabaladığı ama ulaşmayı başaramadığı bir şey olduğunu göstermektedir. Toprakları üzerinde tam devlet egemenliğini ve denetimini sağlayabilenler ve buna gücü yetenler sadece Büyük Güçlerdi. Diğer devletlerin çoğuy-sa tam egemenlik sağlamalarına yetecek devlet kapasitesine sahip değildi ve zaten bu devletlerin tam egemenliğe sahip olmalarına izin de verilmiyordu (Smith 2010). Dolayısıyla bazı devletlerin bugün diğerlerinden daha fazla siyasi güce ve bağımsızlığa sahip olmaları münhasıran yeni bir durum değildir. Aslına bakılırsa çoğu çağdaş devlet, 19. yüzyıldaki en güçlü öncellerinin bile hayal edebileceğinden daha fazla örgütsel gücü ancak son birkaç onyılda elde etmiştir. Benzer şekilde, 2008 öncesi ekonomik liberalleşme de 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki öncellerinden çok farklı değildi ki bu iki durumda da dünya pazarlarının açılması, devletlerin örgütsel ve zorlayıcı gücünün artmasıyla el ele gitmişti (Mann 1993, 2013; Conrad 2006; Lachmann 2010). Neoliberal kapitalizm ve bürokratikleşme birbirini dışlayan güçler olmak şöyle dursun, sıklıkla birbirini desteklemekte-

dir (Fligstein 2001; Vogel 1996). Yeni teknolojilerin ortaya çıkması bile bu dengede belirgin bir değişiklik yaratmamıştır. Tam tersine uydular, internet, cep telefonları, robot ve lazer silah sistemlerinden nanoteknolojilere ve diğerlerine kadar uzanan yeni teknolojik gelişmeler ve icatlar, artık sınırlarını, toplumlarını, vergi toplanmasını, hukuk ihlallerini, göç, eğitim, cinsellik ve günlük yaşamın diğer birçok yönünü denetlemeye ve gözetim altında tutmaya çok daha yetenekli ve istekli olan devletlerin örgütsel gücünün artmasına katkıda bulunmuştur.

Devlet gücünün sürekli genişlemesini hem içerde (kendi nüfusunu denetleyerek) hem de dışarıda (dış siyaseti şekillendirmek için askeri gücü kullanarak) zor kullanımına erişiminin ve kapasitesinin genişletilmesi de takip etmektedir. Örgütsel gücün bu şekilde büyümesi, çoğu güçlü devletin tüm dünyada periyodik ama epey düzenli askeri müdahalelerde bulunmasına imkân tanımaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Rusya ve İsrail ve diğer bazı devletler bir dizi savaşa ve askeri müdahaleye katılmışlardır ve bu savaşlar arasında Irak, Suriye, Afganistan, Mali, Gürcistan, Lübnan, Filistin, Libya, Sierra Leone, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ukrayna da yer almaktadır. Bu askeri girişimlerin, Soğuk Savaş öncesinde ve sırasında yaşanmış benzer müdahalelerden daha az sayıda can kaybına yol açmış oldukları doğrudur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, araştırmacıların odak noktalarını, askeri kayıplar gibi kaba bir ölçütten, bu tür savaşların önemli toplumsal ve siyasi etkiler yaratıp yaratmadığına doğru kaydırılmaları gerektiğidir. Çağdaş savaşların sosyolojik açıdan önemli yanı, bunların ne tür bir toplumsal ve siyasi değişim yarattıklarıdır.

İç savaşların patlak verdiği yerler, çoğu kez mevcut devlet yapılarının hâlihazırda oldukça zayıf olduğu ve bunlara rakip toplumsal örgütlenmeler tarafından meydan okunduğu bölgelerdir. Bu iç savaşlar sıklıkla, zayıflamış devlete meydan okuyabilen ve hoşnutsuz ülke içi rakiplerin ve komşu dev-

letlerin yanı sıra kendi jeopolitik emellerinin peşinden koşan dünya güçlerini de barındırabilmektedir. Bunun tarihte yeni bir durum olmadığı açıktır. Nitekim Tilly'nin (1985: 15) de gösterdiği üzere, Avrupa'da devletlerin oluşumu da buna benzer bir süreçten geçmişti. Bu süreç 14. yüzyılda yaklaşık 1.000 devletle başlamış, bu sayı 16. yüzyılda yaklaşık 500'e düşmüş ve 20. yüzyılın başlarında uzun süreli savaşlar bu sayının sadece 25 devlete kadar düşmesinde etkili olmuştur. Modern toplumsal örgütlenmelerin yönetilmeleri her zamankinden daha maliyetli hâle geldikçe zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesinin taleplerine ayak uyduramayan devlet yapıları genellikle meşru şiddet kullanımı üzerindeki tekellerini kaybetmektedirler. Başka bir deyişle, günümüzde iç savaşların baskın olması yeni bir olgu değildir (Kalyvas 2001). Güçlü devletler arasında savaşlar daha az cereyan ettiği için bugün daha görünür hâle gelmişlerdir, hepsi bu. Bu çatışmalarda belirgin olan husus şudur: 15, 16 veya 18. yüzyıldaki Avrupalı öncellerinden farklı olarak çağdaş iç savaşların çoğu kolay kolay mantıksal sonucuna varmamaktadır, yani illa daha az sayıda, daha güçlü devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmamaktadır (Herbst 2000; Centeno 2002). Bu tür çatışmaların "iç savaşlar" olarak etiketlenmesinin ve mevcut devletlerin sınırları içinde tutulmasının ana nedeni, devletlerarası sınırların herhangi bir şekilde şiddet kullanılarak değiştirilmesini açıkça yasaklayan uluslararası düzenlemelerin zorlayıcı ve baskın olmasıdır. Tarihin önceki dönemlerinde iç çatışma olarak başlayan birçok savaş, daha sonra –bu isyanlar başarılı olduğu takdirde– devletlerarası savaşlar olarak yeniden kurgulanmıştır. Bununla birlikte günümüzün jeopolitik bağlamı, iç savaştan devletlerarası savaşa böyle bir geçişe izin vermemektedir. Devletlerarası sınırların kutsallığına dair mevcut normları Aydınlanmanın evrensel addedilen ilkelerinin basit bir yansıması olarak gören Mueller (2009) ve Pinker'ın (2011) aksine, bu kuralları İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından başlatılan, dayatılan ve denetlenen düzenlemeler

olarak görmek çok daha makul olacaktır. Hâl böyle olunca, bu düzenlemeler jeopolitik statükoyu sağlam şekilde pekiştirdikleri için çağdaş jeopolitik seçkinler topluluğunun ideolojik tezahürü olmaktadır.⁷

Son 20 yılda güçlü devletlerin yürüttüğü çok sayıda yüksek teknoloji savaşı ve askeri müdahaleye tanık olunmasına rağmen, bu şiddetli çatışmaların büyük çoğunluğu radikal toplumsal dönüşümlere yol açmamıştır. Gelişmiş teknolojiye, bilime ve sanayiye duyulan güven, büyük ordulara duyulan ihtiyacı azaltmış, Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da zorunlu askerliğin kaldırılmasına yol açmıştır. Kitlemel zorunlu askerliğin getirilmesi zamanında refah devletini doğurmuş olsa da ordunun giderek profesyonelleşmesinin refahın azalmasına doğrudan neden olduğunu gösteren güvenilir bir kanıt yoktur (Lachmann 2013a, 2010). Orduda ve tıpta yeni teknolojik gelişmeler, güçlü devletlerin asker personeli arasında can kayıplarının sayısının azaltılmasında da etkili olmuştur. Bu durum özellikle yaralanma oranının ölümlere kıyasla giderek artmasında görülebilmektedir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı’nda ABD askerleri arasında ölümlerin yaralılara oranı sırasıyla 1:1,75 ve 1:1,65 şeklindeydi. Yaralı oranı Vietnam Savaşı sırasında 2,6’ya, Afganistan ve Irak’ta girilen savaşlarda ise sırasıyla 8,38’e ve 7,17’ye yükselmişti (Centeno ve Enriquez 2016: 34).

Yine de bu değişikliklerin insancıl bir ahlakın ortaya çıkışıyla ve uygarlaşma süreçleriyle çok az ilgisi vardı. Bunlar daha ziyade güçlü devletlerin gelişmiş teknolojiyi siyasi ve askeri riskleri en aza indirmek amacıyla kullanmalarına izin veren örgütsel kapasiteleriyle ilgiliydi. Shaw’un (2005) da gösterdiği gibi, bu savaş tarzının büyük bir kısmı bu riskleri daha zayıf düşmana devrederek Batı’nın askeri personelinin hayati

⁷ Bu normu ihlal etmeye yönelik en unutulmaz girişim, Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgalıydı ve bu girişim ABD ve Avrupa’nın onu anında silah yoluyla cezalandırması olarak 1991 Körfez Savaşını tetiklemişti.

risklerini en aza indirme varsayımına dayanmaktadır. 1982 Falkland Savaşı'ndan 1991 Körfez Savaşı'na, 1999 Kosova Savaşı'na ve en son Suriye, Afganistan, Irak, Libya ve Mali'deki savaşlara kadar, teknolojik açıdan gelişmiş silahlara bel bağlamak, çatışmanın barındırdığı risklerin seçilmiş siyasetçilerden, askeri personelden ve Batı'nın ordularından düşmanın savaşçılarına ve sivillerine sistematik olarak aktarılmasına yardımcı olmuştur. Fakat yeni teknolojinin ve bilimin kullanımı, savaşın toplumsal ve siyasi bağlamını değiştirmemiştir. Başka bir deyişle, milyonlarca askere ve tüm toplumların kitlesel seferberliğine dayanan Kore ve Vietnam Savaşlarında ve Sovetler Birliği'nin Afganistan'da girdiği çatışmalarda hedeflenen amaçlara şimdi yüksek irtifadan bombalamalar, uzun mesafeden füze fırlatmalar, uzaktan kumandalı silahlı insansız hava araçları, imha araçları ve diğer robot araçlarla ulaşılmaktadır. Basitçe söylemek gerekirse, Pinker (2011), Goldstein (2011) ve diğerleri, insanlık tarihinin en az şiddet içeren döneminde yaşadığımızı iddia etmek amacıyla çağdaş savaşlarda insan kaybı sayısının azaldığını gösteren istatistikleri kullandıklarında, mevcut durumu yanlış yorumlamış olmaktadırlar. Son savaşlarda daha az can kaybının olması zor kullanımında azalmanın belirtisi değil, zor kullanma gücünün arttığının göstergesidir. Hem Giustozzi'nin (2011) hem de Kalyvas'ın (2006) gösterdiği gibi, toplumsal örgütler şiddet tekellerini geliştirip pekiştirdikçe, ayırım gözetmeyen öldürmelerden çok daha etkili olan hedef gözetme yöntemine yönelmişlerdir. Giustozzi'nin (2011: 14) sözleriyle, “şiddeti özelleştirmeyi ve ehlileştirmeyi hedefleyen bu süreçlerin özünde, şiddet tekelinin ilk tesis edildiği anın ayırt edici özelliği olagelmiş, ehlileştirilmemiş, ayırım gözetmeyen şiddetin aksine, zor kullanımını (dolayısıyla şiddeti) daha dikkatli bir şekilde hedef gözetir ve seçici hâle getirme girişimi vardır.” Zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi son 30 veya 40 yılda gözle görünür boyutlarda arttığından, devletler ve askeri yetkililer, kitlesel askere alımlarla oluşturulan orduların çok

sayıda kayıp verirken aslında pek bir şey başaramadığını da fark etmişlerdir. Bu yüzden günümüzün toplumsal örgütleri, düzenli olarak ölmeye giden askerler hâline gelip uzun vadedi ulusal travmalara ve muazzam mali maliyetlere neden olan milyonlarca deneyimsiz insanı askere almak yerine, iyi eğitilmiş ve iyi örgütlenmiş daha az sayıda profesyonel şiddet uygulayıcıya bel bağlamaktadır (King 2013).

Savaş, yöneticilerin basit bir siyaset aracı olarak değil, toplumsal örgütler arasındaki rekabeti içeren karmaşık ve koşullara bağlı tarihsel süreçlerin bir sonucu olarak kavramlaştırıldığında, savaşın yayılması da büyük ölçüde belirli toplumsal örgütlerin gücüne ve zor kullanma kabiliyetine bağlı hâle gelmektedir.⁸ Nitekim tarihsel kayıtlar, savaşın yaygınlığının ve genişlemesinin, çoğu zaman toplumsal örgütlerin kapasitesinin artmasıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu itibarla uzmanlar, tarihte savaşın hızlandığı devrim niteliğinde çeşitli dönemler saptamışlardır. Bu dönemler, MÖ. 4. binyılın sonlarındaki ve 3. binyılın başlarındaki Güney Mezopotamya'dan, MÖ. 1. binyılın sonundaki Doğu Akdeniz ve Çin'den itibaren, Avrupa'nın başlattığı 1500'lü yıllar ile 1945 arasındaki savaşların çoğalmasına kadar uzanmaktadır (Levy ve Thompson 2012; Gabriel 2002; Gray 2002). Bu dönemlerin üçünde de savaş, devlet oluşumu ve toplumsal dönüşüm arasındaki önemli etkileşime tanık olunabilir. Savaş-devlet-toplum bağlantı noktası, orduda (ordu büyüklükleri, silah üretimi vb.), toplumda (daha büyük kentleşme, teknolojik icatlar, tarımda ve daha sonra sanayide kitlesel üretime geçiş vb.) ve yönetimde (daha büyük siyasi merkezleşme, genişleyen altyapı gücü vb.) benzeri görülmemiş toplumsal

⁸ Ulus devleti çağdaş dünyanın en güçlü siyasi aktörü olmaya devam etse de, zorlayıcı-bürokratik güçlerini artıran başka devlet dışı örgütler de vardır. Bunlar arasında özel şirketler (Shell, McDonald's, Toyota vb.), dinsel kurumlar (Katolik Kilisesi, Scientology, Rus Ortodoks Kilisesi vb.), terör ağları (İŞİD, El Kaide, Hizbullah, IRA Süreklilik vb.), yerleşik toplumsal hareketler (Zapatistalar, Hayvanların Kurtuluşu Cephesi, Yeryüzünün Kurtuluşu Ordusu vb.) yer almaktadır. Malešević (2016)'da bu konuyu kısaca inceliyorum.

değişiklikler yaratmıştır. Bu değişikliklerin doğrudan sonucu, sürekli genişleyen devletler bölgesel egemenlikler kurmaya veya bu tür diğer yönetimlerin yeni siyasi egemenler hâline gelmesini engellemeye çalıştıkça, savaşlarda da artış gözlenmiştir (Levy ve Thompson 2012). Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem (savaş) tarihin(in) sonu değildir. Sadece 15. yüzyılın başlarında askerlik alanında meydana gelen devrimle başlayan uzun vadeli sürecin bir sonudur.

Yine de son birkaç onyılında Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da tesis edilen nispi barış, önceki yüzyıllarda toplumsal ve siyasi yaşamı şekillendiren benzer tarihsel süreçlere dayanmaya devam etmektedir ve bunlar da günümüzün ulus devletlerinin kendi siyasi, ideolojik ve askeri hâkimiyetlerini kurmalarında olduğu gibi büyük ölçekli toplumsal örgütlerinin gücü ve kapasiteleridir. Soğuk Savaş döneminde, iki kutuplu istikrar, bölgesel hegemonyanın karşılıklı olarak kabul edilmesi ve nükleer yıkım tehdidi, dünyanın kuzey yarısında şiddetin tırmanmasını engellemiştir.

Soğuk Savaş’tan sonra devletlerarası savaşın daha da gerilemesi, ABD’nin benzeri görülmemiş askeri üstünlüğü ve diğer güçlü toplumsal örgütlenmelerin (yani Avrupa Birliği, Rusya, Çin, Japonya vb.) ABD’nin askeri ve siyasi hegemonyasına meydan okuma konusundaki yetersizliğinin ve isteksizliğinin bileşimiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Son 60 yılın büyük bir bölümünde Amerikan askeri gücü o kadar karşı konulmazdı ki başka hiçbir devlet, hatta askeri gücünün zirvesindeki Sovyetler Birliği bile ABD ile bir savaşa kendi isteğiyle giremeyecek hâldeydi. ABD’nin askeri bakımdan her şeye gücünün yetmesi tarihsel olarak emsalsizdir: Tüm dünyada 150’den fazla ülkedeki büyük çaplı askeri üsleri de dâhil olmak üzere göze alıcı bir askeri varlığı olan tek devlet odur. ABD’nin askeri bütçesi, sıradaki 10 rakibi olan Çin, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Japonya, Hindistan, Suudi Arabistan, Brezilya, Almanya ve İtalya’nın toplam birleşik askeri harcamalarından bile daha büyüktür (SIPRI 2016). Amerikan hava

gücü o kadar üstündür ki başka hiçbir devlet onun teknolojik üstünlüğünün yanına yaklaşmamaktadır. ABD'nin lazer güdümlü füzeleri, uçak gemileri, yakıt ikmal tesisleri, robotik ve diğer birçok alandaki askeri teknolojisi diğer ordularından çok daha ileridedir (Collins 2013; Mann 2003). İşte bu eşsiz askeri hegemonya, dünyadaki çağdaş jeopolitik istikrarın temel taşı olmaya devam ediyor. ABD'nin askeri üstünlüğü, dünyanın kuzey kesiminde devletlerarası savaş girişimlerini önlemektedir ve ABD'nin son derece geniş nüfuz alanı içinde potansiyel devletlerarası savaşlar için de son derece caydırıcı bir rol oynamaktadır. Amerikan askeri kalkanının –NATO veya başka düzenlemeler yoluyla– Avrupa'nın ve Japonya'nın çoğunu kapsaması, bu Pax Americana'nın, kendi alanı içindeki muhtemel çatışmaların tırmanmasını önleyen bir fren görevi gördüğü anlamına gelmektedir. Bu anlamda, Burbank ve Cooper'ın (2010), Munkler'in (2007) ve Mann'ın (2003) bize hatırlattığı üzere, ABD'nin askeri hegemonyası birçok önemli açıdan ardılı olduğu imparatorluklara benzemektedir. Nitekim Roma, Moğol ve İngiliz imparatorluklarının kendi dönemlerindeki askeri üstünlüğü de bizim içinde yaşadığımız dönemden çok farklı olmayan uzun barış dönemleri yaratmada belirleyici olmuştu. Bu yüzden Pax Romana, Pax Mongolica ve Pax Britannica'nın yanı sıra Pax Americana'yı doğuran da Pinker ve Mueller için çok değerli olan şu insancıl devrim veya uygarlığın ilerlemesi değil, jeopolitik yapılanmadır.

Bununla birlikte, çağdaş dünyayı önceki dönemlerden ayıran şey, çoğu modern devletin ve başka toplumsal örgütlerin örgütlenme kapasitesindeki önemli artıştır. Roma, Moğol ve diğer imparatorluklar çoğu kez zayıf örgütsel güce sahip devletlere karşı savaşlar yürütmüşken, çağdaş devletlerin çoğu yüksek altyapı kapasitesine sahiptir ve bu da olası bir devletlerarası savaşı son derece maliyetli hâle getirip savaş açmayı zorlaştırmaktadır. En önemli özellikleri itibarıyla cılız azmanlar olan patrimonial muadillerinden farklı olarak günümüzün devletlerinin çoğu, zorlayıcı kapasitelerinin ve

erimlerinin sürekli genişlemesini teşvik eden bürokratik ilkeler etrafında inşa edilmiştir (Malešević 2013a, 2010). Örneğin Roma İmparatorluğu Sabinlerin, Etrüsklerin, Gotların, İliryalıların veya Galyalıların aşiretlerini ve birleşik krallıklarını nispeten hızlı bir şekilde ve ucuz yoldan hâkimiyeti altına almışken 20. yüzyılın sonlarının ve 21. yüzyılın başının devletlerarası savaşları –İran-Irak Savaşı (1980-1988) örneğinde de görüldüğü üzere– son derece yıkıcı, maliyetli ve kazanması zor çatışmalar olagelmıştır. Fakat giderek artan örgütsel gücün yalnızca devletlerle sınırlı olmadığını, açıktan ve gizlice zor kullanabilen (terör şebekeleri, özel şirketler, toplumsal hareketler vb. dâhil) başka toplumsal örgütleri de kapsadığını vurgulamak önemlidir. Dünyanın en fakir ve altyapıdan en yoksun ülkelerinden biri olan Afganistan’da ABD’nin, Birleşik Krallığın ve son derece gelişmiş diğer 47 ordunun muazzam askeri varlığına rağmen Taliban ayaklanmasının 10 yıldan uzun süredir başarılı bir gerilla savaşı yürütebildiği gerçeği bu durumu en iyi şekilde göstermektedir. Yüzeysel olarak bakıldığında sanki dünyanın en güçlü devleti, dünyanın en zayıf yönetimlerinden birini kolayca yenemiyormuş gibi görünmektedir. Fakat mesele şudur ki ABD ve müttefikleri, altyapısal ve örgütsel olarak son derece zayıf olan Afgan devletiyle değil, son derece örgütlü, etkili, hiyerarşik ve zor kullanmaya meyilli bir ayaklanma ağı olan Taliban’a karşı şiddetli bir mücadele yürütmektedir. Bu anlamda Taliban da İslam Devleti [İŞİD], Hamas, Hizbullah veya FARC gibi diğer isyan hareketlerine benzemektedir ve bu örgütlerin hepsi, zorlayıcı örgütsel güçlerini içinde yaşadıkları ulus devletlerinin yıkılması pahasına önemli ölçüde artırmışlardır (Malešević 2014, 2013a; Giustozzi 2011).

Dolayısıyla paradoksal bir şekilde, örgütsel gücün sürekli genişlemesi 20. yüzyıldaki topyekûn savaşların tırmanışında belirleyici olduysa da bugün devletlerarası savaşın denetim altına alınmasında önemli bir rol oynayan da yine aynı süreçtir. Basitçe söylemek gerekirse, devletlerarası savaşlar nadir ve

daha az ölümcül hâle gelmiştir. Çünkü birçok çağdaş devletin ve en önemlisi ABD'nin örgütsel gücü o denli artmıştır ki devletlerarası bir savaş başlatmak son derece zor, son derece pahalı hâle gelmiştir ve birkaç güçlü devlet hariç, muazzam bir yıkım yaratması muhtemeldir, hatta savaşı başlatan devletin kendi yıkımına bile neden olabilmektedir.

Ama bu söylenenlerin hiçbiri zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesinin en sonunda savaşın modasının geçmesine yol açacağı anlamına gelmemektedir. Tersine, jeopolitik ve çevresel düzenlenişler değiştikçe, uzun vadede, giderek denge-sizleşen güç yapılarına sahip toplumsal örgütler arasında daha şiddetli çatışmaların yaşanması muhtemeldir. Pax Americana zayıfladığında ve diğer devletler ve devletdışı birlikler ve ağlar daha fazla örgütsel kapasite kazandıklarında, dünya çapında muazzam bir jeopolitik dönüşüm yaşanabilir. Ayrıca küresel ısınma, sürekli nüfus artışı ve yenilenemeyen kaynakların aşırı tüketilmesi de dâhil olmak üzere iklim değişikliği ve diğer çevresel farklılıklar yoğunlaştıkça, savaş-devlet-toplum bağlantı noktası muhtemelen daha da belirgin hâle gelecektir. Elimizdeki kanıtlara dayalı tahminlerin çoğunun gösterdiği üzere, iklim değişikliğinin karbondioksit salınımını daha da artırması kaçınılmazdır ve bu da nihayetinde muhtemelen gezegende yaşam şartlarının daha elverişsiz hâle geleceğini göstermektedir. Nitekim dünyanın büyük bir bölümünde ciddi bir içme suyu kıtlığı baş göstermeye, okyanus ve deniz seviyeleri yükselmeye, periyodik tsunamiler yaşanmaya, fosil yakıtları yavaş yavaş tükenmeye, mineral kıtlığı belir-meye ve ekilebilir araziler azalmaya başlamıştır (Klare 2002; Dyer 2011; Mann 2011). Bu büyük değişiklikler muhtemelen yalnızca küresel ekosistemi sürdürülemez hâle getirmekle kalmayacak, dünyanın bazı bölgelerinde örgütsel çöküş ve devlet yapılarının parçalanmasına da neden olacaktır. Bu devletlerin yurttaşlarını besleyemeyecekleri ve koruyamayacakları anlaşıldığında büyük ihtimalle yerkürenin yaşanmaz hâle gelen bölgelerinden yaşanabilir bölgelerine doğru büyük

çaplı insan göçü başlayacaktır. Benzeri görülmemiş bu tür bir nüfus hareketi şiddetli tepkileri tetikleyebilir: “Küresel ısınma, insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş boyutlarda kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olacaktır. Devletlerin bu kadar mülteciyi barındırabilecek örgütsel kapasitesi olmadığı gibi buna istekleri de yoktur ama birçoğu, çaresiz göçmenleri püskürtmek için gereken askeri araçlara ve halkın desteğine sahiptir” (Lachmann 2013b: 3). Dolayısıyla gelecekteki jeopolitik ve çevresel dönüşümler bugünkünden çok farklı bir dünya yaratabilir. O dünyada bazı devletler örgütsel güçlerini artırmaya devam edip büyük ordular ve polis kuvvetleri oluşturmak için kullanırken, diğerleri çökmüş devletlerin kalıntıları arasında bir ölüm kalım mücadelesi verecektir. Başka bir deyişle, gelecekte çok daha distopik bir dünya görme ihtimalimiz yüksektir. Bir yanda, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi genişledikçe muhtemelen kıt kaynaklar uğruna yeni fetih savaşlarına girmek için kullanılacak ve bu arada olası mültecileri dışarıda tutmak için sınırlar kale duvarı misali örülecektir. Diğer yanda ise vatansız grupların ve örgütlerin Hobbes’un betimlediğine benzer bir hayatta kalma mücadelesine giriştikleri virane bölgelerin ortaya çıkması da beklenebilir. Neredeyse kıyameti andıran bu imge, kulağa gerçek olamayacak kadar abartılı gelse de bunun küçük çaplı örnekleri birkaç çağdaş iç savaşın toplumsal gerçekliğinden zaten doğmuştur. Somali ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nden Suriye, Irak, Çad, Sudan ve Yemen’e kadar, insanların savaşın neden olduğu hiç bitmeyen su ve enerji kıtlığına katlanmak veya başka yerlere kaçmak için mücadele ettikleri, periyodik kıtlıklar, tedavi edilmeyen bulaşıcı hastalıklar, barınma sorunu ve işsizlikle boğuştukları tahrip edilmiş ve viraneye dönmüş geniş alanlar dünyanın dört bir yanından bugünden karşımıza çıkmaktadır (Hendrix ve Salenyan 2012; Hironaka 2005). Bu bedbinlik bölgelerinin tezat oluşturacak şekilde, en güçlü devletlerin ise örgütsel kapasitesi sürekli artmakta olup gelecekteki savaşın gerçek ve esaslı dönüşümünün koşullarını

yaratmaktadır. Bu dönüşüm, robotların insan ordularının ve işgücünün yerini almasıdır. Bugün Nevada’da “devlet memurları” tarafından yönlendirilen insansız hava araçlarının Afganistan’da ve Yemen’de kullanımına duyulan büyük güven, muhtemelen gelecekte bazı savaşların nasıl yürütüleceğinin de güvenilir bir göstergedir. İnsanların doğrudan savaşının yerini yakın zamanda robot askerler arasında cereyan edecek silahlı çatışmalara bırakması akla yatkındır (Kreps 2016; Coker 2013). Savaş alanlarında doğrudan insan varlığının olmadığı ama yıkım ve imhanın artarak devam ettiği böyle bir ortamda tek başına insan kayıplarını savaşın yıkıcılığının göstergesi saymanın ne kadar beyhude olduğu da kısa sürede anlaşılacaktır.

4. Savaş-Devlet-Toplum Bağlantı Noktası ve İdeoloji

Savaşlar, etkili toplumsal örgütler olmadan sürdürülemezler. Gelgelelim tarihsel kayıtlar, örgütsel gücün savaş alanında zafer kazanmada nadiren tek başına yeterli olduğunu göstermektedir. Savaşanların şiddet eylemlerini meşrulaştırma ve mümkünse davaları için önemli ölçüde destek seferber etme yetenekleri de bu konuda son derece önemlidir. Bu yüzden başarılı bir savaş çoğu zaman ikna edici ideolojik öğretilerin varlığını gerektirir. Haklı gösterilebilmesi için önemli bir şey adına yapılmalıdır: Ulusu savunmak, kraliyet hanedanlığını sürdürmek, uygarlaştırma misyonunu yerine getirmek, belirli bir topluluğun varlığını korumak, toplumsal adaleti tesis etmek, ırksal saflığı sağlamak, belirli bir dinsel öğretiyi yaymak, vatani korumak gibi gerekçelere başvurulmalıdır.

Bununla birlikte, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde yöneticiler, savaşlarını kendi denetimleri altındaki nüfusun tamamına haklı göstermeyi gerekli görmemişlerdir. Seslendikleri kitle daha ziyade diğer yönetimlerin yöneticileri ve kendi ülkelerindeki aristokratlar olmuştur. İşte bu yüzden,

Avrupa hanedanlarının veraset savaşlarında asıl mesele kimin tevarüs hakkına doğuştan sahip olduğu sorusuydu ve bu durum krallığın tüm tebaasını etkilemesine rağmen, ancak üst düzey din adamları da dâhil olmak üzere diğer Avrupalı yöneticiler ve yerli aristokratlar yeni hükümdara rıza gösterdiklerinde meşruiyet güvence altına alınmış sayılıyordu. Örneğin Gül Savaşları (1455-1487) İngiltere tahtının hangi hanedanın hakkı olduğu meselesi üzerinden yapılmıştı. Çatışma, aynı kraliyet Plantagenet Hanedanı'nın iki rakip kolu olan Yorklar ve Lancasterlar arasında ortaya çıkmıştı ve her iki taraf da tahtta hak iddia ediyordu. Her ne kadar Yüz Yıl Savaşları'ndan kaynaklanan çetin ekonomik koşullar da dâhil olmak üzere bu savaşların nedenleri karmaşık olsa da çatışmayı tetikleyici unsur Lancaster ailesine mensup VI. Henry'nin akıl hastalığıydı ve York Dükü Richard onun devleti yönetme hakkına itiraz etmişti (Pollard, 2001). Bu çatışma çok uzun (32 yıl) sürmesine rağmen asıl savaş yalnızca bir dizi şiddet olayı ve ünlü Bosworth Meydan Muharebesi (1485) gibi belirleyici çarpışmaları içeriyordu. Burada altı çizilmeye değer olan husus, bu savaşların, esasen feodal hizmetli ordular ve bazı uluslararası paralı askerler dâhil olmak üzere yalnızca toprak aristokrasisi tarafından yapılmış olmasıydı, ağırlıkla köylü olan ülke nüfusunun çoğunluğu ise bu savaşlara katılmamıştı. Daha da önemlisi, tahtın taliplerinden biri olan Henry Tudor'un başlıca rakibi Yorklu III. Richard'ı yenmesiyle çatışmalar sona ermiş ve onun bu zaferi diğer aristokratlar tarafından da tanınmıştı. Sonuçta Henry Tudor tahtını VII. Henry adıyla devraldı ve iddiasının meşruluğunu güçlendirmek için IV. Edward'ın kızı Yorklu Elizabeth'le evlendi. Bu hamle onun iki kraliyet evini birleştirmesine ve hanedanlığın meşruluğunu sağlama almasına imkân tanıdı. Dolayısıyla, savaşların kazanılmasında zorlayıcı örgütsel güç çok önemli bir unsur olsa da kraliyet iktidarında kalıcı bir hak iddia etmek için tek başına güç de yeterli değildi.

Modernlikten önce yöneticiler şiddet kullanımını akran-

larının indinde meşrulaştırmak ve kimi zaman belirli savaş girişimlerinin baskın inanç sistemleriyle uyumlu olduğunu göstermek zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden savaşlar sıklıkla belirli mitolojik anlatılara, dinsel öğretilere (örneğin Hıristiyanlıkta haklı savaş geleneği veya İslam'da cihat), yayılmacı öğretilere veya ön-ideolojik ilkelere atıfta bulunularak haklı gösteriliyordu. Yine de bu tür gerekçelendirme çabaları nüfusun daha geniş kesimlerini ancak modern çağda muhatap almaya başlamıştır. Gerçi modernlikten önce de şehir devletlerinde ve diğer küçük yönetimlerde savaşa gitme kararının halkın gözünde meşrulaştırılması gerektirdiği zaman bunun tek tük örneklerine rastlanmıştır ama bu durum bir kuraldan ziyade istisnaydı. Buna karşılık modern toplumsal düzen, savaş konusunda toplum çapında ciddi bir normatif fikir birliği gerektiren ilkeler etrafında inşa edilmiştir. Öğretide meydana gelen bu değişim, nihayetinde parlamentonun monarşi üzerindeki üstünlüğünü tesis eden İngiltere'deki 1688 Devrimi tarafından zaten başlatılmıştı. Yine de sonunda ilahi krallık hakkının mantığının yerine halk egemenliği fikrinin geçtiği dönüşümü Fransız ve Amerikan Devrimlerinin çalkantılı deneyimleri sağlamıştır. Elbette bu tarihsel değişim kısa sürede meydana gelmedi, dünyanın çoğunu bu sürece dâhil etmek için iki yüzyıl daha gerekti çünkü dünyanın çoğu bölgesinde ilahi hak öğretisinin farklı versiyonları egemenliğini sürdürüyordu veya hâlâ etkiliydi (bu bölgeler Çin ve Doğu Asya'daki Cennetin Mandası'ndan Güneydoğu Asya'daki sultanlığa ve İslam dünyasında peygamber Muhammed'in meşru halifeleri fikrine kadar uzanıyordu).

Halk egemenliği kavramı, belirli bir yönetim üzerindeki en yüksek otoriteyi miras yoluyla elinde tutan hanedanlardan bu tür yönetimlerde yaşayan nüfuslara aktardığından, bir yöneticinin meşruiyeti sorunu da farklı bir mantığa bürünmektedir. Geleneksel dünyada, savaş ve barışla ilgili kararlar, çoğu zaman halktan büyük bir destek beklemeyen kralın, imparatorun veya reisin/beyin tasarrufundaydı. Yöneticilerin

askeri maceralarını belirli dinsel veya mitolojik ilkelerle çerçevelemeleri önemli olmakla birlikte burada da hitap edilen kitle genellikle aristokratlar ve üst düzey din adamlarından oluşan çok küçük bir zümre oluyordu. Buna karşılık, halk egemenliği öğretisi savaş ve barışla ilgili olanlar gibi tüm önemli kararlarda toplumda hâkim olan görüşlerin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Yine de bu, böyle kararların daima halka bırakıldığı anlamına gelmez. Tersine, iyi yapılanmış demokrasilerde bile bu tür kararlar sadece bir avuç kişi tarafından almaktadır. Örneğin Mann (2012, 1993), jeopolitik karar vermenin, demokratik veya otokratik devletlere başkanlık edip etmediklerine bakılmaksızın, 19 ve 20. yüzyıllar boyunca Avrupalı yöneticilerin ayrıcalığı olarak nasıl muhafaza edildiğini gözler önüne sermektedir. Çoğu demokraside bu tür kararlar elbette parlamentolardaki istişarelerden sonra alınır ama hükümetler genellikle parlamentolara yalnızca önceden aldıkları kararları onaylatmak için başvururlar. ABD Kongresi ile İngiltere ve Fransa parlamentolarının Irak, Suriye, Afganistan, Libya ve Mali'deki savaşlar konusunda sergiledikleri son tutumlar bu tür kararların nasıl alındığının iyi birer göstergesidir.

Geleneksel yönetimlerle var olan bu benzerliklere rağmen, modern dünya ile modern öncesi dünya arasında hâlâ önemli bir fark vardır. Bu fark modern düzenlerde ideolojinin oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Daha önce başka bir yerde tartıştığım gibi (Malešević 2013a, 2010, 2006), modern dünyada ideolojik gücün önemli ölçüde artmasının örgütsel nedenleri vardır. İlk olarak, ideoloji, insanlık tarihinin son 300 yılında karmaşık toplumsal örgütlerin belirgin bir şekilde çoğalması da dâhil olmak üzere yapısal değişimin bir yan ürünü olarak genişlemektedir. Bu tür örgütlenmeler çok sayıda kişiyi kapsayıp bünyelerine dâhil ettikçe, etkili iletişim araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Büyük miktarlarda bilgi toplamaya ve bilgi alışverişine ihtiyaç vardır ve belirli toplumsal örgütlenmelerin üyelerinin de bu tür karmaşık yapılar

içindeki rollerini anlayabilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi arttıkça soyut, bağlamsızlaştırılmış iletişimin kullanılma ihtiyacı doğmaktadır. Basitçe söylemek gerekirse, bireyler okuryazarlık, örgüt kurallarına uyma becerisi, örgütün görevlerini zamanında ve gerekli alanda yerine getirmelerine olanak tanıyan çeşitli günlük söylemsel yeterlilikler ve bir dereceye kadar da özdisiplin gibi belirli temel becerileri edinmelidirler. Gellner'in (1983) belirttiği üzere, bu asli beceriler, hepsi de modern çağda vazgeçilmez hâle gelen ilkokullar, ortaokullar ve liseler gibi devlet tarafından kurulan ve genellikle devletin tekelinde bulunan uzmanlaşmış kurumlarda edinilmektedir. Bunun da ötesinde, artan okuryazarlık oranları ve gelişmiş söylemsel kapasite, kitle iletişim araçları, edebi eserler ve daha yakın zamanda dijital iletişim biçimleri dâhil olmak üzere kitap, gazete gibi basılı malzemelerin kitlesel olarak üretimine ve kitlesel olarak edinilmesine imkân tanımaktadır. Bu toplumsal değişimlerin hepsi, kralların ilahi otorite ilkelerinin yerini halk egemenliği düşüncelerinin aldığı, çarpıcı biçimde dönüştürülmüş siyasi meşrulaştırma biçimleri bağlamında meydana geldiğinde, bu durum daha fazla ideolojik farkındalığı da beslemektedir. Buna ilave olarak, bu yapısal değişikliklerin hepsi, daha fazla şehirleşmeyle birlikte kamu alanının gelişimini de teşvik etmektedir. Yani eski rejimin çöküşü, doğası gereği bazı insanları diğerlerinin üzerine yerleştiren egemen meşrulaştırıcı anlatının parçalandığını da işaret ediyordu. Tüm insanların eşit ahlaki değere sahip olduğuna karar verildiği yeni ortamda, bireylerin çoğunluğuna hitap eden toplum çapında bütünlüklü bir meşrulaştırıcı anlatı oluşturmak daha da zorlaşmaktadır. Sonuç olarak, nispeten az sayıda dinsel hakikatle karşılaşmak yerine toplumsal gerçekliğin genellikle birbirini dışlayan yorumlarını sunan ideolojik öğretilerin mantar gibi çoğaldığı bir ortam ortaya çıktı.

Batı Avrupa'daki 12. yüzyıl Rönesansı veya 15. yüzyılın "İtalyan" Rönesansı gibi önceki tarihsel dönüşümler, ön-

ideolojik anlaşmazlıkları kışkırtmayı başarmış olsa bile devrim sonrası dönemin ayırt edici yanı, ideolojikleşmenin birçok açıdan kitlesel bir olgu hâline gelmiş olmasıdır. Rönesans döneminde bazı sıradan bireyler yeni serbestleşen kültürel ortamı cazip bulmuş olsalar da Fransız ve Amerikan Devrimlerinden sonra olanın aksine bu durum yerleşik düzenin tamamen gayrimeşrulaştırılmasına yol açmamıştı. Birleşik bir öğretinin olmadığı bu yeni, Aydınlanma etkisi altındaki dünyada, bireyler çeşitli rakip ideolojik söylemlere maruz kalmışlardı. Her ne kadar bu modern ideolojilerin çoğu eşitlik, adalet, özgürlük, kardeşlik veya ortak milliyet gibi benzer soyut ilkeler kümesine başvuruyorduysa da bu düşünceler çok farklı şekillerde ifade buluyorlardı. Freeden'in (1996) ikna edici bir şekilde savunduğu üzere, ideolojiler, benzer soyut ilkeleri farklı hiyerarşiler hâlinde gruplandırabilmeleri anlamında modülerdirler. Örneğin liberalizmde özgürlük eşitlikten önce gelirken sosyalizmde bunun tam tersi söz konusudur. Birbiriyle rekabet eden bu ideolojik izlencelerin sıradan bir bireyin, eskiden üstün olanlarla kendilerini ilk keze eşit ahlaki değere sahip olarak düşünmeye başladığı devasa yapısal değişikliklerle birlikte ortaya çıkması, önemli bir ideolojik dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu yeni ortamda, ideolojik söylemler halkta çok daha geniş bir taban buldukça yayılmışlardır: Hükümdarların ilahi yönetim hakkının tartışmasız bir öğreti olduğu nispeten sabit toplumsal düzenin yerine geçen modernlik, ideologların ve toplumsal örgütlerin her bireyin ruhu için mücadele ettiği ideolojik kakofoni de yaratmıştır. Siyasi meşruiyetin genel ilkeleri değiştiğinde ve kamuoyu önem kazandığında, yöneticiler de ideolojik mesajlara çok daha fazla bel bağlamak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla ideolojiler hem daha geniş bir destek tabanının harekete geçirilmesinde hem de belirli söylemlerin toplumsal örgütlerin benimsediği somut ideolojik çerçeve içinde meşrulaştırılmasında önem kazanmaktadır. Modern ideolojilerin neredeyse hepsi özgürlük, eşitlik, kardeşlik, otorite, düzen gibi evrenselci ilkeler etrafında inşa

edilmiş olsalar da coğrafi olarak sınırlanmış belirli toplumsal örgütlere bağlı oldukları için verdikleri etkin mesaj da kaçınılmaz olarak tikelcidir (Malešević 2013a). Örneğin hem Fransız Devrimi'ne hem de Ekim Devrimi'ne damgasını vuran Aydınlanma tarzı evrenselci söylemler, devrimciler devleti ele geçirdikten sonra çok daha tikelci mesajlar vermek zorunda kalmışlardır. Örneğin Avrupalı *citoyen*'lere [yurttaşlara] ve dünya proletaryasına odaklanmak yerine Fransız ulusuna ve Sovyet işçi sınıfına vurgu yapmışlardır. Bundan dolayı, kitlesel boyutlarda ideolojikleşme genişledikçe, merkezkaç eğilimleri benimseme eğilimi ortaya çıkmaktadır: Egemen ideolojik söylem belirli bir toplumsal örgütlenmenin merkezine uydurulduktan sonra, onun örgütsel yapısına da nüfuz eder, böylece halk desteğini seferber edebilir, içerde meşruiyet kazanabilir ve bir yandan da rekabet ettiği toplumsal örgütleri gayrimeşru kılmaya çalışır. İşte bu yüzden bu tarihsel süreç merkezkaç ideolojikleştirme diyorum.

Peki, bu ideolojik dönüşüm savaşıyla neden bağlantılıdır? Bu değişiklik son derece önemlidir çünkü modern çağda savaşlar, zorlayıcı gücün halk tarafından kabul edilmesine çok daha fazla imkân tanıyan farklı meşrulaştırma biçimleri kazanmışlardır. Savaşın meşruiyetinin aristokratların kısmi rızasına dayandığı modern öncesi savaşlardan farklı olarak modern çağda savaş kararları, çoğu zaman kitlelerin desteğini alabilen belirli ideolojik öğretilere yaslanmaya meyillidir. Bunun da ötesinde, meşrulaştırma hükümdarın kişisel hevesinden ziyade soyut ilkelerle bağlantılı olduğundan, savaşın hedeflerine ulaşmada modern öncesi savaşlarda olduğundan daha fazla kararlılık sağlamaktadır. 20. yüzyılın savaş tecrübesinin bize gösterdiği üzere, modernlikte kitlelerin öldürülmesi Aydınlanmadan ilham alan özerklik, adalet, özgürlük, özgünlük ve halk egemenliği idealleriyle uzlaştırılabilir. Modern tasarının temelinde bir paradoks, bir çeşit ontolojik uyumsuzluk yatmaktadır ve işte orada, insan yaşamının en yıkıcı ve en sistematik imhası, o yaşamın neredeyse evrensel olarak kutsal ve

değerli kabul edildiği zamanda gerçekleşmektedir (Malešević 2010: 141-144).

Yine de önceki tarihsel dönemlerde olduğu gibi, bu paradoks da savaş-devlet-toplum bağlantı noktasına dayanmaktadır. Kitle kıyımının yayılmasını ve nihai olarak meşrulaştırılmasını sağlayan yapısal koşulları ahlaki eşitlik fikri ve ahlakın evrensel olduğu kabulünün yaygınlığı yaratmaktadır. Feodal Avrupa’da aristokratlar, emeklerine ihtiyaç duydukları için isyancı köylülere yok etmekle ilgilenmiyorlardı ve köylüler genel olarak her açıdan soylulardan daha aşağı görülüyordu (ve çoğu zaman köylüler de kendilerini öyle görüyorlardı).⁹ Bu iki temel toplumsal tabaka, toplum merdiveninde farklı basamaklarını işgal ettiğinden ve iki farklı ahlaki evrende yaşıyor görüldüğünden, köylü isyanlarının kapsamlı bir şekilde gayrimeşrulaştırılmasına gerek yoktu. Ne de olsa köylülere hayvanlardan daha iyi gözle bakılmıyordu ve az sayıda isyancıya işkence etmek ve onların köylerini ateşe vermek, yüz binlerce köylüyü öldürmekten çok daha etkili bir caydırıcı tutumdur. Buna karşılık modernlik insanların tamamının artık eşit ahlaki değere sahip olduğu varsayan yeni ve son derece farklı bir ahlak ortaya çıkardığı için, siyasi rakipleri gayrimeşrulaştırmanın tek güvenilir yolu onların insanlığını reddetmek hâline gelmiştir (Malešević 2010: 119-114). İşte modern çağda savaşın bu denli gemi azağı alıp ayırım gözetmez hâle gelmesi tam da ahlakın bu evrenselliği yüzündendir. Modern ulus devletleri ve çeşitli toplumsal hareketler, tarihte eşi görülmemiş kitle imha kabiliyetine sahip devasa örgütsel güçleri denetlemenin yanı sıra sıklıkla, kusursuz bir toplumsal düzen tesis etmeye kararlı, uzlaşmaz ideolojik bakış açılarıyla yönlendirilmektedirler. Bu ideolojik tasarılar çoğu zaman bilimsel otorite, ahlaki insancıl mutlakiyetçilik veya her ikisi tarafından desteklenen nihai hakikat tasarıları olarak kavramlaştırıldığından, böyle soylu bir çabanın önünde durma girişimleri de kasıtlı kötülükten başka bir şey

Bu bölümde kısmen Malešević (2013b)’den yararlanılmaktadır.

olarak yorumlanamamaktadır. Bu bağlamda Jakoben terörü “acımasız bir zorunluluk” hâline gelmektedir çünkü eşitlikçi ve haklı bir Cumhuriyetin asil fikri, Saint-Just’un deyimiyle Cumhuriyetin gerçek ideali “ancak sıkı sıkıya bağlı olmaya yaslanabileceğinden”, “hızlı, şiddetli ve esnek olmayan adaleti” gerektiriyordu (Weber 2003: 85). Nihai hakikate ve mutlak adalete sahip olmak, haklı bir gayret gerektirir ve kısıtlama gerektirmez. Benzer şekilde, sınıfsız ve adil bir proleter dünya kurmak, yalnızca “mülksüzleştiricilerin mülksüzleştirilmesini” değil, aynı zamanda onların nihai tasfiyesini de gerektirir çünkü onlar kapitalist düşman ulusların burjuva yordakçılarıdır. Alternatif modernist bakış açısında ise yeni, daha iyi ve ırksal olarak saf bir dünyanın kurulabilmesi için, kötü niyetli “Yahudi-Bolşevik” komploculara karşı soykırım politikalarının uygulanması şarttır.

Dolayısıyla böyle kusursuz bir toplumsal düzenin yaratılmasına veya varlığına karşı çıkanlar “asalaklar”, “sülükler”, “sıçanlar” ve “canavarlar”dan başka bir şey olamazlar ve bu yüzden insanlarla eşit muamele görmeyi hak etmezler, derhâl imha edilmeleri gerekir. İşte bundan dolayı ideolojik düşmanın artık insan sayılmadığı şartları yaratan –paradoksal olarak– kapsayıcılıktır, evrenselciliktir ve ahlaki eşitliktir. Toplumsal gruplar arasında kabul görmüş ve görünür bir hiyerarşi olduğunda, (zaten aşağılık görülen) Öteki’yi insan saymamaya büyük bir ihtiyaç yoktur. Ancak tüm insanların evrensel olarak eşit ahlaki değere sahip oldukları kabul edildiğinde belirli bir grubun insanlığını yadsımak üzere ayrıntılı bir ideolojik aygıtın devreye sokulması gerekmiştir. Sadece modernlikte hem örgütlü, yönetimlerarası şiddetin meşrulaştırılması hem de halkı bu şiddete katılması için seferber etmek adına insan saymama tutumu gerekli hâle gelmektedir. Zaten, insan haklarına ve tüm insanların haysiyetine saygı duyan daha liberal, demokratik bir dünya inşa etme fikri ile aynı anda yüz binlerce sivili öldürmek için atom bombası kullanmak başka nasıl uzlaştırılabilir ki? Hiroşima’nın ve Nagazaki’nin yerle bir

edilmesinin insanlıktan saymama tavrıyla meşrulaştırılması bir tesadüf değildir.¹⁰ Başkan Truman “bir canavarla uğraşmanız gerektiğinde ona bir canavar muamelesi yapmamız gerekir” dediğinde (Alperovitz 1995: 563), sadece ABD halkının büyük kesimlerinin Japonlar hakkında paylaştığı yaygın algıyı yansıtıyordu. Savaşın sonunda yapılan çeşitli anketlerin de gösterdiği üzere, bu anketlere katılanların çoğu atom bombasının atılmasını ve önemli sayıda katılımcı ise Japonların hepsini imha edecek daha fazla atom bombasının atılmasını coşkuyla desteklemişti (Hixson 2003: 239). Bunun da ötesinde, modern öncesi dünyada şiddetin hem ceza olarak uygulanması hem de meşrulaştırılması esasen dikey, statüye dayalı bir olgu olarak kalırken, modern çağda birçok şiddet eylemi yatay düzlemde ceza olarak uygulanıp meşrulaştırılmaktadır. Yani Ortaçağ Avrupası’nda, kendi yönetimi içinde aşağı tabakadan Ötekilere zulmetmek hep meşru görülürken ve aristokratları öldürmek iğrenç bir suç addedilirken, modern çağda durum tersine dönmüştür: Kendi milliyetinizden olanları öldürmek ahlaki bir öfkeye ve ağır cezaya neden olurken, bir düşman savaşıyı öldürmek kahramanca bir eylem sayılmaktadır. Böylece modernliğin yükselişi ve genişlemesiyle, vahşetin hem ceza olarak uygulanması hem de meşrulaştırılması daha örgütlü ve dışsallaştırılmış hâle gelmektedir.

Modernlikte şiddet daha az görünür hâle gelmiş olsa da aslında çok daha yaygındır. Modern çağ hem öldürme hem de ölme halkın gözünden uzak tutulduğu için ölümü gizlemesi itibarıyla modern öncesi dönemlerden farklıdır. Yediğimiz hayvanlar kapalı ve uzak mezbahalarda öldürülmektedir; yaşlılarımızı ve hastalarımız bakımevlerinde ve hastanelerde

¹⁰ Birleşik Krallığın iktidar kanadında düşman sivillere karşı çok benzer bir tutum mevcuttu: “Başbakan Winston Churchill’in bilim danışmanı Lord Cherwell, şehirlerin acımasızca bombalanmasının halkı evsiz bırakarak Almanların moralini bozacağını savunmuştu. Elbette İngilizler, basitçe Alman evlerini yıkmaktan çok daha fazlasını yapmayı teklif ediyorlardı: “Gerçek hedefler bu evlerin sakinle-riydi” (Downes, 2008: 30).

ölmektedir; morglarımız halkın gözünden uzak tutulmaktadır; artık halka açık idamlar düzenlemiyoruz; şehir meydanlarında insanlara işkence yapmıyoruz veya onları kazıklara bağlayıp yakmıyoruz. Yine de savaş zamanlarında modern devletlerin yurttaşları, diğer devletlerde yaşayanların toplu kıyımına genellikle örtülü olarak veya bazen de açıktan rıza gösterirler. Dahası, çoğu zaman en aşırı şiddette misilleme biçimlerini destekleyenler, savaşın felaketlerinden en az etkilenenlerdir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz halkı üzerinde yapılan araştırmalar, Luftwaffe'nin [Alman Hava Kuvvetlerinin] bombardımanından etkilenmeyen bölgelerde yaşayanlar arasında Alman şehirlerini hedef alan misilleme bombardımanlarına verilen desteğin, ağır bombardıman altındaki şehirlerde yaşayanlar arasındakinden önemli ölçüde fazla olduğunu açıkça göstermektedir (Garrett 1993). Benzer şekilde, Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra cereyan eden savaşlarda, hor görülen düşmana karşı en aşırı tutumları sürekli ifade edenler cephedeki askerlerden ziyade siviller olagelmıştır (akademisyenler, gazeteciler, üniversite öğrencileri ve öğretmenler) (Popov 2000; Malešević ve Uzelac 1997).

Hem Collins'in (1974) hem de Bauman'ın (1989) haklı olarak vurguladığı üzere, modern çağda görünür ve insafsız acı çektirmenin yerini büyük ölçüde görünmez ve ilişkisinden koparılmış bir duyarsızlık almaktadır. Modern toplumsal örgütler, görevlerin bürokratik düzleme devredilmesi yoluyla ahlaki sorumluluktan kaçınan gayrişahsî, disiplinli ve duyarsız bir ahlaka ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda çok sayıda “düşman” asker ve sivilin öldürülmesinin ideolojik olarak gerekçelendirilmesi, yalnızca aracın verimliliği sorunu hâline gelmektedir. Bu faydacı, rasyonalist toplu kıyım mantığı Viyetnam Savaşı'nda zirveye ulaşmıştı. O savaşta, askeri başarı askerlerin işgal ettiği bölgelerin sayısı veya çarpışmalarda elde ettikleri zaferlerle değil, ceset sayısı, yani öldürülen düşman askerlerinin sayısı ve “bu sayı ile kendi ölümleri (öldürülme oranı)” arasındaki farkla ölçülüyordu (Caputo 1977:

160).¹¹ En son savaşlarda insan kayıpları daha da gayrişahsî bir hâle gelmiştir çünkü artık basitçe “sivil zayiata” indirgenmişlerdir. Dolayısıyla, modern devletlerin artan örgütsel kapasitesinin mümkün kıldığı daha büyük ideolojik nüfuz, modern yurttaşların düşmanı insandan saymama tavrını daha da belirginleştirmektedir. Halkın indinde meşruluk artık soyut ilkeler etrafında şekillendiğinden, insandan saymama sıklıkla daha geniş bir ideolojik anlatıyla iç içe geçmektedir. Burada, insandan sayılmayan düşmanın imha edilmesi, genellikle belirli bir ideolojik tasarının tamamına erdirilmesinin ön şartı olarak dile getirilmektedir. İşte bu nedenle bir Sovyet sosyalist ütopyasına ulaşmak için “kulakları” ve “burjuva casuslarını” yok etmek gerekiyordu. Benzer şekilde, yeni bin yıllık Reich’ı kurmak ve Alman ırkını saflığına kavuşturmak için Yahudiler, Slavlar, Çingeneler ve diğerleri gibi aşağı ve “bulaşıcı” ırkların imha edilmesi hayati bir önem taşıyordu. Devlet sosyalizmi ve Nazizm, ideolojik vizyonlarının uygulanmasında özellikle acımasızken, ideoloji çoğu modern devlette savaşın saiklerinin ve hedeflerinin haklı gösterilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar liberal demokratik devletlerin askeri örgütleri bazı kısıtlamalar altında faaliyet gösterebilirler de onlar da belirli ideolojik ilkelere başvurularak haklı gösterilen çok sayıda toplu kıyımaya karışmışlardır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD askerleri yakaladıkları Japon askerlerini savaş esiri olarak tutmak yerine sıklıkla öldürmüşlerdir. Bu tavır, Japonların, Alman askerlerinden farklı olarak insan muamelesi görmeyi hak etmeyen “altinsanlar” ve “hayvanlar” olduğunu savunan kuvvetli bir ideolojik inançtan kaynaklanıyordu (Ferguson 2004; Weingartner 1992). Ferguson’un (2004: 172) vurgula-

¹¹ Öldürme oranlarına bu odaklanma, İkinci Dünya Savaşı sırasında, ABD Ortak Stratejik Araştırma Komitesi Japonya’nın işgalini planlarken ve potansiyel kayıp sayısını hesaplarken zaten mevcuttu: “Japonların kabaca 3,5 milyon askerinin hazır olacağını varsayarak, planlamacılar –‘yedi Japon askerini yok etmek için bir Amerikalının ölmesi ve birkaçının yaralanması’ şeklindeki– ‘Saipan Oranı’ olarak bilinen şeyi uygulamışlardır” (Downes 2008: 122).

dığı üzere, “Müttefik askerleri Japonları sık sık Almanların Rusları *Untermenschen* [altinsanlar] olarak değerlendirmesine benzer bir pencereden görüyordu.” Irkçılık İkinci Dünya Savaşı ve diğer birçok modern çatışma sırasında her bakımdan önemli bir ideolojik sabitken, çok daha etkili olan ideoloji ise milliyetçilikti. Dresden ve Münih’te İngiliz ve Amerikan hava kuvvetlerinin sivilleri hedef alan katliamları çoğu kez stratejik terimlerle (örneğin birliklerin ve askeri malzemelerin hareketini felç etmek için ana Alman şehirleri arasındaki iletişim sistemlerini yok etmek) yorumlanmış olsa da milliyetçi saiklerin bu kıyımlarda daha önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Askeri tarihçilerin çoğu, güzel barok şehri Dresden’in yıkılmasının askeri strateji açısından bir öneminin olmadığına inanmaktadır (McKee 1983). Dresden’de yaklaşık 35.000 kişinin öldürülmesi, bir yönüyle, İngiliz Hava Tuğgeneralı Grierson tarafından “Alman maneviyatından geriye kalanları” yok etme girişimi olarak gerekçelendirilmişti (Taylor, 2005: 413). Bu iki şehrin Alman yüksek kültürünün merkezlerini temsil ettiğinin görülmüş olması, herhangi bir askeri stratejiden ziyade muhtemelen milliyetçi güdülerle intikam alma girişiminin bir ürünüydü.

Birçok uzman, milliyetçilik ile savaş arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Bu itibarla milliyetçi ideolojiler bazı uzmanlar tarafından örgütlü şiddetin asıl itici gücü olarak görülmektedir (Wimmer 2013; van der Dennen 1995; Snyder 1968). Diğer uzmanlara göreyse milliyetçilik savaş deneyiminin doğrudan bir sonucudur (Mann 2012; Laitin 2007). Bununla birlikte, başka yerlerde tartıştığım gibi (Malešević 2013a, 2011), bu ikisi arasındaki ilişkinin daha belirsiz ve daha dolaylı olduğu kanısındayım. Güçlü ulusal bağların kaçınılmaz olarak şiddetli çatışmalara yol açtığı görüşü, iki kusurlu ve özcü fikrin baştan varsayılmasına dayanıyor. Bu varsayımlar (a) ortak kültürel simgelerin kaçınılmaz olarak örgütlü toplumsal eylem üretmeleri nedeniyle kültürel farklılıkların verili ve değiştirilemez olduğu ve (b) kültürel çeşitliliğin şiddetli ihtilafların başlı başına bir kaynağı olduğudur. Oysa çok sayıda bireyin aynı milliyet

kategorisini (örneğin Almanlar, Portekizliler ve Zimbabveliler) paylaşması, hiçbir şekilde bu kategori mensupluğunun anında grup bilinçli bir toplumsal eyleme dönüşeceğini göstermez. Milliyetçilik, başarılı ve uzun süreli bir siyasi seferberliği gerektirir ve büyük bir nüfusu seferber etme girişimlerinin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Benzer bir anlayışla, şiddet ile kültürel çeşitlilik arasındaki bağlantı da sahtedir: Bireyler farklı diller konuştukları veya karşılaştırmaya değmeyen kültürel uygulamaları paylaştıkları için birbirlerini yaralamaz veya öldürmezler, bu farklılıkları gerçek ekonomik, siyasi veya statüye bağlı eşitsizliklerle ilişkilendirdikleri için birbirini yaralarlar veya öldürürler (Cohen 1969: 199; Brubaker ve Laitin 1998). Milliyetçi ideologların saldırgan açıklamaları, oldukları gibi ele alınmamalıdır ve kin dolu söylemin açıktan gerçek şiddete dönüştüğü varsayılmamalıdır. Milliyetçilikte doğal bir şey yoktur: Tıpkı diğer ideolojik tasarıları gibi bu da büyük bir örgütsel çalışma ve beceri gerektirir. Nazi Almanyası, Japonya İmparatorluğu, 1930'ların sonundaki Avusturya ve Romanya gibi tarihin en ünlü saldırgan milliyetçilik vakalarında bile milliyetçilik kendi başına savaş çıkarmamıştır. Mann'ın (2012, 2004) ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, ancak milliyetçi düşüncelere jeopolitik istikrarsızlık, eski rejimin zayıflığı, sınıf kutuplaşması, korporatist devletçilik ve gemi azıya almış paramilitarizm aracılık ettiğinde savaş ile milliyetçilik arasındaki bağlantı öne çıkmaktadır. Milliyetçilik ile savaş doğaları gereği birbirine bağlı olgular değildirler, örgütsel ve ideolojik güçlerin tarihsel yükselişinin ürünüdürler. Ancak milliyetçi bir *Weltanschauung* [dünya görüşü] başından itibaren varsa savaş milliyetçi tepkileri tetikleyebilir. Düşmanlıkların oluşmasından önce böyle bir olgu olmasaydı, savaş deneyimi bir millî dayanışma duygusu yaratamazdı. Savaşların patlak vermesi milliyetçi duyguları yoğunlaştırabilir ya da çoğu kez billurlaştırabilir fakat onları yoktan var edemez. Milliyetçilik ile 20. yüzyılın savaşları arasındaki güçlü bağın çatışmanın kendisinden daha ziyade bu bağları mümkün ve toplumsal açıdan anlamlı kılan uzun vadeli

örgütsel ve ideolojik süreçlerle ilgisi vardır. Milliyetçilik ile savaş insanların doğal bir eğilimi olmadığından, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi ve merkezkaç ideolojikleştirme hem milliyetçiliği ve savaşı sürdürmede ve yeniden üretmede hem de bunların birbirini güçlendirdiği koşulları yaratmada asıl unsur olmaya devam etmektedir.

5. Mikro Dayanışma ve Savaş Deneyimi

Örgütsel kapasite ve ideolojik nüfuz, milliyetçiliği ve savaş şekillendiren en önemli mekanizmalar olsalar da bu iki yapısal sürecin başarılı olabilmesi için de bir mikro etkileşim boyutunun da olması şarttır ve işte bu boyut mikro dayanışmadır. Toplumsal örgütlenme ve bir tür ideolojik anlatı olmadan savaş açmak imkânsız olsa da burada önemli olan nokta bireylerin örgütsel taleplere nasıl tepki verdikleri ve savaşmaya nasıl karar verdikleridir. Askerlerin savaşlara katılma konusundaki kişisel saiklerine dair geleneksel görüşler faillerin “açgözlülük”, yani bireyin kişisel çıkarlar veya “mağduriyetler”, yani kimlik, din gibi ekonomik olmayan saikler veya diğer kültürel etkenler tarafından güdülenip güdülenmediği sorusu üzerinden çatışmaktadırlar. (Collier 2010; Collier vd. 2009). Bu yüzden Collier ve meslektaşları (2009) son iç savaşları, bir failin maddi kazançlarının merceğinden bakarak çözümlemektedirler ve “bir isyanın mali ve askeri açıdan mümkünse eninde sonunda gerçekleşeceğine dair . . . kanıtlar” bulunduğunu ileri sürmektedirler (Collier vd. 2009: 1). Buna karşılık Cederman ve diğerleri (2013: 1), mevcut verilerin, çoğu iç savaşta bireyin asli saiklerinin toplumsal mağduriyetlerden kaynaklandığını gösterdiğini vurgulamaktadır: “Grubun sınırlarını çizen siyasi ve ekonomik eşitsizlikler, yeri geldiğinde iç savaşı güdüleyebilecek mağduriyetler yaratırlar.” Bu etkenlerin her ikisi de bireysel saiklerde kesinlikle önemli bir rol oynasa bile, ortak karar almanın karmaşıklığını, çatışmaların değişen tarihsel

dinamiklerini ve coğrafi çeşitliliği dikkate alan daha incelikli bir sosyolojik anlayışa ihtiyacımız vardır. Örneğin Michael Mann milyonlarca İngiliz, Fransız ve Alman askerinin Birinci Dünya Savaşı'nda savaşma ve ölme hevesini açıklayan beş temel nedeni şöyle sıralamaktadır: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da militarist kültürün egemenliği; gençlerin işçi ya da orta sınıf hayatının sıkıcılığından kaçma çabası olarak maceraya atılma isteği; kitle iletişim araçları ve hükümetin mesajlarıyla pekiştirilen ve bunun bir meşru müdafaa savaşı ve "barbarlığa karşı uygarlık" savaşı olduğuna dair halk arasında paylaşılan inanç; yerelleştirilmiş askere alım sistemi ve savaşın yarattığı düzenli maaş ve tam istihdam kurumu da dâhil olmak üzere yerel toplum baskısı (Mann 2012: 145-146). Bu etkenler İkinci Dünya Savaşı'nda da mevcuttu fakat Mann, ideolojik adanmışlığın Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla İkinci Dünya Savaşı'nda daha büyük bir rol oynadığını savunmaktadır. Fakat böyle bir durumda bile ideoloji bazı grupların indinde başkaları için olduğundan daha fazla önem taşıyordu. Mann bu bakımdan faşist rejimler ile diğerleri arasında keskin bir ayrım yapar. Daha somut olarak, Wehrmacht askerlerini diğer orduların çoğuyla ilişkilendirilen mikro, müfreze düzeyinde bir yoldaşlık duygusundan daha ziyade Nazi ideolojisinin güdülediği askerler olarak değerlendiren Bartov'un (1991, 1985) ve diğerlerinin görüşünü kabul etmektedir (Mann 2012: 147; 2005: 273). Bu görüşe göre faşist devletlerin ayırt edici yanı, cephedeki askerleri ile siyasi seçkinleri arasında son derece ideolojik birliğe sahip olmalarıydı. Mann bu durumu, Hitler'e hayranlık duyan ve savaşın sonuna kadar ona sadık kalmış Wehrmacht askerlerinin günlüklerini ve mektuplarını çözümleyen mevcut araştırmalarla örneklemiştir (Fritz 1995; Bartov 1991). Bu tür bir çözümleme, çok dar kapsamlı olagelmış açgözlülüğe karşı mağduriyet [*greed versus grievance*] tartışmalarında büyük bir gelişmedir çünkü savaşlarda destek olmaya veya savaşmaya karar vermede bireylerin ve grupların saiklerinin tarihsel karmaşıklığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Mann'ın

faşist olmayan ordularda savaşılan askerler karşısında faşist ordularda savaşılan askerler şeklinde yaptığı keskin ayrım da çok katıdır. Faşist, Nazi ve komünist devletlerin ideokratik orduları arasında önemli farklılıklar olduğundan şüphe yoktur fakat sıradan askerlerin savaş alanlarındaki gerçek davranışlarının ve saiklerinin Mann ve diğerlerinin öngördüğünden daha fazla benzerlik gösterdiği pekâlâ iddia edilebilir. Savaş alanlarının mikro dinamiğini ve cephedeki askerlerin karmaşık saiklerini tam olarak anlamak için, burada bireysel saiklerin mikro toplumsal kaynaklarını kısaca özetlemek gerekiyor.

İkinci Bölümde tartıştığım gibi, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi ve merkezkaç ideolojikleştirme gibi büyük çaplı tarihsel süreçlerin başarısı, büyük ölçüde bunların nüfuz etmelerine ve mikro dayanışma örüntüleriyle kaynaşmalarına bağlıdır. Başka bir deyişle, birçok toplumsal eylemin kökleri, mikro grup dayanışması mekanizmalarında yatmaktadır. İnsanlar küçük ölçekli, yüz yüze etkileşimde diğer etkileşimlerden daha başarılıdırlar ve bireysel saiklerin büyük bir kısmı kişinin bağlılık duygusundan, sorumluluktan ve mikro düzeydeki grupları (aileler, arkadaşlıklar, mahalleler, akran grupları vb.) duygusal olarak içselleştirmiş olmasından kaynaklanır. Grup içi davranışı hakkında son yıllarda yapılan mikro sosyolojik araştırmaların çoğu, birçok insanın uzlaşmaz öğreti ilkeleri veya dar kapsamlı ekonomik çıkarlardan ziyade kişilerarası etkileşim zincirleriyle güdülendiğini göstermektedir (Turner 2007; Collins 2004, 2008a, White 2000). Cephe hattındaki askerlerin davranışlarına ilişkin İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan ilk çalışmalardan daha yakın tarihli çözümlemelere kadar, bireyin tugayı, alayı, hatta daha küçük askeri birliğiyle kurduğu duygusal bağların, bireysel ve toplumsal eylemlerde diğer güdülere ağır bastığı açıkça ortaya konmuştur (Stouffer vd. 1949; Holmes 1985; Collins 2008a; King 2013).¹² Açgözlülüğe karşı mağduriyet

¹² Bu konu, Dokuzuncu Bölümde daha kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

tartışmasının sunduğu aşırı rasyonalist ve araçsalçı açıklamalardan uzaklaşmak adına dikkatimizi yeniden mikro grup dayanışmasının duygusal dinamiklerine vermemiz lazım. Fakat böyle söyleyince kişisel çıkarın veya eşitsizliğin önemli olmadığını kastetmiş olmuyoruz. Tersine, bu tür etkenler genellikle savaş alanlarındaki duygusal dinamikleri besler. Kapsamı daraltarak askerlerin araçsal kaygılarla mı yoksa normatif kaygılarla mı güdülendiğine odaklanmak yerine, insanların çok daha karmaşık ve şekillendirilebilir yaratıklar olduğu kabulünden hareket etmeliyiz.

Bu bağlamda duygusal bağlılıkları öne çıkaran unsur, savaş deneyiminin alışılmadık niteliğidir. Savaşlar, yaşamı tehdit eden uzun süreli zorlukların hüküm sürdüğü ve ölüm tehdidinin her an kol gezdiği aşırı koşullar yarattığından, böyle ortamlarda duygusal eylemin araçsal, rasyonel ve alışılmış toplumsal eylem biçimlerini geçici olarak etkisiz kılması muhtemeldir. Hem Max Weber hem de Georg Simmel bunu açıkça ikrar etmiştir. Weber'e göre (2004: 225), savaş ortamı, fedakarlık toplulukları yaratan yoğun duyguların uyandırılmasında belirleyiciydi: "Savaş . . . modern siyasi toplumda bir acıma ve topluluk duygusu yaratabilir ve böylece savaşçılar arasında koşulsuz bir fedakârlık topluluğu ortaya çıkabilir. . . . [Savaş] doğal olarak düzenlenmiş grupların tüm engellerini aşan, muhtaçlar için şefkat ve sevgi çabasını açığa vurur." Benzer bir anlayışla Simmel'e (1917: 20) göre savaş, önceki insan deneyimlerinin tümüyle çelişen ve bu hâliyle farklı duygusal tepkiler üreten "mutlak bir durum" oluşturmaktadır. Bu yüzden Simmel Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarında yazarken, bu olguyu şöyle tanımlamıştı: "Çoğumuz artık mutlak bir durum diyebileceğimiz bir durumda yaşıyoruz. Geçmişte kendimizi içinde bulduğumuz tüm durum ve koşulların kendilerine göre bir şeyleri vardı. . . . Kesin bir kararla karşı karşıya olduğumuza göre bunların hiçbirisi artık sorun teşkil etmiyor. Artık bir fedakârlık mı yapmamız yoksa uzlaşmamız mı gerektiğine veya bunu ne zaman yapmamız gerektiğine

dair niceliksel bir ikilemimiz yok.” Demek ki mikro grup dayanışmasının yoğunluğu büyük ölçüde duygusal bağlara dayanmaktadır. Silahlı şiddetli çatışmaların girdabında, duygusal enerji, bireysel ve toplumsal eylemin temel bileşenini oluşturmaktadır. Collins’in (2008a, 2004) öne sürdüğü üzere, duygular toplumsal yaşamın çoğunu güdülerler ve duygusal enerji, trende sohbet eden yolculardan devrimci ayaklanmalara kadar uzanan ve onun törensel etkileşim zincirleri dediği başarılı, gösterişli toplumsal karşılaşmaların hepsinin belkemiğini oluşturur. Bu bağlamda, savaş alanı dayanışması, grup uyumunun en yoğun biçimlerinden birini temsil eder: tamamen bütünleşmiş ve eşzamanlı hâle gelmiş bir duygusal bağ. Cephe hattının ayrıksı yanı bu tür güçlü duygusal bağların araçsal veya öğretisel olmayan eylemleri teşvik etmeye yatkın olmasıdır. 20. yüzyılın savaş alanları üzerine yapılan bir dizi çalışmanın gösterdiği üzere insanlar aşırı koşullarda düşmanı öldürmektense başkaları için ölmeye çok daha istekli olmaktadır (Collins 2008a; Holmes 1985; Bourke 2000).

Bu bağlamda, son iki yüzyılın savaşlarına katılan ordular arasında belirgin siyasi, ideolojik veya kültürel farklılıklar bulunsa bile, mikro dayanışma bağlarının evrensel olduğu iddia edilebilir. İkinci Dünya Savaşı’ndaki Wehrmacht veya Japon askerleri ideolojik kimliklerini vurgulamaya daha yatkındıysalar da bu durum kendi başına onların ideolojik bağlılıklarının mikro dayanışma duygularından daha güçlü olduğunun en güvenilir belirtisi olmayabilir. Bartov’un incelemeleri, cephedeki Wehrmacht askerlerinin mektuplarını oldukları gibi ele aldığı gerekçesiyle eleştirilegelmiştir çünkü Nazi rejimine yönelik samimi duygusal ifadelerin veya eleştirilerin sansürden geçemeyeceğini, hatta mektubu yazanların askeri mahkemelerde yargılanmalarına yol açabileceği gerçeğini göz ardı ediyordu. Nazilerin ve Japon askeri yetkililerinin cepheden firar eden veya korkaklık gösteren 20.000 askeri kurşuna dizerken sadece 146 ABD askerine ölüm cezası verildiği (Mann

2012) gerçeği, zorlamanın ideolojik bağlılıktan daha önemli olduğunun güçlü bir göstergesidir.

Hem Alman hem de Japon örnekleri üzerine çok daha yeni araştırmalar, uzlaşmaz, son derece ideolojik bağlılığı olan faşist askerlerin bu imgesini sorgulamıştır. Örneğin Shimazu'nun (2009) ve Hill'in (2006) askerlerin günlükleriyle ilgili çözümlemeleri ve hayatta kalan kamikaze pilotlarıyla yaptıkları röportajlar, onların savaşma isteklerinin kibir, kişisel gurur duygusu veya aşağılanmayı aşma çabaları gibi çeşitli sebeplerden kaynaklandığını sergilemektedir. Bununla birlikte, bu araştırmada öne çıkan nokta, ideolojik bağlılıkların daha az önemli bir rol oynarken, aileye ve arkadaşlara sadakat ve bağlılık duygusunun birçok kişisel anlatıda daha öne çıkmış olmasıdır. Benzer şekilde, Neitzel ve Welzer'in (2012: 237, 319) Alman savaş esirlerinin gizli kayıtlarının kopyalarına ilişkin son çözümlemesi¹³ de mikro dayanışmanın herhangi bir öğreti ilkesinden çok daha güçlü bir bireysel güdülenim kaynağı olduğunu göstermektedir. Örneğin *Volksgemeinschaft* [ırk/halk topluluğu], "küresel Yahudi komplosu" ve "Bolşeviklerin genetik aşağılığı teşvik etmesi" gibi temel Nazi düşünceleri, savaş esirlerinin konuşmalarında nadiren yer almaktadır. Yazarlar bu durumu gayet güzel göstermişlerdir: "Kural olarak Alman askerleri 'ideolojik savaşçılar' değildi. Çoğu tamamen apolitikti" (Neitzel ve Welzer 2012: 319). Onlar için asıl önemli olan, arkadaşlarına karşı sorumluluk ve görev duygularıydı: "Cephedeki askerler, toplumsal birimlerini oluşturan yoldaşlarına ve üstlerine karşı neredeyse özel bir görev duygusu hissediyorlardı." Ayrıca, askeri yenilgi kesinleştikten sonra bile düşmana direnmeye devam etme kararları, çoğu kez ailelerinden ve arkadaşlarından gelecek tepkilerle ilişkiliydi. Örneğin bir tank komutanı savaşın sonunda Müttefik propagandasına yardım etme konusunda isteksizliğini

Neitzel ve Welzer (2012) mükemmel veriler sağlasa da kendi çözümlemelerinin çoğu epey sorunludur ve kökleri Hobbesçu ontolojiye dayanmaktadır.

açıkladığında, ideolojik sebeplere değil, ailesine olan duygusal bağlılığına atıfta bulunuyordu: “Bunu her gün yapmanın her yönden tamamen kirli bir şey telakki ederim. . . . Karım ve çocuklarım var. Bunu yapmayı hayal bile edemem. Yapsaydım karımın yüzüne bakmaya utanırdım” (Neitzel ve Welzer 2012: 21). SS askerlerinin görüşlerinin belirgin yanı bile çeşitliliği idi ve geleneksel yorumların aksine SS askerlerinin Hitler veya Almanya için ölme isteği sıradan askerlerinkinden daha fazla değildi (Neitzel ve Welzer 2012: 301). Bütün bu durumlarda, mikro grup dinamikleri, araştırmacıların diğer ordularda gözlemlediklerine epey benziyordu. Mikro dayanışma, çeşitli toplumsal bağlamlarda farklı şekilde işlerlik kazanabilse de tüm savaşlarda evrensel bir olgu olmaya devam etmektedir.

Bu hâl bizi son noktaya taşıyor ve o nokta da ideolojik güç ile mikro dayanışma arasındaki ilişkidir. Mikro dayanışma bağlarının çoğu kez resmî olarak ilan edilen ideolojik inançlara baskın çıktığını söylemek, ideolojinin önemli olmadığını ima etmez. Tersine, zorlayıcı-örgütsel güce ilave olarak ideolojik güç, toplumsal eylemin çoğunun köşe taşıdır. Mesele şu ki ideolojik gücün büyük bir kısmı bir dizi uzlaşmaz ilke ve inançtan kaynaklanmaz. Bunun yerine ideolojik süreçler, en iyi şekilde, sürekli hareket hâlinde olduklarında ve diğer toplumsal eylem biçimleriyle birleşebildiklerinde işlerlik kazanırlar. Başka bir deyişle, ideolojinin maddi çıkarların veya duygusal, alışılmış veya değere bağlı rasyonel eyleminin doğrudan karşıtı veya tekil bir olgu olduğunu varsaymak yerine, ideolojikleştirmeye farklı toplumsal eylem biçimleriyle hercümerç olan ve mevcut toplumsal ilişkilerle bağlantısı bulunan çok yönlü bir süreç olarak odaklanmak çok daha verimli olacaktır. Birçok birey, ideolojik öğretileri tartışmaya açık olmayan ve tutarlı bir düşünceler dizisi olarak *per saltum* [toptan] çözümsemez, bunun yerine ideolojik ilkeleri ve eylemleri sistematik olmayan, parçalı, çelişkili ve köpük bir tarzda kabul eder (Billig vd., 1988). Altıncı ve Yedinci Bölümlerde öne sürdüğüm gibi, merkezkaç ideolojikleştirme en etkili şekilde aile yaşamının,

akrabalık ağlarının, akran gruplarının veya arkadaşlıklarının mikro evrenine derinlemesine nüfuz edebildiği zaman işlerlik kazanır. Dolayısıyla ideolojik güç, çeşitli mikro dayanışma bölmelerini ortak, daha geniş, ideolojik bir anlatıya bağlama kapasitesine büyük ölçüde bağlıdır. Bu bağlamda milliyetçilik, türdeş olmayan bireylerin ve grupların kendi kişisel deneyimlerini anında tanıyabilecekleri toplumçapında ortak bir anlatıda mikro dayanışma parçalarını bir araya getiren en güçlü toplumsal yapılandırıcı olduğunu hep kanıtlamıştır. Bundan dolayı, mikro dayanışmanın duygusal bağları birçok toplumsal eylemin oluşmasına ve sürdürülmesine yardımcı olsa da belirli örgütsel talepleri yerine getirmek için paylaşılan duygusal enerjileri eşzamanlayıp çoğu kez başarılı bir şekilde yönlendiren şey, güçlü toplumsal örgütlenmelerin başlattığı ve desteklediği uzun vadeli ideolojikleştirmedir. Bunun basit ve apaçık bir süreç olmadığı, direnişle karşılaşan ve periyodik seferberlik yönünde olağanüstü çaba gerektiren bir şey olduğu açıktır. Bu yüzden, askerlerin neden savaşlarda savaştıklarını cevaplamaya çalışırken çeşitli mikro dayanışma biçimleri oluşturmak amacıyla birbirini dışlayan ideolojik uygulamaları devreye sokan ve bu dayanışmayı özgül örgütsel hedefler için kullanan rekabet hâlindeki zorlayıcı örgütler arasındaki bu karmaşık ilişkileri keşfetmek gerekir. Böyle söyleyince merkezkaç ideolojikleştirmenin ve mikro dayanışmanın kapsamasının bütün dünyada aynı şekilde işlediğini kastetmiş olmuyoruz. Bu süreçler, belirli kültürel geleneklerin yanı sıra altyapısal gelişmelere, önemli düzeyde okuryazarlığa ve örgütsel karmaşıklığa bağlı olduğundan, bazı örgütsel bağlamların ideolojik bakımdan mikro dünyaya diğerlerinden daha fazla nüfuz etmesi muhtemeldir. Basitçe söylemek gerekirse Nazi askerlerinin mektuplarında veya Japon İlahi Rüzgâr (kamikaze) pilotlarının resmi beyanlarında yer alan aşırı milliyetçi retorik, sadece her bir askerle ilişkilendirilen oldukça özel mikro dayanışma biçimlerinin bir ifadesi değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nı yürüten devletlerin ve

askeri örgütlerin ideolojik kapasitesinin daha kapsamlı bir yansımasıydı. Başka bir deyişle, ideoloji bir toplumsal patoloji biçimi olarak değil de örgütsel eylemin ayrılmaz bir süreci olarak anlaşılırsa, tüm orduların ve askerlerin bir dereceye kadar ideolojik olduğunu sergilemek de zor olmaz.

6. Sonuç

Savaş biyolojik bir olgu değildir, toplumsal ilişkilerin bir ürünüdür. Hâl böyle olunca, savaşlar tarihte epey geç ortaya çıkmışlar ama bir kez tarih sahnesine çıktıklarında genişleme ve çoğalma eğilimi sergilemişlerdir. Savaşın bu tuhaf gidişatını kavramak için, onun varlığının karmaşık ve uzun süreli toplumsal örgütlenmelerin, ideolojilerin ve bir grup dayanışması duygusunun sürekli varlığını gerektirdiğini kabul etmek büyük bir önem taşımaktadır. Savaşlar dönem dönem artış ve azalış gösterebilirken ve de gösterirken, savaşı sürdüren zorlayıcı örgütsel kapasite de son 12.000 yılda genişlemeye devam etmiştir. Bu yüzden, savaşlara bağlı ölümlerin veya devletlerarası savaşların sayısında hâlihazırda görülen azalma illa geçmişten radikal bir kopuş olarak yorumlanmamalıdır. Bunun yerine, kökleri son 12.000 yılda dünyamızı şekillendiren aynı örgütsel mantığa dayanan geçici bir olguya daha çok benzemektedir. Bu durum, tarihsel gelişimde kalıcı bir değişimi yansıtmaktan ziyade, birbiriyle ilişkili veya benzer insanların oluşturduğu grupların özgül jeopolitik ve örgütsel bir ürünüdür. Bu gruplaşmalar, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanması gibi aynı uzun vadeli tarihsel süreçler tarafından üretildiğinden, bu süreçler hareket hâlinde olduğu sürece, savaş kurumunun ortadan kalkması olası değildir. Tersine, sürekli genişleyen zorlayıcı-örgütsel ve ideolojik aygıtlar, müstakbel şiddetli çatışmalar için sağlam bir temel sağlamaktadır.

1. Giriş

Hiç kuşkusuz, tarih boyunca toplumsal ve siyasi devrimlerin çoğunun ayırıcı özelliği aşırı şiddet olayları olmuştur. Devrimci olayların basmakalıp temsilleri genellikle Fransız yurttaşların Bastille hapishanesine yaptığı baskıninki veya St. Petersburg'da Kışlık Saray'a yapılan kitlesel saldırınıninki gibi imgelerle ilişkilendirilegelmiştir. Bu olayların her ikisi de daha sonra etkili sanatçılar tarafından tasvir edilmiş ve böylece zamanla mitolojik özellikler de kazanmıştır. Örneğin Jean-Pierre Houel'ün ünlü *Bastille Baskını* (1789) tablosu silahların ateşlendiği, ortalığın yangın yerine döndüğü, dumanların ve topyekûn yıkımın hâkim olduğu bir sahnede çok sayıda silahlı yurttaş ile askerin karşı karşıya gelişini resmetmektedir. Benzer şekilde, Kışlık Saray'a yapılan saldırının 1920'de Nikolai Evrenov yönetiminde icra edilen yeniden canlandırması da bu olayın muazzam boyutlarını ve aşırı şiddet içeren niteliğini vurgulamak amacıyla (çok sayıda bale dansçısı ve sirk sanatçısı dâhil) 2.500'den fazla katılımcıyı, tıpa tıp aynı silahları, tankları ve zırhlı araçları da içeriyordu. Her iki örnekte de tıpkı devrimci deneyimin daha sonraları icra edilen yeniden canlandırmalarında olduğu gibi odak noktası adaletsizliğe direnmek için ellerine silah alan sıradan bireylerin gönüllü eylemiydi ve insanlar bu kahramanca mücadelede devrimci idealler uğruna hayatlarını feda ediyorlardı. Oysa bu mitolojik imgeler devrimlerin gerçekleriyle çok az benzerlik taşımaktadırlar çünkü devrimler genellikle daha

az görkemli ve daha kaotiktirler, daha az şiddet olayı içeren, halkın fedakârlık yapmaya isteğinin çok az olduğu, daha plansız ve küçük çaplı olaylar olarak başlarlar. Bu bölümde devrimlerin karmaşık toplumsal dinamiklerine bir nebze ışık tutmayı amaçlıyorum. İlk altbölümde devrimci deneyimin önde gelen sosyolojik anlatımlarını eleştirel bir bakışla ele alacağım, ikinci altbölümde ise devrimleri örgütlü şiddetin ayırt edici biçimleri olarak çözümleyen alternatif bir yorum sunacağım. Burada da tartışmam devrimlerin yükselişinde ve genişlemesinde örgütsel kapasite, ideolojik nüfuz ve mikro dayanışmanın oynadığı role odaklanacak.

2. Devrimleri Tanımlamak

Devrim denince akla kaçınılmaz olarak 1789-1799 Fransası'nın görüntüleri gelir. Bu anlayışta devrim, baskıcı bir eski rejimin halk tarafından şiddet kullanılarak devrilmesi, kökten değişmiş ve daha kucaklayıcı bir yönetim yapısı ve toplumsal düzenin daha adil ve rasyonel bir örgütlenmesini sağlayan güçlü toplumsal dönüşümler olarak algılanmaktadır. Bunun da ötesinde, böyle bir devrimci deneyimin sonucu sıklıkla geri dönüşü olmayan ilerleme, daha fazla aydınlanma, toplumsal eşitlik ve bireysel özerklikle ilişkilendirilmektedir. İşte bu devrimci olaylar modeli, kuşaklar boyu bilginleri etkilemiştir ve belirli bir isyanın, başkaldırının veya ayaklanmanın gerçek bir devrim olup olmadığını değerlendirmede sıklıkla analitik bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Devrim, Marx'ın (1968 [1871]) ve Troçki'nin (1931) klasik tahlillerinden Brinton (1965) Gurr (1970) veya Moore'un (1966) sonraki eserlerine kadar, sadece güçlü bir toplumsal değişim aracı olarak değil, aynı zamanda örtük veya açık bir şekilde daha iyi bir dünyaya açılan bir basamak olarak da tasavvur edilmiştir. Karl Marx, genel olarak, *Komünist Manifesto*'da (Marx ve Engels 1998 [1848]) formüle edildiği gibi, proleter devrimin

kapitalist devleti yeniden ele geçirmesini ve parçalamasını öngören devrimci değişime dair hoşgörüsüz bir bakış açısıyla özdeşleştirilmektedir. Ne var ki Marx 1848 Devrimlerinde veya 1871 Paris Komünü'nde olduğu gibi (Marx 1968 [1871]) devrimci durumlara ilişkin daha analitik değerlendirmeler de yapmıştır. Benzer şekilde Troçki de hem dünya çapında sürekli devrimi savunan komünist bir kışkırtıcıydı hem de 1917 Ekim Devrimi'nin sonucunu araştırmaya çalışan daha makul bir analistti. Her ne kadar Brinton, Gurr, Moore ve diğerleri gibi daha sonraki uzmanlar, eylemciliği bir kenara bırakmak pahasına çözümlemeye odaklanmış olsalar bile onlar da devrimci değişime dair oldukça iyimser ve bir dereceye kadar teleolojik bir görüşü sürdürmüşlerdir.

Bununla birlikte, 1910-1920 Meksika Devrimi, 1979 İran Devrimi, 1989'un komünizm sonrası devrimleri, 2000'lerin başlarındaki renkli devrimlerden başlayıp 2010-2011 Arap Baharı'na kadar meydana gelenlerden ve aradaki diğer birçok olaydan bu yana, 18. yüzyılın sonlarına ait Fransa deneyiminin tipik olmaktan uzak olduğu da daha belirgin hâle gelmiştir. Tersine, dünya çapında 200 yıldan fazla süren devrimci ayaklanmalardan sonra, Fransız örneği giderek daha sıradışı bir olay olarak görünmektedir. 1789 Fransası'nın ilerici toplumsal değişimin bir ilham kaynağı olarak uzun süredir devam eden kahramanlık imgesi, genel olarak devrimlerin temel özellikleri ve özellikle de Fransa örneği hakkındaki analitik yargıları bulanıklaştırmıştır. Geriye dönüp baktığımızda, artık sahici devrimlerin, daha insancıl bir düzene doğru ani, neredeyse kendiliğinden ve tersinemez bir sıçrama öngören teleolojik anlatılarda betimlenenlere pek benzemediği açık hâle gelmiştir. Bilakis devrimlerin çoğu, son kertede eşitlik ya da bireysel özerklik açısından devrimden önceki muadillerinden önemli ölçüde farklı olmayan, hatta daha da merkezileşmiş, otoriter, bürokratik ya da ideolojik açıdan saflık yanlısı toplumsal düzenlerin inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır. Dahası, devrimlerin sonuçlarının tersinebileceği ve çoğu zaman tersindiği

de ortaya çıkmıştır. Nitekim statükoyu korumak veya eski rejimi başka bir kılıkta sürdürmek için de sık sık devrimci retoriğe başvurulmuştur. De Tocqueville (1955 [1856]), Fransız Devrimi'nin bile vaat ettiği toplumsal eşitliği yaratmadığının ta o günlerden farkındaydı. Devrim bunun yerine, devlet aygıtını daha merkezi ve güçlü hâle getirirken, yalnızca hâkim toplumsal tabakanın (soyluların) diğeriyle (burjuvazi) daha hızlı bir şekilde değiştirilmesini beslemişti. Her ne kadar 1765-1783 Amerikan Devrimi başlangıçta farklı tabakalardan yerleşimcilerin hep birlikte sömürge kuvvetlerine isyan etmiş olmaları itibarıyla toplumsal açıdan daha kucaklayıcı bir hareket olarak başlamış olsa da bu devrim de “zenginliğin veya toplumsal statünün dağılımında çok az değişikliğe yol açması veya hiç değişikliğe yol açmaması” itibarıyla Fransız Devrimi'nden farklı sonuçlanmamıştı (Goldstone 2014: 4). 20. yüzyılın başlarındaki en radikal devrim bile eşit bir toplum yaratmamıştır: Rusların 1917 Ekim Devrimi'nin tetiklediği büyük beklentilere rağmen, bu devrim vaat edilen proletarya diktatörlüğüyle değil, Komünist Parti yetkililerinin diktatörlüğüyle sonuçlanmıştır. Max Weber (1995) bu sonucu öngörebilen az sayıdaki bilginden biriydi. Weber, 1905 ve 1917 Rus devrimleri üzerine yazdığı makalelerinde Çarlık bürokrasisinin yıkılmasını ve sınıfın özgürleşmesini vaat eden Bolşevik ideolojik söylemlerin, yeni bir toplumsal düzenin daha fazla bürokratikleşmesi karşısında çok zayıf bir koruma sağladığını savunuyordu. Nitekim Weber'in tahmin ettiği gibi, devrim Komünist Parti'nin örgütsel tekeliyle sonuçlanıp daha da bürokratik bir devlet yaratmıştı.

Fransız örneği üzerinden modellendiği hâliyle devrimlerin bu şekilde normatif açıdan iyimser bir çizgide yanlış yorumlanışına ilave olarak, aynı oranda önemli olan başka bir sorun da tam olarak neyin devrimci bir süreç sayılması gerektiği konusunda uzmanlar arasında bir anlaşmanın bulunmamasıdır. Rod Aya'nın (2015: 627-628) haklı olarak ileri sürdüğü üzere, devrimci bir deneyimi neyin oluşturduğu

ve devrimlerin ayaklanmalardan, isyanlardan, darbelerden, başkaldırılardan, iç savaşlardan ve şiddet kullanarak devlet iktidarını gasp etmenin diğer biçimlerinden nasıl farklı olduğuna dair yaygın bir kafa karışıklığı söz konusudur. Birincisi, bazı çözümlemeler, devrimci hareketlere, devrimci hedeflerini gerçekleştirmede başarılı olup olmadıklarına bakmaksızın, siyasi rejimi veya toplumu bir bütün olarak değiştirme girişimleri açısından odaklanmaktadır (Palmer 2005; Zagorin 1982). Başkaları da “devlet iktidarını ele geçirmek için şiddet kullanarak mücadele etmek” olan devrimci durumlara ağırlık vermektedir (Aya 2015: 627). Daha somut olarak bu yaklaşımlar, devrimleri bir çeşit devlet çöküşü ya da egemenlik üzerine şiddet araçlarıyla hayata geçirilen hak taleplerini içeren derin bir siyasi kriz olarak ele almaktadırlar (Goldstone 1991; Tilly 1978). Dikkatin devrimci olayların sonrasına değil, toplumsal hareketlere ve süreçlere çevrildiği bu iki görüşün aksine, bazı uzmanlar devrimleri münhasıran nihai sonuçlarına bakarak değerlendirmektedirler. Başka bir deyişle, gözle görülür bir iktidar aktarımı ve büyük çaplı bir toplumsal değişim olmadıkça devrimden söz edilemez (Gouldner 1979; Skocpol 1979) veya Pipes’ın (1991: xxi) sözleriyle, devrimin sonuçları “devletin, toplumun, ekonominin ve kültürün tamamen yeniden tasarlanmasını” da içermelidir. Sonuç olarak bu üç farklı görüş, devrimci hareketler, devrimci durumlar veya devrimci sonuçlar olarak devrim olaylarının farklı yönlerini vurgulamaya meyillidir. Aya’nın görüşüne göre, ağırlık noktasının bu farklılığı çok önemlidir çünkü baskın devrim teorileri bu üç olgunun hepsinden ziyade sadece birini açıklamayı amaçlamaktadır: Bazıları devrimci durumları veya sonuçları hesaba katmadan devrimci hareketlerin kökenlerinin izini sürmede daha iyidir, diğerleriyse belirli hareketlerin tarihsel dinamiklerine daha az dikkat ederken, devrimci sonuçları veya durumları açıklamaktadır.

Bu belirgin farklılıklara rağmen, ana akım yaklaşımların çoğunun ortak noktası, devrimlerin dikkate değer boyutlarda

şiddet içerdiğini varsaymalarıdır (Aya 2015: 628). Yine de şiddet ciddi fiziksel yaralanmalar ve ölüm olarak tanımlanıyorsa ki ana akım bakış açılarının çoğu bunu böyle görmektedir, bu durum tanımlama sorununu daha da karmaşık bir hâle getirmektedir. Aşıkâr sorun, şiddetin ne zaman meydana geldiğidir. Örneğin devrimci hareketler fiziksel şiddet kullanımını savunurlar ama uygulamazlarsa bu durum onları devrimci hareketler çözümlemesinin dışında mı bırakmış olur? Şiddet ancak devrimin son aşamalarında ortaya çıkıyorsa ve belirli bir devrimci hareket tarafından değil de örgütsüz bireyler veya kitleler tarafından yönetiliyorsa bu bir devrim sayılır mı? Başka bir deyişle, devrimci sonuçlar örgütlü toplumsal hareketler yerine yapısal olumsuzluklar tarafından sergileniyorsa, böyle bir şey bu toplumsal değişiklikleri savunan ve başlatan toplumsal hareketin devrimci olmadığı anlamına mı gelir? Benzer şekilde, devrimci bir durum şiddet için olgunlaşmışsa fakat şiddet olayları ilgili tüm toplumsal aktörleri içermiyorsa (yani devlet yetkilileri, devrimci denenlere karşı şiddet kullanırken onlar tepki göstermek için çok zayıf veya hazırlıksızlarsa), bu kendiliğinden devrimci olmayan bir durum mu oluşturur?

Başka bir sorun ise kullanılan fiziksel şiddetin boyutudur. Tek bir insan kaybı, belirli bir toplumsal ayaklanmayı devrimci olarak kabul etmek için yeterli midir, değil midir? İki toplum, nispeten ani bir siyasi iktidar devrinin eşlik ettiği çok benzer çarpıcı bir toplumsal değişim yaşamışsa ama birinde şiddet ara sıra görülürken diğerinde hiç şiddet kullanılmamışsa bu iki durumdan yalnızca biri mi devrim olarak nitelendirilebilir? Örneğin 1989-1991 arasında komünizmin tüm Doğu Avrupa'da çöküşü, Romanya ve daha az ölçüde Litvanya dışında, büyük ölçüde kansız bir rejim değişikliği şeklinde gerçekleşmişti. Bu durumu siyasette, ekonomide, kültürde ve toplumsal hayatın diğer alanlarında köklü bir toplumsal dönüşüm izlemişti. İşte Doğu Avrupa deneyimi de hemen şu soruyu gündeme getirmektedir: Yalnızca Romanya'dakiler

ve Litvanya'dakiler mi devrimci ayaklanmalar olarak kabul edilmelidir, yoksa bu niteleme Çekoslovakya, Macaristan veya Polonya'dakiler gibi "kadife devrim" örneklerine de aynı şekilde uygulanabilir mi? Dahası, Romanya örneğinde binden fazla can kaybı olduğu hâlde Litvanya Şarkı Devrimi'nde¹ 14 protestocunun öldürülmesi, birincisinin gerçek bir devrim olduğunu, ikincisinin ise olmadığını mı ima etmektedir?

Bütün bu sorular, şiddetin son derece dar bir kapsamda kavramlaştırılması durumunda, devrimci deneyimin toplumsal dinamiklerini doğru bir şekilde kavramanın zor olduğunu gösteriyor. Tıpkı yılda 1.000 bin kayıp gibi keyfi bir ölçütün savaşın zaman içinde toplum üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinde özellikle yararlı olmadığı gibi (bkz. Beşinci Bölüm), devrimci şiddet konusunda da durum böyledir. Her ne kadar devrimlerin çoğu şiddet içerse de devrimci olayların hepsi insan bedenlerinin fiziksel olarak yok edilmesiyle şekillenmez. Zorlayıcı eylemlerin derinlemesine siyasi veya toplumsal değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirmek amacıyla uygulanması daha önemlidir. Bu bağlamda fiziksel şiddet, zorlayıcı eylemlerin bir yan ürünü olabilir ama bu tür eylemler mutlaka fiziksel yaralanmalara veya insanların bedenlerinin zarar görmesine yol açmaz. 1789 yılındaki Bastille Baskını'ndan 2000 yılındaki Yugoslav parlamentosunun kısmen yıkılmasına kadar devrimci enerjinin çoğu, siyasi güç sahiplerinin koltuklarını simgesel olarak veya fiilen temsil eden kurumları ele geçirmeye harcanmıştır. Bu kurumlar kraliyet sarayları, parlamentolar, cumhurbaşkanlığı veya başbakanlık makamları, polis merkezleri ve ordu karargâhları, kötü şöhretli hapishaneler falan filan olmuştur. Çoğu zaman, bu kurumların denetimini sağlamak amacıyla hem devrimciler hem de mevcut rejimin baskı aygıtları tarafından zor kullanılmıştır. Böyle süreçlerde insanlar sıklıkla yaralanır veya

¹ Şarkı Devrimi, 1987-1991 yılları arasında Estonya, Letonya ve Litvanya'da gerçekleşen ve Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık isteyen hareketin adıdır. (Çev.)

öldürülürler fakat doğrudan can kaybı olmadığına bile bu durum zorlayıcı bir eylemin söz konusu olmadığı anlamına gelmez. İktidar sahiplerinin koltuklarını yakmak, makamlarını yıkmak, insanları öldürmeden de başarılabilir. Büyük gösteriler, oturma eylemleri, grevler, yürüyüşler, boykotlar, iş durdurmalar, kamu alanlarının işgalini örgütlemek gibi eylemlerin hepsi devrimsel değişimi zorlamak için kullanılabilir. Bununla birlikte, yöneticiler devrimcilerin iradesine boyun eğmek zorunda kaldıklarında, tüm iktidar gaspları kaçınılmaz olarak zorlayıcı bir boyut içermiş olur. Bu nedenle devrimleri yalnızca insan bedenlerinin yok edilmesi üzerinden tanımlamak yerine, vurguyu devrimci sonuçlara yol açan daha geniş zorlayıcı davranış biçimlerine kaydırmak önem taşımaktadır. Zorlamanın fiziksel şiddete kıyasla daha önemli olması sadece son “kadife” devrimlere özgü değildi, geçmişte de aynı derecede önemliydi. Sözelimi Fransız Devrimi son derece şiddetli bir tarihsel olay olarak görülmüştür çünkü peşinden gelen Terör Saltanatı yaklaşık 40.000 insanın ölümüyle sonuçlanmıştı. Oysa devrimi başlatan asıl olay olan Bastille Baskını sırasında yaşanan çatışmada yalnızca bir kişi ölmüş, kale hapisane ele geçirildikten sonraysa altı kişi daha öldürülmüştü. Böyle bakıldığında bilhassa şiddetli bir olay değildi (Lusebrink ve Reichardt 1997). Devrimin kesin zaman çerçevesi hiçbir zaman açık olmadığından, Terör Saltanatı’nın 1879 Fransız Devrimi’ni çok daha az ölümcül ama yine de epey zor kullanılan bir tarihsel olay hâline getiren, devrim sonrası yeni bir dönem olduğu da pekâlâ savunulabilir. Benzer şekilde Ekim 1917 Devrimi’nin başlangıcında doğrudan herhangi bir can kaybı meydana gelmemiş, sadece birkaç kızıl muhafız yaralanmıştı. Sonuçları itibarıyla esaslı bir tarihsel değişimi başlatacak bu olay o sıralar o kadar münferit ve önemsiz bir vaka olarak görülmüştü ki başlangıçta basının bile çok az ilgisini çekebilmişti. Hatta daha sonra devrimin en önemli Batılı muhabirlerinden biri hâline gelecek ve *Dünyayı Sarsan On Gün* (Reed 1919) kitabını yayımlayacak olan

Amerikalı gazeteci John Reed'in bile bu olaylar sırasında uyuduğu iddia edilmişti (Moore 1966; Pipes 1991). Bu örnekte de kitlesel şiddet, devrimi takip eden iç savaş, Kızıl Terör ve kıtlıkla birlikte ortaya çıkmıştı.

Bir olayı devrim olarak görmek için gereken şiddetin boyutunu belirleme sorunu, ana akım tanımlarda kullanılan dar kapsamlı şiddet kavramı bir kenara bırakılarak çözülebilir. Devrimleri ayaklanmalardan veya isyanlardan ayıracak can kayıpları için keyfi sayılar belirlemek yerine devlet yapılarının cebren ve büyük ölçüde değiştirilmesiyle sonuçlanan zorlayıcı süreçlere dikkat edilmelidir. Goldstone'un (2014: 4) tanımında bu anlayış örtük olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla Goldstone devrimi "yeni siyasi kurumlar yaratmak amacıyla ve toplumsal adalet adına (ister askeri ister sivil veya her ikisi olsun) kitlesel seferberliğin sağlanarak hükümetin zorla devrilmesi" olarak tanımlamaktadır. Goldstone bu tanımıyla doğru yönde önemli bir adım atarken, bu tanım hâlâ her ikisi de devrimci olayların vazgeçilmezi olan toplumsal örgütlerin merkezî rolünü ve daha geniş bir çerçeveye yerleşmesi gereken ideolojik saik kavramını ihmal etmektedir. Daha sonra daha kapsamlı bir şekilde detaylandıracağım üzere, devrimler her şeyden önce, mevcut toplumsal örgütlerin gasp edilmesiyle ve bunlara saldırılmasıyla ilgilidir. Devrimler, örgütlü toplumsal hareketler dâhil olmak üzere toplumsal örgütler tarafından da hayata geçirilirler. Bu tür örgütlü gruplar, hükümeti yasadışı bir şekilde devirmelerini haklı göstermenin yanı sıra daha geniş tabanlı bir desteği seferber de edecek güçlü ideolojilere ihtiyaç duyarlar. Toplumsal adalet düşüncesi birçok devrimin yinelenen bir izleği olsa da tarihte devrimci hareketlere egemen olmuş tek ideolojik anlatı bu değildir. Örneğin, 1979 İran Devrimi'nde toplumsal adalet, egemen ideolojik anlatıya dâhil edilen izleklerden biriydi fakat bu izlek açıkça toplumda ilahi ilkelere bağlıydı. Benzer şekilde, 1908 Jön Türkler Devrimi'nden, 1945-1949 Endonezya Milli Devrimi'nden, 1954 Cezayir

Devrimi'nden başlayıp 1989-1991 arasındaki üç Baltık ülkesinin Şarkı Devrimlerine kadar birçok milliyetçi devrimci ayaklanma, toplumsal adalet fikrinden daha ziyade ulusal egemenlik ilkeleri tarafından yönlendirilmişti. Tüm bu eleştiriler hesaba katıldığında devrim, ideolojik söylemler seferber edilerek donatılmış toplumsal örgütlerin, yeni bir toplumsal ve siyasi düzen kurmak amacıyla bir rejimi zorla devirmek için başlattıkları ölçeklendirilebilir bir tarihsel toplumsal süreç olarak tanımlanabilir.

3. Devrim Teorileri

Her ne kadar çoğu bilgin devrimlerin siyasi ve toplumsal yapıların önemli ve ani bir dönüşümünü temsil ettiği konusunda mutabık olsa da bunların neden ve ne zaman meydana geldikleri hâlâ çok açık değildir. Devrimlere farklı açıklamalar getiren üç farklı araştırma geleneği vardır ve bunlar fail merkezli, yapısalcı ve kültürelci yaklaşımlardır.

Fail merkezli çözümlemeler, devrimlere getirilen hem tarihsel açıklamalara hem sosyal bilimsel açıklamalara geleneksel olarak egemen olageldiler. Bu anlayışla kaleme alınan ilk çalışmalar sıklıkla Robespierre veya Lenin gibi belirli devrimcilerin devrimi sonucuna ulaşma kararlılığına, bireysel yeteneklerine ve saiklerine odaklanmıştı. 1960'lardan itibaren uzmanlar, kolektif faillerin (örneğin, orta sınıflar, proletarya, köylüler, profesyonel devrimciler, statü grupları vb.) rolünü vurgulayarak daha genelleştirilebilir modeller geliştirmeye çalıştılar. Böylece Brinton (1965) ve Edwards (1970), farklı grupların artan beklentilerinin toplumsal sınıflar arasında belirgin gerilimlere yol açtığını ileri sürdüler. Benzer şekilde Smelser (1962) ve Davies (1971), devrimci durumlara yol açan artan toplumsal hoşnutsuzluğu, bireysel hayal kırıklıklarının, toplumsal gerilimlerin ve işlevsiz toplumsal rollerin nedeni olduğu bir durum olarak tanımladılar. Bu gelenekte ortaya

konan en etkili teori Ted Gurr'un (1970) *Why Men Rebel?* [İnsanlar Neden İsyan Eder?] başlıklı kitabında geliştirdiği yaklaşımdı. Bu kitapta Gurr, devrimlerin göreceli yoksunluklardan kaynaklandığını savunmaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, bireylerin eskiden sahip oldukları veya meşru hakları olarak algıladıkları kaynaklardan ve imkânlardan bir zaman sonra yoksun bırakıldıklarında otoriteye karşı isyan etme ihtimallerinin daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Gurr'a (1970) göre, değişen toplumsal koşulların toplumda kargaşa yaratması muhtemeldir ve insanlar beklentileri ile gerçeklik arasında tutarsızlıklar gördükçe bu durum daha büyük bireysel hayal kırıklıklarına yol açmaktadır: "İnsanlar toplumsal araçlarının ötesine geçmeye teşnedirler ve bu araçlar yetersiz kaldığında hızla öfkelenmeye de yatkındırlar ama kendi sınırlarını kabul etmede daha yavaşlardır" (Gurr 1970: 58). Hayal kırıklıkları arttıkça bu hayal kırıklıkları saldırganlık aracılığıyla yoksunluğun sorumlusu olarak görülenlere yöneltilir. Bu bağlamda, koşullar kötüleştikçe hoşnutsuz bireyler adil olmadığı düşündükleri mevcut rejimi şiddet yoluyla devirmeyi amaçlayan toplumsal hareketlerde örgütlenmeye meylederler. Bu yaklaşımda devrimler, saldırgan davranışlara yol açan hayal kırıklıklarının artması merceğinden bakılarak anlaşıldığı için odak noktası da açıkça bireylerin psikolojik tepkileri olmaktadır.

Fail merkezli modeller, ilgili bireysel ve yapısal süreçler arasında ayrım yapamadıkları gerekçesiyle yaygın bir şekilde eleştirilmişlerdir. Çünkü bu modelin temelini oluşturan hayal kırıklığı-saldırganlık tezi, toplumsal örgütlerin ve büyük ölçekli gruplara kolay kolay uygulanamaz. Örgütler ve ortaklıklar, tek tek insanların aksine kişilik özelliklerine, tekil iradelere veya kesin duygusal tepkilere sahip değildirler. Psikolojik yaklaşımlar sıklıkla karmaşık toplumsal ilişkileri şeyeştirmeye ve özelleştirmeye meyillidirler. Bunun da ötesinde, hayal kırıklığı-saldırganlık tezine psikoloji laboratuvarlarında yapılan deneysel araştırmalarda bile fazla ka-

nıt bulunamamıştır (Whitley ve Kite 2010). Kaldı ki bu tür kanıtlar devrimlerin makro toplumsal dünyasında da pek fazla mevcut değildir (Aya 2015). Devrimci ayaklanmaların öfkeli ve hüsrana uğramış bireyler tarafından yapıldığının altını çizen varsayım, rasyonel örgütlenmenin; işbölümünün, planlamanın, katılımın ve devrimleri mümkün kılan başka birçok sürecin önemini gösteren sağlam empirik kanıtlarla da çelişmektedir. Dahası, devrimci liderlerin ve diğer toplumsal faillerin rolüne odaklanıldığında, öncelikle devrimci koşulları üreten yapısal bağlamlar gözden kaçırılmış olur. Nüfusun büyük kesimlerinin mevcut rejime büyük bir öfke duyduğu ve göreceli yoksunluğun yaygın olduğu birçok tarihsel örnekte bu durumlar devrime yol açmamıştır. Devrimler tarihte son derece nadir yaşanan deneyimler olduklarından Gurr'un tezi göreceli yoksunluğun tarihte çoğu durumda neden devrime yol açmadığını açıklayamamaktadır.

Yapısal teoriler ise bu soruların çoğuna daha ikna edici cevaplar sunmaktadır. Moore (1966, 1978) ve Skocpol'un (1979) ilk çalışmalarından başlayıp Goldstone (2014, 1991), Goodwin (2001, 1997), Tilly (1995, 1992), Collins (1999) ve Mann'ın (2012) daha sonraki çalışmalarına kadar, devrimlerin nadiren faillerin bireysel veya kolektif iradesinin ürünü olduğuna dair bir mutabakat ortaya çıkmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar bunun yerine devrimlerin sıklıkla yapısal değişimin bir yan ürünü olarak gerçekleştiklerini göstermektedir. Hem Barrington Moore (1978, 1966) hem de Theda Skocpol (1979), yapısalcı argümanını 20. yüzyılda başarıya ulaşmış birkaç devrimi karşılaştırarak geliştirmiştir. Bu itibarla Moore (1966), modernliğe giden üç farklı tarihsel yolu araştırmıştı ve her devrimin yapısal niteliğinin doğrudan modernliğe giden kendi güzergâhını –yani modernliğe giden liberal, faşist veya komünist yolları– şekillendirdiğini savunmuştur. Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin sonuçlarını çözümleyen Skocpol (1979) ise üç örnekte de iki temel faktörün mevcut olduğunu tespit etmiştir: (a) devletin kötü ekonomi yönetimi, doğal

afetler, güvenlik sorunları, gıda kıtlığı veya benzeri süreçlerden kaynaklanan müzmin krizleri ve (b) tabandan gelen toplumsal huzursuzluğun yol açtığı galeyan. Skocpol, toplumsal failerin devrimlerde oynadığı rolü kabul etse de² zayıflamış devletin vergileri ve diğer önemli kaynakları kullanamaması veya hükümetin toplumsal düzeni sağlayamaması gibi yapısal kısıtlamaları vurgulamaktadır. Bu bağlamda toplumsal devrimler ile siyasi devrimler arasında bir ayırım yapar: Siyasi bir devrim siyasi rejimin devrilmesini içerirken, toplumsal bir devrim daha kapsamlı toplumsal değişime karşılık gelir. Skocpol'un sözleriyle, "Toplumsal devrimler, bir toplumun devlet ve sınıf yapılarının hızlı, temelden dönüşümleridir. . . [bunlar] her şeyden önce iki örtüşmenin birleşmesi suretiyle diğer tür çatışmalardan ve dönüştürücü süreçlerden ayrılırlar ve bu bunlar ise toplumsal yapısal değişimin sınıf ayaklanmasıyla örtüşmesi ve siyasi dönüşümün toplumsal dönüşümle örtüşmesidir" (Skocpol 1979: 4).

Son yıllardaki yapı merkezli yaklaşımlar, devrimci sonuçlara katkıda bulunan çeşitli örgütsel faktörleri de tespit etmektedir. Bu itibarla Goldstone'un (1991) etkili teorisi, sıklıkla devrimlerden önce gelen birbiriyle ilişkili üç yapısal süreç saptamaktadır: (a) gelir ve diğer kaynaklardan yoksun kalan devletin mali açıdan sıfırı tüketmiş olması; (b) siyasi açıdan son derece bölünmüş yönetici grupların varlığı ve (c) toplum çapında hoşnutsuzluk. Goldstone'a göre, devrimler genellikle büyük doğal afetlerin veya infial yaratan savaş yenilgilerinin ardından gerçekleşir çünkü her iki faktör de devletin daha da zayıflama, siyasi seçkinlerin daha fazla kutuplaşma ve toplumsal hoşnutsuzluğun daha fazla derinleşme ihtimalini artırır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse Goldstone (2014: 20-25) devrimleri birçok yapısal nedenin

Skocpol, Marksizmden ilham alan tarihsel çözümlemelere son derece sempati duysa da incelediği üç devrimde de baskın devrimci güç olarak şehirli işçileri değil, köylüleri tanımlamaktadır.

birleşmesiyle patlak veren olaylar olarak görmektedir: (a) devletin kaynakları üzerinde baskı oluşturan önemli bir nüfus artışıyla ıralanan bir nüfus değişikliği; (b) devlet otoritelerini (büyük çaplı savaşlar ve ekonomik krizlerin ardından dalgalar hâlinde ortaya çıkan devrimlerle) zayıflatabilecek önemli jeopolitik değişiklikler; (c) halkın öfkesini tetikleyen istikrarsız ekonomik gelişme; (d) din, etnik köken, ırk vb. bakımından belirli gruplara karşı ayrımcılığın artması ve (e) halkın kızgınlığını besleyebilecek şahsiyetçi ve oldukça yozlaşmış rejimlerin pekiştirilmesi.

Bu faktörlerin çoğu, devrimin diğer yapısal açıklamalarında da önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim hem Tilly (1995, 1978) hem Goodwin (2001, 1997), jeopolitik bağlamı, devletin kapasitesini, ekonomik zayıflıkları ve seçkinlerarası ayrılıkları devrimlerin önemli önkoşulları olarak görüp vurgulamaktadır. Öte yandan Tilly, yerleşik kurumlar ile bu kurumlara meydan okuyan toplumsal hareketler arasındaki ilişkiye de büyük bir önem atfetmektedir. Çatışma siyaseti teorisi (Tilly 2008, 2004), toplumsal hareketlerin devlete meydan okumak için benimsedikleri çeşitli stratejilere ağırlık vermektedir. Tilly (2008: 5) bu tür bir çatışma siyasetini “aktörlerin başkasının çıkarına yönelik iddialarda bulunduğu, hükümetlerin hedef hâline geldiği, iddia sahibi veya üçüncü taraf olarak görüldüğü etkileşimler” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda devrimler, devletin politikalarındaki değişikliklere verilmek üzere “çatışma dağarcığında” bulunan çeşitli kolektif tepkilerden sadece biri olarak görülmektedir. Bu dağarcıkta statükoyu bozmayı ve sekteye uğratmayı amaçlayan kolektif eylem biçimleri yer almaktadır ve bu eylem biçimleri protestolar, grevler, sessiz gösteriler, mitingler, dilekçeler ve broşürlerden sivil itaatsizliğe, terörizme, ayaklanmalara ve devrimlere kadar uzanabilmektedir. İnsanlık tarihinin çoğunda çatışma siyaseti söz konusu olduysa da 18. yüzyılda toplumsal hareketlerin ortaya çıkışıyla bunların niteliği ve yoğunluğu da değişmiştir. Toplumsal hareketler çoğaldıkça,

devlete meydan okumalarına izin veren bir örgütsel kapasite kazanmışlar, böylece çatışma siyasetini modern çağda daha sık ve bazen daha şiddetli hâle getirmişlerdir. Toplumsal çatışmanın artan yoğunluğu, kurumlarda çözülemeyen çeşitli anlaşmazlıkların koşullarını da yaratmaktadır ve bunlardan bazıları devrimci bir duruma dönüşebilecek niteliğe sahiptir. Ne var ki çoğu devrimci durum devrimci sonuçlara kendiliğinden yol açmaz. Devrimci bir durum, hükümete karşı örgütlü kolektif eylemi içerir ve ayaklanmalar, sivil itaatsizlik ve oturma eylemlerinden başlayıp isyanlara, hatta iç savaşlara kadar uzanabilir, Fakat bu durum illa siyasi iktidarın devrilmesiyle sonuçlanmaz. Tilly'ye (1995) göre bu durum ancak toplumsal hareketler, mevcut hükümetinkinden daha büyük zorlayıcı, maddi, örgütsel ve diğer kaynakları seferber etmeyi başardığında ortaya çıkabilir. Yine de devrimci durumlar her daim siyasi olarak bölünmüş devlet seçkinlerini ve kutuplaşmış hükümet yapılarını içerdiğinden, devlet aygıtının kesimleri devrimci bir durumun devrimci bir sonuca dönüştürülmesinde genellikle büyük önem taşırlar çünkü dolaylı yollardan belirli toplumsal hareketlere destek sağlayabilirler. Bu nedenle, devrimci durumlar modern dünyanın daha sık görülen özellikleri olsa da bunlardan kaynaklanan devrimci sonuçlara çok nadir rastlanmaktadır.

Devrimci hareketlerdeki gerçek ile potansiyel arasındaki bu ayrım, Jeff Goodwin'in (2001) devrim modelinin de temelini oluşturmaktadır. Goodwin, devrimci deneyimlerde var olan temel nedensel mekanizmaları belirlemek amacıyla hem başarılı hem başarısız devrimlerin empirik yollardan karşılaştırmıştır. Goodwin'e göre, devletler olmadan devrim olmaz çünkü devrimci eylem bir toplumsal hareketin bir devleti çökertme veya devletin yapısını kökünden dönüştürme yeteneğiyle tanımlanır. Dahası, devrimci hareketlerin halktan destek görmesi de genellikle farklı bir devlet yönetimi kurma vaatlerine bağlıdır. Ona göre, devrimci hareketlerin nihai başarısı, söz konusu devletin niteliğine bağlıdır. Hayal kırıklığı, göreceli yoksunluk

veya ekonomik sömürü gibi psikolojik ve ekonomik değişkenleri vurgulayan fail merkezli bakış açılarının aksine Goodwin, devrimci hareketlerin genellikle “tipik olarak acımasız ve ayırım gözetmeyen siyasi baskıya ve şiddete bir tepki” olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu yorumda en önemli olan nokta devletin niteliğidir çünkü bazı devletlerin politikaları devrime yol açarken bazı devletlerde durum böyle değildir. Devrimci bir durum üretme ihtimali daha yüksek olan devletlerde halkın desteklemediği ekonomik, toplumsal veya kültürel politikalar uygulanmaktadır; nüfusunun seferber olan kesimlerine baskı uygulanmaktadır ve o kesimler devlet gücünden veya ekonomik kaynaklardan mahrum bırakılmaktadır; örgütlü muhalefete karşı ayrımcılık yapıp şiddete başvurulmaktadır; altyapısı ve yasaları uygulama kapasiteleri zayıf olan bu devletler son derece yozlaşmış ve şahsileştirilmiş rejimlerin varlığıyla tanımlanmaktadır (Goodwin 2001: 49).

Yapısal yaklaşımların çoğu, devrimlerin modernliğini de vurgulamaktadır.³ Tarih boyunca ve her kitada şiddetli isyanlar, ayaklanmalar, başkaldırıları yaşanmış ve hükümetlerin beklenmedik şekilde devrilmiş olsa da tamamına ermiş devrimler ancak 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Buradaki temel ayırıcı unsur devlet olma seviyesidir. Yapısal yaklaşımlar, devrimleri büyük ölçüde devlet iktidarıyla ilişkili (yani devlet aygıtının ele geçirilmesi veya devrilmesi olarak bir devrim) olarak tanımladığından, gelişmiş devlet aygıtları olmadan devrim de olamaz. İlk devletlerin izleri 12.000 yıl önce Mezopotamya’ya kadar takip edilebiliyorsa da eski zamanlara ait devletler ile modern devletler arasında ciddi farklar vardır. Mann’ı (1986) bir ölçüde takip eden Goodwin (1997), “modern çağa kadar, kapsamlı toplumsal düzenlemeleri temel yollarla yeniden kurmak için yeterli altyapı gücüne sahip hiçbir kurum yoktu: Oysa

³ Goldstone (2014: 41), burada bir istisnadır çünkü “devrimlerin neredeyse tarihin kendisi kadar eski olduğunu” öne sürerek, devrimlerin izini eski Mısır, Yunanistan ve Roma’ya kadar sürmektedir.

kaynaşmış ulusal devlet tam da bunu yapmayı –ve yapmayı düşünmeyi– mümkün kılmıştır” demektedir. Basitçe söylemek gerekirse, erken modernlikten önce şiddetli isyanlar, ayaklanmalar veya başkaldırıları, gerçekten dönüştürücü bir devrimci sonuca ulaşmalarına izin verecek altyapı araçlarına ve ideolojiye sahip değillerdi. Bu tür isyanlar belirli bir hükümdarın veya bir tiranın kellesini alabilirler ama tüm toplumsal düzende benzersiz bir dönüşüm yaratamazlar. Bu bağlamda, devletlerarası sistemlerin yükselişi ve genişlemesi, son 300 yılda devrimlerin çoğalmasına vesile olmuştur.

Son 40 yıl boyunca devrimlerin incelenmesinde yapısal yaklaşımlar egemen olmuştur. Bununla birlikte, son 20 yılda yapısal çözümlemelerin esasa ilişkin bazı önermeleri de sorgulanmıştır. 1979 İran ve Nikaragua devrimleri, 1989-1991 komünizm sonrası devrimleri ve daha yakın tarihli renkli devrimler ve 2010-2011 Arap Baharı’na dair çözümlemeler, devrimci deneyimin yalnızca siyasi bir süreç olmadığını ortaya çıkarmıştır. Eleştirilenler, yapısal yaklaşımlara, devletin ve jeopolitiğin rolüne aşırı vurgu yapmaları, sivil toplumun devrimci durumları olgunlaştırmada oynadığı rolü ihmal etmeleri ve devrimin ekonomik kaynaklarını siyasi kaynaklarından ayrı tutmamaları nedeniyle itiraz etmişlerdir. Öte yandan en katı eleştiriler, yapıscıların devrimci ayaklanmalarda kültür ile ideolojinin oynadığı merkezi role dikkat etmediklerini işaret etmektedir. Bu itibarla alanda yapılan daha yeni çalışmalar, devrimlerin her şeyden önce kültürel süreçler tarafından belirlendiğini ve şekillendirildiğini ileri sürerek kültüre dönüşü benimsemektedirler.

Hiç şüphesiz başarılı bir devrimin gerçekleşmesi, önemli jeopolitik değişimler, nüfus baskıları, devletin mali zayıflığı, askeri yenilgiler veya uzun süreli ekonomik durgunluk gibi farklı yapısal faktörlerin bir araya gelmesine bağlıdır. Bununla birlikte, devrimler birçok devletdışı failin toplumsal eylemini de içerdiğinden, tek başına yapısal değişimler devrimlerle sonuçlanmak zorunda değildir. Tarihsel kayıtların gösterdiği üzere, devrimler hâlâ çok nadir gerçekleşen olaylardır ve birkaç

yapısal faktör bir araya geldiğinde bile bu durumun devrimci bir sonucu kendiliğinden tetikleyeceği kesin değildir. Ayrıca, 1979 İran Devrimi'nden itibaren, pek çok yapısal koşulun mevcut olmadığı durumlarda bile devrimlerin gerçekleşebileceği de artık aşikâr hâle gelmiştir. Devrimci deneyimin bu yönlerini anlamak amacıyla, bazı bilginler dikkatlerini simgeler, anlatılar, söylemler ve ideolojiler gibi kültürel mekanizmalara ve bunların devrimci eylemi üretmede ve devleti ele geçirme girişimlerini meşrulaştırmada oynadıkları rollere yöneltmişlerdir.

Örneğin Selbin (2010), tüm devrimlerin geniş kitlelere hitap edebilecek inandırıcı hikâyelere ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. Daha da önemlisi, belirli bir toplumda kitlesel seferberliğin sağlanabilmesi için toplumun bir direniş kültürüne değer vermesi, uzun bir isyan ve ayaklanma geleneğine sahip olması veya direnişe halk deyimleriyle methiyeler düzmesi de çok önemlidir. Selbin'in sözleriyle "Devrimin, halk kültüründe methiye düzülen isyankâr faaliyetler tarihi veya yerel kültürde bu tür gelenekleri kullanan devrimci liderler sayesinde, baskıya karşı geçerli bir tepki olarak görüldüğü toplumlarda, devrimci faaliyetlere girişilmesi, bunların geniş halk desteği alması ve başarılı bir şekilde sonuçlanması daha olasıdır" (Selbin 2010: 81). Devrimlerin hepsi, kahramanca ve trajik bir geçmişe dayanan tutarlı anlatıların varlığını gerektirse de Selbin öne çıkan dört devrimci hikâye arasında ayrım yapmaktadır: (a) uygarlık ve demokratikleşme anlatılarını merkezine alan modern liberal demokrasilerin temel mitolojileri (örneğin İngiliz Şanlı Devrimi [1688], 1789 Fransız ve 1776 Amerikan Devrimleri vb.); (b) toplumsal adaletsizliklere, eşitsizliklere, yoksulluğa ve açlığa odaklanan toplumsal devrim anlatısı (örneğin 1789 Fransız Devrimi, 1917 Rus Ekim Devrimi, 1958 Küba Devrimi vb.); (c) köle isyanlarının anlatılarından sömürgecilik karşıtı mücadelelere uzanan ve bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik için yapılan fedakârlıkları vurgulayan ulusal kurtuluş hikâyeleri (örneğin 1958 Küba, Haiti vb.) ve (d) huzursuz topluluklar arasında hâlâ hatırla-

nan başarısız devrimlerin trajik anlatıları (örneğin 1871 Paris Komünü vb.). Bazı devrimci hareketler bu anlatılardan birine daha çok bağlı olurken, birçok devrim birden fazla devrimci hikâye türünü içermektedir. Örneğin Fransız Devrimi artık bu anlatıların dördüyle birden ilişkilendirilmektedir. Selbin’e göre (2010: 78) bir hikâye olmadan devrim de olmaz: “Devrimlerin yapılma sebebi hikâyeleridir. . . . onlar olmaksızın direniş, isyan, devrim olmaz.”

Benzer bir anlayışla Foran (2005) ve Foran, Lane ve Zivkoviç (2008), devrimlerin yapısal güçlerin istenmeyen sonuçlarından daha ziyade başından beri toplumsal anlamlarla donanmış grupların bilinçli eylemleri olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu itibarla Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği’ndeki komünist yönetimleri deviren şiddetsiz devrimlerin örneklerini ve 2000’li yılların başlarındaki renkli devrimleri işaret ederek, bu devrimler için yapısal önkoşulların bulunmadığının altını çizmektedirler. Bu devrimci dalgaların her ikisi de devletlerin polis, ordu ve vergi tahsilâtını tam denetimleri altında tuttukları ve yönetici seçkinler arasında belirgin bir çatışmanın olmadığı nispeten istikrarlı devlet yapıları bağlamında ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde, klasik öncellerinden farklı olarak bu devrimci ayaklanmalar, 1789 Fransız Devrimi’nden 1917 Rusya ve 1979 İran Devrimlerine kadar başlıca devrimlerin merkezinde yer almış ütöpik nitelikli dünyayı dönüştürme tasarılarınca da yönlendirilmemiştir. Bu devrimci dalgaların her ikisinde de toplumsal hareketler ve sivil toplum örgütleri önemli bir rol oynarken, devlet aygıtlarının rolü daha az belirgindi. Foran (2005), halkın hoşnutsuzluk duygularını harekete geçirmede bazı yapısal ve maddi faktörlerin (örneğin dışlayıcı hükümler, sömürge egemenliği, bağımlı kalkınma ve ekonomik gerileme) önemini kabul ederken, devrimlerin siyasi muhalefet kültürlerine bağlı olduğunu ileri sürmektedir ve bunlar da tutarlı ideolojik öğretiler, ifade edici kültürel deyimler, öznel tarihsel deneyimler ve güçlü duygusal çekiciliği olan mesajları içermektedir. Bu gelenek içinde çalışan

araştırmacılar, ortak mitlerin, simgelerin, hatıraların ve tarihe mal olmuş figürlerin sivil toplumu ve nüfusun daha geniş kesimlerini seferber etmede oynadığı role dikkat çekmektedir. Bu şekilde ağırlık noktasını devrimci süreçlerde yer alan farklı faillerin, yani seçkinler, köylüler, orta sınıflar, işçiler, öğrenciler, azınlıklar ve benzerlerinin öznel şaiklerinin incelenmesine doğru kaydırılmışlardır. (Foran, Lane ve Zivkoviç 2008). Tunus hariç hepsi otoriter yönetime geri dönen Arap Baharı devrimlerinin görece başarısızlığına rağmen bu özel devrimci dalga, devrimci deneyimin karmaşıklığını vurgulamada önemli olmuştur. Arap Baharı, geleneksel devrimci ayaklanma örüntülerine de meydan okumuştur çünkü hükümetlerin askeri ve polis aygıtlarını sıkı bir şekilde denetimleri altında tuttukları görece istikrarlı ortamlarda yaşanmıştır. Dahası, ilgili devletlerin hiçbirisi yakın zamanda askeri bir yenilgi, ekonomik çöküş veya büyük bir doğal afet yaşamamış ve yönetici seçkinler çoğunlukla tek birlik ve beraberlik içinde olmuştur. Her ne kadar hızlı nüfus artışı ve tutuklamalara öncülük eden eğitilmiş işsiz şehirli gençlerin öne çıkmasıyla birlikte nüfus değişiklikleri önemli bir rol oynasa da (Goldstone 2014, 2011),⁴ onlar bu ayaklanmalarda belirleyici faktör değildi çünkü bu nüfus değişimi devrimlerin olmadığı diğer Ortadoğu devletlerinde de aynı boyutlarda mevcuttu. Arap Baharı'nda daha önemli bir rol oynamış gibi görünen faktör, bireylerin hoşnutsuzluklarını dile getirmelerine ve akranlarıyla paylaşmaların izin veren yeni fırsatların ortaya çıkmış olmasıydı. Basitçe söylemek gerekirse Facebook, Twitter, YouTube ve diğer yeni teknolojiler gibi sosyal medyanın kullanılabilirliği, yaşanan olaylar hakkında bilgilerin başkalarına iletilmesinde çok önem kazanmıştı. Arap Baharı'nın nispeten büyük bir orta sınıfın bulunduğu ve “gençler arasında Facebook kullanma oranının Kuzey Afrika'da en yüksek olduğu”

⁴ Goldstone (2014: 118), tahıl fiyatlarındaki önemli artışla birlikte hükümet sübvansiyonlarını sürdürülemez hâle getiren başka bir yapısal faktörü de –“dünyada tahıl ithalatına en yüksek bağımlılığı” da– tespit etmektedir. Fakat bu da Ortadoğu'nun büyük bölümünü etkileyen ortak bir politikaydı.

Tunus'ta başlamış olması tesadüf değildir (Goldstone 2014: 119). Sosyal medya, göstericilerin her ülkede hükümetlere karşı seferber edilmesinde ve başkalarının da Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki benzer gelişmelerden haberdar edilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Kültürelci yaklaşımlara göre, sosyal medyanın direnişin düşüncelerini, simgelerini ve anlatılarını yönlendirmek için bu şekilde kullanılması, devrimin her şeyden önce kültürel bir olgu olduğunu göstermektedir

Kültürel yaklaşımlar devrimlerin toplumsal anlamlar gerektirdiğini ve simgeler ile inandırıcı anlatılar olmadan hiçbir devrimci eylemin mümkün olmadığı gerçeğini vurgulamaları itibarıyla faydalıdır. Fakat geleneksel yapısalcı anlatımların materyalist açıklamalarının fazla esnek olmaması gibi, çoğu kültürel yaklaşımın temelini oluşturan epistemolojik idealizmin de yeterince esnek olmadığı söylenebilir. Devrimler, hikâyeler ve halk deyimlerine ihtiyaç duyarlar fakat örgütsüz düşünceler kökten bir toplumsal değişim sağlayamazlar. Kültürelci bakış açıları, bir yandan devrimci anlatıların bolluğu ile simgecilik arasındaki bariz tarihsel uyumsuzluğu, diğer yandan başarılı devrimci sonuçları görmezden gelirler. Düşünceler önemlidirler ama devrimci girişim için tek başlarına yetersizdirler. Devrimlerin karmaşık dinamiklerini anlamak için devrimlerin üç geleneksel yorumunun ötesine geçmek önemlidir.

4. Alternatif Bir Vizyon: Longue Durée Bakış Açısı

Devrimler tarihsel açıdan son derece olumsuz ve nadir olaylar olduklarından, onların ortak örüntülerini belirlemek zordur. 20. yüzyılın sonlarına kadar, devrimlerin hükümetin şiddet kullanılarak aniden devrilmesini, kitlesel seferberliği ve kurumsal değişimi içerdiği konusunda bir dereceye kadar düşünce birliği vardı. Bununla birlikte, daha önce de değindiğimiz üzere şiddet kullanımı da bu süreçte sorgulanmıştır çünkü 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında gerçekleşen

devrimlerin çoğu, geleneksel anlamda şiddet içermemektedir. Yerleşik toplumsal örgütlerin zor kullanılarak gasp edilmesini hedefleyen kolektif girişimler devrimlerde daha önemli bir faktör olarak karşımıza çıkıyor. Başka bir deyişle tüm devrimler devrimcilerin devlet aygıtlarının ve diğer kilit toplumsal örgütlerin denetimini ele geçirmeyi amaçlamaları anlamında zor kullanımını içermektedir. Bazen hükümetten gelen güçlü bir direniş söz konusu olduğunda devrim çok kan dökülerek yapılır fakat devlet liderliğinin kendi içinde bölündüğü veya gayrimeşrulaştığı diğer durumlarda devlet herhangi bir can kaybı olmadan da devrimci yollardan ele geçirilebilir. Bu girişimde başarılı olmanın en önemli önkoşullarından biri, önemli ölçüde halk desteğini seferber edebilmektir. Devrim, devlet iktidarının yasadışı biçimde ele geçirilmesi anlamına geldiğinde devrimcilerin böyle bir eylemi haklı gösterecek inandırıcı bir ideolojik anlatı oluşturup yaymaları çok önemlidir. Son olarak, örgütlü devrimci girişimi ideolojik mesajla başarılı bir şekilde ilişkilendirmek için, devrimci deneyimin sıradan bireylerin günlük mikro gerçekliğiyle bütünleştirilmesi de çok önemlidir. Bu nedenle devrimlerin karmaşık işleyişini daha iyi anlamak için, son 12.000 yılda toplumsal dünyayı şekillendirmede belirleyici olduğunu düşündüğüm üç sürece odaklanmak hayati önem taşıyor: zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanması. Bu, devrimlere dair öne çıkan açıklamaların bu süreçleri hiç hesaba katmadıkları anlamına gelmiyor. Nitekim kültürelci açıklamalar düşüncelerin ve inançların rolünü vurgulayarak, yapısalcılar kurumsal yapılar olarak odaklanarak ve fail merkezli yaklaşımlarsa bireysel liderlerin ve grupların eylemini vurgulayarak bunu bir şekilde yapıyorlar. Fakat örgütlerin, ideolojilerin ve mikro grup dinamiklerinin açıklayıcı unsurlar olarak birbirini etkisiz hâle getirmeye meyilli olduğu bu üç baskın yaklaşımdan farklı olarak *longue durée* yaklaşımında bu üç süreç birbiriyle derinden bağlantılı olarak çözümlenmektedir. Aralarındaki bu güçlü bağlantı, yapı ile faili uzlaştırmayı amaçlayan çeşitli sosyolojik

girişimler biçiminde bir metasentez sunacak seçmeci bir büyük teori oluşturmaya yönelik soyut bir kavramsal ihtirastan da kaynaklanmıyor (örneğin Giddens 1985, Archer 2000, Elias 1978).⁵ Aksine bu bağlantı, söz konusu üç sürecin tarihteki ortak güzergâhından kendiliğinden doğmaktadır. Bu kitap boyunca tartıştığım gibi, uzun vadeli bu üç tarihsel süreç, uzun zaman dilimlerinde toplumsal değişimin olumsal ve birbirine bağlı ürünleriydi. Sonuç olarak bu bölümdeki amacım failleri, yapıları veya kültürü tespit ederek devrimlerin nedensel mekanizmalarını yeniden kurmaktan çok daha mütevazı: Devrimci ayaklanmalara yol açan toplumsal gelişmeyi niteleyen belirli tarihsel güzergâhların inceltmiş betimlemelerini sunmak. Bu bağlamda *longue durée* yaklaşımı örgütleri, ideolojileri ve mikro grup dinamiklerini sabit ve tekdüze yapılar veya failer olarak değil, esaslı dönüşümlere yol açmaya meyilli süreçsel ve ilişkisel kategoriler olarak kavramlaştırmaktadır. Fakat böyle söyleyince tür toplumsal ilişki biçimlerinin istikrarlı olmadığını söylemiş olmuyoruz. Tersine, bu kitapta öne sürdüğüm temel savlardan biri, örgütsel sürekliliğin büyük önem taşıdığı ve daha yeni örgütlü şiddet örneklerinin daima uzun sürelerde şekillenmiş örgütsel dinamiklere dayandığıdır. Bu nedenle, devrimci değişimi değerlendirmek için yapıları, faileri ve kültürleri yeniden kavramlaştırmak ve tarihselleştirmek önem arz ediyor.

5. Devrimler ve Toplumsal Örgütler

Zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, devlet yapılarını ve değişen jeopolitik gruplaşmaları içeren bir süreçtir fakat devlet oluşumundan önce geldiği ve diğer toplumsal örgütlenme biçimlerini (örneğin toplumsal hareketleri, ticari

Bu tür büyük sentezleme girişimlerinin teorik olarak başarılı veya empirik olarak yararlı olabileceğinden çok şüpheliyim. Eleştirim için bkz. Malešević (2004: 168-181).

şirketleri, dinsel kurumları) da kapsadığı için devrimci deneyimin daha geniş yapısal dinamiklerini açıklayabilmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, yapısalcı yaklaşımlarda devletler devrimci ayaklanmaların en önemli etkeniyken, *longue durée* yaklaşımında böyle bir rolü çeşitli toplumsal örgütler oynayabilmektedir ve üstelik bu rolü sıklıkla oynayabilmektedir. Bu, devrimlerin büyük ölçüde altyapıları gelişmiş yönetimlerin siyasi otoritelerine karşı örgütlü ayaklanmaları içeren modern olgular olduklarını inkâr etmek anlamına gelmez. Goodwin (2001, 1997), bir devlet aygıtını ele geçirmek için ilk başta böyle bir aygıtın var olması gerektiğini söylerken kesinlikle haklıdır. Modern öncesi toplumsal düzenlerde, şiddet kullanımı, vergilendirme, yasama ve eğitim konularında meşru bir tekel de dâhil olmak üzere şimdi devlet olmanın temel unsurları diye gördüğümüz şeyler genellikle mevcut değildi. Yine de ne devrimler ne de toplumsal yapılar tarihte yoktan var olmuşlardır. Bunun yerine, her ikisi de uzun vadeli örgütsel gelişimin yan ürünüdür. Tamamına ermiş devrimler ancak modern çağda çoğalmış olsa da bunların örgütsel kökleri geçmişin derinliklerine uzanmaktadır. Nasıl ki çağdaş ulus devletleri önceki siyasi örgütlenme biçimlerinden doğduysa günümüzün devrimleri için de aynı durum geçerlidir. Aşiretlerin, şehir devletlerinin, şehir birliklerinin, birleşik krallıkların ve zirvesine ulaşmış imparatorluk düzenlerinin örgütsel bilgisinin yanı sıra imparatorlukların modernizasyonu, çağdaş ulus devletlerinin örgütsel yapı taşlarını sağlamıştır (Malešević 2013a). Benzer bir şekilde, modern öncesi ayaklanmalar, kalkışmalar, köylü isyanları, protestolar, infialler, galeyanlar ve başkaldırıları, son üç yüzyıl boyunca devrimci olayların örgütsel yolunun taşlarını döşemişlerdir. Devrimler çoğunlukla modern olgulardır ama bunların ortaya çıkışı büyük ölçüde binlerce yılda şekillenen örgütsel birikime çok şey borçludur. Lachmann'ın (1997: 76) haklı olarak savunduğu gibi, devrimler sadece devletlerle özdeşleştirilmemelidir. Modern öncesi yöneticiler genellikle –zaten epey küçük olan– devlet

aygıtlarının sadece belli bölümlerini denetlediklerinden ve (aynı toprak parçaları üzerinde birbirini dışlayan ve rekabet eden hak iddiaları da dâhil olmak üzere) bir kısım topraklar üzerinde egemenlik unsurları kullandıklarından, bu durumda devrim illa devlete bir saldırı olmamaktadır. Bunun yerine, 1789'dan önce “devrimler, ‘devletin başının’ başını kesip yerine başka bir baş koydukları (veya böyle bir şeyi yapıp yapmadıkları) ölçüde değil, seçkinler arasındaki egemenlik ilişkilerini ve onların örgütsel aygıtlarını yeniden düzenledikleri ölçüde önemliydiler.” Örneğin hem 1640-1649 İngiliz Devrimi hem de 1688-1689 Şanlı Devrimi, “hâkimiyet ve sülale örgütlerinin yerel kontrolüne” odaklanan çatışmalardı. “İki devrim . . . yöneticilerin değişmesine neden oldu fakat seçkinler arasında daha önceki çatışmaların belirlediği ulusal hükümetin yapısı üzerinde neredeyse hiçbir etkisi olmadı” (Lachmann 1997: 95).

Dolayısıyla ulus devleti, devrimin hükümeti devirmesine elverişli tek örgütlenme biçim değildir ve örgütsel ilerleme devlet dışı örgütleri de eşit derecede kapsar. 1640-1649 İngiliz Devrimi, 1688-1689 Şanlı Devrimi, 1775-1783 Amerikan Devrimi ve 1789-1795 Fransız Devrimi gibi sosyolojik açıdan tanınabilir ilk devrimler, ulus devletlerin dünyasında değil imparatorluklarda cereyan eden olaylardı. İngiliz ve Fransız örneklerinde devrimciler kendi devletlerinin yönetim yapısını değiştirmeye koyulmuşken, Amerikan örneğinde devrimin hedefi mevcut imparatorluk yapısından ayrılmaktı. Bununla birlikte, bu üç durumda da imparatorluktan ulus devletine dönüşü uzun ve asimetrik bir süreçti ve başlangıçta her ikisinin de özelliklerine sahip yönetim biçimi –yurtiçinde ulus devleti, yurtdışında imparatorluk– doğurmuştu. Kumar (2010) ile Burbank ve Cooper'ın (2010) gösterdiği gibi, bu iki yönetim biçimi arasındaki geleneksel farklılıklar, devlet yapısının tamamen yeni biçimlerini ortaya çıkaran devrimci uğrakları çoğunlukla fazla öne çıkarmıştır. Hâlbuki çoğu nominal ulus devleti, doğduğu imparatorluktan kalma birçok

özelliği yüzyıllar boyunca olmasa bile onyıllar boyunca korumuştur. Bu nedenle, tam tekmil bir ulus devletine geçiş çok uzun zaman almış ve bu süreç genellikle 18, 19 ve 20. yüzyıl boyunca benzeri görülmemiş örgütsel kargaşalar, savaşlar ve devrim dalgalarıyla karakterize olmuştur (Wimmer 2012). Devrimler, modernleşen şehir devletlerinde, şehir birliklerinde, birleşik krallıklarda ve diğer siyasi örgütlenme biçimlerinde de meydana gelmişti. Bunlar örneğin Apenin Yarımadası'ndaki 1848 başarısız devrimleri, Milano, San Marco Cumhuriyeti (varlığını 17 ay sürdürdü), Roma Cumhuriyeti, Orta İtalya'nın Birleşik Eyaletleri veya Orta İtalya Konfederasyonu gibi şehir devletlerinin ve şehir birliklerinin kısa ömürlü devrimci hükümetlerini içeriyordu. Benzer şekilde, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları, gelişmekte olan krallıklarda, prensliklerde ve sultanlıklarda birçok başarısız ve başarılı devrime tanıklık etmiştir. Bunlar arasında 1848 Schleswig Dükalığı ve Eflak Prenslığı devrimleri; Mısır Sultanlığı'ndaki 1918-1919 devrimi veya Zanzibar Sultanlığı'ndaki 1964 devrimi yer almaktadır. Basitçe söylemek gerekirse, devrimler esas olarak modernleşen yapıları hedef alan saldırılar olsa da bu tür yapılar ulus devleti modelinden çok daha fazlasını içermiştir.

Ayrıca devrimler genellikle devlet aygıtlarının tepesindeki iç çatışmalara bağlı olsalar da, bir devrimin başarısı birbiriyle rekabet eden devletdışı toplumsal örgütlerin varlığını da gerektirir. Devrimlerin hoşnutsuz insanların kendiliğinden başlayan ayaklanmaları olduğu yönündeki yaygın algıya rağmen, yıllarca süren kapsamlı araştırmalar, devrimci eylemin titiz bir örgütlenme, planlama, kaynaklar, seferberlik ve dış destek gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Devrimlerin sıklıkla dalgalar hâlinde gelmesi, devrimci faaliyete katılan örgütlerin kendi yönetimleri dışında benzer örgütlerle etkileşime girdiğinin bir göstergesidir. Bazı durumlarda bu, ideolojik açıdan birbiriyle uyumlu hareketlerin ve derneklerin doğrudan eşgüdümünü ve işbirliğini içermektedir: 1848 devrimlerindeki liberal milliyetçi hareketler veya Ekim Bol-

şevik Devrimi'ni, Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni, Macar Devrimi'ni, İtalya'daki Biennio Rosso'yu⁶ ["İki Kızıl [yıl]"] içeren 1917-1923 devrimci dalgasındaki radikal sol hareketler veya Doğu Avrupa'da komünizm sonrası 1989-1991 devrimleri buna örnek gösterilebilir. Diğer örneklerde, yerli devrimci örgütler, 2000'in başlarındaki bazı renkli devrimlerde ve 2010-2011 Arap Baharı'nda olduğu gibi, başarılı devrimci hareketleri sahiplenir ve onları kopyalarlar. Örneğin bu iki örnekte de 2000 yılında Miloseviç'in devrilmesinde etkili bir aktör olmuş Sırbistan'ın Otpor! (Direniş!) gençlik hareketi Mısır, Gürcistan, Ukrayna, Lübnan ve Özbekistan'daki devrimci örgütlere kapsamlı eğitimler vermiştir (Goldstone 2014: 122; Traynor 2005).

Bu bağlamda, Goodwin'in (2001) devletlerin altyapı kapasitesi hakkındaki görüşü, devletdışı örgütler için de aynı şekilde geçerlidir çünkü onlar da ancak devlet yapısına saldırı düzenleyebilecek böyle bir örgütsel yeteneğe sahip olduklarında devrimci bir sonuç elde edebilirler. Başka bir deyişle, devrimci bir durum, hem yönetim biçimini hem de yönetim biçimi dışındaki yapıları içeren nispeten karmaşık örgütsel kabukların varlığını gerektirmektedir. Dahası, bu kitap boyunca tartıştığım gibi, bu denli artan örgütsel kapasite, büyük ölçüde tüm kalıcı ve etkili toplumsal örgütleri niteleyen zorlayıcı güçten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi, devlet aygıtlarının yanı sıra devletdışı örgütlerde de saptanabilir. Modernleşen yönetim biçimlerinin giderek artan bürokratik özellikleri, toplumsal hareketlere, siyasi partilere, sendikalara, gizli derneklere, kiliselere ve devrimci eyleme katılan diğer toplumsal örgütlere de yansımaktadır. Tüm bu örgütlerin örgütsel kapasiteleri artmaya devam ettikçe zor kullanma güçleri de artmaktadır.

Biennio Rosso, 1919-1920 yıllarında Birinci Dünya Savaşı'nın ardından meydana gelen yüksek işsizlik ve siyasi istikrarsızlık ile savaşın sonunda ekonomik krizin baş göstermesinden dolayı işçilerin bu iki yıl boyunca kesintisiz bir şekilde greve gitmesidir. (Çev.)

Bu, devrimci bir eylemin dinamiklerini anlamamızı sağladığı için önemlidir. Tek tek devrimler, sergilenen şiddetin ölçeğinde farklılıklar gösterirken, son 300 yılda devrimlere eşlik eden zor kullanıcı eylemlerde de sürekli bir artış olmuştur. Devrimler, zorlayıcı örgütsel gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar, sürdürülürler ve başarılı olurlar. Aslında devrim, her şeyden önce, örgütlerin kendi yapısal zayıflıklarının ve rakip toplumsal örgütlerin zorlayıcı baskısının birleşiminden dolayı çöküşüdür (rakip toplumsal hareketler ise örgütlü toplumsal hareketlerden düşman komşu yönetimlere, özel şirketlere ve dinsel örgütlerden terörist isyancı gruplara kadar uzanmaktadır). Vergi toplayamayan, yurttaşlarına toplumsal koruma sağlayamayan veya asayiş güvence altına alamayan mağlup ve zayıflamış bir yönetimin hem devrimci bir hareket hem de diğer rakip toplumsal örgütler için kolay bir hedef olması muhtemeldir. Şiddetin veya vergilendirmenin meşru kullanımı üzerinde tekeli kaybeden, memurlarına, polisine, ordusuna ve yargısına ödeme yapamayan, aynı zamanda yurttaşlarına istihdam, sağlığın hizmeti, ulaşım, iletişim veya eğitim imkânları sağlayamayan bir devlèt, devrim için elverişli yapısal koşulları yaratmış olur. Bu tür yapısal açıklıkların çoğu elbette kendiliğinden devrimci duruma yol açmayacaktır ama bazıları yol açacaktır. Her ne kadar devrimler hâlâ çoğunlukla ender görülen olgular olsalar da geç modern dönemde artmışlardır. Bu artışın ana nedenlerinden biri, çoğu toplumsal örgütü niteleyen zorlayıcı bürokratik gücün birikerek sürekli artışıdır. Dolayısıyla devletler gibi toplumsal örgütler örgütsel –ve ideolojik– hâkimiyetlerini yitirdiklerinde, zorlayıcı bürokratik kapasitelerini kaybetmezler ama aslında rakip örgütler tarafından ele geçirilmiş olurlar. Başka bir deyişle, devrimci retorik ne kadar radikal olursa olsun, hiçbir devrimci hareket önceki rejimin yarattığı zorlayıcı örgütsel kapasiteden vazgeçmeyecektir, hatta vazgeçemez. Örneğin Humeyni'nin Pehlevi rejiminin yapısına yönelik güçlü retorik saldırılarına ve devrimden önce onun kuruluş temellerinden vazgeçme

vaatlerine rağmen Şah'ın memurlarının ve devlet aygıtının çoğu devrimden sonra İran'da muhafaza edilmiştir. Hatta İslam Devleti (İŞİD) bile Suriyeli memurları, yeni yöneticilere sadakat sözü vermeleri şartıyla büyük ölçüde elinde tutmuştur. Kızıl Kmerler yönetimindeki Kamboçya veya Taliban yönetimindeki Afganistan gibi ülkelerde devrimci radikallerin mevcut örgütsel yapıları tamamen tasfiye etmeye çalıştıkları nadir durumlardaysa bu tavrın o örgütün ta kendisinin varlığına son derece zararlı olduğu hızla görülmüştür. Örgütler büyüdükçe ve genişledikçe zor kullanıcı güçleri kökleştiklerinden, zor kullanma kapasiteleri ve erimleri de aynı şekilde kökleşmektedir. Bu anlamda devrimler devletleri veya diğer toplumsal örgütleri yok etmezler. Bilakis neredeyse daima daha fazla zorlayıcı örgütsel güce ulaşmayı amaçlayan örgütlü girişimlerdir. Bu kitabın genel savına uygun olarak örgütsel gücün zaman içinde genişledikçe devrimci olayların zorlayıcı potansiyelinin de arttığı kanısındayım. İnsan kayıplarının sayısı bir devrimden diğerine değişebilse ve aslında değişmiş olsa da, zorlayıcı gücün bürokratikleşmesi son 300 yılda birikimli niteliğini büyük ölçüde korumuştur.

Bu noktayı örneklendirmek için Ekim Devrimi (1917) ile Romanya Devrimi'nin (1989) örgütsel bağlamlarını kısaca karşılaştırılabilir ve karşı karşıya koyabiliriz. İlki, genellikle sosyalist devlet düzeni fikrini doğuran dünya çapındaki toplumsal değişimin işaret fişeği olarak Fransız Devrimi'yle birlikte değerlendirilirken, ikincisi genellikle komünizm sonrası barışçıl geçişteki başka türlü nispeten marjinal ve alışılmadık derecede şiddet içeren bir vaka olarak yorumlanmaktadır. Dahası, iki yönetim biçiminin büyüklüğü, jeopolitik etkisi ve ekonomik gücü dikkate alındığında, Rus Devrimi'nin genellikle daha az etkili Rumen muadilinden daha fazla toplumsal nüfuz ve daha karmaşık bir örgütsel hâkimiyet içerdiği varsayılmaktadır. Romanya Devrimi'nin yaygın imgesi, hoşnutsuz insanların kaotik ve kendiliğinden ayaklanmasıyla ilişkilen-

dirilirken, Ekim Devrimi iyi planlanmış, disiplinli ve örgütlü Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle özdeşleştirilmektedir.

Bununla birlikte, iki olayın da nispeten kısa bir süre içinde ortaya çıktıkları yapısal zemine bakıldığında,⁷ zorlayıcı örgütsel nitelikleri bakımından Romanya Devrimi'nin Rus muadilinin ötesine kolayca geçtiği aşikârdır. Ekim Devrimi'ni esasen Rusya'nın ezici çoğunluğu köylülerden oluşan nüfusu arasında önemli bir desteği olmayan Bolşevik liderlik ele geçirmişti ve seçkinlere ait fırsatçı bir girişimdi. Oysa Romanya Devrimi hoşnutsuz liderler ve Romanya Komünist Partisi üyeleri de dâhil olmak üzere, Romanya yurttaşlarının geniş ve farklı sınıflardan kesimlerini içeriyordu. Ekim Devrimi, Birinci Dünya Savaşı sırasında benzeri görülmemiş askeri kayıplar ve ciddi bir gıda kıtlığı bağlamında meydana gelmişti, bunların her ikisi de halkın eski rejime karşı öfkesini tetiklemişti. Moore'un (1978) işaret ettiği üzere, küçük Bolşevik parti, devrimci bir hükümet değişikliğini planlamak ve ona öncülük etmek yerine, başlangıçta aralarında Lenin'in de olduğu liderliği İsviçre'de sürgündeyken bir devrim başlatmak için daha elverişli bir tarihsel anı gizlice beklemeye ikna olmuştu. Böylece rejimin çöküşü, asker kaçakları ve yemek isyanlarıyla başlatılmış ve Bolşevikler, bu örgütsel fırsatı, küçük bir askeri gücü (Petrograd Sovyeti'nin Askeri Devrim Komitesi'nin denetlediği Kızıl Muhafızlar Örgütü) bir araya getirmek ve Kışlık Saray gibi devlet iktidarının kilit simgelerini ele geçirmek için başarıyla kullanmışlardı. Yine de Bolşevikler, geniş Rus kırsalı bir yana, Petrograd şehrinin tamamını denetleyecek örgütsel araçlara bile sahip değillerdi. Bolşeviklerin zaferi, daha küçük çapta kusursuz örgütlenmelerinin ve daha büyük çapta Çarlık

⁷ İki devrimin ikisi de aniden meydana gelmiş olaylardı: Rus Devrimi yalnızca iki gün sürdü (7-8 Kasım), Romanya Devrimi ise 11 günde gözler önüne serildi (16-27 Aralık). Açıktır ki iki olayın uzun vadeli etkisi son derece asimetrikti çünkü Rus Devrimi yalnızca Rus toplumunu değil, dünyanın büyük bir bölümünü derinden değiştirmişti. Rumen muadili ise Romanya toplumu üzerinde bazı önemli etkilere sahip olurken, onun sınırları dışında neredeyse hiçbir etkiye sahip değildi.

devletin örgütsüzleşmesinin ve gayrimeşrulaştırılmasının bir ürünüydü. Bolşevikler ancak 1917-1922 iç savaşı yoluyla Sovyet yönetiminin hepsini tam olarak denetimleri altına alacak güçlü bir askeri ve bürokratik aygıt yaratmayı başarmışlardı.

Buna karşılık, 1980'lerin Romanya devleti, Mann'ın (1993) terimlerini kullanacak olursak altyapısının sağlamlığı ve demir yumrukla yönetilmesi itibarıyla 1917'deki Çarlık muadilinden çok daha güçlüydü. Çavuşesku rejimi, günlük yaşamın neredeyse tüm yönlerini izleyen gizli polisi Securitate ile birlikte komünist dünyadaki en baskıcı polis devletini inşa etmişti. Romanya gizli polisi, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADD) Stasi'sinden bile daha etkiliydi ve 1980'lerde, 30 Romen yurttaşından birinin Securitate muhbiri olduğu tahmin ediliyordu (Deletant 1995). Romanya komünist devleti ayrıca devasa bir sivil ve siyasi bürokrasiye sahipti ve bunlara ilaveten geniş bir Komünist Parti hücreleri ağı, büyük bir polis gücü, USLA birlikleri (terörle mücadele özel mangaları) ve askeri aygıtı vardı. Alternatif derneklere izin verilmeyen bu ortamda, devrimci eylemler bile nihayetinde her şeye gücü yeten Romanya Komünist Partisi içindeki örgütlü gruplar tarafından eşgüdümlemişti. Her ne kadar Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (NSF) bazı liderlerinin iddia ettiği gibi⁸ bu örgütün devrimden altı ay önce faaliyette olup olmadığı veya devrim sırasında resmî olarak kurulup kurulmadığı hâlâ tam olarak netlik kazanmamışsa da devrim sırasında ve sonrasında büyük bir öneme sahip olmuştu (Siani-Davies 2007). Devrim Timisoara ve diğer taşra şehirlerindeki protestolarla tetiklenmesine rağmen, devrimci başarının en önemli araçları Romanya komünist devletinin –parti ve ordunun– zorlayıcı toplumsal örgütleri olmuştu. Sıradan protestocu yurttaşlar silahlı olmadıkları veya pek iyi örgütlenmedikleri için, ordu-

Siani-Davies'in (2007: 167) bildirdiği gibi, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin bazı önde gelen üyeleri, devrimden altı ay önce *Radio Free Europe*'a gönderilen mektuplarla kendi varlıklarının belgelenebileceğini savunmuşlardı.

nun ve parti liderliğinin kilit kesimlerinin taraf değiştirmesi ve bu şekilde devrim için halka örgütsel ve zorlayıcı araçlar sağlaması süreçte belirleyici unsur hâline gelmişti. Diğer devrimci olayların çoğunda olduğu gibi Romanya'daki devrimin başarısı da siyasi ve askeri liderlik içindeki derin bölünmelere dayanıyordu. Çavuşesku'nun atadığı her iki savunma bakanının da onun ordunun protestoculara ateş açması yönündeki doğrudan emirlerine uymamaya karar vermesi, devrimci olayları zafere götüren önemli bir andı.⁹ Ayrıca, parti içinde bir hizbin devrimin denetimini ele geçirip kendisini Ulusal Kurtuluş Cephesi olarak yeniden adlandırdığı Romanya Komünist Partisi içinde de benzer bir durum ortaya çıkmıştı. Sonuçta ordunun yardımıyla –dolayısıyla rejimin hem zorlayıcı hem de bürokratik aygıtlarının yardımıyla– Çavuşesku ve karısını iktidardan uzaklaştıran işte bu siyasi örgütlenme olmuştur. Bu siyasi örgütlenme onların tutuklanmasını, yargılanmasını ve idam edilmesini sağlamış ve devrimden sonra devlet iktidarının dizginlerini eline almıştır. Bu örgütsel bölünme kitle iletişim araçlarına da yansımıştır: Devletin TV ve radyo istasyonları Ulusal Kurtuluş Cephesi taraftarları tarafından ele geçirildikten sonra kitle iletişim araçları, muhalefetin halk seferberliğinde önemli bir mekanizma olduğunu kanıtlamıştır. Bu nedenle Romanya örneğiyle karşılaştırıldığında ve dünya çapında kalıcı önemine rağmen Rus Devrimi'nde daha düşük düzeyde zorlayıcı ve bürokratik kapasite kullanılmıştı. Bu durum, kısmen iki devrimdeki insan kayıplarının sayısına da yansımıştır. Ekim Devrimi yalnızca birkaç kişinin yaralanmasıyla sonuçlanırken, Romanya Devrimi 1.104 doğrudan insan kaybı ve 3.350'den fazla yaralıyla sonuçlanmıştır (Roper 2000). Daha da önemlisi Rumen zorlayıcı-bürokratik aygıtının toplumda Rus muadilinden daha güçlü bir erişime ve nüfuza sahip olması nedeniyle, devrimci değişim çoğunlukla mevcut

⁹ İlk savunma bakanı, Çavuşesku'nun orduyu protestoculara karşı kullanma emrini reddettikten sonra intihar etti.

örgütsel yapılara yaslanıyordu, oysa Ekim Devrimi'nde böylesi bir şey daha az söz konusuydu.

6. Devrimler ve İdeolojik Nüfuz

Yakın zamana dek sosyolojik teorilerin çoğu devrimin maddi ve yapısal nedenlerine ağırlık vermiştir. Düşüncelerin, inançların, söylemlerin ve kültürel geleneklerin devrimci eylemi kışkırtmada belirleyici bir rol oynadığı ise ancak son 20 yılda tespit edilmiştir. Özellikle Selbin (2010, 1997) ve Foran (2005, 1997), devrimci düşüncelerin devrimci sonuçlar doğurduğunu vurgulamıştır. Selbin'in (1997: 123) çok sade bir dille ifade ettiği gibi, "Devrimci süreçlerdeki asli güçler; yapılar ve tarihin geniş alanı değil, düşünceler ve aktörlerdir." Benzer şekilde, Foran'a göre (1997: 214) devrimler, kültürel destekleyici güçlerine bakılmadan açıklanamazlar çünkü "devrimciler devrimden önce sahip oldukları ideolojik görüşleriyle faaliyet gösterirler" ve aynı zamanda "devrimci bir koalisyonu bir arada tutmak için yeni, gözden geçirilmiş muhalefet kültürleri" yaratırlar. Fikir merkezli bu anlatımlar, devrimlerin bazı eski yapısalcı yorumları denli belirlenimciymiş gibi görünseler de devrimci eylemin inandırıcı ve güdüleyici ideolojik anlatıların varlığını gerektirdiğinden şüphe yoktur. Fransız Devrimi'ni, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde ifade bulduğu hâliyle Fransız yurttaşların hepsinin ahlaki eşitliğini temel alan öğreti ilkeleri olmadan hayal etmek zor olurdu. Tıpkı bunun gibi, 1979 İran Devrimi'ni de Şii İslam öğretisinin halk üzerindeki etkisini incelemeden anlamak imkânsız olurdu. Fakat düşünceler, simgeler ve kültürel deyimler devrimci eylemleri kendi başlarına üretmezler. Alternatif söylemsel ve simgesel çerçeveler neredeyse her zaman tüm toplumlarda mevcuttur ama yalnızca belirli toplumsal koşullar altında ve oldukça nadir durumlarda bu tür alternatif ideolojik toplumsal gerçeklik anlayışları halk indinde bir karşılık bulurlar. Başka

bir deyişle ideoloji önemlidir ama yalnızca etkili bir örgütsel mekanizmayla bütünleştirildiğinde etkili olur.

Bunun da ötesinde, daha önce de savunduğum gibi (Malešević 2010, 2006, 2002), belirli bir öğretinin ana hatlarına odaklanmak, ideolojikleştirme sürecinin önemini gölgeleyebilir. Basitçe söylemek gerekirse, ideolojinin halkı etkileyebilmesi için sabit ve durgun bir ilkeler kümesi olarak değil, düşünceleri ve uygulamaları içeren dinamik ve çok yönlü bir süreç işlevi görebilmesi şarttır. Freeden'in (1996: 71-72) haklı olarak savunduğu üzere, ideoloji "tüm [toplumsal ve] siyasi uygulamalara nüfuz eden bir düşünce ve davranış biçimidir." Dolayısıyla bu süreci kavramak için, dikkati genel ilkelerden ve düşüncelerden, inançları ve eylemleri içeren uzun vadeli bir tarihsel süreç olarak ideolojikleştirmeye kaydırmak önemlidir. Daha somut olarak, merkezkaç ideolojikleştirme derken belirli ideolojik ilkelerin ve uygulamaların belirli bir toplum düzeninde adım adım çeşitli toplumsal katmanlara nüfuz ettiği, örgütlerce oluşturulmuş kitlesel ölçekte bir süreci kastediyorum. Modern çağdan önce bu sürecin büyük bir kısmı ön-ideolojik anlatıların toplumun tepesinde birliği bir nebze sağlamak için kullanıldığı siyasi, dinsel ve iktisadi seçkinler düzeyinde kalmışken, modernlikte ideolojikleştirme aynı toplumsal ve siyasi düzende yaşayan farklı bireyler arasında ideolojik bir düşünce birliği oluşturmayı amaçlayan çok daha geniş bir ağ oluşturmaktadır. Merkezkaç ideolojikleştirme, başarılı olduğunda, aynı anda belirli toplumsal eylem biçimlerinin meşrulaştırılmasına yarayan araçları ve böyle bir eylem için halkta seferberlik güdüsü oluşturmayı sağlayan koşulları yaratır. Siyasi, kültürel, dinsel, ekonomik veya askeri seçkinlerin devrimci ayaklanmaların başlatılmasında genellikle belirleyici roller oynadıkları kesinlikle doğrudur fakat devrimlerin başarısı, bu seçkin aktörlerin halk arasında destek bulma kabiliyetlerine de bağlıdır. Her ne kadar geleneksel toplumsal düzenlerde ideolojik nüfuz, genellikle ön-ideolojik söylemlere (örneğin mitoloji, dinsel öğretiler, uygarlaştırma

misyonları vb.) hitap ettiği için çok derinlere ulaşmasa da, devrimci faaliyetlerde yer alan seçkin gruplar arasında öğreti birliğinin korunmasında hâlâ çok önemli bir mekanizmadır. Modern bağlamlarda, okuryazarlık oranları artıp kamu alanı önemli ölçüde genişledikçe ve yurttaşlık toplumsal ve siyasi sistemlerle daha iyi bütünleştirildikçe ideolojik ilkeler de genellikle çok daha geniş gruplar arasında yankı bulurlar. Gouldner'ın (1976: 28-32) uzun zaman önce belirttiği gibi, ideolojik güç, öbür dünyada değil bu dünyada ihyaya olmak isteyen modern ve okuryazar yurttaşları gerektirir: Bu bireyler, “diğerinden gelen haberlerden çok, bu dünyadan haberlerle ilgilenmelidir. İdeolojinin en inatçı düşmanı okuma yazma bilmemektir.”

Modernliğin en önemli özelliklerinden biri, belirli bir devletin tüm yurttaşlarının ahlaken eşit değerde olduğunun kurumsal ve öğretisel düzeyde kabul edilmesidir. Modern siyasi ve ekonomik sistemler ekonomik ve siyasi eşitliği sağlayamamış ve birçok durumda toplumda daha büyük kutuplaşmalar yaratmış olsalar da, son kertede tüm insanları ahlaken eşit gören değerleri kurumlaştırmışlardır. Bu ilkeler Aydınlanma hareketleri tarafından gündeme getirilmiş ve Fransa ve Amerika'da devrimci ayaklanmaların ardından yapılan anayasalarla ilk kez örgütsel düzlemde onaylanmışlardır. Bununla birlikte, bu iki örnekte bile ideolojik değişim yavaş ve eksik olmuştur çünkü İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Fransız sömürgelerinin yerli ve köle nüfusları için geçerli sayılmamıştır. Benzer şekilde, ABD Haklar Bildirgesi'nin de Yerli Amerikalıların veya güneyli kölelerin haklarını koruyacak bir belge olması öngörülmemiştir. Fakat bu yavaş, eksik ve tedrici gelişmelere rağmen, bu öğreti belgelerinin her ikisi de dünya çapında devrimci eylemlerin seferber edilmesinde ve meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Haiti Devrimi (1791-1804), Fransız ve Amerikalı devrimciler tarafından savunulmuş ideallerden doğrudan ilham almıştı. Köle nüfusunun Toussaint Louverture liderliğindeki isyanı

Haiti'nin bağımsızlığıyla sonuçlanmış, böylece Haiti Yeni Dünya'da eski köleler tarafından kurulan ilk özgür toplum olmuştur. Louverture, Aydınlanma fikirlerinden çok etkilenmiş ve Haiti'nin ilk anayasasını bu ruhla kaleme almıştı. Bazı açılardan 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki devrimcilerin çoğu, etik eşitlik, kardeşlik ve özgürlük ilkeleleriyle yönetilen bir toplum kurmak ve yozlaşmış ve otoriter eski rejimi devirmek için ilhamını ya Fransız Devrimi'nden ya da Amerikan Devrimi'nden almaya meyilliydi Bundan dolayı muhafazakâr Katoliklerden tutun da komünistlere kadar çeşitli devrimciler kendilerini Fransız veya Amerikan devrimcilerinin izinden gidenler olarak görüyorlardı. Örneğin Belçika Devrimi'nin (1830-1831) çoğu liberal ve muhafazakâr Katoliklerden oluşan liderleri, Hollanda Birleşik Krallığı'ndan bağımsızlık kazanmak ve parlamenter bir anayasal monarşi kurmak için Fransız ve Amerikan Devrimlerinin ideallerinden faydalanmışlardı. 1917 Ekim Devrimi'nden 1918-1919 Alman Devrimi'ne, 1919 yılında kurulan kısa ömürlü Bavyera ve Macar Sovyet cumhuriyetlerine, 1921 Moğol Devrimi'ne, 1919 Çin Komünist Devrimi'ne kadar birçok komünist devrimci, çok farklı ideolojik ilkeleri benimsemiş olsa da Jakoben öncellerinin tamamlayamadığı işi tamamlamaya kararlı şekilde kendini Fransız Devrimi'nin doğrudan mirasçısı olarak görüyordu.

Bu örnekler her ideolojik öğretinin itibari içeriğinin, devrimci deneyimde illa ideolojikleştirme sürecinin kendisi kadar merkezi bir rol oynamadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, yalnızca Sovyet, Haitili veya Belçikalı devrimcilerin tek tek öğretisel mesajlarına odaklanacak olsaydık, onların halkın indinde farklı ama eşit derecede ikna edici çekiciliğini açıklamak zor olurdu. Onların devrim sonrası düzene ilişkin tek tek görüşleri arasında önemli farklılıklar bulunduğu açıktır. Sovyet devrimciler, her bireyin yeteneğine göre katkıda bulunacağı ve ihtiyacına göre alacağı komünist bir proleter toplum kurmaya çalışıyorlardı. Belçika örneğinde

amaç, Fransızca konuşan Katoliklerin ikinci sınıf yurttaş olmaktan kurtulacakları ve Flaman akranlarıyla birlikte dinsel ve dilsel ayrıcalıklarını tam olarak koruyacakları yeni bir düzen kurmaktır. Haitili devrimcilerse sadece siyah yurttaşların yaşadığı bağımsız, kölelik düzeninden tamamen kurtulmuş bir cumhuriyet yaratma mücadelesi veriyorlardı. Fakat komünist evrenselcilikten dinsel, dinsel ve ırksal ayrıntılara kadar birbiriyle bağdaşmayan ilkeleri savunan bu itibari öğretisel farklara rağmen, bu üç devrim deneyimi de çok benzer ideolojik şablonlara ve uygulamalara dayanıyordu. 19, 20 ve 21. yüzyıllarda gerçekleşmiş neredeyse devrimin merkezinde, ilk kez Fransız ve Amerikan Devrimlerinde başvurulan bu şablonlar ve uygulamalar yer almıştır.

Büradaki can alıcı mesele, genellikle günümüzün devrimci hareketleriyle ilişkilendirilen, tamamen yeni bir dünya yaratmaya yönelik ideolojik coşku ve kararlılıktır. Aydınlanma sonrası dünya önceki dönemlerden farklıdır çünkü genel olarak adalet, haysiyete, refaha ve yetkinliğe büyük tek tanrılı dinlerin öğretilerinin öngördüğünün aksine öbür dünyada değil bu dünyada ulaşılabileceği fikri üzerine kuruludur. Modern devrimciler öngörülebilir bir gelecekte veya bir öte dünyada değil şimdi ve burada daha iyi bir dünya yaratmaya çalışırlar. Bu bağlamda belirli ideolojik öğretiler, nereye gidileceğini ve nihai varış yerinin neye benzeyeceğini gösteren coğrafi haritalar görevi görmektedir. Her ne kadar bu öğretisel varış noktaları önemli ölçüde farklılık gösterse de bunlara ulaşmanın yolları genellikle farklılık göstermemektedir. Fransız Devrimi'nden bu yana devrimci tasarıları çoğunlukla ahlaki açıdan üstün addedilmenin yanı sıra toplumsal yaşamı örgütlemenin en rasyonel yolları olarak da görülegeldiler. Aydınlanma felsefesine –ve daha sonra Romantizme de– sırtını yaslayan devrimciler, daha iyi bir geleceğe giden yolun bilimsel yapı planı olarak gördükleri fikirlere uygun yeni bir dünya inşa etme görevini üstlendiler. Modernist tasarımın başlıca amacı en rasyonel, eşit, özgür, adil ve doğru toplumsal düzeni ya-

ratmak olduğundan, bu ideal dünyaya karşı sergilenen her örgütlü direniş, ancak ilerlemeye sekte vurma ve eski zalim rejimi yeniden kurma girişimi olarak yorumlanabilirdi. Bu yüzden devrimciler rollerini genellikle ziyadesiyle Manici terimlerle anlamaya meyilliydiler. Kendilerini nihai hakikatin ve adaletin sahipleri olarak görüyorlardı ve tarihin –ilerleyici– çarkını tersine çevirmek isteyen karanlık güçlerle savaştıklarının düşünüyorlardı. Bu ortamda ideolojik coşku, nihai zaferin önkoşulu olarak algılanıyordu. Üstelik eski rejimin temsilcilerini ve yeni düzene meydan okuyan diğer odakları başarılı şekilde gayrimeşrulaştırmak için onların insanlığını reddetmek de çok önemli hâle geliyordu. Son derece hiyerarşik olan modern öncesi dünyada bu tür sınıflandırmalara gerek yoktu çünkü zaten köylülerin hepsinin efendilerinden daha aşağı oldukları düşünülüyordu. Buna karşılık herkesin ahla-ken eşit değerde olduğu modern dünyada gayrimeşrulaştırma kaçınılmaz olarak düşmanları insan saymama yönüne meyle-di-yordu. Nitekim tüm insanlar eşitse aşağılık düşman ancak insandan daha azı olabilirdi (Malešević 2013b). Bu ideolojik dönüşüm şiddetin yeni, evrenselci terimlerle gerekçelendiril-mesiyle sonuçlandı. Dolayısıyla Fransız devrimci hükümetinin meşruiyetini kabul etmeyen bölgelerde, özellikle de Vendée’de gerçekleştirilen kitlesel kıyımlar kesinlikle evrenselci terimlerle haklı gösterilmişti. Örneğin Lyon’da devrimci güçlerin kitlesel şiddetinden sorumlu liderlerden biri şöyle demişti: “İnsanlık ilkesi adına bu özgürlükler ülkesini canavarlardan temizliyo-rum” (Townshend 2011: 39). Yani eski rejimin temsilcileri ve onların destekçileri saygın muhalifler değil, insanlığın selameti adına tasfiye edilmeleri gereken canavarlardı.

Bu tür bir gerekçelendirme devrimci General Francois Joseph Westermann tarafından da kullanılmıştı. Westermann Kamu Güvenliği Komitesi’ne yazdığı bir mektupta olup biteni şöyle tasvir etmişti: “Artık Vendée yok. . . . Bana verdiğiniz emirlere göre, çocukları atların ayakları altında ezdim, ka-dınları katlettim, hiç değilse o kadınlar daha fazla haydut

doğurmayacaklar. Beni suçlayacak bir mahkûmum yok. Hep-sini ortadan kaldırdım. . . . Merhamet devrimci bir duygu değildir” (Miller 2012: 334). Fransız Devrimi’nin en genç lideri Saint-Just de neredeyse aynı tavırla devrimin “esnek olmayan adalet” gerektirdiği söylüyor ve “devrimci hükümetin onurunu lekeleyen veya ona saldıran her kim olursa ölüme mahkûm edilmesi gerektiği” fikrinin kararlılıkla savunuyordu (Spethens 1982: 470). Bu acımasız iç savaşta yaklaşık 400.000 insanın ölmesi işte bu ideolojik haçlı seferinin doğrudan bir sonucuydu (Rapport 2013: 27).

Bu devrimci radikalizm, düşmanın insan sayılmadığı Haiti Devrimi’nde de belirgindi. Örneğin devrimci liderlerden biri olan Boisrond-Tonnerre şöyle diyordu: “Bağımsızlık beyanımız için, kâğıt olarak bir beyaz adamın derisine, hokka yerine kafatasına, mürekkep yerine kanına ve kalem olarak da bir süngüye ihtiyacımız var!” (Senauth 2011: viii)

Devrimler genellikle devrim sonrası yeni düzenin mevcut toplumsal çatışmaları aşabilecek bir toplum yaratacağı düşüncesinin baştan kabul edilmesine dayandığından, ideolojik seferberlikler kaçınılmaz olarak öğretisel köktencililiği de beslemektedir. Mannheim’ın (1966) uzun zaman önce fark ettiği üzere, ideolojik tasarıların hepsi bir ütopyacı bir çekirdeğe sahip olduğundan devrimci şiddet çoğu zaman bu tür ütöpik vizyonları gerçekleştirme ihtimaliyle meşrulaştırılmaktadır. Dahası devrimler genellikle liderliğin, devrimci hedeflere bağlılığın ve devrimci örgüte sadakatin sürekli sorgulandığı kurumsal açıdan kaotik bir ortamda meydana geldiğinden, devrimci durumlar hak yoldan saptığı düşünülen bireylerin anında gayrimeşrulaştırılması ihtimalini de doğurmaktadır. Bu yüzden, başlıca devrimlerin hepsine ihanet suçlamalarının ve hain olduğuna, devrimci ideallerden ödün verdiğine veya düşmanlara karşı çok yumuşak davrandığına hükmedilen liderlerin derhâl tasfiye edilmesinin eşlik etmesi tesadüf değildir. Bu tür suçlamaların her zaman bazı liderlerin doğrudan rakiplerini suçlayarak daha fazla güç elde etmek için oynadıkları

oyunun bir parçası olduğu açıktır ama eşit derecede önemli olan başka bir unsur da devrimci deneyimin yarattığı halk baskısıdır. Devrimci olaylara katılanların çoğunluğu, devrimci taleplere zemin teşkil eden ideolojik öğretilere nadiren aşına olsalar da devrimle ilgisi kurulmuş çok önemli simgelere düzenli olarak tepki verirler. Bu anlamda epey kuvvetli bir simge resmî tutumu benimsemeye yanaşmayan devrimcileri itibarsızlaştırmak için kullanılan “halk düşmanı” yaftasıdır. Örneğin Fransız Devrimi’nin liderleri Danton ve Desmoulins, Robespierre tarafından halk düşmanı olmakla suçlanmışlar ve en sonunda karşıdevrimci faaliyetlerde bulundukları, rüşvet aldıkları ve eski rejimin üyelerine hoşgörölü davrandıkları gerekçesiyle giyotine gönderilmişlerdir. Neredeyse aynı şekilde Robespierre’in hayatı da halk düşmanı suçlamasıyla giyotinde son bulmuştur. Bolşevik Devrimine katılan devrimciler de aşağı yukarı aynı suçlamayı yapan eski yoldaşları tarafından idam edilmişlerdi. Örneğin Troçki de “Sovyet halkının düşmanı” olduğu gerekçesiyle Stalin’in emriyle kendisinden önce Zinovyev ve Buharin’in uğradığı akıbete uğramış, yani öldürülmüştü. Kuzey Kore ve Vietnam’dan İran’a kadar ve birçok başka devrimde de neredeyse aynı örüntü tekrarlanmıştı. Bu anlamda devrimler, meşruiyetlerini tesis eden ve sürdüren ve aynı zamanda büyük halk kesimlerinin kalıcı seferberliği için düğüm noktaları sağlayan ideolojik çerçevelere bağımlıdır. İdeolojik nüfuzun yetersiz ve etkisiz olduğu modern öncesi dünyada, hükümetin devrilmesi fazla halk seferberliği gerektirmezken, modern dünyada halkın hatırı sayılır desteğini almak devrimci çabanın başarısının önemli bir önkoşulu hâline gelmiştir.

Bu nokta 1688 Şanlı Devrimi ile daha yakın tarihli Tunus 2010-2011 Yasemin Baharı kısaca karşılaştırılarak daha iyi gösterilebilir. Bunlardan ilki, o zamanlar dünyanın en gelişmiş ve önde gelen güçlerinden birinde gerçekleşmişti. İkincisi ise mütevazı bir ekonomiye sahip olan ve uluslararası alanda fazla ağırlığı olmayan küçük bir Kuzey Afrika devletinde

meydana geldi. Yüzeysel olarak bakıldığında Şanlı Devrim tamamen (dinsel) ideolojiyle ilgiliydi: Sevilmeyen bir Katolik hükümdarın yerine yeni, meşru bir Protestan hükümdar geçirilmişti. Buna karşılık Yasemin Baharı, genellikle ideolojik değil, hızlı nüfus artışı ve yaygın işsizliğin orta sınıfa mensup gençlerin isyanına neden olduğu ekonomik ve demografik bir olgu olarak yorumlanmıştır (Goldstone 2014: 117-130). Yine de ben Tunus Devrimi'nin ideolojik kapasitesinin 17. yüzyıldaki İngiliz muadilinden çok daha büyük olduğunu iddia ediyorum.

Şanlı Devrim, ülkeyi işgal edip bir Katolik olan Kral James'i tahttan indirmek için kendi de Protestan bir soylu olan Oranjlı ["Sessiz"] William ve onun İngiltere doğumlu karısı Mary'le ittifak kuran küçük bir Protestan aristokrat grubunu içeren ve neredeyse yalnızca seçkinlerin karıştığı bir girişimdi. Bu devrim, kraliyet iktidarına ciddi sınırlar getiren Hoşgörü Yasası ve Haklar Bildirgesi'nin yürürlüğe koydurması itibarıyla tarihsel açıdan büyük öneme sahip olmasına rağmen, asıl devrimci olaylarda nispeten mütevazı bir örgütsel altyapı ve çok düşük bir ideolojik nüfuz söz konusu olmuştu. Devrim, iyi örgütlenmiş bir toplumsal hareket tarafından değil, "tatminsiz soylular ve üst tabaka" adına William ve Mary'ye resmi bir davet mektubu gönderen yedi İngiliz aristokrati tarafından başlatılmıştı. Bunun da ötesinde, bu son derece olumsal tarihsel olaylar dizisine son yıllarda çok fazla tutarlılık ve güçlü ideolojik güdülenim atfeden *post hoc* yorumlara rağmen, bu çatışmaya karışan iki tarafın da aslında fazla halk desteği yoktu. Köylü nüfusun çoğunluğu bu olaylara ciddi bir katılım göstermemişti. Soylular ve küçük tüccar tabakası ise dinsel bağları ne olursa olsun nihai kazananın yanında yer almaya teşneydi (Jardine 2008: 15). Hatta Hollanda topraklarının naipleri, eyalet ve kasaba yöneticileri bile William'ın seferine özel olarak destek vermiş değillerdi ve onların da ikna edilmeleri gerekiyordu. Başka bir deyişle ideolojik nüfuz oldukça zayıftı. İngiliz topraklarına çıkarma

yapan Hollanda askeri gücü epey büyük olmasına rağmen, iki taraf arasında çok az askeri çatışma meydana gelmişti. Devrimin gidişatı boyunca yalnızca iki –Wincanton ve Reading’de– muharebe yapılmıştı ve bunlar da yaklaşık 50 can kaybıyla sonuçlanmıştı. Askeri çıkarma ve hükümetin devrilmesinin finansmanı, yerleşik devlet yapıları veya devrimci hareketlerle güvence altına alınmamış, bunun yerine Francisco Suasso gibi bireysel bankacıların özel kredilerine bel bağlanmıştı: Suasso planladıkları işgal için William ve Mary’ye 2 milyon gulden borç vermişti (Cruickshanks 2000). William işgal filosunun kurulmasına muazzam kaynaklar ayırmış olsa da az gelişmiş ulaşım ve iletişim sistemleri tüm harekâtı yavaş, uzun ve kafa karıştırıcı hâle getirmişti. Çatışma sırasında hem Kral James hem de William, desteklerini sağlamak için çeşitli aristokratlarla uzun süreli müzakerelere katılmışlardı ve dinsel yükümlükler kişisel çıkarlar karşısında ikincil bir rol oynamıştı. Nihayetinde devrim başarılı oldu çünkü James ordusunun desteğini kaybetti ve Fransız hükümdarı gibi dış güçler de çatışmaya müdahale etmediler. Bu olay dönemi bakımından büyük bir girişim olmasına rağmen hem örgütsel hem de ideolojik çerçevesi epey ilkelidi.

Buna karşılık Yasemin Baharı nüfusun öğretmenlerden, memurlardan, avukatlardan, işçilerden, öğrencilerden, sendikalardan ve işsizlerden oluşan geniş kesimlerinin katıldığı bir devrimdi. Örneğin Tunus’un 800 avukatının %95’i Ocak 2011’de greve gidip devrime desteklerini sergilediler. 2011’de yaşanan olaylar, başlangıçta bir seyyar sebze satıcısının kendini yakmasıyla tetiklenmişti ve bu olay halk hareketini Zeynel Abidin’in otoriter rejimine karşı harekete geçirmişti. İyi örgütlenmiş sivil direniş seferberliği bir dizi sokak gösterisini içeriyordu ve bu gösteriler en sonunda –Suudi Arabistan’a kaçan– Zeynel Abidin’in ve ardıllarını istifa etmek zorunda bırakmıştı. Devrimci hareket eski rejimi devirmek gibi merkezi bir hedefi paylaşırsa da destek tabanı ideolojik olarak farklıydı, muhafazakâr ve ılımlı İslamcılardan milliyetçi, liberal,

sosyalist ve reformcu gruplara kadar uzanıyordu. İktidar-da olduğu 23 yıl boyunca Zeynel Abidin'in müesses nizamı her türlü muhalefeti sert bir şekilde bastırdığından Tunus muhalefetine çoğu ya yurt dışında bulunuyordu ya da gizli bir şekilde faaliyet gösteriyordu. Belirgin ideolojik farklılıklarına rağmen bu grupların hepsi devrimin temel ilkelerini desteklemede birlik sergilediler. Bunlar otoriter hükümetin devrilmesi, yeni anayasanın hazırlanması ve kabulü, özgür ve adil seçimlerin düzenlenmesi, ifade ve toplanma özgürlüğü ve demokratik siyasi düzenlemelerle ilişkili diğer ilkelerdi. Her ne kadar liberal ve seküler orta sınıf gençliği devrim olaylarının öncüsü olsa da ılımlı İslamcılar da devrimci hedefleri destekliyorlardı. Dolayısıyla ideolojik meselelerin ekonomik meseleler kadar baskın olmadığı yönündeki dış algılara rağmen elimizdeki kanıtlar, düşünce ve imgelerin Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal medya kanalları aracılığıyla yayılmasının kitlesel seferberlik için temel bir mekanizma olduğunu göstermektedir.¹⁰ Başka bir deyişle, eski rejim döneminde yürürlükte olan ideolojikleştirme süreci, Tunus nüfusunun büyük kesimlerinin siyasete dâhil olmasına katkıda bulunmuştur. Modern çağdan önce çoğu bireyin devrimci eyleme dâhil olacak örgütsel veya ideolojik kapasitesi yoktu. Oysa çağdaş dünyada önemli ölçüde artan okuryazarlık oranları, daha yüksek eğitim standartlarıyla, gelişmiş iletişim ağları ve internet aracılığıyla uluslararası kitle iletişim araçlarına (El Cezire'den BBC'ye) erişimin mümkün hâle gelmesiyle, birçok kişi artık böyle bir imkâna sahiptir ve devrimci eylemler için seferber edilebilmektedir. Tunus toplumu geleneksel olarak muadillerine kıyasla daha seküler, ılımlı ve ekonomik açıdan daha gelişmiş olduğundan, Arap Baharı'nın en başarılı devrimi için koşulları da yaratmıştır. Yasemin Baharı'nın güçlü ideolojik akımları devrimden sonra epey görünür hâle gelmiş ve

¹⁰ Goldstone'un (2014: 119) vurguladığı gibi, Tunus oldukça geniş bir orta sınıfa ve nispeten yüksek bir sosyal medya kullanıcı yüzdesine sahiptir.

rakip iki ideoloji tarafından temsil edilmiştir: Nahda Hareketi ılımlı İslamcıdır, Nida Tunus ise seküler milliyetçidir ve bu iki hareket Tunus'un ideolojik yelpazesinde ağır basmaktadır. Dolayısıyla, artan örgütsel kapasite genellikle daha derin ideolojik nüfuzla el ele gitmektedir ve modernlikte küçük yönetimlerin bile modern öncesi çok daha büyük yapıları aşabileceği koşulları yaratmaktadır. Şanlı Devrim, dünya tarihinde önemli bir simgesel dönüm noktası olmaya devam etse de onun ideolojik nüfuzu ve örgütsel kapasitesi, Yasemin Baharı gibi çağdaş devrimlere kıyasla çok daha zayıftır.

7. Devrimci Eylemi Güdüleyen Nedir?

Tüm devrimler, rejimin örgütsel yapısında veya ideolojik meşruiyetinde köklü değişiklikler içerdiğinden, ideolojisiz veya örgütsüz bir devrim olamaz. Bununla birlikte, örgütsel çöküş ve ideolojik gayrimeşrulaştırma, devrimci deneyimin temel önkoşulları olsa da başarılı devrimler günlük toplumsal eylemin küçük evreniyle bağlantı kurma becerisini de gerektirirler. Başka bir deyişle, tıpkı diğer örgütlü şiddet biçimlerinde olduğu gibi devrimler de büyük ideolojik bakış açılarını ve büyük örgütsel dönüşümleri tabandan gelen toplumsal dinamiklerle bütünleştirme kapasitesini gerektirirler. Dolayısıyla devrimler genellikle örgütsel ve ideolojik mekanizmaların gündelik etkileşimlerin mikro dünyasıyla ne kadar iyi bütünleştiğine bağlı olarak başarılı veya başarısız olurlar. Bu da iki farklı toplumsal eylem biçimiyle ilgilidir: (a) coşkulu devrimci grupların iç dinamikleri ve (b) devrimci ihtirasların halk tarafından benimsenişi. Elbette devrimci tasarının başarısı, coşkulu devrimcilerin mesajlarını nüfusun daha geniş kesimlerine aktarma yeteneklerine bağlıdır.

Devrimlerin çoğu, profesyonel devrimcilerin dış kompolarından kaynaklanmak yerine, genellikle örgütsel piramidin tepesinde kaynama noktasına ulaşır ve sonunda patlak verir.

Yine de adanmış devrimci hareketler olmadan başarılı devrimler de olmaz. Bu tür hareketler çoğu kez devrimci bir yol açmamakla birlikte, bu tür olağandışı toplumsal ortamlarda gelişmeye meyillidirler. Bu hareketlerin başlıca özelliklerinden biri, gizli ve komplocu nitelikleridir. Devrimciler hükümeti devirmeyi planladıkları ve devlet temsilcilerine şiddet uygulayabildikleri için, eylemleri çoğu kez yasaklanır ve bu da onları el altından ve gizli bir şekilde faaliyet göstermeye mecbur bırakır. Fakat bu sürekli tehdit, gerginlik, tutuklanma korkusu ve hükümetin yarattığı yıldırma ortamı, küçük ama sıkı devrimci hücrelerin gelişimini de teşvik etmektedir. Yeraltındaki bu tür gizli bir hayat, devrimci hücrelerin üyeleri arasındaki dayanışma bağlarını güçlendirmeye yardımcı olur, böylece tek tek üyeleri mikro gruplarıyla duygusal olarak uyumlu hâle getirir. Bu tür grupların genel özelliği grubun istisnacılığına dair ortak algıyı besleyen bir sadakat, güven ve duygusal bağlanma hissidir. Örneğin her ikisi de imparatorluk yönetimine karşı mücadeleye adanmış İtalyan Carbonari veya Yunan Filiki Hetairia hareketi gibi 19. yüzyılın devrimci grupları, örgütlerinin hedeflerine ve birbirine epey yoğun bağlanma duyguları geliştiren gençlerin gizli kardeşlik örgütleriydi (della Porta 2013; Billington 1980). 19. yüzyılda Avrupa’da çoğalan bu tür gizli gruplar, ayrıntılı örgüte katılma ritüelleri yaratmışlar ve böylece hayatlarını örgütün amaçlarına adamaya söz vermişlerdir. Hem ideoloji hem de örgütsel hücre benzeri yapılar, devrimci faaliyete olan güçlü bağlılıklarına katkıda bulunurken nihayetinde devrimci olaylarda çok önemli olan unsur işte bu mikro düzeydeki bağlardır. Bu tür devrimcilerin hepsi, emperyal tahakkümün olmadığı romantik ve ütöpik bir dünya vizyonundan ilham alırken, bağlılıkları sürekli ortak eylem ve “kendi küçük grupları içindeki dostluk tecrübesiyle” güçlendirilmekteydi (Billington 1980: 130).

Devrimci faaliyet sıklıkla Garibaldi, Che Guevara, Lenin, Mao veya Humeyni gibi tek tek karizmatik liderlerin merceğinden algılansa da bireylerin devrimler için gerekli olan

geniş çaplı desteği tek başına seferber edemeyecekleri açıktır. Bu nedenle devrimci eylem çoğu kez adanmış ve birbirine bağımlı daha küçük gruplar ve ağları –Jakobenler, Bolşevikler, Sandinistalar vb.– tarafından şekillendirilmiştir. Fakat bu tür gruplar bile gerçek ve yoğun dayanışma bağları geliştiremeyecek kadar büyüktürler. Dolayısıyla, belirli bir devrimci hareketin genel uyumu, çok küçük ve sınıksız iç bağlara sahip mikro grupların yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu tür gruplar çoğu kez ya uzun süren ortak toplumsal eylem yoluyla ya da hâlihazırda var olan dostluk ve akrabalık bağları yoluyla oluşturulmaktadır. Tıpkı teröristler ve isyancılar örneğinde olduğu gibi (Sekizinci Bölüm), devrimci eylemciler devrimci örgütlere birey olarak değil, iki, üç veya daha fazla kişiden oluşan gruplar hâlinde katılmaya meyillidirler. Bu şekilde, devrimci eylemciliğin gizli doğası, günlük yüz yüze etkileşime girmiş olan devrimciler arasındaki zaten var olan duygusal bağların güçlendirilmesine katkıda bulunur. Bu durum della Porta'nın (2013: 243) çok güzel tartıştığı ve belgelediği gibi şöyledir: “Duygusal odaklanma, özellikle yüksek riskli siyasi aktivizmde yoğunudur. Arkadaş-yoldaş ağları boyunca dostluk, siyasi bağlılığın önem düzeyini güçlendirirken, siyasi bağlılık da bazı dostluk bağlarını güçlendirir ve siyasi arkadaş grupları daha içe kapalı birimler hâline gelirler.” Başka bir deyişle mikro dayanışma, bireysel güdülenimin ve toplumsal eylemin temel taşıdır. Devrimci eylemi bu tür faaliyetlerde bulunanlar için mümkün ve anlamlı kılan da işte bu duygusal bağlardır. Bu duygusal odaklanma, kişinin yoldaşlarına karşı bireysel bir sorumluluk duygusu geliştirmesini sağlar. Bu şekilde devrimci hücreler, üyeleri tarafından grup ahlakının içsel olarak düğüm noktaları olarak kavramlaştırılır. Böyle bir ortamda, daha geniş davaya bağlılık, sıklıkla –onlar bizim kardeşlerimiz, ailemiz, çocuklarımız şeklindeki– yakın akrabalık eğretilmeleriyle özdeşleşen arkadaşlara yönelik sevgi bağıyla karşılıklı bağımlılık içindedir. Bu mikro seviyedeki sevgi bağlarının yoğunluğu yaşanan zorluklarca güçlenmek-

tedir. Çatışmada ölmüş bir yoldaş, kişisel bedeli ne olursa olsun devrimci faaliyete devam etmeyi diğerleri için ahlaki bir yükümlülük hâline getirmektedir. Devrimci yoldaşın hapsedilmesi ise yalnızca devrimci davaya daha fazla bağlılığı beslemektedir. İtalyan aşırı sol devrimci grup Prima Linea'nın¹¹ bir üyesinin sözleriyle “hepimiz ya [hapishanenin] içindeyiz ya da dışındayız, çünkü bazılarımız dışarıda ve bazılarımız içeride diye arkadaşlarımdan vazgeçmem. . . . Bu demektir ki arkadaşlarım onlarla paylaştığım bir inanç yüzünden aşırı zorluk yaşıyorsa ben de o zorlukları yaşamaya karar veririm . . . eğer oradalarsa ve onlara yardım edemezsem onlarla birlikte olmayı tercih ederim” (della Porta 2013: 245).

Mikro gruplar içindeki bu sevgi bağının yoğunluğunun doğrudan yan ürünü, artan bir ahlak duygusudur. Bununla birlikte, mikro grup üyeleri birbirine karşı ahlaki yükümlüklerini güçlendirerek yabancılara karşı ahlaki sorumluluk duygularını azaltmış olmaktadırlar. Bu şekilde gizli devrimci hücreler, hem ahlaki üstünlük duygusu hem de seçkincilik sergiledikçe, izole dinsel kültlerinkine benzer özellikler kazanırlar. Normal toplumdan coğrafi ve toplumsal yalıtılmışlık, grup içi kaynaşmayı ve dış dünyanın ahlaki olarak yozlaşmış ve kirlenmiş bir yer olarak algılanmasını daha fazla teşvik etmektedir.

Devrimci hücrelerde son derece yüksek olan bu iç uyum, başarılı devrimci faaliyetin önkoşuludur. Bununla birlikte, bu tür hücrelerin tam olarak etkili olabilmeleri için devrimci hareketin örgütsel ve ideolojik yapısıyla iyi bir şekilde bütünleşmiş olmaları gerekmektedir. Devrimlere dair yapılan çalışmaların gösterdiği gibi, başarılı hareketler, tek tek hücre-

¹¹ Prima Linea, 1970'lerde İtalya'da faaliyet gösteren devrimci örgüttür. Grup, özellikle 1970'lerin başlarında, İtalya'da bir dizi siyasi çatışma ve toplumsal hareket sırasında ortaya çıktı. Grup, ülkedeki sosyal adaletsizlikleri ve kapitalizmin sömürsünü eleştirdi ve bu sorunları çözmek için şiddet eylemlerine başvurdu. İtalyan devletinin ve polislinin baskısı altında kaldı ve 1980'lere doğru çözülmeye başladı. (Ed.)

releri birbirine bağlayan ve gizli harekâtlarını sürdürebilen ve zamanı geldiğinde tüm hücreleri devrimci eylem için seferber edebilen merkezî ama esnek bir örgütsel ağ yapısına sahip olmaya yatkındırlar (Thomassen 2012; Goodwin 2001). Benzer şekilde, devrimci hücrelerin başarılı düzeyde ideolojik feraseti, devrimci örgütlerin büyük makro-ideolojik anlatılarını hücre düzeyindeki mikro dayanışma düzlemleriyle kaynaştırma yeteneklerine bağlıdır. Bu süreç genellikle belirsiz, koşullu ve tartışmalı olsa da etkili devrimci örgütler genellikle mikro ve makro dünyaları uzlaştırmaya ve makro düzeydeki değerlendirmeleri tek tek hücrelerin duygusal bağlarına yansıtmaya çalışırlar. Bu bağlamda merkezkaç ideolojikleştirme, mikro grup ahlakını, aşırı bir özel durumculuk duygusunu ve evrenselci kardeşlik veya eşitlik söylemlerinde dile getirilen öğretisel makro anlatılarla derin dayanışmayı birbirine bağlayan bir retoriğe dayanmaktadır. Benzer bir mekanizma daha geniş halk kesimleri arasında da işlerlik göstermektedir. Devrimlerin başarılı olması için, makro ideolojik anlatıların yerel mikro hikâyelere etkili biçimde “tercüme edilmesi” çok önemlidir. Halk egemenliği, emperyalizm karşıtlığı veya liberalizm gibi soyut kavramlar, milyonlarca bireyin gündelik hayatında yeri olan basit ve bilinebilir terimlerle ifade edilmelidir. Örneğin 1979 İran Devrimi, Şah’ın din adamlarını eğitim, sosyal yardımlaşma ve hukuk sistemlerinden dışlaması ve aynı zamanda geleneksel çarşı hayatına saldırması nedeniyle ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar, Şii inanç sisteminin halk anlatıları çerçeveleriyle ifade edilen halk direnişini harekete geçirmişti. Böylece devrimciler ve daha geniş kitleler Şii mitolojisinden ilham almışlardı; bu mitoloji ise halifelîği zorbalıkla geçiren Yezid’e karşı koyup isteyerek şehit olan Hüseyin’in fikrine denk düşecek şekilde sağlam biçimde inşa edilmişti. Bu anlatıda Şah, Yezid’in modern eşdeğeriymi, devrimcilerse kendilerini Hüseyin’in şehadetiyle özdeşleştirmektedirler (Skocpol 1982: 271-274). Başka bir deyişle çarşı yaşamının yerel bağlamı, İran Devrimi’nin temelini oluşturan daha geniş ideolojik söylemle

sıkıca bütünleşmişti. İran örneğinde hem ideolojinin hem de örgütlenmenin devrimin merkezinde yer aldığı oldukça açık olsa da diğer devrimlerde bu durum daha az görünür gibidir.

Örneğin 1959 Küba Devrimi genellikle ideolojiden yoksun diye yorumlanmaktadır çünkü Castro'nun Yirmi Altı Temmuz Hareketi ancak iktidara geldikten sonra Marksizm-Leninizm'i benimsemiştir. Dahası, devrim yalnızca hayatta kalan sürgündeki 12 devrimci tarafından başlatıldığından, bu kadar küçük bir toplumsal hareketin örgütsel kapasitesi de sorgulanmaktadır. Bu nedenle Küba devriminin materyalist açıklamaları, Küba nüfusunun ekonomik sıkıntılarını ve Batista rejiminin baskıcı niteliğini vurgulamaya meyillidir. Bu iki faktörün halkın hoşnutsuzluğuna katkıda bulunduğu ve nihayetinde devrime daha geniş kapsamlı desteği teşvik ettiği kesinlikle doğru olsa da devrimci olayların belirleyici nedenleri onlar değildi. Bundan ziyade, devrimin gerçekleşmesi için, halkın hoşnutsuzluğunun tutarlı bir ideolojik öğretiyeye sahip etkili bir toplumsal örgüt tarafından yönlendirilmesi şarttı. Yirmi Altı Temmuz Hareketi, epey merkezileşmiş ama esnekliğe de sahip bir hiyerarşik yapıyı koruyarak iyi örgütlenmişti ve gayet disiplinliydi. Devrim, Batista rejiminin ciddi şekilde gayrimeşrulaştırılmasını, ABD'nin desteğinin kademeli olarak geri çekilmesini, ekonomik çöküşü ve ordu ile hükümet arasındaki siyasi gerilimleri içeren yapısal krizlerin bir yan ürünü olmasına rağmen, iyi örgütlenmiş bir devrimci hareketin varlığı da devrimde önemli bir rol oynamıştı. Castro'nun hareketi, ilk askeri harekâtlarına başlamadan çok önce mevcuttu: 1952 yılı itibarıyla 1.200'den fazla üyeye ve büyük miktarda silaha ve cephaneye sahipti (Leonard 1999). Yirmi Altı Temmuz Hareketi'nin üyeleri Meksika'ya sürüldükten sonra, İspanya İç Savaşı'nda tecrübe kazanmış olanların yönettiği sıkı bir askeri ve ideolojik eğitimden geçtiler. İlk işgal girişimleri başarılı olmasa da hareket nihayetinde Batista yönetimini yıkacak olan uzun süreli gerilla savaşına liderlik etmek için yeniden toplanmayı ve yeniden örgütlenmeyi başardı. Castro'nun hareketi

genellikle 300 civarında faal savaşıyla epey küçük boyutlu kalırken, sahip olduğu karmaşık örgütlenme devrimin başarıya ulaşmasında belirleyici hâle gelmişti. Devrimci hareket, iyi gelişmiş örgütsel kapasitesine ilave olarak, tutarlı, makul ve halk arasında beğenilen bir ideolojik mesajı dile getirme yeteneğine de sahipti. Bu yeni öğreti, Jose Martí'nin emperyalizm karşıtı milliyetçiliğine dair 19. yüzyılın devrimci düşüncelerini ve insancıl ideallerini 20. yüzyılın özgürleşme, halk egemenliği, toplumsal adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği, ırkçılık karşıtlığı ve toplumsal ilerleme kavramlarıyla birleştirdi. Devrimcilerin, mesajını tüm Küba'ya ulaştıran korsan radyo istasyonu Radio Rebelde'ye sahip olmaları, bu düşüncelerin daha geniş kitlelere yayılmasına daha fazla katkıda bulundu. Küba halkı bu düşüncelere son derece duyarlı olduğundan, Batista rejimini halka emperyalist ABD devletinin sömürücü bir kuklası olarak sunmak zor olmamıştı. Bu örgütsel ve ideolojik yapılar, örgütünü ve ideolojisini yerel tabanla bütünleştirmede çok başarılı olduğunu kanıtlayan Yirmi Altı Temmuz Hareketi tarafından kapsamlı bir düzlemde şekillendirilmişti. Bunun kanıtı doğrudan Che Guevara'nın *Gerilla Savaşı* (1961) başlıklı el kitabında yer almaktadır. Bu kitapta Küba Devrimi'nin deneyimleri belgelenmekte ve devrimci örgüt ve ideolojinin merkezî rolü vurgulanmaktadır. Merkezî örgütsel ve ideolojik ilke *fokoculuk*¹² idi ve bu da iyi örgütlenmiş, ideolojik olarak donanımlı, hızlı hareket eden silahlı bireylerden oluşan küçük bir öncü gücün kırsal alanlardan başlayan devrimci bir ayaklanmaya liderlik etmesi gerektiği fikrine dayanıyordu. Bu bağlamda, Guevara'nın (2006: 16) da belirttiği gibi "Gerilla kolu, silahlı bir çekirdektir, halkın savaşan öncüsüdür." Başarılı olmak içinse böyle bir öncünün son derece disiplinli olması şarttır: "[H]alkın öncüsünün bilinçli unsuru olarak gerilla, öne sürdüğü reformun hizmetinde olduğu güvenliğini

¹² Fokoculuk (*foquismo*), gerilla savaşı yoluyla devrim yapılmasını öngören devrim stratejisine verilen ad. (Çev.)

yaratan bir ahlaki hâl ve gidişe sahip olmalıdır. Savaşın çetin koşullarına bağlı zorunlu ağırbaşlılığa, kendi kendisi üzerinde kurduğu, koşulların kolaylaştırabileceği en küçük bir aşırılığa, en küçük suç eğilimine karşı çıkan ciddi bir kontrolden doğan ağırbaşlılık eklenmelidir. Gerilla, kendini halka adanmış bir çilekeş olmalıdır” (Guevara 2006: 49). Bununla birlikte, Küba deneyiminde de karşımıza çıkan şey örgütlenme, ideoloji ve mikro dayanışma arasındaki bağlantıdır. Örneğin Guevara (2006: 51), mikro grup bağlarının önemi hakkında dolaylı ama sürekli gözlemlerde bulunmuştur: “Sıcak savaş ortamından, insanca kardeşlik duygularının en yüksek noktasına eriştiği bu anlardan yararlanarak bölgedeki zihniyetin kabul edilebildiği her çeşit ortak çalışma yapılmalıdır.” Basitçe söylemek gerekirse, tıpkı diğer örgütlü şiddet biçimlerinde olduğu gibi, devrimler de ideoloji, örgütlenme ve mikro dayanışmayı bir araya getiren özgül tarihsel bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

8. Sonuç

Bir devrimin örgütlü bir şiddet biçimi olduğunu söylemek, devrimlerin hepsinin kaçınılmaz olarak çok sayıda doğrudan insan kaybına neden olduğu anlamına gelmez. Nitekim 1789 Fransa ve 1917 Rusya Devrimlerinden başlayıp 1989 Kadife Devrimlerine veya 2000’lerin renkli devrimlerine uzanan olaylar ve aradaki diğer pek çok devrimci olay münhasıran kanlı olaylar değildi. Fakat böyle durumlar bu tür olayların şiddet eylemleriyle ilgisi olmadığı veya örgütlü şiddet bağlamı olmadan gerçekleşebileceği anlamına da gelmez. Bu bölümde tartıştığım gibi, geleneksel, dar kapsamlı, tarihdışı ve bağlamdan koparılmış bir şiddet anlayışı, devrimci deneyimin değişen uzun vadeli dinamiklerini kavrayamaz. Şiddet kasıtlılık ve bedensellik açısından kavramlaştırılırken, sadece şiddet ile devrim arasındaki doğrudan nedensel ilişkilere odaklanılırsa

bu tür çözümler devrimci deneyimlerin değişen ve düzensiz güzergâhlarını ortaya çıkaramaz. Bu nedenle, bu gelişmeleri analitik olarak kavramak için devrimci olaylara katılan örgütlerin daha geniş kapsamlı zorlayıcı güçlerine odaklanmak çok önemlidir çünkü şiddet içeren sonuçlar üretenler, devrimci örgütlerin ve mevcut devletlerin artan zorlayıcı kapasiteleridir. Bu bağlamda şiddet, örgütsel gücün doğrudan bir ürünüdür ve örgütsel (ve ideolojik) güçler büyüdükçe şiddet potansiyelleri de artmaktadır. Bu durum her ikisi de nispeten zayıf devrimci ve devlet örgütleriyle ve oldukça az insan kaybıyla başlamış Fransız ve Rus Devrimlerinin durumlarında iyi bir şekilde sergilenmiştir. Ne var ki zorlayıcı örgütsel ve ideolojik güçlerdeki dikkat çeken sürekli artışla birlikte ortaya çıkan devrimci ortamda her iki devrim de toplu kıyım vakalarıyla sonuçlanmıştır. Bu yüzden, bu çarpıcı toplumsal değişimi tam olarak anlamak için, sadece şiddetin doğrudan sonuçlarına değil, şiddetin uzun vadeli örgütsel ve ideolojik potansiyeline de odaklanmak gerekiyor.

1. Giriş

Soykırım, örgütlü şiddetin en aşırı biçimidir. Savaşlar, devrimler ve terörizm yıkım, katliam ve ölüm görüntülerini beraberinde getirirken, çoğunlukla direniş göstermeyen sivillerin sistematik şekilde katledilmesi gerçekten korkunç bir izlenim yaratır. Hâl böyle olunca, soykırım çoğu kez özellikle akıl almaz ve iğrenç bir suç olarak kabul edilir. Bununla birlikte, soykırım sadece bir suç değildir, aynı zamanda aşırı da olsa belirli bir toplumsal ilişki biçimidir. Bu yüzden her bir soykırım vakasının kökenlerini ve yönünü tam olarak anlamak için soykırımları mümkün kılan yapısal bağlamları, toplumsal süreçleri ve uygulamaları yeniden inşa etmek gerekiyor. Soykırım araştırmalarının hukuki ve ahlaki boyutları akademik çevrelerin ve kamuoyunun büyük ilgisini çekmiş olsa da soykırımı ele alan sosyolojik araştırmalar için hâlâ böyle bir durum söz konusu değildir. Sosyologlar çeşitli kapsamlı soykırım teorileri üretmiş olmalarına rağmen, bunların toplumsal etkileri sınırlı kalmıştır ve soykırım hâlâ büyük ölçüde sosyolojik bir olgudan ziyade hukuki bir olgu olarak anlaşılmaktadır. Bu bölümün amaçlarından biri, tartışmayı sağlam bir şekilde sosyolojiye doğru yöneltmektir. Bölümün ilk kısmı, toplumsal kökenleri de dâhil olmak üzere soykırımı dair sosyolojik bir anlayış sunuyor. İkinci kısım, örgütlü şiddetin bu aşırı biçiminin anlaşılmasına sosyolojinin yaptığı başlıca katkıları eleştirel bir bakışla inceliyor. Bölümün son kısmıysa soykırımın tarihsel dinamiklerini örgütsel, ideolojik

ve mikro dayanışmacı süreçleri çözümleyerek açıklamaya çalışan *longue durée* sosyolojik yaklaşımın ana hatlarını çiziyor.

2. Soykırım Nedir?

Savaş, terörizm ve devrim dâhil olmak üzere diğer birçok örgütlü şiddet biçiminden farklı olarak soykırım, görece yeni bir kavramdır. Terim, İkinci Dünya Savaşı sırasında sivilleri hedef alan ve benzeri görülmemiş boyutlara ulaşan toplu kıyım suçunun hukuki tanımını yapmak amacıyla Polonyalı Yahudi bir avukat olan Raphael Lemkin tarafından ortaya atıldı. Churchill Nazilerin savaş suçlarını bir insan topluluğunu toptan yok etmeye çalışan “isimsiz bir suç” olarak tarif ediyordu. Bu yüzden Lemkin, mevcut adli savaş suçu kategorileri ile Nazilerin savaşta işledikleri daha önce benzeri görülmemiş suçlar arasında somut bir ayırım yapmak istemişti. *Axis Rule in Occupied Europe* (Lemkin 1944: 79-95) [İşgal Altındaki Avrupa’da Mihver Yönetimi] adlı kitabında soykırımı “bir ulusun veya bir etnik grubun yok edilmesi” olarak tanımlamıştı. Niyetinin “eski bir uygulamanın modern hâlini belirtmek” olduğunu vurguluyordu ve bu genel ifadeyi “soykırımın bir ulusun anında yok edilmesini gerektirmez, bir ulusun tüm üyelerinin toplu olarak öldürüldüğü durumlar hariç” sözleriyle inceltiyordu. Bu kavram daha ziyade “grupları doğrudan yok etmek gayesiyle ulusal grupların hayatının asli temelini yok etmeyi amaçlayan farklı eylemlerden oluşan eşgüdümlü bir planı ifade etmeyi” amaçlıyordu. Shaw’un (2007: 18-36) haklı olarak vurguladığı üzere, Lemkin’in özgün kavramı epey kapsayıcıydı ve toplulukların fiziksel olarak yok edilmesinden çok daha fazlasını akla getiriyordu. Lemkin’e göre (1944: 79) soykırım, tasarlayarak “siyasi ve toplumsal kurumların, kültürün, dilin, ulusal duyguların, dinin ve ulusal grupların ekonomik varlığının parçalanması ve kişisel güven-

liğin, özgürlüğün, sağlığın, haysiyetin yok edilmesi” de dâhil olmak üzere, birbirinden farklı süreçlere atıfta bulunuyordu.

Lemkin, terimi ortaya atmasının yanı sıra, önde gelen devletlerin diplomatlarını 1948 BM sözleşmesinde bu kavramı kurumsallaştırmaya ikna etmeyi başaran oldukça etkili ve bir mücadeleci biriydi. Yine de başlıca devletlerin temsilcileri arasında bu sözleşmenin tam metni konusunda uzun süren çekişmelerden sonra bir anlaşmaya varıldı ve Soykırım Suçu-nun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’nin 2. Maddesi, soykırımı “ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu tamamen veya kısmen yok etmek kastıyla işlenen” bir fiil olarak tanımladı. Böylece Sözleşme, soykırımı karakterize eden beş farklı eylem biçimi saptıyordu: (1) belirli bir grubun üyelerini öldürmek; (2) o grubun üyelerinin bedensel veya zihinsel bütünlüğüne ağır zarar vermek; (3) o grubun yaşam koşullarını grubun fiziksel açıdan tamamen veya kısmen yıkımına neden olacak şekilde kasten, tasarlayarak zorlaştırmak; (4) o grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirlere başvurmak ve (5) o grubun çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek.

Fakat BM Sözleşmesi Lemkin’in genel önerisinin özünü içermesine rağmen bu kavramın anlamını da önemli ölçüde değiştirmişti. Her şeyden önce “kısmen” terimi fazla belirsiz olduğundan ve yıkımın boyutlarında büyük bir çeşitliliğe imkân tanıdığından, tanım bu olgunun son derece gevşek biçimde anlaşılmasına izin veriyordu. Holokost’un kolayca bir soykırım örneği olarak nitelendirilebileceği aşikârken, tanımın bu denli kapsayıcı oluşu tarihteki diğer birçok olay için de benzer bir iddiada bulunulmasına kapı aralamıştır. Tam olarak neyin “kısmen yıkım” sayılacağı açık olmaktan uzaktır. Böyle bir şey, bir grubun direnişi veya dış müdahale nedeniyle o grubun tamamını yok etme niyetine mi atıfta bulunmaktadır? Belki de böyle söylemek, grubu korkutmak veya belirli bir bölgeden ayrılmaya zorlamak için her zaman amaçlanan kısmi bir yıkımını ima etmektedir. Daha da önemlisi, bu tanım

bize “kısmen” denilenin ne kadar somut olması gerektiğini de söylememektedir. Kısmen deyince, böylesi, birkaç yüz kişiyi öldürmek için yeterli midir, yoksa binlerce kişiyi mi yoksa yüz binlerce kişiyi mi öldürmek için yeterlidir? Örneğin tarih boyunca etnik sınıflandırmalar genellikle muğlâk, geçici ve son derece olumsal olduğundan, bir etnik grubu tam olarak neyin oluşturduğu hiç de belirgin değildir. Bu isimlendirme, akrabalıkla ilgili herhangi bir topluluğa uygulanırsa, bu durumda, akrabalık ilişkisi olan 55 kişilik küçük bir köyün yok edilmesinin soykırım olarak nitelendirilebileceğini söylemek mümkün müdür?

Paradoksal olarak, bu tanım soykırım eyleminin kapsamını genişletirken, aynı zamanda soykırımı oluşturan şeyin içeriği de daraltılmıştır. Shaw (2007: 22), ikna edici bir şekilde şunu savunmaktadır: BM sözleşmesi ve soykırım konusunda mevcut akademik araştırmaların çoğu, daha kapsamlı toplumsal yıkım bağlamlarına çok az dikkat ederken veya hiç dikkat etmezken, neredeyse yalnızca grupların fiziksel ve biyolojik yıkımına odaklanmıştır. Shaw’un vurguladığı gibi “Naziler, tebaa halkları, hatta Yahudileri bile öldürmeyi amaçlamamışlardı: Onların yaşam biçimlerini ve toplumsal kurumlarını yok etmeyi amaçlamışlardı.” Bu yüzden, BM Sözleşmesi’nin yaptığı gibi imha araçlarına odaklanmak yerine bu araçların hizmet ettiği amaçlara bakmak gerekir. “Oysa durum tam tersiydi: Fiziksel yıkım, belirgin hâle gelip nihayetinde amacını aştığında bu durum Nazilerin baştan beri var olan toplumsal yıkım politikalarının aşırı uçlara varmasından başka bir şey değildi” (Shaw 2007: 22).

BM’nin tanımı fiziksel yıkıma aşırı odaklanmanın yanı sıra soykırımın toplumsal hedefleri konusunda da alışılmadık ölçüde sınırlı bir anlayış sunmaktadır. Örneğin BM Sözleşmesi’nin 2. Maddesi ideoloji, siyaset, sınıf veya cinsiyetle bağlantılı saiklerle işlenmiş cinayetlere ve diğer şiddet eylemlerine yer vermiyor. Tanımda epey göze batan bu eksiklikler tesadüf değildi, İkinci Dünya Savaşı’nda sonra oluşan yeni jeopolitik

düzenin doğrudan mirasıydı. Fiziksel yıkımın aşırı vurgulanması Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman sivillerin kitleler hâlinde tehcir edilmesinin sorumluluğundan kaçınmalarına imkân tanırken, sınıfa ve siyasi ideolojiye yer verilmemesi Stalin'in veya Mao'nun ülke içi tasfiyelerinin hukuki bir sonucunun olmasını engelliyordu. 1945 yılında çeşitli Avrupa ülkelerinden 15 milyona yakın Alman sivilin yeri zorla değiştirildiğinden ve bu süreçte bazıları öldürüldüğünden, soykırımın daha kapsayıcı bir tanımında ısrar etmek Müttefikleri soykırım suçu teşkil eden eylemlerinin ortağı hâline getirecekti (Schabas 2009). Benzer şekilde, bu kısıtlayıcı tanım komünist devletlerin yöneticilerini de koruyordu çünkü mevcut hukuki formülasyon, Stalin'in 1938-1939'da "kulakları", aydınları ve "Batılı casusları" hedef alan ve yaklaşık 1 milyon insanın ölümüne neden olan Büyük Tasfiyesini açıklama ihtiyacını ortadan kaldırıyordu. En az 18 milyon (ve muhtemelen 30 milyon) insanın ölmesine yol açan Büyük Atılım sırasında Çin yurttaşlarının kitleler hâlinde açlıktan ölmesinden Mao'nun veya sonraki yıllarda en az 1,5 milyon insanın doğrudan kaybına neden olan ideolojik ölüm tarlalarından Kızıl Kmerlerin sorumlu tutulmasını da engelliyordu (White 2012).

2. Madde'nin bu şekilde kısıtlı ifade edilmesinin uzun vadeli sonucu, hangi tarihsel ve güncel örneklerin soykırım sayılacağı ve hangilerinin bu kategorinin dışında kaldığı konusunda hiç bitmeyen bir tartışmaya yol açması olmuştur. "Bizim trajedimizin" açıkça soykırım teşkil ettiğini öne sürmek üzere yazılmış binlerce kitap varken "düşman komşularımızın" iddiaları bu şekilde adlandırılmayı hak etmez. Bazı açılardan "soykırım" terimi bugün "terörizm" terimi kadar tartışmalı hâle gelmiştir ve bu terimlerin kullanılması, çağdaş siyasi eylemlerin haklı gösterilmesini sağlamaktadır. Nitekim çeşitli siyasi muhalefet biçimlerini "terörizm" diye adlandırmak devlet yetkililerinin sivil toplum örgütlerini ve muhalefeti baskı altına almasına imkân tanırken, soykırımın

mağduru olma iddiası, öncelleri bu korkunç suçu işlemekle suçlananların siyasi eylemlerini gayrimeşru göstermek için kullanılan güçlü bir simgesel silah hâline gelmiştir.

Bu son derece siyasileşmiş tartışmalardan uzaklaşmak için hukuki soykırım ile sosyolojik soykırım kavramlarını birbirinden ayırmak büyük bir önem arz ediyor. Bu terimin aslen hukuki bağlamda ortaya atıldığı ve belirli bir fiili hukukta suç olarak tanımlamak üzere tasarlandığı açıktır. Fakat bu kavram farklı bir toplumsal düzen biçimi oluşturmak hedefiyle şiddet kullanımını içeren belirli toplumsal süreçleri tanımlamayı amaçladığından, ayrıksı bir sosyolojik olguya da kaçınılmaz olarak atıfta bulunmuş oluyor. Dolayısıyla soykırım hem hukuki hem de sosyolojik bir kategoridir. Ama hukuki ve sosyolojik kategoriler birbirinden önemli ölçüde farklı olduğundan, bu olguya dair iki anlayış arasında büyük bir gerilim vardır. Soykırımın hukuki anlamı, soykırım faillerinin işlediği suçlar, soykırımdan kurtulanların ve mağdurların ailelerinin şikâyetleri ve ulusal mahkemeler ile uluslararası mahkemelerde adaleti sağlama konularına odaklanmıştır. Bu yüzden ağırlık noktası insanın failliği, kasıt ve şiddet eylemlerinin sorumluluğunun paylaştırılmasıdır. Böyle bir yaklaşım, soykırıma yol açan olayları kasıtlı olarak bağlamından koparmayı amaçlar ve belirli bireylerin kararlarının ve eylemlerinin hukukiliğini ve suç teşkil edip etmediğini belirlemeye odaklanır. Örneğin Ljubisa Beara, 2010 yılında Eski Yugoslavya için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) tarafından 1995 yılında gerçekleştirilen Srebrenitsa Soykırımı'ndan suçlu bulunmuştu. Kararın gerekçesi Beara'nın "Güvenlik Şubesi'nin en kıdemli subayı olması ve öldürme harekâtının kitlesel ölçeği ve kapsamı hakkında en net genel tablonun bilgisine sahip olmasıydı." Beara "İzleme Dairesi'nin görüşüne göre cinayet girişiminin arkasındaki itici güç olmuştu" (ICTY 2010). Bu hukuki yargılamada yapısal bağlam tali bir konuydu ve sadece sanığın bireysel sorumluluğunu etkilediği

ölçüde dikkate alınmıştı. Dolayısıyla burada asıl soru şudur: Soykırımdan kim sorumludur?

Soykırıma dair sosyolojik anlayışların odak noktasıysa bu eylemleri olanaklı kılan daha geniş tarihsel ve toplumsal bağlamlardır. Bireyin suçluluğu yerine, soykırımla sonuçlanan çeşitli süreçler vurgulanır. Soykırım eylemlerini başlatmada, eşgüdümlemede ve düzenlemede güçlü bireylerin rolünü inkâr etmese de asıl amaç soykırımın uzun vadeli dinamiklerini anlamak olduğu için bu tür olayları toplumsal olarak uygun bir bağlama yerleştirmektir. Bu nedenle sosyolojik çözümlemeler, düpedüz basit kasıt, önceden tasarlanmış öldürme planları ve önceden yazılmış soykırım senaryoları yerine, soykırımların koşullu, dinamik ve karmaşık güzergâhlarını araştırırlar. Bu bağlamda failin rolünün yerini yapısal koşullar almaz; bunun yerine, bu bir empirik doğrulama sorunu hâline gelir. Sosyologlar, soykırım eylemleri dâhil olmak üzere her türlü toplumsal eylemin hem failin hem de yapının bir ürünü olduğunun farkındadırlar. Burada önem taşıyan nokta, bu süreçlerden hangisinin daha büyük bir açıklayıcı güce sahip olduğudur. Örneğin Ruanda Soykırımı'na, müteveffa Ruanda cumhurbaşkanı Juvenal Habyarimana'nın akrabaları ve yakın arkadaşları ve son derece nüfuzlu eşi Agatha Habyarimana'nın etrafında örgütlenmiş aşırılık yanlısı bir Hutu grubu olan Akazu'nun öncülük ettiği artık herkes tarafından bilinmektedir. Fakat 1994'te bir araya gelen belirli jeopolitik, ekonomik ve ideolojik faktör olmasaydı bu soykırım gerçekleşmezdi. Bu nedenle, soykırımın hukuki ve ahlaki sorumluluğu doğrudan Akuzu'nun önde gelen üyelerine ait olsa da Ruanda Soykırımı'nın sosyolojik güzergâhı belirli yapısal şartlara fazlasıyla bağlıydı (Mann 2005; Mamdani 2001; Malešević 2006). Başka bir deyişle, sosyolojik çözümlemeler için en önemli soru kimin suçlu olduğu değil, soykırımların neden gerçekleştiğidir.

Bu bölümde soykırımın sosyolojik kavranışına odaklanacağım. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu çözümleme

düzeyinde bile nelerin soykırım teşkil etti ve soykırımın etnik temizlik, etnikkırım, nüfuskırım, cinsiyetkırım, siyasi kırım, sınıfkırım, kentkırım ve öldürücü temizlik gibi alternatif kavramlardan nasıl ayrıldığı konusunda bir fikir birliği yoktur.

1990'larda eski Yugoslavya'daki savaşıardan bu yana, tartışmaların çoğu soykırımı etnik temizlikten ayırmaya yönelmiştir. Bu nedenle bazı uzmanlar iki kavram arasında keskin bir ayrım yaparken (Schabas 2009; Blecher 2005; Hayden 1996), diğerleri etnik temizlik kavramının, medyanın dikkatini, süregiden gerçek soykırımlardan uzaklaştırmak için uydurulmuş siyasi bir örtmecedan başka bir şey olmadığını savunarak bu ayrımı sorunlu bulmaktadır (Bećirević 2014; Blum vd. 2007). Fakat çoğu uzman, iki olgu bazı farklı özellikler sergilese bile etnik temizliklerin soykırımın ilk aşaması olabileceği veya doğrudan soykırıma yol açabileceği için ikisi arasında ayrım yapmanın genellikle zor olduğunu kabul etmektedir (Mann 2005; Naimark 2001). Örneğin Gellately ve Kiernan (2003: 19-20), soykırım ile etnik temizliğin bir anlamda kısmen ayırt edilebilir olduğunu ileri sürmektedir çünkü etnik temizlik "nüfusun değil, bir bölgenin 'arındırılması'" içermektedir ve nüfusun belirli bir bölgeden tehcir edilmesi, tam anlamıyla bir soykırımla sonuçlanabilir ama böyle olması zorunlu değildir.

Diğer uzmanlarsa kolektif aşırı şiddet eylemlerinin farklı türleri arasında daha ince bir derecelendirme yapılmasında ısrarcıdır. Harff ve Gurr (1988) soykırımlar ile siyasi kırımlar arasında bir ayrım yapmaktadır. Onlara göre soykırım, kurbanların etnik, ırksal, ulusal veya dinsel kimliklerine bağlı olarak devlet eliyle işlenen cinayetler düzleminde kavramlaştırılırken, siyasi kırımlar kurbanların rejime karşı siyasi muhalefetini veya toplum içindeki toplumsal konumlarını temel alan devlet destekli cinayetlerdir. Ayrıca Harff ve Gurr, hegemonyacı soykırımlar ile yabancı düşmanı soykırımlar ile cezalandırıcı, baskıcı, devrimci ve hegemonyacı siyasi kırımlar arasında da ayrım yapmaktadır.

Michael Mann (2005: 10-18) daha da ayrıntılı bir model önermektedir. Şiddet içeren (kurumsal zorlamadan, kasıtlı toplu kıyımlara kadar değişen) farklı grup eylemi türleri ve (hiç olmayandan kısmi olana ve topyekûn olana uzanan) grup temizliği türleri arasında bir ayırım yapmaktadır. Bu iki ölçeğin bileşimi, ılımlı ayrımcılık, dil kısıtlamaları ve kültürel baskıdan zorla din değiştirme, siyasi kırım, sınıfkırım, etnikkırım ve soykırım gibi daha aşırı eylemlere kadar uzanan çok sayıda kategori üretmektedir. Mann, radikal şiddet içeren toplumsal eylemlerin çeşitliliğini ifade etmek için “öldürücü etnik temizlik” terimini kullanmaktadır. En aşırı kırımlar arasında “tüm sınıfın toptan katledilmesi” olarak tanımlanan sınıfkırım dâhil olmak üzere kasıtlı katliamlar; bir düşmanın grup liderliğini ve potansiyel liderlik gruplarını kasten öldürmek olarak anlaşılan siyasi kırım ve “bir grubun yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda (kiliselerini, kütüphanelerini, müzelerini, sokak adlarını yok ederek) kültürel olarak da kökünü tamamen kazımayı” amaçlayan kasıtlı bir politika olarak kavramlaştırılan soykırım yer almaktadır (Mann 2005: 17).

Bu tür ayrıntılı tipolojilerin, aşırı şiddet eylemlerinin karmaşıklığını ve ince ayrımlarını vurgulamaları itibarıyla yararlı olduğundan şüphe yoktur. Fakat Shaw’un (2007: 64) da ileri sürdüğü üzere, çok fazla kavrama sahip olmak, olgunun önemini muğlâklaştırabilir: “Yeni terimlerin ortaya atılması . . . soykırım altında değerlendirilme gereken eylemleri başka olgularmış gibi ele alma tehlikesi doğurur.” Shaw’a göre bu yeni kavramların hepsi “aslında soykırımın veçheleridir.” Ona göre (2007: 78) soykırımı kavramlaştırmanın en iyi yolu onu etnik grupları ve ulusları yok etmeyi amaçlayan bir eylem olarak sınırlamaktan çıkarıp “her çeşit halkın veya grubun imhasını kapsayan” bir “şemsiye kavram” olarak tanımlamaktan geçmektedir. Bu itibarla Shaw, soykırımı “silahlı ve örgütlü tarafın silahsız –ve direnmek zorunda kalan– tarafı toplu olarak tasfiye etmeye yöneldiği şiddetli bir çatışma” diye tanımlamaktadır (Shaw 2007: 92).

Her ne kadar “soykırım” terimi başlangıçta sivilleri etnik veya ulusal kimliklerinden dolayı hedef alan aşırı şiddeti ifade etmek için ortaya atılmış bir kavram’ olsa da kısmen Shaw’un tavsiyesine uymak ve soykırımı, sivil nüfusu hedef alan daha özgül ve çeşitli radikal örgütlü şiddet eylemlerini bünyesinde barındırabilen bir üstkavram olarak ele almak akla daha yatkın görünüyor. Shaw ayrıca, soykırım süreçlerinin daha kapsamlı sosyolojik kavranışının bedensel olmayan eylemleri de içermesi gerektiği konusunda haklıdır. Tıpkı diğer örgütlü şiddet biçimleri gibi soykırımlar da yalnızca fiziksel bedenlerin yok edilmesine değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kültürel, ekonomik ve siyasi kurumların, tarihsel belleğin ve paylaşılan kolektif eylemin diğer birçok ürününün de tahrip edilmesini amaçlayan çeşitli eylemleri barındırırlar.

Shaw’un, Leven (2005) ile paylaştığı bu tanımın oldukça değerli bir diğer özelliği ise gruplar fikrinden uzaklaşmasıdır. Hem hukuki hem de sosyolojik soykırım tanımlarının ezici çoğunluğu, soykırımların etnik, ulusal, ırksal, dinsel ve diğer grupların sistematik olarak yok edilmesini içerdiğini vurgulamaktadır. Gelgelelim Weber’den (1968) beri sosyologlar etnik köken, ulus, ırk veya dinin yerleşmiş durağan özellikler değil, toplumsal ilişki biçimleri olduğunun farkındadırlar. Kültürel işaretleyicileri şeyleştirmek yerine, toplumsal dünyanın dinamik ve hatları belirsiz bir ortam olduğunu kabul etmek büyük önem taşımaktadır. Başka bir deyişle “Yahudi”, “Tutsi” veya “Hırvat” gibi toplumsal kategoriler, sınırları kesin olarak çizilmiş sabit nitelikler değildir. Bunun yerine Weber’in de gösterdiği gibi, kategoriyle ilintili olma ortak bir köken inancına dayandığında bile, bu kültürel kaynak yalnızca toplumsal açıdan anlamlı kolektif eylemler aracılığıyla etkin hâle gelmektedir (Malešević 2004: 24-28; Brubaker 2004). Nitekim Naziler kimin Yahudi olup olmadığını belirlemede muazzam zorluklar yaşamışlardı çünkü ellerinde “Aryan” Almanları, Almanca konuşan seküler Yahudilerden ayıracılabilecek nesnel parametreler yoktu. Bu anlamda bireyleri belirli

ve birbirini dışlayan grupların üyeleri olarak tanımlamak, soykırım eylemlerinin temel ideolojik önkoşullarından biridir. Toplumsal kategorileri zorla sabit gruplara dönüştürenler bu tür eylemlerin failleridir. 20. yüzyılın başlarında Almanya'nın birçok yurttaşı kendini Yahudi olarak görmese de Nürnberg Yasaları ve diğer zorlayıcı eylemler onları açıkça birbirine bağlı bir Yahudi grubu hâline getirmişti. Dolayısıyla soykırımın toplumsal dinamiklerini anlamak için fiziksel gruplaşma kavramından uzaklaşmak büyük bir önem arz etmektedir: "Gruplar toplumsal yapılar oldukları için, sadece bireysel üyelerinin bedenleri aracılığıyla oluşturulamazlar veya yok edilemezler" (Shaw 2007: 106).

Bununla birlikte, Shaw'un tanımında eksik olan şeyler şu üç değişkendir: (a) soykırımın genellikle belirli, uzun vadeli, tarihsel bir mantığa dayanan bir olgu olduğunun kabul edilmesi; (b) soykırım süreçlerinin çoğu önemli derecede kasıt içermesine rağmen, soykırımda kasıtlı eylemlerden daha fazlasının olması ve (c) soykırımın, ölçeği ve hedefi bakımından diğer örgütlü şiddet biçimlerinden farklı olması.

Birincisi, Shaw'un soykırımı silahlı ve örgütlü tarafların silahsız sivillerle şiddetli bir çatışması olarak tanımlaması, soykırımlar sanki tarihsel koşullardan azade, boşlukta cereyan ediyormuş izlenimi uyandırmaktadır. Bu tanım, özgül tarihsel şartlar hakkında hiçbir şey söylememektedir, dolayısıyla modern çağda soykırımın yayılması olgusunu yeterince açıklayamamaktadır. Bu bölümde daha sonra tartışacağım gibi, soykırım eylemi modern öncesi dünyada var olmayan, bir dereceye kadar örgütsel karmaşıklık ve ideolojik nüfuz gerektirmektedir. Soykırımların neden yalnızca belirli tarihsel koşullarda gerçekleştiğini açıklamak, bu yüzden büyük önem bir önem arz etmektedir.

İkinci olarak, soykırımı yalnızca kasıtlı toplu tasfiye olarak tanımlamak, çeşitli toplumsal örgütlerin sürekli sorumsuz davranışlarından kaynaklanan dolaylı kıyım ihtimalini dışarıda bırakmaktadır. Örneğin Kuzey ve Güney Amerika ile

Avustralya'daki yerli nüfusların benzeri görülmemiş bir şekilde katledilmesi sadece kısmen, kasıtlı, tasarlanmış ve örgütlü soykırım eylemlerinin bir sonucuydu. Sözelimi Alman general von Trotha'nın 1904 ile 1907 yılları arasında başını çektiği Güney Doğu Afrika'daki Herero ve Nama Soykırımı yaklaşık 100.000 doğrudan can kaybıyla sonuçlanmıştı (Olusoga ve Erichsen 2010). Kurbanların çoğu Namib Çölü'ne kadar kovalanmış ve oradan ayrılmaları engellenerek susuzluktan ölmeye terk edilmişlerdi. Von Trotha'nın açıklamaları bunun kasıtlı bir politika olduğunu açıkça ortaya koyuyordu: "Öyle bir halkın bu şekilde yok edilmesi gerektiğine ya da taktiksel tedbirlerle bu mümkün olmazsa ülkeden sürülmesi gerektiğine inanıyorum. . . . Grootfontein'den Gobabis'e kadar olan su kuyuları ele geçirilirse bu mümkün olacaktır. Birliklerimizin sürekli hareket halinde olması, geriye doğru yönelen küçük gruplarını bulmamızı ve onları yavaş yavaş yok etmemizi sağlayacaktır" (Mamdani 2001: 11). Buna karşılık imparatorluk sömürgelerindeki soykırım eylemlerinin çoğu, dolaylı yoldan, Avrupa'dan gelen hastalıklarının yayılması ve yeni, sıklıkla asalak taşıyan hayvanların ve ekinlerin bölgeye getirilmesi nedeniyle yerel habitatın tahrip olmasıyla gerçekleştirilmişti. Bu şekilde, Amerika ve Avustralya ile Afrika ve Asya'nın bazı bölgelerinin yerli nüfusu tamamen yok edildi. Avrupalı yerleşimcilerin çoğunun taşındığı Kuzey Amerika'da yerli nüfusun %90'ı öldü. Avustralya'da, 1920'lerde asıl Aborjin nüfusunun yalnızca %20'si hayatta kalmıştı (Mann 2005: 76; Smith 1980: 69-70). Mann'ın (2005: 76) işaret ettiği gibi, bugün ABD olan bölgenin Kolomb öncesi yerli nüfusunu sayısı 4 ila 9 milyon arasındayken "1900 ABD Nüfus Sayımı sırasında yalnızca 237,000 Kızılderili vardı, yani %95'lik bir kayıp söz konusuydu." Toplumsal yıkımın hızı ve ölçeği en çok, 1849'daki altına hücumun katliamı yoğunlaştırdığı Kaliforniya'da belirgindi: "10 yıllık devlet inşasından sonra 1860'a gelindiğinde Kaliforniya Kızılderililerinin sayısı yaklaşık 31.000'e düşmüştü: 12 yıl içinde %80'lik bir kayıptı

bu! Üçüncü Reich ise 12 yıl sürdü ve Avrupalı Yahudilerin %70'ini öldürdü” (Mann 2005: 76). Dolayısıyla soykırımın daha kapsamlı tanımı bu tür dolaylı şiddet eylemlerini de içermelidir.

Üçüncüsü, Shaw sivilleri hedef alan küçük çaplı ve geçici şiddetli çatışmalar ile belirli ideolojik ihtirasların yönlendirdiği büyük çaplı toplu tasfiyeler arasında bir ayırım yapmamaktadır. Bu anlamda onun tanımı BM Sözleşmesi’nin 2. Maddesini karakterize eden muğlaklığı da sergilemektedir. İntikam peşinde emirlere karşı gelen gözü dönmüş bir ABD askeri müfrezesinin küçük bir Vietnam köyünü katletmesi ile milyonlarca kişiyi kültürel veya biyolojik kökenleri nedeniyle yok etmeyi amaçlayan ideolojik ve örgütsel olarak ayrıntılı ve tasarlanmış bir kıyım girişim arasında büyük bir fark olduğu açıktır. Hukuki açıdan bu olayların her ikisi de aynı “soykırım” tanımına girerken, sosyolojik anlamda ikisini birbirinden ayırmak önemlidir.

Bütün bu uyarıları dikkate alarak soykırımı, silahlı ve ideolojik olarak kendini bir davaya adanmış toplumsal örgütlerin silahsız nüfusun toplumsal imhasına girişmesine ve bunun sonucunda kitlesel insan kayıplarının ortaya çıkmasına ve toplumsal ilişkilerin ve buna karşılık gelen kültürel altyapının tahrip olmasına neden olan, tarihsel olarak özgül ve aşırı bir örgütlü şiddet biçimi diye tanımlıyorum.

3. Soykırımın Toplumsal Kökenleri

Soykırım, evrensel olarak örgütlü şiddetin en uç biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu kavram, henüz 70 yaşındadır, oysa tanımlamayı amaçladığı toplumsal süreçlerin bu kavramdan önemli ölçüde daha eski olduğu açıktır. Bununla birlikte, uzmanlar soykırım olgusunun kaç yaşında olduğu konusunda son derece kutuplaşmışlardır. Toplu kıyımların, doğumları zorla önlemenin, büyük çaplı tecavüzlerin, çocukları kaçır-

manın ve tüm toplulukları kasıtlı olarak yerlerinden etmenin en azından son 10.000 yıldır gerçekleştiği genel olarak kabul edilmektedir. Fakat bu tür şiddet eylemi biçimlerinin soykırım oluşturup oluşturmadığı konusunda bir anlaşma yoktur. Bazı uzmanlar modernlik öncesinin ve günümüzün toplu cinayetleri arasında önemli bir fark görmezler. Örneğin Kuper (1981: 9), tarihsel kayıtların soykırımın çok uzun süredir var olduğunu gösterdiğini “Söz yeni, kavram eskidir” diyerek vurgular. Smith de (1987: 21) “soykırımın tarihin her döneminde var olduğu” konusunda ısrarcıdır.

Birçok uzman, *Gilgamiş* destanı, Homeros’un *İlyada*’sı ve *Odyseia*’sı ya da Eski Ahit gibi en eski yazılı kaynakların tarihöncesi ve tarihlerin ilk dönemlerinde de soykırımların gerçekleştiğini işaret edebilecek kapsamlı cinayet anlatıları içerdiğine dikkat çekmektedir. Örneğin *İlyada*’da (IV. kitap) Agamemnon, Menelaus’a şu “Sevgili Menelaus, neden insanların canına kıyma konusunda bu kadar esirgeyicisin? Truvalılar, evinizde kaldıkları zaman size bu kadar hoş davrandılar mı? Hayır, anne karnındaki yavrularına kadar hiçbirini sağ bırakmayacağız, onlar bile yaşamamalı. Tüm insanlar yok edilmeli ve onları düşünecek ve gözyaşı dökcek kimse kalmamalı” sözleriyle hitap eder. Benzer şekilde Eski Ahit, çok sayıda masum sivil grubun katledildiği son derece şiddetli anlatımlarla doludur. Örneğin 1. Samuel 15:2-3’te ikinci tanrı “İsraillilere yaptıkları kötülükten ötürü Amaleklileri cezalandıracağım. Çünkü Mısır’dan çıkan İsraillilere karşı koydular. Şimdi git, Amaleklilere saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür” der. Bununla birlikte, Üçüncü Bölümde de tartıştığım gibi, bu tür edebi metinler lafzi olarak anlaşılmazlar çünkü bunlar gerçekliğin eksiksiz betimlemeleri olmaktan ziyade, genellikle güçlü pedagojik araçlar olarak hizmet edecek abartılı imgeler sağlamayı amaçlarlar. Yani bunların amaçları gerçekliği olduğu gibi aktarmak değildi, muhataplarını korkutmak, aydınlatmak ve şaşırtmaktır.

Daha fazla bulguya dayalı araştırmalar, erken tarihteki doğrulanmış toplu cinayet vakalarına ağırlık vermiştir. MÖ. 7. yüzyılda Babillilerin ve Yahudilerin Asurlular tarafından topluca katledilmesi ve MÖ. 2 yüzyılda Kartaca'nın Roma tarafından imha edilmesi bu noktada örnek vakalar olarak öne çıkmaktadır (Kiernan 2009; Jonasson ve Bjornson 1998; Bell-Fialkoff 1996). Eski Ahit (Yeşaya ve Kralların Kitapları) gibi edebi metinlerde Asur örneği tasvir edilirken, bu olaylar Asurluların kendi yarım kabartmalarında ve yazıtlarında da kaydedilmiştir. Bu bulgular çok parçalı ve tartışmalı olsa da Asur ordularının Babil (MÖ. 689) ve Kudüs'ün (MÖ. 701) uzun süreli kuşatmalarından sonra en az iki katliama karıştığı görülmektedir. Bu şiddetli saldırılar, askerlerin ve sivillerin toplu katliamıyla sonuçlanmıştı. Benzer şekilde, Kartaca'nın Üçüncü Pön Savaşı'nda yok edilmesi, çok sayıda sivilin kurban gittiği iyi belgelenmiş bir toplu kıyım vakasıdır. Burada da öldürmeler, şehrin üç yıl boyunca kuşatılmasından sonra meydana gelmişti. Askeri zaferin ardından Romalı askerler tüm binaları ve surları yıkarak şehri 17 gün boyunca talan etmişlerdi.¹ Gelgelelim bu iki vaka sivilleri hedef alan aşırı şiddet örneklerini temsil ediyorsa da soykırımın birçok örgütsel ve ideolojik özelliğinden yoksundur. Bir kere, insanların *kim* olduklarına göre yok edilmesine odaklanan soykırımlardan farklı olarak, bu toplu kıyımlar onları *nereli* olduklarına göre hedef almaları itibarıyla epey gelenekseldi. Her iki durumda da ilgi odağı, bireyleri etnik kökenlerine göre yok etmeye yönelik ideolojik bir adanmışlık değil, toprakların fethedilmesiydi. Bu durum Romalı askerlerin kuşatmadan kurtulan 50.000 Kartacalıyı öldürmek yerine köle olarak satmalarından açıkça anlaşılmaktadır. Bu o dönemde savaş esirlerine yapılan standart bir muameleydi (Scullard 2002: 316). Benzer şekilde, Asur ordusu da tüm Yahudileri veya

Gerçi görünüşe göre çoğu sivil, Romalı askerler tarafından öldürülmekten ziyade kuşatma sırasında açlıktan ötürü ölmüştü.

Babillileri yok etme hırsıyla hareket etmemiştir. Asıl amacı bölgeyi veya maddi kaynakları ele geçirmektir. Oded (1979) ve Mann'ın (2005) gösterdiği gibi, Asur ordusu sürgünlerde uzmanlaşmıştı ve bir milyondan fazla insanı sürgün edebiliyordu. Bu sürgünler “halkları değil, sorun çıkaran devletleri ortadan kaldırıyor. Seçkinler ve askerler öldürülebilir veya köleleştirilebilirdi, isyancıların tanrılarının imgeleri ve heykelleri, devletlerinin ideolojisini yok etmek için parçalanırdı. Fakat insanlar değerli kaynaklardı ve sürgüne gönderilenler Asur'un yeniden inşasına katkıda bulunuyordu” (Mann 2005: 41). Başka bir nokta da bu örneklerin her ikisinin de modern öncesi büyük ölçekli katliamların tipik unsurlar olmasıdır çünkü sivillerin öldürülmesine, kültürlerinin ideolojik saiklerle ortadan kaldırılması eşlik etmemiştir. Büyük savaşlardan sonra şehirler sıklıkla yakılırken ve yerel tanrılar aşağılanırken bu tür toplumların tüm kültürel yapısını uzun vadede yok etme kararlılığı söz konusu değildi. Yahudi, Babil ve Pön kültürel etkileri bu katliamlardan çok sonra da güçlü kalmıştı çünkü hem Asurlu hem de Romalı yöneticiler bu tür kültürel uygulamalara müsamaha göstermişlerdi.

Soykırımların kadim bir uygulama olduğuna dair benzer bir argümanı savunan diğer uzmanlar, uyumsuz inanç sistemlerinden yola çıkarak dinsel pogromlara ve örgütlü toplu kıyımlarına odaklanmaya meyillidirler. Bu nedenle diğerlerinin yanı sıra Goldhagen (2009), Kiernan (2009) ve Freeman (1995) da 15. yüzyılın Reconquista İspanyası'nda² Yahudilerin, Müslümanların (Mağribiler) ve yakın zamanda Hristiyanlığa geçmiş olanların (*conversos*) katledilmesinin ve tehcir edilmesinin, Protestan Huguenotların [Fransız Protestanların] 16. yüzyılın Fransı'nda öldürülmesinin veya Oliver Cromwell'in 7. yüzyılın İrlandası'ndaki Katolik nüfusu hedef alan dinsel temizliğinin, soykırımın modern dönemden

² Endülüs döneminde İber Yarımadası'ndaki Hristiyanların, Müslümanların yarım adadaki varlıklarını ortadan kaldırma çabaları. (Çev.)

önce yaygın olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır. Haçlı Seferlerini içeren din savaşları, Müslüman Araplarla Kudüs'ün hâkimiyeti için girilen uzun mücadele ve Müslüman Osmanlı kuvvetleri ile Avrupalı Hristiyan imparatorluklar arasındaki uzun süreli şiddetin yanı sıra Katolikler, Protestanlar ve Doğu Ortodoksları arasındaki Hristiyan mezhep çatışmalarının hepsi, sayısız sivil katliamına neden olmalarıyla bilinirler. Örneğin Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) çok sayıda sivil kayıpla sonuçlanmış, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun nüfusu 4 milyon yani yaklaşık %20 azalmıştı (Parker 1984). Tüm bu örneklerde dinsel aidiyetler nedeniyle gerçekleştirilen geniş çaplı kitlesel cinayetler karşımıza çıkmaktadır.

Dinsel çatışmalar, gruba aidiyet duygusunu bireyleri inançları yüzünden kasten öldürmeye varacak noktaya kadar yoğunlaştırabilirken, bu eylemleri kitlesel uygulamalara dönüştürecek ideolojik ve örgütsel dayanakları ancak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında kazanabilmişlerdir. Tarihin erken dönemlerinin din savaşlarında “yanlış” inanca mensup bireylerin geniş çaplı temizliği nadiren söz konusu olmuştur. Bunun yerine, geleneksel imparatorlukların yöneticileri, nüfusun geri kalanını büyük ölçüde görmezden gelerek, fethedilen toprakların seçkinlerini kendi dinlerine döndürmeyi ve asimile etmeyi tercih etmişlerdir (Levene 2005; Mann 2005). Bunun tipik örnekleri Osmanlı'nın Bosna ve Arnavutluk fetihleriydi. O ülkelerde soylular topluca İslam'a geçmiş ve böylece ayrıcalıklı konumlarını büyük ölçüde korumuşlardı. Burada asıl mesele şudur: Modern öncesi bağlamlarda din kişinin kimliğinin kökleşmiş bir simgesinden ziyade hâlâ bir inanç sistemi olarak kavranıyordu, yani tutsak alınanlar fatihlerin dinine geçtikleri sürece onların ruhunun “kurtarılabileceğine” inanılıyordu ki bu da toplu kırımlara örgütsel bir ihtiyacın olmadığı anlamına geliyordu. Buna karşılık, daha sonraki dönemlerde dinsel aidiyet etnik ve ırksal tonlar kazanmıştır. Bu durum Reconquista İspanyası'nda Yahudilere, Müslümanlara ve kısa süre önce din değiştirmiş

olanları hedef alan dinsel katliamların sonraki aşamalarında zaten görülmektedir. Başlangıçta zorla tehcire ve ikinci dönemde din değiştirmelere odaklanılırken, tam anlamıyla bir din değiştirme bile kişinin hayatının esirgeneceğinin güvencesi değildi. İnanç olarak dinden, kimlik kategorisi olarak dine bu kademeli geçiş, Katolik müessesesinin içindeki seçkinlerarası çatışmalar ile aristokratların bu konuyu rakip aristokratları *converso* [dönme] diye suçlayarak kendi güçlerini tesis etme fırsatı olarak görüp istismar etmeleriyle körüklenmişti (Perez 2006). Bu uygulama bir dereceye kadar İrlanda, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki dinsel temizlik örneklerinde de mevcuttu. Yine de çoğu durumda dinsel çatışma soykırıma varmamıştı. Bunun yerine, bu tür şiddet olayları büyük ölçüde aristokrat seçkinler tarafından düzenlenmiş ve denetim altına alınmıştı ve nadiren halktan uzun süre destek görebilmişlerdi. Hidayet dinleri bir dereceye kadar ön-ideolojik birliği teşvik etse de, burası hâlâ doğuştan gelen toplumsal statünün yatay dayanışma girişimlerini kolayca alt ettiği keskin ve katı toplumsal tabakalaşma biçimlerinin hâkim olduğu bir dünyaydı. Mann'ın (2005: 42) güzel bir şekilde ifade ettiği gibi “Devletler halka değil, prenslere ve aristokratlara aitti. Bedenler değil ruhlar demokratikleştirilmekteydi. . .” Bu nedenle, 16. yüzyılın sonları, 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başları, Avrupa'nın bazı bölgelerinde sivillerin toplu imhasına elverişli bir toplumsal çevreye doğru kademeli bir geçişe tanık olurken, soykırımın yayılmasını mümkün kılacak örgütsel kapasite ve de ideolojik nüfuz hâlâ mevcut değildi.

Bu ilkçi³ [primordialist] yaklaşımların tam aksine, çoğu sosyolojik soykırım teorisi soykırımın modern bir olgu olduğunu savunmaktadır (Mann 2005; Levene 2005; Bauman 1989). Soykırımları modern öncesi sivil katliamlarından ayı-

³ İlkçilik ulusların veya etnik kimliklerin sabit, doğal ve kadim olduğu düşüncesidir. İlkçiler, her bireyin tarihsel süreçlerden bağımsız olarak doğuştan gelen tek bir etnik kimliğe sahip olduğunu savunurlar. (Ed.)

ran özellikleri ideolojilerde ifade bulmaları, teknolojik olarak etkili, sistematik ve merkezi olmaları ve devlet tarafından icra edilmeleridir. Geleneksel dünyada sivilleri hedef alan büyük çaplı katliamların çoğu plansız, gelişigüzel, düzensiz, teknolojik açıdan güçsüz ve epey zayıf ideolojik temellere sahipken günümüzün soykırım eylemleri ayrıntılı örgütlenme, karmaşık işbölümü, liyakate dayalı hiyerarşiler, merkezi otoriteler, özenle hazırlanmış öğretisel gerekçelendirme, ileri teknoloji ve modernliğinin diğer birçok unsurunu barındırmaktadırlar.

Bauman *Modernity and the Holocaust* [Modernlik ve Soykırım] (1989) başlıklı kitabında, soykırımın ilk sürdürülebilir modernist sosyolojik açıklamasını sunmuştu. Ağırlık noktası neredeyse tamamen Nazilerin Avrupalı Yahudilere yönelik imhasına verilmiş olsa da niyeti soykırım tasarılarının modern temelleri hakkında daha genel bir tartışma başlatmaktı. Bauman'a göre Holokost'un doğasında var olan modernlik; onun tamamen yeni bir dünya yaratma ihtirasından ve ideolojik yapı planından kaynaklanıyordu. Nazilerin ırksal hiyerarşiler ve öjenik saflık ütopyası, genellikle gelip geçici akıl hastalığı ve Avrupa'nın Aydınlanmacı ilerlemesinden bir gerileme olarak algılanmasına rağmen, Bauman'a göre Nazilerin tasarısı da Aydınlanmanın çocuğuydu. Bauman marazi ritüeller ve vahşi öfkenin bireysel örnekleriyle ilişkilendirilen modern öncesi pogromlardan ve Yahudileri hedef alan anlık katliamlardan farklı olarak "Nihai Çözüm"ün yeni bir dünya için bir yol haritasını takip etmeyi amaçlayan sistematik bir izlençe olduğunu savunmaktadır. Modern öncesi pogromlar bireysel öfke ve nefretin basit ifadeleri iken, modern soykırımlar ideolojik olarak dile getirilen ve toplum mühendisliğinde araçsal olarak uygulanan çalışmalardır. Bauman'a göre soykırım iki anlamda modern bir tasarıdır: (a) Rasyonel olarak tasarlanmış büyük bir olaylar dizisi gerektirmektedir ve (b) uygulanması, ileri teknoloji ve örgütlenmenin kullanımına tabidir. Ona göre soykırımlarda asıl amaç, toprakların ele geçirilmesi veya mümkün olduğu kadar çok düşmanın öldü-

rülmesi değildir, kusursuz toplumsal düzene dair belirli bir ideolojik tasarımın hayata geçirilmesidir. Bu bağlamda, soykırım aygıtı, bir bahçıvanın zararlı bahçe otlarını yok etmek için kasıtlı olarak çamaşır suyu veya sirke kullanmasına benzer biçimde hayata geçirilmektedir: Yahudiler, Roman Çingeneler, Slavlar, eşcinseller ve engelliler bu Nazi ırk ütopyasına uymadıkları için, onların da kusursuz bir bahçe yaratmak için yabancı otların temizlenmesi misali toplumdan temizlenmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla Holokost, mükemmel bir toplumsal düzen yaratmayı hedefleyen Aydınlanma kaynaklı bir ihtirasın doğrudan yan ürünüydü.

Bauman'a göre bu modernist saplantı, geleneksel bürokratik mekanizmalara ve rutinlere dayanarak gerçekleştirilen Nihai Çözüm'ün uygulanmasına çok iyi yansımıştır. Özel şirketlerde, modern fabrikalarda veya devlet yönetiminde faaliyet gösteren aynı araçsal rasyonellik ilkesi Nazi rejiminin imha kamplarında da kullanılmıştır: "Mal üretmek yerine, hammadde insandı ve ürün de ölümdü, gündelik olarak birçok birim işletmecinin üretim çizelgelerinde dikkatle işaretlenmişti. Modern fabrika sisteminin simgesi olan bacalardan insan etinin yakılmasıyla boğucu dumanlar çıkıyordu. Modern Avrupa'nın ustalıkla bir şekilde düzenlenmiş demiryolu ağı, fabrikalara yeni bir tür hammadde taşıyordu" (Bauman 1989: 8).

Her ne kadar Bauman'ın soykırım kurumunun modernliğin bir ürünü olduğu görüşünü paylaşa da Michael Mann dikkatini araçsal rasyonelliğin ve ütopyik bakış açılarının rolünden ziyade soykırımın bir sonuç olarak üreten makro sosyolojik süreçlere daha fazla verir. Hem Bauman hem de Mann, modern devleti toplu kıyımın başlıca aracı olarak görürken ikisinin devletlerin soykırımda oynadığı role ilişkin açıklamaları birbirinden oldukça farklıdır. Holokost'ta toprak fetihlerinin ve rakip ideolojik görüşlerin önemsiz bir rol oynadığını savunan Bauman'ın aksine Mann'a göre soykırım çoğu kez jeopolitik istikrarsızlık ve rakip ideolojik tasarımlar bağlamında ortaya

çıkılmaktadır. Dahası, soykırımın modernliğini anlamak için, çoğu halk yönetimi kavramını çağrıştıran toplum çapında meşrulaştırma tarzlarının önemini de araştırmak gerekir. Bu yüzden Mann'a göre (2005: 33) soykırım siyaseti genellikle "iki etnik topluluk içindeki güçlü grupların aynı bölge üzerinde 'halk adına' meşru ve erişilebilir rakip devletleri hedeflediği ve zayıflara dışarıdan yardım edildiği" durumların bir sonucudur. Mann, soykırımların gerçekleşeceklerse otoriter yönetimler altında nadiren gerçekleştiklerine, bunun yerine aslında eksik demokratikleşmenin yan etkisi olduklarına dair sezgilerle aykırı görünen bir argüman öne sürmektedir. Mann'ın argümanı, modern öncesi yöneticilerin siyasi meşruiyetlerini halk egemenliği kavramından türetmedikleri için soykırıma girişmedikleri fikrine dayanmaktadır. Buna karşılık, günümüzün toplumsal düzenleri böyle bir meşruiyet biçimini şart koşmaktadır. Bununla birlikte, "halk adına" fikri, etnik veya *demotik* [halka'ait] anlamda (etnik olanlara karşı halka ait olanlar diye) yorumlanabileceği için muğlâk kalmaktadır. Birbiriyle rekabet eden devlet kurma tasarılarının bulunduğu jeopolitik bakımdan istikrarsız bir ortamda, halkın yönetimi genellikle etnik homojenleşme çağrısıyla sona erer ve başkalarını hedef alan şiddetin "demokratik" denen yollarla meşrulaştırıldığı bir durum yaratır. Bu nedenle Mann'a göre soykırımlar çoğu kez "demokrasinin karanlık yüzü" olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bazen böyle bir şey dolaylı yoldan gerçekleştirilir. Bu duruma örnek olarak İngiltere, Fransa veya Hollanda gibi eski imparatorluk devletlerinin veya beyaz egemenliklerinin (ABD, Kanada, Avustralya veya Güney Afrika) sömürge mülklerinde etnik temizlik yoluyla ulusal homojenleşmeyi başarması gösterilebilir. Diğer durumlarda ise soykırımlar daha doğrudan yollardan gerçekleşmiştir. Uluslaşan devletlerin (örneğin Türkiye, Almanya, Ruanda, eski Yugoslavya vb.) kendi topraklarında yaşayan etnik açıdan farklı nüfusları öldürmesinde ve yerlerinden etmesinde durum böyle olmuştur. Bütün bu ve diğer durumlarda soykırım, mo-

dernleşen ve ulusallaşan devletlerin rekabet hâlindeki devlet emellerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ermeni nüfusunun maruz kaldığı 1915 Soykırımı, otoriter, İslamcı ama kültürel açıdan çeşitlilik barındıran Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşmedi; modernist, laik ve liberal Jön Türkler tarafından gerçekleştirildi. Bu nedenle Mann'a göre olayların soykırımla sonuçlanması, modernleşen, demokratikleşen ve uluslaşan bir devlet; siyasi ve diğer seçkinler içinde derin bölünmeler; değişen jeopolitik baskıların neden olduğu ve genellikle savaşla sonuçlanan iç ve dış radikalleşme dâhil çeşitli faktörlerin varlığını gerektirir.

Diğer bazı uzmanlar (Levene 2005; Weitz 2003; Kaye ve Strath 2000) soykırımı modern niteliğini vurgulayarak benzer bir tartışma hattını takip etmektedirler. Örneğin Levene'e göre (2005) soykırımlar, yoğun devlet inşası, ideolojik radikalleşme ve savaşın varlığı da dâhil olmak üzere çeşitli yapısal koşulların ürettiği modern olaylardır. Levene'in sözleriyle "Soykırım, bir devlet, kendi gündeminin bütünlüğünün (*) –devlet tarafından organik bir topluluk veya bir dizi topluluk olarak tanımlanan– bir nüfus tarafından tehdit edildiğini algıladığında, bu kitleyi toptan veya artık bir tehdit olarak algılanmaktan çıkacak boyutlarda sistematik olarak fiziksel yollardan ortadan kaldırmak suretiyle düzeltmeye çalıştığında meydana gelir" (Levene 2005: 35). Modernistler, açıklamalarında yapısal bağlamlara daha fazla ve bireysel aktörlerin yaptığı seçimlere daha az odaklanmaları itibarıyla ilkçilerden farklıdır. Dolayısıyla dönemleştirmenin (soykırımlar eski midir yoksa modern midir?) yanı sıra soykırım eylemini neyin yarattığı sorusu konusunda da derin bir anlaşmazlık mevcuttur. İlkçilerin çoğu (Dadrian 1995; Goldhagen 2009; Scheff 1994; Bećirević 2014) soykırımları bireysel veya kolektif niyetler ve önceden hazırlanmış planlar üzerinden açıklarken, modernistler en sonunda soykırıma yol açan olumsal ve tedrici radikalleşmeyi vurgulamaya yatkındırlar. Örneğin bazıları zaten 1920'lerde Hitler'in tüm Avrupalı Yahudileri yok etmek

için bir plan geliştirdiği; Mehmed Talat ve İsmail Enver'in Türkiye'de iktidara gelmeden çok önce Ermenilere soykırım uygulamayı kafalarına koydukları; Slobodan Milošević ve Radovan Karadžić'in Bosnalı Müslümanları Doğu Bosna'da hunharca katletmek için savaştan önce açık bir planının olduğu konusunda ısrar etmektedirler (Scheff 1994; Bećirević 2014; Dadrian 1995). Buna karşılık çoğu tarihsel sosyolog, soykırımlara giden yolun çok daha karmaşık ve değişen toplumsal ortama bağlı olduğunu savunarak bu tür iddialara şüpheyle yaklaşmaktadır. Mann (2005) ve Shaw'a göre (2007, 2003) soykırımlar çarpıcı biçimde değişen jeopolitik bağlamlarda ortaya çıkmaktadırlar. 20. yüzyılın tüm soykırım vakalarını çözümleyen Mann, Nazi Almanyası hariç diğer tüm vakalarda soykırımların başlangıçta demokratik, hatta liberal ideallerin aşıldığı gruplar olarak yola çıkan toplumsal hareketler tarafından sürdürüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, toplumsal koşullar kötüleştikçe ve ardından çoğu kez yıkıcı savaşlar gündeme geldikçe, bu ideallerden yavaş yavaş sapılarak radikalleşmeye gidilmiş ve aşırılık yanlısı siyasetlerin yoluna girilmiştir. Dahası, çoğu durumda soykırımı sürdürme kararlarının, örgütsel olarak etnik, ırksal, dinsel veya ideolojik sorunları başka yollarla "çözememenin" bir sonucu olduğu da görülmektedir. Soykırımlar sıklıkla savaş zamanlarında, düşman tarafının genellikle insan sayılmadığı ve yakın bir tehdit olarak algılandığı zamanlarda meydana geldiğinden, bu tür bir radikalleşmenin gerçekleşmesi daha fazla ihtimal dâhilindedir. Bu anlamda Shaw'un (2007) ileri sürdüğü üzere soykırımlar, belirli grupların yeniden tanımlandığı ve devletin düşmanı olarak şiddet yoluyla hedef alındığı belirli bir savaş biçimi olarak kavramlaştırılabilir: "Silahlı askeri güç, örgütlü silahlı düşmanlara karşı yoğun bir şekilde kullanıldığında, liderlerin silahlı güç de kullanan bu tür toplumsal gruplara karşı olağanüstü ve genellikle de gayrimeşru adımlar atması daha kolaydır" (Shaw 2003: 44). Bunların hiçbirisi bireysel kararların bu süreçlerde önemli olmadığı anlamına gelmez.

Siyasi ve askeri liderler nihayetinde soykırımlardan sorumlu olduklarından kuşku yoktur. Fakat münhasıran bireysel failerin rolüne odaklanmak, tutarlı ve meselenin inceliklerini kavrayabilen sosyolojik açıklamalar yapmamıza hiçbir katkıda bulunmaz. Böyle bir yaklaşım aslında hem hukuki hem de sosyolojik anlamda ters etki yaratabilir çünkü sonuçta çok az sayıda kişiyi suçlamak için bahane yaratacak ve böylece soykırım olaylarında çok sayıda kişiyi suç ortağı hâline getiren büyük çaplı toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasına yol açacaktır.

Modernist soykırım teorilerinin sosyolojik olarak ilkçi yaklaşımlardan daha makul açıklamalar sunduklarına şüphe yoktur. Modern öncesi toplu katliamlar ile toplulukların toptan yok edilmesini hedefleyen günümüzün ideolojik tasarıları arasında bir ayrım yapmak çok önemlidir. Ayrıca bu olguları patolojik kişiliklerin tasarladığı ve uyguladığı sabit ve durağan tasarılar olarak değil de yapısal değişiklikler ve kolektif eylemlerle şekillenen karmaşık, olumsal ve çelişkili dinamik süreçler olarak incelemek de önemlidir. Bununla birlikte, modernist yaklaşımlar ilkçi muadillerine kıyasla büyük bir ilerlemeyi temsil ederken, eleştirilecek yanları da yok değildir. Bu yaklaşımlara yöneltilen beylik eleştirilerden biri, modernistlerin modern dünyada soykırımların neden ve tam olarak nasıl ortaya çıktığını açıklamada zorlandıklarıdır. Hutchinson'ın (1994) iddia ettiği gibi, milliyetçiliğin yükselişi bağlamında bakıldığında güçlü modernist argümanlar açıklamalarını modern öncesi dünyayı bir *tabula rasa* (boş sayfa) olarak gören sorunlu bir bakış üzerine bina etmiştir. Yani birçok moderniste göre önemli olan yalnızca modernliktir, daha önce olup bitmiş şeylerin sosyolojik önemi yok denecek kadar azdır. Fakat her ne kadar soykırım tamı tamına modern bir olgu olsa da, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında tarih sahnesinde aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan yeni bir olgu olmadığını kabul etmek de önemlidir. Bunun yerine, soykırımın toplumsal kökenlerini

ve güzergâhını tam olarak kavramak için dünya çapında gelişmesini ve genişlemesini tarihsel olarak konumlandırarak bir *longue durée* sosyoloji çözümlemesini yapmak büyük bir önem arz etmektedir.

Modernist anlatılara yöneltilen bir başka eleştiri de bu anlatıların soykırım süreçlerinde yer alan toplumsal faillerin güdülerini açıklamada bariz biçimde yetersiz kaldıklarıdır. Basitçe söylemek gerekirse, bu tür teoriler tarihsel gerçekliğin aşırı yapısalcı yorumlarını bize sunmaktadırlar. Soykırımların her şeyden önce yapısal koşulların ürünleri olduğu kesinlikle doğru olsa bile, böyle bir şey aslında toplumsal aktörlerin bu tür şiddet eylemlerine bilfiil katılmak için nasıl harekete geçirildiklerini veya nasıl edilgin seyirciler olarak kaldıklarını belirlememize engel olmamalıdır. Mann, Shaw ve Bauman bize ideolojik yol haritalarının, devlet örgütlenmesinin, jeopolitiğin ve teknolojinin rolü hakkında çok şey anlatırken, sıradan bireyleri toplu katillere dönüştüren toplumsal mekanizmalar hakkında çok az bilgi sunmaktadır. Ağırlık noktası, Bauman'ın Milgram deneylerini kullanmasında veya Mann'ın radikalizmin “çekirdek destek gruplarını” çözümlemesinde olduğu gibi, soykırım faillerinin toplumsal bir profilini sağlayan bireysel saiklere verilse bile, genel argümanları yapısalcılığa sadık kalmaya devam etmektedir. Bu çalışmalarda eksik olan, makro süreçler ile mikro süreçler arasında daha elle tutulur bir bağlantıdır.

Son olarak, modernist yaklaşımlara ve özellikle de Bauman'ın yaklaşımına soykırım üzerine çalışan bilginler kısa süre önce empirik kanıtlarla itiraz etmişlerdir. Bu kanıtlar arasında işgal altındaki Avrupa'da ve özellikle Doğu Avrupa'da Nazi cinayetlerinin kurbanlarının çoğunun toplama ve imha kamplarında değil, birçok yerde daha geleneksel idamlara ve kırıma maruz kalarak öldürüldükleri yer almaktadır. Gerwarth'ın (2014: 27) işaret ettiği gibi, Holokost'la ilgili son zamanlarda yapılan birçok çalışma, “soykırımın bürokratik, gayrişahsi ve daha makul hâle getirilmek üzere nahoş

detaylardan arındırılmış olduğuna dair uzun süredir devam eden inancı” sorgulamaktadır çünkü “sonuçta, Holokost’ta katledilenlerin önemli bir kısmı Auschwitz’in SS denetimindeki ölüm fabrikalarında değil, ‘sıradan insanlar’ tarafından kurşuna dizilerek hayatlarını kaybetmiştir.” Benzer bir şekilde, Ruanda ve Bosna’daki gibi daha yeni soykırımlar da genellikle modernist ethos, ideoloji, teknoloji ve örgütlenmeden yoksun olaylarmış gibi betimlenegelmiştir. Örneğin eleştirmenler Hutuların ve hain Tutsilerin öldürülmesinin çoğunun, sözgelimi toplu kıyımların ana silahı olarak hizmet eden gaz odalarından ziyade bireylerin kullandığı palalar yoluyla doğrudan fiziksel çatışmalarla gerçekleştirildiğini defalarca işaret etmişlerdir. Bu sağlam eleştirilere tutarlı bir cevap verebilmek için, örgütsel ve ideolojik gücün geleneksel modernist yorumları üzerinde yeniden düşünmek önem taşımaktadır.

4. Geleneksel Modernizmin Ötesi: *Longue Durée* Soykırım

4.1. Örgütsel Kapasite

Bauman’ın (1989) kitabından en unutulmaz ve ürpertici imgelerden birini imha kamplarının günümüzün fabrikalarına benzer yerler olarak tasvir edilmesi teşkil ediyor. Ona göre, modern kauçuk veya otomobil fabrikaları ile Auschwitz çok benzer ilkelere göre faaliyet gösteriyordu. Bu ilkeler karmaşık işbölümü, üretim hatları, son derece gelişmiş iletişim ve mal taşıma sistemleri, üretim çizelgeleri, işletme planlaması, hammadde temini ve işlenmesi şeklinde sıralanmaktadır. Bu manzarada baca, sanayi gücünün ve modern bir yaşam tarzının simgesi olarak durmaktadır. Bauman’a göre kauçuğun veya insan etinin yakılmasıyla eşit derecede baca dumanının üretilebileceği gerçeği, modernliğin temel özelliklerini yansıtmaktadır ve bunlar da araçsal rasyonelliğin ve teknolojik verimliliğin her türlü etik ilkeden önce gelmesidir. Fakat bu güçlü bir imge olmasına rağmen soykırım tasarılarının temel

özelliklerini tam olarak yansıtmamaktadır. Bir kere, Bauman kurumsal sistemlerin işlevselliğini ve verimliliğini abartmaktadır. Ona göre Holokost mümkündü çünkü örgütsel disiplin, ahlaki sorumluluk duygusunun yerini almış ve sıradan bireylerin empati duygularını örgütlerine yönelik tartışmasız sadakat duygularıyla değiştirmelerine izin vermişti. Böylece bireyler, emirlere uyarak ve sadece küçük mesleki görevlerine odaklanarak, büyük soykırım tasarısına katılmak zorunda kalmamışlardı. Bu görüşe göre sadakat, sistemin bir bütün olarak araçsal verimliliğiyle bağlantılıdır. Nazi devleti etkili, iyi örgütlenmiş ve müreffeh bir devlet olduğu için, bu görüşe göre, böyle muazzam bir tasarıya da başarıyla girişebilirdi. Bauman ayrıca, bu tasarımın belirlenen görev ve hedeflerine ulaşmada sergilediği benzeri görülmemiş verimlilik sayesinde meşrulaştırıldığını vurgulamaktadır.

Modern fabrikalar, bürokratik yönetim modelinin birçok özelliğini bünyesinde barındırsa da bürokratik güçte araçsal akılcılık, işlevsellik ve verimlilikten çok daha fazlası vardır. Aslında bu kategoriler bürokratik düzenin asli unsurları olsalardı böyle bir düzen fazla uzun süremezdi. James S. Scot'un (1998) ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, araçsal rasyonel ilkeleri kullanan aşırı merkezi bürokratik denetim sistemleri çoğu kez tam bir başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu durumun örnekleri Sovyetler Birliği'ndeki kolektif çiftçilikten Le Corbusier'nin⁴ [Brezilya'nın Başkenti] Brasilia veya Chandigarh'dakiler⁵ gibi etkili mimari tasarımlarına, Prusya'daki bilimsel ormancılık modeline, Tanzanya'daki devlet destekli köyleşmeye dek uzanmaktadır. Güçlü bürok-

Le Corbusier olarak tanınan Charles-Edouard Jeanneret (1887-1965) İsviçre asıllı Fransız mimar. Modernizme ve uluslararası üsluba yaptığı katkılar ile tanındı. Modern yüksek tasarımın öncü çalışmalarını yaptı ve kendisini toplu konutlar ve kalabalık şehirler için daha iyi yaşam koşullarını sağlamaya adanmıştı. Daha sonra eleştirmenler tarafından mimarlık üslubu ruhsuz monolitler olarak eleştirildi. (Çev.)

Hindistan'da Pencap ve Haryana eyaletlerinin ortak başkenti ve birlik bölgesi. (Ed.)

ratik sistemler, kurallardan, düzenlemelerden ve hedeflerden çok daha fazlasını gerektirirler. Scott (1998: 310-311) bu durumu, kurallara bağlı kalarak iş yavaşlatma örneğiyle çok iyi açıklamaktadır: “Kurallara bağlı kalarak işi yavaşlatma eyleminde . . . çalışanlar her kurala ve yönergeye titizlikle uyarak işlerini yapmaya ve fakat sadece görev tanımlarında belirtilen görevleri yerine getirmeye başlarlar. Bu durumda tam olarak amaçlanan, işin durma noktasına veya en azından bir salyangoz hızına gelmesidir. . . . [Bu eylem], gerçek çalışma süreçlerinin, resmî çalışma kurallarından ziyade gayriresmi anlayışlara ve doğaçlamalara nasıl daha fazla bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.”

Bu nedenle, çoğu durumda bürokratik sistemler araçsal rasyonalitenin dilinde “konuşur” ve verimlilik ile işlevsellik fikrini yansıtırken, aslında dâhili günlük eylemleri daha dağınık, kaotik ve çelişkili olabilir. Bu örgütsel özellikler Nazi yönetiminde de aynı şekilde yaygındı. Son derece etkili bir militarist devlet makinesi olduğuna dair halk arasında sahip olduğu yaygın imgeye rağmen Nazi Almanyası’nda karar verme süreçleri iç çatışmalar, çelişkili politikalar ve örgütsel karışıklıklarla doluydu. Ian Kershaw’un (1993) “Führer’in gözüne girmek için çalışma” kavramı, Nazi bürokratik düzeninin merkezinde yer alan bu rekabet eğilimini güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Kershaw’a göre Hitler, askeri strateji ve dış siyaset dışında “tembel bir yönetici”ydi ve Nazi devletin günlük işleyişine katılmak onun özel olarak ilgisini çekmiyordu. Sonuç olarak, Nazilerin yarattığı çok sayıda bürokratik sistem, Führer’in dikkatini ve himmetini kazanmak için sürekli birbiriyle rekabet hâlindeydi. Devlet, parti ve askeri bürokrasiler, Hitler’in planlarını ve isteklerini önceden tahmin etmek için çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Bu süreçte genellikle karşılıklı olarak çatışan siyasetler izliyorlardı ki bu da tüm sistemi verimsiz, hatta bazen karman çorman hâle getiriyordu. Kershaw’a göre (2008, 1993), farklı Nazi örgütleri arasındaki işte bu sürekli ve şiddetli rekabet en so-

nunda soykırımı yol açmıştı. Kershaw, 1938'den sonra Nazi devletinin, Hitler'in desteğini kazanmak için birbiriyle sert rekabete giren rakip kurumlardan oluşan çok merkezli bir büyük işletme hâline geldiğini ileri sürmektedir. Hitler radikal seçenekleri tercih etmeye yatkın olduğundan, rekabet eden Nazi örgütleri, rakiplerini radikal çözümler öneriler getirmek suretiyle geride bırakarak Hitler'i kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu birikimli radikalleşme en sonunda Nihai Çözüm'ün soykırım politikalarını doğurmuştu.

Bu nedenle, Bauman'ın modern örgütsel gücün bir simgesi olarak gösterdiği uygun maliyetli fabrika imgesi hatalıdır. Verimlilik söylemi, bürokratik yönetimin oldukça önemli bir meşrulaştırıcı ilkesi olsa bile, onun gücünün ana kaynağı bu değildir. Toplumsal örgütler için asıl önemli olan, zorlayıcı gücün kazanılması ve bu gücün mevcut toplumsal düzen aracılığıyla meşrulaştırılabilmesidir. Münhasıran fabrika gibi modern imgelere odaklanmak, örgütsel gücün çok yeni bir gelişme olduğu şeklinde yanlış bir izlenim uyandırmaktadır. Bununla birlikte, bu kitap boyunca ısrarla ileri sürdüğüm gibi, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi son 12.000 yıldır var olan bir süreçtir. Modern toplumsal örgütler, geleceksel öncelleriyle karşılaştırıldıklarında benzeri görülmemiş bir örgütsel kapasiteye sahip olsalar da bürokratik sistemin temel özellikleri Bauman'ın iddia ettiğinden çok daha uzun süredir varlığını sürdürmektedir.

Önceki bölümlerde, örgütsel kapasitenin son 12.000 yılda adım adım geliştirildiğine değinmiştim. Siyasi oluşumlar, örgütsel genişlemenin baskın aracı olmasına rağmen bu süreç, dinsel örgütlerden ve özel şirketlerden çeşitli paramiliter gruplara kadar, devletin etki alanının dışında da mevcuttu ve görünür hâldeydi. Başlı başına birçok yönetim ve devlet dışı örgütlenme düşüş yaşamış veya rakip yapılar tarafından denetim altına alınmış veya asimile edilmiş olsa da bu tür bir örgütsel güç bu uzun tarihsel dönemin çoğunda sürekli olarak artmıştır. Şu konuyu vurgulamak önemlidir: Bu süreç her za-

man inişli çıkışlı olmuştur, çatışmalar ve çelişkilerle doludur ve zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi evrimsel bir olgu değildir. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun örgütlenme kapasitesi Karolenj öncesi dünyanın küçük devletleriyle karşılaştırıldığında, Roma İmparatorluğu'nun ilk örgütsel atalarından çok daha güçlü bir yapı olduğu açıkça görülmektedir. Ne var ki bu dönemsel çıkmaz sokaklara rağmen, yönetimlerin ve diğer kuruluşların örgütsel kapasitesi genel anlamda artmaya devam etmiştir. Bu durum, çeşitli göstergelere bakılarak kolayca değerlendirilebilir. Bu göstergelerse toplumsal örgütlenmelerin çeşitli hizmetler sunma yeteneği; çok sayıda insan ve kaynağın yönetimi, karmaşık altyapının tesis edilmesi ve sürdürülmesi; toplumsal davranışların düzenlenmesi; kuralların ve düzenlemelerin yanı sıra ülkenin güvenliğini sağlama yeteneği; vergi toplama kapasitesi; belirli politikaları gündeme getirme ve hayata geçirme yeteneği olarak sıralanmaktadır (Malešević 2013a; Mann 1993).

İşte bu örgütsel anlamıyla modernlik, Bauman da dâhil olmak üzere birçok toplumsal teorisyenin iddia ettiğinin aksine geçmişten derin bir kopuşu temsil etmemektedir. Tarihsel gelişimde *tabula rasa* yoktur. Yüzyıllardır süregelen uzun vadeli örgütsel birtakım değişikliklerin var olduğu tespit edilebilir. Ulus devletlerinden özel şirketlere varasıya günümüzün modern örgütlenmeleri ayrıksı biçimde yeni kurumlar olsalar da bunlar yoktan var olmamışlardır. Aksine, modern öncesi imparatorluklar ile çağdaş ulus devletleri arasında olduğu kadar geleneksel ticaret loncaları ile günümüzün girişimcileri arasında da önemli bir süreklilik vardır (Malešević 2013a; Burbank ve Cooper 2010). Modern örgütleri farklı kılan, örgütsel karmaşıklıkları, boyutları, kapsamları, kapasiteleri ve yeni meşrulaştırma tarzlarıdır. Bu nedenle, modernliği örgütsel gelişimin başlangıcı olarak ele almak yerine, epey uzun süredir devam eden süreçlerin çarpıcı yoğunlaşmasından söz etmek daha faydalı olacaktır. Fakat bu, son 300 yılda meydana gelen toplumsal değişimlerin devrimci nitelikten

yoksun olduğu anlamına da gelmez. Tam tersine, son 300 yılda meydana gelen bilimsel, sınai, siyasi ve toplumsal devrimler bu dünyayı tanınmayacak ölçüde değiştirmiştir. Bununla birlikte, bu devrimci dönüşümler ancak nihayetinde bu devrimlerin gerçekleşmesi için örgütsel kapasite sağlayan uzun vadeli örgütsel yapılanmaların ve bu çarpıcı değişikliklerin halk indinde böyle kabul edilmeleri sayesinde mümkün olmuştur.

Bu bağlamda soykırım olgusu, tarihsel öncelleri olmayan bir olgu olarak görülmemelidir. Soykırım modern bir olgudur ama sadece örgütsel tohumları binlerce yıl önce ekildiği için böyledir. Shaw, Mann, Levene ve diğerlerinin kabul ettiği üzere, devletsiz ve savaşırsız bir soykırım yoktur. Tarih boyunca savaşan devletlerin ezici çoğunluğu soykırım eylemlerinde bulunmamış olsa da onların etkileşimlerinin zaman içinde nasıl değiştiğini anlamak ve bazı durumlarda soykırımlara yol açabilen savaşın ve devlet oluşumunun dönüşümüne odaklanmak önemlidir.⁶ Yiyecek arayan atalarımız devletlerde yaşamadıkları ve savaşa girmedikleri için, soykırım eyleminin insanlar açısından doğal olmadığı açıktır. Bununla birlikte, devletler geliştikçe ve genişledikçe ve savaşlar yoğunlaştıkça, insan kayıplarının sayısı önemli ölçüde artmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, savaşın kayıpları katlanarak artma eğilimindeydi. Nitekim Bu sayı 10 ve 11. yüzyıllarda 60.000'den azken, 20. yüzyılda 135 milyona çıkmıştı (Eckhardt 1992; Leitenberg 2006). Dahası, bu çatışmalarda öldürülen sivillerin sayısı da önemli ölçüde artmıştır. Sivil kayıplar Birinci Dünya Savaşı'nda %40'a yaklaşırken, İkinci Dünya Savaşı'nda %65'e ulaşmış, Irak Savaşı'nda ise %77'ye yükselmiştir (Sadowski 1998; Boot 2006; IBC 2016). Savaşın büyüklüğü çoğu kez kayıpların sayısı üzerinde çok önemli

Gerçi "devlet"ten bahsetmek yerine "toplumsal örgütler" hakkında yazmak daha doğrudur çünkü soykırımların devlet bağlamının dışında gerçekleşebileceği dikkate alınmalıdır ve soykırımların ticari şirketlerin özel askeri güçleri ve polis kuvvetleri, korsanlar, paralı askerler ve diğer düzensiz toplumsal örgütler tarafından başlatıldığı ve gerçekleştirildiği durumlar da söz konusudur.

bir etki yaratmaktadır ve uzun süren savaşlar daha da yıkıcı olmaya meyillidir. Yine de siviller yüzyıllardır savaşın hedefi olsalar ve bazı tarihsel bağlamlarda savaşın meşru ganimetleri olarak görülseler de modern öncesi devletlerin büyük bir kısmı, çok sayıda bireyi yok edecek örgütsel araçlara (veya ideolojiye) sahip değildi. Yüz binlerce insanı toplamak ve öldürebilmek için –birkaç örnek vermek gerekirse– oldukça gelişmiş bir zor kullanımı, ulaşım, iletişim, silah ve depolama araçlarına sahip olmak gerekir. Buna ilave olarak, böyle bir şey, karmaşık işbölümü, merkezileşmiş otorite, önemli derecede okuryazarlık ve epey büyük maddi kaynaklar olmaksızın gerçekleştirilemez. Modern öncesi devletlerin çoğu, bu örgütsel bileşenlerin yalnızca ilkel biçimlerine sahipti. Bu nedenle siviller katledildiğinde, böyle bir şey genellikle eldeki sınırlı imkânlarla yapılıyordu ve bunlar da duvarlarla korunan şehirlerin yakılması veya bölgedeki köylerin tahrip edilmesi şeklinde gerçekleştiriliyordu. Çoğu durumda, bu sivil katliamları onlar teslim olmayı reddettikten sonra meydana geliyordu. Örneğin Drogheda'nın 1649'da Oliver Cromwell'in ordusu tarafından baskına uğraması, geleneksel bir örüntüyü izlemişti: Saldırganlar önce şehrin teslim olması için çağrılarda bulunmuşlar ve bu çağrıları reddedildikten sonra Cromwell güçleri şehri imha edip şehrin askerleriyle birlikte birçok sivil de öldürmüşlerdi. Bu özel vaka, sivilleri ve savaş esirlerini hedef alan kasıtlı cinayetleri içerdiği için çoğu benzerinden daha acımasız bir olay sayılagelmiştir. Fakat dönemine göre sergilediği nispeten aşırı vahşete rağmen 700 ila muhtemelen 2.000 arasında değişen çok az sayıda sivil kaybına yol açmıştı (Barratt 2009).

Büyük çaplı katliamların örgütlenmesi karmaşık, maliyetli ve zahmetli bir iş olduğundan, geleneksel yöneticilerin çoğu günah keçisi olarak kullanılan az sayıda kişiye odaklanmayı tercih ediyordu. Gücünü ve gazabını göstermek ve başkalarını caydırmak için, bir avuç insana aşırı işkence yapmak ve ardından öldürmek yeterli oluyordu. Collins'in (1974)

gösterdiği gibi, geleneksel hiyerarşik düzenler 'işkenceyi bir toplumsal iletişim ve denetim mekanizması olarak kullanmışlardır. Çok sayıda köylüyü öldürmeye ihtiyaç yoktu ve zaten bunun için gereken örgütsel araçlar da yoktu. Mevcut toplumsal hiyerarşileri sürdürmek ve gelecekteki muhalefeti önlemek için, çarka bağlanan birkaç bedeni parçalamak, birkaç cadı yakmak veya stratejik olarak bir veya iki kesik insan başı sergilemek yeterliydi.

Modern öncesi devletler, günümüzdeki muadilleriyle karşılaştırıldıklarında örgütsel olarak oldukça zayıf olsalar da, bazı modern öncesi devletler diğerlerinden daha fazla örgütsel kapasiteye sahipti ve bu da sivilin toplu olarak öldürülmesinin koşullarını yaratıyordu. Örneğin Portekiz ve İspanya gibi Avrupalı yayılmacı güçler ve diğerleri, örgütsel ve teknolojik üstünlüklerini yerli nüfusa karşı kullanarak dünyanın geniş bölgelerini sömürgeleştirebilmişler ve bu bölgelerin yerli sivil nüfusunu yok edebilmişlerdi. Benzer şekilde Çin Han Hanedanı, İran Safevileri, Osmanlılar, Aztekler ve İnkalardan Moğol imparatorluklarına kadar Avrupalı olmayan imparatorlukların hepsi, sömürgeleştirdikleri nüfusları topluca katletmeye girişmişti. Fakat bu durumlarda bile onların örgütsel güçleri sınırlıydı çünkü imparatorluk ve askeri yönetim, egemenlikleri altındaki sömürgelerin anakarasına veya kırsal bölgelerine etkili şekilde nüfuz edemiyordu. Örneğin Avrupa imparatorluklarının deniz kuvvetleri varlıklarını kıyı bölgelerinde tesis etmeye meyilliydiler, bu yüzden kendileri için daha az yaşanabilir durumda olan anakaranın içleri üzerinde çok az denetime sahip olabiliyorlardı. Keza Çinliler veya Safeviler gibi Avrupalı olmayan imparatorluklar da kırsal bölgelerde sürekli bulunacak örgütsel araçları olmadığı için bu bölgeleri yerel eşraf aracılığıyla dolaylı yoldan yönetmeyi tercih etmişlerdi (Burbank ve Cooper 2010).

Bununla birlikte, bu imparatorlukların bir kısmı, bu stratejik düğüm noktalarındaki varlıklarını pekiştirerek, örgütsel kapasitelerini kademeli olarak genişletebilmişler ve periyodik

olarak sivillerin toplu kıyımına başlayabilmişlerdir. Bazı durumlarda bu imkânlar, büyük ölçekli kasıtlı katliam vakalarını gündeme getirmişti: Bunlara örnek olarak 17. yüzyılın ortalarında ve sonlarında Rusya'nın Sibirya'yı fethi sırasında yerli halkların (yani Daurılar, Yakutlar, İtelmenler) periyodik olarak katledilmesi veya 1755 ile 1757 yılları arasında Çin'in Dzungar da dâhil olmak üzere Batı Moğol etnik gruplarına yönelik katliamları gösterilebilir (Stephen 1996). Benzer şekilde, Britanya İmparatorluğu'nun askerleri ve Amerikalı sömürgeciler de sırasıyla ilki Avustralya Tazmanya'da ve ikincisi Kuzeybatı Amerika'da olmak üzere, yerli sivilleri toplu olarak kurşuna dizmişlerdi. Bununla birlikte, sivil katliamı vakalarının çoğu daha sonraki dönemlerde ortaya çıkarken, sömürgeciliğin ilk aşamalarında hastalıklar, köleleştirme, ekilebilir arazilere el konması sivil ölümlerin başlıca nedenleriydi. Başlangıçta sömürgeci güçler, hastalıkların yerli halk üzerinde bu kadar yıkıcı bir etkiye sahip olacağının farkında olmasalar da, bunu öğrendiklerinde çiçek hastalığı, grip ve kolera sömürgeleştirilen nüfusa karşı kasıtlı olarak kullanılmıştı. Örneğin 1837'de ABD hükümet yetkilileri, çiçek hastalığı bulaşmış battaniyeleri yerlilere dağıtmış, 1830'da ABD ordusu Çeroke Kızılderililerinin yürüyüşünü bir kolera salgınının yaşandığı bölgeye kasıtlı olarak yönlendirmiş, bu yüzden Çeroke nüfusunun yarısı ölmüş, yani en az 8.000 ölüm meydana gelmişti (Valencia-Weber 2003; Stannard 1993). Portekizlerin ve İspanyolların Amerika'yı ve Afrika'yı sömürgelestirmesi, çoğunlukla bulaşıcı hastalıklar nedeniyle olmak üzere milyonlarca ölümle sonuçlanmıştı. Bu durum, ta 16. yüzyılda İspanyol sömürgesi Haiti Adası'nın yerli nüfusunun sadece birkaç onyıl da yaklaşık 400.000'den 200'e nasıl düştüğünün belgelenmesiyle zaten gözlerden kaçmamıştı (Juang ve Morissette 2008: 510). Soykırıma yol açan diğer mekanizmalar, zorla din değiştirmeleri ve nüfusun daha az yaşanabilir arazilere zorla gönderilmesini içeriyordu. Bu itibarla İspanyol imparatorluk yöneticileri *encomienda* [bir İspanyol'un dene-

timindeki büyük alan] denen bir sistem kullanıyorlardı. Bu sistem yerli nüfusunu Hristiyanlığa döndürmek ve kültürel asimilasyonu sağlamak için tasarlanan bir yasallaştırılmış zorunlu çalışma sisteminin oluşturulmasına ve ekilebilir arazilere el konmasına yol açmıştı. Benzer şekilde ABD hükümetinin Kızılderilileri Tenkil Kanunu'nun (1830) uygulanması, Çeroki, Creek, Seminole, Chickasaw ve Choctaw etnik gruplarının kendi topraklarından bugün Oklahoma diye bilinen Kızılderili Bölgesi'ne zorla tehcir edilmelerine yol açmıştı. 4.000 ölümle sonuçlanan bu uzun göç, genellikle "Gözyaşı Yolu" olarak anılmaktadır (Prucha 1984).

Sömürgeleştirme döneminde meydana gelen ölümlerin ezici çoğunluğu kasıtlı, sistematik ve tasarlanmış katliamlardan kaynaklanmasa da böyle bir ihtimalin önünü de açmıştır. Bu durum, en iyi şekilde Alman ordusunun Güney Batı Afrika'dan başlayın Holokost'la sonuçlanan soykırım güzergâhıyla sergilenmektedir. Olusoga ve Erichsen'in (2010) gösterdiği gibi, iki soykırım vakası arasında önemli derecede örgütsel ve ideolojik süreklilik vardır. Nazilerin hunhar tasarısı genellikle Avrupa normundan bir nevi benzersiz bir sapma olarak görülür. Oysa Auschwitz'e ve işgal altındaki Doğu Avrupa'nın ölüm tarlalarına giden yol çoğunlukla sömürge uygulamalarıyla pekiştirilmişti. Sömürgeci genişleme, toplama kamplarını (İngiliz-Boer Savaşlarında) ortaya çıkarmıştı ve bugün Namıbya olan bölgenin Almanlarca işgali, ölüm kamplarının oluşturulmasının merkezinde yer alıyordu. Güney Batı Afrika'daki 1904 Soykırımı, 20. yüzyılın diğer soykırımlarının örgütsel özelliklerinin hepsine sahipti. Bu özellikler ise toplama ve ölüm kamplarının oluşturulması; köle emeğinin askeri ve üretim amaçlı kullanılması (örneğin demiryollarının inşası için); kamp mahkûmlarının titizlikle kayıt altına alınması, resmî etnik hiyerarşiler politikasına göre sistematik kötü muamele; silahsız sivillere karşı ezici askeri gücün konuşlandırılması ve insan sayılmayan grupların açık alanlarda askerler tarafından topluca katledilmesi olarak sı-

ralanmaktadır. Hererolar, Namalar, Basterler ve diğer birçok grubun öldürülmesine karışan birçok sömürge askerinin daha sonra Nazi ideolojisiyle ilişkili paramiliter güçlerin çekirdeğini oluşturması bir tesadüf değildir. SA'nın rezil kahverengi gömlekleri bile aslında Alman sömürge birlikleri *Schutztruppe*'den kalmış fazla üniformalardı (Olusoga ve Erichsen 2010: 292).

Güneybatı Afrika'daki katliamlar diğer sömürge katliamlarından daha aşırı olsalar da benzersiz bir uygulama olmaktan da uzaktılar. Dünyanın dört bir yanında devasa büyüklükte bölgelerin ele geçirilmesi ve en az 600 milyon kişi üzerinde yerinde denetim, şiddet için yeni örgütsel kapasitelerin geliştirilmesi konusunda eşsiz bir fırsat sağlıyordu. Sivil toplumun, kitle iletişim araçlarının ve parlamenter siyasetin yükselişi, kendi topraklarında örgütlü şiddetin kullanımına ciddi kısıtlamalar getirirken, sömürgeci genişleme, sömürge tebaalarında insan bedenleri ve zihinleri üzerindeki çeşitli zorlayıcı politika ve teknolojileri sınamak ve kusursuzlaştırmak için muazzam imkânlar yaratmıştı. Belçika Kralı II. Leopold'un Kongo Özgür Devleti'ndeki melaneti herkesçe bilinen şiddet eylemleri sıklıkla diğerleri arasından çekip öne çıkarılırken,⁷ aşırı şiddete periyodik olarak yaslanmak, hem kamu hem de özel organlar dâhil olmak üzere çoğu sömürge örgütü için baskın sömürge yönetimi tarzıydı. Katliamlardaki bu örgütsel gelişmenin izleri, sömürge yöneticilerinin kültürel açıdan milyonlarca farklı bireyi ve neredeyse tükenmez kaynakları yönetme göreviyle aniden karşı karşıya kaldıkları Portekiz ve İspanyol imparatorluklarının erken sömürge yönetimine kadar uzanabilmektedir. Bu nedenle, yeni bölgesel konumları yönetmek ve muazzam kaynakları verimli şekilde ele geçirmek ve taşımak için yeni zorlayıcı tekniklerin geliştirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla soykırımın örgütsel kökleri, nihayetinde gelişmiş altyapı, düzenleme ve zor kullanımı biçimleri

⁷ Leopold yönetimi sırasında Kongo nüfusunun %60'ının ortadan kaybolduğu tahmin ediliyor (Hinton 2002).

geliştiren sömürge güçlerinin giderek artan örgütsel kapasitesine kadar izlenebilir. 17. yüzyıldan sonra Avrupa’da görülen nispeten çarpıcı örgütsel ilerleme, sömürge uygulamalarıyla doğrudan bağlantılıydı.

Tilly’nin (1985) modern öncesi Avrupa’da savaş çıkarma ile devlet kurma arasındaki içkin bağlantı hakkındaki ünlü sözü hem emperyal devletlerin hem de özel sömürge şirketlerinin örgütsel kapasiteleri büyük ölçüde kendi sömürgeci tebaalarının bedenleri üzerine inşa edildiğinden, sömürgeci genişleme için daha da geçerlidir. Bu örgütsel gelişmenin doğrudan sonucu milyonlarca yerlinin ölümüydü: 20. yüzyılın başlarında Amerika’nın yerli nüfusunun %80’den fazla azaldığı tahmin edilmektedir (Thornton 1987). Dünyanın diğer bölgelerinde bu sayılar o kadar ciddi olmasa da, sömürge uygulamasının son derece şiddetli sonuçlara yol açtığından şüphe yoktur. Soykırım kurumu insanlık tarihinde çok geç ortaya çıkmış olsa da oluşturulmasının örgütsel bileşenleri, büyük ölçüde yüzyıllar boyunca şiddet içeren sömürgecilik tarihinde sergilenmiştir.

4.2. *İdeolojik Nüfuz*

Soykırımlar sıklıkla çok sayıda insanın öldürülmesini içerdiğinden, karmaşık bir örgütsel gücün varlığını da gerektirirler. Her ne kadar aşırılık yanlısı birçok grup bütün bir nüfusun yerinden edilip başka bir yere zorla yerleştirilmesini, hatta tamamen yok edilmesini savunsa da, bunu başarmanın genellikle çok zor olduğu ortaya çıkmıştır. Yeni yöneticiler iktidara geldiklerinde mevcut yapılar içinde faaliyet göstermek zorundadırlar ve en soykırımcı rejimler bile böyle devasa bir görevi başarmak için muazzam bir örgütsel çaba harcamak ve kaynaklarını kullanmak zorundadırlar. Soykırımların iyi hazırlanmış ve etkili bir şekilde yürütüle süreçler olduğuna dair genel algıya rağmen, çok sayıda insanın toplu katledilmesi

örgütsel bakımdan her zaman pis ve çetrefil işler olmuştur. Bu anlamda Nazilerin soykırımından Kızıl Kmerler'e ve Hutu tarafından yönetilen Ruanda soykırımına kadar tüm soykırımlar büyük ölçüde karmaşık modern örgütsel araçlara bağımlıydılar. Ruanda örneği çoğu kez geleneksel bir gruplararası etnik çatışma diye yanlış yorumlansa da aslında özü itibarıyla modern bir tasarıydı: Soykırımdan önce Ruanda iyi bir altyapıya ve gelişmiş kitle iletişim araçlarına ve istikrarlı bir ekonomiye sahip ve nispeten yüksek okuryazarlık oranlarıyla nitelenen, iyi yönetilen, merkezî ve düzenli bir devlettir (Malešević 2006: 213-214; Prunier 1997). Bu bağlamda, "soykırımı oluşturan bir dizi katliamın örgütlenmesinde yerel devletin idari mekanizması kilit öneme sahipti" (Mamdani 2001: 144). Soykırım, modern devletin kurumlarına, yani merkezî hükümete ve *préfet*'ler (valiler), *burgmester*'ler (belediye başkanları) ve yerel meclis üyeleri de dâhil olmak üzere hiyerarşik kamu hizmetine dayanılarak gerçekleştirilmişti (Prunier 1997: 349). Burada da tıpkı Nazi örneğinde olduğu gibi, katliamların çoğu Bauman'ın fabrika tipi toplu kıyımlarının bir sonucu olarak değil, toplu kurşunlamalar ve palalar kullanılarak gerçekleştirilmişti (Stone 2004). Yine de bu silahların her ikisinin de yoğun nüfuslu bir ülkede düşük maliyetleri ve operasyonel etkinliği nedeniyle hükümet tarafından ithal edilen seri üretilmiş modern silahlar olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir (Malešević 2006: 213).

Soykırım için karmaşık bir örgütlenme gerekli olmakla birlikte bu da tek başına bir soykırım tasarısını gerçekleştirmek için yeterli değildir. Roma İmparatorluğu'nun yöneticileri soykırıma girişmek için yeterli örgütsel araçlara sahiptiler. Her ne kadar Roma'nın imparatorluk devleti toplamda 400'den daha az sayıda memurdan oluşan küçük bir sivil bürokrasiye sahip olsa da (Mann 1986: 266), on binlerce asker-bürokrat tarafından yönetilen muazzam bir ordusu da vardı. Dahası, bu askeri makine, son derece disiplinli askerlerini yalnızca savaşmak için değil, aynı zamanda yollar, köprüler, kanallar,

barajlar, duvarlar ve su kemerleri inşa etmek için de kullanabilecek ve böylece işgal ettiği toprakları elinde tutmasına yetecek denli merkezileşmişti ve esnekti. İmparatorluk zaman zaman sivilleri topluca katletti ama bu hiçbir zaman resmî devlet siyaseti hâline gelmedi ve bu tür eylemleri daha ziyade hem ekonomik hem de askeri açıdan neyin kârlı olduğu belirledi. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'nda, fethedilen ülkelerdeki düşmanları topluca öldürmek yerine köleleştirmek her zaman tercih ediliyordu. Basitçe söylemek gerekirse, Roma İmparatorluğu da neredeyse tüm modern öncesi yönetimler gibi, soykırım için gerekli ideolojik araçlardan yoksundu. Dolayısıyla soykırımlar örgütsel kapasiteye ek olarak nispeten tutarlı ve toplum çapında yerleşik bir ideolojinin varlığını da gerektirirler.

Tarihöncesinde ve tarih boyunca toplumsal düzenlerin hepsinin ortak inanç sistemlerine dayandığından şüphe yoktur. Küçük ve dolaysız ilişkilerin bulunduğu topluluklarda bu tür inançlar, sıklıkla, genellikle totemist veya animist dinlerle ilişkilendirilen gerçek veya mecazi akrabalık ilişkileri merkezli oluyordu. Büyük yönetimlerde bu tür inançlar ve bunlara tekabül eden törensel uygulamalarsa farklı şekilde işliyordu çünkü yöneticiler çok çeşitli yerel gelenekleri baskın ve kodlanmış dinlerle dengelemek zorundaydılar. Bu yüzden Roma İmparatorluğu'nun yöneticileri, fethedilen halkların tanrılarını kendi tanrı meclislerine dâhil etmeye hevesliyidiler. Osmanlı padişahları ve halifeleri ise Müslüman inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalırken ayrı adli ve eğitim düzenlerinden oluşan bir *millet* sistemi yaratarak gayrimüslim tebaalarını intibak ettirmeye çalışmışlardı. Avrupa'nın denizaşırı imparatorlukları da Afrika, Amerika, Asya ve Avustralya'daki bölgesel genişlemelerini haklı göstermenin bir yolunu bulmaya mecburdular. Başlangıçta Hıristiyanlığa geçişi savunurken daha sonraları uygarlığın değerlerini bunlarla tanışmadığını düşündükleri ilkel halklara yaymak olan *mission civilisatrice* (uygarlaştırma misyonu) kavramını benimsediler. Dolayısı-

la örgütsel güç genellikle ideolojik güçle el ele gitmektedir. Bununla birlikte, modern öncesi toplumsal düzenler yalnızca ekonomik, siyasi ve askeri anlamda değil, ayrıca kültürel anlamda da son derece hiyerarşik bir yapıya sahip olduklarından, toplum çapında ideolojik bir yapılandırıcı görevi görecektir. Toplumsal mekanizmalardan genelde yoksundular. Başka bir deyişle, modern öncesi imparatorluklar, krallıklar veya kabile konfederasyonları gibi büyük ölçekli karmaşık toplumsal düzenler, yöneticilerinin farklı toplumsal katmanlar arasında ideolojik birliği sağlamada ne çıkarlarının ne de bunun için aracının olduğu yığma [*capstone*] yönetimlerdi (Malešević 2013a: 37-43; Hall 1985).

Yığma yönetim modelinin başlıca özelliği, siyasi seçkinlerin siyasetlerinin toplumsal yapılara derinlemesine nüfuz edememesidir. Bu nedenle, geleneksel yöneticiler tek bir toplumu yönetmek yerine, işleri halletmek için yerel eşrafa bel bağlamak zorunda kalıyorlardı. Bu anlamda, modern öncesi yönetimlerin çoğu, aynı kültürel değerleri paylaşan, karşılıklı olarak birbirine bağımlı bireylerin toplulukları değil de son derece hiyerarşik ve son derece çeşitli toplulukların bir araya gelmesi, üst üste yığılmasıydı. Kalıcı okuryazarlık eksikliği ve gelişmemiş iletişim ve ulaşım ağları ile birleşen bu içkin çeşitlilik, geleneksel yönetimlerde ideolojik nüfuzun çok sınırlı olduğu anlamına geliyordu. Bu durum, çok az ortak noktası olan birkaç toplumsal tabakanın paralel varlığında görünür hâldeydi. Gellner'in (1983) vurguladığı gibi, geleneksel dünyada kültür sıklıkla aristokrat seçkinler ile diğerleri arasındaki statü farkını güçlendirmek için kullanılırdı. 16 ve 17. yüzyıllarda ve 18. yüzyılın başlarında Avrupa'da, genç aristokratların kendilerini toplumsal açıdan aşağı düzeydeki köylülerden ve kasaba sakinlerinden ayırmak için eskrim, binicilik, özenli giyinme tarzları, konuşma, makyaj veya dans etme gibi çeşitli kültürel uygulamalara hâkim olmaları şarttı. Bu nedenle tam tekmil ideolojik öğretilerden ve uygulamalardan ziyade ön-ideolojiden bahsetmek daha anlamlıdır. Yine

de bu ilkel biçimde bile, öğretiler ve bunlara tekabül eden uygulamalar toplumsal düzen üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Birincisi, toplumsal piramidin tepesindeki bir dereceye kadar ön-ideolojik birlik, iç düzeni korumanın yanı sıra başarılı savaşlar yürütmenin de önkoşuluydu. Erken feodal ve Ständestaat⁸ yönetim biçimlerinde savaşa gitme kararı büyük ölçüde hükümdarların aristokrat ortaklarından destek bulma becerilerine bağlıyken, daha sonraki tarihsel dönemlerde yöneticiler çeşitli siyasi, ekonomik, dinsel ve askeri kararlar için ön-ideolojik açıdan güçlü gerekçeler sunmak zorunda kalmışlardı. Bu gerekçelendirmenin çoğu, dinsel veya mitolojik terimlerle (örneğin Hristiyanlık ve Haçlı Seferleri, İslam ve Osmanlı'nın Güneydoğu Avrupa'yı fethi gibi) ifade ediliyordu. Bir diğer nokta da ön-ideolojinin, toplumsal piramidin diğer ucunda da önem taşıyor olmasıydı. Modern öncesi köylerin ve kasabaların toplumsal yaşamı büyük ölçüde birbirinden kopuktuysa da paylaşılan düşünceler ve uygulamalar küçük topluluklar içinde önemli bir rol oynamıştır (Hall 1985). Din ahlakının yerel yorumları, akrabalık merkezli toplumsal sorumluluklar ve topluluk etiği, geleneksel taşranın toplumsal yaşamının merkezinde yer almıştır. Bu "yüksek" ve "alçak" kültür dünyalarının birbirinden kopuk olduğu gerçeği, toplum çapında bir ideolojik nüfuzun ortaya çıkışını engelliyordu. Fakat kendi dünyalarında ön-ideolojilerin görünür bir etkisi vardı.

Soykırımın tarihsel dinamiklerini anlamak için, farklı ön-ideolojik dürtülerden günümüzün modern ideolojik evrenlerine doğru kademeli geçişi ele almak gerekir. Soykırım üzerine çalışanlar çoğu kez bu tür aşırı şiddet içeren toplumsal eylemlerin özgül, modern bir zihniyet gerektirdiğini işaret etmektedirler. Farklılığa yönelik önyargı ve küçümseme insanlar için evrensel

Zümre meclisleri. Bir devlet biçiminden ziyade, ruhban ve toprak sahibi zümreler ile özerk kent bölgelerinin temsilcilerinin kralla birlikte üç taraflı iktidar ilişkilerini sürdürdükleri ve düzenledikleri sürekli kurumların bütünlüğünü ifade etmektedir. (Çev.)

bir şey olabilirken, soykırımın ideolojik dayanağı çok daha fazlasını içermektedir. Belirli insan gruplarının sırf farklı bir etnik kökene, dine veya sınıfa mensup oldukları gerekçesi yok edilmesi gerektiği düşüncesi insanın doğasından ileri gelmez. Böyle bir dünya görüşü insanlık tarihinde epey geç gelişmiştir ve başka yerlerde tartıştığım gibi (Malešević 2013b) bir çelişki üzerine kuruludur: Toplumsal işleme ilkelerinin toplum çapında adım adım benimsenmesi son kertede grup merkezli daha büyük dışlamalar yaratır. Fransız ve Amerikan Devrimlerinin bir yandan tüm yurttaşların ahlaken eşitlik oldukları düşüncesini ortaya atarken diğer yandan özgür cumhuriyete ait olmadığı düşünülenleri toplu kıyım ve soykırıma maruz bırakmış olması tesadüf değildir: Fransız örneğinde Vendée, Haitililer ve sömürgeleştirilen diğer toplulukların köylüleri veya Amerika örneğinde Kızılderililer ile Afrikalı köleler için böyle olmuştur. Tüm insanların eşitliğini savunan ilkelerin yaygınlaşması, farkında olmadan ötekilerin kitlesel olarak katledilmesinin de yolunu açmıştır (bkz. Beşinci Bölüm).

Bunun iki önemli sonucu olmuştur. İlk olarak, insanların hepsinin ahlaken eşit değere sahip olduğu kabul edildiğinde, siyasi muhalifleri suçlamanın tek yolu, onların insanlığını reddetmekten geçmiştir. Son derece hiyerarşik olan modern öncesi dünyada, köylüler kendilerini soylulardan ayıran katı toplumsal sınırları aşmayı akıllarından bile geçiremeyeceklerinden, bu tür reddiyeye ihtiyaç duyulmuyordu. Dolayısıyla, modernlikte siyasi çatışmalar yoğunlaştıkça, düşmanları insan saymamak için karmaşık ideolojik araçlar devreye girmektedir. Goebbels'in sinematografisinde ve radyo yayınlarında, Yahudi geçmişine sahip sıradan bireysel Alman yurttaşları, "hastalık saçan haşere ve asalak sürülerine" dönüştürülmüşlerdi; Stalin'in Sovyetler Birliği'nde orta halli toprak sahibi köylüler (yani kulaklar), sosyalist anayurdu yok etmeye kararlı "sülükler" ve "sıçanlar" olarak tasvir edilmişlerdi; "Hutu gücü" denetimindeki radyo istasyonu *Libre des Mille Collines* ve etkili *Kangura* dergisinde Tutsiler, yok edilmeleri gereken hamamböcekleri olarak tarif

edilmişlerdi. Düşmanın gayrimeşrulaştırılması tarihsel olarak yeni bir olgu olmasa da modern bağlamlarda farklı olan husus, propaganda mesajlarını ve görüntülerini üretmeye ve dağıtmaya izin veren karmaşık örgütsel ve teknolojik mekanizmaların mevcudiyetidir. Daha da önemlisi düşmanı insanlıktan çıkarmayı hedefleyen bu tür mesajlar ve görüntüler ancak modernlikte daha geniş ideolojik anlatılarla bütünleşebildikleri için halkın indinde anlam kazanmaktadırlar.

Bu da bizi ikinci sonuca götürüyor: Genellikle görece küçük birey gruplarıyla sınırlı olan ve çoğunlukla tek bir toplumsal tabakaya hitap eden ön-ideolojilerden farklı olarak, modern ideolojiler (milliyetçilik, sosyalizm, liberalizm, muhafazakârlık, dinsel köktencilik vb.) kitlesel destek tabanını çeşitli toplumsal tabakalardan almaktadır. Örneğin milliyetçilik 18. yüzyılın başlarında az sayıda entelektüeli ve üst-orta sınıfın üyelerini cezbeden bir öğretiyken 20. yüzyılın sonunda bu inanç sistemi çağın baskın bir ideolojisi hâline gelmiştir (Malešević 2013a; Smith 2010). İdeolojik destek tabanının bu şekilde genişletilmesi, soykırım tasarılarının yaygınlaşmasında büyük bir önem taşımaktadır çünkü soykırımlar son kertede önemli ölçüde halk desteğine sahip ideolojilerden doğarlar. Fakat bu, modern bireylerin toplu kıyımlara kolayca razı oldukları anlamına gelmez. Tersine, Aydınlanma ile aşılınmış modern dönemde insan hayatı, önceki tarihsel çağlara kıyasla çok daha değerli kabul edilmektedir. Fakat tam da hayata çok değer verildiği için, ideologların doğrudan insanın mutluluğuna giden yol olarak gördükleri şeye yönelik yakın tehditlerle ilişkili tüm örgütlenmeleri ve insanları gayrimeşru kılmak ve yok etmek çok önemli hâle gelmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, modern ideolojik tasarıları kusursuzlaştırılmış toplumsal düzenlere giden büyük yol haritalarını tasarlarken, bu tür nihai toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi, böyle tasarıların muhaliflerine karşı aşırı hoşgörüsüzlüğü beslemektedir. Belirli bir ideolojik bakış açısı nihai gerçek olarak kabul edildiğinde, böyle bir tasarıya yö-

nelen herhangi bir meydan okuma, sıklıkla soylu bir amacın gerçekleştirilmesini engellemeyi amaçlayan kötü niyetli bir girişim olarak yorumlanmaktadır. Bu düşünce tarzı ise belirli bir hedefi gerçekleştirmek için en aşırı tedbirlerin kullanılmasına kapı aralamaktadır. Bu tedbirler, etnik olarak tek tip bir *volksgemeinschaft* inşa etmek için tüm etnik azınlıkları yok etmek; kusursuz komünist ütopyaı yaratmak için tüm kulakları ve Batılı casusları yok etmek; tüm kalıtsal kusurlarından arınmış bir insan ırkı yaratmak için genetik olarak aşağı sayılan nüfusları kısırlaştırmak vb. olarak sıralanmaktadır. Bauman (1989) soykırımda ideolojinin oynadığı merkezî rol hakkında benzer bir noktaya değinirken sebatla savunduğu modernist açıklamasında eksik olan unsur, uzun vadeli tarihsel dinamiklerdir. Karmaşık ideolojik yapı planlarının modern çağda soykırımları mümkün kıldığı doğrudur. Fakat modern öncesinden modernliğe bu geçiş hiçbir zaman bu kadar keskin olmamıştır çünkü modern ideolojilerin neredeyse tamamı ön-ideolojik bileşenlerden doğmuştur.

Bu kademeli gelişime iyi bir örnek, modern öncesi ve erken modern İspanya'dır. Reconquista boyunca Aragonlu II. Ferdinand ve Kastilyalı I. Isabella'nın ortak Katolik hükümdarlar hâline gelmesinden sonradır ki Yahudilerin ve Müslümanların sistematik olarak tasfiyesi yavaş yavaş bir devlet siyaseti hâlini almıştı. Bir yandan İber Yarımadası'ndaki topraklar üzerinde sürekli şiddetli çatışmalarla kuşatılan, diğer yandan Katolik Kilisesi'nin yetkilileriyle uyumlu olmak zorunda kalan yeni yöneticiler, ülke içindeki meşruiyetlerini güçlendirmek amacıyla Yahudilere ve Müslümanlara karşı zor kullanıcı politikalar uygulamışlardı. Böylece İspanyol devleti azınlıklara karşı çeşitli ayrımcı politikalar gütmeye başladı: Başlangıçta hedefe oturtulan dinlerinden gönüllü olarak Hristiyanlığa dönenler olmuştu, ardından zorunlu din değiştirmeler ve en sonunda tehcirler ve katliamlar gündeme geldi. Yahudilikten Hristiyanlığa geçen bazı kişiler nispeten varlıklı olduklarından, kraliyet hiyerarşisinde yer alanlar ve en üst düzey Kato-

lik din adamları onları ekonomik ve siyasi bir tehdit olarak algılamaya meyilliydiler. Bu nedenle, din değiştirenler karşı seçkinlerin desteğini seferber etmek amacıyla, onları geleneklerini gizlice sürdüren ve gizlice Yahudiliği yaymaya çalışan kripto Yahudiler olmakla suçladılar. 1492 yılında, Yahudilerin tamamının Aragon ve Kastilya Krallıklarından üç ay içinde sınırdışı edilmesini emreden Elhamra Kararnamesi çıkarıldı. Yahudi nüfusu, ülkenin “kutsal Katolik inancını yıkmaya ve sadık Hristiyanları inançlarından uzaklaştırmaya çalışmakla” suçlanıyordu (Perez 1993: 114). Kararname, ülkeden ayrılmayan veya Hristiyanlığa geçmeyen her Yahudi’nin yargılanmadan idam edileceğini belirtiyordu. Kaçış yoluna çıkanlar arasında en az 20.000 kişi ölürken veya öldürülürken yaklaşık 200.000 Yahudi’nin de ülkeden kovulduğu tahmin edilmektedir.⁹ Bu dönemde Avrupa’da periyodik Yahudi karşıtı tasfiyeler yaygın olmasına rağmen, İspanyol örneğinin ölçeği ve niteliği nispeten benzersizdir. Bu gelişmede maddi, jeopolitik ve diğer faktörler çok önemli bir rol oynadıysa da dinsel ön-ideolojinin oynadığı rol de göz ardı edilemez. Bu vakada katliamlar ve etnik-dinsel temizlik politikaları, doğrudan “kutsal Katolik inancının” korunmasına ve “yabancı bir inancın” varlığından kaynaklandığı varsayılan tehdide atıfta bulunularak meşrulaştırılmıştı.

Bu ön-ideolojinin büyük ölçüde seçkinlerle sınırlı olduğundan ve Reconquista İspanyası’nın tam gelişmiş soykırım tasarılarını uygulamak için örgütsel araçlardan yoksun olduğundan şüphe yoktur. Dahası, Yahudi aleyhtarı tasfiyenin zirvesinde bile, tek tek Yahudilere din değiştirme fırsatı verilmiş ve en az 50.000 kişi bu seçeneği tercih etmişti (Perez 2006). Kamuoyunda Yahudiliğe karşı yaygın bir önyargısı olmasına rağmen, nispeten tutarlı bir öğreti olarak Yahudi aleyhtarlığının ideolojik açıdan daha geniş çapta nüfuz etmesi-

Ülkeden çıkarmalarına izin verilmeyen altın ve elmaslarını yuttuklarına dair yaygın söylentilerin ardından birçok Yahudi öldürülmüş ve mideleri yarılmıştı.

ne izin verecek hiçbir araç da yoktu. Soykırımın manzarasına hâkim olan “ırkçılık ile fordizmin kaynaşmasının” (Olusoga ve Erichsen 2010:9) o sıralara henüz piyasada olmadığını söylemek isabetli olur. Bununla birlikte, bu zor kullanıcı devlet politikalarının gelecekteki soykırımlar için bir basamak oluşturduğunu inkâr etmek de zordur çünkü dinsel Yahudi aleyhtarlığı İspanya’da 20. yüzyılda yaygın olan daha seküler Yahudi aleyhtarı ideolojilerin kaynağı olmuştur ve Nazilerin uyguladığı Holokost’la zirvesine ulaşmıştır. Buradaki asıl nokta, soykırımcı ideolojilerin yoktan var olmaktan ziyade, uzun bir sürede ve kademeli olarak gelişmiş olmasıdır.

4.3. Soykırım ve Mikro Dayanışma

Karmaşık bir örgütlenme ve güçlü bir ideolojik gerekçe içermeyen bir soykırımı hayal etmek imkânsız değilse bile zordur. Holokost ve Ruanda, Ermeni veya Kamboçya soykırımları gibi en unutulmaz ve en iyi belgelenmiş vakaların hepsinin ayırıcı ortak özelliği örgütsel verimlilikleri ve yoğun ideolojik nüfuzlarıdır. Nasyonal Sosyalist hareket, Akazu, Jön Türkler ve Kızıl Kmerler’in hepsi etkili ve elverişli toplumsal örgütlere (yani siyasi partiler, paramiliter örgütler, baskı grupları vb.) sahip olmuşlar ve ayrıca devletin örgütsel araçlarını da ele geçirmişlerdir ki bunların her ikisi de bu soykırımların gerçekleştirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. İlave olarak, dört vakanın hepsinde de soykırım şu ya da bu şekilde büyük bir halk desteği almış belirli ideolojik anlatılara dayanıyordu. Bu ideolojik anlatılar, Nasyonal Sosyalistlerin öjenik ırkçılığı ve Yahudi aleyhtarlığı, Tutsileri yabancı işgalciler addeden Hutuların iktidar ideolojisi, Jön Türklerin bütünleştirici Türk milliyetçiliği öğretisi ve Kızıl Kmerlerin tarım sosyalizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte hem ideoloji hem de örgütlenme her kitlesel şiddet eyleminin temel yapı taşı olsa da, soykırımlar bu tür aşırı şiddet eylemlerini gerçekleştirmeye

istekli grup ve bireylerin ve onların bu eylemlerinin soykırıma varmasına bir şekilde göz yuman genel bir kamuoyunun varlığını da gerektirirler.

Halk arasında *soykırımcıların* mizaçları gereği diğer insanlara işkence etmekten ve öldürmekten zevk alan sadist bireyler olduğuna dair yaygın bir algı vardır. Fakat bazı katillerin empati duygularını yok edebilecek çeşitli akıl hastalıklarından mustarip oldukları gerçeğini burada inkar etmeden, soykırım faillerinin ezici çoğunluğunun herhangi bir akıl hastalığından mustarip olmadığını gösteren çok sayıda empirik kanıtın var olduğunu belirtmek gerekiyor (Mann 2005; Levene 2005). Soykırımların genellikle çok sayıda uygulayıcıyı içerdiği ve ciddi akıl hastalıklarının herhangi bir genel nüfusun sadece küçük bir bölümünde ortaya çıktığı dikkate alındığında, bu tür katliamlarda ruhsal bozuklukların önemli bir rol oynaması pek ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Örneğin Ruanda *gacaca* mahkemeleri,¹⁰ soykırım eylemlerine doğrudan karışmakla suçlanan en az 120.000 kişiyi yargılamıştır. Bu kadar çok sayıda insanın ruhsal bozukluklardan etkilendiğine dair hiçbir ciddi kanıt yoktur. Dahası, Üçüncü Bölümde tartıştığım gibi, bir tür olarak insan, şiddete karşı özellikle iyi tavır almaz veya şiddet karşısında içi rahat olmaz. İdeolojik olarak son derece kararlı ve kitlesel katliamların çoğundan sorumlu olan bireyler bile yüz yüze, bizzat cinayetler işlemeleri gerektiğinde buna isteksizlik göstermişlerdir. Örneğin sıklıkla Nihai Çözüm'ün mimarı olarak adlandırılan Heinrich Himmler, bizzat tanık olduğu öldürme çılgınlıklarını hazmedememişti. Karısı Marga'ya yazdığı özel mektuplardan birinde Himmler, 1941'de Doğu Cephesi'ne yaptığı ziyaret sırasında SS infaz mangasının Yahudileri topluca kurşuna dizdiğini ve bunu görünce üniformasının her yerine nasıl kustuğunu anlatmaktadır

¹⁰ *Gacaca* mahkemeleri uzmanların değil halkın doğrudan katılımına dayalıdır ve soykırım faillerini toplumsal düzeyde yargılamış, etkisi de sadece cezalandırma olarak değil toplumsal olan içine yerleştirecek veya toplumu dönüştürecek biçimde inşa edilmişti. (Çev.)

(Smith ve Peterson 1974). O hâlde sorulması soru şudur: Eğer soykırımcılar normal ya da çoğunlukla sıradan bireylerse ve sıradan insanların öldürülmesinden rahatsız oluyorsa, nasıl oluyor da bu kadar aşırı şiddet biçimlerinin failleri hâline gelebiliyorlar? Yanıtın bir kısmı –daha önce tartıştığımız zorlayıcı örgütsel baskıya ve yerleşik ideolojik derinliğe ek olarak– onların mikro gruplarına yönelik duygusal bağlanma ve ahlaki sorumluluk duygusudur.

Daha önce tartıştığım gibi, soykırım tasarıları nadiren önceden geliştirilmiştir. Çoğu durumda adım adım radikalleşmenin ürünüdürler. Durum böyle olmasaydı çok az kişi bu tür aşırı şiddet eylemlerine destek verirdi. Adım adım radikalleşme, gelecekteki soykırım faillerinin belirli öğretisel tasarılar tarafından zaten örgütsel ve ideolojik bakımdan ele geçirildiği büyük savaşlar bağlamında (Shaw 2003) ortaya çıkmaktadır. Savaşın patlak vermesi, çeşitli yollardan radikalleşmeye katkıda bulunur. Bunlar düşmanı gayrimeşru hâle getirmek için kullanılan propagandacı söylemlerin onları insan saymamaya teşvik etmesi; artan savaş alanı kayıplarının, tüm insan hayatını kutsal sayan evrenselci ilkeleri görece hâle getirmesi; böylece başkalarını öldürmenin ahlaki normları ihlal etmediği ihtimalini ortaya çıkarması ve artan korku duygusuyla daha da kötüleşen yaşam koşullarının daha fazla empati eksikliği beslemesi şeklinde sıralanmaktadır. Böyle bir ortamda radikalleşme, sıradan bireylere zor seçenekler sunar ve bunlar da aşırılık yanlısı öğretileri benimsemek, bu tür eylemleri reddetmek ve cezalandırılma riskini almak veya asıl toplumsal gerçekliği görmezden gelmek ve bu tür şiddet olayları yaşanmamış gibi davranmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hem Fulbrook (2012) hem de Browning'in (1992) gösterdiği gibi, 1940'larda Almanya'daki çoğu "sıradan insan" başlangıçta düşman sivillere reva görülen aşırı şiddeti desteklemiyordu. Nazilerin bürokratik mekanizmalarına –silahlı kuvvetler dâhil– katıldıktan sonra bu tür aşırı eylemleri giderek daha fazla kabul etmeye başladılar. Browning (1992),

Yedek Polis Taburu 101'in bazı mensuplarının Yahudi kadınların ve çocukların öldürülmesinden nasıl hoşlanmadıklarını ve başlangıçta sadece havaya ateş ettiklerini, kanlı eylemlerden sonra kustuklarını ve diğer birimlere nakledilmek için başvurduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, sivillerin öldürülmesinin nasıl yavaş yavaş normalleştiğini ve kaç sayıda "sıradan insanın" katil rolünü benimsediğini de göstermektedir. Böylesine adım adım bir radikalleşmede can alıcı olan husus, kişinin kendi mikro grubuna bağlılık duygusudur. İnsanlar bireyler olarak diğer insanları öldürme konusunda iyi ve rahat değilken, küçük gruplarla iyice bütünleştiklerinde veya bütünleşmeyi arzuladıklarında davranışları da değişmektedir.

Adorno ve Millgram'dan Zombardo'ya ve diğerlerine kadar klasik psikoloji çalışmaları, sıradan bireylerin başkalarını yaralamasına yol açan temel güdülerini otoriteye uymaya ve onun kabulüne odaklanmıştır. Daha yakın zamanlarda ise duygu sosyologları başka nedenler de tespit etmişlerdir. Bunlar utanç, korku, öfke, sevgi duyguları, duygusal karşılıklılık vb. içermektedir (Scheff 1994; Turner 2007). İnsanın güdüleniminde farklı duyguların, başka bilişsel faktörlerle birlikte bileşiminin önemli bir rol oynadığı sonucuna varmak makul görünüyor. Bununla birlikte, daha da önemli olan, bu tür duyguların geliştiği ve işlerlik kazandığı bağlamdır, yani küçük çaplı, birbirine sıkı sıkıya bağlı gruplardır. Soykırım failleri, örneğin cepheadaki askerlerden, devrimci komploculardan veya isyancılarından sıklıkla çok farklı faaliyetlerde bulunsalar da, mikro grup dinamikleri birçok benzer özellik sergilemektedir (bkz. Dokuzuncu Bölüm). Bu örneklerin her birinde, bireyler gruplarına önemli ölçüde bağlılık ve vefa gösterirler; ayrıca grubun diğer üyelerine yönelik ahlaki bir sorumluluk duygusuna da sahiptirler. Mikro gruplarını korumak için çoğu kez zorluklara katlanmaya isteklidirler ve mikro gruplarını ahlaki düzenlerinin bir merkezi olarak değerlendirirler. Dolayısıyla bu durumda, soykırım gerçekleştikten sonra sıklıkla sürdürülen ve pekiştirilen hâliyle "katillerin dayanışması"

hakkında meşru bir düzlemde konuşulabilirler. Bu anlamda soykırımcıların davranışları şiddet kullanan çete üyelerinin-
kine benzetilebilir. Nairobi'nin gecekondu mahallelerini yö-
neten Mungiki, Los Angeles'ın bazı bölgelerini denetleyen On
Sekizinci Sokak Çetesi veya El Salvadorlu MS-13 buna örnek
gösterilebilir. Bu örgütlerin hepsi, aşırı zor kullanımına dayalı
baskıyı ve ideolojik gerekçelendirmeyi kuvvetli küçük grup
bağlarıyla birleştirmektedir. Nasıl ki Mungiki çetesinin her
üyesi çetenin işlediği cinayetlere bilfiil katılarak sadakatini
kanıtlamak zorundaysa soykırım failleri de öyle yapmakta-
dırlar. Bu birlikte kan akıtma (ve periyodik olarak tehlikeye
maruz kalınması) uygulaması, çeteciler/soykırım failleri kendi
mikro grup merkezli ahlaki evrenlerini inşa ettikçe grup bağ-
larını pekiştirmektedir. Birçok soykırımcı böylece eylemlerinin
tamamen meşru olduğuna ikna olmaktadır. Bu dayanışma
sıklıkla soykırımın inkâr edilmesi ve savaş sırasında katıl-
dıkları suçların görelileştirilmesi yoluyla sergilenmektedir.

Soykırımcılar, kurbanlarını alt etmek için yoğun grup
dayanışmasını kullandıklarından, mikro düzeyde dayanışma
belirli soykırım eylemlerinin yürütülmesinde de belirleyicidir.
Örneğin Klusemann (2010), nispeten küçük toplulukların,
“düşman” bireylerden oluşan daha büyük grupları boyun
eğdirmek için örgütsel üstünlüklerini duygusal baskınlıklarıyla
nasıl birleştirdiğini gösteriyor. Soykırım failleri neredeyse
evrensel olan öldürme tabusunun etrafından dolaşmak için
güçlü grup içi bağları kurmalarına ve şiddet içeren eylemlerini
ahlaki olarak haklı görmelerine izin veren farklı bir durumsal
duygusal dinamik oluşturmaktadırlar. Böyle bir şey, Sırpların
Srebrenica'daki davranışlarında epey belirgindi; burada “za-
man içinde, barışı koruma komutanı, hem BM askerlerinin
hem de mültecilerin öldürülmesine yönelik zımni bir tehdit
karşısında adeta felç olduğunda ve bizzat yenilen Müslü-
manlar hareketsiz kaldığında, cesaretlendirme aşaması ve
duruma bağlı bir hareket ettiriciyle duygusal bir kabarmaya
tanık olmuştuk. İşte o anda yerel komutan katliam emrini

vermişti. Yerel olarak verilen öldürme emirleri, meydana geldikleri yerde, kendi başlarına mikro etkileşimlerin ve onların duygusal akıbetlerinin sonucudur” (Klusemann 2010: 10).

Küçük grup dayanışmalarının bu “içsel” dinamiğine ilave olarak, soykırım faillerinin çoğu, çatışma bölgesinin dışında yer alan aileleri, arkadaşları ve akranları da dâhil olmak üzere “dış” mikro gruplarına da duyarlıdırlar. Nitekim devletin zor kullanıcı aygıtına veya paramiliter güçlere katılma konusundaki ilk kararları çoğu kez başkalarına yönelik sorumluluk duygusuyla belirlenmektedir. Bu, böyle kararların araçsal güdülenime veya güçlü bir ideolojik bağlılık duygusuna dayanabileceğini yadsımak anlamına gelmiyor. Çoğu kez kişinin katılma kararı, çeşitli faktörlerin bileşimini içermektedir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı’ndaki Alman ve Japon askerlerinin ideolojik katiller olduğuna dair etkili argümanlara rağmen, daha yeni araştırmalar, çoğu sıradan asker için nedenlerin karmaşık ve çoklu olduğunu göstermektedir. Savaş esirlerinin gizli kayıtlarını, hayatta kalan intihar pilotlarıyla yapılan röportajlar ve askerlerin özel günlüklerini bir araya getiren yeni belgesel kanıtlar, katılma kararlarının, bir dizi faktör tarafından güdülendiğini açıkça göstermektedir. Bu faktörler kişisel aile gururu duygusundan bireysel gösterişe, aşağılanmayı önleme çabalarına ve toplumsal statüsünü yükseltmeye kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte hem Japon hem de Alman örneklerinde en yaygın güdü kişinin ailesine ve arkadaşlarına yönelik sorumluluk, sadakat ve vefa duygusu olmuştur (Neitzel ve Welzer 2012; Shimazu 2009; Hill 2006). Bu durum, özellikle Alman savaş esirlerinin gizli kayıtlarında barizdir. Bu kayıtlarda “küresel Yahudi komplosu”, *volks-gemeinschaft*’ın yüceltilmesi veya “Genetik aşağılığın Bolşeviklerce teşviki” gibi temel ideolojik deyimler, onların iletişimlerinde nadiren görülmektedir. Bunun yerine, tartışmaların çoğu kişinin ailesine ve asker arkadaşlarına yönelik sorumluluğuna odaklanmaktadır (Neitzel ve Welzer 2012: 21). Nazi Almanyası’nın bariz yenilgisine rağmen mücadeleye devam etme kararları

bile sıklıkla ailelerinden ve arkadaşlardan geleceğini düşündükleri tepkilerce belirlenmişti. Bu özel örnekler, soykırımın mutlak faillerini değil de birliğinde görev yapan meslekten askerleri içermesine rağmen, her iki durumda da geçerli çok benzer bir güdülenim ve meşrulaştırma mantığı bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni, soykırımcıların kendilerini diğer askerlerin inandığı nedenlerle savaşı normal askerler olarak algılamalarıdır. Hükümlü savaş suçlularıyla yapılan görüşmeler, çoğunluğun eylemlerini ya bürokratik zorlama ya da mikro gruplarına karşı sorumlulukları bağlamında açıkladığını göstermektedir. Nürnberg duruşmalarında hüküm giymiş Nazilerin emirlere uyma konusundaki hiyerarşik sorumluluklarına ısrarla atıfta bulundukları iyi bilinmektedir. 1961’de Adolf Eichmann’ın yargılanması, Eichmann’ın şu sözleriyle bu tür bir kendini haklı çıkarmanın tam bir ifadesi olmuştur: “Suçlu bulunmam kararını kabul edemiyorum. . . . Bu zulümlere karışmak benim talihsizliğimdi. Ama bu kabahatler benim arzularıma göre olmadı. İnsanları öldürmek benim arzum değildi. . . . Bir kez daha şunu vurguluyorum ki itaatkâr olmaktan dolayı, kendimi resmi görevlerime ve savaş hizmetinin yükümlülüklerine; bağlılık yeminime ve görev yeminime tabi kılmaktan dolayı suçluyum ve ayrıca savaş başladığında sıkıyönetim de vardı. . . . Yahudilere ihtiras ve tutkuyla zulmetmedim. Bu hükümetin yaptığı bir şeydi. . . . Tıpkı gelecekte de her asttan talep edileceği gibi, o zaman bizden emre itaat etmemiz talep edilmişti.” Ancak söyledikleri arasında daha az bilinenler, onun mikro grup bağlarını hatırlattığı son sözleridir: “Karımı, ailemi ve arkadaşlarımı selamlıyorum. Ben hazırım. Tüm insanların kaderinde olduğu gibi yakında tekrar buluşacağız” (Cesarani 2005: 321). Diğer birçok durumda olduğu gibi burada da mikro gruba başvuru söz konusudur. Örneğin Ruanda soykırımının failleri de şu açıklamayı yapmıştır: “1994’te yaptıklarımız bu ülkeye çok zarar verdi. . . . Tutsilerin düşman olduğunu düşündük ki zaten hükümet de bize onların düşmanlarımız olduklarını

söylemişti. Biz de görevimizin düşmanlarımızı yok etmek olduğuna inanmıştık. . . . [ama] İnsanları kaybettik. Arkadaşlarımızı kaybettik. Komşularımızı kaybettik. . . . Soykırımdan sonra bile çoğumuz ülkemizden Kongo'ya ve diğer komşu ülkelere kaçtık. Orada acı çektik. Eşlerimizden ayrı kaldık. Ve çocuklarımızdan. . . ' (Larson 2014: 1-2).

Çoğu soykırım faili gözaltına alındıktan sonra toplu cinayetlerin sorumluluğunu inkâr etmeye meyillidir. Bu genellikle uzun hapis cezalarından veya bazı durumlarda ölüm cezasından kaçmak için son derece haysiyetsiz ama mantıklı bir davranış olarak yorumlanmaktadır. Hiç şüphe yok ki soykırım ve diğer savaş suçlarıyla itham edilenlerin çoğu bu tür amaçlarla davranmaktadır. Yine de bu kişisel çıkar odaklı davranış nadiren tek güdülenimi olmaktadır. Bunun yerine, çoğu soykırım faili, eylemlerinin haklı olduğuna dair adanmışlıklarında kararlıdır. Bu meşrulaştırmanın bir kısmı derin ideolojik bağlılıklardan kaynaklanır fakat ideolojik anlatıya daha sıklıkla kişinin mikro gruplarına (arkadaşlar, aile ve diğer yakınlarına) bağlılık duygusu nüfuz etmektedir. Dolayısıyla binlerce masum sivilin katledilmesi, kişinin kendi mikro grubuna karşı sorumluluğu penceresinden değerlendirilmektedir. Çoğu soykırım failinin mağduriyet anlatısını benimsemesi ve eylemlerini akrabalarını veya yakın arkadaşlarını koruma girişimi olarak göstermesi tesadüf değildir. Fiske ve Rai'nin (2015: xxii) vurguladığı üzere, çoğu şiddet içeren eylemin güçlü bir ahlaki saiki vardır: "İnsanlar birini yaraladığında veya öldürdüğünde, sıklıkla bunu yapmaları gerektiğini düşündükleri için öyle yaparlar: Şiddete başvurmanın ahlaki açıdan doğru, hatta zorunlu olduğunu düşünürler." Ahlak, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesini içerdiğinden, şiddet kullanımı da çoğu kez ilişkileri düzenlemek için başvurulan bir mekanizma olmaktadır. Dolayısıyla bireysel soykırım eylemleri de tıpkı diğer şiddet örnekleri gibi, bir ahlaki yükümlülük duygusuna dayanmaktadır. Holokost'un faillerinin çoğu ne yaptıklarını çok iyi biliyorlardı ve Yahudi çocukları gaz odalarında öldür-

menin ahlaki olarak meşru olduğuna inanıyorlardı. Onların dünya görüşüne göre Yahudilik (yani Yahudi-Bolşevizm), Alman yaşam tarzına yönelik içkin bir tehditti. Birçok Nazi, kişisel katliam deneyimlerini zor, hatta tiksindirici bulsa da, bunlar yapılacak doğru şey olarak görüldüğü için soykırımı uygulamakta tereddüt etmemişti. Bu tavır, Himmler'in Yahudi kadınların ve çocukların toplu olarak katledilmesinin Almanya'nın varlığı için ne kadar zor ama aynı zamanda gerekli de olduğunu defalarca vurguladığı 1943'teki Posen konuşmalarında karşımıza çıkmaktadır:

Sizden bu çevrede size söylediklerimi gerçekten sadece dinlemenizi ve asla tartışmamanızı istiyorum. Şu soruyla karşı karşıya kaldık: Peki, kadınlar ve çocuklar hakkında ne diyeceğiz? Bu soruna da net bir çözüm bulmaya karar verdim. Erkekleri yok etmeyi, yani onları öldürmeyi ya da öldürtmeyi ve oğullarımızdan ve torunlarımızdan intikam alacakların çocukları kılığında büyümelerine izin vermeyi kendi açımdan meşru bulmadım. Bu insanların dünyadan silinmesi için zor bir karar verilmesi gerekiyordu. Bu görevi yerine getirmek zorunda olan örgütlenme bakımından, böyle bir şey şimdiye kadar sahip olduğumuz en zor görevdi. . . . Partinin ileri gelenleri olarak, bu siyasi düzenin, Führer'in bu siyasi aracının en üst ileri gelenleri olarak, sizlerle bu soruyu da oldukça açık bir şekilde konuşmak ve nasıl olduğunu söylemek zorunda hissettim. İşgal ettiğimiz ülkelerdeki Yahudi Sorunu bu yılın sonuna kadar çözülecek. Geriye sadece saklanma yerleri bulmayı başaran tek tek Yahudilerin kalıntıları kalacak. (Smith ve Peterson 1974: 169)

Hiç şüphe yok ki Nazi ideolojisi bu tür bir güdülenimde öne çıkmaktadır. Fakat bu tür ideolojik anlatıların ancak kişinin arkadaşlarına ve ailesine karşı bir sorumluluk duygusu içinde yer aldıklarında işe yaradığını kabul etmek de önemlidir. Himmler'in konuşması soykırımı açıkça kabul etmesi konusunda şoke edici olsa da, askerlere yönelik mesajın daha muğlak olması da burada önemlidir. Gelecekte askerlerin kendi aile

fertlerinin katledileceği iddia edilerek, o katliamları önlemek için Yahudi kadınların ve çocukların öldürülmesi talep edilmektedir. Himmler, gelecekteki “oğullarımızdan ve torunlarımızdan intikam alacak” olanlara atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla soykırım ulusal/ırksal terimlerle meşrulaştırılsa da mesajı, kişinin mikro grubuna yönelik ahlaki yükümlülük duygusundan yararlanılarak çok daha kişisel terimlerle iletilmektedir.

5. Sonuç

Çoğu çağdaş birey için soykırım akıl almaz bir barbarlık eylemidir, keza aşağılık liderler ve onların takipçileriyle ilişkilendirilen bir olaydır. Örneğin ABD Başkanı Bill Clinton, yaklaşık 800.000 kişinin sistematik olarak öldürüldüğü 1994 Ruanda Soykırımı’nı “saf kötülük” eylemi olarak nitelendirmişti. Clinton sözlerinin devamında bunun başka yerlerde de cereyan edebilecek bir olay olduğunu kabul ediyordu ama “[saf kötülük olarak] bu kapasiteyi ortadan kaldıramayacak” olsak da “bunu asla kabul etmememiz” gerektiğini de söylüyordu (Cushman 2009: 220). Gelgelelim soykırımlar, tıpkı diğer örgütlü şiddet biçimlerinde olduğu gibi, deliliğin kıyısında dolaşanların akıldışı eylemleri olmadıkları gibi, hiçbir bireyin doğasında potansiyel olarak var olan biyolojik özellikler de değildirler. Bunun yerine soykırımlar, kendilerine özgü bir toplumsal mantığa sahip olan toplumsal olgulardır. Bu bölümde tartıştığım gibi, soykırımların nasıl, neden ve ne zaman gerçekleştiğini anlamak için dikkatimizi bireysel patolojilerden ve içsel ahlaksızlıklardan soykırımları mümkün kılan örgütsel, ideolojik ve mikro etkileşimsel mekanizmalara kaydırmak büyük önem taşımaktadır. Habislik soykırımda rol oynasa da oynamasa da, örgütlenme, ideoloji ve mikro dayanışma olmadan soykırım da olmaz.

1. Giriş

Yüz binlerce hatta milyonlarca kişiyi imha etme girişimlerini içeren soykırımların aksine terörist saldırılar genellikle çok az sayıda can kaybına neden olurlar. Yine de terörizm çoğu kez soykırımdan daha fazla olmasa da en az soykırım kadar kamuoyunun dikkatini çeker. Örneğin 2003'te İsrail ve Rusya'da gerçekleştirilen birkaç terör saldırısı, aynı yıl Darfur'da gerçekleştirilen soykırıma kıyasla dünyada çok daha fazla ses getirmiştir. Sudan hükümet güçleri ve Cancavid milisleri 400.00'den fazla can kaybından ve 2,5 milyon insanın yerinden edilmesinden sorumlu olsa da, bu olay Rusya'da 14 kişiyi öldüren iki kadın Çeçen teröristin veya aşırı ortodoks bir Yahudi kılığında Kudüs'te bir otobüste üzerindeki bombalı yeleği patlatarak 23 İsrailliyi öldüren Hamas'ın intihar bombacısının eylemleri tarafından tamamen gölgelenmişti. Bir terör saldırısı sonucu öldürülme ihtimali bir piyango kazanma

ihtimalinden daha düşük olsa da pek çok kişinin terör tehditlerinden diğer birçok örgütlü şiddet biçimine kıyasla daha fazla korktuğu görülmektedir. Bu bölüm, işte bu bulmacayı terörizmin sosyolojik temellerine yönelerek çözmeyi amaçlamaktadır. Daha somut olarak, bu olgunun en etkili teorilerini eleştirel bir şekilde araştırıyorum ve ardından alternatif, *longue durée* bir yorum sunuyorum. Terörizme yönelik sosyolojik olmayan baskın yaklaşımların, terörist eylemlerde söz konusu olan toplumsal eylemin karmaşıklığını yakalayamadığını, çağdaş sosyolojik yaklaşımların çoğununsa

örgütsel gücün bu süreçte oynadığı rolü açıklayamayacak denli kültürelci ve tarihdışı kaldığını öne sürüyorum.

2. Terörizmin Anlamı

“Terörizm” terimi, son derece siyasileşmiştir ve genellikle devlet yetkilileri tarafından şiddete başvursunlar veya başvurmamasından her türlü muhalefetin meşruluğunu ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. “Terörist” yaftası da son derece bağlamsaldır ve anlamı zaman içinde değişmiştir. Örneğin, *apartheid* döneminden önce ve sonra Nelson Mandela ve Afrika Ulusal Kongresi (ANC) örneğinden olduğu gibi, aynı siyasi hareketin temsilcileri bir noktada “terörist”, başka bir noktada ise “özgürlük savaşçıları” veya “siyasetçiler” olarak adlandırılmışlardır. Birinci ve İkinci İntifada öncesinde, sırasında ve sonrasında Yaser Arafat veya 1980’lerde ve günümüzde Gerry Adams için de aynı durum geçerlidir (Boehmer 2005; Victoroff 2005). Bu epey muğlâk kavram, devlet gücünü kontrol edip etmediklerine bakılmaksızın siyasi muhalifleri şeytanlaştırmak için de sıklıkla kullanılmaktadır. Böylece, belirli bir devlet içinde rekabet eden siyasi hareketler, kolaylıkla rakiplerine “terörist eylemlere başvuruyorlar” suçlaması yöneltebilmektedirler. Benzer bir anlayışla, devlet yetkilileri de diğer devletleri terörizme sponsorluk yapmak veya teröre doğrudan bulaşmakla suçlayabilmektedirler. Tıpkı soykırım gibi “terörizm” de düşman toplumsal örgütleri karalamak için sıklıkla kullanılan ve her şeyi kapsayan aşağılayıcı bir kelime hâline gelmiştir: Soykırım mağduriyet iddiasında bulunmak için kullanılırken, terörizm başkalarının siyasi eylemlerini gayrimeşru kılmak için kullanılmaktadır. Kavramın bu yanlış ve aşırı kullanımı, bazı uzmanların kavramı tamamen terk etmesine ve bunun yerine, diğerlerinin yanı sıra “gizli siyasi şiddet”, “radikal şiddet hareketleri” veya “şiddete başvuran isyancılar” gibi alternatif terimler kullanmalarına yol açmıştır.

Bununla birlikte, Jackson'ın (2009) haklı olarak öne sürdüğü gibi, evrensel olarak kabul edilmiş bir alternatif olmadığı ve bu terim kamuoyunda oldukça baskın hâle geldiği için, terörizm kavramını tamamen bir kenara bırakmak, bu araştırma alanının daha fazla parçalanmasına yol açacaktır. Dahası, dünyanın her yerindeki devlet güvenlik teşkilatları muhtemelen bu terimi kullanmaya devam edeceğinden, uzmanlar bu terimi terk etmeyi kabul ettiği takdirde araştırmalarını daha geniş bir kitleye iletmekte zorlanacaklardır.

Yine de bu sorunlu kavramı kullanırken anlamını ve kapsamını belirlemek önemlidir. Örneğin Vertigans (2011) terörizmi “tehditten can kaybına kadar değişen çeşitli etkilerde bulunabilen eylemler yoluyla siyasi amaçlar güden kasıtlı şiddet kullanımı” olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar bu tanım dolambaçsız ve somut olsa da toplumsal eylemin amaçlanmayan sonuçlarını ve bu olgunun tarihsel olarak olumsal niteliğini dikkate almamaktadır. Terörizm bir örgütlü şiddet biçimi olduğu için, benim tüm örgütlü şiddet biçimlerine atfettiğim tipik özellikleri sergilemektedir: Belirli yapısal koşullar tarafından şekillendirilen ölçeklenebilir tarihsel bir toplumsal süreçtir ve kasıtlı veya kasıtsız olarak zorla dayatılan davranış değişikliği veya fiziksel, zihinsel veya duygusal hasar, yaralanma veya ölümle sonuçlanan ve şiddet içeren çeşitli toplumsal eylemleri kapsamaktadır. Örgütlü şiddet türlerinin hepsinde ortak olan bu özelliklere ilave olarak, terörizmin de bazı ayırt edici özellikleri vardır. Her şeyden önce terörizm kasıtlı veya kasıtsız olarak korku ve gerilime neden olan, öngörülemeyen şaşırtıcı olaylara dayanmaktadır. Bir başka açıdan da terörizm ender olarak siyasi rakipleri alt etme girişimi olarak fakat büyük ölçüde belirli bir siyasi mesajı şiddet yoluyla iletme mekanizması olarak anlaşılmaktadır. İşte bu yüzden terör eylemleri hedef seçerler ve dikkat çekicidirler: Suikastlar, uçak kaçırımlar, bombalamalar, intihar saldırıları, roket veya havan saldırıları, kundaklamalar, yangın bombaları falan filan şeklinde yapılırlar. Bu tür benzeri görülmemiş

ve öngörülemeyen şiddet olayları, nüfusun geniş kesimleri arasında infial ve korku yaratmada azami ölçüde etkilidirler.

Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca, devlet yetkilileri sıklıkla terörizme büyük ilgi duydular ve bu itibarla terörizm çalışmalarını da finanse ettiler. Bununla birlikte, terörizm üzerine yapılan araştırmalar ancak 11 Eylül’ün ardından öne çıkmış ve kamuoyunda görünürlük kazanmıştır. 11 Eylül’den bu yana intihar saldırılarının ve diğer bombalamaların çoğalmasını, terör olaylarını açıklamak için tasarlanan sosyal bilim modellerinde çarpıcı bir artış izlemiştir. Bunlar arasında özellikle üç yaklaşım öne çıkmıştır: psikolojik ve psikanalitik yaklaşımlar, öğretisel fanatizm modelleri ve ekonomi merkezli açıklamalar. Psikolojik ve psikanalitik yorumlar, terör eylemlerine yatkın kişilik tiplerini belirlemeyi amaçlamaktadırlar. Bazı yazarlara göre bu tür eylemler paranoyak sanrılar, narsistik öfke, utanç, cinsel baskı veya kişilik bozukluklarından kaynaklanmaktadır (Bandura 2004; Scheff 1994; Kobrin 2002; Horgan 2009). Örneğin Merari (1990: 206), “terör amaçlı intihar eylemlerinin de diğer intiharlar gibi temelde bir grup olgusundan ziyade bireysel bir olgu olduğunu, kişisel nedenlerle ölmek isteyen insanlar tarafından yapıldığını” ileri sürmektedir. Bu açıdan terör eylemleri, duygusal açıdan rahatsız bireylerin kişisel travmatik tepkileri olarak anlaşılmaktadır. Bazı psikologlara göre teröristler tedavi gerektiren akıl hastalığından mustaripken, diğerlerine göre onların davranışları istikrarsız ve travmatik aile koşullarından kaynaklanan düşük özsaygının bir sonucudur (İsraeli 1997; Davies 2003; Berko 2007). Öğretisel fanatizme odaklanan açıklamalar teröristlerin belirli bir öğretiye sarsılmaz ve irrasyonel bir bağlılık duymaları itibarıyla sıradan bireylerden farklı olduklarını kanıtlamak için psikolojik ve kültürel argümanları birleştirmektedir. Bu durum bazen “beyin yıkama”, propaganda veya benzersiz bir dinsel ortamın varlığının bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Dinin, bu tür fanatizmin nesnesi olarak özellikle güçlü olduğu vurgulanırken, bazı seküler inançların da terör

eylemlerine kuvvetli bir bireysel adanmışlık yarattığı tespit edilmiştir (Salib 2003; Juergensmeyer 2003; Lachkar 2002; Volkan 2002; Burleigh 2009).

Terörizm her şeyden önce toplumsal bir olgu olduğundan, bu tür bireyci açıklamalar büyük ölçüde yetersiz kalmıştır. Eldeki bulgular, terörizme karışan bireylerin ezici çoğunluğunun psikolojik bozukluğu olmadığını ve paranoyak sanrılar, cinsel baskı veya aşırı narsisizmden mustarip olmadığını göstermektedir. Tersine, İslami teröristlere dair yapılan derinlemesine empirik çalışmalar, onların çoğunluğunun istikrarlı ve sevgi dolu ailelerde yetiştirildiğini, iyi ya da çok iyi öğrenciler olduğunu, evli ve çocuk sahibi olduğunu ve topluluklarında en iyi ve en parlak kişiler olarak görüldüğünü göstermektedir (Atran 2010; Sageman 2004, 2011; Silke 2008). Mevcut psikolojik değerlendirmeler, komşuları ve tanıdıkları tarafından ahlaki ve saygılı vatandaşlar olarak algılanan, zihinsel olarak sağlıklı bireyleri işaret etmektedir (Sageman 2004; McCauley 2007). Benzer şekilde, öğretilere derin bağlılığı vurgulayan yaklaşımlar, en sıkı dindar ve ideolojik olarak katı kişilerin şiddete karışmadığı ve yoğun telkinlere rağmen yalnızca çok az sayıda bireyin terör eylemlerine karıştığı gerçeğini izah etmede güçlük çekmektedir (Vertigans 2011: 3). Dahası, kanıtlar teröristlerin çoğunluğunun herhangi bir fanatik adanmışlık sergilemediğini, seküler veya ılımlı dindar evlerde büyüdüklerini göstermektedir (Hassan 2011; Atran 2010; Sageman 2004). Terör eylemlerinin çoğu artık belirli bir dinsel öğretiye atıfta bulunularak gerekçelendiriliyorsa da bu durumu tarihsel bağlamına yerleştirmek önemlidir. Veriler, 2003'ten önce (Irak Savaşı'nın başlangıcı) intihar saldırılarının yalnızca üçte birinin dinsel ilkeleri savunan örgütler tarafından gerçekleştirildiğini, bu tür saldırıların ezici çoğunluğunun Tamil Kaplanları, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) veya Çeçen bağımsızlık hareketleri gibi milliyetçi örgütleri içeren seküler düşünceler adına gerçekleştirildiğini göstermektedir (Gambetta 2005: 261-262).

Bu birey merkezli açıklamalar akademi dışında epey rağbet görmeye devam ediyorsa da çoğu sosyal bilimci terörizmin toplumsal bağlamlarını vurgulamaya meyillidir. Bu tür açıklamaların çoğu, terörizmde ekonomik nedenlerin son derece etkili olduğunu kabul etmektedir. Bazı uzmanlara göre araçsal rasyonalite, terörizmin çoğu biçiminin ardındaki başlıca güdüleyici unsurdur çünkü nispeten zahmetsizdir ve çok daha güçlü bir düşmanla savaşmada etkili birkaç yöntemden biridir (Laitin 2007; Wintrobe 2006; Gambetta ve Hertog 2009). Daha somut olarak ifade etmek gerekirse rasyonel tercih açıklamaları, terörizmi belirli araçsal hedeflere ulaşmak için kullanılan bilinçli ve hesaplanmış bir strateji olarak görmektedir. Bunlara örnek olarak Irgun'un İngiliz işgaline karşı uyguladığı ve bağımsız İsrail devletinin kurulmasıyla sonuçlanan şiddeti; Hizbullah'ın İsrail, Amerikan ve Fransız güçlerini Lübnan'dan çekilmeye zorlamak için terörizmi kullanması ve ANC'nin *apartheid* sisteminin yıkılışına katkıda bulunan şiddetli aktivizmini göstermektedirler (Victoroff 2005). Diğer uzmanlarsa terörizmin, bazıları şiddet kullanılarak ifade edilen yoğun mağduriyetleri besleyen uzun vadeli ve nispi yoksunluk ve toplumsal eşitsizliklerin bir ürünü olduğunu ileri sürerek, bu sürece dâhil olan yapısal değişkenleri araştırmaktadır (Gurr 1970; Thompson 1989; Li ve Schaub 2004; Burgoon 2006). Bu itibarla Li ve Schaub'un (2004) 112 ülke örneğini içeren çalışması, ekonomik gelişmenin terör saldırılarının sayısıyla ters orantılı olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Burgoon (2005) da toplumsal refahta artışın terör eylemlerinin azalmasıyla bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir.

Keskin sınıf veya statü kutuplaşmasının ve eşitsizliklerin halkın hoşnutsuzluğuna katkıda bulunduğuna dair sıklıkla gözlemlenen bulguya itiraz etmeden burada belirtmek gerekiyor ki bu faktörlerin neden bazı durumlarda daha önemli olduğu ve diğerlerinde çok az etkisi olduğu açık değildir. Altıncı Bölümde tartıştığım gibi, devrimin ekonomik eşitsizliklere ve yoksunluğa da odaklanan ekonomi merkezli açıkla-

maları, halkın hoşnutsuzluğunun neden nadiren isyana veya devrimci ayaklanmaya dönüştüğü sorusuna makul cevaplar verememektedir. Keza bu tür teoriler, dünyanın en yoksul ve eşitsizliğin en fazla olduğu toplumlarının bazılarında terörizmin var olmamasını da açıklayamamaktadır. Irak, Pakistan ve Afganistan'da neden bu kadar çok terörizm varken, dünyanın en eşitsiz ülkeleri listesinde ilk sırada yer alan Namibya, Lesoto veya Botswana'da neredeyse hiç yoktur? (CIA 2016) Toplumsal adaletsizlik ve ekonomik eşitsizlik belirli koşullar altında şiddetin çoğalmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilse de yoksulluğun, eşitsizliğin ve derin ekonomik eşitsizliklerin kendi başlarına terörist bir tepkiye neden olduğunu gösteren güvenilir bir kanıt yoktur. Tersine, son zamanlarda yapılan birkaç önemli çalışma, aksi yönde bir eğilimin var olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalara göre yaşam kalitesinde artış ile terörist faaliyetlere katılım ve destek arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Hassan 2011: 39; Malečková 2005; Kruger ve Malečková 2003). Teröristlerin çoğunun eğitimsiz ve yoksul bireyler olmaktan ziyade nispeten varlıklı geçmişlerden geldiğini ikna edici bir şekilde kanıtlayan sağlam kanıtlar da vardır. El Kaide üyeliğinde, orantısız bir şekilde, iyi eğitilmiş, saygın üniversitelerden bilim, tıp veya mühendislik diplomalarına sahip üst ve orta sınıflardan gönüllüler görevlendirilmişti (Sageman 2004). Terörizme karışan ve bazı önemli açılardan 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki anarşist muadillerine benzeyen diğer İslami radikal gruplar için de benzer bir örüntü söz konusudur. Gambetta ve Hertog (2009), şiddete karışan 400'den fazla cihatçının demografik ve biyografik ayrıntılarını çözümlemiş ve bunların büyük çoğunluğunun mühendislik diplomalarına sahip olduğunu tespit etmiştir. Terörist faaliyetler önemli ölçüde teknolojik, örgütsel ve iletişimsel beceriler gerektirdiğinden, eğitilmiş orta sınıfların bu tür faaliyetlere katılmak için daha donanımlı olduklarını varsaymak makul görünmektedir. Bununla birlikte, bu durum onların saiklerini açıklamamaktadır.

Ekonomi merkezli açıklamalar, terörizmin psikolojik ve psikanalitik yorumlarında büyük bir gelişme olsa da, yaklaşımlarında hâlâ çok dar kapsamlıdırlar ve bu yüzden terörizmi şekillendiren daha geniş toplumsal bağlamı açıklayamamaktadırlar. Böyle açıklamalar için sosyolojik çözümlemelerle meşgul olmak gerekmektedir. Son 10-15 yılda sosyologlar, bu tür şiddet içeren faaliyetlere yol açan toplumsal ve kültürel koşulları belirlemeyi ve incelemeyi amaçlayan etkili teorik modeller ortaya koymuşlardır.

3. *Terörizmin Sosyolojisi: Kültür ve Şiddet*

Terörizmi konu edinen çağdaş sosyolojik yaklaşımlar, geniş ölçüde bu olgunun kültürel bağlamına odaklanmaktadır. Terörizmin sosyolojik yorumlarının çoğu, bu olgunun toplumsal olarak inşa edilmiş ve kültürel olarak dolayımlanmış niteliğine vurgu yapmış olsa da bu ilişkiyi kavramlaştırma biçimleri bakımından önemli ölçüde farklılık sergilemektedirler. Bazıları için kültürler kolektif davranışın istikrarlı normatif örüntüleri olarak anlaşılırken, diğerleri için kültürel süreçler daha hareketli, doğası gereği tartışmalı, söylemsel olarak dinamik ve şartların özgül mantığına göre şekillenmektedir. Genel olarak örgütlü şiddetin ve özel olarak da terörizmin kültür merkezli birçok sosyolojik yorumu mevcuttur fakat bunlar arasında üç farklı bakış açısı göze çarpmaktadır: Yeni Durkheimci, etkileşimci ve temelcilik karşıtı yaklaşımlar.

3.1. *Yeni Durkheimci Çözümlemeler*

Klasik sosyolojinin büyük bir bölümünün yazarı olan Emile Durkheim (1997 [1893]), grup dayanışması çalışmalarında öncüdür. Aydınlanma ruhundan güçlü bir şekilde etkilenen ama aynı zamanda toplumsal değişimin bireyci yorumlarına

da eşit derecede karşı çıkan Durkheim, toplumsal uyumun, geleneksel ve modern tüm toplumsal düzenlerin merkezinde yer aldığını savunuyordu. Artık ünlü olan formülasyonunda, basit grup içi benzerliğe dayalı modern öncesi toplumların mekanik dayanışması ile karşılıklı ortak bağımlılık ağlarının şekillendirdiği modern karmaşık toplumların organik dayanışması arasında bir ayrım yapmıştı. Bu bağlamda, onun döneminde terör faaliyetinin baskın biçimi olan anarşist bombalamalar da dâhil olmak üzere, şiddet, bir anomi biçimi, yani belirli bir toplumun modernliğe geçiş sürecinde olduğunu ve geçici bir ahlaki rahatsızlık yaşadığını gösteren kısa süreli bir anormallik olarak anlaşıyordu.

Çağdaş Yeni Durkheimcılar, terörizm de dâhil olmak üzere şiddetli çatışmaların norm merkezli açıklamalarını ortaya koymaları anlamında bu tür düşüncelerden son derece etkilenmişlerdir. Bununla birlikte klasik Durkheimci görüşün ötesine de geçmişlerdir çünkü modelleri daha düşünümlü, daha az işlevselci ve daha az belirlenimcidir. Odak noktaları şiddetle ilgisi kurulan ve ortak anlamların zamanla kazanan belirli simgeleri tanımlamaktır. Dolayısıyla bu görüşe göre terör eyleminin maddi yönü daha az, kültürel yönü daha fazladır. Buysa olayların kendi başlarına kolektif eylemler üretmedikleri, onları toplumsal olarak anlamlı eylemlere dönüştürecek belirli kültürel kodlamaları şart koştukları anlamına geliyor. Örneğin Alexander (2011) ve Smith (2008), büyük çaplı terör olaylarının sonuçlarını, halk arasında yankı uyandıran kültürel çerçeveler açısından yorumlamaktadır. Bu bağlamda Alexander (2004a: 10), 11 Eylül saldırıları veya 2002 Bali bombalamaları gibi belirli felaketlerin kendiliğinden ortak travmalara yol açmadığını ileri sürmektedir. Bunun yerine bu tür travmaların ortak deneyimler olarak yaşanabilmeleri için toplumun dolayımından geçmeleri gerekir: “İnfial ve korkuya neden olan kendi başına olaylar değil onların anlamlarıdır.” Alexander’a göre (2004b: 88) terörizm, “siyasi olanakların tükenişini yansıttığı” için siyaset sonrası bir eylem

biçimidir. Bu nedenle ağırlık noktası simgesel performansının çözümlenmesine doğru kaymalıdır: “Terörizmi daha farklı bir şekilde teorileştirmemiz gerekiyor, uyguladığı şiddeti fiziksel ve araçsal terimlerle düşünmekten ziyade performatif alanda icra edilen bilhassa dehşet uyandırıcı bir simgesel eylem türü olarak düşünmeliyiz.” Daha somut olarak, bu sav şöyle ifade edilebilir: Terör eylemleri belirli kültürel senaryolara, gösterişli infazlara, şehitliğin simgesel olarak üretilişine, geniş kitlelere ve açıktan tanımlanmış olumlu ve olumsuz aktörlere dayanan bir siyasi performans modelini temsil eder. Yeni Durkheimcılara göre terörizm, karşılıklı olarak birbirini dışlayan kültürel kategorilere bağımlıdır. Belirli failleri dost/düşman olarak ayırıp onların eylemlerini kutsal/kutsala saygısızlık penceresinden bakarak çerçevelemektedir. Bu nedenle 11 Eylül saldırıları karşıt teatral senaryolar etrafında inşa edilmiş toplum dolayımı bir münakaşayı içeriyordu. El Kaide, ABD’yi evrensel ahlaki normları sürekli çiğneyen ve adaletsizliği dünyaya yayan kirli bir gücün simgesi olarak tasvir ederken, ABD yetkilileri de hava korsanlarını anlamsız bir yıkım yaratmayı kafasına koymuş fanatik, amansız, korkak ve mantıksız canavarlar olarak resmediyordu. Alexander (2004b: 100), terör eylemleri “kirden arınmaya” neden olduğu için bu iki performatif karşıt anlatı arasındaki çatışmanın Amerikan halkında daha fazla toplumsal kaynaşmayla sonuçlandığını ileri sürmektedir. Bu şekilde terörizm, toplumsal düzenin dokusuna zarar vermek yerine Amerikan değerlerinin hayali imgelerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştu. “11 Eylül’den sonra ulusal toplum, bir zamanlar sadece arkadaş olanlar arasında sergilenen sevgi dolu nezaket ve bir zamanlar sadece yabancı olanlar arasında terbiye ve özen duygusuyla kaynaştığını düşündü ve durumu böyle yorumladı.” Benzer şekilde, Smelser’in (2007: 87-88) terörizmin toplumsal gerginlik teorisi de değerlerin terör eylemlerini yaratmada oynadığı rolü vurgulamaktadır. Smelser’in yaklaşımı, maddi kaynaklara da odaklanması itibarıyla daha geniş kapsamlı olmasına rağmen, idealleştirici

mantık hâlâ önde kalmaktadır. Smelser’e göre (2007: 87-88) terörizm kaçınılmaz olarak şiddet kullanımını meşrulaştıracak aşırılık yanlısı bir inanç sisteminin varlığını gerektirir. Böylesi ideolojik öğretiler, çağdaş toplumsal gerçekliğin teşhislerini sunar, mevcut adaletsizliklerin ana suçlularını tespit eder ve yakın gelecekte ulaşılabilecek “daha kusursuz bir dünya” vizyonlarını sergiler. Dahası terörizm, “iyilik ve kötülük sistemleri şeklinde kutuplaşmayı, tanrılaştırmayı ve şeytanlaştırmayı” da gerektirir: “Teröristlerin davaya ahlaki katılımını emreden işte bu inanç paketidir.” Bu şekilde aşırı uçtaki ideolojiler, halkın hoşnutsuzluğunu kolektif eyleme dönüştürmeyi başarırlar.

3.2. Etkileşimcilik

Kültürleri birbirinden ayrı ahlaki makro evrenler olarak gören Yeni Durkheimcılardan farklı olarak, etkileşimciler toplumsal gerçekliğin çeşitli mikro düzey yorumlarına ağırlık verirler. Başka bir deyişle, etkileşimcilere göre toplumsal gerçeklik kolektif normatif anlayış örüntüleriyle desteklenmek zorunda değildir. Bunun yerine toplumsal dünya, ortak anlayışın kolektif eyleme bağlı olduğu çok sayıda bağlamsal durumdan oluşmaktadır. Etkileşimci paradigmanın ilk savunucularından birinin öne sürdüğü gibi “Kuralları yaratan ve sürdüren grup hayatını oluşturan toplumsal süreçtir, kurallar grup hayatını yaratıp sürdüremez.” (Blumer 1969: 19). Fakat bu yaklaşım da düşüncelere ve değerlere maddi unsurlar karşısında ayrıcalık tanır. Örneğin terörizm ve terörle mücadele yorumlarında Constanza ve Kilburn (2005), “simgesel güvenlik” ve “ahlaki panik” gibi kültürel kaynakları, durumun kolektif tanımının inşasında hayati rol oynayan mekanizmalar olarak görmektedir. Burada asıl savları, güvenlik politikalarının genellikle gerçek tehditler tarafından değil, sıklıkla hayal edilen tehditlerin kolektif algıları tarafından yönlendirildiğidir. Kamusal alana korkunun hâkim olduğu bu ortamda siyasi liderler gerçek

tehlikelerden ziyade gerçekliğin bu tür kolektif tanımlarına tepki göstermeye meyillidirler.

En karmaşık ve incelikli etkileşimci çağdaş terörizm teorisi ise Randall Collins (2011, 2008a, 2008b, 2004) tarafından geliştirilmiştir. Collins'e göre insanlar şiddeti doğal bir olgu olarak görmezler. Yüz yüze etkileşimlerinde çoğu birey şiddete başvurmakta zorluk çekecektir çünkü şiddet "çatışmacı gerilimin ve korkunun etrafından dolanmaya izin veren bir dizi patikadır" (Collins 2008a: 8). Bunun anlamı şudur: İnsanlar şiddet konusunda özellikle yetkin değildir çünkü bu tür eylemler yoğun duygusal rahatsızlık yaratır. Burada şiddet eylemlerinin taşıyıcısı olarak bireylere veya gruplara değil, şiddet içeren sonuçları üreten toplumsal durumlara vurgu yapılmaktadır. Şiddet içeren durumlar korku ve gerginlikle şekillendirildiğinden, başarılı bir şiddet eylemi, bu duygusal gerilimi duygusal enerjiye dönüştürme yeteneğine bağlıdır: "Başarılı şiddet, bir taraf duygusal ahengi hükmedici olarak sahiplenir, diğer taraf onun kurbanı olurken, çatışmacı bir gerilimin/korkunun istismar edilmesidir" (Collins 2008a: 19). Bu görüşe göre etkileşim ritüellerinde yaratılan duygusal enerji, toplumsal etkileşimin bel kemiğidir. Daha da önemlisi, Collins'e göre başarılı etkileşim ritüeli zincirleri, grup üyeliğinin güçlü simgelerini üretir ve bu şekilde duygusal enerjiyi geliştirmeye yardımcı olur. Şiddet uygulamak zordur çünkü "normal etkileşim ritüellerinin küçük parçalarına aykırı" olarak gelişir ve şiddet içeren etkileşimlerde becerikli olanlar "duygusal durumu kendi avantajlarına çevirerek çatışmacı gerilimi/korkuyu atlatmanın bir yolunu bulmuş" bireylerdir (Collins 2008a: 20).¹

¹ ABD ordusu, öldürmeye yönelik bu evrensel isteksizliğin üstesinden gelmek için, diğer insanları öldürmekten kaynaklanan suçluluğu ortadan kaldırmaya yardımcı olacak bir "pişmanlık önleyici hap" geliştirmek amacıyla araştırma yürütmektedir: "Başkanlık Biyoetik Konseyi başkanı Leon Kass'ın açıkladığı gibi, pişmanlık, vicdan azabı, acı ya da suçluluk duygusu uyandıran hemen hemen her şey için çare ertesi gün hapıdır" (Bourke, 2015: 154).

Collins, terörizmin etkili örgütlerin varlığına bağlı olduğunu kabul etse de bu tür davranışların belirli bir etkileşim dinamiği gerektirdiğini ileri sürmektedir. Terörist faaliyetlerin tamamı gizli hazırlıklar içerse de rehin alma, adam kaçırma veya uçak kaçırma gibi uzun süre gerektiren çatışmalara katılanlar ile şiddet eylemlerinin çok kısa sürede gerçekleştiği intihar bombalamaları, hedefe yönelik suikastlar veya uzaktan patlatılan patlayıcıları kullananlar arasında önemli bir fark vardır. Bu faaliyetlerin hepsi gerilim/korku sürekliliğinin doğru bir şekilde yönlendirilmesini gerektirse de böyle bir şey iki terörizm biçimi bakımından farklı şekilde başarılmaktadır. Kaçırma veya rehin alma çoğu kez uzun süreli bir faaliyet olduğundan, sıklıkla tek bir bireyden ziyade küçük bir grubu içerir. Collins'in iddia ettiği gibi, böyle bir şey örgütsel nedenlerle değil de öncelikle bu çatışmacı gerginliğin üstesinden gelmek için grubun duygusal dayanışmasını kullanmak açısından gereklidir. Buna karşılık suikastlar ve intihar bombalamaları sıklıkla bu duygusal rahatsızlığı farklı bir şekilde yönlendiren tek tek kişiler tarafından gerçekleştirilirler. Potansiyel bir intihar bombacısı dikkatini rutin hazırlıklara yeniden vererek, kendini eyleminin nesnesinden ve tüm şiddet bağlamından ayırmaktadır. Bu sayede psikolojik olarak kendisini duygusal açıdan rahatsız edici bir çatışmanın deneyiminden korurken, terör eyleminin en etkili şekilde yürütülmesini de güvenceye almış olur. Collins'e göre, intihar bombalamalarının bu nispeten benzersiz özelliği, bu tür faaliyetleri doğrudan karşılaşmalar konusunda temkinli olan sıradan bireyler için daha elverişli hâle getirmektedir. Collins (2008b: 2), bu türden çok sayıda cinayetin üniversite mezunları ve diğer serbest meslek sahipleri tarafından üstlenildiğini gösteren empirik bulgulardan yola çıkarak, terörist intihar saldırılarının ağırlıklı olarak bir orta sınıf bir olgusu olmasının sosyolojik bir nedeni bulunduğunu ileri sürmektedir: "Gizlice yapılan, yüzleşmeden kaçınan intihar bombalaması gibi bir şiddet, çatışmacı gerilimlerin

etrafından dolanmanın bir yoludur. Saldırganın hiç tehdit edici değilmiş gibi davranmada usta olması sayesinde başarılı olur.”

3.3. *Temelcilik Karşıtı Bakış Açıları*

Yeni Durkheimci ve etkileşimci yaklaşımlar terörizm hakkında farklı yorumlar sağlıyorsa da standart sosyal bilimin bu olguyu açıklamaya çalışırken sergilediği hırsı da paylaşmaktadırlar. Buna karşılık temelcilik karşıtı yaklaşımlar bütüncülleştirme hırsı konusunda şüphecidirler. Onlar, açıklamak yerine, dikkatlerini baskın anlatıların yapısökümüne vermektedirler. Foucault ve Derrida'nın izinden giden bu tür bakış açıları tüm hakikat iddialarını geçici, görece keyfi ve olumsal görmektedirler. Bu nedenle, yapısöküm, çeşitli söylemsel tasarıların temelini oluşturan hegemonik ve keyfi uygulamaları tanımlamak anlamına gelmektedir. Buradaki vurgu, bilgi ile hakikatin tekilliği ve çoğulluğu üzerinedir: Üst anlatılara içkin tutarsızlıkları, rastlantısallığı ve çelişkileri vurgulamaktır. Temelcilik karşıtları için asıl önemli olan, bir anlatının diğeri üzerinde hegemonik tahakkümüne izin veren rakip anlamlandırma biçimleridir. Bu bağlamda terörizm, hem devlet hem de gizli örgütler tarafından gündeme getirilen tekil bir söylemsel uygulama biçimi olarak kavramlaştırılmaktadır. Örneğin bu bakış açısından etkilenen kültürelci uzmanlara göre terörizm her zaman kültürel olarak inşa edilmiş, bağlama bağlı ve zaman ve mekân içindeki anlamı değişen istikrarsız bir kavramdır (Sluka 2009a; Jackson 2009, (2007). Terörizmle ilgili hakikat iddiaları asla tarafsız veya nesnel olamaz çünkü her zaman tekil söylemsel deneyimlere dayanırlar (Toros ve Gunning 2009). Bu nedenle hem devlet hem de devletdışı terörist faaliyet biçimlerini içeren bu olgunun çok daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını savunmaktadırlar.

Temelcilik karşıtı yaklaşımlar arasında yer alan Kopenhag Okulu temsilcileri bu fenomenle ilgili en etkili teoriyi ortaya

koymuşlardır. Bu bakış açısının merkezinde güvenlikleştirme [*securitisation*] kavramı yer almaktadır. Buzan (2006; Buzan ve Wæver 2009) ve Wæver'e (2011) göre terörizm, bireysel veya kolektif öznelere güvenlik nesnelere dönüştürüldüğü bağlamsallaştırmayı gerektirmektedir. Güvenlikleştirme belirli bireylerin, grupların, örgütlerin veya toplumsal ilişkilerin, gerçekte tehdit oluşturmaları bile devletin güvenliğine yönelik tehditler addedilmeleri anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle güvenlikleştirmede belirli konulara öncelik ve önem vermekle ilgilenilir ve bu konuların fiilen veya potansiyel olarak hasara yol açıp açmadığına bakılmaz. Örneğin Zwitter ve de Wilde'nin (2014: 8) iddia ettiği gibi "2005 yılında AB'de trafik kazalarında 41.600 kişi ölürken, aynı yıl Batı Avrupa'da terör saldırılarında 56 kişi ölmüştür. Başlıca siyasi söylemler terörizmle ilgili olarak gündemdeki yerini korurken, yol güvenliği pek güvenlik konusu olmamıştır." Güvenlikleştirme teorisyenlerine göre can alıcı konu, belirli bir olgunun nasıl çerçevelendiği ve yaygın olarak bir varoluş meselesi diye nasıl algılandığıdır. Her ne kadar tüm toplumlarda çeşitli sorunları güvenlik konusu hâline getirme girişimleri mevcut olsa da, merkezî güvenlik kaygısı olarak belirli bir konuyu belirleme kapasitesi, bu tür söylemsel iddialarda bulunanların statüsü ve izleyicilerin bu iddiaları kabul etme istekliliğiyle bağlantılıdır. Buzan ve Wæver'e göre, güvenlikleştirmenin çoğu kez incelikli söz edimleriyle saplanan başarısı, güvenlik meseleleriyle başa çıkmak için olağanüstü araçların meşru kullanımına imkân tanımaktadır. Bu nedenle, ABD'deki Vatanseverlik Yasası ve dünyanın diğer bölgelerinde olağanüstü hâl veya sıkıyönetimi devreye sokan benzer yasalar, çoğunlukla algılanan bir terör tehdidine atıfta bulunularak gerekçelendirilmektedir. Temelcilik karşıtı diğer çözümlemelerse terörizm söylemlerinin soykütüğüne odaklanmaktadır. Burada vurgu, bu tür söylemlerin neden ortaya çıktığı değil, nasıl işlerlik kazandıkları üzerinedir. Örneğin Ditrych (2014), terörizmi olgusunun (1930'lar, 1970'ler ve 2000'leri öne çıkarıp) 20 ve

21. yüzyıllar içinde değişen yorumlarını araştırarak, terörizm söylemini tarihselleştirmektedir. Foucault'nun fikirlerinden hareketle terörün özsel bir kökene sahip olmadığını ve evrimsel biçimde gelişmediğini ileri sürmektedir. Ditrych'in incelemesi bunun yerine üç dönemin baskın söylemlerindeki sürekliliklerin yanı sıra süreksizliklerin de izini sürmektedir. Her üç durumda da terörizm "olağanüstü tepkilere izin veren istisnai bir tehdit olarak görülürken", ortaya çıkan sonuçlar son derece olumsuzdu. Ditrych, her dönemle ilişkili farklılığa karşı kimlik mantığı etrafında şekillenen üç temel söylemi tespit etmektedir. 1930'larda devletin terörizm konusundaki söylemleri şu ikilemleri kullanmaktaydı: Uygarlığa karşı barbarlık, düzene karşı kaos ve siyasi düşmana karşı *hostis humani generis* (insanlığın düşmanı). 1970'lerden itibaren bu son kategori, zarar karşısında masumiyet ve halk karşısında rejim olmak üzere iki yeni kategori doğurdu. 11 Eylül'den sonra Ditrych (2014: 4), baskın söylemlerin 1930'larda benimsenen benzer söylemlere dört elle sarıldıklarına dikkati çekmektedir: "1930'larda olduğu gibi, uygar ve düzenli insanlık argümanına karşı alternatif bir argüman, bu küresel tehditle yan yana getirilerek hem tekil siyasi düzenlerin 'içini' hem de uluslararası düzenin 'dışını' disipline etmektedir."

4. Terörizm Kültürel Bir Olgu mudur?

İster gizli örgütler ister uluslararası kabul görmüş siyasi oluşumlarla ilgili olsun terörist faaliyetlerin kültürel bir boşlukta meydana gelmedikleri kesindir. Terörizm, büyük ölçüde kültürel temsillere bağlıdır ve yoğun simgesel tepkilere yol açmaya yatkındır. Terör eylemleri daha geniş nüfus kesimleri arasında korku yaymayı amaçlayan olağanüstü ve öngörülemeyen olayları sıklıkla içerdiğinden, bu tür eylemlerin başlangıçta planlandığı gibi kodlanması ve sunulması elzemdir. Başka bir deyişle, terör örgütleri belirli bir siyasi mesajı iletmek ama-

cıyla teröre bel bağladıklarından, bu mesajın hedef kitlesine ulaşması ve örgütün öngördüğü şekilde çerçevelenmesi de önem taşımaktadır. Bu olmadığında, terör eylemi istenen etkiyi yaratamayacak veya örgüte önemli ölçüde zarar verebilecektir. Birkaç isim vermek gerekirse ETA² veya PIRA³ tarafından gerçekleştirilen birkaç bombalama eyleminde böyle olmuştur. Dolayısıyla bu tür hedeflere ulaşmak için terör hücrelerinin kitle iletişim araçlarının varlığına, internete erişime veya devlet yetkililerinin yüksek sesli tepkilerine ihtiyacı vardır. Bunların tamamında belirli bir kültürel bağlam önemli bir rol oynamaktadır: Şiddet eylemleri haklı gösterilmeli veya gayrimeşrulaştırılmalı, dikkat çekici olaylar daha geniş anlatılar içine yerleştirilmeli veya dengesiz bireylerin irrasyonel ve anlamsız eylemleri olarak sunulmalı ve hedeflenen kitle, terör eylemiyle güçlü şekilde özdeşleşmeli veya buna karşı çıkmalıdır.

Her halükârda kültürelci bakış açıları, bu karmaşık toplumsal ilişkileri ve bunların temelini oluşturan gerekli kültürel çerçeveleri anlamamıza yardımcı olurken, terörizmin kökenlerine ve uzun vadeli toplumsal dinamiklerine ilişkin bir açıklama sağlamada sınırlı kalmaktadırlar. Temelcilik karşıtı yaklaşımlar genel olarak ve açıkça terör olaylarını açıklamaya yönelik herhangi bir girişime karşı mesafeli dururken, diğer kültürel bakış açıları söz konusu kültürel olmayan süreçleri hafife almaya meyillidir. Kültürelci modeller özellikle üç zayıflıktan mustarıptır: epistemolojik idealizm, sağlam empirik doğrulamanın eksikliği, terörizmin makro/mikro dinamiklerini aydınlatamama.

Bazı temelcilik karşıtı yaklaşımlar olayların ve süreçlerin önemini vurgulasa da, terörizme yönelik kültürel bakış açılarının ezici çoğunluğu epistemolojik bakımdan idealist-

² Euskadi Ta Askatasuna (Baskça), Bask Yurdu ve Özgürlük. İspanya ve Fransa sınırları içinde yaşayan Bask kökenli topluluğa ait bağımsız bir devlet kurma amacı güden Marksist-Leninist, ayrılıkçı örgüt. 20 Ekim 2011'de silahlı mücadeleye son verdiğini açıklamıştır. (Çev.)

³ Geçici İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu. (Çev.)

tir.⁴ Basitçe söylemek gerekirse, bu bakış açıları düşünceleri, inançları, normları veya söylemleri toplumsal eylemin başlıca oluşturunucuları olarak görmektedirler. Yeni Durkheimcılar için insanlar her şeyden önce yaşadıkları normatif evrenlerden etkilenen ahlaki yaratıklardır. Etkileşimcilere göre kolektif eylem, gerçekliğin anlam merkezli toplumsal inşasının bir ürünüdür ve temelcilik karşıtlarına göre de toplumsal davranış söylemsel olarak çerçevelenip sahnelenir. Düşünceler ve değerler, belirli şiddet eylemlerini simgesel olarak yankı uyandırma, siyasi olarak meşru ve toplumsal olarak anlamlı kılmada vazgeçilmez bir rol oynasa da, maddi gerçeklik olmadan terörizm de olmaz. Terör eylemlerinin belirli bir mesajı yayması amaçlanmıştır ama bu tür bir iletişimin fiziksel şiddet içermemesi durumunda herhangi bir etkisinin olması olası değildir. Başka bir deyişle terörizm hiçbir zaman bir anlatıya, söylemlere, kültürel kurallara, etkileşim biçimine veya etik iddiaya indirgenemez çünkü bu tür kültürel çerçevelerin hepsi bariz bir maddi olayın varlığına dayanmaktadır. İsraili sporcuların 1972 Münih Olimpiyatları'nda kaçırılması veya Beyrut'taki 1893 kışla bombalamaları anında dünya çapında ilgi görmüştü. Bunun sebebi bu olaylarla ilişkili kültürel kodlar değil, öncelikle çok sayıda kişinin daha önce görülmemiş biçimde öldürülmesini içermeleriydi. Paylaşılan değerleri, grup etkileşimlerini ve ortak üstanlatılarını esas alan kültürel yaklaşımlar, terör eylemlerinin ne zaman ve neden gerçekleştiğini yeterince açıklayamamaktadır. Kültürel kodlar kendi başlarına terörizm yaratmazlar; rolleri önemlidir fakat çoğunlukla yardımcı niteliktedir. Terör eyleminin kökenlerini ve değişen dinamiklerini tam olarak anlamak için jeopolitik ve tarihsel

⁴ Bu idealizm en çok Yeni Durkheimcılar arasında belirgindir. Örneğin 11 Eylül saldırılarına Amerika'nın tepkisini açıklamaya çalışırken Alexander (2004b: 100) düşüncelerin maddi deneyim üzerindeki egemenliğini vurgulamaktadır: "Amerika'nın ideal iç çekirdeği hâlâ sağlamdı. . . . toplumsal merkez, maddi bir şey olarak değil, bir ideal olarak yeniden inşa ediliyordu. Toplumun merkezi, tasavvurda, ulusun ruhunda var olduğu için, sonraki günlerde mutlaka yeniden maddeleştirilecekti."

bağlamlar, siyasi ve ekonomik çıkarlar, yapısal eşitsizlikler gibi kültürel olmayan çeşitli faktörleri de araştırmak büyük bir önem arz etmektedir.

Kültürelci paradigmanın bir başka zayıflığı da empirik açıdan yeterince sınanmamasıdır. Terörizmle ilgili bazı antropolojik incelemeler, belirli vaka çalışmalarının derinlemesine etnografyaları etrafında inşa edilmiş olsa da (örneğin Kuzey İrlanda üzerine Sluka 2009b veya İslamcı gruplar üzerine Atran 2010), terörizmin kültürel çözümlemelerinin çoğu, sağduyuya veya anekdot niteliğindeki kanıtlara dayanmaktadır. Kültürel yaklaşımlar hem terörist faaliyetlerin hem de bu tür olaylara halkın verdiği tepkinin zemini teşkil eden değerlerin, inançların ve paylaşılan düşüncelerin merkezi rolünü vurguladığından, ikisi arasındaki bağlantının düzgün bir şekilde kurulması çok önemlidir. Gelgelelim böylesi nadiren olur çünkü bu tür çalışmaların çoğu, seslenilen kitlenin belirli anlatılara, çerçevelere ve kültürel kodlara oldukça duyarlı olduğunu varsaymaktadır. Örneğin Alexander (2004b: 100) şunu ileri sürmektedir: “11 Eylül’den sonra ulusal toplum, bir zamanlar sadece arkadaş olanlar arasında sergilenen sevgi dolu nezaket ve bir zamanlar sadece yabancı olanlar arasında terbiye ve özen duygusuyla kaynaştığını düşündü ve durumu böyle yorumladı.” ABD toplumu hakkındaki bu oldukça güçlü genelleme, bir *New York Times* makalesinden (United Flight 98 hakkında bir kitap incelemesinden) yapılan tek bir alıntıyla ve “bu tür genelleme ve soyutlamanın binlerce örneğinin 11 Eylül’ü takip eden günler, haftalar ve aylarda kitle iletişim araçlarından elde edilebileceği” şeklindeki güven verici ifadeyle doğrulanmaktadır. Buradaki sorun, kitle iletişim araçlarından bir terör saldırısının ardından ulusal dayanışmanın arttığına dair örnekler bulunup bulunmadığı meselesi değildir çünkü bunlar genellikle bu tür her olayın peşinden söylenmektedir. Sorun şudur: Birçok kültürelci, bu tür açıklamaların nasıl, ne zaman ve neden yapıldığını ve gerçekte ne anlama geldiklerini daha ayrıntılı olarak çözüm-

lemek yerine, bu tür devlet radyo ve televizyon kuruluşları gibi medya açıklamalarını sunulduğu hâliyle doğru kabul etmektedir. Oysa açıklamaların nasıl, ne zaman ve neden yapıldığını ve gerçekte ne anlama geldiklerini görebilmek için çok daha derinlemesine empirik çözümlemelere ihtiyaç vardır. Dahası, bu paradigmanın araştırmacıları kapsamlı empirik doğrulamaya girişler bile böyle bir şey sıklıkla gazeteler, web sitesi ağları, TV programları, kitaplar, broşürler, tanıtım mesajları gibi çeşitli kültür ürünlerinin çözümlenmesi yoluyla yapılmaktadır. Bu tür bilgileri elde etmek kesinlikle faydalı olsa da insan eliyle imal edilmiş kültür nesneleri ile gerçek insanlar arasında ayırım yapmak önemlidir. Örneğin Smith (2005: 36, 212), “toplumsal hayatın bir metin gibi ele alınabileceğini” ve örgütlü şiddetin “kültürle az çok ilgili olmadığını, tamamen kültürle ilgili olduğunu” ileri sürmektedir. Gelgelelim insanlar tek boyutlu metinler değildir. Kültür elbette önemlidir ama siyaset, ekonomi, biyoloji vs. de önemlidir. Metinleri ve baskın söylemleri yapı sökme uğratmak, karmaşık toplumsal ilişkileri çözümlemekle aynı şey değildir. Bunun için çok daha empirik bir doğrulamaya ihtiyacımız vardır.

Son olarak, her ne kadar kültürelci bakış açıları grup dayanışmalarına odaklansa da dayanışmanın terörizmle tam olarak nasıl bağlantılı olduğunu ikna edici bir şekilde açıklayamamaktadırlar. Terörizm birbirine uymayan dayanışmaların bir sonucuysa, benzer toplumsal bağlamlar neden ve nasıl farklı sonuçlar doğurmaktadır? Aynı kültürel ortamda sosyalleşen bireyler neden farklı ideolojik güzergâhları benimsemektedir ve neden bazıları terör hücrelerine katılırken çoğu katılmamaktadır? Bazı siyasi simgeler kamuoyunun ilgisini çekerken diğerleri neden görmezden gelinmektedir? Hem terörist faaliyetler hem de terörle mücadele faaliyetleri bazı durumlarda meşru olarak görülürken, diğer bağlamlarda neden son derece gayrimeşru girişimler olarak algılanmaktadır? Belirli baskın söylemler ve üstanlatılar bazı terör örgütleri üzerinde etkiye

sahipken diğerleri üzerinde neden etkisizdir? Kültürelciler, grup dayanışmasının makro düzeyine (Yeni Durkheimcılar ve temelcilik karşıtları) veya mikro düzeyine (etkileşimciler) odaklanarak bu soruların bazılarını cevaplamaya çalışırlar. Dolayısıyla Collins (2004) ve Klusemann (2010) gibi etkileşimciler, bu farklılıkları, benzersiz durumsal bağlamları ve güçlü etkileşim ritüeli zincirlerinin gelişimini destekleyen belirli bireylerin duygusal enerjilerinin derecesini kullanarak açıklamaktadır. Gelgelelim bu küçük ölçekli etkileşimsel ritüel zincirlerinin daha geniş makro örgütsel yapılara nasıl bağlandığı hiç de açık değildir. “Millet” veya “ümme” gibi grup dayanışması retorikleri çok sayıda insana neden ve nasıl hitap etmektedir? El Bağdadi’nin duygusal enerjisi Nijeryalı Boko Haram, Libyalı Ensar el Şeria veya Özbekistan İslami Hareketi’nin üyelerinin tamamını kapsayacak kadar genişleyebilir mi? Bu pek de ikna edici görünmüyor.

Buna karşılık, sırasıyla Yeni Durkheimcılar ve temelcilik karşıtları, toplumsal düzenin yaygın olarak paylaşılan evrensel normlar veya söylemsel olarak inşa edilmiş üstanlatılar tarafından yönetildiğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda terörizm, toplumsal bir sapma (Yeni Durkheimcilik) veya hegemonik anlatılara meydan okuma girişimi (temelcilik karşıtlığı) olarak değerlendirmektedir. İlginçtir, bu yaklaşımların her ikisi de dikkatini terörizm ve terörle mücadelenin kültürel dağarcığını şekillendiren ve birbirini dışlayan ikilemleri saptamaya vermektedir ve bu ikilemler de kutsala karşı kutsala saygısızlık, uygar karşı barbar vs. şeklinde sıralanmaktadır. Bu ideolojik kategorileştirmelerin önemli olduğu açıktır ama bunlar ilgili mikro sosyolojik süreçlerle bağlantıları kurulmadıkça çok az açıklayıcı güce sahip durağan kategoriler olarak kalmaktadırlar. Peki, bu tür söylemler neden ve ne zaman halk indinde yankı bulurlar ve ne zaman bulamazlar? Yeni Durkheimcılar mikro düzeyi ele almaya çalıştıklarında ikna edici olamamaktadırlar. Örneğin Smelser (2007: 95) şunu ileri sürmektedir: “Kaotik kişisel geçmişi olan rahatsız bireyler, aşırılık

yanlısı grupların sunabileceği anlam, rahatlık ve ödüllere duyarlıdırlar.” Oysa daha önce de belirttiğimiz üzere, teröristlerin çoğunun ruhsal açıdan sağlıklı bireyler olduklarına ve çoğunluğunun mutlu ve tatmin edici bir çocukluk dönemi geçirdiğine dair elimizde çok fazla kanıt mevcuttur (Vertigans 2011; Sageman 2004; McCauley 2007). Bu nedenle terörizm ile grup dayanışması arasındaki ilişkiyi anlamak için bu makro ve mikro çözümleme düzeylerini bütünleştirmek gerekir.

5. Kültürelci Açıklamaların Ötesi: Uzun Vadede Terörizm

Terörizm, devletin şiddet kullanımı üzerindeki tekeli tehdit eden ve başarılı olduğunda devlet yetkililerini zayıf, yurttaşlarını korumaktan aciz gösterebilen bir şeydir. Bu nedenle terörizm araştırmalarının çoğu, bu olgunun araçsal niteliğine odaklanmaya meyillidir: Teröristler kimlerdir? Eylemlerini güdüleyen nedir? İnsanlar terör örgütlerine nasıl ve neden katılırlar? Terörizmden kimler yararlanır? Terörizmi nasıl durdurabiliriz? Bireysel teröristlerin saiklerini veya bu tür eylemlerde bulunan grupların arkasındaki faydacı mantığı belirlemek çok önemli olsa da, söz konusu daha kapsamlı toplumsal ve tarihsel bağlamları anlamadan terörizm açıklanamaz. İnsanlar sadece *homo economici* değil, aynı zamanda kültürel varlıklar da olduklarından, terör eylemlerinin hepsinin önemli bir kültürel bileşeni de vardır. Bununla birlikte, nasıl ki katı araçsalçı açıklamalar toplumsal eylemin karmaşıklığını tam olarak yakalayamıyorsa, kültürelcilik de terörizm yorumlarında aşırı indirgemeci kalmaktadır. Başka bir deyişle, şiddet içeren süreçlerde etki değerlerinin ve düşüncelerin oynadığı rolü yeterince açıklamak istiyorsak sadece düşüncelere odaklanmakla yetinmeyiz. Bunun yerine değerler, düşünceler ve kültürel temsiller, şiddet eylemini şekillendiren daha büyük toplumsal süreçlerin parçaları olarak ele alınmalıdır. Terörizm

belirli bir örgütlü şiddet biçimi olduğundan, onun gelişimini daha geniş bir tarihsel çerçeveye oturtmak çok önemlidir.

Bu kitap boyunca tartıştığım gibi, örgütlü şiddetin dinamikleri bir *longue durée* çözümlemeyi gerektirmektedir. Daha somut olarak, terör olgusunu kavramak için bugüne aşırı odaklanmaktan kaçınılmalı, bunun yerine uzun vadeli örgütsel, ideolojik ve mikro toplumsal dinamiklere bakılmalıdır. Terörizm de dâhil olmak üzere tüm örgütlü şiddet, üç uzun vadeli tarihsel sürecin varlığını gerektirmektedir: (a) Zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi; (b) merkezkaç ideolojikleşme ve (c) mikro dayanışma. Bu üç süreç birbirine bağımlıdır ve bu nedenle terörist faaliyetin yönünü etkiler. Bununla birlikte, terörizm çoğu kez diğer örgütlerin (yani devlet, özel bir şirket, dinsel bir dernek vb.) faaliyetlerine veya kasıtlı faaliyetsizliğine bir tepki olduğundan, terör eyleminin çözümlemesi de kaçınılmaz olarak bu üç sürecin bu gibi “hasım” örgütlerde nasıl işlediğinin araştırılmasını gerektirmektedir.

6. Bürokrasi ve Terör

Daha önce de vurgulandığım gibi, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi büyük ölçekli, kalıcı toplumsal örgütleri nitelleyen bürokratik ve zorlayıcı gücün sürekli artışını kapsayan açık uçlu bir tarihsel süreci temsil etmektedir. Bu örgütlerin zorlayıcı kapasiteleri, denetimleri altındaki toplumsal çevreyi kendi içlerinde yatıştırma güçleriyle de ortaya çıkmaktadır. Ulus devletleri için bu, kendi toprakları üzerinde şiddetin meşru kullanımı konusunda bir tekel anlamına gelirken, diğer örgütler için örgütsel olarak kendi üyeleri üzerinde başarılı bir şekilde hâkimiyet kurma ve rakip toplumsal örgütlere simgesel veya gerçek zarar verme yeteneklerine yansımaktadır. Her ne kadar bu evrimsel bir süreç değil de –bazı örgütlenmeler genişledikçe ve diğerleri ortadan kalktıkça– periyodik

inişler ve çıkışlarla tanımlanan bir süreç olsa da bu tür bir örgütsel güç son 12.000 yıldır birikerek oluşmuştur. Üstelik bu birikimsel nitelik modernliğin tüm dünyada bürokratik örgütlenme sistemlerinin yoğun bir şekilde çoğalmasını teşvik etmesiyle son 250 yılda çarpıcı biçimde artmıştır (Malešević 2013a, 2010).

Bu bağlamda terörizm, devletlerin ve devletdışı yapıların sürekli artan bürokratik genişlemesine verilen belirli bir örgütsel tepki biçimini temsil etmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, terörizm etkili bir toplumsal örgütlenme olmadan var olamaz ve sürekli genişleyen örgütsel gücün dünyasında bu, bilgiye, teknolojiye, bilime ve etkili bürokrasiye daha fazla dayanmak anlamına gelmektedir. 19. yüzyılın başlarındaki anarşistler hâlâ derme çatma silahlara –el yapımı patlayıcılara, bıçaklara ve tabancalara– ve son derece doğaçlama eylem planlarına bel bağlıyorlarken, günümüzün terörizmi, ayrıntılı bir işbölümü, karmaşık bir örgütlenme ve teknoloji ve eldeki en etkili silahların iyi şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Bu hâliyle terör örgütleri de diğer bürokratik birimlere benzerlerdir: Hiyerarşik, liyakate dayalı, profesyonelleşmiş, gelişmiş işbölümüne sahip ve üyelerine uzmanlık eğitimi ve koruma sağlayan ve kurallarla yönetilen yapılardır. Mayntz'in (2004: 12) gösterdiği gibi, çeşitli terör örgütleri arasında bu açıdan büyük bir benzerlik vardır:

Açıkça tanımlanmış bir liderlikleri vardır. Örneğin kubbe (SL), ordu yöneticisi (IRA), şura meclisi (İslami Cihad), konsey veya yine şura meclisi (El Kaide). Bunlar hem dikey hem de işlevsel olarak farklılaşırlar. Tüm terör örgütleri . . . doğrudan en üst liderlik seviyesinin altında uzmanlaşmış birimlere sahiptir. Bazı durumlarda temel ayırım askeri ve destek kolu arasındadır, diğer durumlardaysa finans, satın alma, propaganda gibi işlevlerle ayırt edilen çeşitli birimler matris benzeri bir şekilde operasyonel birimlerle ilişkilidir. Ayrıca terör örgütlerinin hepsi açıkça sınırlanmış üçüncü düzey bir harekât birimine, yani sıkça sözü edilen hücrelerine sahiptir.

Dahası, bu tür örgütler, ister devlet yetkilileri, ister özel şirketler veya diğer terör örgütleri olsun, rakiplerini, diğer karmaşık toplumsal örgütler gibi görürler. Böyle bir şey, hasımlarının örgütsel ve ideolojik zayıflıklarını gözlemledikleri ve etkilerini azaltmanın yollarını aradıkları anlamına gelmektedir. Tıpkı diğer toplumsal örgütler gibi, siyasi emelleri, ideolojik hedefleri, ekonomik çıkarları ve zor kullanma kapasiteleri vardır. Terör örgütleri içerde, şiddet içeren belirli görevleri yerine getirebilecek etkili, meşru ve esnek bir bürokratik yapı oluşturmaya çalışırlar. Dışarıdaysa gözetleme, istihbarat toplama, propaganda, üye kazanma, halk seferberliği, teknolojik ilerleme, ticari girişimler ve para toplamayla uğraşırlar.

Terör örgütleri birçok yönden diğer bürokrasilere benzese de bazı farklılıklar da sergilemektedir. Terörist faaliyetler çoğu kez çatışmaya karışan örgütlerin askeri kapasitelerinde keskin bir asimetriyi yansıttığından, terörizm örgütlerin düşmanlarını yok etmeyi amaçlamaz. Bunun yerine ağırlık verdikleri konu, belirli bir siyasi mesajı, rakiplerinin ve örgütün destekçilerinin dikkatini en fazla çekecek şekilde iletmektir. Bu amaca ulaşmak için son derece travmatik bir deneyim ve korku yaratmayı amaçlayan olağanüstü bir şiddet uygularlar. Ayrıca devletin ve diğer büyük ölçekli örgütlerin otoritesine doğrudan meydan okuduklarından ve hedeflerine ulaşmak için şiddet içeren araçlar kullandıklarından, terör örgütleri tanımaları gereği gayrimeşru kabul edilmektedirler. Bu ortamda, faaliyetleri bir kural olarak yeraltında gerçekleşir ve gizlidir. Bu koşullarda başarılı bir şekilde faaliyet gösterebilmek için terörist hücrelerin sıradan bürokrasilerden daha fazla örgütsel esneklik sergilemeleri şarttır. Bu nedenle genellikle daha fazla bölümlere ayrılmış bir yapıya bürünürler. Della Porta (2013: 158), artan devlet baskısının İtalya'daki Kızıl Tugayları ve Almanya'daki Kızıl Ordu Fraksiyonunu (RAF) nasıl daha fazla merkezsizleşmeye ittiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusu (PIRA) 1970 yılında bir kitle örgütü olarak kurulmuş, fakat kısa süre sonra İngiliz

kuvvetlerinden sakınmak için daha küçük, gizli ve çevik hücrelerden oluşan yeni bir yapıya bürünmek zorunda kalmıştı (O'Dochartaigh 2015). Bu durum, çoğunluğu küçük hücrelerden oluşan gizli ve esnek ağlar şeklinde faaliyet gösteren şiddet yanlısı cihatçı örgütler için de geçerlidir.

Terörist ağların bu örgütsel esnekliği, birçok uzmanın çağdaş küresel dünyada terörizmin artık büyük bir örgütsel yapı gerektirmediğini, çoğu terör biçiminin bireylerin tabandan gelen doğaçlama eylemleri olarak ve özel bir eylemde bulunmak amacıyla bir araya gelenler tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmesine yol açmıştır. Sageman'a göre (2011) bu El Kaide –ve daha yakın zamanda IŞİD de eklenebilir– markasını kullanan tamamen bağımsız yerel grupların yürüttüğü “lidersiz bir cihat”tır. Atran (2010: 50) da örgütsel yapıların önemini reddetmektedir ve bunu söylerken şunu iddia etmektedir: Hiyerarşik örgütler “savaşları kaybetmeye meyillidir” oysa “eşitlikçi cihat, Google gibi, liderliği bir sosyal ağ üzerinden oldukça akıcı ve düz yollarla dağıtıldığı için başarılı olmaktadır.” Fakat ince ayrımları gözetmeyen bu tür genellemeler gerçek hayattaki durumu yansıtmamaktadır. Dünyanın her yanında küçük, nispeten yalıtılmış terörist birimlerin birçok örneği olmasına rağmen, başarılı terörist ağların çoğu büyük ölçüde tutarlı ve esnek bir örgütsel yapıya sahiptir. Bu bakımdan İslamcı radikal grupların seküler muadillerinden çok büyük farkları yoktur çünkü hepsinin merkezi olmayan, esnek hücre odaklı çalışma biçimleri tasarlamaları gerekmişti. Yine de böyle bir şey, hiyerarşik yapının zayıflaması anlamına gelmiyordu. Tersine, PIRA, Kızıl Tugaylar, ETA ve şiddete başvuran diğer birçok harekette örgütün varlığı liderliğin eylemlerini denetlemesine bağlı olduğundan, gizli bölümlere ayrılma askerileşmeyi ve hiyerarşiyi teşvik ediyordu (Della Porta 2013: 159). Bu durum, içinde bulundukları devletlerin baskıcı aygıtlarıyla yoğunlaşan çatışmayı sürdürmek için gidecek daha şiddetli, daha hiyerarşik ve daha iyi örgütlenmiş hâle gelmiş olan en önemli cihatçı hareketlerde daha da belirgindir.

Bu gelişmiş hiyerarşikleşmenin, daha gelişmiş işbölümünün ve artan örgütsel kapasitenin sonucu, IŞİD'in dönüşümünde oldukça iyi bir şekilde sergilenmektedir. IŞİD nispeten küçük bir ekip olmaktan çıkıp hem Irak hem de Suriye silahlı kuvvetlerini yenebilecek ve geniş topraklar üzerinde tam kapasite işleyen bir idari ve askeri yapı kurabilecek bir gölge devlete⁵ [*parastate*] dönüşmüştür. Afganistan'da ve Pakistan'da yeniden canlanan Taliban'ın askeri başarıları ve Nijerya'da Boko Haram'ın büyümesi, askeri açıdan gelişmiş örgütsel yapının doğrudan bir sonucu olan terörist ağların diğer gözle görülür örnekleridir. Son derece âdemimerkeziyetçi ve tabandan yönetilen hücreler halkın ve medyanın büyük ilgisini çekebilse de, bunların zorlayıcı ve siyasi etkinlikleri IŞİD veya Taliban gibi iyi örgütlenmiş ve siyasi faaliyetleri kontrol eden bürokratik terörist gruplara kıyasla epey cüzi kalmaktadır. IŞİD yakın zamanda bir terörist gruptan bir gölge devlete dönüşmüş olsa da bu durum tam da örgütün kuruluşundan itibaren tipik bir bürokratik yapıya sahip olması sayesinde mümkün olmuştur. Bu itibarla IŞİD “değişken ve yatay” bir ağa sahip olmak yerine bir piramit şeklinde inşa edilmiş son derece hiyerarşik bir oluşumdur. Bu örgütün başında nihai karar verici olan Halife İbrahim (el Bağdadi) bulunmaktadır. IŞİD'in başlıca örgütsel birimleri arasında askeri konsey; Şura (Danışma) Konseyi; Yargı Otoritesi; Savunma, Güvenlik ve İstihbarat Konseyi ve İslam Devleti Kamu Bilgilendirme Kurumu yer almaktadır. Güç yapısı tamamen merkezileştirilmiştir ve halifenin kararları savaş dairesi ve IŞİD'in denetimi altındaki altı vilayeti yönetmek üzere atanan altı vali aracılığıyla uygulanmaktadır. Örgüt, karmaşık bir işbölümüne dayanmaktadır, askerlerini ve yöneticilerini ödüllendirirken liyakati esas alan ilkeleri kullanmayı amaçlamaktadır ve günlük yaşamda nispeten tu-

⁵ *Parastate* terimi Türkçeye “paralel devlet” veya “gölge devlet” olarak çevrilebilir. Bu terim genellikle, resmi devlet yapısı dışında, kendi kendini yöneten ve kendi amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren bir örgüt veya yapılanmayı ifade etmek için kullanılır. (Çev.)

tarlı bir soyut (İslami) kurallar sistemi uygulamaktadır (Singh 2014). IŞİD aralıksız savaş ortamında faaliyet gösterdiği ve hukuki-rasyonel düzene düşman ideolojik ilkelerle yönetildiği için Weberci tarzda bir modern bürokrasi olmadığı açıktır ama yine de bir bürokrasidir.

IŞİD, bazı açılardan devleti hedef alan geleneksel şiddet biçimlerinden ziyade artık devlet terörizmi uygulayan alışılmadık bir yapı hâline geldiğinden, diğer daha tipik terörist hareketlerin örgütsel yapısına burada kısaca bakmak isabetli olabilir. Della Porta'nın (2013: 152) haklı olarak belirttiği gibi, terörist örgütler çeşitli örgütsel biçimler geliştirirler: "Bazıları daha çok orduya, bazıları daha çok partiye benzer. Bazıları bölümlere daha fazla ayrılmıştır, bazılarıysa daha az ayrılmıştır. Bazıları üyelerinden yeraltına inmelerini ister, bazıları bunu istemez." Yine de bu tür örgütlerin tamamı uzun vadede siyasi ve askeri açıdan etkili olabilmek için gelişmiş bir işbölümüne sahip, görevlerin ve sorumlulukların uzmanlaştığı, profesyonel, kuralların uygulanmasını zorla sağlayabilen hiyerarşik bir yapıya ihtiyaç duyar. Örneğin PIRA, komutanlarının doğrudan silahlı eyleme dâhil olmasıyla neredeyse yatay bir yapıya sahip nispeten demokratik bir yapı olarak mücadeleye başlamıştı. Zamanla ve dış baskılar altında örgüt çok daha hiyerarşik bir nitelik kazandı. PIRA, belirgin bir işbölümü ve piramit şeklinde bir askeri hiyerarşiye sahip bürokratik bir biçimi yavaş yavaş benimsedikçe, askeri ve siyasi hedeflerine ulaşmada daha etkili hâle geldi. Britanya Kara Kuvvetleri'ni örnek alan bir tugay ve tabur yapısı kurdu, belirli mahallelere takımlar konuşlandırdı; gözetleme, haber alma, istihbarata karşı koyma, harekât planlaması ve propaganda operasyonlarından, silahların depolanması ve kullanıma açılmasına kadar uzanan bir dizi yeni örgütsel rolü gündeme getirdi. 1990'lara gelindiğinde PIRA üyelerinin çoğu, artık şiddetle temaslarının kalmadığı bürokratik görevlerde yer alıyorlardı (Malešević ve O'Dochartaigh 2017). Daha resmî hâle getirilmiş, liyakate dayalı ve stratejik olarak

rasyonel bir örgütlenme biçimine bu kademeli geçiş, Kuzey İrlanda barış sürecinde önemli siyasi değişikliklere yol açan çok başarılı bir seferberlikle sonuçlanmıştı.

El Kaide ise gelişimsel güzergâhı bunun neredeyse tam tersi yönde ilerlemiş bir örgüttür. Bu örgütün “değişken ve yatay” bir işleyişe sahip olduğunun altını çizen çağdaş saptamalar El Kaide’nin büyük ölçüde etkisiz hâle getirildiği 11 Eylül sonrasının gerçeklerine dayanmaktadır. Fakat mevcut tüm kanıtların da gösterdiği gibi, örgütün ilk başlardaki başarısı büyük ölçüde örgütsel gücüne dayanıyordu. El Kaide 1980’lerin sonlarında son derece hiyerarşik ve merkezî bir yapı olarak kurulmuştu. Chhabra’nın (2011: 2) vurguladığı üzere, örgüt açıkça belirlenmiş piramit şeklinde bir güç yapısına, “sınırları belli, yukarıdan aşağıya bir iletişim sistemine; sınırları belli ve değişmez konumlara ve sorumluluklara; değişmez bir emir komuta zincirine ve harekâtlar için belirli bir zaman tercihin” sahipti. Bin Ladin’in 1992’de Sudan’a geçmesiyle El Kaide örgütsel kapasitesini, ekonomik kaynaklarını ve askeri gücünü artırmıştı (Sageman 2004). Örgüt coğrafi olarak daha geniş bir alanda faaliyet göstermeye başladıkça, hâlâ büyük ölçüde merkezi otorite tarafından denetlenen ve yönetilen nispeten özerk hücrelerden oluşan bir ağa dönüştü. Yemen’de 1992’deki otel saldırılarından, 1993’te Dünya Ticaret Merkezi’nin bombalanmasından, Doğu Afrika’da 1998’de ABD Büyükelçiliği’ne yapılan saldırılara ve 2000 yılında USS Cole gemisinde 17 ABD askerini öldüren intihar görevinden 11 Eylül’e kadar neredeyse tüm önemli terör eylemleri, örgütün merkez komutanlığı tarafından tasarlanmış, örgütlenmiş, finanse edilmiş ve onaylanmıştı. Diğer etkili ve uzun ömürlü terör örgütleri gibi El Kaide de başkomutan (emir) Usame bin Ladin, yardımcısı Ayman el Zevahiri, askeri komite, mali komite, hukuk komitesi, İslami çalışmalar komitesi ve medya komitesinden (bir keresinde kendi gazetesi *Newscast*’i [Haber Bülteni] bile yayımlamıştı) oluşan karmaşık ama iyi yapılanmış bir örgüttü. ABD’nin Afganistan’ı

işgalinden ve örgütün liderliğini hedef alan dünya çapında bir sürekle avı başlatılmasından sonra El Kaide iktidar yapısını merkezsizleştirip bürokratik örgütlenme tarzının büyük bölümünü terk etmeye zorlanmıştı (Eilstrup-Sangiovanni ve Jones 2007). Başka bir deyişle ve yaygın algının aksine, El Kaide'nin terörist bir ekip olarak başarısının temelinde yatay ve gevşek örgütsel yapı olması yatmıyordu. Tersine bu yapı, benzeri görülmemiş bir dış baskıya tepki olarak 11 Eylül sonrasında gerçekleşen bir dönüşümün ürünüydü. Başarılı, uyumlu, iyi yapılandırılmış, merkezîleşmiş ve hiyerarşik El Kaide son 10 yılda yerini El Kaide markasını kullanmaya çalışan zayıf, merkezsiz gruplara bıraktı.

Dolayısıyla, bazı örgütsel özgüllüklerine rağmen, terör örgütleri diğer bürokrasilerinkine çok benzer bir gelişme modeli sergilemektedirler. Bu tür oluşumlardan bazıları (Kızıl Tugaylar, RAF vb.) zamanla ortadan kalkmış olsa da ideal tipik terör ağının örgütsel yapısı, örgütün bürokratik ve zor kullanıcı kapasitesini artırmıştır. Diğer toplumsal örgütlenmelerde olduğu gibi burada da bu değişimin birikimli etkilerine tanık olunabilir.

7. *İdeoloji ve Terörizm*

Terörizm örgütsel güç gerektirmesinin yanı sıra nispeten farklı bir dizi normatif ilkenin varlığına da ihtiyaç duymaktadır. Terörist faaliyetlerin genel olarak gayrimeşru veya anlamsız görülmesinden dolayı terör örgütleri ideolojiye büyük önem atfetmektedir. Her ne kadar bu tür ideolojik ilkeler sıklıkla alışıldık kültürel arketiplerden yararlınsa da, burada kültürü ideolojiden ayırmak önem taşımaktadır. Kültürün toplumsal davranışı şekillendirdiğini, hatta belirlediğini düşünen kültürelcilerden farklı olarak, toplumsal eylemi kültürel kaynakların seçici kullanımı prizmasından geçirerek kavramlaştırmak daha isabetli olacaktır. Başka bir deyişle, kültürel süreçler ve

paylaşılan düşünceler son derece önemlidir ama bunlar yalnızca daha geniş örgütsel yapılar ve belirli mikro etkileşimli bağlamlarla bütünleştirildiğinde önem kazanırlar. Bu nedenle, tüm hayatı ve var olma tarzlarını kapsayan kültürden farklı olarak ideoloji, toplumsal eylemi yönlendiren farklı bilişsel ve normatif planlamalar olarak düzenlenen daha özgül bir değerler, ilkeler ve uygulamalar dizisidir.⁶ Terör örgütlerinin bu tür planlara nasıl yaslandığını anlamak için, merkezkaç ideolojikleştirme dediğim sürece bakmamız gerekiyor (Malešević 2013a, 2010). Daha önce de açıkladığım gibi bu kavram, sadece şiddet kullanımını meşrulaştıran farklı ideolojik anlatıların formülasyonunu değildir, ayrıca bu tür düşünce ve uygulamaların nüfusun daha geniş kesimlerinde kök salmasını sağlayan yapısal bir değişikliği de içeren, örgütsel olarak yönlendirilen uzun vadeli bir süreci temsil etmektedir. Bu dönüşümün esas anlamı, çeşitli toplumsal örgütlerin üyeleri arasında daha yüksek derecede bir ideolojik düşünce birliğinin olduğudur ve bu da daha iyi bir ideolojik seferberliğe ve örgüt faaliyetlerinin öğretisel meşruiyetinin daha geniş halk kesimleri tarafından algılanmasına yol açmaktadır. Basitçe ifade edilirse, ideoloji toplumsal örgütlerin hepsi için büyük önem taşır ama ancak daha geniş birey gruplarına ideolojik olarak nüfuz edip örgütsel mekanizmalarla tamamen bütünleştirdiğinde sosyolojik açıdan önem kazanır.

Buysa kültürelci argümanların iddiasının aksine, metinlerin ve anlatıların kendileri adına konuşmadıkları ve şiddet eylemi üretmedikleri anlamına gelmektedir. Kuran, İncil veya Tevrat hakkında uzman bilgisine sahip olmak, kişiyi dinden esinlenmiş şiddete daha duyarlı hâle getirmez. Tersine, elimizdeki kanıtların da gösterdiği gibi, doğrudan şiddet eylemlerine karışan bireylerin çoğu, teolojik tartışmalarda bilgi sahibi olan derin düşünürler değil, siyasi güdülerle somut eylemlere giri-

⁶ İdeolojinin daha kapsamlı bir tanımı için, bkz. Malešević (2013a: 170-172; 2010: 8-12).

şen eylemcilerdir (Atran 2010; Hassan 2011). Bu tür kültürel kaynaklar ve söylemler, sadece hâlihazırda var olan ve siyasi açıdan tanımlanmış, şiddete başvuran toplumsal örgütlerin bağlamında geçerlidir. Her ne kadar terör örgütleri yoğun ideolojik söylemler yayıp şiddet eylemlerini kendi ideolojik öğretilerinin merkez ilkelerine doğrudan atıfta bulunarak haklı gösterse de bu tür açıklamaları sunuldukları hâliyle almamak gerekir. Tüm toplumsal örgütler öğretilerinin ilkelere bürokratik yönetim modelleriyle uzlaştırmak zorunda olduklarından, ideolojik mesajlar halk tarafından neredeyse hiçbir zaman sunuldukları hâliyle özümsemez. Billig ve meslektaşları (1988) uzun zaman önce, öğretisel düşüncelerin benimsenmesinin asla sorunsuz bir süreç olmadığını, çelişkiler, direnç, yanlış anlama, yeniden yorumlamalar, ikilemler ve “sağduyuların çelişmesi” ile ırılanan bir süreç olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ideolojikleştirme, örgütsel yapının zorlayıcı desteğine bağlı kalan, sıklıkla olumsal, inişli çıkışla ve tartışmalı bir süreçtir. Hiç şüphesiz IŞİD, Tekfirci/Selefi ideolojiye büyük önem vermektedir ve bu ideolojiye mali kaynaklar sağlamaktadır. Ne var ki savaş meydanlarında sergilenen bir örgütsel güç ve ürkütücü ve infial yaratan kafa kesme eylemleri olmasaydı bu tür düşünceler çok az dikkat çekerd. İdeoloji, yeni üyeler edinmede ve bir dereceye kadar iç uyumu sürdürmede de önemlidir. Fakat ideolojikleştirme bir dizi sabit ilke değil, karmaşık ve olumsal bir süreç olduğundan, toplumda etkisi daha geniş tarihsel ve jeopolitik şartlara bağlıdır. Örneğin radikal İslamcı militan örgütlerin ortaya çıkışı, Ortadoğu’da ve onun da ötesinde kalan seküler siyasi alanlarla derinden bağlantılıdır. Selefilerden etkilenen terör örgütlerini karakterize eden dinsel Püritenlik konusundaki öğretisel saplantı genellikle yoğun modernleşmeye ve sekülerleşmeye verilen bir tepkidir. Hassan (2011) ve Sageman’ın (2004) gösterdiği gibi, İslamcı intihar bombacılarının çoğu seküler ortamlarda yetiştirilmiş ve radikalizmleri çoğu kez ideolojik dönüşümün bir sonucu olmuştur. Merkezkaç ideolojikleştir-

me, zorlayıcı bir örgütsel iskelenin varlığıyla da pekiştirilen işte bu süregelen iç ve dış diyalog üzerine kuruludur.

İdeolojikleştirmenin başarısı, halkın temel öğreti ilkelerine duyarlılığına bağlıdır ama aynı zamanda toplumsal örgütlerin kendilerini bu düşüncelerin baskın veya tek meşru taşıyıcısı olarak kurma becerilerine de bağlıdır. Örneğin İrlanda Cumhuriyetçi ideolojisi, Kuzey İrlanda'da (ve bir dereceye kadar İrlanda Cumhuriyeti'nde ve ABD ile Birleşik Krallık'taki İrlanda diasporası arasında) geniş bir nüfus kesimine hitap etmektedir. Geçtiğimiz 40 yıl boyunca, birçok gizli örgüt bu Cumhuriyetçi ideolojik emellerin uygulanmasını savunmuştur: Resmi IRA, Gerçek IRA, Geçici IRA, IRA Sürekliliği, İrlanda Ulusal Kurtuluş Ordusu (INLA), Oglaigh na hEireann vb. Yine de bu örgütlerin bazıları marjinal kalırken ve sonunda kamusal alandan kaybolurken, diğerleri kendilerini Cumhuriyetçi hareketin (başlangıçta Resmi IRA ve daha sonra Geçici IRA olarak) başlıca temsilcileri olarak yerleştirmeyi başarmışlardır. Açıktır ki bu örgütlerin ideolojik bağlılık derecesi, bazıları'nın diğerlerinden daha fazla destek bulmuş olmasının tek nedeni değildir ama ideolojik saflık veya esneklik, belirli bir örgütün destekçileri tarafından nasıl algılandığı konusunda önemli bir rol oynamaktadır. 1969'da Resmi ve Geçici IRA arasındaki bölünmenin nedenlerinden biri, oy kullanmama tutumuna dair öğretisel bir ilkeydi. Bu konuda PIRA üyeleri, Birleşik Krallık, Kuzey İrlanda veya İrlanda Cumhuriyeti'nin meclisinin işlerine katılmama ve oy kullanmama konusunda uzun süredir uyguladıkları ilke kararından vazgeçmeye karşı çıkmışlardı. İdeolojik saflığa duyulan bu bağlılık, 1970'lerin başında tabanından daha fazla destek gördü ve PIRA, İrlanda'da baskın Cumhuriyetçi güç hâline geldi. İlginçtir, jeopolitik durum 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başında değişmeye başladıkça PIRA da şiddetten giderek uzaklaşıp İrlanda'da (Kuzey ve Güney) oy kullanmama tutumuna verdiği desteği sona erdirip daha esnek bir tavır benimsedi. Bunun sonucunda örgütün siyasi kanadı Sinn Fein Westminster'da

meclisin faaliyetlerine katılmama ve oy kullanmama tavrını sürdürürken Kuzey ve Güney İrlanda'daki parlamentolarda sandalye sahibi oldu. Bu büyük ideolojik değişime rağmen halkın PIRA'ya ve Sinn Fein'e desteği devam etmiş, bu durum Sinn Fein'in Kuzeyde ve Güneyde seçimlerde art arda elde ettiği kazanımlarına da yansımıştı. Benzer ideolojik ve örgütsel bölünmeler, ETA'dan Tamil Kaplanları'na ve cihatçı gruplara kadar birçok gizli siyasi hareket arasında da aynı şekilde gündeme gelmişti.

İdeolojik saflığını sergilemek için veya durum esneklik talep edecek şekilde değiştiğinde, terör örgütlerinin mesajlarını yaymak için kitle iletişim araçlarına ve diğer mecralara erişimleri gerekmektedir. Lübnan'da Hizbullah, Gazze'de Hamas veya 2009'a kadar Sri Lanka'nın kuzeyindeki Tamil Kaplanları'nda olduğu gibi, bu tür örgütler bir bölgeyi denetimleri altına aldıklarında, kitle iletişim araçlarına erişimi tekellerine alabilirler ve ayrıca eğitim sistemini ve kamusal alanı da kontrol edebilirler ki bunların her ikisi de ideolojikleştirme sürecinin temel örgütsel payandasıdır. Bunun olmadığı çoğu durumda terör örgütleri kendi gazetelerini ve dergilerini basıp radyo ve televizyon kanallarını kurmaktadır ve en önemlisi de mesajlarını internet üzerinden yaymaktadırlar. Zor kullanabilen toplumsal örgütlerin hepsi bu medya kuruluşlarını kullanırlar, oysa terörizm diğerlerinden çok daha fazla tanıtıma bağlıdır. Tam da çoğu terör örgütünün gizli olması nedeniyle, eylemlerinin görünürlüğü ve etkisi, kitle iletişim araçlarının kullanılmasını gerektirmektedir. Örneğin dünya çapında çok sayıda seri cinayet örnekleri olmasına rağmen, ayrıntılı medya haberleri olmasaydı Ted Kaczynski'nin (Unabomber) savunduğu şiddete dayalı anarko-ilkelcilığe fazla ilgi gösterilmezdi; Kaczynski posta yoluyla gönderdiği el yapımı bombalarla üç kişinin ölümünden ve 23 kişinin yaralanmasından sorumluydu. Terörizm medyanın ilgisinden beslenir ve terör örgütlerinin tamamı bunun gayet farkındadır. İşte bu nedenledir ki Ted Kaczynski, 35.000 kelimelik "Sanayi

Toplumu ve Geleceği” manifestosunun ABD’nin önde gelen gazeteleri *The New York Times* ve *The Washington Post* tarafından yayımlanmasını talep etmişti. Cihatçı örgütler enformasyon için daha fazla çaba ve kaynak harcayıp şiddet içeren eylemlerini kitle iletişim araçlarının ilgisini en üst düzeye çıkaracak şekilde tasarlamaktadırlar. Suudi General El Hümeidan’ın dediği gibi: “Cephe mahallelerimizde ama savaş televizyon ekranlarındadır. Eğer eylem saat altı haberlerinde yayınlanmayacaksa El Kaide’nin ilgisini çekmez” (Atran 2010: 290). Kitle iletişim araçları iki ana amaca hizmet eder. Bir yandan, gazeteciler, hükümet yetkilileri ve bazı analistler, genellikle teröristleri abartılı bir şekilde tasvir etmeye yatkın olduklarından farkında olmadan korku, panik ve güvensizliğin yayılmasına katkıda bulunmaktadırlar. Her terör saldırısından sonra suçlular çoğu kez, eşit derecede (ahlakları ve insanlıktan yoksun olmaları açısından) insanlıkdışı ve (askeri hünerleri açısından) insanüstü varlıklar olarak tasvir edilirler. Bu şekilde, şiddet içeren terör eylemi, bir terör girişiminin nihai ürünü değil, aslında genellikle uzun süreli bir şiddet döngüsünün başlangıcı olarak sunulmaktadır. Atran’ın (2011: 278) haklı olarak gözlemlediği gibi, “bir ölçüde marjinal olan terörizm olgusu nispeten düzensiz terör eylemleri abartılıp genelleştirilmiş bir ‘savaşa’ bağlanmak suretiyle devletimizin ve halkımızın asli meşguliyeti hâline getirilmiştir.” Terörizm genellikle çok az sayıda can kaybına yol açsa da sonrasında sıklıkla çarpıcı toplumsal değişimlere neden olur. Bu değişimler güvenlik hizmetleri için artan harcamalar, pahalı ve çoğu zaman münhasıran kullanışlı olmayan gözetim ve sınır denetimlerinin güçlendirilmesi, insanlar arasında güvenin azalması, bireysel özgürlüklerin bazılarının kısıtlanması, hükümet yetkilileri üzerindeki kamu denetiminin gevşetilmesi, kamusal tartışmanın daralması, eleştirel ve muhalif seslere karşı kamuda artan düşmanlık vb. şeklinde meydana gelmektedir. Bu anlamda terörizm çoğu kez sanıldığından çok daha başarılı olmaktadır.

Öte yandan, terör örgütleri benzer bir korku uyandıran mesajı “düşman” kamuoyuna iletmeyi amaçlarken, aynı zamanda kendi bileşenlerinin mağduriyetlerini de dile getirmeye çalışırlar. 11 Eylül saldırıları, 2002 Bali bombalamaları, PIRA’nın 1893 yılında Brighton Otelini bombalaması veya Tamil Eelam’ın Kurtuluş Kaplanları’nın (LTTE) 1990 yılında Sri Lanka’da polis memurlarını katletmesi gibi ses getiren şiddet olayları, her iki tarafa da bu gizli örgütlerin her birinin “düşman devlete” büyük çaplı bir saldırı düzenleyecek kadar güçlü olduğu mesajını göndermiştir. Terör örgütleri, devlet yetkililerinin ve kitle iletişim araçlarının büyük ilgisini çektiklerinde, kendilerini ideolojik konumlarının başlıca temsilcileri olarak sunmuş da olurlar. Başka bir deyişle, günümüzün gizli örgütleri de 19. yüzyılın anarşistlerinin “eylemle propaganda” adını verdikleri yöntemi kullanarak kendilerini belirli bir öğretinin radikal veya aşırılık yanlısı ama samimi savunucuları olarak kurgulamayı başarmaktadırlar. Örneğin PIRA, ETA veya El Kaide’nin doğrudan takipçilerini sayısı nispeten az olsa da bu örgütler sırasıyla birçok İrlandalı Katoliğin, Baskın ve Sünni Müslümanın gerçek mağduriyetlerini dile getirmektedirler. Bu tür örgütlerin bileşenleri onların şiddet yöntemlerini başvurmalarını genel olarak onaylanmamalarına rağmen meşru mağduriyetleri ve mevcut yapısal adaletsizlikleri dile getirdiklerini düşünmektedirler. Bu bağlamda merkezkaç ideolojikleştirme, terör örgütleri ve bileşenleri arasında bir dereceye kadar düşünce birliğini beslemektedir. Bu tür örgütler eylemlerini “düşmanlarının” indinde meşrulaştırmakla pek ilgilenmezken, eylemlerinin potansiyel sempatizanları tarafından nasıl görüleceği konusunda hassastırlar. Buradaki can alıcı nokta, tıpkı diğer zorlayıcı toplumsal örgütler gibi, terörist grupların da halkın gözünde meşruiyet araması ve buna ihtiyaç duymasıdır. En şiddetli terör örgütleri bile eylemlerinin onaylanmasına ihtiyaç duyarlar. Jakobenlerin 1793-1794’teki Terör Saltanatı’ndan Carbonari’nin 1858’deki tiyatro cinayetlerine, Cezayir’deki Silahlı İslami Grup’un Bentalha katliamına

kadar, şiddet kullanımı genellikle “düşmanın” ahlaksızlığına veya adaletsizliğine atıfta bulunularak haklı gösterilmiştir. En korkunç ve acımasız cinayetler ve işkencelerle ünlü IŞİD bile, bu tür acımasız eylemlerin gerekçelendirilmesine büyük bir önem vermektedir. Örneğin altı dilde yayımlanan *Dabiq* dergisinde IŞİD, rehinelere idamlarının bilhassa dehşet vericiliği hakkında kapsamlı bir açıklama yapmıştır. Bunlar geçici ve dürtülerle işlenmiş cinayetler olmaktan ziyade her idam ideolojik olarak iyi planlanmış ve kullanılmıştır.

Örneğin Ürdünlü esir pilot Yusuf el Kesasibe’nin diri diri yakılması şu şekilde meşrulaştırılmıştı: “İslam Devleti, haçlı pilotunu, hava saldırıları sonucunda diri diri yakılan ve enkaz yığınlarının altına gömülen sayısız Müslüman’ın öldürülmesiyle devam eden haçlı bombardımanına katıldığı gerekçesiyle diri diri yakıp onu bir enkaz yığınının altına gömmekle adil bir misillemede bulunmuştur. Bu durumda, hava saldırılarından sağ kurtulan, yaralı ve sakat bırakılan ve birçok durumda her günün her dakikasında kendilerine acı ve ıstırap veren ciddi yanıklardan mustarip olan Müslüman erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan bahsetmeye bile gerek yoktur” (*Dabiq* 2014: 5). Örgüt, “kısasa kısas” ilkesinin bu şekilde uygulanmasına ilave olarak, çeşitli dinsel metinlere atıfta bulunarak şiddet kullanımını onaylatmayı ve bunlara karşı bazı İslam âlimleri tarafından yapılan alternatif yorumları itibarsızlaştırmayı amaçlayan İslami ideolojik meşrulaştırmayı da kullanmaktadır. Böylece dergi, İslam geleneğinde düşmanın yakılarak öldürüldüğü sayısız tarihsel örneği sıralamaktadır. Bu konuda dinsel metinlerden kapsamlı alıntılar aktarıp şu sonuca varmaktadır:

Bu âyet, bir kısas hâlinde diri diri yakmanın şer’î geçerliliğini yeterince göstermektedir. Hizbiyyîn,⁷ saray “âlimleri” ve cahil

⁷ Günümüzde, Hizbiyyîn terimi, genellikle İslam dünyasında siyasi ya da dinsel bir gruba üye olan ve diğer gruplardan ayrılan kişiler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Hizbiyyîn terimi, olumsuz bir anlam taşımaktadır. (Ed.)

bozguncuların sürdürdüğü kafa karışıklığı, Allah Resûlü'nün (sallallahü aleyhi ve sellem) sahih olan "Allah'tan başkası ateşle azâb etmesin" [Sahîh-i Buhari] hadisi hususundadır. Sapkınlar, hakikati tebliğ etmedeki sahtekârlıklarının bir sonucu olarak, kısas ve maslahat (çok büyük fayda) konusunda verilen bu hükmün ünlü bir istisnası olduğu ve bahsedilen Nahl Suresi'ndeki ayete ek olarak, fakihlerin [İslam hukukçuları] bu istisnalar için Bakara Suresi'nden aşağıdaki ayeti delil olarak kullandığı gerçeğini gizlemişlerdir. {Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın.} [Bakara: 194] . . . Böylece İslam Devleti, kâfirlere karşı sergilediği sertlikte sadece Allah Resulü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) izinden gitmekle kalmamış, aynı zamanda misilleme olarak onları yakmak suretiyle cezalandırarak intikam almış ve mürtetleri dehşete düşürmek ve onlara örnekler göstermek amacıyla salih Sahabesinin (radiyallahu anhum) örneğini de takip etmiştir. (Dabiq 2014: 6-7)

8. Mikro Dayanışma ve Terörizm

İdeolojik öğretiler soyut ve çok genel ilkeler etrafında şekillenmeye yatkın olduklarından, günlük dünyevi toplumsal yaşama o kadar kolay nüfuz edemezler. İnsan, açıkça tanımlanmış ahlak ilkelerine ve kolektif anlamlara ihtiyaç duyan ideolojik bir varlık olmakla birlikte, aynı zamanda yaşamının büyük bir bölümünü önemsiz faaliyetlerle geçirme alışkanlığına da sahip bir varlıktır. Bu sıradan, günlük etkileşimlerin merkezinde, birbirini önemseyen bireylerin oluşturduğu kişisel ağlar yer alır. Randall Collins (2008a), duygusal bağların insan eylemlerinde vazgeçilmez bir rol oynadığını söylerken haklıdır. Bireyler, endişeleri kişisel olduğunda ve tanıdıkları ve önemsedikleri insanları ilgilendirdiğinde çok daha fazla motive olurlar. Hem bürokrasi hem de ideoloji, anonimliği ve yapısal işlevselliği besleyen düşünceler etrafında inşa edilmiş

soyut, gayrişahsi bir güç olduğundan, bu tür örgütlü şiddet eylemlerini sergilemek veya meşrulaştırmak için yeterli gelmez. Böyle bir şeyin meydana gelmesi için, günlük etkileşimlerin mikro kozmosuna temas etmek çok önemlidir. Zorunlu olarak resmî, bürokratik ve duygusuz toplumsal örgütlenmelerin makro dünyasından farklı olarak, aile, arkadaşlar, komşular, sevgililer veya akrabalıklardan oluşan mikro evren gayriresmi, tanıdık ve samimidir. Çoğu insan bu tür küçük ölçekli, yüz yüze gruplarda duygusal doyuma ve bir güvenlik ve bağlanma duygusuna eriştiğinden, toplumsal örgütlerin üyeleriyle bu derece duygusal bir bağ kurması imkânsız değilse de zordur.

Bu nedenle, örgütleri içeride uyumlu ve dışarıya karşı güçlü tutmak için bu tür bağları taklit etmenin veya mikro dünyaya nüfuz etmenin bir yolunu bulmak önem kazanmaktadır. Böyle bir şey çoğu kez, örgütleri yakın dostluklar, akrabalıklar ve diğer samimi gruplar dilinde tasvir etmek için merkezkaç ideolojikleştirme uygulayan toplumsal örgütlerde ikisinin birleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Şiddet yanlısı milliyetçi ve dinsel kurumların ve kuruluşların temsilcilerinin akrabalık eğretilmelerine yoğun bir şekilde yaslanmaları ve üyelerine ve destekçilerine “erkek kardeşlerim”, “kız kardeşlerim”, “oğullarım” ve “kızlarım” diye seslenmeleri tesadüf değildir. Dahası, en başarılı toplumsal örgütler, küçük ölçekli mikro dayanışma ağlarını, örgütlerinin makro yapısal mekanizmalarıyla harmanlamanın bir yolunu bulanlardır. Terörizmle ilgili mevcut empirik çalışmalar hem terör örgütlerine katılımı hem de şiddet eylemlerinde bulunmada mikro dayanışmanın açık ara en önemli güdülenim kaynağı olduğunu göstermektedir. İdeolojik mesajlar yeni katılımları sağlamada önemli olsa da terörizme giden en yaygın yollar akran gruplarından ve aile ağlarından geçer. Başka bir deyişle, insanlar terör örgütlerine bireyler olarak değil, bu tür küçük toplulukların üyeleri sıfatıyla gönüllü olarak katılırlar (Sageman 2004; Hassan 2011; Hopgood 2005). Radikalleşme, büyük ölçüde diğer bireylerin duygusal, bilişsel ve ahlaki desteğine bağlı olan uzun vadeli

bir süreçtir (Hassan 2011; Ricolfi 2005). Örneğin 2004-2006 yılları arasında Suudi Arabistan'da terör faaliyetlerine katılıp hayatta kalmış olan cihatçılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, bunlardan üçte ikisine yakınının bu tür gruplara arkadaşları aracılığıyla katıldığını ve dörtte birinin ise aile üyeleriyle birlikte katıldığını göstermektedir (Atran 2010: 114). Benzer şekilde, Irak'a ve daha sonra Suriye'ye savaşmaya gelen yabancı gönüllüler de çoğu kez küçük arkadaş grupları veya aile üyeleriyle bölgeye gelmişlerdir. Bazı örneklerde gönüllülerin çoğunluğu aynı kasabalardan, hatta aynı mahallelerden gelmiştir (Felter ve Fishman 2007). 2004 Madrid tren saldırılarını örgütleyen yedi intihar saldırganından beşi, Fas'ın Tetuan şehrinde sıklıkla birlikte futbol oynadıkları Jamaa Mezuak mahallesinde büyümüştü (Elliott 2007).

Terör örgütlerinin dinsel, milliyetçi, komünist, anarşist veya başka bir ideolojiden ilham alıp almadıklarına bakılmaksızın, insanların örgütlere katılım örüntüleri ve şiddet eylemlerinde yer alma saikleri çoğu durumda birbirine çok benzemektedir ve bunlar da arkadaşlara, akranlara, aile üyelerine, hayranlık duyulan öğretmenlere, öğrencilere veya velilere bağlanma ve onlara karşı hissedilen bir sorumluluk duygusu olmaktadır. Teröristlerin genellikle toplumun hâkim değerlerini ve tutumlarını yansıtan dünyadan uzakta, yeraltında gizlice faaliyet göstermeleri, küçük grup dayanışma duygusunu daha fazla teşvik etmektedir: "Bireylerin daha önceki toplumsal çevreden göreceli olarak yalıtılması, grup uyumu, dayanışma ve ortak bir amaç oluşturmada önemli bir rol oynuyor gibi görünmektedir" (Hasan 2011: 40). Terörist hücrelerin çoğu genellikle kendilerinde soylu bir göreve adanmış, birlikte çok fazla zaman geçiren birkaç kişiden oluştuğu için, günlük yaşamlarının dinamikleri, yoğun dostluk bağlarının gelişmesini de teşvik etmektedir. Bu bağlamda, mikro dayanışma ideolojik ilkelerden daha fazla önem taşımaktadır. Hem ideolojikleştirme hem de birikerek bürokratikleşme, gönüllüleri bir araya getirmede ve örgütsel

işlevleri sürdürmede çok önemli olsa da, bireyleri şiddete ve fedakârlığa iten unsur işte bu kişilerarası duygusal ve ahlaki bağlardır. Böylece bireyler terör örgütlerine küçük grupların üyeleri sıfatıyla katılmakta ve şiddete grup mensubiyetleri aracılığıyla başvurumaktadırlar. Tıpkı savaş alanındaki askerlerde olduğu gibi, devrimci hücrelerin, hatta soykırımcıların bile öldürme ve ölme istekliliğinin kökü, bu insanların kendi mikro gruplarına duygusal olarak bağlanmalarına ve bir ahlaki sorumluluk duygusuna dayanmaktadır. Bu örneklerin çoğunda bireyler belirli ideolojilerin diline sıkıca sarılmış gibi görünüp ölürken son sözleri dine, ulusa, ırka, sınıfa veya başka bir soyut varlığa derin bir öğretisel bağlılığı ifade etse de, kişisel yükümlülükleri genellikle bundan çok daha somuttur: kişinin ailesi, arkadaşları veya akranlarıdır. Retorik ile gerçeklik arasındaki bu paradoksal tutarsızlık, çoğunlukla toplumsal örgütler tarafından yaratılmaktadır. İster ulus devletler, ticari işletmeler, kiliseler, ister terörist ağları olsun, başarılı örgütler benzer şekilde faaliyet gösterirler: Kişilerarası ilişkilerin mikro evrenine nüfuz etmek için örgütsel iskelelerden ve ideolojik bilgi birikiminden yararlanırlar. Bu süreçte ideolojikleştirme ve bürokratikleşme, insanın duygusal ve ahlaki bağlarının örgütsel düzlemde etkili şekilde taklit edilmesine imkân tanıyan koşulları yaratır. İşte bu itibarla tüm terör örgütleri akrabalık, dostluk, müritlik, komşuluk ilişkilerinin veya akran bağlarının dilini kullanır. Ayrıca terör örgütleri kişinin ailesi, arkadaşları ve diğer önemli kişilerle ilişkili görüntüleri ve anıları da akla getirirler. Bu bazı durumlarda duyguları manipüle etmeyi hedefleyen kasıtlı bir girişim olsa da, çoğu durumda ideolojinin kaçınılmaz olarak örgütsel hücrelerine aşıladığı örgütsel mantığın bir ürünüdür.

Bazı gizli örgütler, bu ideoloji ve mikro dayanışma kaynaşmasına diğerlerinden daha fazla bel bağlamaktadır. Farklı ideolojik anlatılarda yer alan eğretilmelerde ve imgelerde de belirgin bir farklılık vardır. Bununla birlikte, askeri ve siyasi açıdan etkili olabilmek için terör örgütlerinin hepsinin

örgütsel ve ideolojik olarak kişisel bağların mikro dünyasına nüfuz etmesi gerekir. Örgütlerin davalarına desteği seferber edebilmeleri bakımından, kişilerarası taahhütlerinin bir bütün olarak şiddet içeren örgütün taahhütleriyle örtüşmesi esastır. Örneğin LTTE'nin seçkin terörist birimi Kara Kaplanlar, 1990'larda ve 2000'lerin başında dünya çapında askeri açıdan en etkili intihar bombacıları kabul ediliyorlardı. O dönemde yaklaşık 200 eylem gerçekleştirdiler ve Sri Lanka ordusuna ve siyasetçilerine korku saldılar. Birimin üyelerinin tümü, LTTE'nin liderliği tarafından sıkı bir şekilde denetlenip eğitilen ve görevde öldürülene kadar kimlikleri gizlenen gönüllülerdi. Gönüllüler arasından seçim yaparken dikkat edilen nokta, bireylerin kişisel disiplini ve ahlaki yapısıydı. Kural olarak, Kara Kaplanlar yalnız intihar bombacıları değillerdi; küçük, uyumlu gruplar hâlinde faaliyet gösteriyorlardı. Hopgood'un (2005: 67) tanımladığı gibi, "Kara Kaplanlar eğitiminde verilen yoldaşlık duygusu, görevlerde, özellikle de Tamil Eelam'ın daha soyut hedefinden ziyade kişinin yoldaşlarına yönelik bir görev ve yükümlülük duygusunu teşvik etmede" epey önem taşıyordu. Her görevden önce gönüllülerin çoğu münzevi bir yaşam tarzını benimseyip LTTE lideri Pirabakaran ile son bir yemek yiyecek ve fotoğraf çektirecekti. Küçük birimler hâlinde faaliyet gösterdikleri ve yaşadıkları için, yoldaşlarına karşı duygusal bağlılıkları ve ahlaki sorumlulukları, LTTE'nin daha geniş ideolojik ve örgütsel hedefleriyle iyi bir şekilde kaynaşmıştı. BBC'den bir gazetecinin bir Kara Kaplan mensubuyla yaptığı ender gizli röportajlardan birinde söylenenler, örgütsel ve ideolojik amaçları daha kişisel motivasyonlarla birleştirmiş olan intihar cinayetlerinin gerekçesiyle karşılaşılabılır. Görüşülen kişi öldürülen akrabalarından bahsetmişti ve "sadece ailesini değil toplumunu da korumak için gücünü göstermek istiyordu. . . . İntihar bombacısı, dava uğruna ölmekten korkmadığını ve ailesinin onun Kara Kaplanlar'ın bir üyesi olduğunu bilmesede de zamanı geldiğinde başarılarından gurur duyacağını söylemişti" (Harrison 2002: 1). Hopgood'un

(2005: 76) gösterdiği gibi, Kara Kaplanlar “yüceltilmiş bir kişisel sorumluluk duygusu” tarafından yönlendiriliyorlardı ve intihar görevleri için seçilmiş olmak bir seçilmişlik, “başkalarıyla birlikte seçilmişlerden biri olma ve bu nedenle birimin onurunu korumada kendi yoldaşlarına karşı özel bir sorumluluk” duygusunu da beraberinde getiriyordu.

İntihar bombalamaları ve diğer terörist saldırı biçimleri kamuoyunda çok dikkat çekse de mikro dayanışmanın önemi “öldürmeden ölme” –kendini yakma– örneklerinde de aynı şekilde görülebilir. Bu uygulamanın özellikle Budist ve bir dereceye kadar Hindu örneklerden esinlenen direniş hareketlerini içeren uzun bir geçmişi vardır. Kendini yakma, sıklıkla, şiddete dayalı protestonun son derece bireyselleşmiş bir hâli olarak görülür. Bu eylem biçiminin dikkat çeken tarihsel örnekleri de vardır: 1963’te Vietnamlı Budist keşiş Quang Duc, Güney Vietnam hükümetinin Budistlere yaptığı zulmü protesto etmek için Saygon’da kalabalık bir caddenin ortasında kendini yakmıştır. 1968’de Jan Palach, Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgaline karşı çıkmak için kendini ateşe vermiştir. 2010 gibi daha yakın bir zamanda ise Muhammed Buazizi kendini yakarak Tunus Devrimi’ni ateşlemiştir. Bu nedenle bazı yazarlar, intihar saldırılarının genellikle örgütlü eylemler, buna karşılık “kendini yakmanın doğası gereği bireyci” bir eylem olduğunu vurgulamaktadırlar (Biggs 2005: 207). Fakat Durkheim’ın (1952 [1897]) intiharla ilgili ilk çalışmalarından bu yana sosyologlar bu tür eylemlerin ezici çoğunluğunun güçlü bir toplumsal bileşene de sahip olduğunu farkındadırlar. İntihar, tanımı gereği, kişinin şiddet yoluyla kendi varlığını sona erdirmeye kararına dayanan bireysel bir eylem olmasına rağmen, bu tür kararlar genellikle daha geniş toplumsal çevreye verilen doğrudan bir tepkidir. Bu nedenle Durkheim “özgeci intihar” –başkalarının iyiliği veya korunması için kişinin kendini öldürmesi– adını verdiği olgunun önemini vurgulamıştı. Durkheim’a göre bu intihar biçimi “bireysel kişilik” ile “kolektif kişiliğin” ör-

tüşmeye yatkın olduğu modern öncesi mekanik dayanışma dünyasında yaygındı. Böylece bir grubun (kabile, klan, soy vb.) kendi üyesinin grubun selameti adına kendini öldürmesi yönünde grupta bir beklenti varsa o üye bu beklentiye yerine getirirdi. Asya'nın bazı bölgelerinde yaygın hâliyle kocasının ölümünden hemen sonra dul kalmış bir kadının kocasının bedeninin yakıldığı ateşe atlayarak kendini de öldürdüğü *sati* uygulaması veya ailesinin onurunu korumak için kişinin kendi karnını deşme ayini olan Japón geleneği *seppuku* (*hara-kiri*), bunun tipik örnekleridir. Özgeci intiharın geçmişte var olduğu gibi modern çağda da varlığını sürdürdüğünü gösteren bugünkü bilgilerimizin ışığında değerlendirdiğimizde, Durkheim'ın bu uygulamanın modernlikten önceye ait bir olgu olduğu konusunda yanıldığı açıktır. Dahası, son 30 yılda bu tür eylemler siyasi bir anlam da kazanmış ve 1980'lerin İran-İrak Savaşı'ndan bu yana şehitlik, güçlü bir savaş ve terör silahı olarak kurumlaştırılmıştır.

Kamuoyunun dikkati intihar bombalamalarına çevrilmiş olsa da kendini yakmanın da güçlü bir toplumsal ve siyasi eylem aracı olduğu kanıtlanmıştır. Quang Duc'un 1960'larda Vietnam'daki çaprici ölümünden başlayıp 2010-2011 Arap Baharı'nın Tunus, Suudi Arabistan, Suriye ve Moritanya'daki kendini yakma eylemlerine kadar, bu özgeci intihar biçimi toplumsal bir protesto mekanizması olarak çoğalmıştır. Biggs (2005: 174), Quang Duc'un 1963'teki intiharından bu yana dünya çapında 3.000 kadar bireysel kendini yakma eyleminin gerçekleştiğini tahmin etmektedir. Biggs 533 bireysel kendini yakma vakasından oluşan (1963-2002 arasını ele alan) bir veritabanı da derlemiştir. Bu veritabanı, kendini yakma olaylarının mekân ve zaman içinde kümelenme örüntüsünün, benzer davranışların dalgalar hâlinde ve başkaları tarafından taklit edilmesiyle meydana geldiğini göstermektedir. Biggs'e göre bu tür eylemlerin çoğu, halkın mağduriyetlerinin yoğunluğunu göstererek ve sempatizanları eylemsizlikleri konusunda suçlu hissettirerek ortak davayı ilerletmeye me-

yilli oldukları için, güçlü bir araçsal boyuta sahiptir. Aynı zamanda çok önemli olan ve Biggs tarafından ihmal edilen bir noktaysa bu tür kendini yakma eylemlerinin çoğunun, kişinin yakın arkadaşlarının, ailesinin ve akranlarının duygusal desteğine dayanmasıdır. Quang Duc'un durumunda bile, kurban kendini yakmayı önceden etraflica tasarlamış, arkadaşları ve akranlarıyla bu konuda bir fikir birliğine varmıştı. Browne'un (1993: 9) açıkladığı üzere, Budist rahipler onun önerisini tartışmışlar ve uzun bir istişareden sonra eylemin tasarlanan şekilde gerçekleştirilmesini kabul etmişlerdi. Ayrıca farklı yanıcı maddeleri önceden sınıamışlar, gazetecileri eylem konusunda önceden bilgilendirmişler ve itfaiyecilerin kendini yakan Quang Duc'a ulaşmalarını engellemek için rahibeleri ve diğer rahipleri örgütlemişlerdi. Tamamen örgütlü bu protesto gösterisine megafonlu bir rahip de katılmış ve eylem sırasında beş temel taleplerini kamuoyuna ilan etmişti. Diğer rahiplerse Quang Duc'un bildirisinin İngilizce çevirisini dağıtmışlardı. Benzer bir eylem şekli, Long Kesh Hapishanesi'ndeki PIRA ve INLA mensuplarının açlık grevlerinde de aynı şekilde görülmüştü. Onlar da iyi örgütlenmişlerdi ve siyasi mesajlarını geniş kitlelere ulaşacak şekilde yayımlayabilmişlerdi. Bobby Sands ve Francis Hughes gibi Long Kesh açlık grevcilerinin ölümü, İrlanda milliyetçi hareketini harekete geçirmiş ve dünyanın dikkatini bu soruna çekmişti. Hatta Sands açlık grevindeyken Westminster parlamento üyesi (milletvekili) seçilmiş, diğer iki Cumhuriyetçi aday ise İrlanda Cumhuriyeti'nde parlamentoya girmişti. Dahası, açlık grevcilerini anma törenleri Cumhuriyet davası için güçlü ve önemli bir katılım aracı hâline de gelmişti. Fakat bu örgütsel ve ideolojik yapı, açlık grevini başlatmak ve sonuna kadar sürdürmek için büyük oranda, kişisel duygusal bağın çok önem kazandığı açlık grevcilerinin mikro dayanışması üzerine inşa edilmişti (O'Hearn 2009, 2006).

9. Sonuç

Terörizm, sosyolojik çözümleme araçlarının kullanılmasını gerektiren karmaşık bir olgudur. Önde gelen kültür merkezli sosyolojik açıklamaların bu çözümlemeye önemli bir katkı sağladığından şüphe yoktur. Belirli kültürel kodlara dayanmayan, belirli ahlaki normlara atıfta bulunmayan veya şiddet kullanımını meşrulaştırmak için farklı anlatı senaryoları sunmayan bir terörist faaliyet hayal etmek zordur. Birçok önemli açıdan, kültürsüz terörizm yoktur çünkü her türlü örgütlü toplu şiddet, toplumsal anlamlara kültürel olarak başvurmaya gerektirir. İnsanlar anlam yönelimli varlıklar olduklarından, eylemleri için anlamlı hedefler ve amaçlar lazımdır. Kültür merkezli bakış açılarının temel gücü, değerlerin şiddet eylemi üzerindeki etkisini ve bunun tersini de yakalamaya yönelik işte bu analitik girişimdir. Bununla birlikte, bu tür değerlere aşırı ağırlık verilmesi, terörün daha maddi, yapısal, tarihsel ve jeopolitik kaynaklarının ihmal edilmesine yol açabilir. Bu nedenle kültürelcilik, bazı açıklamaları itibarıyla belirgin bir epistemolojik idealizm, sağlam bir empirik doğrulamanın olmaması ve terörizmin makro/mikro dinamiklerini aydınlatamama gibi birtakım zayıflıklar göstermektedir. Bu tür tuzak noktaları aşmak için, toplumsal örgütlerin rolüne, ideolojik güce ve mikro dayanışmaya odaklanan alternatif, *longue durée* bir yoruma ihtiyaç vardır. Bu bölümde terörizmin, tıpkı diğer örgütlü şiddet biçimleri gibi, benzer sosyotarihsel dinamiklere göre nasıl işlediğini göstermek üzere işte bu yaklaşımı geliştirmeye çalıştım. Nitekim terörizm de kendine özgü özelliklerine rağmen, zor kullanımının birikimli bürokratikleşmesi, merkezkaç ideolojikleştirme ve mikro dayanışmanın sarmalanmasıyla şekillenen toplumsal ve tarihsel bir olgudur.

1. Giriş

Bu bölüm, örgütlü şiddet bağlamında grup uyumunun toplumsal dinamiklerine odaklanıyor. Toplumsal uyum üzerine yapılan son tartışmalar dayanışmanın önemini vurgulamış olsa da bu tartışmanın mevcut parametreleri tarihsel olarak çok dar kapsamlı ve sosyolojik olarak çok zayıf kalmıştır. Bu nedenle, grup bağlarının niteliğini ve önemini tam olarak kavramak için tarihsel sosyolojiyi gündeme getirmek çok önemlidir. *Longue durée* sosyolojik çözümlemenin merceğinden bakıldığında, şiddetin neden olduğu toplumsal bütünleşmenin evrensel bir olgu olduğunu ve aynı zamanda bireyin savaşıma iradesinin ana kaynaklarından biri olduğunu iddia etmenin mümkün olduğunu savunuyorum. Yine de bu, insanların doğaları gereği başkalarıyla birlikte olmayı seven canlılar olduğu anlamına gelmiyor. Tersine, bu bölümde mikro düzeydeki dayanışmaların makro düzeydeki örgütsel ve ideolojik süreçler tarafından nasıl şekillendirildiğini göstermeye çalışacağım. Toplumsal uyumun tarihsel kökenlerini ve bunun örgütlü şiddetle ilişkisini keşfetmeyi hedefliyorum. Bu bağlamda, çeşitli toplumsal yapıların grup uyumunu nasıl şekillendirdiğini değerlendirmek için zaman ve mekân düzleminde farklı toplumsal düzenleri kısaca karşılaştırıyorum. Mikro dayanışmaların belirli toplumsal gelişme biçimleriyle son derece bağlantılı olduğunu ve onların askeri önemlerinin örgütsel ve ideolojik genişlemeyle arttığını da savunuyorum.

2. Toplumsal Kaynaşma ve Askeri Örgütlenme

Çoğu askeri düşünce ve yazının temelini oluşturan ilginç bir paradoks vardır. Bir yandan, birçok yüksek rütbeli subay ve geleneksel askeri uzman, şiddetin toplumsal yaşamın doğal ve kaçınılmaz bir parçası olarak anlaşıldığı Hobbesçu ontolojinin güçlü bir versiyonunu savunmaktadır. Hobbesçu düşünceye göre insanın doğal durumu savaş hâlidir: *homo homini lupus est* [insan insanın kurdudur]. Öte yandan, askeri düşünürler ve subaylar, çoğu insanın ciddi biçimde kışkırtılmadıkça diğer insanlarla çatışma ihtimalinin düşük olduğunu da farkındadırlar. Bazı açılardan bu paradoks anlaşılabilir bir durumdur çünkü şiddetin toplumsal ilişkilerin bir şartı olmadığını kabul etmeye yönelik her girişim, gelecekte askere alınacaklar ve mevcut askerler arasında istemeden de olsa bozguncu tutumları teşvik edebilir. Diğer açılardansa çoğu bireyin savaşmak için güçlü teşviklere ihtiyaç duyduğunun dile getirilmeyen kabulü, ordu biliminin büyük kısmının, askerlerin şiddete başvurma saiklerine odaklanması gerektiği anlamına gelir. Sun-Tzu'dan Tukididis'e, Machiavelli'den Clausewitz'e ve sonrasına, şu tür sorulara büyük bir ilgi gösterilmiştir: Askerler neden savaşır? Bireylerin savaşma kabiliyeti nasıl artırılabilir? Askerler hangi koşullarda daha iyi ve daha uzun süre savaşabilirler?

Tarih boyunca çoğu askeri lider bu soruların cevaplarıyla ilgilenmiştir. Ama ancak hükümetler kitlesel seferberliklere bel bağlamaya başladıktan sonra askerlerin saikleri konusu önem kazanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında tamamı yurttaşlardan oluşan orduların ortaya çıkışı, askeri işlerde önemli bir değişimin işaretiydi. Önceki tarihsel çağlarda aristokrat bir soydan gelmek bir dereceye kadar kendiliğinden askeri sorumluluklar yüklenmek anlamına geliyordu, oysa şimdi tüm erkek –ve bazı durumlarda kadın– yurttaşlar, orduların gözünde potansiyeldir. Bu nedenle, başarılı bir seferberliği ve ordu görevlerinin verimlilikle yerine

getirilmesini sağlamak için askerlerin savaş alanındaki davranışlarını nelerin güdülediğini belirlemek önem kazanmıştır. Fransız Albay Charles Ardant du Picq'in (2006 [1880]) ilk çalışmalarından bu yana, uzmanlar savaş alanında kazanılan başarının genellikle askerlerin toplumsal uyumunun yoğunluğuyla belirlendiğinin farkına varmışlardır. Du Picq, cephede başarıyı ve başarısızlığı belirleyen faktörlerin askerlerin ruhsal durumu ve “manevi gücü” olduğunu vurguluyordu. Savaş alanına girdikten sonra askerlerin kendiliğinden savaşacağını ve birbirini destekleyeceğini varsayan geleneksel görüşlerin aksine du Picq, grup motivasyonunun toplumsal karmaşıklığını kavramıştı. Bu yüzden şöyle diyordu: “İnsan savaşa savaşmak için değil, zafer kazanmak için girerler. İlkinden kaçınmak ve ikincisini elde etmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar” (s. 55). Dolayısıyla, ordu komutanlarının başlıca sorumluluklarından biri, bu zaferin nasıl elde edilebileceğini ve her muharebenin ve savaşın hedeflerinin ne olduğunu netleştirmektir. Dahası du Picq, grup bağlılığının içgüdüsel olarak gelişmediği, yoğun toplumsal eylem gerektirdiği konusunda ısrarcıydı: “Asker çoğu zaman en yakın arkadaşları tarafından bile meçhul biridir. Onları, tabiri caizse tek başına verdiği bir savaşın kafa karıştıran dumanı ve karmaşası içinde kaybetmiştir. Kaynaşma o saatten sonra karşılıklı gözlemle sağlanmaz” (s. 110).

Du Picq'in düşünceleri, askerlerin cephe hattındaki saiklerine ilişkin daha sistematik bir çalışma hattı ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyıl boyunca askeri psikolojinin ve sosyolojinin gelişimi, savaş meydanlarında sergilenen bireysel ve ortak davranışların sayısız empirik çözümlemesinin yapılmasıyla sonuçlandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Marshall (1947) ile Shils ve Janowitz (1948) tarafından yürütülen öncü çalışmalar, onlarca yıl boyunca bu araştırma alanına hâkim oldu. Bu iki etkili katkı, toplumsal kaynaşmanın birincil grup modelinin temelini oluşturmuştur. Her iki çalışmanın da öne sürdüğü en önemli nokta, küçük grup etkileşimlerinin merkeziliğini

askerleri savaşıma heveli hâle getiren asıl itici güç olduğudur. Shils ve Janowitz, Wehrmacht birliklerinin savaşın sonuna kadar savaşma kararlılığının ideolojik fanatizmlerinin sonucu olmadığını, askeri yoldaşlarına bağlanma ve sorumluluk duygusuyla çok daha fazla ilgisinin olduğunu göstermeye çalıştı. Benzer bir şekilde Marshall, anavatanlarından uzakta savaşmak üzere görevlendirilen ABD askerlerinin güdülenimlerine odaklanmıştı. Marshall, ABD cephesinde düşmanlarına ateş açmaya istekli askerlerin sayısının %25'ten az olduğu şeklindeki ünlü iddiasıyla okuyucuları ve ordu personeli arasında infiale neden olmuştur. Fakat askerlerin savaşma konusunda sergilediği bu genel isteksizlik, birlik üyelerine bağlılık ve sorumluluk duygusuyla dengeleniyordu. Dolayısıyla bu örnekte de kanıtlar güçlü ideolojik adanmışlıktan ziyade birincil grup dayanışmasını işaret ediyordu. Dolayısıyla bu iki çalışma, çoğu asker için savaşta güdüleyici temel faktörün bir kişinin askeri birliğine (bir takıma, müfrezeye veya bölüğe) bağlılık ve aidiyet duygusu olduğu bir model oluşturmuştur. Daha sonraki çalışmaların çoğu bu bulguyu doğrulamaya veya buna itiraz etmeye çalışmıştır.

Vietnam Savaşı'nın patlak vermesiyle, bazıları bu öncü çalışmaları oldukça eleştiren, yeni bir akademik dalga ortaya çıktı. Örneğin Madej (1978), daha fazla toplumsal uyumun daha etkili askerler ortaya çıkardığı iddiasında bulunan ilk çalışmaların yanlış olduğunu ileri sürdü ve bunun yerine ters etkiyi göstermeye çalıştı: Daha uyumlu askeri birimler yaratan, hâlihazırda var olan askeri beceriler, disiplin ve verimlilikti. Başkaları da ilk modeli aşırı durağan olduğu gerekçesiyle eleştirmişlerdir çünkü bazı grupların diğer benzer birimlerden daha büyük bağlar sergilemesiyle, toplumsal kaynaşma zaman ve mekân içinde bocalamaya yatkındır (Tuckman 1965; Siebold ve Lindsay 1999). Bartov'un ki (1991) gibi çoğunlukla tarihsel olan bazı araştırmalar, birçok Wehrmacht biriminin çok yüksek ölüm oranlarına sahip olduğunu göstermek için arşivleri yeniden taramışlardır. Bu ölüm oran-

larının çok yüksek oluşu, askerlerin bu kadar kısa askerlik süresinde güçlü bağlar geliştiremeyeceklerini ve güdülenimlerinde Nazi ideolojisinin, ilk çalışmaların iddia ettiğinden çok daha etkili olduğunu işaret etmektedir. Diğer çalışmalar daha somut bağlantıları (yani liderlik ile toplumsal kaynaşma arasındaki ilişki, birimin hedefleri ile birimin performansı arasındaki bağlantılar, toplumsal kaynaşma ile göreve bağlı kaynaşma arasındaki fark vb.) araştırmışlar ama genellikle Marshall'ın ve Shils'in ve Janowitz'in çalışmalarının temel ilkelerini doğrulamışlardır. Basitçe söylemek gerekirse, askerlerin güdüleniminin çoğunun küçük grup yakınlaşmasını merkeze aldığını gösteren çok sayıda kanıt mevcuttur (Moskos 1975; Tziner ve Vardi 1982; Henderson 1985; Griffith 1989; Stewart 1991; Winslow 1997; Wong vd. 2003). Bu çalışmalar Vietnam Savaşı'ndan Falkland Savaşı'na, Irak'a ve Afganistan'a kadar uzanan farklı askeri çatışmalara ve farklı toplumsal ve siyasi bağlamlara odaklanmışlar ama birbirine benzer bulgulara ulaşmışlardır: Askerler iyi kaynaştıklarında ve küçük grup bağlarına güvenebildiklerinde daha kararlı ve daha iyi savaşçılar olmaktadır. Durum Stewart'ın (1991: 17) ulaştığı şu sonuçtaki gibidir: "Farklı etnik kökenlere ve eğitim düzeylerine sahip, çeşitli sosyoekonomik geçmişlerden gelen farklı erkeklerin, yalnızca bir bireyler topluluğu değil, grubu korumak için bir bireyin hayatını feda edeceği ve öleceği bir birim hâline gelmesi beklenmektedir. İyi gelişmiş dostluk veya arkadaşlık bağları nedeniyle bu erkekler, grubu bir birim olarak savunmak uğruna o birimin parçası olarak bireysel olarak savaşacaklardır."

Bununla birlikte, daha yeni araştırmalar güdülenim ile toplumsal kaynaşma arasındaki bağlantıyı sorgulamaktadır (King 2013; Segal ve Kestnbaum 2002; Janis 1985). Anthony King (2013: 32), grup kaynaşmasının kişilerarası güdülenime indirgenemeyeceğini savunmaktadır çünkü bu iki olgu birbirinden bağımsızdır: "Kişilerarası güdülenim en iyi ihtimalle yalnızca savaş performansını açıklamada bir faktör olabile-

ceğinden, çözümlemenin odağı olamaz.” Örneğin aşırı kaynaşmış gruplar performans yerine dayanışmaya öncelik verip askeri örgütün hedeflerine ulaşmasını aksatabilirler (Winslow 1997; Janis 1985). Fuller’in (1990) gösterdiği gibi, Birinci Dünya Savaşı’nda Fransız ordusunun çöküşüne katkıda bulunan şey piyade birliklerinin yoğun dayanışmasıydı çünkü askerlerin mikro gruplarına bağlılıkları, bir bütün olarak orduya duydukları sorumluluk duygusundan çok daha güçlüydü. Dahası empirik çalışmalar, yüksek askeri performans seviyelerinin düşük toplumsal kaynaşmayla birlikte ortaya çıktığı durumların da olağandışı olmadığını göstermektedir. Bu durum, özellikle profesyonel askerlerin birbiriyle fazla etkileşime girmediği ve yüksek performans hedefine ulaşmak için kapsamlı şekilde gelişmiş teknolojiye (yani pilotlara, insansız hava araçlarına ve güdümlü füzelere vb.) bel bağladıkları çağdaş savaşlarda geçerlidir. Bu sorundan kaçınmak için King (2013: 36-37), güdülenime odaklanmanın yerine performansın kendisine odaklanması için uyumun yeniden tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, “uyum artık güdülenime veya kişilerarası bağlara atıfta bulunmak için değil, yalnızca ve özellikle savaş alanındaki eylemlerin başarılı eşgüdümlemesine atıfta bulunmak üzere ele alınmaktadır”. Basitçe söylemek gerekirse, Durkheim ve Parsons’tan yararlanan King’e göre, kaynaşma bir toplumsal eylem biçimidir: “Kaynaşma en doğru şekilde ortak eylemin kendisine ve bu performansı teşvik eden duygulara değil, özellikle başarılı ortak performansla atıfta bulunmaktadır.”

King’in bu tartışmaya katkısı değerli ve eleştirileri önemli olsa da tartışmanın kendisinin hâlâ çok dar bir çerçeveye oturtulduğu iddia edilebilir. Buradaki ana sorunlardan biri, bu çalışmaların çoğunda grup dayanışmasının dinamiklerinin büyük ölçüde askeri faydaya indirgenmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, küçük grup dayanışmasının nasıl ve neden geliştiğini, dönüştüğünü, bocaladığını veya çöktüğünü çözümlemek yerine, belirli grup bağlarının askeri harekâtlara nasıl yardımcı

olduğuna odaklanılmaktadır. Bu çabaları itibarıyla son toplumsal kaynaşma tartışmasının iki önde gelen temsilcisi olan King ve Siebold arasında pek bir fark yoktur. Siebold, askerler arasındaki kişisel bağların yüksek askeri performansı teşvik ettiğini vurgularken, King'e göre savaş performansının kalitesi, toplumsal kaynaşmanın en güvenilir göstergesidir. Bununla birlikte, mikro grup dinamiklerinin savaş alanları gibi şiddet içeren bağlamlarda ve aynı zamanda terörist eylemler, doğrudan gerçekleştirilen soykırımlar veya şiddet içeren devrimci ayaklanmalara bilfiil katılım gibi durumlarda nasıl işlerlik kazandığını anlamak için askeri performans saplantısından uzak durmak gerekir. Her şeyden önce “performans”, bir askerın diğer insanları (“düşman”) vurma, yaralama ve öldürme olaylarına katılma isteğini anlatan teknik bir hüsnütabirdir. Başka bir açıdansa hiyerarşik emirleri kabul etmeye ve emirlere uymaya hazır olmayı ifade eder. Bu iki etkinlik türü kişinin askeri birliğin diğer üyelerine karşı sahip olduğu sorumluluk duygusuyla bütünleştiğinde, “performans” genellikle çok yüksek bir standart olarak kabul edilmektedir.

Askeri örgütlenmeler öncelikle bir askerın sağladığı fayda (savaşmak) sorunuyla ilgilenirken, sosyolojinin odaklandığı yer burası değildir. Dolayısıyla esas sosyolojik sorular şunlardır: İnsanlar neden ve ne zaman diğer insanları yaralamaya ve öldürmeye isteklidir? Böyle bir şey onların küçük gruplara bağlılık duygusuyla mı ilgilidir? İnsanlar hangi koşullarda kendilerini başkaları uğruna feda etmeye isteklidir? Mikro düzeydeki grup, bir bireyin başkaları uğruna öldürme ve ölme güdüsünün birincil kaynağı mıdır? Mikro düzeydeki dinamikler makro yapısal bağlamlarla nasıl ilişkilidir? Mikro düzeyde dayanışma evrensel bir olgu mudur yoksa belirli tarihsel ve coğrafi bağlamlara özgü bir şey midir? Mikro dayanışmanın oluşumunda ve sürdürülmesinde toplumsal örgütlenmeler ve ideolojiler nasıl bir rol oynarlar? Şimdi, bu soruların bazılarına cevap vermeye çalışalım.

3. Şiddet ve Mikro Dayanışma

Toplumsal kaynaşma üzerine yapılan ilk çalışmalardan daha yeni tartışmalara kadar “birincil grup” fikri çoğu çözümleme için bir sıçrama tahtası görevi görmüştür. Shils ve Janowitz’in argümanı büyük ölçüde Şikago Okulu sosyoloğu Charles Cooley’nin (1909) birincil grup kavramı üzerine bina edilmiştir. Cooley, birincil grubu, yakınlık ve yüz yüze etkileşimle tanımlanan küçük bir birim olarak kavramlaştırmıştı: “Birincil gruplar derken, yakın, yüz yüze ilişki ve işbirliğiyle karakterize olan toplulukları kastediyorum. Bunlar birkaç anlamda birincildirler ama esas olarak bireyin toplumsal doğasını ve ideallerini oluşturmada temel olmaları bakımından öyledirler. Yakın ilişkinin sonucu, psikolojik olarak, bireyselliklerin ortak bir bütün içinde belirli bir kaynaşmasıdır, böylece kişinin benliği, en azından birçok amaç için, grubun ortak yaşamı ve amacı olmaktadır” (Cooley 1909: 25). Ona göre, birincil grubun tipik örnekleri “aile, çocukların oyun grubu ve yetişkinlerin mahalle veya topluluk grubudur.” Her ne kadar Cooley’in özgün kavramı büyük ölçüde aile ve akranlar gibi kişinin ilk sosyalleşmesinin merkezinde yer alan samimi gruplarla ilişkilendirilmiş olsa da, askeri sosyologlar ve psikologlar aynı kavramı savaş alanında bireyler arasında ortaya çıkan birbirine sıkı sıkıya bağlı toplumsal ilişkilere uygulama eğilimindeydiler (Siebold 2011). Ölümcül tehlikeye maruz kalan askerler arasında gelişen yoğun duygusal bağların, çoğu zaman şefkatli aile üyeleri arasındakine benzediğinden şüphe yoktur fakat iki tür grup dayanışmasının mutlaka aynı ilkelere göre işlerlik kazanması da söz konusu olmaz. Yakın aile bağlarının ve anlamlı çocukluk arkadaşlıklarının kişinin yaşamına dair yakın tehditler içermesi ender olsa da, böyle bir şey cephedeki mikro grup dayanışmasının temel bileşenlerinden biri olmaktadır. Dahası, sivil arkadaşlıklar ve aile bağları uzun vadeli günlük etkileşimleri gerektirirken, şiddet içeren deneyimlerle ilişkilendirilen küçük gruplar çok daha kısa sürelerde yoğun

duygusal bağlar kurmaya yatkındırlar. Bu nedenle, şiddete maruz kalan birimlerde mikro dayanışmanın nasıl işlediğini daha iyi anlamak için, onları diğer yakın toplumsal gruplaşma biçimlerinden ayır tutmak önemlidir.

Birincil grup modeliyle ilgili eşit derecede önemli bir diğer sorun da, böyle bir durumda toplumsal bağların büyük ölçüde özcü ve esnek olmayan bir şekilde anlaşılmasıdır. King (2007: 641), toplumsal uyumun birincil grup modelinin temelini oluşturan psikolojik özcülüğü zaten eleştirmiştir: “Toplumsal uyumu önceden mevcut bir uygulama olan duygusal bir öz olarak tanımlayan Siebold gibi sosyal psikologların, uyumun aslında yaratıldığı ve sürdürüldüğü toplumsal uygulamaları gözlemleyememeleri veya kabul etmemeleri muhtemeldir.” Birincil grup modelinin sivil ve askeri her iki örneğinde de derin duygusal bağlar, paylaşılan bir toplumsal pratiği gerektirmektedir. Pratik olmadan dayanışma da olmaz. Fakat King’in eleştirisi yeterli değildir. Yaygın özcülüğe ilave olarak, birincil grup modeli, şiddet içeren bağlamlar içinde ve dışında toplumsal etkileşimin inceliğini açıklayamayacak denli grup merkezlidir. Brubaker’ın (2015, 2004) ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, hiçbir grubun sabit ve doğası gereği istikrarlı özellikleri yoktur. Brubaker’ın odak noktası, “Sırp” veya “Hutu” gibi basit bir kategori belirtecinin sıklıkla bir grup niteliği olarak yanlış yorumlandığı uluslar ve etnik kökenler gibi büyük ölçekli yapılar olmasına rağmen, aynı ilke çok daha küçük birimler için de geçerlidir. İlkel duygusal bağlarla tanımlanan bir şey olarak “birincil grup” kavramı veya Cooley’nin dediği gibi “toplumsal zihnin nispeten basit ve genel durumu” (s. 31) son derece kusurludur. Hem Pinker (2011) hem de Gat (2006) grup oluşumunu biyolojik olarak durağan ve özcü terimlerle anladığından, bu fikir çağdaş düzlemde şiddetin azalması paradigmasında da tekrar gündeme gelmiştir. Oysa aşırı istikrarlı olmak ve belirli bir kolektif birimin özelliği olmak yerine, grup hâlinde olmak değişken bir kategoridir. Bir grup, ne kadar küçük olursa olsun, asla

sezgisel bağlarla şekillenen sabit ve sınırlı bir yapı değildir. “Birincil grupları” kurumsal varlık birimleri olarak yeniden tanımlamak yerine, geçici olarak güçlü gruplaşma biçimleri üreten toplumsal eylemin dinamiklerini araştırmak önem taşımaktadır. Bu anlamda, birincil ve ikincil gruplar arasında yapılacak her türlü ayırım ancak geçici olabilir ve bu nedenle münhasıran değerli olmayabilir. Bunun yerine dikkat edilmesi gereken nokta, grup oluşumunun toplumsal mekaniği ve bu durumda özellikle paylaşılan şiddet deneyiminin veya kişinin varlığına yönelik yakın tehdidin mikro dayanışma dinamiklerini nasıl etkilediği olmalıdır.

Şiddete maruz kalan küçük grupların yoğun duygusal bağları, askeri birliklerin, terörist ekiplerin, devrimci örgütlerin veya soykırımcı birliklerin varlığı için önemli olsa da bu süreç tam tersi yönde de işlemektedir. Yoğunlaşmış mikro dayanışma kesimlerin idamesine yardımcı olan şey toplumsal örgütlerdir (ve ideolojilerdir). Pinker ve Gat tarzı katı sosyobiyolojik ve diğer ilkel toplumsallık kavramlarına çekinceli yaklaştığımızda, insanların gruplar oluşturma konusunda genetik bir yatkınlığının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hükümlerinin çoğunu insanlar ile diğer hayvanlar arasındaki basit analogilere dayandıran geleneksel ve oldukça kaba ilkçi yorumların tersine, toplumsal ilişkilere dair daha incelikli biyolojik çalışmalar, hominidler ve diğer maymunlar arasındaki keskin farklılıkları vurgulamaktadır (bkz. Üçüncü Bölüm). Turner ve Maryanski (2005), bu konudaki bulgularını şöyle özetlemektedirler: Grup hâlinde yaşamaya daha meyilli maymunlardan farklı olarak, ilk insansıların yaşamı çok daha az toplumsaldı. Maymunların çoğu meyve bakımından zengin ağaçlarda yaşadıklarından, genellikle büyük sürüler oluşturacak ve sürdürecektir konumundaydılar. Buna karşılık, ağaçların bol olmadığı fakat yırtıcı hayvanların bol olduğu Afrika savanalarında ortaya çıkan yürüyen kuyruksuz maymunlar, hayatta kalabilmek için çok küçük ve oldukça esnek gruplar hâlinde hareket etmek zorunda kalmışlardı. Bu

bölünmenin mirası, yetişkinler arasındaki toplumsal bağların oldukça zayıf olduğu orangutanlar, şempanzeler ve goriller gibi hâlâ varlığını sürdüren kuyruksuz maymun türleri arasında görülmektedir. Düşmanca bir ortamda geçirilen yaşamın doğrudan sonucu, değişken ve geçirgen toplumsal bağların ortaya çıkmasıydı. Bu nedenle ilk insanlar “birincil gruplarda” yaşamadılar; bunun yerine, anne-çocuk ikilisi dışında epey esnek olan ve iç bileşimi sürekli değişen küçük yiyecek arama topluluklarında yaşadılar. İnsanlar Afrika savanlarında hayatta kalmak için yetersiz donanıma sahiptiler; keskin dişlerden, hızdan, boynuzlar veya pençelerden yoksundular. İşte bu eksiklikleri son kertede benzersiz duygusal ve bilişsel yeteneklerinin adım adım gelişmesiyle telafi edilmişti. Sürekli değişen başkalarına duygularını sergileme ve aynı zamanda onların duygularını okuma yeteneği, giderek daha karmaşık bilişsel kabiliyetlerle birleştiğinde insanların bir tür olarak hayatta kalmasında belirleyici olmuş bir mekanizma hâline gelmiştir (Collins 2004; Damasio 2003; Turner 2007). Duygusal etkileşimlerin belirleyici özelliği yakınlıktır. Bilişsel ve duygusal yeteneklerden yararlanmak için, farklı duygusal tepkileri gösteren görsel ipuçlarını okumak amacıyla ilk insanların yüz yüze etkileşimleri yoğunlaştırması gerekiyordu. Bu duygusal ve bilişsel ince ayarın kusursuzlaştırılması yüz binlerce yıl sürdü ama tamamen geliştikten sonra yeni bir toplumsal etkileşim biçimi doğurdu ki bu da mikro dayanışmaydı. Bununla birlikte, mikro dayanışma yoğun duygusal ilişkilere ve bilişsel değişime bağlı olsa da varlığı uzun süreli müşterek toplumsal eylemi gerektirmektedir. Başka bir deyişle, sadece duyguların ve biliş özelliklerinin varlığı tek başına mikro grup dayanışması yaratmaz. Bunun yerine, bu tür bağlar için eşgüdümlü ve ortak eylemler lazımdır. Çoğu insan için, mikro dayanışma bağları birlikte büyüdükleri bireylerin –ebeveynleri, kardeşleri, yakın akrabaları, çocukluk arkadaşları, komşuları, çocukluk akranları vb.– etrafında kurulur. Bununla birlikte, bu çok yakın bağlar bile kendiliğinden oluşmaktan

veya kalıtsal olmaktan uzaktır: Hepsi uzun süreli duygusal ve bilişsel emek gerektirmektedir. Ebeveynler ve çocuklar sıklıkla güçlü duygusal –ve bilişsel– bağlar oluştursalar da, paylaştıkları sevgi dolu ilişkiler yıllarca paylaşılan duygusal –ve bilişsel– eylemler üzerine kuruludur. Bu, böyle ilişkilerin kaçınılmaz olarak simetrik olduğu veya bu tür paylaşılan duyguların bocalamadığı ve değişmediği anlamına da gelmez. Tersine, tüm duygusal bağlar dinamik ve değişkendir. Dahası, belirli mikro grup bağların zaman içinde içeriği değişebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, başlangıçta bir arzu ve sevgi olan şey yavaş yavaş bir sorumluluk duygusuna, karşılıklı bağımlılık ilişkisine veya alışılmış tatmin yoluyla bağlılığa dönüşebilir. Duygusal ve bilişsel bağların hepsi, taraflardan biri sıklıkla karşılık vermese bile toplumsal eylemi içermektedir. Birçok mikro grup bağının yoğunluğu çoğu kez tüm toplumsal ilişkilerin kırılman olduğu gerçeğini gizlemektedir. İki sevgili sürekli olarak birbirine olan koşulsuz sevgisini ifade edebilirken, duygusal bağları ancak bu ilişkiye kattıkları toplumsal eylem kadar güçlüdür. Basitçe söylemek gerekirse, daha fazla paylaşılan bir duygusal ve bilişsel eylemin daha güçlü ve daha kalıcı mikro dayanışma bağları oluşturması muhtemeldir.

Mikro dayanışma birçok açıdan zamanı ve mekânı aşan evrensel bir olgu olsa da, alışılmış ve uzun süreli ortak yaşam deneyimi yoluyla geliştirilen toplumsal mikro bağlar ile şiddet içeren ortamlarda üretilenler arasında önemli farklılıklar vardır. Mikro toplumsal etkileşimin çoğu, diğerlerinin yanı sıra güvenlik duygusu, korkunun üstesinden gelme, duygusal huzur ve güveni içeren duygusal ve bilişsel ihtiyaçlar etrafında inşa edilmektedir. Bu anlamda savaş, terörizm veya devrim gibi şiddet içeren ortamlar, daha yoğun duygusal tepkileri besleyen tehdit edici durumlar yaratırlar. Sonuç olarak, kendilerini bu tür düşmanca ortamlarda bulan bireyler, çok daha kısa sürelerde yoğun mikro toplumsal bağlar geliştirmeye meyillidirler. Günlük “sivil” hayatta genellikle yıllarca süren etkileşimli

emek ve kişisel adanmışlık gerektiren yoğun bağlar, şiddet içeren kriz zamanlarında sadece aylar, hatta haftalar içinde gelişmektedir. Beşinci Bölümde işaret ettiğim gibi, Simmel ve Weber gibi klasik sosyologlar, savaşların kişinin deneyimini artıran ve “birleştirici, basitleştirici ve yoğunlaştırıcı bir güç” olarak hizmet eden “mutlak durumlara” yol açtığıнын zaten farkındaydılar (Simmel 1917: 20). Weber’e göre (2004: 225), savaş, “topluluk duygusu” yaratır ve “savaşanlar arasında koşulsuz bir fedakârlık topluluğu ortaya çıkarır.” Terörist seferberliklere, devrimci altüst oluşlara, doğrudan soykırım uygulamalarına veya sokak çetesi kavgalarına karışanların duygusal ve bilişsel deneyimleri sıklıkla benzer terimlerle tanımlanmıştır (Stephenson 2015; Mann 2005; della Porta 2013). İnsanların kendileri için hayati tehlike arz eden durumlarda farklı davranmasının sağlam psikolojik ve fizyolojik nedenleri olduğu aşikârdır. Dahası, bu tür korkutucu toplumsal ortamlar kişinin duygularını ve bilişsel becerilerini de harekete geçirirler. Örneğin Grossman (1996) ve Grossman ve Christensen’in (2000) titiz çalışmaları, insan fizyonomisinin ve psikolojisinin doğrudan şiddet içeren ortamlardan etkilenen bireylerin hayatta kalmasına nasıl imkân tanıdığını göstermektedir. Grossman, savaş alanında, ağır çekim deneyimi, tünel görüşü, artan görsel netlik, hafıza kaybı, işitsel dışlama (yani silah seslerinin duyulmaması), (kanın hızla pıhtılaşmasına yardımcı olmak için) artan kortizol seviyeleri ve diğerleri arasında mesane ve bağırsak hâkimiyetinin kaybı gibi olayların da sıklıkla meydana geldiğini saptamaktadır. Böylesine tehditkâr bir ortamda, duygular ve bilişsel beceriler düzenli olarak yükseldiğinde, mikro toplumsal bağlar da çok daha kısa sürelerde gelişme ve büyüme eğiliminde olurlar. Dolayısıyla yaşamı tehdit eden bir deneyimi paylaşan insanlar, çoğu kez neredeyse sadece bu deneyim etrafında kurulan arkadaşlıkları geliştirmeye ve sürdürmeye yatkındırlar. Bu sadece askerler, teröristler veya devrimciler için değil, uçak kazasından sağ kurtulanlar veya eski toplama kampı

mahkûmları için de geçerli görünüyor. Dışarıdan gelen düşmanlık kendi başına mikro dayanışmanın yükselişini teşvik ederken, askeri, terörist veya devrimci birimlerde mevcut olan bağ kurma mekanizmaları daha fazla karmaşıklık gerektirir. Birlikler, bölükler veya alaylarda geliştirilen mikro dayanışma ağları, tehlikeli bir dış tehdide karşı kendiliğinden bir tepki olmak yerine, genellikle örgütsel ve ideolojik olarak ortaya üretilmiş bir olgudur. Bu, tek tek askerlerin, devrimcilerin veya teröristlerin arkadaşlarına karşı duygularının sahte veya yapay olduğu anlamına gelmez, yalnızca bu tür duyguların (ve kavrayışların) mikro etkileşimsel olmaktan ziyade makro yapısal köklere sahip olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla, mikro dayanışmanın nasıl işlerlik kazandığını anlamak için, bu tür mikro grup bağlarını olanaklı kılan örgütsel ve ideolojik araçları yaratan, sürdüren ve kullanan toplumsal örgütlere dikkati vermek büyük önem arz etmektedir.

Ordudaki toplumsal kaynaşma konusu üzerine çalışan uzmanlar, kaynaşma için uygun çözümleme düzeyinin ne olduğu sorusu hakkında farklı düşünmeye meyillidirler. Bu nedenle Siebold (2011: 455), mangalar ve birliklerle ilgili olan “birincil grup kaynaşması modeli” ile bölük veya tabur gibi daha üst düzey örgütsel birimde oluşturulan örgütsel bağı içeren “ikincil grup kaynaşması modeli” arasında ayırım yapmaktadır. Siebold, ABD ordusuyla ilgili mevcut incelemelerin çoğunun, tüm birim seviyelerinde kaynaşmanın var olmasına rağmen “askeri uyumun en iyi manga (aşağı yukarı on asker) veya birlik (otuzdan biraz fazla asker) gibi küçük gruplar seviyesinde değerlendirildiğini” gösterdiğine dikkat çekmektedir. Siebold (2007: 288-289) farklı bütünleşme seviyeleri hakkında bazı ilginç noktalar tespit ederken, belirli bir askeri birim ile bir grubun aynı şey olduğunu varsaymaya meyillidir. Bununla birlikte, daha geniş örgütsel yapı tarafından yaratılan ve sürdürülen sabit ve resmî bir bürokratik yapı olan bir ordu biriminden –yani birlik, bölük veya taburdan– farklı olarak, grup olma hâli çok daha esnek, dinamik ve gayriresmi bir

toplumsallıktır. Başka bir deyişle bir askeri birlik, askeri bürokrasi tarafından yaratılan ve o örgüt birimini oluşturan ilgili bireylere çok az önem veren veya hiç dikkat etmeyen örgütsel bir yapıyken, grup olma hâli, o yapıyı oluşturan bireylerin özelliklerine bağlıdır. Bir askeri birlik, ikame edilebilen ve standart askere alım ölçütlerini karşılayan kişilerin yer aldığı resmî bir bürokratik vasıtaadır. Bu anlamda, bileşimi, büyük ölçüde askeri fayda ilkeleri ve silahlı ve eğitilmiş fiziksel bedenlerin miktarı etrafında inşa edildiği için, nispeten keyfidir. Dolayısıyla, örgütlenme açısından, tüm askeri birliklerin benzer bir değeri vardır; odak noktaları düşman askeri örgütleri ve ilgili birimlerini alt edebilmeleri için daha fazla ve daha iyi eğitilmiş askeri birliklere sahip olmaktır. Bu anlamda, bir askeri birlik birbirine sıkı sıkıya bağlı bir grubun neredeyse tam tersidir: Grup olma hâlinin yoğunluğu kişinin duygusal ve bilişsel bağlanma duygusuyla tanımlanırken, bürokratik birimler örgütsel işlevleriyle değer kazanırlar. Basitçe söylemek gerekirse, grup bağları sıcaklık, derin dostluklar, sevgi, özen ve kişisel sadakat duygusu gerektirirken, bürokratik birimler mesafelilik, mesleki soğukluk, araçsal rasyonellik ve kurallara sıkı sıkıya uyulmasını temsil etmektedir (Malešević 2013a, 2011).

Ordunun ve diğer zorlayıcı sistemlerin merkezinde yer alan bu derin paradoksun üstesinden gelmek için, bu keyfi örgütsel vasıtaları toplumsal açıdan kaynaşabilen gruplar hâline getirmek çok önemlidir. Fakat insanlar gruplara bağlanma hissi değişen ve bocalayan karmaşık ve dinamik yaratıklar olduklarından, bu tür kişisel bağların askeri bürokrasilerin araçsal hedefleriyle örtüşmesini sağlamak zordur. Kirke'nin (2009: 748, 751) haklı olarak savunduğu üzere, toplumsal uyum asla mutlak veya sabit değildir: "Gruplar arasında ve tek bir grup içinde farklı zamanlarda değişiklik gösterir. . . [B] uradaki mesele sabit kaynaşmış bloklar değil, bağlama göre işbirliği ve çatışma olarak tezahür eden değişken ve esnek bir sadakatler dizisidir." Dahası, belirli bir manga veya birliğin

üyeleri güçlü bir bağlanma duygusu geliştirebilse de, böyle bir şey onların tüm manga/birlik üyelerine eşit olarak bağlı oldukları anlamına gelmez. Tersine, bireylerin her zaman aynı sıkı bütünleşmiş birim içinde kendilerini diğerlerinden daha yakın hissettikleri insanlara sahip olmaları muhtemeldir. Ayrıca bu bireysel tercihler de değişebilir, öyle ki askerler eski dostlukları bitirir ve yenilerine yakınlık hissedebilirler.

Bununla birlikte, savaşta ve diğer örgütlü şiddet eylemlerinde başarı sıklıkla küçük ölçekli savaş birimlerinin moraline ve toplumsal kaynaşmasına bağlı olduğundan, askeri örgütlenmeler bu tür küçük ölçekli birimleri, birbirine sıkı sıkıya bağlı gruplara benzetmek için büyük bir enerji ve kaynak ayırmışlardır. Bazı açılardan böyle bir şey, birçok çağdaş askeri örgütlenme bu tür toplumsal kaynaşma biçimlerinin gelişmesine imkân tanıyan sistemler geliştirmeye büyük yatırım yaptığı için belirgindir. Örneğin ABD ordusu, mikro grup dayanışma ağlarının askeri performansla nasıl ilişkili olduğunu inceleyen Uyum, Harekete Hazırlık ve Eğitim (COHORT) adlı personel sistemi için önemli kaynaklar tahsis etmektedir. Ayrıca, son 20 yılda ABD, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerin ordularının farklı kolları, askeri görevler için mikro düzeyde kaynaşmadan yararlanmak amacıyla kendi silahlı kuvvetlerinde önemli değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle, askere almayla görevli askeri teşkilatlar, artık bireyleri tek tek askere almaya değil, mümkün olduğunda aynı kasaba ve köylerden bir grup yerleşik arkadaş grubu olarak askere almaya ağırlık vermektedir. Tek bir kişinin kullanabildiği uçaksavar füzeleri gibi karmaşık silahlar, küçük ölçekli grup bağlarını oluşturmak ve kullanmak amacıyla sıklıkla iki veya daha fazla askere tahsis edilmektedir (Collins 2008a).

Bu örneklerin tamamı, mikro dayanışmanın insan yaşamının doğuştan gelen bir eğilimi olmaktan ziyade, çoğu kez yapısal olarak tezahür eden bir olgu olduğunu göstermektedir. Dahası, birçok askeri psikologun ve sosyologun iddia ettiğinin aksine tarihin büyük bir kısmının yapısal olarak uyumlu doğal

birincil gruplar tarafından değil, bu tür mikro bağları belirli örgütsel amaçlar ortaya koyabilen, kullanabilen ve meşrulaştırabilen toplumsal örgütlenmeler tarafından şekillendirildiği de iddia edilebilir. Tarihöncesi atalarımız “birincil gruplarda” yaşamadıkları ve genellikle çok değişken, esnek ve istikrarsız özellikler sergileyen hayatta kalma ağları içinde yaşamaya meyilli oldukları için, güçlü mikro dayanışma bağlarının ilk kalıcı toplumsal örgütlenmelerin gelişmesi ve genişlemesiyle birlikte ortaya çıkması hiç de tarihsel bir tesadüf değildir. Mikro düzey dayanışmanın daha yoğun biçimlerinin, ortaya çıkmış makro yapısal örgütsel güçlerle birlikte ama aynı zamanda onlara karşı gerçekleştiği de iddia edilebilir. Bazıları aşiretlere dönüşen karmaşık yerleşik avcı toplayıcılardan, zirveye ulaşmış ilk imparatorluklardan çeşitli krallıklara, sultanlıklara, şehir devletlerine veya şehir birliklerine kadar insanlar, Mann’ın (1986) toplumsal kafesleme dediği bir süreç maruz kalmışlardır. Bununla Mann, insanların göçebelikten devlet denetimindeki yerleşik yaşam tarzlarına geçerken yavaş yavaş örgütsel bir tuzığa düştüklerini kastetmektedir. Çoğu kez savaşın genişlemesiyle pekiştirilen bir devlet gücünün yükselişiyle, örgütsel kapasiteler artmaktadır ve böylece bireyleri nihayetinde güvenlik ve asayiş uğruna ilk baştaki özgürlüklerini “takas etmeye” zorlayan belirli bölgesel ve toplumsal ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Mann’ın öne çıkardığı şey dünya çapında devlet yapılarının geliştirilmesi ve genişletilmesi olsa da, bu düşünce, ticari işletmeler ve dinsel kurumlardan terör ağlarına kadar uzanan tüm kalıcı ve karmaşık toplumsal örgütlenme biçimleri için aynı ölçüde geçerlidir (Malešević 2013a, ayrıca bkz. Üçüncü Bölüm).

Bunların hiçbirisi, toplumsal örgütlerin kasıtlı olarak küçük mikro dayanışma grupları oluşturduğunu söylemek değildir. Bugün bile, ABD ordusu veya İsrail Savunma Kuvvetleri gibi en karmaşık ve iyi örgütlenmiş askeri kurumlar bile kaynaşan askeri birimler tasarlamakta büyük zorluk çekmektedirler. Muazzam kaynaklara, modern bilimsel aparatların ellerinin

altında bulunmasına veya karmaşık eğitim uygulamalarına ve tesislerine rağmen, askeri güçlerin elinde toplumsal kaynaşmayı sağlayacak basit tarifler yoktur. Tarihe müdahale edildikçe, bu niyet daha da hayali ve saçma hâle gelmektedir.

4. Modern Öncesi Dünyada Şiddet ve Toplumsal Kaynaşma

Bu nedenle, insanlık tarihinin büyük bir kısmında yöneticiler ve kendi toplumsal örgütlerinden sorumlu diğer bireyler, küçük grup kaynaşmasını sağlamak veya kullanmak için gerekli araçlardan yoksundular ve zaten buna ilgi de duymuyorlardı. Hall'un (1985) haklı olarak vurguladığı üzere, modern öncesi imparatorlukların temel özelliklerinden biri, toplum çapında ve paylaşılan bir normatif ve örgütsel yapı inşa etme konusundaki yetersizlikleri ve böyle hırslarının olmamasıydı. Bu nedenle, son derece gelişmiş altyapı güçlerine ve kendi toprak alanlarındaki küçük mikro dayanışma grupları da dâhil olmak üzere sivil toplumlarına nüfuz etme kapasitesine sahip çağdaş ulus devletlerinden farklı olarak, eski imparatorluklar bu anlamda zayıf *leviathan*'lardı. Çin veya Sümer imparatorları, yönetimleri için tehdit olarak gördükleri kişilerin kellesini alma hakkı da dâhil olmak üzere muazzam despotik güçlere sahipken, bu tür imparatorlar iradelerini geniş topraklarda ismen var olan denetimleri altında uygulamakta büyük zorluk çekiyorlardı. Örgütsel olarak (ve ideolojik olarak) zayıf oldukları için, vergi toplamak, savaş için askere aldıklarını seferber etmek veya belirli dinsel fetvaları uygulamak için yerel eşrafa güvenmek zorundaydılar. Bu nedenle etkili küçük ölçekli kaynaşmış gruplar ilk kez toplumsal piramidin tepesinde –ya emperyal yapılara karşı ya da emperyal düzenin istenmeyen bir yan ürünü olarak– gelişmişlerdi. Örneğin imparatorluk Çini'nde ortaya çıkan çok uyumlu iki toplumsal ve siyasi grup, saray hadımları ve bürokrat bilginler, yani mandarinler

[memurlar], Çin imparatorluk sarayının örgütsel yapısının doğrudan yan ürünleriydi. Her ne kadar bu iki profesyonel düzen, kendi düzenleri içinde değişen derecelerde sadakat sergileyen birçok farklı bireyden oluşmuş olsa da farklı yapısal konumları iki topluluk arasındaki düşmanca ilişkileri besliyordu (Darwin 2008; Jones 1987). Bu seçkin gruplar örgütlü şiddete doğrudan katılmasalar da daha uzmanlaşmış, şiddet kullanan toplumsal birimleri doğurmuş olan benzer örgütsel süreçlerle birlikte ortaya çıkmışlardı. Japon Samurayları ve Mısır Memlûkleri gibi seçkin savaşçı tabakaları bunun örnekleri arasında sayılabilir.¹ Bu savaşçı örgütlerin her ikisi de çok başarılı ve etkili askerler olan son derece uyumlu ve sadık bireylerden oluşuyordu ve aynı zamanda çok daha büyük düşman kuvvetlerini yenebilecek güçteydi. Samuraylar, feodal beylerin (*daimyo*) tek tek klanlara hâkim olduğu hiyerarşik yapılarda örgütlenen soylulardı. Klan üyeliği güçlüydü ve kişinin kendi klanına sadakati tartışılmazdı. Samuraylar, ilk çocukluktan itibaren efendisine ve tüm klana karşı görev duygusuyla yetiştirilirdi. Ayrıca, ilk dövüş eğitimiyle efendilere ve diğer klan üyesi samuraylara yönelik sadakat teşvik edilir, özdisiplin, acıya dayanma, korku ve maddi mülkleri küçümseme öne çıkarılırdı (Clements, 2010).

Çoğu kez savaşçı seçkinlerin doğuştan üyesi olan Samuraylardan farklı olarak, Memlûkler yalnızca liyakatleri sayesinde askeri –ve bazen siyasi– seçkin olan köle askerlerdi. Memlûk askerleri genellikle ailelerinden zorla alınıp askeri eğitim için imparatorluk merkezlerine getirilmiş erkek çocuklardan oluşuyordu. Yüzyıllar boyu (9 ile 19. yüzyıl arasında) bu uygulama, bugünkü Mısır ve Suriye’de hüküm sürmüş olan Memlûk Sultanlığı’nda (1250-1517) olduğu gibi, uzun süreli

¹ Hem Memlûklerin hem de Samurayların tek bir devletle sınırlı olmadığına dikkat etmek önemlidir. Samuray Çin’de ortaya çıkmış ve Kore’de de mevcut olsa da, etkilerinin çoğunu Japonya’da elde etmişlerdir. Benzer şekilde Memlûkler, İran ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan Hindistan ve Kafkasya’ya kadar İslam dünyasının her yerinde mevcuttu.

savaşlarda çarpışabilecek, hatta siyasi iktidarı ele geçirebilecek ayrı bir savaşçı kasti yaratmıştı. Samuraylara benzer şekilde, bu seçkin askeri birimler, askerlerin titiz ve katı bir askeri eğitim ve öğretimden geçmesini sağlamaktan sorumlu olan efendiler –yani hamiler– tarafından yönetiliyordu. Birey olarak bir Memlûk’ün askeri alanda ilerlemesi, hamisinin desteğine bağlıydı fakat hamilerin etkisi ve itibarı da denetimleri altındaki Memlûklerin askeri kahramanlığına bağlıydı. Memlûkler askeri okullarda birlikte büyüdüklerinden ve ailelerinden ayrı olduklarından, kendi Memlûk yoldaşlarına güçlü bir bağlılık duygusu geliştiriyorlardı. Behrens-Abouseif’in (2008: 76) vurguladığı gibi, her Memlûk “aynı hanedeki akranlarına güçlü bir sorumluluk duygusuyla bağlıydı.” Kural olarak, Memlûk orduları, zamanlarının çoğunu birlikte geçirdikleri garnizonlarında toplumdan ayrı yaşıyorlar ve böylece zaten yoğun olan dostluklarını pekiştiriyorlardı. Dolayısıyla hem Samuraylar hem de Memlûkler söz konusu olduğunda, birbirlerine ve düzenlerine güçlü bir bağlılık duygusu sergileyen son derece uyumlu askeri birlikler karşımıza çıkmaktadır

Bununla birlikte, bu iki durumda da toplumsal uyumun aşağıdan yukarıya “birincil grup” bağları yoluyla ortaya çıkıp çıkmadığı, büyük ölçüde mevcut toplumsal örgütlenmeler tarafından yaratılıp yaratılmadığı belirsizdir. Samuray kurumu, Asuka ve Nara dönemlerinde Japon askerî reformundan doğmuştu. İmparator Tenji yönetimindeki Taika reformu, dört yetişkin erkekten birinin zorla orduya alınmasını gündeme getiren Taiho Kanunu’nun (MS. 702) çıkarılmasına yol açmıştı. Mevcut Çin sistemini taklit eden yöneticiler, son altı rütbenin “Samuray” olarak adlandırıldığı 12 kademeli bir bürokratik sistem oluşturmuşlardı (Turnbull 2013). Bu sivil kamu görevlileri zamanla seçkin bir askeri birlik hâline geldiler. Benzer bir şekilde, Memlûk sistemi de imparatorluğun askeri etkinliğini artırmayı amaçlayan yukarıdan aşağıya zorlayıcı bir örgütsel değişimin ürünüydü. Bu sistem 9. yüzyıl Abbasi hilafetinden ilham almış görünüyor. O dönemde Halife Mu-

tasım (MS. 833-842) mevcut askeri birliklerini desteklemek için en iyi kölelerini (*gılman*) kullanmıştır. Başlangıçta gılman sistemi geçici bir düzenlemeydi; düzenli askeri eğitimi çok az olan veya hiç olmayan köle ve özgür erkekleri içeren karışık birimlerden oluşuyordu. Ancak köle askerler değerli savaşçılar olduklarını kanıtladıktan sonra Halife Muvaffak MS. 870'lerde genç kölelerin askeri sanatlarda sistematik olarak eğitildiği yeni bir sistem kurdu. Savaş yeteneklerine büyük saygı duyulmasının yanı sıra askerlerin aile bağları olmadığı ve bu nedenle imparator açısından daha muteber, güvenilir ve sadık oldukları için, köle ordusu çok rağbet görüyordu.

Dolayısıyla, bu iki durumda da askeri birliklerin iç kaynaşması özgül tarihsel ve yapısal gelişmelerin bir ürünüydü. Birinde zorla kaçırılan erkek çocuklardan bir köle ordusunun oluşturulması, diğesinde ise sivil/asker memurların seferber edilmesine ilişkin imparatorluk kararnamesi gibi zorlayıcı-örgütsel mekanizmalar devreye girmişti. Dahası, örgütsel güce ilave olarak her iki durumda da ön-ideoloji, toplumsal eylemi seferber edip ilgili toplumsal düzenleri sürdürmede çok önemli bir rol oynuyordu. Samurayların ünlü Buşido kuralları günlük faaliyetlerinin çoğunun temelini oluşturuyordu. Bu ön-ideoloji, sekiz temel erdemi esas alıyordu: doğruluk, cesaret, yardımseverlik, saygı, samimiyet, onur, sadakat ve özdenetim (Benesch 2014; Clements 2010). İşte bu "savaşçının tarzı", Yeni Konfüçyüsçülük, Şinto ve Zen Budizmi tarafından dile getirilen ahlaki buyruklardan yararlanmış ve böylece Samuray kurumuna ahlaki bir meşruiyet sağlamıştı. Buşido, daha geniş Japon toplumsal ve siyasi düzeninden kaynaklanan değerlere ilişkin bir dizi buyruk olduğundan, aynı zamanda yönetim düzeyinde örgütsel bir meşrulaştırma mekanizması olarak da işe yarıyordu. Yani Samuray kurumunu mümkün kılan zorlayıcı-örgütsel yapılara ilave olarak; bu ön-ideoloji, toplumsal kaynaşmanın mikro düzeyde gelişmesini de kolaylaştırmıştır. Başka bir deyişle, Samuray klanlarını niteleyen güçlü mikro dayanışma ağları yapısal güçler tarafından oluşturulmuş ve

sürdürülmüştür. Bu yapısal güçlerse ön-ideolojik öğretiler ve uygulamalarla meşrulaştırılan zorlayıcı toplumsal örgütlerdi.

Memlûk toplumsal düzeni de benzer yapısal bağlamlar aracılığıyla yaratılmış ve sürdürülmüştür. Memlûk birimleri kendi varlıklarını ortaya çıkaran ve imkân sağlayan zorlayıcı örgütsel yapıya ilave olarak, eylemlerini belirli bir ön-ideolojik öğreti –İslam’ın belirli bir yorumu– düzleminde meşrulaştırmışlardır. Broadbridge’in (2008: 12) açıkladığı üzere, Memlûkler köle oldukları için statülerini meşrulaştırma kaynağı olarak neseplerini kullanamazlardı. Bu, özellikle Memlûklerin toplumsal piramidin tepesine yükseldiği ve en önemli yönetici makamlara geldiği durumlarda görülmüyordu. Bu nedenle, Memlûk Sultanlığı’nın ilk yıllarında, eski köleler veya kölelerin torunları olan liderleri, hem dış hem de iç tanınmayı sağlama almak için alternatif siyasi meşrulaştırma modelleri tasarlamak zorunda kalmışlardı. Örneğin Memlûk Sultanı Baybars, Ermenistan Kralı I. Hetum’la görüşmek istediğinde, Müslüman inancı nedeniyle değil, sadece aşağı soyu nedeniyle reddedilmişti: Hetum, Baybars’ı “köpek ve köle” olarak nitelemiş ve bu nedenle “onunla herhangi bir görüşme yapmayı reddetmişti” (Broadbridge 2008: 13). Kölelik damgasını ve seçkin bir soydan yoksunluğu ortadan kaldırmak için Memlûklerin İslam’a bel bağlamaktan başka seçenekleri yoktu. Bu bağlamda, hâkim siyasi meşrulaştırma tarzı, yani hükümdarların ilahi kökenlerinin olduğu fikri, hakiki iman sahibi olmak lehine bu soyu önemsiz gösterecek şekilde değiştirilmeliydi. Bu nedenle, ilk Memlûk sultanlarının ön-ideolojisi, “modası geçmiş İslami kavramları” ve “Memlûk sultanının İslam’ın ve İslam toplumunun silahlı muhafızı olma vizyonu”nu vurguluyordu. Odağın soydan inanca doğru bu şekilde kayması sıradan Memlûkler arasında da belirgindi, onlar da klanlarına, düzenlerine, dinlerine ve yönetimlerine bağlılıklarını vurgulamaya meyilliydiler. Birçok Memlûk, dinleri zorla değiştirilerek soyları unutulmuş veya aşağılık soydan sayılmış olduğundan, dayanışma duygularını

klanlarına, düzenlerine, inançlarına ve yönetimlerine ortak bağlılıklarıyla güçlendiriyorlardı. Dolayısıyla her iki örnekte de mikro toplumsal kaynaşma yapısal gelişmelerin doğrudan bir ürünüydü.

İmparatorlukların büyük boyutu, askeri çapta bağlanma mekanizmalarının gelişmesine engel olsa da modern dönemden önce böyle bir şey, şehir devletleri veya küçük aşiretler gibi daha küçük yönetimlerde daha az söz konusuydu. Fakat bu durumlarda bile toplumsal kaynaşma “birincil gruplar”ın “doğal” bağları aracılığıyla değil, esasen özgül toplumsal örgütlenmelerin zorlayıcı ve ön-ideolojik mekanizmalarının bileşimi aracılığıyla ortaya çıkıyordu. Örneğin birçok askeri mitoloji Spartalı savaşçıların toplumsal kaynaşmışlığını yüceltmektedir. Spartalı savaşçılar güçlerinin zirvesindeyken kendi içlerinde öylesine kaynaşmışlardı ki yasa koyucu Likurgus, Sparta’nın “tuğlalar yerine insan duvarı” ile savunulduğunu söylüyordu. Spartalı askerlerin askeri birliklerine son derece bağlı oldukları ve çoğu kez asker arkadaşları için kendilerini feda etmeye veya son adamlarına kadar savaşmaya istekli oldukları kesinlikle doğrudur. Ne var ki bu nispeten benzersiz gelişme, Spartalı yönetimin temelini oluşturan örgütsel işleyişin doğrudan bir ürünüydü. Askerlerin hepsinin ilk çocukluklarından itibaren aynı eğitimden geçmesi ve aynı yaşam tarzını paylaşması, ömür boyu sürecek bağların kurulmasındaki en önemli unsurdu. Yedi yaşından 30 yaşına kadar titiz ve münzevi günlük faaliyetleri içeren bir askeri eğitim olan *agoge* sistemi, şevkli bir askeri makinenin yaratılmasına yardımcı oluyordu fakat bu sistem aynı zamanda bir arada yıllarca devam eden zorlu eğitim ve münzevi bir yaşam tarzı sürdürecek kişiler arasında derin mikro toplumsal bağların kurulması için de büyük önem taşıyordu. Küçük oğlanlar küçük birimlerde (sürüler anlamına gelen *agelai*’da) yaşıyorlardı ve ortak yemekhaneyi (*syssitia* veya *pheiditia*) paylaştıkları diğer öğrenci arkadaşlarına bir bağlanma duygusu geliştirmeleri onlardan bekleniyordu. Bu günlük paylaşılan yemek ritüeli zorunluydu,

öyle ki krallar bile sağlam bir mazeretleri olmadan devamsızlık yapamazlardı. Küçük oğlan çocuklarından oluşan küçük örgüt birimleri (*agelai*), öğrencilerinin ideolojik eğitiminden de sorumlu olan ve Sparta şehir devletinin temel değerlerini ve ilkelerini hazmetmelerine yardımcı olan yetişkin erkekler tarafından yönetiliyordu (Lazenby 2012). Lakonyalıların ön-ideolojisi, militarizm, azla yetinme, kendine hâkim olma ve erkekliğin ahlaki erdemleri ile kişinin grubuna ve Sparta devletine sadakatini temsil ediyordu. Askeri *agoge* eğitim sistemi, uzun vadeli mikro grup bağlarını canlandırmada etkiliydi fakat görünen o ki bu tür bağlar zorlayıcı ve ön-ideolojik yapısal bağlamların doğrudan ürünüydü. Basitçe söylemek gerekirse, küçük grup kaynaşması büyük ölçüde iki dış yapısal güç tarafından sağlanıyordu ve bunlar da Sparta yönetiminin zor kullanma kabiliyetine sahip örgütlenmesi ile münzevi ve kolektivist bir dünya görüşünün ahlaki niteliğini vurgulayan ön-ideolojik değerler sistemi. Birgalias'ın (2002) gösterdiği gibi, Spartalı toplumsal kaynaşma modeli, Leuktra'da uğranan hezimetin bir yan ürünüydü ve başlangıçta yönetim içindeki iç çatışmaları önlemek için tasarlanmıştı. Burada ana nokta, Sparta şehir devletinin, insanların grup oluşturma konusunda sözde doğal eğilimine başvurmak yerine, mikro dayanışmanın gelişmesi için örgütsel alan yaratıp bu mikro dayanışmanın kendisini de üretmiş olmasıdır. .

5: Modern Çağda Şiddet ve Toplumsal Kaynaşma

Büyük ölçekli toplumsal örgütlenmelerin hepsi, kendi etki alanlarında toplumsal kaynaşmayı sağlamada ve sürdürmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu, özellikle şiddete düzenli olarak başvuran örgütsel yapılar için geçerlidir. Çoğu insan şiddet kullanımı konusunda bilhassa iyi veya rahat olmadığından (Collins 2008a), şiddet içeren herhangi bir toplumsal eylem seferberliği, zorlayıcı baskının veya ideolojik meşrulaştırmanın

kullanılmasına ihtiyaç duyar. Modern öncesi dünyada, zor kullanımı çoğu kez meşrulaştırmaya ağır basıyordu ve meşruluk genellikle sadece seçkinler arasında aranıyordu. Yöneticiler Eski Mısır, Çin İmparatorluğu ve Japonya, Nepal, İnkalar veya Jül Sezar sonrası Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi,² tanrının yeryüzündeki temsilcileri veya tanrıların kendileri olarak algılandıklarında, eylemlerini siyasi ve askeri açıdan meşrulaştırmaya daha az ihtiyaçları oluyordu.

Modernliğin ortaya çıkışı beraberinde önemli bir değişikliği de getirdi. Bir yandan, yöneticiler geleneksel meşrulaştırma biçimlerinden mahrum kalmışlardı çünkü eylemleri birçok ilke arasında halk egemenliği, siyasi eşitlik, özgürlük, toplumsal adalet veya milliyet gibi yeni ilkelerle ilişkili olarak meşrulaştırılmak zorundaydı. Öte yandan, yeni toplumsal düzenler akıllı, mantığı ve barışı yücelten Aydınlanma mirası üzerine inşa edildiğinden, her türlü büyük ölçekli şiddet kullanımı çok daha ayrıntılı meşrulaştırma mekanizmalarının kullanılmasını gerektiriyordu. Bu nedenle, zor kullanımına öncelik veren geleneksel muadillerinden farklı olarak modern toplumsal örgütlenmeler, dikkatlerini, zor kullanımını karmaşık ideolojik yapı iskelelerinin arkasına gizleyebilecek etkili denetim sistemleri geliştirmeye vermek zorundaydılar. Fakat bu, zor kullanımının modernlikte daha az söz konusu olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, tam da zorlayıcı eylemin kullanılması daha yaygın bir meşruiyet gerektirdiğinden, onun gündeme getirilmesi ancak zorlayıcı eylemler belirli ideolojik pratiklerle bütünleştğinde mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle, geleneksel dünyada (ön-)ideolojik meşrulaştırma, şiddet kullanımı için yararlı ancak çoğu zaman gerekli olmayan, bir

² Sezar, MÖ. 42'de "İlahi Julius" olarak tanrılaştırılmıştı. Bu uygulamayı, *Divi filius* (İlahi Olan'ın Oğlu) olarak ilahlaştırılan Sezar Augustus, Tiberius (14-37), Caligula (37-41), Claudius (41-54), Hadrian (117-138), Commodus (161-192), I. Konstantin (306-312) ve Mürted Julian (361-363) olmak üzere birçok başka Roma imparatoru da takip etmişti.

ihtiyaçken, modernlikte ideoloji her çapta şiddet eyleminin olmazsa olmazıdır.

Bu kitap boyunca tartıştığım gibi, zorlayıcı örgütsel güç, modern çağda sıklıkla ideolojik güçle iç içe geçmektedir. Bu birleşme çeşitli biçimler alır ve büyük ölçekli devletlerarası savaşlar sırasında tüm toplumların daha açık bir şekilde seferber edilmesinden başlayıp ideoloji ve zorlamanın çağdaş hukuk sistemlerinin günlük yaşamında bir araya geldiği zamanlarda olduğu gibi daha az fark edilebilir süreçlere kadar değişiklik gösterebilir. Modern toplumsal örgütlenmeleri denetleyenler, gelişmiş teknoloji, iletişim, ulaşım, işbölümü veya karmaşık hiyerarşiler dâhil olmak üzere daha büyük altyapı kapasitelerine sahip olduklarından, şiddet kullanımında uzmanlaşanlar (örneğin polis, ordu, teröristler, devrimciler vb.) dâhil olmak üzere büyük zorlayıcı aygıtlar tesis edip bunları sürdürebilirler. Bu tür büyük bürokratik sistemler maliyetli olduğundan, yalnızca düzenli vergilendirme (örneğin devletler), yerleşik tüketimci uygulamalar (örneğin özel şirketler) veya gönüllü veya zorunlu mali katkılar (örneğin dinsel kuruluşlar, terörist gruplar, milliyetçi isyanlar vb.) yoluyla sürdürülebilirler. Bunun da ötesinde, bu tür örgütler aynı zamanda birçok bireyin emeğine, bağlılığına ve desteğine ihtiyaç duyarlar. Bazı durumlarda böyle bir şey, maddi veya simgesel teşviklerle başarılır fakat çoğu durumda örgütsel başarı, paylaşılan ideolojik inançlara ve uygulamalara bağlıdır. Bu nedenle savaş, büyük bir doğal afet veya terörist saldırı zamanlarında, modern devletlerin yurttaşları bazı temel ilkeleri paylaştıklarını göstermeye meyillidirler ve kendi yurttaşlarına karşı sıklıkla bir sorumluluk duygusu beslerler. Bu bakımdan modern toplumlar, modern öncesi muadillerinden önemli ölçüde farklıdırlar. Geleneksel dünyada, bireyin bağlanma duygusu büyük ölçüde yakın akrabalık ağları, köy komünleri, loncalar, küçük kasaba birlikleri veya soyluluk ve din adamları ağları gibi küçük ölçekli, yüz yüze topluluklarla sınırlıydı. Buna karşılık modernliğin ayırt edici yanı, bireylerin ulus devletleri, özel

şirketler, askeri kuruluşlar, sendikalar veya siyasi partiler gibi soyut ve anonim kuruluşlara üye olabildikleri birliklerdir.

Binlerce hatta milyonlarca kişiden oluşabilen bu tür geniş kapsamlı örgütler, uzun süreli toplumsal eylemlere kolay kolay girişemezler. Bunun yerine, toplumsal örgütlenmelerin hepsi çok fazla zorlayıcı ve ideolojik çalışma gerektirir. Katolik Kilisesi, Bologna Üniversitesi ya da Japon imparatorluk sistemi gibi örgütlenmelerin istisnai dayanıklılıkları, onların büyük değişimlere dirençli, doğası gereği istikrarlı yapılar olduklarını ima edebilirken, bu toplumsal örgütlerin tarihsel sosyolojisi, sağlamlıklarının temellerinin değişen yapısal bağlamlara uyum sağlama yeteneklerinden kaynaklandığını göstermektedir (Delanty ve Isin 2003). Bu anlamda, tüm toplumsal örgütler özünde kırılğandır ve Roma İmparatorluğu'ndan Lehman Brothers'a kadar yüzlerce veya binlerce yıldır var olanları bile nispeten kısa bir süre içinde çökebilir (ve nitekim ikinci örnekte çökmüştür). Bu yapısal kırılğanlık çoğu kez görünürdeki zorlayıcı güç ve ideolojik direnç tarafından gizlenmektedir. Belirli bir ulus devlet (örneğin Fransa veya Almanya) veya bir çokuluslu dev kurumsal şirket (örneğin IBM veya Toyota) gözlemlendiğinde, bunlar genellikle istikrarlı, güçlü, dayanıklı ve ideolojik olarak tutarlı görünürler. Bu nedenle ulus devletleri büyük ordulara, polis güçlerine, hukuki ve mali sistemlere ve zor kullanma kabiliyeti olan diğer kurumlara sahiptirler. Dahası, belirli bir milliyetçi ideoloji biçiminin yaygınlığı da toplum çapında önemli ölçüde ideolojik meşruiyet sağlar. Benzer şekilde, büyük özel şirketler, zorla kurulmuş ve zorunlu hiyerarşik düzen sistemlerini içeren devasa bürokratik yapıları sürdürmektedir ve bunlar da şube yöneticileri, denetçiler, CEO'lar ve diğer birçok zorlayıcı temsilci tarafından düzenli olarak yönlendirilmektedir. Bu tür örgütlenmeler, kâr maksimizasyonuna ve servet üretimine odaklanan daha kapsamlı kapitalist ahlakın yanı sıra belirli şirketlerin örgüt kültürüne bağlı daha özgül ideolojik uygulamalar açısından da varlıklarını meşrulaştırmada

başarılıdırlar. Fakat bu zorlayıcı kapasite ve ideolojik güç, bireylerin emirlere uyma istekliliğine ve bu emirlerin meşru olduğuna duydukları inanca dayanır. Birçok devrimin ve başarılı genel grev deneyiminin gösterdiği gibi, yurttaşlar ve çalışanlar emirlere uymayı bıraktıklarında, bu tür zorlayıcı ve ideolojik yapılar kolayca paramparça olabilir. Foucault'nun (1998: 63) “iktidar her yerededir” ve “her yerden gelir” şeklindeki görüşü, farklı zorlayıcı güç biçimleri arasında ayrım yapmadığı için aşırı göreci olabilir. Fakat böyle bir anlayış, tüm zorlayıcı insan gücünün³ emirleri yerine getirme rızasını gerektirmesi anlamında hakikate daha yakındır. Bu rıza geri çekildikten sonradır ki silahlar yöneticilere ve patronlara karşı çevrilebilir. Aynısı ideoloji için de geçerlidir. Milliyetçilik veya kapitalist kültür, sırasıyla ulus devletleri veya özel şirketler gibi örgütlere derinlemesine yerleşmiş olsa da liderlerin bu tür ideolojik hedefleri yerine getirmediikleri algılandığında, onların eylemleri de hızla gayrimeşrulaştırılabilir.

Bu nokta bizi asıl meseleye yaklaştırmaktadır: Modern örgütler toplumsal kaynaşmayı nasıl sağlarlar? Büyük çaplı toplumsal örgütlenmelerin sürdürülmesinde hem zorlayıcı hem de ideolojik gücün çok önemli roller oynadığından şüphe yoktur. Bununla birlikte, bu tür devasa örgütler tanım gereği kişisel olmayan, resmî, araçsal olarak rasyonel ve duygusuzken çoğu insan için durum bunun tam tersidir çünkü insanlar derin duygusal bağlar, gayriresmîlik ve kendiliğindenlik ve değer rasyonelliğini başka şeylerden önde tutmaktadırlar. Bu nedenle, bu örgütsel engeli aşmak için, zorlayıcı ve ideolojik güçlerin küçük grup bağlarının ve duygusal bağların mikro kozmosundan yararlanması çok önemli hâle gelmektedir. Bu, başarılı örgütlenmelerin hepsinin can alıcı bir özelliğidir. Toplumsal örgütler mikro dayanışmacı kesimlerini nispeten

³ Açıktır ki böyle bir şey sadece insan ilişkileri için geçerlidir çünkü bireyler amaçlarına ulaşmak için hâlâ teknolojiyi –yani robotları, dronları vb.– kullanabilmektedir.

tutarlı bir ideolojik anlatı ve uygulamalar dizisine bağlayabildiklerinde uzun vadeli toplumsal eylemleri seferber edebilirler. Böylece devletlerarası savaşların olduğu zamanlarda, ulus devletlerinin liderleri, mikro ve makro dünyayı harmanlayan ve ulus devleti gibi soyut ve anonim bir varlığı, samimi bir arkadaş ve aile topluluğu gibi yansıtan milliyetçi anlatıların tanıdık eğretilmelerini kullanabilirler. Anavatanın savunulması, annelerimizin ve kızlarımızın hayatlarını ve namuslarını korumak için can veren kardeşlerimiz gibi akrabalık eğretilmelerinin bu bağlamlarda çok yaygın olarak kullanılması bu durumu çok iyi yansıtmaktadır. Bir diğer yaygın uygulama ise örgütsel talepleri ahlaki bir sorumluluk kisvesine büründürmektir. Bu şekilde askere yeni alınanlar ailelerini ve arkadaşlarını utandırmamak ve onların onurunu kırmamak için orduya katılmak zorunda bırakılmaktadırlar. Keza aileleri ve arkadaşları da, kendileri için hayatlarını feda eden aynı askerlere (aileleri ve arkadaşları olarak) ihanet etmemek için savaş çabalarını desteklemek zorunda kalırlar (Malešević 2013a, 2013b, 2011, 2010). Örgütsel ihtiyaçların ve mikro toplumsal bağların benzer şekilde harmanlanması, şiddet kullanımında uzmanlaşmış diğer örgütlerde de aynen mevcuttur ve bu uzmanlaşmış örgütler terörist hücrelerden soykırımcı birimlere, devrimci hiziplere ve isyancı gruplara kadar uzanmaktadır. Tüm bu durumlarda, zor kullanımının birikerek bürokratikleşmesi ve merkezkaç ideolojikleştirme, sahici mikro dayanışma gruplarıyla güçlü bağlantıları beslemektedir. Toplumsal örgütler başarılı olduklarında, binlerce hatta yüz binlerce küçük ölçekli grup etkileşimini görece tekdüze bir örgütsel makineyle bütünleştirmeyi başarmış olurlar (Malešević 2013a).

Gelgelelim modern toplumsal ortamlarda bundan çok daha fazlası da başarılabilir. Birçok örgüt mevcut mikro dayanışmaları kendi makro davalarının hizmetine sokmaya çalışırken, bazı örgütlenmeler yeni mikro dayanışma biçimleri yaratabilmektedirler. Bazı durumlarda bu, kasıtlı bir siyase-

tin ürünüdür ama çoğu durumda bu tür grup kaynaştırma biçimleri örgütsel gelişimin yan etkileridir. ABD ordusu, en fazla yatırımı bir birimin askeri kapasitesinin bir faktörü olarak toplumsal kaynaşma araştırmalarına yaptığı için, küçük grup dayanışması yaratmayı amaçlayan çeşitli özel politikalar geliştirmektedir ve ardından bu bağları örgütsel (askeri) amaçlar için kullanmaktadır. Örneğin ABD ordusunun tüm kolları, orduya “aynı anda katılan arkadaşların temel ve mesleki eğitimlerini birlikte tamamlamalarına” imkân tanıyan “silah arkadaşlığı sistemi”ni uygulamaya koymuştur (Levinson 2014: 17). Bu nedenle, ABD donanmasının askere alma stratejisi bu politikayı şöyle vurgulamaktadır:

Donanma Silah Arkadaşlığı Kayıt Programı, askerlikleri sırasında mümkün olduğunca uzun süre birlikte kalmak isteyen dörtten fazla erkekten veya dörtten fazla kadından oluşmamak kaydıyla küçük grupların askere alınmasını sağlamaktadır. Program, lise mezunları ve yerel bir bölgeden gelen diğerleri arasında askere alınmayı teşvik edecek ve sivil statüden askeri statüye geçiş döneminde askere alınanlara yardımcı olacaktır.

(usmilitary.about.com/cs/navyjoin/a/navybuddy.htm)

Buradaki odak noktası sadece zaten var olan dostluklardan yararlanmak değil, bu tür çok küçük dayanışma ağlarını biraz daha büyük ama oldukça uyumlu askeri birlikler inşa etmek için kullanmaktır. Başka bir deyişle, bu tür askere alma politikası, mikro düzeyde askeri birlik dayanışması oluşturmak için bilinçli bir mekanizma olarak işlerlik kazanmaktadır. Bu örnekte, toplumsal örgütlenme hâlâ bu örgütün dışında kurulan mikro grup bağlarının unsurları üzerine inşa edilirken, ABD ordusunun grup işbirliğiyle kullanılan uçaksavar silah sistemleri, makineli tüfekler, bazukalar, roket fırlatıcıları, havan topları ve diğer silahlar için görevlendirme politikasında durum böyle değildir (Collins 2013: 40-41; 2008a: 55-56). Bu tür pek çok silah tek bir kişi tarafından kullanılabilse de amaç savaşma verimliliğini artırmak için

mikro düzeyde dayanışma oluşturmaktır. Collins'in (2008a: 56) vurguladığı gibi "Grup işbirliğiyle kullanılan silahlar demek ki belirli bir teknolojiyi kullanmalarından ziyade bir dayanışma havası yarattıkları için önemlidirler. Sadece ateş etmeye başlamanın bile katalizör görevi gördüğüne ve bu silah timlerindeki askerlerin çatışma devam ederken bir silahtan diğerine geçtiklerine dair bazı bulgular vardır." Açıktır ki bu politika, askerlerin ateş etme ve savaşma kapasitelerini artırmayı amaçlıyordu ve bu bakımdan epey başarılı olduğu da kanıtlanmıştır (Grossman 1998). Çoğu asker, bireysel düzlemde gönülsüz katiller olduğundan, çatışmaya girecek bireylerin ateş etme isteğine yardımcı olan uyumluluğun derecesini artırmak amacıyla küçük grup kaynaşmasının sağlanması hayati bir önem taşır. Bununla birlikte, eşit derecede önemli olan ve daha az bilinen husus, bu yoğun mikro toplumsal kaynaşma biçiminin kendiliğinden gelişmediği, belirli örgütsel süreçler tarafından inşa edildiğidir. "Silah arkadaşlığı sistemi" hâlihazırda oluşturulmuş bağlardan yararlanırken, grup işbirliğiyle kullanılan silah sistemleri, en baştan, mikro dayanışma bağlarını güçlendirecek şekilde tasarlanmışlardır. Bu, söz konusu birimlerin hepsinin aynı derecede bağlılık sergilediği veya askerler kendi askeri rollerinden uzaklaştıkça bu tür bağların kaçınılmaz olarak devam edeceği anlamına gelmez. Açıktır ki bu tür birimlerden bazılarının muhtemelen hiç uyum sağlamayabilirler, diğerleri ise bireyler kendi sivil hayatlarına devam ettikçe zayıflayacaktır ve bazı kişiler sivil arkadaşlarına daha fazla bağlı kalacaklardır. Bununla birlikte, çoğu kez belirleyici olan, ortak bir travmatik deneyimdir. Dolayısıyla bu tür birimler nasıl oluşturulmuş olursa olsun, yaşamı tehdit eden durumları içeren uzun süreli bir toplumsal eyleme bir kez giriştiklerinde bireylerin birbirine olan duygusal bağlılıkları artma eğilimi sergilemektedir (Grossman 1996; Holmes 1985; Weber 1968). Bu ortak travmatik deneyim, kalıcı bağlar kurmaya yardımcı olabilecek belirleyici bir unsur olurken, bu tür bir mikro dayanışmayı mümkün kılan her

şeyden önce makro örgütsel bağlamlardır. Savaş siperlerinin ortak trajedileri ve zaferleri, kamp ateşleri etrafında son kumanyaların paylaşılması veya düşmanın doğrudan ateşi altında ağır yaralı bir yoldaşın taşınması: İşte bunların hepsi, makro yapısal bağlamların yarattığı mikro durumlardır. O bağlamlara örnek olarak ulus devletleri arasındaki savaşlar, iç savaşlar, isyanlar, terörist eylemler, devrimci ayaklanmalar gösterilebilir. Dolayısıyla, modern çağda mikro dayanışmanın büyük bir kısmı, örgütsel ve ideolojik yapıların dolayımında meydana gelir. Dünyamız karmaşık ve zorlayıcı toplumsal örgütlenmelere her zamankinden daha doygun hâle geldikçe, resmi bürokratik kurumlardan tamamen kopuk mikro dayanışmaların oluşumu için de daha az yer kalmaktadır.

Mikro grup kaynaşması ile büyük ölçekli toplumsal örgütlenmeler arasındaki bu sağlam bağlantı, çağdaş ordularda gayet belirgindir. ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve İsrail'den Rusya ve Çin'e kadar ordular, bu bağlantıların askeri faydalarını kullanmak amacıyla kaynak, zaman ve araştırma yatırımı yapmaktadırlar. Bununla birlikte, mikro grup uyumunun yapısal dayanağının izi, 19. yüzyılın Afrika yönetimlerinin Zulu ve Dahomey krallıkları veya Etiyopya İmparatorluğu gibi daha az belirgin örneklerine kadar uzanabilir. Müteveffa İngiliz tarihçi John Keegan (1993: 28-32), Zuluları kendine özgü şekilde ortaya çıkan ve bu nedenle daha geniş jeopolitikle çok az ilgisi olan farklı bir askeri kültür biçimi diye tanımlıyordu. Ona göre savaş, Clausewitz tarzında söylendiği üzere, siyasetin başka araçlarla yürütülmesi değil “kültürün bir ifadesi”ydi. Dolayısıyla ona göre Zulu savaşçılığı, “Batılılar tarafından anlaşıldığı haliyle siyasetin rasyonalitesine tamamen meydan okumuştur” (Keegan 1993: 24). Ne var ki bu üç Afrika askeri yapısının askeri deneyimi bunun aksini göstermektedir. Üç devletin askeri gücü, farklı geleneksel kültürlerin özgün bir ifadesi olmaktan çok, 19. yüzyılda meydana gelen jeopolitik ve örgütsel değişimin doğrudan bir ürünüydü. Gezo (1818-1858) yönetimindeki Dahomey, yoğun transatlantik

köle ticaretinin sırtında gelişmişti, oysa Zulu Krallığı'nın yükselişi, Avrupa'nın sömürge genişlemesinin neden olduğu siyasi yol ayrımlarının bir sonucuuydu. Benzer şekilde, Etiyopya yönetiminin İmparator Tewodros dönemindeki şaşırtıcı genişlemesi de Avrupa sömürgeciliğinin gündeme getirdiği jeopolitik değişimlerle bağlantılıdır. Her üç devlette de ortak olan nokta, askeri gücün artmasıyla sonuçlanan örgütsel kapasitenin kademeli olarak gelişmesidir. Bu nedenle, Gezo yönetiminde Dahomey, önde gelen köle ihracatçısı olmuştu ve savaş da onlar için köle arzının asli aracıydı. 1851'de Dahomey limanlarına yönelik İngiliz ablukasından sonra, artan palmiye yağı üretimiyle birlikte bu durum ticaret yolları üzerinde daha fazla çatışmaya yol açtı. Gezo, güçlü komşusu Oyo İmparatorluğu'nu yenebilecek etkili bir ordu kurmuştu. Gezo'nun silahlı kuvvetleri, dünyada neredeyse benzersiz bir şekilde, son derece disiplinli, son derece kaynaşmış ve amansız bir savaş gücü olduklarını kanıtlamış askeri kadın birlikleri de barındırıyordu. Edgerton'ın (2000) da gösterdiği gibi, Dahomey "Amazonları", yeni askere alınanların yoldaşları için ölme isteğini simgeleyen "kan yemini" ettikleri son derece sadık birlikleri meydana getiriyorlardı. Bu kadın askerlerin bekâr olmaları gerekiyordu ve askeri birliklerine olan bağlılıkları, "yeminlerimizi bozarsak gök gürültüsü ve şimşek bizi öldürür" diyen en çok sevdikleri savaş şarkısında ifade buluyordu (Edgerton, 2000: 25).

Bundan daha da çarpıcı olanıysa Shaka kaSenzangakhona (1816-1828) yönetimindeki Zulu devletinin yükselişiydi. Shaka'nın askeri başarıları mitleştirilmiş olsa da işin aslı, onun komşularını hızlı bir şekilde fethedebilecek son derece örgütlü, merkezî ve etkili bir askeri gücün yaratılmasının sorumluluğunu üstlenmiş olmasıydı. Bu askeri sistemin merkezinde, Zulu erkeklerinin hepsinin 40 yaşına kadar hizmet etmek zorunda olduğu yaşa dayalı birliklerden oluşan alaylar (*ibutho*) bulunuyordu. Zulu ordusu, düzenli tatbikatlar, zorunlu yürüyüşler ve yeni bir silah olan uzun kılıç benzeri bir

kargı (*iklwa*) ile yapılan kapsamlı askeri eğitim dâhil olmak üzere katı örgütsel disipliniyle nam salmıştı. Dahası, her ordu biriminin kendine özgü bir adı ve buna karşılık gelen nişanları vardı ve bu da toplumsal kaynaşmayı güçlendirmeye yardımcı oluyordu. Reid'in (2012: 120) vurguladığı üzere, Shaka'nın ordusu bu "yüksek düzeyde askerileşmiş toplumda", "yeni bir sadakat ve kimlik duygusu aşıl原因arak, genç erkekleri bir alay sistemine" dâhil etmede ve bütünleştirmede özellikle etkiliydi. Ayrıca, mağlup edilen klanlar imparatorluğa eşit şartlarda dâhil edilip askeri beceri esasına göre terfi etmelerine imkân tanındığından, ordu büyük ölçüde liyakate dayalı ilkeler üzerine inşa edilmişti. Örgütsel güç ideolojik güçle destekleniyordu çünkü Shaka, manevi liderlere ve büyücülere karşı çıkararak, onların genişleyen Zulu yönetimine hizmet etme fikrine boyun eğmelerini sağlamıştı. Bu bağlamda, atalara tapınmaya dair geleneksel inançlar, imparatorluk inşasına ilişkin yeni siyasi tasarıyla bütünleştirilmişti.

Güçlü bir şekilde birbirine bağlı askeri birliklerle birleşerek artan bu örgütsel ve ideolojik kapasite, II. Tewodros komutasındaki Etiyopya ordusunda da mevcuttu. Nasıl ki Shaka, kendilerini çok daha büyük nüfuslara kabul ettirmeyi başaran küçük bir Zulu klanından geldiyse, Tewodros da öyleydi. Küçük bir soylu Oromo ailesinde Kassa Hailu adıyla dünyaya gelmiş, bir kanun kaçağı olmuş, 1840'larda ve 1850'lerde Etiyopya ordularına karşı Oromo süvarileriyle birlikte savaşmıştı. Etkili atış menzillerine, kanatlardan hücum eden süvarilere ve güvenilir askeri istihbarata dayanan orduları bölgesel güçleri yenmiş ve Tewodros 1855'te Etiyopya imparatoru olarak taç giymişti. Bir imparator olarak, Shewa Krallığı'nın ve Gojjam vilayetinin fethi de dâhil olmak üzere kayda değer askeri başarılar elde etmişti. Begemder ve Simien'in asi bölgelerini de doğrudan denetimi altına almış ve Wollo ve Tigre savaşbeylerini yenilgiye uğratmıştı. Oromo, Etiyopya imparatorluk ordusunun çekirdeği olarak kalmasına rağmen, Tewodros askeri gücü merkezileştirmede

ve aynı zamanda tek tek askeri birliklerde iç kaynaşmayı korumada başarılı olmuştu. Hükümrانlığının ilk yıllarında devlet askeri açıdan etkili bir durumdaydı: “Tewodros orduyu profesyonelleştirdi, daha düzenli birlikler yarattı ve gücün daha etkili kullanımına dayalı daha büyük, merkezî bir yönetimin uygulanabilirliğini gösterdiği sürece de başarılı oldu” (Reid 2012: 124). Tewodros Avrupa’dan modern silahlar ithal etmeye ağırlık verdi ve top imal etmeleri için Avrupalı zanaatkârları ülkeye getirme hırsına kapıldı. Yeni imparator, örgütsel değişikliklere ilave olarak, egemenliğini soy mitlerine ve kendisini (1413’ten 1414’e kadar hüküm sürmüş olan) I. Tewodros’a ve daha da doğrudan şekilde Kral Davut ve Süleyman’a bağlayan Süleyman Hanedanı soyu yoluyla meşrulaştırmaya çalıştı ve sonraki yıllarda kendi adına “Davut ve Süleyman’ın Oğlu” unvanını da ekledi. Diğer iki durumda olduğu gibi, burada da genişleyen örgütsel ve ideolojik güçler, tek tek askeri birliklerin toplumsal kaynaşmasını sağlamak ve sürdürmek için kullanıldı. Bu nedenle Etiyopya orduları yüksek motivasyonlu, sadık ve uyumlu birliklerden oluşuyordu. Örneğin teknolojik olarak çok daha gelişmiş İngiliz sömürge ordusuyla yapılan çatışmalarda bu askerler verdikleri muazzam kayıplara rağmen savaşmayı sürdürüyorlardı. Ünlü Magdala Muharebesi’nde (1868) Tewodros’un ordusu Britanyalıları (çoğunlukla mızraklarla) saldırmış ve iki saatten kısa bir sürede 700’den fazla askerini kaybetmişti.

Avrupalı olmayan bu üç vakayla ilgili ilginç olan nokta, Keegan’ın vurguladığı gibi kültürel benzersizlikleri değil, tam tersidir: giderek artan modern örgütsel standardizasyon. Bu Afrikalı orduların teknolojik açıdan hâlâ Avrupalı ya da Amerikalı muadillerinin çok gerisinde olmaları, burada meydana gelen şaşırtıcı örgütsel değişim hakkındaki yargıları gölgelememelidir. Etiyopya, Dahomey ve Zulu’nun yeni orduları, yerli kültürel gelenekleri yansıtmaktan ziyade, büyük ölçüde dünya çapındaki jeopolitik ve örgütsel dönüşümlerin ürünüydüler. Shaka, Tewodros veya Gezo gibi yöneticiler,

bazı yeni savaş tarzları, yeni silahlar veya yeni askere alma ve eğitme tekniklerini hayata geçiren askeri dâhiler olabilir-
di. Ayrıca yeni taktiksel, stratejik, operasyonel veya lojistik gelişmeleri kişisel olarak üstlenmiş de olabilirlerdi. Ne var ki hepsi aslında büyük ölçüde etraflarında meydana gelen daha kapsamlı yapısal değişiklikleri yansıtıyordu. Bu değişikliklerse sömürgelerin giderek genişlemesi, yeni kaynaklar için mücadele, benzeri görülmemiş nüfus göçleri, yeni teknolojilerin devreye sokulması şeklinde meydana gelmişti. Basitçe söylemek gerekirse, modernist ilkelerin ve örgütlenme biçimlerinin gündeme gelmesi ve yaygınlaşması, tıpkı dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Afrika'daki savaş üzerinde de derin bir etki bırakmıştı. Shaka, "Batı savaş tarzını" taklit etmeye hevesli olmasa da Tewodros ve Gezo onun kadar katı değildi çünkü her ikisi de Batı'nın bazı teknolojilerinden ve savaş tarzlarından etkilenmiş ve onları benimsemeye çalışmıştı. Yine de bireysel tercihleri ne olursa olsun, hepsi belirgin modern sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Bu sorunlar, muazzam sayıda bireyin sürekli eşgüdümü, karmaşık işbölümü, farklı etnik kökenleri içeren toplumsal düzenin sürdürülmesi, belirli ve uzun vadeli siyasi gündemlerin hayata geçirilmesi falan filandı. Hepsinden önemlisi, toplumlarının tamamını belirli askeri hedeflere odaklamak zorunda kalmışlardı. Bu bağlamda Shaka, modern askeri örgütlerin diğer liderlerinden farklı değildi. Askeri hedeflerine ulaşmak için en rasyonel ve en etkili yolları bulmak zorundaydı. Morris'in (1965) iddia ettiği gibi, bu süreçte Shaka "Güney Afrika'daki savaşın niteliğini", "asgari can kaybıyla sonuçlanan ritüelleşmiş atışmalardan", "toplu kıyımlar yoluyla gerçek manada hâkimiyet kurma girişimine" dönüştürmüştü. Bu nedenle Etiyopya, Dahomey ve Zulu ordularını niteleyen yoğun mikro düzey dayanışma, büyük ölçüde yukarıdan aşağıya işliyordu ve modern zamanın çocuğuydu. Üç yönetici, geleneksel toplumsal örgütlenme tarzlarını, merkezileşmiş ama esnek ve etkili askeri kapasiteyi sürdürebilecek yeni kurumlar oluşturmak

amacıyla kullanmıştı. Böylece Shaka, Bantu kültüründe yaygın olan yaş gruplarını, 'ayrı kimliklerini koruyan ve özel askerî *kraal*'larda konuşlanmış, kendi adına sahip birleşik ve sadık askerî alaylara dönüştürmüştü (Morris 1965: 50-53). Benzer şekilde Gezo da artan savaş ve köle ticareti yoluyla olağanüstü sayıda erkek kaybını telafi etmek için tamamen kadınlardan oluşan askeri birliklerin kurulmasını üstlenmişti. Burada da var olan gelenekler, modern örgütlenme ve ideoloji teknolojileriyle destekleniyordu. Bu örneklerin her birinde ve Afrika ile dünyadaki diğer pek çok durumda, mikro düzeyde toplumsal kaynaşmayı sağlamak amacıyla zor kullanımın birikerek bürokratikleşmesi ve ideolojikleştirme devreye girmişti (Malešević 2015, 2013a, 2010).

6. Sonuç

Toplumsal kaynaşmayla ilgili çağdaş tartışmaların büyük kısmı, grup dayanışmasının, Siebold'un (2007) savunduğu gibi kişilerarası güdülenimden mi yoksa King'in (2013) vurguladığı gibi başarılı kolektif performanstan mı kaynaklandığı sorusuna odaklanmaktadır. Her ne kadar bu iki bakış açısı askerlerin savaşma dürtüsü konusunda keskin bir farklılık gösterse de, her ikisi de aşırı grupçu ve faydacı bir toplumsal eylem anlayışına dayanmaktadır ve ilk etapta toplumsal kaynaşmayı mümkün kılan makro tarihsel bağlamları ihmal etmektedir. Bu bölümde amacım bu tartışmayı daha da ileriye taşımaktır: Bir yandan grup oluşumunun dinamiklerini sorunlaştırırken, diğer yandan küçük ölçekli dayanışmaların esasını oluşturan makro örgütsel ve ideolojik güçleri araştırdım. Böylece, iki baskın bakış açısının aksine, grup bağlarında doğuştan gelen ve apaçık bir şey olmadığını savundum. Diğer birçok gelişmiş türle karşılaştırıldığında insanlar münhasıran toplumsal canlılar değildir. Bunun yerine, toplumsallığımız yoğun ve uzun süreli toplumsal eylemin yanı sıra kalıcı örgütsel ve ideolojik

destek de gerektirmektedir. Bu durum, sıklıkla şiddete maruz kalan bireyler arasındaki toplumsal kaynaşma örüntülerini şekillendiren süreçlerde oldukça belirgindir. Bu nedenle askerler, teröristler, devrimciler, isyancılar ve soykırımcıların hepsi yoğun mikro grup bağları geliştirmeye yatkındırlar. Bu anlamda, bu tür şiddet içeren bağlamlarda mikro düzeyde toplumsal uyumun evrensel olduğuna dair çok sayıda kanıt bulunabilir. Yine de bu tür bağların insanın grup bağları kurmaya yönelik doğal eğiliminden kaynaklandığı şeklindeki yaygın olarak paylaşılan varsayımlara rağmen, çoğu durumda bu tür mikro dayanışma biçimlerinin yapısal köklere sahip olduğunu savunuyorum. Başka bir deyişle, grup olma hâli oldukça değişken ve biçimsiz bir var olma hâli olduğundan, onun uzun süreli varlığı sıklıkla örgütsel ve ideolojik yapı iskeleleri gerektirir. Dolayısıyla, toplumsal kaynaşma uzun tarihsel dönemler hesaba katılarak çözümlendiğinde, şiddetle ilişkili toplumsal bağların örgütsel ve ideolojik yapılara bağlı kaldığı belirgin hâle gelmektedir. Toplumsal eylemi sıklıkla başlatan, sürdüren ve mümkün kılan, işte bu yapılardır. İnsanların genellikle yüz yüze etkileşimlerde gelişen duygusal ve bilişsel canlılar olduğu doğrudur. Bununla birlikte, insan toplumsallığının bu unsurlarını uzun süreli toplumsal kaynaşma güçleri hâline getiren şey örgütsel kabuklar ve ideolojik meşrulaştırmadır. Bu süreç, 12.000 yıl önce ilk kalıcı ve karmaşık toplumsal örgütlenmelerin kurulmasından bu yana varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, modernliğin başlaması ve devletlerin ve devletdışı aktörlerin örgütsel ve ideolojik kapasitelerinin yükselmesiyle mikro dayanışmayla olan bu bağlantıda artış meydana gelmiştir. Modern öncesi dünyada, Memlûkler, Samuraylar veya Spartalılar örneklerinin de gösterdiği gibi, mikro düzey kaynaşmanın askeri faydalarını oluşturmak ve daha sonra kullanmak kuşaklar almıştır. Bu süreç yavaş, düzensiz ve doğası gereği kırılgandı ve mikro düzeydeki dayanışmalardan örgütsel olarak yararlanma girişimlerinin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna

karşılık, modern ordular ve şiddet yanlısı devletdışı aktörler, genişletilmiş altyapı kapasitelerine ve küçük birim kaynaşmasının faydalarını askeri hırsları için üretecek ve daha sonra kullanacak ideolojik bilgi birikimine yaslanabileceğinden, modern dönem bu olgunun çoğalmasına da tanıklık etmiştir.

SONUÇ

ÖRGÜTLÜ ŞİDDETİN GELECEĞİ

Şiddet değişken, durumsal ve bağlamsal bir olgudur. Bir insanı öldürmenin şiddet içeren bir eylem olduğu konusunda genel bir düşünce birliği vardır. Bununla birlikte, başka hangi eylem türlerinin şiddet teşkil ettiği konusunda daha az uzlaşma söz konusudur. Bu durum özellikle daha görünür eylemlerden daha az fark edilebilir şiddet davranışı türlerine doğru ilerledikçe göze çarpmaktadır. Çoğu toplum, insanlara yönelik işkenceyi ve kasıtlı fiziksel yaralamaları bir tür şiddet olarak görür ama bazı toplumsal bağlamlarda bu tür eylemler pekâlâ şiddet olarak görülmebilir. Bunlar arasında sadomazoşist ilişkiler, son derece acı verici olabilen erginlenme törenleri (örneğin Kuzey Amerika'daki güneş dansı festivallerinde etlerinden asılma, Hindu Thaipusam ayininde acı veren vücut delme işlemi, Müslüman ve Yahudilerin sünnet uygulamaları, Filipinlilerin gönüllü olarak çarmıha gerilmeleri ve diğerleri) sayılabilir. Fiziksel olmayan toplumsal eylem biçimleriyle birlikte bu çeşitlilik daha da belirgin bir hâl almaktadır. Bir yandan, kişinin fiziksel olmayan zor kullanımının bir sonucu olarak yaşadığı duygusal ve zihinsel ıstırapı empirik olarak değerlendirmek ve ölçmek zordur ve bu nedenle sahte de olabilir. Öte yandan, bedeni hedef almayan aynı zorlayıcı baskıya maruz kalan bireyler ve gruplar çok farklı tepkiler verebilirler: Bazıları çeşitli fiziksel hasara, hatta ölüme yol açan gerçek bir acı hissederken, diğerleri hiç rahatsızlık hissetmeyebilir veya çok az rahatsızlık hissedebilir. Bu nedenle şiddet üzerine çalışan uzmanlar, cinayetler veya savaş alanındaki ölümler gibi şiddetin daha aşırı biçimlerini barındıran eylem örneklerine

odaklanmaya meyillidirler. Ölüm oranı istatistiklerinin çok değerli ve doğru derlendiklerinde toplumsal ve tarihsel araştırmalara çok faydalı olduklarından şüphe yoktur. Bununla birlikte, şiddetten kaynaklanan ölümler şiddet içeren toplumsal eylemin oldukça küçük bir kesimini temsil ettiğinden, bu tür veriler de yanıltıcı olabilirler. Bu durum özellikle bilim, tıp ve farmakolojinin gelişiminin kişinin hayatta kalma şansını önemli ölçüde artırdığı ve teknolojik gelişmelerin aşırı şiddet kullanımını stratejik ve seçici hâle getirdiği geç modern dönem için geçerlidir. Bu yüzden son savaşlarda daha az askerin ölmesi, tek başına şiddetli çatışmaların azaldığının bir belirtisi olarak değerlendirilemez. Fazal'ın (2014: 100) savunduğu gibi, iç savaşlarda meydana gelen can kaybı sayısındaki düşüş, toprak hâkimiyeti ve anlaşmazlığı nedeniyle cereyan eden şiddet olaylarının azaldığı anlamına gelmemektedir. Tersine, bugün toprakların başarıyla yeniden paylaşıldığı girişimlerin, uzun süreli başarısız çatışmalardan daha az can kaybına yol açması muhtemeldir. Nitekim Fazal, bu tür toprak savaşlarının sayısının “yirminci yüzyıl boyunca (ve sonrasında) gerçekte nasıl arttığını” belgelemektedir (ayrıca bkz. Hansel vd. 2009).

Bu argümanı daha da ileri götürebilir ve bilim, teknoloji ve tıpta gelecekte yaşanacak ilerlemelerin örgütlü şiddetin dönüşümünü nasıl etkileyebileceğini hayal edebiliriz. Savaşlarda ve diğer örgütlü şiddet biçimlerinde insan olmayan aygıtların kademeli ve sürekli yaygınlaşması, en sonunda insan kaybının yaşanmadığı savaşlara yol açabilir. Coker'ın (2013: xxiii) öngördüğü gibi, “robotlar 2035'te robotlarla savaşacaktır.” Robotik, sibernetik, nanoteknoloji ve farmakoloji alanlarındaki gelişmelerin, savaş meydanlarında, terör eylemlerinde ve isyanlarda, hatta gelecekte gerçekleşebilecek devrimlerde insanların bilfiil yer almalarına duyulan ihtiyacı büyük ölçüde azaltması mümkündür. Singer'ın (2009) iddia ettiği gibi, insansız hava araçları, insansız denizaltılar, devriye robotları, robotik mayın temizleyicileri ve otonom keskin nişancı sistemleri gibi insansız robotik sistemlerin

çoğalmasının geleceğin şiddetli çatışmalarının doğasını yeniden tanımlaması da muhtemeldir.¹ Robotların insanların yerini almasıyla ölüm sayısında çarpıcı bir azalma ve daha fazla insanın duygusal ve fiziksel bakımdan örgütlü şiddetin merkez üssünden uzaklaşması beklenebilir. İlke olarak bu tür gelişmeler çok sayıda insanın hayatını kurtarabilirken, robotlara yoğun bir şekilde bel bağlamak daha sık çatışmalara da yol açabilir. Sadece robotlar yok edilseydi ve hiç can kaybı yaşanmasaydı şiddet kullanımını meşrulaştırmaya daha az ihtiyaç duyulurdu çünkü robotik kayıplar kolayca ve muhtemelen ucuza giderilebilirler. Savaşlarda, devrimlerde, terör eylemlerinde ve diğer örgütlü şiddet biçimlerinde insanların bilfiil yer alma şartını adım adım ortadan kaldıran kesintisiz değişim, muhtemelen zorlayıcı güç ile kan dökme arasındaki ilişkinin daha da gevşemesine neden olacaktır. Yine de savaşlarda insan kayıplarının ortadan kalkması şiddetin sona ereceği anlamına gelmez. Tersine, böyle bir toplumsal dönüşüm, sadece şiddetin bedenselliğine ve kasıtlılığine odaklanmanın, şiddet eylemlerinin çeşitliliğini açıklamada ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Şiddetin toplumsal pratiği yalnızca insan bedenlerinin yok edilmesine indirgenemez. Kolektif şiddetin tarih boyunca bu kadar yaygın ve güçlü olmasının en temel nedenlerinden biri, örgütsel esnekliği ve farklı toplumsal ve tarihsel koşullara uyum sağlama kapasitesidir. Bugün gibi güvenli bir tarihsel mesafeden geriye dönüp bakıldığında Ortaçağın Avrupalıları veya Kolomb öncesi Mezoamerikalılar hakkında “barbar”, “vahşi”, “tez canlı”, “teklifsiz” ve “çocuksu” yargılarında bulunulabilir (Pinker 2011; Elias 2000) ama bu tür son derece normatif nitelemeler, örgütlü şiddetin

¹ Kreps’in (2016: 1) işaret ettiği gibi, “ABD hava sahasındaki insansız hava aracı sayısının 2020 yılına kadar 30.000 sayısına ulaşabileceği” tahmin edilmektedir. ABD askeri yatırımları artık esas olarak hava sistemlerine odaklanmıştır: “2014’te, hava sistemi finansmanı 3,8 milyar doları bulurken, karada sadece 13 milyon dolar ve denizde 330 milyon dolar olmuştur ve toplam 4,12 milyar doların aslan payını hava oluşturmaktadır” (Kreps 2016: 6).

zaman içinde nasıl değiştiğini anlamamıza zerre yardımcı olamaz. Farklı toplumsal düzenlerin farklı şiddet rejimlerini devreye sokmasının belirli örgütsel ve ideolojik nedenleri vardır. Altyapı kapasiteleri zayıf, toplum çapında ideolojik nüfuzu az ve toplumsal hiyerarşileri fazla ve katı yönetimler genellikle aşırı işkence ve diğer dehşet uyandıran uygulamalardan yararlanmaktadırlar (Brown 2011; Malešević 2013b; Mann 1986; Collins 1974). Şiddetin bu şekilde gösteriye dönüştürülmesi, başka türlü kolay kolay denetlenemeyen toplumlara belirli bir mesajı iletmeyi amaçlar. Yöneticiler, kâfir ya da itaatsiz bir köylüyü kazığa bağlayıp yakarak, örgütsel ya da ideolojik yollardan ulaşamayacakları kişileri korkutmayı amaçlarlar. Bu şiddet biçimi, bizden öncekilere olduğu gibi bize de korkunç görünebilir fakat bu usullerin kullanımı da bilhassa etkili veya verimli olmamıştır. Nitekim böylesine iğrenç bir şiddetin ete kemiğe bürünmüş hâli olarak bilinegelmiş İspanyol Engizisyonu bile aslında çok az sayıda ölümden doğrudan sorumluydu: “Davaların %3,5’inde ölüm cezası verilmişti fakat mahkûm olanların sadece %1,8’i fiilen idam edilmişti.” 1540 ile 1700 yılları arasında Engizisyon tarafından yalnızca 810 kişi öldürülmüştü (Perez 2006: 173). Ortaçağın aşırılığı, birçok bakımdan dönemin gücünü değil örgütsel ve ideolojik zayıflığını gösteriyordu.

Buna karşılık, modern yönetimlerin emrinde, derinlemesine ideolojik nüfuz etme kapasitesiyle iç içe geçmiş hâlde, tabandan gelen mikro dayanışmalarla temas eden ve hepsi benzeri görülmemiş şiddet kullanımına imkân tanıyan muazzam bir zorlayıcı örgütsel kapasite vardır. Ortaçağ Avrupası’nın kırımları genellikle yüzlerce can kaybıyla veya daha azıyla sonuçlanırken, 20. yüzyılın örgütlü şiddeti milyonlarca ölüm sebeptir. Örgütsel ve ideolojik güçlerin sürekli ve birikerek artışıyla birlikte 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başı, aşırı şiddet biçimlerinin daha seçici ve soğukkanlı kullanımına doğru kademeli bir geçişe tanıklık etmiştir. Son derece gelişmiş askeri teknolojiye, dünya çapında örgütsel erişime

ve yurtiçinde halk indinde büyük ölçüde meşruluğa sahip olduğunda, kitlesel ordulara ve kitlesel askeri kayıplara da gerek kalmaz. Bu tür modern zor kullanıcı örgütsel makineler daha az sayıda insanı öldürseler de daha fazla sayıda insanı yerinden edebilir, yaralayabilir, mahrum edebilir, işkenceye maruz bırakabilir, onlara acı çektirebilir ve nihayetinde denetleyebilirler. Bilim ve teknoloji geliştikçe öldürücü olmayan silahların daha da geliştirilmesi beklenebilir ve böylesi tam da bireyleri öldürmeden denetleyebildikleri için çok daha etkili olacaktır. ABD Savunma Bakanlığı'nın Ölümcül Olmayan Silahlar Programı çerçevesinde geçici körlüğe neden olan lazerler, ağrıya neden olan ısı silahları, öldürücü olmayan isyan denetim cihazları, öldürücü olmayan el bombaları ve aktif durdurma sistemleri (ADS) geliştirmiştir.² İşte bunların ve gelecekteki diğer teknolojik ilerlemelerin örgütlü şiddetin doğasını değiştirmesi muhtemeldir. Bu anlamda, gelecekteki çatışmalar, ayırım gözetmeyen ve verimsiz öldürme çılgınlıklarına hapsolmak yerine, düşman toplulukların bilişsel ve duygusal kapasitelerini zayıflatmaya daha fazla ağırlık verebilir. Ne var ki bu değişiklik şiddetin sona ermesi anlamına gelmeyecek, tersine çok daha etkili bir zorlayıcı denetim sisteminin önünü açacaktır. Eğer milyonlarca kişi zorla manipüle edilebilirse, onların bedenlerini tamamen yok etmeye de gerek kalmaz. Farmakolojinin, biyoloji mühendisliğinin, yapay zekânın ve kişiselleştirilmiş tıbbın yükselişi, genetiği hedeflenen düşmanın kısırlığına neden olan, yeni tür tedavi edilemez fakat dışarıdan denetlenebilen hastalıkları tetikleyen, ilaçlar ve uyuşturucular aracılığıyla kitlelerin sanrılar görmesini sağlayan daha da seçici hedeflere sahip şiddet biçimlerine katkıda bulunabilir. Dahası, aralıksız robot savaşlarına doğru geçiş, kalıcı sivil göçlere ve çevrenin ve insan yaşam alanlarının tahrip olmasına

² Bkz. jnlwp.defense.gov. [Active Denial Systems (ADS), elektromanyetik enerji kullanarak hedeflere odaklanan ve yoğun ısıtma hissi veren bir cihazdır. Bu cihaz, güvenlik güçleri tarafından genellikle kontrol noktalarında veya kalabalık alanlarda kalabalıkları dağıtmak için kullanılmaktadır. (Çev.)]

da neden olabilir. Bu bağlamda, örgütlü şiddetin uzun vadeli sonuçları daha az görünür fakat daha yıkıcı olabilir.

Bu yapısal değişimleri tam olarak kavrayabilmek için, şiddet eyleminin aşırı durağan kavranışlarından uzaklaşmak lazımdır. Şiddet tarihsel açıdan dinamik terimlerle anlaşıldığında, daha düşük ölüm oranlarının şiddetin sona erdiği anlamına gelmediğini görebilmek mümkündür. Bunun yerine, şiddet gündelik hayatımıza örgütsel ve ideolojik yollardan daha fazla yerleştikçe daha az görünür hâle gelmektedir. Bu dönüşüm, bedenleri hedef alan şiddet biçimlerinin toplum çapında meşruiyetini kaybettiği günümüzde özellikle belirgindir. Bu bağlamda cinayetler, ölümler ve yaralanmalar gibi şiddetin fiziksel tezahürleri halkın gözünden giderek daha fazla uzaklaştırılmaktadır: Her yıl tükettiğimiz milyarlarca hayvan kapalı ve tecrit edilmiş sanayi tipi mezbahalarda öldürülmektedir; yaşlılarımız ve hastalarımız, uzmanlaşmış bakımevlerinde ve hastanelerde dünyadan tecrit olmuş hâlde ölmektedir; morglarımız ve krematoryumlarımız toplu konutlardan uzaktadır; uzun menzilli insansız hava araçlarıyla öldürülen sivillerin korkunç görüntüleri televizyon ekranlarımızda yansımamaktadır; sokaklarımızda işkence kurbanlarını hiç görmeyiz. Şiddet, fiziksel yaralanmalara sıkı sıkıya bağlı olduğundan, çağdaş yurttaşlar şiddetin bu tür tezahürlerini özellikle rahatsız edici bulmaktadırlar. Bununla birlikte, bedeni hedef alan şiddetin bu örgütsel ve ideolojik görünmezliği, şiddetin kendiliğinden ortadan kalktığı anlamına da gelmez. Tam tersine, fiziksel şiddet biçimleri bu şekilde kenara itilip bedeni hedef almayan şiddet eylemi biçimleri tanımazlıktan gelindiğinde zorlayıcı gücün çoğalması için alan yaratılmış olur. Modern devletlerin yurttaşları fiziksel şiddetle her türlü temastan kaçınmak için örgütsel zorlayıcılığın gündelik hayatımızın her noktasına yayılmasını bizzat talep ederler ve ardından bunu meşrulaştırırlar. Bu zorlayıcılık, cinselliğin ve ebeveynliğin denetlenmesinden ve bireylerin iş yerinde, okulda, sokakta gününbirlik gözetlenmesinden başlayıp “an-

“sosyal davranışlara” daha sert cezaların uygulanmasına; göçün önlenmesi adına sınır denetiminin her zamankinden daha sıkı hâle getirilmesine; hapishanelerdeki mahkûm sayısının artmasına; intihar oranların yükselmesine kadar uzanan farklı kılıklarda karşımıza çıkabilir.

Bu değişimler tarihsel olarak incelendiğinde, örgütlü şiddetin tarih boyunca gerilemediği daha bariz hâle gelmektedir. Tersine, bu kitap boyunca savunduğum gibi, örgütlü şiddet büyümeye ve genişlemeye devam etmektedir. Kalıcı şiddet içeren kolektif eylem, belirli örgütsel yapıların varlığına ve yeterli ideolojik kaynaşmaya bağlı olduğundan, bu ikisi yürürlükte olduğu sürece şiddetin ortadan kalkması pek mümkün değildir. Coğrafi dalgalanmalara ve tarihsel değişkenliğe rağmen, insanlık tarihinin son 12.000 yılı, şiddeti mümkün kılan örgütsel ve ideolojik güçlerde sürekli ve birikimli bir artışa tanıklık etmiştir. Şiddetin niteliği zaman ve mekân içinde değişse de kalıcılığı ve genişlemesi işte bu örgütsel ve ideolojik güçlere sıkı sıkıya bağlı olmaya devam etmektedir. Bu güçler herhangi bir gerileme yaşamayıp artmaya devam ettikleri için, örgütlü şiddetin nasıl ortadan kalkabileceğini hayal etmek zordur. Şiddet bir toplumsal eylem biçimidir; niteliği, yönü ve yoğunluğu değişebilir ama tamamen ortadan kaldırılamaz. İnsanlar şiddet içeren ortamlarda doğarlar ve ölürler. Bu dünyaya doğumun fiziksel ve zihinsel acısıyla birlikte geliyoruz. Bebek, annesine uyguladığı şiddetle doğuyor. Dünyaya gelme deneyiminin kendisi bile çetin ve travmatik bir hadise. Ayrıca bu dünyayı, bedenlerimize ve zihnimize işleyen ölüm deneyiminin şiddetiyle terk ediyoruz. Hayatımız boyunca çeşitli biçimlerde şiddetle karşılaşırız. Dolayısıyla ister beğenelim ister beğenmeyelim, şiddet aynı zamanda insan olmanın anlamının da bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Alexander, J. 2004a. Toward a theory of cultural trauma. In J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser and P. Sztopka (eds.), *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 1-30.
- 2004b. From the depths of despair: performance, counterperformance, and 'September 11'. *Sociological Theory*, 22(1): 88-105.
2011. *Performance and Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Allworth, E. 1967. *Central Asia: A Century of Russian Rule*. New York: Columbia University Press.
- Alperovitz, G. 1995. *The Decision to Use the Atomic Bomb*. New York: Knopf.
- Anderson, F. and A. Cayton. 2005. *The Dominion of War: Empire and Liberty in North America, 1500-2000*. New York: Viking.
- Andreski, S. 1968. *Military Organization and Society*. London: Routledge & Paul.
- Archer, M. 2000. *Being Human: The Problem of Agency*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ardrey, R. 1976. *The Hunting Hypothesis: A Personal Conclusion Concerning the Evolutionary Nature of Man*. New York: Atheneum.
- Arendt, H. 1970. *On Violence*. New York: Harvest.
- Armstrong, J. 1982. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Arrighi, G. 1994. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.

- Atran, S. 2010. *Talking to the Enemy: Violent Extremism, Sacred Values, and What It Means to Be Human*. London: Penguin.
- Aya, R. 2015. Theories of Revolutions. In J. White (ed.), *Encyclopedia of Social and Behavioural Sciences*, 2nd edition. Philadelphia, PA: Elsevier.
- Axelrod, A. and J. Kingston. 2007. *Encyclopedia of World War II*. London: H W Fowler.
- Baker, S., J. Burt, D. Donald, E. Fudge, G. Marvin, R. McKay, C. Palmer and C. Wilbert. 2006. *Killing Animals*. Urbana-Champaign: University of Illinois Press.
- Bandura, A. 2004. The origins and consequences of moral disengagement: a social learning perspective. In F. M. Moghaddam and A. J. Marsella (eds.), *Understanding Terrorism: Psychosocial Roots, Consequences, and Interventions*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Baraz, D. 2003. *Medieval Cruelty: Changing Perceptions, Late Antiquity to the Early Modern Period*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 314 References
- Barratt, J. 2009. *Sieges of the English Civil Wars*. London: Pen and Sword.
- Bartov, O. 1991. *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Bauman, Z. 1989. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Becirevic, E. 2014. *Genocide on Drina River*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Behrens-Abouseif, D. 2008. *Cairo of the Mamluks: A History of Architecture and Its Culture*. New York: Macmillan.
- Bell, D. 2007. *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bell-Fialkoff, A. 1996. *Ethnic Cleansing*. New York: St. Martin's Press.
- Benesch, O. 2014. *Inventing the Way of the Samurai: Nationalism, Internationalism and Bushido in Modern Japan*. Oxford, UK: Oxford University Press.

- Berko, A. 2007. *The Path to Paradise. The Inner World of Suicide Bombers and Their Dispatchers*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Berndt, R. 1962. *Excess and Restraint: Social Control among a New Guinea Mountain People*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bible Online. www.biblegateway.com/
- Biggs, M. 2005. Dying without killing: self-immolations, 1963-2002. In D. Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Billig, M. et al. 1988. *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Billington, J. 1980. *Fire in the Minds of Men: Origins of Revolutionary Faith*. New York: Basic Books.
- Birgalias, N. 2002. Helotage and Spartan social organization. In A. Powell and S. Hodkinson (eds.), *Sparta: Beyond the Mirage*. London: IB Taurus.
- Blecher R. 2005. Citizens without sovereignty: transfer and ethnic cleansing in Israel. *Comparative Studies in Society and History*, 47(4): 735-750.
- Blickle, P. 1981. *The Revolution of 1525: The German Peasants War from a New Perspective*. New York: Johns Hopkins University Press.
- Bloch M. 1961. *Feudal Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Blum, R., G. Stanton, S. Sagi and E. Richter. 2007. Ethnic cleansing bleaches the atrocities of genocide. *European Journal of Public Health*, 18(2): 204-209.
- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interactionism*. New Jersey: Prentice Hall.
- Boehmer, I. 2005. Postcolonial terrorist: the example of Nelson Mandela. *Parallax*, 11(4): 46-55.
- Bonta, B. D. 1996. Conflict resolution among peaceful societies: the culture of peacefulness. *Journal of Peace Research*, 33(4): 403-420.

- Boot, M. 2006. *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today*. New York: Gotham.
- Bourdieu, P. 1990. *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. and L. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Chicago University Press.
- Bourke, J. 2000. *An Intimate History of Killing*. London: Granta.
2011. *What It Means to Be Human: Reflections from 1791 to the Present*. London: Virago.
2015. *Deep Violence: Military Violence, War Play and the Social Life of Weapons*. Berkley: Counterpoint.
- Bowden, B. 2013. *Civilization and War*. Camberley Surrey, UK: Edward Elgar.
- Bowles, S. 2009. Did warfare among ancestral hunter-gatherers affect the evolution of human social behaviors? *Science*, 324(5932): 1293-1298.
- Braudel, F. 1973. *The Mediterranean in the Time of Philip II*. Berkeley: University of California Press.
1979. *Civilisation and Capitalism*. Berkeley: University of California Press.
- Breuilly, J. 1993. *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
- Brinton, C. 1965. *The Anatomy of Revolution*. New York: Prentice Hall.
- Broadbridge, A. 2008 *Kingship and Ideology in the Islamic and Mongol Worlds*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brown, W. 2011. *Violence in Medieval Europe*. Harlow, UK: Longman.
- Browne, M. 1993. *Muddy Boots and Red Socks*, Random House: New York.
- Browning, C. R. 1992. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Collins.
- Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

2015. *Grounds for Difference*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brubaker, R. and D. Laitin. 1998. Ethnic and nationalist violence. *Annual Review of Sociology*, 24: 423-52.
- Brzezinski, Z. 1993. *Out of Control*. New York: Simon and Schuster.
- Burbank, J. and F. Cooper. 2010. *Empires in World History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Burleigh, M. 2000. *The Third Reich: A New History*. London: Macmillan. 2009. *Blood and Rage: History of Terrorism*. New York: Harper.
- Burgoon, B. 2006. On welfare and terror. *Journal of Conflict Resolution*, 50(2): 176-203.
- Buzan, B. 2006. Will the 'global war on terrorism' be the new Cold War? *International Affairs*, 82(6): 1101-1118.
- Buzan, B. and O. Waver. 2009. Macrosecuritization and security constellations: reconsidering scale in securitization theory. *Review of International Studies*, 35(2): 253-276
- Caputo P. 1977. *A Rumour of War*. New York: Ballantine.
- Carman, J. 1997. Introduction: approaches to violence. In J. Carman (ed.), *Material Harm: Archeological Studies of War and Violence*. Glasgow: Cruithne Press.
- Carneiro, R. L. 1970. A theory of the origin of the state. *Science*, 169(3947): 733-738. 2012. The circumscription theory: a clarification, amplification, and reformulation. *Social Evolution & History*, 11 (2): 5-30.
- Carrel, H. 2009. The ideology of punishment in Late Medieval English towns. *Social History*, XXXI: 301-320. 316 References
- Cederman, L., H. Buhaug and N. Gleditsch, 2013. *Inequality, Grievances, and Civil War*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Centeno, M. A. 2002. *Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America*. University Park: Penn State University Press.
- Centeno, M. and E. Enriquez. 2016. *War and Society*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Cesarini, D. 2005. *Eichmann: His Life and Crimes*. London: Vintage.

- Chagnon, N. 1967. Yanomamo social organization and warfare. *Natural History*, LXXVI: 44-48. 1992. *Yanomamo: The Last Days of Eden*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
2013. *Noble Savages: My Life among Two Dangerous Tribes - the Yanomamo and the Anthropologists*. New York: Simon and Schuster.
- Chapman, B. 1970. *Police State*. London: Pall Mall Press.
- Chase-Dunn, C. 1989. *Global Formation: Structures of the World-Economy*. New York: Basil Blackwell.
- Chatterjee, P. 1993. *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Chhabra, S. 2011. Adept-Qaeda: analysing the relationship between organisational transformation and the exploitation of information technology. *Cornell International Affairs Review*, 4(2): 1-16.
- CIA (Central Intelligence Agency). 2016. Country report: Namibia, Lesotho, Botswana. www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hr.html
- Cioffi-Revilla, C. and D. Lai. 1995. War and politics in Ancient China, 2700 bc to 722 bc: measurement and comparative analysis. *Journal of Conflict Resolution*, 39(3): 467-494.
- Cirillo, P. and N. N. Taleb. 2016. On the statistical properties and tail risk of violent conflicts. *Physica A: statistical mechanics and its applications*. www.fooledbyrandomness.com/violence.pdf
- Claessen, H. J. M. 2000 *Structural Change, Evolution and Evolutionism in Cultural Anthropology*. Leyden, Netherlands: CNWS.
- Clark, C. 2012. *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London: Penguin.
- Clausewitz, C. von. 1997. *On War*. Ware, UK: Wordsworth.
- Clements, J. 2010. *The Samurai: A New History of the Warrior Elite*. Philadelphia: Running Press.
- Clodfelter, M. 1992. *Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Reference. Vol I*. Jefferson, NC: McFarland and Company.

- Cobbing, J. 1988. The Mfecane as alibi: thoughts on Dithakong and Mbolompo. *Journal of African History*, 29(3): 487-519.
- Cohen, A. 1969. *Customs and Politics in Urban Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, L. 2010. Administrative development in 'low intensity' democracies: governance, rule of law and corruption in the western Balkans. *Simons Papers in Security and Development*, 5(1): 1-48.
- Cohen, M. and G. Armelagos. 1984. *Paleopathology and the Origins of Agriculture*. Orlando, FL: Academic Press.
- Coker, C. 2013. *Warrior Geeks*. London: Hurst.
- Collier, P. 2010. *Wars, Guns and Votes: Democracy in Dangerous Places*, New York: Vintage.
- Collier, P., A. Hoeffler and R. Rohner, 2009. Beyond greed and grievance: feasibility and civil war. *Oxford Economics Paper*, 61(1): 1-27.
- Collins, R. 1974. Three faces of cruelty: towards comparative sociology of violence. *Theory and Society*, 1: 415-40.
1986. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
1999. *Macro History: Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford, CA: Stanford University Press.
2004. *Interaction Ritual Chains*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- 2008a. *Violence: A Micro-Sociological Theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- 2008b. Suicide bombers: warriors of the middle class. *Foreign Policy*. January, www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=4131
2011. Forward panic and violent atrocities. In H. Strang, S. Karstedt and I. Loader (eds.), *Emotions, Crime and Justice*. Oxford, UK: Hart.
2013. Does nationalist sentiment increase fighting efficiency? A sceptical view from the sociology of violence. In J. Hall and

- S. Malesevic (eds.), *Nationalism and War*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Conquest, R. 1992. *The Great Terror: A Reassessment*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Conrad, S. 2006. *Globalisation and Nation in Imperial Germany*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Constanza, S. and J. Kilburn. 2005. Symbolic security, moral panic and public sentiment: toward a sociology of counterterrorism. *Journal of Social and Ecological Boundaries*, 1(2): 106-124.
- Cooley, C. 1909. *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Corry, S. 2013. Why Steven Pinker, like Jared Diamond, is wrong. www.truth-out.org/opinion/item/16880-the-case-of-the-brutal-savage-poirot-or-clouseau-or-why-steven-pinker-like-jared-diamond-is-wrong
- Courville, C. B. 1967. Cranial injuries in prehistoric man. In D. Brothwell and A. T. Sandison (eds.), *Diseases in Antiquity*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Cruikshanks, E. 2000. *The Glorious Revolution*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cudworth, E. 2015. Killing animals: sociology, species relations and institutionalised violence. *Sociological Review*, 63: 1-18.
- Cushman, T. 2009. Genocidal rupture and performative repair in global civil society: reconsidering the discourse of apology in the face of mass atrocity. In T. Brudholm and T. Cushman (eds.), *The Religious in the Responses to Mass Atrocities: Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Dabiq. 2014. Issue 8. www.clarionproject.org/news/islamic-state-isis-isil-propaganda-magazine-dabiq#
- Dadrian, V. 1995. *The History of Armenian Genocide*. Providence, RI: Berghahn.

- Damasio, A. 2003. *The Feeling of What Happens*. New York: Vintage.
- Dandeker, C. 1990. *Surveillance, Power and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*. New York: St. Martin's Press.
- Darwin, J. 2008. *After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires, 1400-2000*. London: Bloomsbury.
- Davies, J. C. (ed.). 1971. *When Men Revolt and Why*. New York: Free Press. Davis, J. 2003. *Martyrs: Innocence, Vengeance, and Despair in the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.
- Davis, M. 2001. *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*. London: Verso.
- Davis, N. 1996. *Europe: A History*. Oxford, UK: Oxford University Press. de Crespigny, R. 1991. The three kingdoms and western Jin: a history of China in the third century ad ~ I. *East Asian History* 1(2): 1-36.
- Delanty, G. and E. Isin (eds.). 2003. *Handbook of Historical Sociology*. London: Sage. Deletant, D. 1995. *Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*. London: Routledge.
- Della Porta, D. 2013. *Clandestine Political Violence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Dentan, R. K. 1968. *The Semai: A Nonviolent People of Malaya*. New York: Holt, Rinehart and Winston. de Tocqueville, A. 1955 [1856]. *The Old Regime and the French Revolution*. New York: Anchor.
- De Waal, F. 2005. *Our Inner Ape*. New York: Riverhead. 2013. *The Bonobo and the Atheist*. New York: Norton.
- Diamond, J. 2012. *The World until Yesterday: What Can We Learn from Traditional Societies?* New York: Viking.
- Ditrych, O. 2014. *Tracing the Discourses of Terrorism*. New York: Palgrave. Downes, A. B. 2008. *Targeting Civilians in War*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Doyle, W. 2001. *The French Revolution*. Oxford, UK: Oxford University Press. Dunbar, R. 1992. Neocortex size as a constraint

- on group size in primates. *Journal of Human Evolution*, 22(6): 469-493. 1998 *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Du Picq, A. 2006 [1880]. *Battle Studies*. New York: Bibliobazar.
- Durkheim, E. 1952 [1897]. *Suicide*. London: Routledge and Kegan Paul. 1997 [1893]. *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Dyer, G. 2011. *Climate Wars*. New York: One World.
- Eckhardt, W. 1992. *Civilizations, Empires and Wars: A Quantitative History of War*. Jefferson, NC: McFarland.
- Edgerton, R. B. 2000. *Warrior Women: The Amazons of Dahomey and the Nature of War*. Boulder, CO: Westview Press.
- Edwards, L. P. 1970. *The Natural History of Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eilstrup-Sangiovanni, M. and C. Jones. 2008. Assessing the dangers of illicit networks: why Al-Qaeda may be less threatening than many think. *International Security*, 33(2): 7-44.
- Eisner, M. 2003. Long-term historical trends in violent crime. *Crime and Justice*, 30: 83-142.
2009. The uses of violence: an examination of some cross-cutting issues. *International Journal of Conflict and Violence*, 3(1): 40-59.
2014. From swords to words: does macro-level change in self-control predict long-term variation in levels of homicide? *Crime and Justice*, 43(1): 65-134.
- Elias, N. 1978. *What Is Sociology?* London: Hutchinson.
1987. The retreat of sociologists into the present. *Theory, Culture and Society*, 4. (2): 223-247.
1991. *The Society of Individuals*. Oxford, UK: Blackwell.
1996. *The Germans: Power Struggles and the Development of Habitus in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge, UK: Polity Press.
1998. The civilising of parents. In J. Goudsblom and S. Mennell (eds.), *The Norbert Elias Reader*. Oxford, UK: Blackwell.

- 2000 [1939]. *The Civilising Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford, UK: Blackwell.
- 2005 [1969]. *The Court Society*. Dublin: University College Dublin Press.
- Elliott, A. 2007. Where boys grow up to be Jihadis. *New York Times*. www.nytimes.com/2007/11/25/magazine/25tetouan-t.html?_r=0
- Ellman, M. 2007. Stalin and the Soviet famine of 1932-33 revisited. *Europe-Asia Studies*, 59(4): 663-693.
- Elvin, M. 1972. The high-level equilibrium trap: the causes of the decline of invention in the traditional Chinese textile industries. In W. E. Willmott (ed.), *Economic Organization in Chinese Society*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Epstein, R. 2011. Book Review of *The Better Angels of Our Nature*. *Scientific American*. www.scientificamerican.com/article/bookreview-steven-pinker-the-better-angels-of-our-nature-why-violence-has-declined/
- Esdaile, C. 2008. *Napoleon's Wars: An International History, 1803-1815*. London: Penguin.
- Fairbank, J. K. 1992. *China: A New History*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Farb, P. 1991 [1968]. *Man's Rise to Civilization: The Cultural Ascent of the Indians of North America*. London: Penguin.
- Farrell, G., A. Tseloni, J. Mailley and N. Tilley. 2011. The crime drop and the security hypothesis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 48(2): 147-175.
- Fazal, T. 2014. Dead wrong? Battle death, military medicine, and exaggerated reports on war's demise. *International Security*, 39(1): 95-125.
- Felson, R. 2009. Violence, crime, and violent crime. *International Journal of Conflict and Violence*, 3(1): 23-39.
- Felter, J. and B. Fishman. 2007. *Al Qa'ida's Foreign Fighter in Iraq: A First Look at the Sinjar Records*, West Point, NY: Harmony Project, Combating Terrorism Center, Department of Social Sciences, US Military Academy.

Ferguson, B. 1995. *Yanomami Warfare: A Political History*. Santa Fe, NM: School for American Research Press.

320 References

2013. Pinker's list: exaggerating prehistoric war mortality. In D. Fry (ed.), *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Ferguson, N. 2004. Prisoner taking and prisoner killing in the age of total war: towards a political economy of military defeat. *War in History*, 11(2): 148-192.
- Fiske, A. and T. Rai. 2015. *Virtuous Violence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fitzgerald, C. 1985. *China: A Short Cultural History*. New York: Praeger.
- Fligstein, N. 2001. *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Capitalist Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Foran, J. 1997. Discourses and social forces: the role of culture and cultural studies in understanding revolutions. In J. Foran (ed.), *Theorising Revolutions*. London: Routledge.
2005. *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Foran, J., D. Lane and A. Zivkovic (eds.). 2008. *Revolution in the Making of the Modern World: Social Identities, Globalization, and Modernity*. London: Routledge.
- Foucault, M. 1975. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Random House.
1980. Truth is in the future. In S. Lotringer (ed.), *Foucault Live (Interviews, 1961-1984)*. Cambridge, MA: MIT Press.
1982. The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4): 777-795.
1998. *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*. London: Penguin.
- France, J. 2010. Casualty rates. In C. Rogers (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Oxford, UK: Oxford University Press.

- Freeden, M. 1996. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Freeman, M. 1995. Genocide, civilization and modernity. *British Journal of Sociology*, 46(2): 207-225.
- Fritz, S. 1995. *Frontsoldaten: The German Soldier in World War II*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Fry, D. P. and P. Soderberg. 2013. Lethal aggression in mobile forager bands and implications for the origins of war. *Science*, 341: 270-273.
- Fry, D. S. 2007. *Beyond War: The Human Potential for Peace*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- 2013a. Dangerous tribes. *European Journal of Sociology* LIV(3): 531-536.
- 2013b. War, peace, and human nature: the challenge of achieving scientific objectivity. In D. Fry (ed.), *War, Peace, and Human Nature: The Convergence of Evolutionary and Cultural Views*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Fuchs, C. 2012. Google capitalism. *Triple C*, 10(1): 42-48.
- Fukuyama, F. 2011. *The Origins of Political Order*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fulbrook, M. 2012. *A Small Town near Auschwitz: Ordinary Nazis and the Holocaust*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Fuller, J. 1990. *Troop Morale and Popular Culture in the British and Dominion Armies 1914-18*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Gabriel, R. 1990. *The Culture of War: Invention and Early Development*. Westport, CT: Greenwood Press.
2002. *The Great Armies of Antiquity*. Westport, CT: Praeger.
- Gambetta, D. 2005. Can we make sense of suicide missions? In D. Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Gambetta, D. and S. Hertog. 2009. Why are there so many engineers among Islamic radicals? *European Journal of Sociology*. 50(2): 201-230.
- Galtung, J. 1969. Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3): 167-191.

1990. Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27(3): 291-305.
- Galtung, J. and T. Høivik. 1971. Structural and direct violence: a note on operationalization. *Journal of Peace Research*, 8(1): 72-76.
- Gardner, P. M. 2000. Respect and nonviolence among recently sedentary Paliyan foragers. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6(2): 215-236.
- Garland, D. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Garrett S. 1993. *Ethics and Air Power in World War II*. London: Macmillan.
- Gat, A. 2006. *War in Human Civilization*. Oxford, UK: Oxford University Press.
2013. Is war declining and why? *Journal of Peace Research*, 50(2): 149-157.
- Gates, D. 2011. *The Napoleonic Wars 1803-1815*. New York: Random House.
- Geary, P. 1988. *Before France and Germany*. Oxford, UK: Oxford University Press.
2002. *The Myth of Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gellately, R. and B. Kiernan (eds.) 2003. *The Spectre of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gellner, E. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford, UK: Blackwell.
1988. *Plough, Sword and the Book: The Structure of Human History*. London: Collins Harvill.
- Gerlach, M. 1992. *Alliance Capitalism: The Social Organization of Japanese Business*. Berkeley: University of California Press.
- Gerwarth, R. 2014. Cold empathy: perpetrator studies and the challenges in writing a life of Reinhard Heydrich. In D. Baratieri, M. Edele and G. Finaldi (eds.), *Totalitarian Dictatorship*. London: Routledge.
- Gibbon, E. 2003 [1776]. *History of the Decline and Fall of Roman Empire*. New York: Random House.

- Giddens, A. 1985. *The Nation-State and Violence*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Ginsberg, B. 2013. *The Value of Violence*. New York: Prometheus.
- Giustozzi, A. 2011. *The Art of Coercion*. New York: Columbia University Press.
- Gleditsch, N. P., P. Wallensteen, M. Eriksson, M. Sollenberg and H. Strand. 2002. Armed conflict 1946-2001: a new data set. *Journal of Peace Research*, 39(5): 615-637.
- Goldhagen, D. 2009: *Worse Than War: Genocide, Eliminationism, and the Ongoing Assault on Humanity*. New York: PublicAffairs.
- Goldstein, J. S. 2001. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2011. *Winning the War on War*. London: Penguin. 322 References
- Goldstone, J. 1991. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkley: University of California Press.
2011. Understanding the revolutions of 2011: weakness and resilience in Middle Eastern autocracies. *Foreign Affairs*, 90(May/June): 8-16.
2014. *Revolutions: A Very Short Introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Goldsworthy, A. 2007. *The Fall of Carthage: The Punic Wars 265-146 bc*. London: Cassel.
- Goodal, J. 1986. *The Chimpanzee of Gomb: Patterns of Behaviour*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goodwin, J. 1997. State-centered approaches to social revolutions: strengths and limitations of a theoretical tradition. In J. Foran (ed.), *Theorizing Revolutions*. London: Routledge.
2001. *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gouldner, A. 1976. *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology*. London: Macmillan.
- Gouldner, A. W. 1979. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York: Continuum.

- Goncalves, B. et al. 2011. Modeling users' activity on Twitter networks: validation of Dunbar's number. *PloSone*, 6(8): e22656.
- Grafstein, R. 1981. The failure of Weber's conception of legitimacy: its causes and implications. *Journal of Politics*, 43: 456-472.
- Graulich, M. 2000. Aztec human sacrifice as expiation. *History of Religions*, 39(4): 352-371.
- Gray, C. 2002. *Strategy for Chaos*. London: Frank Cass.
- Green, D. 2010. *The Hundred Years War: A People's History*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Griffith, J. 1989. The army's new unit personnel replacement and its relationship to unit cohesion and social support. *Military Psychology*, 1(1): 17-34.
- Grossman, D. 1996. *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Boston: Little, Brown.
- Grossman, D. and L. W. Christensen. 2000. *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Millstadt, IL: Warrior Science.
- Guevara, C. 2006[1961]. *Guerrilla Warfare*. New York: Ocean Press.
- Gurr, T. 1970. *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Guthrie, R. D. 2005. *The Nature of Paleolithic Art*. Chicago: Chicago University Press.
- Hacker, D. 2011. A census-based count of the Civil War dead. *Civil War History*. 57(4): 307-384.
- Hajjar, L. 2013. *Torture: A Sociology of Violence and Human Rights*. London: Routledge.
- Hall, J. A. 1985. *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*. London: Basil Blackwell.
1988. States and societies: the miracle in comparative perspective. In J. Baechler, J. A. Hall and M. Mann (eds.), *Europe and the Rise of Capitalism*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
2000. Globalisation and nationalism. *Thesis Eleven*, 63: 63-79
2013. *The Importance of Being Civil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Hall, R. 2000. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*. London: Routledge.
- Hansel, P. R., M. E. Allison and A. Khanani. 2009. Territorial integrity treaties and armed conflict over territory: conflict management and peace. *Science*, 26(2): 120-143.
- Hanson, V. 2001. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise to Western Power*. New York: Knopf.
- Harff, B. and T. Gurr. 1988. Towards empirical theory of genocides and politicides: identification and measurement of cases since 1945. *International Studies Quarterly*, 32(3): 359-371.
- Harris, M. 1984. A cultural materialist theory of band and village warfare: the Yanomamo test. In B. Ferguson (ed.), *Warfare, Culture, and Environment*. Orlando, FL: Academic Press.
- Harrison, F. 2002. 'Black Tigers' appear in public. BBC. news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/2516263.stm
- Hassan, R. 2011. *Suicide Bombings*. London: Routledge.
- Hayden, R. 1996. Imagined communities and real victims: self-determination and ethnic cleansing in Yugoslavia. *American Ethnologist*, 23(4): 783-801.
- Hebrew, Bible. www.scripture4all.org/OnlineInterlinear/Hebrew_Index.htm
- Henderson, D. 1985. *Cohesion: The Human Element*. Washington, DC: National Defence University Press.
- Hendrix, C. and I. Salehyan. 2012. Climate change, rainfall, and social conflict in Africa. *Journal of Peace Research*, 49(1): 35-50.
- Hensel, P. et al. 2009. Territorial integrity treaties and armed conflict over territory. *Conflict Management and Peace Science*, 26(2): 120-143.
- Herbst, J. 2000. *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Herman, E. and D. Peterson. 2014. Reality denial: apologetics for the Western- imperial violence. www.globalresearch.ca/reality-denial-apologetics-for-western-imperial-violence/32066

- Herwig, H., C., Archer, T. Travers and J. Ferris. 2003. *Cassell's World History of Warfare*. London: Cassell.
- Hill, P. 2006. Kamikaze, 1943-45. In D. Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hinton, A. L. 2002. The dark side of modernity: toward an anthropology of genocide. In A. L. Hinton and K. Roth (eds.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. Berkeley: University of California Press.
- Hironaka, A. 2005. *Neverending Wars*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hirst, P. 2001. *War and Power in the 21st Century*. Cambridge, UK: Polity Press. et al. 2009. *Globalisation in Question*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Hixson, W. 2003. *The American Experience in World War II: The Atomic Bomb in History and Memory*. London: Routledge.
- HL (History List). historylist.wordpress.com/2008/05/29/human-deaths-in-the-us-caused-by-animals/ 324 References
- Hobsbawm, E. 1994. *The Age of Extremes*. New York: Vintage.
2002. *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. London: Allen Lane.
- Hochschild, A. 1999. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*. New York: Houghton Mifflin.
- Holmberg, A. R. 1968. *Nomads of the Longbow*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.
- Holmes, R. 1985. *Acts of War*. New York: Free Press.
- Hopgood, S. 2005. Tamil Tigers 1987-2002. In D. Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Horgan, J. 2009. *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. London and New York: Taylor and Francis.
2012. *The End of War*. New York: McSweeney.
- Howard, M. 1976. *War in European History*. Oxford, UK: Oxford University Press.

- Huntington, S. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hutchinson, J. 1994. *Modern Nationalism*. London: Fontana Press.
2005. *Nations as Zones of Conflict*. London: Sage.
- Iadicola, P. and A. Shupe. 2012. *Violence, Inequality and Human Freedom*. New York: Rowman & Littlefield.
- IBC (Iraq Body Count) 2016. www.iraqbodycount.org/database/
- ICTY (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia) 2010. www.haguejusticeportal.net/Docs/Court%20Documents/ICTY/Press%20release%20Seven%20Senior%20Bosnian%20Serb%20Officials%20Convicted%20of%20Srebrenica%20Crimes.pdf
- Israeli, R. 1997. Islamikaze and their significance. *Terrorism and Political Violence*, 9(3): 96-121.
- Jackson, R. 2007. The core commitments of critical terrorism studies. *European Political Science*, 6(3): 244-251.
2009. The study of terrorism after 11 September 2001: problems, challenges and future developments. *Political Studies Review*, 7(2): 171-184.
- Janis, I. 1982. *Group Think*. Boston: Houghton Mifflin.
- Jarausch, K. 1990. *The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers and Engineers, 1900-1950*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Jardine, L. 2008. *Going Dutch: How England Plundered Holland's Glory*. London: Harper.
- Jarvis, J. 2009. *What Would Google Do?* New York: Harper Collins.
- Jenkins, R. 2014. *Social Identity*. London: Routledge.
- Jonassohn, K. and K. Bjornson. 1998. *Genocide and Gross Human Rights Violations in Comparative Perspective*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Jones, E. 1987. *The European Miracle*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Juang, R. and N. Morrisette (eds.) 2008. *Africa and the Americas: Culture, Politics, and History*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

- Juergensmeyer, M. 2003. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Jurmain, R. 2001. Paleoepidemiological patterns of trauma in a prehistoric population from central California. *American Journal of Physical Anthropology*, 115: 13-23.
- Kalyvas, S. 2001. 'New' and 'old' civil wars: a valid distinction? *World Politics*, 54: 99-118.
2006. *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kaye, J. and B. Strath (eds.) 2000. *Enlightenment and Genocide, Contradictions of Modernity*. Brussels: Peter Lang.
- Keegan, J. 1993. *A History of Warfare*. London: Vintage.
- Keeley, L. H. 1996. *War before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kelly, R. C. 2000. *Warless Societies and the Origin of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kertzer, D. and D. Arel. 2002. *Census and Identity: The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kershaw, I. 1993. Working towards the Fuhrer: reflections on the nature of the Hitler dictatorship. *Contemporary European History*, 2(2): 103-118.
2008. *Hitler, the Germans, and the Final Solution*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kiernan, B. 2009. *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*. New Haven, CT: Yale University Press.
- King, A. 2007. The existence of group cohesion in the armed forces. *Armed Forces and Society*, 33(4): 638-645.
2013. *The Combat Soldier*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kirke, C. 2009. Group cohesion, culture and practice. *Armed Forces and Society* 35(4): 745-753.
- Kissane, B. 2016. *Nations Torn Asunder: The Challenge of Civil War*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Klare, M. 2002. *Resource Wars*. New York: Owl.

- Kleinschmidt, H. 2008. *Understanding the Middle Ages*. Woodbridge, UK: Boydell Press.
- Klemettila, H. 2009. *Cruelty in the Middle Ages*. Jyväskylä, Finland: Atena.
- Klusemann, S. 2010. Micro-situational antecedents of violent atrocity. *Sociological Forum*, 25(2): 272-295.
- Kobach, K. 1993. *The Referendum: Direct Democracy in Switzerland*. Aldershot, UK: Dartmouth.
- Kobrin, N. 2002. A psychoanalytic approach to bin Laden, political violence, and Islamic suicidal terrorism. *Clio's Psyche*, 8(4): 181-183
- Kohler, G. and N. Alcock. 1976. An empirical table of structural violence. *Journal of Peace Research*, 13(4): 343-356.
- Kradin, N. N. 2004. Nomadic empires in evolutionary perspective. In L. Grinin (ed.), *Alternatives of Social Evolution. The Early State: Its Alternatives and Analogues*. Volgograd: Uchitel.
- Kreps, S. E. 2016. *Drones: What Everyone Needs to Know*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- 326 References
- Krieger, H. 2001. *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krueger, A. and J. Maleckova. 2003. Education, poverty, and terrorism: is there a causal connection? *Journal of Economic Perspectives*, 17(4): 119-144.
- Kumar, K. 2010. Nation-states as empires, empires as nation-states: two principles, one practice? *Theory and Society*, 39(2): 119-43.
- Kuper, L. 1981. *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Lachkar, J. 2002. The psychological make-up of a suicide bomber. *Journal of Psychohistory*, 29, 349-367.
- Lachmann, R. 1997. Agents of revolution: urban and rural elites and masses. In J. Foran (ed.), *Theorizing Revolutions: Disciplines, Approaches*. London: Routledge.

- Lachmann, R. 2010. *States and Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- 2013a. *Mercenary, citizen, victim: the rise and fall of conscription in the West*. In J. Hall and S. Malesevic (eds.), *Nationalism and War*. Cambridge, UK: Polity Press.
- 2013b. *What Is Historical Sociology?* Cambridge, UK: Polity Press.
- Lacina, B., N. P. Gleditsch and B. Russett. 2006. The declining risk of death in battle. *International Studies Quarterly*, 50(3): 673-680.
- Laitin, D. 2007. *Nations, States, and Violence*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Larson, M. 2014. Rwanda genocide perpetrator: 'I asked for forgiveness'. www.worldvision.org/news-stories-videos/rwanda-genocide-perpetrator-interview.
- Lazenby, J. 2012. *The Spartan Army*. Mechanicsburg, PA: Stackpole.
- Leaky, R. 1981. *The Making of Mankind*. New York: Elsevier-Dutton.
- LeBlanc, S. A. 2007. Why warfare? Lessons from the past. *Daedalus*(Winter): 13-21.
- Lee, S. 1991. *The Thirty Years War*. London: Routledge.
- Leitenberg, M. 2006. Deaths in wars and conflicts in the 20th century. Cornell University Working paper.
- Lemkin, R. 1944. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Leonard, T. 1999. *Castro and the Cuban Revolution*. New York: Greenwood Press.
- Levene, M. 2005. *Genocide in the Age of the Nation State*, vol. 2: *The Rise of the West and the Coming of Genocide*. London: IB Taurus.
- Levy, J. and W. Thompson. 2012. *The Arc of War*. Chicago: Chicago University Press.
- Levinson, N. 2014. *War Is Not a Game: The New Antiwar Soldiers and the Movement They Built*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Lewis, M. E. 1999. *Writing and Authority in Early China*. New York: State University of New York Press.

- Li, Q. and D. Schaub. 2004. Economic globalization and transnational terrorism: a pooled time-series analysis. *Journal of Conflict Resolution*. 48(2): 230-258.
- Lillie, M. C. 2004. Fighting for your life? Violence at the Late-Glacial to Holocene transition in Ukraine. In M. Roksandic (ed.), *Violent Interactions in the Mesolithic: Evidence and Meaning*. British Archaeological Reports International Series 1237.
- Lizot, J. 1985. *Tales of the Yanomami: Daily Life in the Venezuelan Forest*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lusebrink, H. and R. Reichardt. 1997. *The Bastille: A History of a Symbol of Despotism and Freedom*. Durham, NC: Duke University Press.
- Lyon, D. 2001. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. London: Oxford University Press.
- MacFarlane, A. 2003. *The Savage Wars of Peace: England, Japan and the Malthusian Trap*. New York: Palgrave.
- Maddern, P. 1992. *Violence and Social Order: East Anglia 1422-1442*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Maleckova, J. 2005. Impoverished terrorists: stereotype or reality? In T. Bjorgo (ed.), *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality, and Ways Forward*. London: Routledge.
- Malesevic, S. 2002. *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*. London: Routledge. 2004. *The Sociology of Ethnicity*. London: Sage.
2006. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. New York: Palgrave.
2008. Solidary killers and egoistic pacifists: violence, war and social action. *Journal of Power*, 1(2): 207-216.
2010. *The Sociology of War and Violence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2011. Nationalism, war and social cohesion. *Ethnic and Racial Studies*, 34(1): 142-161.
2012. Did wars make nation-states in the Balkans? Nationalisms, wars and states in the 19th and early 20th century South East Europe. *Journal of Historical Sociology*, 25(3): 299-330.

- 2013a. *Nation-States and Nationalisms: Organisation, Ideology and Solidarity*. Cambridge, UK: Polity Press.
- 2013b. Forms of brutality: towards a historical sociology of violence. *European Journal of Social Theory*, 16(3): 273-291.
- 2013c. Obliterating heterogeneity through peace: nationalisms, states and wars in the Balkans. In J. Hall and S. Malesevic (eds.), *Nationalism and War*. Cambridge: Cambridge University Press.
2014. Is war becoming obsolete? A sociological analysis. *Sociological Review*, 62(S2): 65-86.
2015. Where does group solidarity come from? Ernest Gellner and Ibn Khaldun revisited. *Thesis Eleven*, 128(1): 85-99.
2016. Nationalism and military power in the 20th century and beyond. In R. Schroeder (ed.), *The Global Powers: Michael Mann's Anatomy of the 20th Century and Beyond*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Malesevic, S. and N. O'Dochartaigh. 2017. *Why Soldiers Fight: The Irish Republican Army and the Army of the Serbian Republic in Bosnia Compared* (in preparation). 328 References
- Malesevic, S. and K. Ryan. 2013. The disfigured ontology of figurational sociology: Norbert Elias and the question of violence. *Critical Sociology* 39(2): 165-181.
- Malesevic, S. and G. Uzelac. 1997. Ethnic distance, power and war. *Nations and Nationalism*, 3(2): 291-298.
- Malkin, M. and J. Miano. 2016. *Sold Out*. New York: Mercuri Ink.
- Mamdani, M. 2001. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism and Genocide in Rwanda*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mandel, E. 1968. *Marxist Economic History*. London: Merlin Press.
- Mann, M. 1986. *The Sources of Social Power I: A History of Power from the Beginning to a.d. 1760*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mann, M. 1993. *The Sources of Social Power II: The Rise of Classes and NationStates, 1760-1914*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2003. *Incoherent Empire*. London: Verso.

2004. *Fascists*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2005. *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2006. The social sources of life, the universe and everything: a conversation with Michael Mann (interviewed by G. Lawson) *Millennium*, 34(2): 487-508.
2012. *The Sources of Social Power III. Global Empires and Revolution, 1890-1945*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2013. *The Sources of Social Power IV. Globalizations, 1945-2011*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2014. Have societies evolved? Paper presented at the Conference 'History as Sociology, Sociology as History', University College, Dublin, 27 August.
2016. *Have Wars and Violence Declined?* Unpublished manuscript.
- Mannheim, K. 1966. *Ideology and Utopia*. London: Routledge.
- Marshall, S. 1947. *Men against Fire: The Problem of Battle Command*. New York: Morrow.
- Marx, K. 1968 [1871]. *The Civil War in France: The Paris Commune*, New York: International Publishers.
- Marx, K. and F. Engels. 1998 [1848]. *The Communist Manifesto*. London: Verso.
- Mayntz, R. 2004. *Organisational Forms of Terrorism*. Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Mayo, E. 1949. *Hawthorne and the Western Electric Company: The Social Problems of an Industrial Civilisation*. London: Routledge.
- McCarty, C. et al. 2000. Comparing two methods for estimating network size. *Human Organisation*, 60(1): 28-39.
- McCauley, C. 2007. Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. In C. Strout (ed.), *Psychology of Terrorism*. New York: Oxford University Press.
- McKee, A. 1983. *Dresden 1945: The Devil's Tinderbox*. London: Granada.
- McNeill, W. 1982. *The Pursuit of Power*. Chicago: University of Chicago Press.
- Madej, V. 1978. Effectiveness and cohesion of the German ground

- forces in World War II. *Journal of Political and Military Sociology*, 6: 233-248.
- Mennell, S. 2007. *The American Civilising Process*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Merari, A. 1990. The readiness to kill and die: suicidal terrorism in the Middle East. In W. Reich (ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press.
- Meredith, M. 2005. *The State of Africa: A History of the Continent since Independence*. New York: Free Press.
- Meyer, J. et al. 1997. World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology*, 103(1):144-81.
- Michels, R. 1939. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. London: Dover.
- Mill, J. S. 1836. Civilization. www.laits.utexas.edu/poltheory/jsmill/diss-disc/civilization/civilization.html
- Miller, B. 2012. *The Tea Party Papers: The American Spiritual Evolution versus the French Political Revolution*. Bloomington, IN: Exlibris.
- Mohr, N. 2012. Average and total numbers of land animals who died to feed Americans in 2011. www.upc-online.org/slaughter/2011americans.pdf
- Moore, B. 1966. *Social Origins of Democracy and Dictatorship*. Boston: Beacon.
1978. *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*. London: Macmillan.
- Morris, D. 1965. *The Washing of the Spears: The Rise and Fall of the Zulu Nation*. New York: Simon and Schuster.
- Morris, I. 2014. *War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Moskos, C. 1975. The American combat soldier in Vietnam. *Journal of Social Issues*, 31(4): 25-37.
- Mueller, J. 2009. War has almost ceased to exist: an assessment. *Political Science Quarterly*, 124(2): 297-321.

- Muller-Hill, B. 1998. *Murderous Science: Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies, and Others in Germany, 1933-1945*. New York: Cold Spring Harbor Laboratory Press.
- Munkler, H. 2007. *Empire*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Naimark, N. 2001. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing In 20th Century Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nairn, T. 1977. *The Break-up of Britain*. London. Verso.
- Neill, H. U. and J. Wardenauer. 2015. Global conflict fatalities increase by more than 35% in 2014. International Institute for Strategic Studies www.iiss.org/en/iiss%20voices/blogsections/iiss-voices-2015-dda3/february-04dc/acd-2014-fatalities-3023
- Neitzel, S. and H. Welzer. 2012. *Soldaten: On Fighting, Killing and Dying*. New York: Knopf.
- Obeyesekere, G. 2002. *Imagining Karma: Ethical Transformation in Amerindian, Buddhist, and Greek Rebirth*. Berkeley: University of California Press.
- Oded, B. 1979. *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden, Germany: Dr Ludwig Reichert Verlag.
- O Dochartaigh, N. 2015. Radical milieu and mass mobilisation in the Northern Ireland conflict. In L. Bosi, N. O Dochartaigh and D. Pisiou (eds.), *Political Violence in Context: Time, Space and Milieu*. Colchester, UK: ECPR Press.
2016. Northern Ireland since 1920. In R. Bourke and I. McBride (eds.), *The Princeton History of Modern Ireland*. Princeton, NJ: University of Princeton Press.
- O'Hearn, D. 2006. *Nothing but an Unfinished Song: Bobby Sands, the Irish Hunger Striker Who Ignited a Generation*. New York: Nation Books, 330 References
2009. Repression and solidary cultures of resistance: Irish political prisoners on protest. *American Journal of Sociology*, 15(2): 491-526.
- Oksala, J. 2012. *Foucault, Politics, and Violence*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Olusoga, D. and K. Erichsen. 2010. *Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Holocaust and the Colonial Roots of Nazism*. New York: Faber and Faber.

- Osborne, R. 2006. *Civilization: A New History of the Western World*. New York: Pegasus.
- Overy, R. 1997. *Russia's War*. London: Penguin.
2004. *The Dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*. New York: Allen Lane.
2005. Total War II: The Second World War. In C. Townshend (ed.), *The Oxford History of Modern Warfare*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Palmer, R. R. 2005. *Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Parker, G. 1984. *The Thirty Years War*. London: Routledge.
- Perez, J. 1993. *History of a Tragedy: The Expulsion of the Jews from Spain*. Chicago: University of Illinois Press.
2006. *The Spanish Inquisition: A History*. London: Profile.
- Pinker, S. 2011. *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence in History and Its Causes*. New York: Allan Lane.
- Pipes, R. 1991. *The Russian Revolution*. New York: Vintage.
2001. *Communism: A History*. New York: Random House.
- Phillips, C. and A. Axelrod. 2005. *Encyclopedia of Wars*. New York: Zenda.
- Poggi, G. 2001. *Forms of Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Pollard, A. J. 2001. *The Wars of the Roses*. London: Macmillan.
- Pollard, E. et al. 2015. *Worlds Together Worlds Apart*. New York: Norton.
- Popov, N. 2000. *The Road to War in Serbia*. Budapest: CEU Press.
- Posen, B. 1993. Nationalism, the mass army, and military power. *International Security*, 18(2): 80-124.
- Prucha, F. 1984. *The Great Father: The United States Government and the American Indians*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Prunier, G. 1997. *The Rwandan Crisis 1959-1994: History of a Genocide*. London: Hurst.
- Purdue, P. 2005. *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rapport, M. 2013. *The Napoleonic Wars: A Very Brief Introduction*. Oxford,

UK: Oxford University Press.

Ray, L. 2011. *Violence and Society*. London: Sage.

Ricolfi, L. 2005. Palestinians, 1981-2003. In D. Gambetta (ed.), *Making Sense of Suicide Missions*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Reed, J. 1919. *Ten Days that Shook the World*. London: Penguin.

Reid, R. 2012. *Warfare in African History*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Robarchek, C. A. and C. J. Robarchek. 1998. Reciprocities and realities: world views, peacefulness, and violence among Semai and Waorani. *Aggressive Behavior*, 24(2): 123-133.

Rogers, C. 2010. *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Roper, S. 2000. *Romania: The Unfinished Revolution*. London: Routledge.

Rosenburg, T. 1995. *The Haunted Land: Facing Europe's Ghosts after Communism*. New York: Vintage.

Rosenstein, N. 2004. *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Rummel, R. 2005. *Ending War, Democide, & Famine through Democratic Freedom*. Fort Lauderdale, FL: Llumina Press.

Sadowski, Y. 1998. *The Myth of Global Chaos*, Washington, DC: Brookings Institution Press.

Sageman, M. 2004. *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-first Century*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

2011. *Understanding Terror Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Sahlins, M. 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aidine Atherton.

Salib, E. 2003. Suicide terrorism: a case of folie a plusieurs? *British Journal of Psychiatry*, 182: 475-476.

Sand, S. 2008. *The Invention of the Jewish People*. London: Verso.

Schabas, W. 2009. *Genocide in International Law*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Scheff, T. 1994. *Bloody Revenge: Emotion, Nationalism and War*. Boulder, CO: Westview Press.

- Scheper-Hughes, N. 2004. Dangerous and endangered youth: social structures and determinants of violence. *Annals of the New York Academy of Science*, 1036: 13-46.
- Scheper-Hughes, N. and P. Bourgois. 2004. *Violence in War and Peace: An Anthology*. London: Basil Blackwell.
- Schild, W. 2000. Die eiserne Jungfrau. Dichtung und Wahrheit (Schriftenreihe des Mittelalterlichen Kriminalmuseums Rothenburg o. d. Tauber Nr. 3). Rothenburg ob der Tauber.
- Schinkel, W. 2010. *Aspects of Violence: A Critical Theory*. New York: Palgrave.
- Scott, J. S. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, CT: Yale University Press.
2012. *Decoding Subaltern Politics: Ideology, Disguise, and Resistance in Agrarian Politics*. London: Routledge.
- Scullard, H. 2002. *A History of the Roman World, 753 to 146 bc*. London: Routledge.
- Segal, M. and M. Kestnbaum. 2002. Professional closure in the military markets: a critique of pure cohesion. In D. Snider (ed.), *The Future of Army Profession*. New York: Primis.
- Selbin, E. 1997. Revolution in the real world: bringing agency back in. In J. Foran (ed.), *Theorizing Revolutions*. London: Routledge.
2010. *Revolution, Rebellion, and Resistance: The Power of Story*. London: Zed.
- Senauth, F. 2011. *The Making and Destruction of Haiti*. Bloomington, IN: Author House.
- Service, E. R. 1978. *Profiles in Ethnology*. New York: Harper and Row.
- Sewell, R. 1987. *India before the English*. Berkeley: University of California Press.
- Shaw, M. 2003. *War and Genocide: Organized Killing in Modern Society*. Cambridge, UK: Polity Press. 332 References
2005. *The New Western Way of War: Risk-Transfer War and Its Crisis in Iraq* Cambridge. Cambridge, UK: Polity Press.

2007. *What Is Genocide?* Cambridge, UK: Polity Press.
- Shaw, R. P. and Y. Wang. 1989. *Genetic Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism, and Patriotism*. Boston: Unwin Hyman.
- Shils, E. and M. Janowitz. 1948. Cohesion and disintegration in the Wehrmacht in World War II. *Public Opinion Quarterly*. 12: 280-315.
- Shimazu, N. 2009. *Japanese Society at War*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Siani-Davies. P. 2007. *The Romanian Revolution of December 1989*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Siebold, G. 2007. The essence of military cohesion. *Armed Forces and Society*, 33(2): 286-295.
2011. Key questions and challenges to the standard model of military group cohesion. *Armed Forces & Society*, 37(3): 448-468.
- Siebold, G. and T. Lindsay. 1999. The relation between demographic descriptors and soldier perceived cohesion and motivation. *Military Psychology*, 11(1): 109-128.
- Silke, A. 2008. Holy warriors exploring the psychological processes of jihadi radicalization. *European Journal of Criminology*, 5(1): 99-123.
- Simmel, G. 1917. *Der Krieg und die geistigen Entscheidungen*. Munich: Duncker and Humblot.
- Sinclair, R. K. 1988. *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Singer, P. 2009. *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. London: Penguin.
- Singer, J. and M. Small. 1972. *The Wages of War 1816-1965*. New York: Wiley.
- Singh, M. 2014. The Islamic state's triple threat. *Foreign Policy*: shadow.foreignpolicy.com/posts/2014/09/05/the_islamic_states_triple_threat
- Sinno, A. 2008. *Organisations at War in Afghanistan and Beyond*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) 2016.

- Military Expenditure Database*. www.pgpf.org/Chart-Archive/0053_defense-comparison#sthash.cgDq2KLF.dpuf
- Skocpol, T. 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
1982. Rentier state and Shi'a Islam in the Iranian Revolution. *Theory and Society*, 11(3): 265-283.
- Sluka, J. A. 2009a. The contribution of anthropology to critical terrorism studies. In R. Jackson, B. Smyth and J. Gunning (eds.), *Critical Terrorism Studies*. New York: Routledge.
- 2009b. In the shadow of the gun: 'not-war-not-peace' and the future of conflict in Northern Ireland. *Critique of Anthropology*, 29(3): 279-299.
- Smelser, N. 2007. *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Smelser, N. J. 1962. *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press.
- Smith, A. D. 2010. *Nationalism*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Smith, A. D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, UK: Blackwell.
2009. *Ethnosymbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London: Routledge.
- Smith, B. and A. Peterson (eds.). 1974. *Heinrich Himmler: Geheimreden 1933- 1945*. Frankfurt am Main: Propylaen Verlag.
- Smith, J. 2009. Facebook's 'in-house sociologist' shares stats on users' social behaviour. inside Facebook.com. www.adweek.com/socialtimes/facebooks-in-house-sociologist-shares-stats-on-users-social-behavior/217813?red=if
- Smith, L. 1980. *The Aboriginal Population of Australia*. Canberra: Australian National University Press.
- Smith, P. 2005. *Why War? The Cultural Logic of Iraq, the Gulf War, and Suez*. Chicago: Chicago University Press.
2008. *Punishment and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, R. 1987. Human destructiveness and politics: the twentieth century as an age of genocide. In M. Dobkowski and I.

- Walliman (eds.), *Genocide in the Modern Age*. New York: Greenwood Press.
- Snyder, L. 1968. *New Nationalism*. New Brunswick, NJ: Transactions.
- Sofsky, W. 1997. *The Order of Terror: The Concentration Camp*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sorokin, P. 1957. *Social and Cultural Dynamics*. Boston: Porter Sargent.
- Speierenburg, P. 2008. *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Spencer, H. 1882. *Principles of Sociology*, vol. 5: *Political Institutions*. archive.org/ details/principlesofsoci02spen
- Spengler, O. 1991 [1918]. *The Decline of the West*. New York: Oxford University Press.
- Spierenburg, P. 2004. Punishment, power, and history: Foucault and Elias. *Social Science History*, 28(4): 607-636.
- Sponsel, L. 1998. Yanomami: an arena of conflict and aggression in the Amazon. *Aggressive Behavior*, 24(2): 97-122.
2015. Peace and nonviolence, anthropological aspects. In J. Wright (ed.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier Press.
- Stannard, D. 1993. *American Holocaust*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Stephan, J. 1996. *The Russian Far East: A History*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Stephens, H. M. 1982. *A History of the French Revolution*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Stephenson, S. 2015. *Gangs of Russia*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Stewart, N. K. 1991. *Mates and Muchachos: Unit Cohesion in the Falklands/ Malvinas War*. New York: Brasseys.
- Stone, D. 2004. Genocide as transgression. *European Journal of Social Theory* 7(1): 45-65.
- Stone, L. 1971. Prosopography. *Daedalus* 100(1): 46-71.

- Stouffer, S. et al. 1949. *The American Soldier: Combat and Its Aftermath*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Strathern, A. J. 1971. *The Rope of Moka: Big Men and Ceremonial Exchange in Mount Hagen, Papua New Guinea*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sutherland, D. 2003. *The French Revolution and Empire: The Quest for a Civic Order*. London: Blackwell.
- Taagepera, R. 1997. Expansion and contraction patterns of large polities: context for Russia. *International Studies Quarterly*, 41(3): 475-504.
- 334 References
- Taylor, A. 2002. *American Colonies*, vol. 1: *The Penguin History of the United States, History of the United States Series*. London: Penguin.
- Taylor, F. 2005. *Dresden: Tuesday 13 February 1945*. London: Bloomsbury.
- Thomassen, B. 2012. Notes towards an anthropology of political revolutions. *Comparative Studies in Society and History*, 54(3): 679-706.
- Thompson, D. 2010. The politics of the census: lessons from abroad. *Canadian Public Policy*, 36(3): 377-382.
- Thompson, J. 1989. Deprivation and political violence in Northern Ireland, 1922-1985: a time series analysis. *Journal of Conflict Resolution*, 33(4): 676-699.
- Thornton, R. 1987. *American Indian Holocaust and Survival: A Population History since 1492*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Reading, PA: Addison-Wesley.
1985. War making and state making as organized crime. In P. Evans, D. Rueschemeyer and T. Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
1992. *Coercion, Capital and European States*. Oxford, UK: Blackwell.
1995. *European Revolutions, 1492-1992*. Oxford, UK: Blackwell.

2003. *The Politics of Collective Violence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2004. *Contention & Democracy in Europe, 1650-2000*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2008. *Contentious Performances*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tin-bor Hui, V. 2005. *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Toros, H. and J. Gunning. 2009. Exploring a critical theory approach to terrorism studies. In R. Jackson, B. Smyth and J. Gunning (eds.), *Critical Terrorism Studies*. New York: Routledge.
- Townshend, C. 2005. People's war. In C. Townshend (ed.), *The Oxford History of Modern Warfare*. Oxford, UK: Oxford University Press.
2011. *Terrorism: A Very Short Introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Toynbee, A. J. 1950. *War and Civilization, Selections from a Study of History*. New York: Oxford University Press.
- Traynor, I. 2005. Young democracy guerrillas join forces. *The Guardian*. www.mjaft.org/pdf/the_guardians_activism_festival.pdf
- Trotsky, L. 1931. *The Revolution in Spain*. New York: Pioneer.
- Tucker, S. 2010. *Battles That Changed History: An Encyclopedia of World Conflict*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Tuckman, B. 1965. Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63(6): 384-399.
- Turnbull, S. 2013. *The Samurai: A Military History*. London: Routledge.
- Turner, J. 2007. *Human Emotions: A Sociological Theory*. London: Routledge.
- Turner, J. and A. Maryanski. 2005. *Incest: The Origins of Taboo*. Boulder, CO: Paradigm.
- Tziner, A. and Y. Vardi. 1982. Effects of command style and group cohesiveness on the performance effectiveness of self-selected tank crews. *Journal of Applied Psychology*, 67(6): 769-775.

- Valencia-Weber, G. 2003. The Supreme Court's Indian law decisions: deviations from constitutional principles and the crafting of judicial smallpox blankets. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, 5(2): 1-78.
- Van der Dennen, J. 1995. *The Origin of War*. Groningen, Netherlands: Origin Press.
- Van Hooff, J. 1990. Intergroup competition and conflict in animals and man. In
- J. van der Dennen and V. Falger (eds.), *Sociobiology and Conflict: Evolutionary Perspectives on Competition, Cooperation, Violence and Warfare*. New York: Chapman and Hall.
- Vansina, J. 1966. *Kingdoms of the Savanna*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Van Vugt, M. and J. Park. 2008. The tribal instinct hypothesis: evolution and the social psychology of intergroup relations. In S. Sturmer and M. Snyder (eds.), *New Directions in Helping and Intergroup Behavior*. London: Blackwell.
- Vertigans, S. 2011. *The Sociology of Terrorism*. London: Routledge.
- Victoroff, J. 2005. The mind of the terrorist: a review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict Resolution*, 49(1): 3-42.
- Vogel, S. 1996. *Freer Markets, More Rules: Regulatory Reform in Advanced Industrial Countries*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Volkan, V. 2002. September 11 and societal regression. *Group Analysis*, 35: 456-483.
- Waver, O. 2011. Politics, security, theory. *Security Dialogue*, 42(4-5): 465-480.
- Waiko, J. D. 1993. *A Short History of Papua New Guinea*. Melbourne, Australia: Oxford University Press.
- Walker, C. J. 1980. *Armenia: The Survival of a Nation*. New York: St. Martin's Press.
- Wallerstein, I. 1989. *The Modern World-System*, vol. III: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. San Diego, CA: Academic Press.

- Walmsley, R. 2013. *World Prison Population List*. London: Institute for the Criminal Policy Research.
- Walter, E. V. 1969. *Terror and Resistance: A Study of Political Violence*. New York: Oxford University Press.
- Wakely, J. 1997. Identification and analysis of violent and non-violent head injuries in osteo-archeological material. In J. Carman (ed.), *Material Harm: Archeological Studies of War and Violence*. Glasgow: Cruithne Press.
- Weatherford, J. 2004. *Genghis Khan and the Making of the Modern World*. New York: Crown.
- Weber, C. 2003. *The Terror and Its Discontents*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Weber, M. 1930. *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Citadel Press.
1946. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Translated and edited by H. H. Gerth and C. W. Mills. New York: Galaxy.
1968. *Economy and Society*. New York: Bedminster Press.
1994. *Weber: Political Writings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
1995. *Russian Revolutions*. Cambridge, UK: Polity Press.
2004. *The Essential Weber: A Reader*. London: Routledge.
- Weingartner, J. 1992. Trophies of war: U.S. troops and the mutilation of Japanese war dead, 1941-1945. *Pacific Historical Review*, 61(1): 53-67.
- 336 References
- Weiss, K. M. and A. V. Buchanan. 2009. *The Mermaid's Tale: Four Billion Years of Cooperation in the Making of Living Things*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Weitz, E. 2003. *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wendorf, F. 1968. Site 117: a Nubian Final Paleolithic graveyard near Jebel Sahaba, Sudan. In F. Wendorf (ed.), *The Prehistory of Nubia*. Dallas, TX: Southern Methodist University.

- Wertham, F. 1966. *A Sign for Cain: An Exploration of Human Violence*. London: Macmillan.
- White, M. 2012. *Atrocitology: Humanity's 100 Deadliest Achievements*. New York: Norton.
- White, R. W. 2000. Issues in the study of political violence: understanding the motives of participants in small group political violence. *Terrorism and Political Violence*, 12(1): 95-108.
- Whitley, B. and M. Kite. 2010. *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Wimmer, A. 2013. *The Waves of War: Nationalism, State Formation and Ethnic Exclusion in the Modern World*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Winegard, B. and R. O. Deaner. 2010. The evolutionary significance of Red Sox Nation: sport fandom as a by-product of coalitionary psychology. *Evolutionary Psychology*, 8: 432-446.
- Winslow, D. 1997. *The Canadian Airborne Regiment in Somalia: A Socio-Cultural Inquiry*. Ottawa: Canadian Government Publishing.
- Wintrobe, R. 2006. *Rational Extremism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wolpert, S. A. 2004. *New History of India*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Wong, L. et al. 2003. *Why They Fight? Combat Motivation in the Iraq War*. Castle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Zagorin, P. 1982. *Rebels and Rulers, 1500-1700*, 2 vols. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zizek, S. 2008. *Violence: Six Sideways Reflections*. London: Picador.
- Zwitter, A. and J. De Wilde. 2014. *Working Paper, Securitization and the Local Level: A Prismatic Approach to Psycho-Social Mechanisms of Securitization*. Groningen, Netherlands: University of Groningen.

DİZİN

11 Eylül saldırıları 43, 377, 382, 383,
389, 392, 402, 403, 409
1972 Münih Olimpiyatları 391
2009 Nobel Barış Ödülü 222

A

Abbasi halifelîği 174, 181, 182, 439
Acacus Dağları 125
Adams, Gerry 375
Afrika Ulusal Kongresi 375
Agamemnon 126, 332
Akadlar 17, 31, 61, 78, 111, 115, 130,
150, 168, 170, 189, 220, 253, 254,
319, 322, 363, 379, 423
Akazu 325, 364
Akhilleus 126
Altamira Mağarası 125
Amorium 173, 174
anarşizm 93
Angu halkı 123, 360, 430
An Luşan İsyanı 164, 165, 171
Annales Okulu 75
anomi 98, 212, 382
aoykırım 19, 24, 25, 35, 41, 42, 43,
58, 60, 61, 70, 74, 87, 102, 121, 126,
159, 195, 196, 197, 200, 203, 204,
208, 221, 252, 319, 320, 321, 322,
323, 324, 325, 326, 327, 328, 329,
330, 331, 332, 333, 334, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 342, 343, 344,
345, 347, 349, 352, 353, 354, 355,
356, 357, 359, 360, 361, 362, 363,
364, 365, 366, 367, 368, 369, 370,
371, 372, 373, 374, 375, 414, 426,
429, 432, 448, 457
Apaçileri 139
apartheid 375, 379
Arafat, Yaser 375
Arap Baharı 269, 283, 286, 293, 309,
417

Arendt, Hannah 26
Aristoteles 53
Arjantin Cuntası 39
Aryanlar 328, 429
Ashoka'nın Cehennemi 15
Ashoka'nın Cehennem Odası 15, 17
asimetrik güç ilişkileri 35
Asurlular 333
Atapuerca Dağları 127
Atlantik köle ticareti 194
atom bombası 59, 206, 252, 253
Attila 84
Auschwitz toplama kampı 203, 344,
353
avcı toplayıcılar 81, 83, 122, 123, 124,
130, 131, 132, 133, 134, 136, 137,
139, 140, 141, 147, 149, 150, 151,
153, 158, 167, 174, 226, 436
Avrupa Birliği 86, 239
Avustralya 112, 130, 150, 330, 339,
352, 357
Aydınlanma 16, 26, 49, 92, 95, 96, 159,
190, 235, 249, 250, 301, 302, 303,
337, 338, 361, 381, 444
Ayetullah Humeyni 294, 311
Aziz Augustinus 95
Aziz Yorgi Yortusu Ayaklanması 178
Aztekler 15, 17, 137, 351

B
Babilliler 333, 334
Barbarossa Harekâtı 206
Bask 34, 43, 107, 267, 273, 274, 409
Bastille Baskını 267, 273, 274
Batista rejimi 315, 316
Bentham, Jeremy 64
Berberi Savaşları 193
bin kesikle ölüm 15
bin Ladin, Usame 402
Birinci Dünya Savaşı 60, 109, 164, 201,

202, 203, 204, 206, 236, 259, 261, 296, 349, 425
 biyoiktidar 63
 Bloch, Marc 19
 Bolşevikler 203, 263, 296, 297, 312, 369
 Bourdieu, Pierre 30, 33, 34, 35
 Braudel, Fernand 75, 76
 Breivik, Andreas Behring 43
 Brissot, Jacques Pierre 192
 Britanya 18, 133, 193, 352, 401, 454; ~ Kolumbiyası 133
 Buazizi, Muhammed 416
 Bulgaristan 182, 201
 bürokrasinin aşırı rasyonelliği 106
 bürokratik sistemler 85, 105, 106, 185, 346, 445; ~ toplumsal örgütlenmeler 83
 Büyük ~ Adamlar 148; ~ Barışın Tanrısal Krallığı 198; ~ Durgunluk (2008) 100; ~ Düzlükler 131, 132, 138, 139, 140, 141; ~ İskender 170

C

Cancavid milisleri 374
 Cengiz Han 84, 168, 169, 182, 183, 227
 Chaco halkı 141
 Chagnion, Napoleon 131, 138, 140, 141
 Chauvet-Pont-d'Arc Mağarası 125
 Churchill, Winston 320
 cinayet 15, 16, 17, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 160, 161, 180, 181, 200, 204, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 322, 324, 326, 332, 333, 335, 343, 350, 365, 368, 371, 386, 407, 409, 410, 415, 459, 464
 cinsiyetkırım 326
 Clausewitz, Carl von 60, 137, 421, 451
 Clinton, Bill 373
 Collins, Randall 36, 37, 45, 46, 75, 76, 101, 102, 118, 179, 224, 240, 254, 260, 262, 278, 351, 385, 386, 394, 411, 430, 435, 443, 449, 450, 462
 converso 334, 336
 Cooley, Charles 427, 428
 Correlates of War 164
 Cortina Savaşları 193
 Cromwel, Oliver 47, 334, 350

Ç
 Çavuşesku, Nikolay 297, 298
 Çeçen teröristler 374, 378
 Çeka 203
 Çerokiler 352, 353
 Çingeneler 255, 338
 Çin Halk Cumhuriyeti 206
 Çin Halk Kurtuluş Ordusu 217
 Çivili Tabut 15, 17, 180

D

Dahomey Krallığı 451, 452, 454, 455
 Daurlar 352
 Della Porta, Donatella 41, 42, 102, 311, 312, 313, 398, 399, 401, 432
 Demir Çağı 122
 demir kafes 49, 50, 51, 89, 105
 Derrida, Jacques 387
 devletdışı: ~ kolektif aktörler 39; ~ örgütler 39, 86, 152, 175, 216, 218, 219, 242, 283, 291, 292, 293, 347, 387, 397, 457, 458
 devletlerarası şiddet 37, 38, 40
 devrim 19, 24, 25, 59, 63, 70, 74, 76, 87, 80, 92, 95, 102, 108, 147, 159, 161, 163, 166, 190, 191, 192, 199, 207, 221, 225, 238, 239, 240, 246, 248, 249, 250, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 326, 349, 367, 379, 380, 414, 426, 429, 431, 432, 433, 445, 447, 448, 451, 457, 460, 461
 devrimci: ~ ayaklanma 262, 269, 273, 276, 278, 283, 285, 286, 289, 290, 300, 301, 380, 426, 451; ~ durum 269, 271, 276, 281, 283, 294, 305
 devrimci faaliyet 284, 292, 301, 306, 311, 313; ~ faaliyet 311;
 Diamond, Jared 131, 138, 141
 Dinyeper: ~ Harekâtı 206; ~ Nehri 129
 disiplin 45, 47, 50, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 76, 81, 82, 83, 84, 157, 183, 185, 189, 198, 214, 248,

254, 296, 315, 316, 345, 356, 389,
415, 423, 438, 452, 453
disiplinci iktidar 63, 64, 65, 66, 68, 69,
70, 72
DNA 117
Doğu: ~ Anglia 181; ~ Cephesi 365; ~
Hindistan Şirketi 91
Dört Halife dönemi 173, 174, 181, 227
Dubu, Georges 75
Duc, Quang 416, 417, 418
Dugum Daniler 131, 135, 138, 141,
142
Du Picq, Charles Ardant 102, 422
Durkheim, Emile 98, 103, 104, 105,
212, 381, 382, 383, 384, 387, 391,
394, 416, 417, 425
Dünya Bankası 86

E
Eichmann, Adolf 370
Einsatzkommando 61
Ekim Devrimi 250, 269, 270, 284, 295,
296, 298, 299, 302
El-Fütuhâtü'l-İslamiyye 173
Elias, Norbert 19, 23, 44, 53, 54, 55,
56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 69,
70, 72, 73, 87, 179, 180, 208, 210,
230, 289, 461
El Kaide 43, 107, 380, 383, 397, 399,
402, 403, 408, 409
Emeviler 173, 182
empati 17, 20, 47, 61, 74, 190, 345,
365, 366, 409, 417
encomienda 353
Endülüs Halifeliği 182
engelliler 338
Engizisyon 95, 180, 181, 462
epistemolojik idealizm 287, 390, 419
Ermeniler 70, 104, 173, 203, 204, 247,
275, 340, 341, 357, 364, 441
eskatojji 46
eski rejim Avrupası 193
esprit de corps 102
eşcinseller 338
eşitsizlik 35, 72, 100, 160, 162, 257,
258, 284, 379, 380, 392
ETA 43, 107, 390, 399, 407, 409
etnikkırım 326, 327
Evrenzib 188, 189
ExxonMobil 97

F

Facebook 103, 286, 309
fail 21, 31, 33, 34, 37, 42, 43, 60, 71,
79, 99, 102, 143, 157, 258, 276, 277,
278, 279, 282, 283, 286, 288, 289,
324, 325, 329, 342, 343, 365, 366,
367, 368, 369, 370, 371, 383
Filibuster Savaşı 193
Filistinliler 78
Flamanya İsyanı 178
Flavius Josephus 126
fordizm 364
Foucault, Michel 23, 44, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 154,
215, 387, 389, 447
Fransız: ~ Cumhuriyeti 191, 192 ~ Dev-
rimi 192, 250, 270, 274, 284, 285,
291, 295, 299, 302, 303, 305, 306
Franz Ferdinand 38
Freud, Sigmund 55, 57
Froissart'ın Günlükleri 95

G

Gacaca mahkemeleri 365
Galtung 30, 32, 34, 160
Gat, Azar 114, 161, 193, 210, 211, 213,
428, 429
Gellner, Ernest 92, 98, 230, 248, 358
gılman sistemi 440
Giddens, Anthony 218, 219, 228, 232,
289
Goebbels, Joseph 360
Goldman Sachs 100
Google 107, 108, 154, 155, 399
gölge devlet 400
gönüllü işbirliği 18
gösteri kültürü 65
grup dinamikleri 26, 264, 288, 289,
367, 426
Guevara, Che 311, 316, 317
güç ilişkileri 35, 214
güvenlikleştirme 388

H

Habil 125, 126
Habyarimana, Juvenal 325
Haçlı Seferleri 16, 95, 176, 335, 359
Haiti 284, 301, 302, 303, 305, 352, 360
Haiti Devrimi 301, 305

- hakikatdışının ekonomisi 71
 haklar 28, 29, 39, 77, 91, 96, 145, 152, 185, 186, 190, 202, 227, 228, 230, 252, 277, 301
 Haklar 299, 301, 307
 Halife Muvaffak 440
 Han Hanedanı 176, 183, 351
 hapisane 21, 64, 67, 70, 80, 90, 216, 217, 267, 273, 274, 313, 418, 465
 Harrapa 58
 Hawthorne Çalışmaları 105
 Herero ve Nama Soykırımı 196, 200, 330
 Himmeler, Heinrich 365, 372, 373
 Hitit İmparatorluğu 171
 Hitler, Adolf 205, 259, 264, 340, 346, 347
 Hizbullah 241, 379, 407
 Hobbes, Thomas 50, 55, 57, 62, 86, 142, 243, 421
 Hobsbawm, Eric 200, 232
 Holokost 59, 60, 70, 205, 321, 337, 338, 343, 344, 345, 353, 364, 371
 Homeros 125, 127, 332
 Homo Heidelbergensis 127
 Homo sapiens sapiens 81, 118, 119, 124, 142, 146, 158
 hostis humani generis 389
 Huguenotlar 334
 Huntington, Samuel 53
 Hutular 344, 364
- I
 I. Frederick Barbarossa 178
 İŞİD 107, 241, 295, 399, 400, 401, 405, 410
- İ
 İbni Haldun 53
 iç meşruiyet 39, 40, 151
 ideoloji 19, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 39, 40, 48, 51, 52, 53, 58, 60, 61, 62, 71, 72, 75, 77, 78, 79, 84, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 117, 119, 143, 160, 175, 176, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 195, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 236, 239, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 275, 276, 283, 284, 285, 288, 289, 292, 294, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 325, 329, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 350, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 368, 369, 371, 372, 373, 378, 384, 393, 394, 396, 398, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 419, 420, 423, 424, 426, 429, 433, 437, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 451, 453, 454, 456, 457, 458, 462, 464, 465
 ideolojikleşme 22, 93, 108, 176, 220, 222, 249, 250, 396
 İncil 94, 95, 125, 198, 404
 İngiliz Büyük Ayaklanması 178
 İnkalar 351, 444
 insan kurban etme 17
 insansılar 101, 102, 117, 120, 127, 146, 147, 149, 202, 216, 237, 244, 425, 429, 460, 464
 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 299, 301
 intihar 30, 37, 59, 105, 135, 167, 212, 213, 369, 374, 376, 377, 378, 386, 402, 405, 413, 415, 416, 417, 465; ~ bombalamaları 37, 59, 374, 386, 405, 415, 416, 417
 İran Devrimi 269, 275, 284, 285, 299, 314
 İslam'ın Altın Çağı 181
 İsmail Enver Paşa 341
 İsrailliler 78, 94, 332
 itaatkâr bedenler 65
 İtelmenler 352
- J
 Jakobenler 252, 302, 312, 409
 Jaquerie Ayaklanması 178
 Jebel Sahaba 128, 129
 Jön Türkler 204, 275, 340, 364
- K

kabil 38, 77, 82, 83, 86, 98, 101, 104, 109, 115, 119, 122, 123, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 148, 150, 156, 163, 168, 213, 214, 216, 221, 222, 230, 238, 251, 261, 281, 300, 358, 417, 421, 430, 443, 446, 463, 465
Kalinga 170
Kamu Güvenliği Komitesi 191, 304
Kant, Immanuel 150, 159, 176, 246
kapatıcı iktidar 62, 65, 69, 70, 71
kapatma 65
kapatma kültürü 65
kapitalizm 35, 36, 45, 76, 48, 87, 233
Karadžić, Radovan 341
karizmatik otorite 52
karşıdevrim 191, 207, 306
Kartaca 172, 173, 333
kaSenzangakhona, Shaka 452
katillerin dayanışması 368
Katolik Kilisesi 48, 145, 362, 446
Keegan, John 137, 138, 451, 454
Keeley, Lawrence 124, 130, 132, 133, 138
Kenanlılar 126, 171
kentkırım 326
kırıklığı-saldırganlık tezi 277
Kırım Hanlığı 182
Kızıl: ~ Kmerler 295, 323, 356, 364; ~ Muhafızlar Örgütü 296; ~ Ordu Fraksiyonu 398; ~ Terör 275; ~ Tugaylar 398, 399, 403
kimlik 68, 108, 231, 258, 262, 326, 328, 336, 389, 415, 453, 456
kişilerarası şiddet 37, 38, 40, 41, 50, 56, 74, 130, 211
kitle imha 60, 199, 206, 251
kollektif şiddet 26, 42, 54, 57, 461
Komançiler 139
komünizm 205, 269, 272, 283, 293, 295
Konfüçyüs 53, 440
Kongo 161, 196, 197, 200, 243, 354, 371; ~ Özgür Devleti 196, 354
Kubilai Han 183
Kudüs Kuşatması 126
kulaklar 207, 255, 323, 360, 362
Küba Devrimi 284, 315, 316
kültürelci yaklaşımlar 276, 287, 288,

375, 387, 390, 392, 393, 394, 395, 403, 404, 419

L

Lascaux Mağarası 125
Le Goff, Jacques 75
Lehman Brothers 100, 446
Lemkin, Raphael 320, 321
Leningrad Kuşatması 206
Lenin, Vladimir, İlyiç 29, 30, 90, 131, 138, 172, 206, 276, 296, 311, 315, 322, 342, 392, 394, 406
Levée en masse 192
liberalizm 93, 94, 249, 314, 361
longue durée 23, 24, 25, 75, 76, 77, 86, 287, 288, 289, 290, 320, 343, 374, 396, 419, 420
Louverture, Toussaint 301, 302

M

Machiavelli, Niccolo 421
Mali İmparatorluğu 182
Malthusçu ekonomi politikaları 195, 196
Mandela, Nelson 375
Mann, Michael 59, 61, 62, 68, 69, 76, 77, 83, 85, 89, 101, 102, 150, 152, 163, 166, 170, 175, 182, 184, 190, 201, 202, 204, 207, 208, 210, 218, 220, 224, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 240, 242, 243, 247, 256, 257, 259, 260, 262, 278, 282, 290, 291, 297, 304, 305, 325, 326, 327, 330, 331, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 343, 348, 349, 356, 365, 368, 369, 370, 394, 432, 436, 462
Manucci, Nicolao 188
Maoizm 93
Mao, Zedong 93, 206, 208, 311, 323
Marksizm 148, 315
Marx, Karl 98, 268, 269
Mayo, Elton 105
Mbuti halkı 123, 134
Megiddo Muharebesi 126, 171
Mehmed Talat Paşa 341
Memlûkler 138, 181, 182, 438, 439, 441, 457
Menelaus 332
merkezkaç ideolojikleşme 23, 24, 77,

- 92, 93, 99, 106, 110, 176, 219, 220, 250, 258, 260, 264, 265, 266, 288, 300, 314, 396, 404, 405, 409, 412, 419, 448
- meşruiyet 22, 38, 39, 40, 51, 52, 84, 91, 94, 151, 198, 219, 225, 245, 246, 249, 250, 304, 306, 310, 339, 362, 404, 409, 440, 444, 446, 464
- meşrulaştırma 32, 33, 39, 51, 52, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 181, 244, 245, 248, 250, 251, 284, 304, 310, 339, 348, 370, 371, 409, 410, 412, 419, 440, 441, 443, 444, 446, 454, 457, 461
- Mezoamerika 58, 125, 183, 184, 461
- Mezolitik Çağ 125, 129, 137
- Mezopotamya 125, 238, 282
- Mfecane 197
- Mısırlılar 94, 126
- mikro dayanışma 23, 24, 25, 26, 71, 77, 99, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 220, 222, 258, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 288, 312, 314, 317, 320, 373, 396, 412, 413, 414, 416, 418, 419, 428, 429, 430, 431, 433, 435, 436, 437, 440, 443, 447, 448, 450, 451, 457, 462; ~nın sarmalanması 23, 24, 77, 266, 288, 419
- Mill, John Stuart 17, 18, 39, 86, 91, 92, 93, 98, 107, 109, 159, 163, 187, 188, 192, 193, 202, 225, 249, 253, 256, 257, 258, 265, 275, 276, 292, 305, 308, 310, 316, 342, 357, 360, 361, 364, 367, 378, 394, 412, 413, 418, 444, 445, 446, 447, 448
- Miloseviç, Slobodan 293
- modernleşme 201, 223, 405
- Moğol Devrimi 302
- Moğollar 164, 165, 168, 174, 182, 183, 240, 302, 351, 352
- Moore, Barrington 268, 269, 275, 278, 296
- Mosi 53
- MS-13 çetesi 368
- muhafazakârlık 79, 92, 93, 185, 205, 302, 308, 361
- Mungiki çetesi 368
- Mutasım 174, 439
- mutlakiyetçilik 56, 63, 251
- N
- Namib Çölü 330
- Nanking Muharebesi 199
- Nasyonal Sosyalistler 61, 364
- Nazi Almanyası 257, 341, 346, 369
- Naziler 60, 61, 93, 203, 205, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 320, 322, 328, 337, 338, 341, 343, 345, 346, 347, 353, 354, 356, 364, 366, 369, 370, 372, 424
- Neandertaller 121
- Neolitik Çağ 15, 58, 79, 82, 83, 85, 100, 122, 123, 137, 147, 148, 166, 170, 171, 172, 176, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 193, 196, 198, 199, 200, 206, 208, 217, 227, 238, 239, 246, 255, 278, 302, 323, 338, 351, 352, 437, 438, 439, 444, 451; ~ devrim 147
- nesnel şiddet 33, 34
- Nietzsche, Friedrich 45, 72
- Nihai Çözüm 337, 338, 347, 365
- NKVD 207
- normalleştirme teknolojileri 64
- Normandiya 177
- NSDAP 61
- nüfuskırım 200, 326
- Nükleer Kıyamet 216, 232
- Nürnberg duruşmaları 329, 370
- O
- Obama, Barack 222
- Ofnet Mağarası 129
- okuryazarlık 22, 85, 91, 185, 248, 301, 309, 350, 356, 358
- Olmekler 137
- On Sekizinci Sokak çetesi 368
- Orta Asya 181, 183
- Ortaçağ 15, 16, 17, 19, 55, 57, 58, 94, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 225, 227, 253, 461, 462; ~ adalet sistemi 16; ~ Avrupası 15, 16, 17, 19, 94, 179, 180, 181, 183, 253, 462; ~ vahşeti 15
- Ortadoğu 78, 126, 137, 164, 165, 166, 181, 183, 286, 287, 405
- Orta İtalya Konfederasyonu 292
- Osmanlı Devleti 181, 185, 204, 227, 335, 340, 351, 357, 359
- otosansür 64, 66
- Oyo İmparatorluğu 452
- Ö
- öldürücü etnik temizlik 327
- ön-ideoloji 91, 95, 175, 184, 189, 246,

248, 300, 336, 359, 361, 362, 363,
440, 441, 442, 443
örgütlü girişimler 295
örgütlü şiddet 19, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48,
49, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 66, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 83, 97, 99, 109,
110, 120, 129, 153, 159, 160, 162,
164, 166, 167, 170, 171, 172, 173,
174, 181, 182, 183, 184, 185, 186,
187, 193, 195, 196, 199, 200, 208,
210, 220, 221, 256, 268, 289, 310,
317, 319, 320, 328, 329, 331, 354,
373, 374, 376, 381, 393, 396, 412,
419, 420, 435, 438, 460, 461, 462,
463, 464, 465
örgütsel: ~ kabuk 146, 150, 293, 457;
~ kapasite 38, 49, 75, 82, 85, 86, 88,
97, 153, 156, 157, 158, 180, 187,
188, 202, 204, 206, 221, 236, 242,
243, 255, 266, 268, 281, 293, 294,
310, 315, 316, 336, 344, 347, 348,
349, 351, 354, 355, 357, 400, 402,
436, 452, 462
özdenetim 54, 66, 69, 74, 83, 440
özel şiddet 33, 34, 35
özsayı 27, 377

P

Palach, Jan 416
Paleolitik Çağ 101, 125, 128, 129; ~
sanat 125
paleontoloji 120, 121, 142, 158
Paliyan halkı 123, 134
Panoptikon 64, 67
panoptisizm 64
Papua Yeni Gine 101
para ekonomisi 56
paramiliter gruplar 38, 42, 94, 108,
347, 354, 364, 369
Paris Komünü 269, 285
Parsons, Talcott 45, 425
Paskalya Adaları 138
patrimoni 146, 148
patrimonyalizm 85
patrimonyal yönetim 52, 82, 85, 146,
225, 240
Pax: ~ Americana 210, 240, 242; ~ Bri-
tannica 210, 240; ~ Sinica 176
Petrograd 296
Pinker, Steven 19, 30, 56, 87, 114, 125,
126, 132, 143, 159, 161, 164, 165,

166, 171, 179, 180, 182, 190, 191,
204, 205, 208, 210, 211, 213, 226,
235, 237, 240, 428, 429, 461
PKK 378
Platon 53
pogrom 334, 337
pozitivizm 78
Pön Savaşları 172, 173, 333, 334
Prima Linea 313
prosopografi 75
Protestan ahlakı 45
Ptolemaios Krallığı 41

R

radikal şiddet hareketleri 375
rasyonalizasyon 47, 48, 49
Reconquista İspanyası 334, 335, 362,
363
Reed, John 249, 259, 274, 275, 300
Reichstag Yangını 38
Robespierre, Maximilien 276, 306
Roma Avrupası 15
Roma İmparatorluğu 48, 85, 168, 172,
173, 176, 177, 186, 241, 335, 348,
356, 357, 444, 446
Romantizm 92, 96, 303
Romanya Komünist Partisi 296, 297,
298
Roma Pax Augusta 210
Rönesans 16, 248, 249
Ruanda 42, 43, 70, 325, 339, 344, 356,
364, 365, 370, 373
Ruslar 78, 79, 256, 270

S

Safeviler 351
saldırganlık 28, 33, 54, 55, 114, 116,
136, 277
Samuraylar 138, 438, 439, 440, 457
Sandinistalar 312
San Teodoro Mağarası 128
savaş 15, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 28, 38,
39, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 56, 57,
58, 59, 60, 67, 68, 70, 74, 77, 79, 83,
87, 91, 95, 100, 102, 103, 109, 115,
123, 125, 126, 130, 131, 132, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 153,
156, 158, 159, 160, 161, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,

- 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 271, 273, 275, 279, 280, 281, 292, 296, 297, 304, 305, 315, 316, 317, 319, 320, 322, 323, 326, 333, 334, 335, 340, 341, 349, 350, 353, 355, 357, 359, 366, 368, 369, 370, 371, 375, 378, 379, 399, 400, 401, 405, 408, 413, 414, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 431, 432, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 445, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 459, 460, 461, 463
- Savaşın Devletler dönemi 100
- savaş ya da siviş 115, 158
- Schmitt, Carl 62
- Schutztruppe 354
- Securitate 297
- Semai halkı 123, 134, 135
- seppuku 417
- Shaw, Martin 143, 236, 320, 322, 327, 328, 329, 331, 341, 343, 346, 347, 349, 366
- sınıfkırım 326, 327
- Sırbistan 201, 293
- simgesel şiddet 33, 34, 160, 161
- Siriono halkı 123, 134, 135
- sistemik şiddet 34, 35
- sivil: ~ itaatsizlik 33, 35, 281; ~ siyasi: ~ eylem 43, 323, 324, 375, 417; ~ kırım 326, 327; ~ olmayan eylem 43; ~ şiddet 41, 42, 43, 375
- Skocpol, Theda 271, 278, 279, 314
- Slavlar 255, 338
- sosyobioloji 115, 118, 142, 429
- Sovyetler Birliği 206, 207, 232, 239, 285, 345, 360, 416
- Spencer, Herbert 18, 159
- Srebrenitsa Soykırımı 324
- Stalinizm 93
- Stalin, Josef 93, 165, 166, 206, 207, 306, 323, 360
- Sun-Tzu 421
- Suriye 156, 173, 181, 204, 234, 237, 243, 247, 295, 400, 413, 417, 438
- Suudi Arabistan 217, 239, 308, 413, 417
- Sümer 58, 83, 125, 137, 150, 170, 437
- Sünniler 39, 78, 79
- Ş
- Şang Hanedanı 58
- Şarkı Devrimleri 276
- şempanze 115, 117, 430
- şiddet kültürleri 139
- Şii İslam 299
- Şiiler 39, 78
- Şikago Okulu 427
- T
- tafonomi 121
- tahakküm 33, 34, 50, 51, 52, 63, 66, 71, 97, 114, 117, 119, 141, 214, 311, 387
- Taiping İsyanı 198
- Taliban 241, 295, 400
- Tamil Kaplanları 378, 407
- tehcir 204, 323, 326, 334, 336, 353, 362
- temelcilik karşıtı yaklaşımlar 381, 387, 388, 390, 391, 394
- terörizm 19, 24, 25, 33, 41, 59, 70, 87, 159, 161, 221, 280, 319, 320, 323, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 407, 408, 412, 419, 431
- tımarhaneler 64
- ticari kölelik 194
- Tilly, Charles 30, 42, 59, 76, 77, 184, 190, 202, 228, 230, 235, 271, 278, 280, 281, 355
- Tokugawa Dönemi 210
- Tolstoy, Lev 90
- toplama kampı 80, 432
- topluluk duygusu 261, 432
- toplumsal kafes 89, 152, 229, 230, 436
- Torquemada, Thomas de 180, 181
- Toynbee, Arnold 53
- Toyota 97, 446
- Trablusgarp 193

trepanasyon 122
Troçki, Lev 46, 268, 269, 306
Truvalılar 126, 332
Tukididis 421
Tunç Çağı 122
Tunus 286, 287, 306, 307, 308, 309,
310, 416, 417
Tusculum 178
Tutsiler 328, 344, 361, 364, 370
Twitter 103, 286, 309

U

Ukraynalılar 78
Ulusal Konvansiyon 192
ulus devleti 22, 29, 39, 48, 52, 69, 80,
86, 91, 92, 93, 95, 99, 113, 122, 145,
150, 153, 155, 156, 162, 163, 164,
184, 214, 218, 225, 230, 233, 239,
241, 251, 290, 291, 292, 348, 396,
414, 437, 445, 446, 447, 448, 451
Uluslararası Ceza Mahkemesi 324
Uluslararası Doğayı Koruma Birliği
(IUCN) 112
Uppsala Conflict Data Programme 164
USS Cole 402
utandırma ritüelleri 67
uygarlaştırma misyonu 91, 225, 244,
358
uzun barış 201, 210, 240

Ü

Üçüncü Reich 331
üstanlatılar 387, 391, 393, 394
Ütöya Adası 43

V

Vahşi Batı'daki kovboy çatışmaları 42
Vatanseverlik Yasası 388
veba 189, 199
Veba 178
Verenigde Oostindische Compagnie 91
V. Henry 178
volksgemeinschaft 362, 369
Volksgemeinschaft 263

W

Wacquant, Loic 33
Weber, Max 23, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 62, 65, 66, 67,
72, 73, 79, 83, 89, 97, 104, 145, 146,

214, 225, 229, 230, 252, 261, 270,
328, 352, 401, 432, 450
Wehrmacht 259, 262, 423
Wittstock Muharebesi 186

Y

Yahudi-Bolşevizm 372
Yahudiler 205, 255, 322, 328, 331,
333, 334, 335, 337, 338, 340, 362,
363, 365, 370, 372, 459
Yakındoğu 126
Yakutlar 352
Yanomamö halkı 123, 131, 134, 135,
138, 140, 141, 142
yapısal şiddet 32, 35, 160, 161
yapısöküm 387, 393
Yasemin Baharı 306, 307, 308, 309,
310
Yemen 161, 243, 244, 402
Yeni Ahit 125
Yezid 314
yığma yönetim/devlet 358
Yirmi Altı Temmuz Hareketi 315, 316
Yunanistan 127, 201, 227

Z

Zapotekler 137
Zap Suyu Muharebesi 182
Zeynel Abidin 308, 309
Žižek, Slavoj 30, 33, 34, 35
zor kullanımı 22, 23, 24, 45, 50, 51, 53,
70, 77, 84, 86, 90, 92, 94, 99, 104,
110, 116, 141, 148, 156, 157, 158,
176, 183, 184, 192, 214, 217, 230,
234, 235, 237, 242, 243, 248, 258,
260, 266, 288, 289, 293, 347, 348,
350, 355, 368, 396, 419, 444, 448,
456, 459; ~nın birikerek bürokratik-
leşmesi 23, 77, 86, 92, 99, 104, 110,
157, 158, 176, 183, 230, 233, 235,
237, 242, 243, 248, 258, 260, 266,
288, 289, 293, 347, 348, 396, 413,
448, 456
zor kullanma kapasitesi 45, 49, 53, 84,
88, 169, 175, 186, 229, 295, 398
zorunlu işbirliği 18
Zulular 138, 197, 451, 452, 453, 454,
455

Doğumun fiziksel ve zihinsel sarsıntısıyla dünyaya geliyor, bedenimize ve zihnimize işleyen ölüm deneyiminin şiddetiyle dünyayı terk ediyoruz. Arada kalan "ömür" dediğimiz kısa süre zarfındaysa şiddetin bin bir yüzüyle karşılaşıyoruz: Bazen ona maruz kalıyor, bazen bizzat uyguluyor, bazen de sadece haberdar oluyoruz. Yine de birçok uzman bize insanlık tarihinin muhtemelen en barışçıl ve iyimser döneminde yaşadığımızı, hâl ve gidişatımızın pekiyi olduğunu telkin ediyor. Uygarlaşma sürecinin şiddeti azalttığı, Aydınlanma ilkeleri üzerine bina edilen karmaşık modern kurum ve örgütlerin çatışmaları yönetmeyi kolaylaştırdığı, insanın esenliğini artırdığı söyleniyor. 20. yüzyılın başından itibaren yaşanan İki dünya savaşı, etnik çatışmalar, soykırımlar, katliamlara rağmen istatistikler ve sayılar da onları doğruluyor. Eski çağların vahşi cinayetleri, ürkütücü tarihsel anlatıları ve mitleştirilen işkence usulleri karşısında şiddet azalıyor görünüyor. Peki, görünente gerçek örtüşüyor mu?

Bu kitapta, şiddetin azaldığı iddiasına meydan okuyan Malešević, şiddetin modern çağda azalmak şöyle dursun, aslında yükselişte olduğunu gösteren derinlemesine bir sosyolojik çözümleme sunuyor. Eldeki tarihsel, arkeolojik, antropolojik ve sosyolojik kanıtlardan ve vakalardan hareketle savaşlar, devrimler, soykırımlar ve terörizm gibi örgütlü şiddet eylemlerinin doğası ve şiddetin tanımı ve kapsamı hakkında bir tartışma açıyor. Weber, Elias, Foucault, Mann, Bourdieu, Collins, Pinker, Gat, Skocpol, Shaw gibi alanın önde gelen isimleriyle hesaplaşarak modern toplumsal örgütlerin kitlesel şiddet eylemlerine halk desteğini seferber etmek amacıyla ideolojiyi ve dayanışma ağlarını nasıl kullandığını gösteriyor. Uzun vadede şiddeti, insanın mizacını ve toplumu şekillendiren süreçlerin ve yapıların net ve berrak bir manzarasını sunuyor.

FOL

ÖRGÜTLÜ VAHŞETİN
YÜKSELİŞİ

KITAP NO / 316

BASKI / 1

/folkitap

/folkitap

/folkitap

ISBN 978-625-6584-08-2

9 786256 584082